

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ:
DİPLOMASİ VE REFORM
(1833–1841)**

AHMET DÖNMEZ

DOKTORA TEZİ

**Danışman
PROF. DR. M. ALAADDİN YALÇINKAYA
YRD. DOÇ. DR. RUHİ ÖZCAN**

KONYA 2013

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı: AHMET DÖNMEZ

Numarası: 064102041004

Ana Bilim /Bilim Dalı: TARİH/YAKINÇAĞ TARİHİ

Programı: Doktora

Öğrencinin

Tezin Adı "OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ: DİPLOMASİ VE REFORM (1833-1841)"

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ahmet Dönmez

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı: AHMET DÖNMEZ

Numarası: 064102041004

Ana Bilim / Bilim Dalı: TARİH/YAKINÇAĞ TARİHİ

Programı Doktora

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya
Yrd. Doç. Dr. Ruhi Özcan

Tezin Adı: "OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ: DİPLOMASİ VE REFORM (1833-1841)"

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diploması ve Reform (1833-1841)" başlıklı bu çalışma 17/05/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Danışman	
Yrd. Doç. Dr. Ruhi ÖZCAN	Danışman	
Prof. Dr. Mehmet ÖZTEN	Üye	
Prof. Dr. Muhiittin TUŞ	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz	Üye	
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Üye	

Adı Soyadı: AHMET DÖNMEZ

Numarası: 064102041004

Ana Bilim/Bilim Dalı: TARİH/YAKINÇAĞ TARİHİ

Programı Doktora

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya- Yrd. Doç. Dr. Ruhi Özcan

---

Tezin Adı "OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ: DİPLOMASİ VE REFORM (1833–1841)"

ÖZET

İngiltere, ikili ilişkilerin devam ettiği hemen hemen her dönemde Osmanlı Devleti üzerinde önemli etkileri olan bir devlet olmuştur. İngiltere'nin bu etkisi, siyasî, askerî, ticarî birçok alanda kendini göstermiştir. İngiliz hükümetinin 1833 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğü koruma politikasını benimsemesi ardından, Osmanlı modernleşmesi de İngiliz devlet adamlarının ilgi alanları arasına girmiştir.

Bu tezin konusu, 1833–1841 yılları arasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin diplomasi ve reform ekseninde incelenmesi olarak belirlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nin başlangıcını da içeren söz konusu dönemde, İngiltere'nin Osmanlı yöneticilerinin yürüttüğü reform çalışmalarını etkilemek amacıyla ne gibi faaliyetlerde bulunduğu ve bu girişimlerin Osmanlı modernleşmesi üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu burada incelenmiştir. Tez temel olarak, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi hedefi çerçevesinde Osmanlı yöneticilerini reformlara teşvik etme çabaları ve Rusya, Mısır Valisi M. Ali Paşa, gibi bu süreci olumsuz yönde etkilemeye çalışan unsurlara karşı yürüttükleri mücadeleyi konu alır. İngiliz Dışişleri Bakanı ve elçisinin reform anlayışları arasındaki farklılığın ortaya çıkarttığı bir çatışmanın da söz konusu olduğu bir ortamda Osmanlı padişah ve yöneticilerinin takındıkları tavır, yaşadıkları ikilem, Osmanlı modernleşmesini yabancı etkilerden uzak ve millî menfaatler doğrultusunda gerçekleştirme çabaları da bu süreç içerisinde ele alınmıştır.

Tüm bu verilen toplamı, Lord Palmerston'un 1833 yılında hazırladığı reform programının, Mustafa Reşid Paşa tarafından 1839 yılından itibaren Tanzimat Fermanı'na yani Osmanlı modernleşmesinin yeni yol haritasına dönüşmesi sürecini gözler önüne sermektedir.

Adı Soyadı: AHMET DÖNMEZ

Numarası: 064102041004

Ana Bilim/Bilim Dalı: TARİH/YAKINÇAĞ TARİHİ

Programı   Doktora

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya- Yrd. Doç. Dr. Ruhi Özcan

---

Tezin İngilizce Adı: "OTTOMAN-BRITISH RELATIONS: DIPLOMACY AND REFORM (1833–1841)"

SUMMARY

England was a state which had a significant influence on the Ottoman Empire during almost every period of their bilateral relations. Britain's political, military and commercial influence showed itself in many areas. After the adoption by the British Government the policy of protection of the independence and integrity of the Ottoman Empire in 1833, the Ottoman modernization became one of the interests of British statesmen.

The subject of this thesis can be identified as a study on the Ottoman-British relations from the perspective of diplomacy and reforms between the years 1833-1841. During this period, including the beginning of the Tanzimat period, the aim of England influencing the work of reform carried out by the Ottoman government, and the effects of these activities on the Ottoman modernization are examined in this study. The thesis basically explain the British Foreign Secretary Lord Palmerston's, and the British Ambassador Lord Ponsonby's efforts to promote reforms with the objective of strengthening the Ottoman rulers of the Ottoman Empire and of struggling against Russia and the Egyptian Governor M. Ali Pasha, who were both adversely affecting the process of modernization. During this period there was a conflict between the British Minister for Foreign Affairs and the Ambassador about their reform understanding, as different results might be obtained from the reforms. In such an environment the attitudes of the Sultan and Ottoman high functionaries, their dilemmas to act in line with national interests, and the efforts to achieve the Ottoman modernization without any foreign influences, are also discussed.

All of these reveal the process starting with Lord Palmerston's reform program in 1833 which turned Mustafa Reshid Pasha's Tanzimat Edict into a new road map after 1839 during the process of the Ottoman modernization.

ÖN SÖZ

İngiltere'nin Osmanlı politikası, ilişkilerin başlangıcından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadarki dönemde, uluslararası konjonktüre paralel olarak radikal değişimler geçirdi. Bu süreçte İngiltere, kimi zaman kendi düşmanlarına karşı Osmanlı Devleti ile ittifak kurmak isteyen (1587), kimi zaman İstanbul önlerine gelerek şehri bombalamakla tehdit eden (1807) ya da işgal eden (1918), kimi zaman da Osmanlı'nın bağımsızlığını korumak uğruna diğer devletlerle savaşan (1854) bir rol üstlendi. İngiltere'nin Osmanlı politikasında böylesi değişimler yaşanırken, değişmeyen ve İngiliz politikasına yön veren belirleyici tek bir dinamik vardı; bu da İngiltere'nin çıkarlarıydı.

1833 yılında Mısır Valisi M. Ali Paşa isyan ettiği, II. Mahmud Rusları İstanbul'a çağırdığı ve Osmanlı çöküşün eşiğine geldiği bir sırada, İngiltere'nin çıkarları bu kez, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korunmayı gerektiriyordu. Bu ise İngiliz devlet adamlarını, Osmanlı modernleşmesini yönlendirmeye ya da bir anlamda tahrik etmeye mecbur ediyordu.

Bu çalışma, temel olarak 1833 yılından 1841 yılına kadar geçen sürede İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma mücadelesini konu alır. Bu dönemde İngiliz politikacılar ve diplomatlar diplomasiyi bir araç olarak kullanarak Osmanlı'yı reformlarla güçlendirmeye çalıştı. Reform taraftarı Osmanlı padişahları ve Osmanlı yöneticileri de aynı yönde çaba gösterdi. Diğer taraftan, özellikle Rusya ve Babiâli'deki işbirlikçileri, ellerindeki tüm imkânları kullanarak bu teşebbüsleri engellemeye çalıştı. Bu mücadelede İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Lord Ponsonby, Lord Stratford Canning, M. Reşid Paşa, Alexander Blacque ve David Urquhart'ın kişisel tutumları, Osmanlı'nın geleceğinin belirlenmesi üzerinde büyük ölçüde etkili oldu.

M. Reşid Paşa, 1836 yılında Paris elçiliği yaptığı sırada Osmanlı Devleti'nin problemlerinin gerçek çözüm yerinin Londra olduğuna karar vermiş ve bu bağlamda görev yerinin Londra olarak değiştirilmesini sağlamıştı. Araştırmamızın konusunu *Osmanlı-İngiliz İlişkileri: Diplomasi ve Reform (1833–1841)* olarak tespit ettikten sonra, biz de yönümüzü İngiltere'ye çevirdik. Osmanlı belgelerinde ve kaynaklarındaki bilgileri, İngiliz ve Fransız diplomatlarının resmî ve özel

yazışmalarında yer alan bilgilerle karşılaştırmak, birleştirmek ve seçmek yoluyla, dönemin olayların arka planlarını tespit etmeye çalıştık.

Giriş ve dört bölümden oluşan çalışmamızın sınırları, *diplomasi ve reform* ekseninde çizildi. Birinci bölümde, tarihsel süreçte Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlaması ve gelişmesi anlatıldı. Özellikle İngiltere'nin, uluslararası arenadaki değişimler sonucunda, 1791'den 1833'e kadar geçen sürede Osmanlı'yı koruma politikasını benimseye karar verme süreci ortaya konulmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, 1833 yılında M. Ali Paşa İsyanının ardından Rusların İstanbul'a gelişi ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanmasıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma politikasını benimsemesi, bu çerçevede bir reform programı hazırlaması ele alındı. İngiltere'nin İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'nin reform programını uygulamaya koyma çalışmalarına karşı, Rusya, Avusturya ve Babilî'deki reform karşıtlarının onu engelleme çabaları ayrıntılı bir şekilde gösterildi.

Üçüncü bölümde, 1834 yılı ortalarından itibaren Osmanlı'nın varlığını muhafaza edebilmesi için askerî modernleşmenin gerekli olduğu gerçeğinden hareket eden İngiliz devlet adamlarının Osmanlı ordusunu ve donanmasını İngiliz subaylar aracılığıyla geliştirme çabaları ve karşılaştıkları engeller, detaylı bir şekilde açıklandı. Lord Palmerston'un bu çalışmalarının yukarıda sözü edilen reform karşıtları yanı sıra, bizzat İngiliz elçisi tarafından da sonuçsuz bırakılması hususu ortaya konuldu. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye gönderilen öğrenciler ve İngiltere'den yapılan askerî teknoloji transferi hakkında ayrıntılı bilgi verildi.

Dördüncü bölümde ise 1838'den 1841'e kadar geçen sürede, M. Reşid Paşa'nın reform aleyhtarlarıyla giriştiği güç savaşı, Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanması, Nizip Savaşı ve II. Mahmud'un ölümü ardından değişen şartlarla birlikte Tanzimat Fermanı'nın hazırlanışı ve ilanının arka planında yaşananlar açıklandı. Ayrıca o tarihe kadar ilerleme sağlanamayan İngiliz subayların Osmanlı ordu ve donanmasında görevlendirilmesi, Mısır Meselesinin çözümü ve bunun Osmanlı modernleşme sürecine etkisi gibi hususlara yer verildi.

Konya 2013

Ahmet Dönmez

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışmada tek başıma böyle ağır bir yükün altından kalkmam mümkün değildi. Avrupa’da araştırma yapmaya beni cesaretlendiren ve çalışmaların esnasında her türlü yardımını esirgemeyen Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya’ya ve Yrd. Doç. Dr. Ruhi Özcan’a teşekkürü borç bilirim. Tez metnini bitmek bilmeyen bir sabırla okuyan ve beni tavsiyeleriyle yönlendiren Prof. Dr. Muhittin Tuş’a ve yine yardım ve tavsiyeleri için merhum Prof. Dr. Ercüment Kuran’a, Prof. Dr. Mehmet Özden’e, Prof. Dr. Çağrı Erhan’a, Doç. Dr. Yaşar Semiz’e ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz’a teşekkür ederim.

İngiltere’deki araştırmalarımın ilk senesinde Birmingham Üniversitesi’ne beni davet ederek İngiliz kaynaklarına ulaşmama yardımcı olan Prof. Dr. Rhoads Murphey’ye ve İngiltere’ye ikinci gidişimde İngiltere ve Fransa’daki araştırmalarım için ihtiyaç duyduğum ortamı sağlayan ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Benjamin Fortna’ya minnetlerimi burada ifade etmek isterim. Ayrıca Durham Üniversitesi’ndeki çalışmalarımda yardımları ve anlayışı sebebiyle Michael Harknenss ve diğer arşiv görevlilerine ve Paulina Grzenkowicz’e teşekkür ederim. Londra’da burslu olarak çalışma imkânı veren Yüksek Öğretim Kuruluna, Üniversiteme, bölümüm öğretim üyelerine de şükran borçluyum. Yine tez metninin okunması ve düzeltilmesi aşamasında bana yardımcı olan Okt. Dr. Ahmet Kaya Sandık’a ve İlknur Gedik’e teşekkürlerim ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
KISALTMALAR	VI
RESİM VE BELGE LİSTESİ	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE İNGİLTERE’NİN OSMANLI POLİTİKASI (1579–1833)

I. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ (1579–1791).....	12
II. İNGİLİZ POLİTİKASINDA GELGİTLER (1791–1828)	18
A. Özi Krizi ve İlk Osmanlı Elçiliği.....	18
B. İttifak ve Savaş.....	23
C. İngiliz Politikasının Çöküşü: Navarin Olayı.....	31
III. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEME DOĞRU (1828–1833)	35
A. Rusya’nın Osmanlı’yı Himaye Politikası ve İngiltere.....	36
B. Mısır Meselesi ve İngiltere’nin Osmanlı Politikası.....	42
C. İngiliz Politikasının Değişiminde Etkili Olan Kişiler	52
1. Stratford Canning: Reform Programının Mimarı	52
2. David Urquhart	62
3. Henry Ellis	63

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM: REFORM VE STATÜKO (1833–1835)

I. MODERN REFORMLARIN BAŞLAMASI VE II. MAHMUD	67
II. YENİ OSMANLI POLİTİKASININ BELİRLENMESİ	72
III. REFORM PROGRAMI: HEDEFLER VE ENGELLER	77
A. Lord Ponsonby ve Reform Programı	77
B. İstanbul’da İlk İzlenimler.....	84
C. Reform Anlayışlarında Farklaşma	90
IV. İNGİLİZ, FRANSIZ VE RUS POLİTİKALARI KARŞISINDA II. MAHMUD	96
V. İLİŞKİLERDE GÜVEN VE İŞBİRLİĞİ.....	101
VI. REFORM KARŞITI CEPHE: RUSYA VE AVUSTURYA.....	104
VII. REFORM PROGRAMI: HAZIRLIK	108
VIII. LORD PONSONBY VE YÖNTEMLERİ	116
A. Rus Etkisine Karşı Mücadele	117
B. Bir İkna Aracı Olarak Mısır Meselesi.....	120
C. David Urquhart Faktörü.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFORM PROGRAMINI UYGULAMA ÇABALARI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER (1835–1838)

I. OSMANLI ORDUSUNU GÜÇLENDİRME PROJESİ.....	130
II. CHURCHİLL OLAYI VE REFORM SÜRECİNE ETKİSİ	138
III. REFORM ÇALIŞMALARINI SÜRDÜRME GİRİŞİMLERİ.....	149
IV. LORD PALMERSTON’UN HAYAL KIRIKLIĞI	159
V. BAŞARISIZLIĞIN SEBEPLERİ	166
VI. LONDRA’YA ÖĞRENCİ GÖNDERİLMESİ VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ.....	169
A. Londra’ya Gönderilen Öğrenciler	169
B. İngiltere’den Teknoloji Transferi.....	189

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'NIN GELECEĞİ: REFORM PROGRAMINDAN TANZİMAT'A (1838-1841)

I. İKTİDAR MÜCADELESİ: M. REŞİD PAŞA VE HİZİPLER.....	202
II. BALTALİMANI ANTLAŞMASI: LORD PONSONBY'NİN ZAFERİ	207
III. OSMANLI DONANMASINI GÜÇLENDİRME PROJESİ.....	217
A. Lord Palmerston'un Yeni Bilgi Kaynakları: Chrzanowski, Fraser ve Bulwer	217
B. Donanma İçin Gönderilen İngiliz Subaylar	221
C. İkinci Hayal Kırıklığı: İngiliz Subayların Reddi.....	227
IV. İTTİFAK GİRİŞİMLERİNİN BAŞARISIZLIĞI VE SAVAŞIN KAÇINILMAZLIĞI	233
A. M. Reşid Paşa ve Osmanlı-İngiliz İttifakı	234
B. Fırsat ya da Felaket: Nizip Savaşı.....	237
V. MODERNLEŞMEDE YENİ YOL HARİTASI: TANZİMAT	242
A. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Reformlarına Dair Düşünceleri	242
B. Reform Karşıtlarıyla Mücadele: M. Reşid Paşa'nın Yükselişi.....	245
C. Tanzimat Fermanı: Hazırlık ve İlan	249
D. Tanzimat'ı Uygulama Çabaları ve Lord Ponsonby.....	255
VI. ŞARK MESELESİNE MÜDAHALE: OSMANLI ORDUSUNDA İNGİLİZ "PAŞALAR" ...	260
A. Lord Palmerston'un Kararlılığı: Ordu ve Donanmanın Güçlendirilmesi	262
B. Operasyona Hazırlık: İngiliz Subaylara Komuta Yetkisi Verilmesi.....	270
C. Suriye Operasyonu: M. Ali Paşa'ya Boyun Eğdirilmesi.....	274
VII. ASKERİ MODERNLEŞME: LORD PONSONBY'NİN ORDUDA REFORM PLANI	282
SONUÇ	293
BİBLİYOGRAFYA	302

KISALTMALAR

A. AMD	Bab-1 Asafi Amedi Kalemî
A. DVN. DVE	Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. BH	Cevdet Bahriye
C. HR	Cevdet Hariciye
C. MF	Cevdet Maarif
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
FO	National Archives, Foreign Office Belgeleri
HAT	Hatt-ı Hümayun
HR. SFR. 3	Hariciye Sefareti Londra Sefareti Belgeleri
İA	İslâm Ansiklopedisi
İ. DÜİT	İrade Dosya Usulü
İ. HR	İrade Hariciye
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ. MTZ. (05)	İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır
İ. MSM	İrade Mesalih-i Mühime
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İUEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	Karşılaştırınız
LC	La Courneuve
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
NA	National Archives
nr.	Numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PB	Durham Üniversitesi Arşivi, Lord Ponsonby Belgeleri
PP	Southampton Üniversitesi Arşivi, Lord Palmerston Belgeleri
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
TTK	Türk Tarih Kurumu
V&A	Victoria and Albert Museum
vd.	Ve devamı
Yay. haz.	Yayına hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları

RESİM VE BELGE LİSTESİ

1. William Pitt	19
2. 1809 yılında Kale-i Sultani	30
3. 1833 Yılında İngiliz Avam Kamarası: Lord Palmerston ve Diğer Vekiller.....	45
4. Stratford Canning: Sadaret Kaymakamıyla Yemekte	56
5. II. Mahmud: Cuma Namazından Çıkarken	68
6. Lord Palmerston.....	74
7. Lord J. Ponsonby.....	79
8. Büyükdere'deki Rus Askerleri'nin İngiliz Elçiliği'nden Görünümü, Mayıs 1833	85
9. II. Mahmud: Serasker ve Kaptan Paşa ile birlikte.....	98
10. Büyükdere'deki Rus Elçiliği	105
11. 1826 Öncesi ve Sonrası Osmanlı Askerleri'nin Kıyafetleri.....	114
12. 1836 Yılında Mekteb-i Harbiye'nin Görünümü.....	147
13. Londra'ya Gönderilen Öğrencilerin Listesi	176
14. Londra'ya Gönderilen Öğrenciler: Harcamalar ve Aldıkları Dersler	179
15. Bekir Paşa	188
16. Moddy'nin Ohannes Dadyan Hakkında Hazırladığı Rapordan	193
17. Ohannes Dadyan ve Oğlunun Londra'daki Eğitimlerini Tamamladıklarını Gösteren Sertifika	194
18. İngiliz Usta John Ahsovar'la Yapılan Kontrat.....	196
19. M. Reşid Paşa.....	204
20. Wojciech Chrzanowski	219
21. Lord Granville'nin A. Fethi Paşa'ya Mektubu.....	228
22. II. Mahmud Saltanat Kayığında	239
23. Jochmus'un İstanbul ve Boğazların Savunmasına Yönelik Hazırladığı Plandan	265
24. M. Ali Paşa.....	275

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle 18. yüzyıla kadar yakın ilişkiye girmedir. O dönemde Osmanlıların gözünde Batı, tanınması gereken farklı bir dünyadan çok, fethedilecek bir alandı. Savaşlarda elde edilen başarılar bir yandan hazineyi zenginleştiriyor, diğer yandan Türklerin üstünlük duygusunu güçlendiriyordu. Osmanlı, örnek alan değil, örnek alınan bir çizgide ilerlemesini sürdürüyordu¹.

Bununla birlikte dış dünyaya tamamen kapalı bir sistem de söz konusu değildi. Avrupa'daki askerî teknoloji, madencilik ve tıp gibi alanlardaki gelişmeler yakından takip ediliyor; özellikle barut, humbara, top ve tüfek gibi askerî yenilikler alınıyordu. Böylece Osmanlı ordusunun ve donanmasının, rakiplerinden geri kalmamasına gayret ediliyordu. Fakat 17. yüzyılda Osmanlı ekonomisi eski gücünü kaybetmeye başladı. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın etkisiyle girilen ekonomik krizde büyük malî sıkıntılarla karşılaştı. Bu ve buna benzer sebepler yüzünden askerî teknoloji transferi zamanla kesildi. Osmanlı, kendi kendine yetebilme zihniyeti sebebiyle giderek dışarıya daha kapalı bir yapıya dönüştü. Dönemin Osmanlı yöneticileri, ekonomide ve diğer alanlarda yaşanan sorunların Batı'yla bağlantısını da anlayamadılar. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin Osmanlı'ya kadar ulaşabileceğini, Osmanlı'yı etkileyebileceğini hesaplayamadılar². Çünkü yöneticilerin çoğu, Avrupa hakkında “*Batılı gözlemcilerin alaylarına konu olacak kadar cahildi*”³.

---

¹ Şerif Mardin, “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, (Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 10.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002, s. 38–40, 73–74; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 336–338; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 131; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s. 170–176. Batı tekniğinin ve teknolojisinin bir müessese çerçevesinde tanıtılması için sarayda *Taife-i Efrenciyan* adlı bir grup görev yapmaktaydı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Rhoads Murphey, “Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 8–19. Batı tekniğinin Osmanlı'ya transferini engelleyen sebepler için ayrıca bk. Murphey, *agm.*, s. 8–9; İhsanoğlu, *agm.*, s. 337.

³ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001, s. 40.

Osmanlı Devleti'nde Batı örnek alarak yapılan ilk değişiklikler, 18. yüzyılda başladı⁴. Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Avrupa devletlerine karşı girişilen hemen her savaşın kaybedilmesi, Avrupa devletlerinin sahip olduğu askerî sistemin ve teknolojinin elde edilmesi mecburiyetini doğurdu⁵. Bu tarihte Batı artık, yapılması planlanan ıslahatlar için gereken bilginin ve tecrübenin kaynağı hâline gelmişti⁶. Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderdiği (1720) Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin yazdığı sefaretname, "*Osmanlılar için Batıya açılmış ilk pencere*" oldu. Zaman içinde, çeşitli unsurların etkisiyle Batı etkisi artmaya başladı⁷. Askerî alanda gerçekleştirilen yenilikler aracılığıyla bu etki yayılmaya devam etti. Bu vasıta, zamanla Avrupa ile pek çok yeni iletişim kanalının açılmasına sebep oldu⁸.

Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi ve Avrupa medeniyetinin tanınmasına karar verilmesi sadece bir başlangıçtı. Yüzyıllarca devam eden bir süreçte şekillenen bir zihniyeti değiştirmek, kapsamlı ve köklü reformlar yapılabilecek uygun zemini oluşturmak için daha çok yol alınması gerekiyordu. Buna rağmen dönemin Osmanlı yöneticileri, sistemin ya da toplumun ihtiyaç duyduğu değişiklikler kendilerini doğrudan ilgilendirmediği müddetçe, sorunları çözmek için harekete geçmek yerine palyatif tedbirlere yönelmeyi tercih ettiler. Çünkü bunlar, gelirlerinin, statülerinin ve hayat tarzlarının her hâlükârda çok fazla farklılaşmayacağını düşünmekteydiler. Bu yüzden değişim süreci, III. Selim iktidara gelinceye kadar çok ağır ilerledi. Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı üstünlüğünün, Batı'nın sahip olduğu daha sağlam askerî, idarî ve ekonomik sistemden kaynaklandığını anlayabilen ilk padişah ise III. Selim oldu⁹.

Aynı dönemde Avrupa'da, Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığı ve artık çöküşünün kaçınılmaz olduğu fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bu düşüncenin de

---

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 55.

⁵ Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1777-1923)*, (Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınları, İstanbul 2003, s. 118; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995, s. 35-36.

⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 101.

⁷ Karal, *age.*, V, s. 56. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'e elçi olarak gönderilmesi ve sefaretnamesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara 2006, s. 156-171; İhsanoğlu, *age.*, s. 344.

⁸ Davison, *age.*, s. 118.

⁹ Stanford, J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", (Çev. M. Faruk Çakır), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 610-611; Mardin, *age.*, s. 12.

etkisiyle, yıkılmaya mahkûm bir devletin halkı olarak Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gerektiği düşünülüyordu. Böylesi bir bakış açısının oluşmasına, çok eskilere dayanan düşmanlıklar kadar, bir süre Türkiye'de de bulunan François Baron de Tott¹⁰ ve Comte C. F. de Volney gibi Avrupalıların yazdığı kitaplar da katkıda bulundu. Bu kitaplarda Türklerin cahilliği, disiplinsizliği, ön yargıları ve kaderciliği yerilmekteydi. Avrupa devletleri ise, Osmanlı'yı çöküşten kurtarmak ve reformlarla onun gelişmesine yardım etmek için herhangi bir girişimde bulunmak niyetinde değillerdi. Sadece Osmanlı ekonomik sisteminde kendi menfaatleri doğrultusunda değişiklikler yaptırabilme çabasındaydılar¹¹.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti, adeta Avrupalıların Osmanlı'nın geleceği hakkındaki kanaatlerini doğrularcasına çöküş emareleri göstermeye başladı¹². Osmanlı, artık Avrupa'nın hasta adamına; Osmanlı topraklarının paylaşımı da Şark Meselesine dönüşmeye başladı.

Osmanlı topraklarını ele geçirmek için ortak hareket eden Rusya ve Avusturya, 1787 yılında başlayan savaşta bu hedeflerine epeyce yaklaştı. Bu yüzden diğer Avrupa devletleri, Osmanlı topraklarının paylaşımı sırasında yaşanacak anlaşmazlıkların büyük bir Avrupa savaşına sebep olacağı endişesini de duymaya başladılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçler dengesindeki yeri daha net görülmeye başlandı. Bu tarihten sonra Şark Meselesinin anlamı da değişerek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün muhafazası sorununa dönüştü¹³.

İngiltere dış politikasını, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da güçler dengesinin korunması esası üzerine kurmuştu¹⁴. Bu dengenin önemli unsurlarından birisi olan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün muhafazası ise İngiltere'nin çıkarlarının bir gereği idi. Son dönemde bir yandan Rusya, İran ve

---

¹⁰ Baron de Tott'un Türkiye izlenimleriyle ilgili geniş bilgi için bk. François Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott: Containing of the State of Turkish Empire and the Crimea*, I-II, G. G. J. & Robinson, London 1876.

¹¹ Berkes, *age.*, s. 34, 84–85.

¹² Llewellyn Woodward, *The Age of Reform (1815–1870)*, Book Club Associates, London 1979, s. 213. Osmanlı Devleti'nde, ekonomide ve diğer alanlarda gerilemenin başlaması ve ortaya çıkan sorunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 192–203; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 232–254; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 205–247.

¹³ Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 200.

¹⁴ Esme Hoard, "British Policy and the Balance of Power", *The American Political Science Review*, XIX/2, s. 261.

Kafkaslarda elde ettiği topraklarla Hindistan yolunun güvenliğini tehdit etmeye ve İstanbul ve Boğazları ele geçirmek üzere planlar yapmaya başlamıştı. Diğer yandan Fransa kendi ya da kendine bağlı bir güç aracılığıyla Mısır'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin üstünlüğüne son verebilmenin ve böylece İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısını kesebilmenin yollarını aramaktaydı¹⁵. Osmanlı Devlet ise bu devletlerin İngiltere ile hesaplaşma alanının tam ortasında yer almaktaydı. Bu şartlar altında, İngiliz dış politikasının Osmanlı'nın bağımsızlığı ve bütünlüğüyle bağlantılı meselelere ilgisiz kalması mümkün değildi. Bununla birlikte bir yandan İngiltere'nin kendi iç ve dış sorunları, diğer yandan Osmanlı'nın hemen hemen her alanda yaşadığı problemler sebebiyle Osmanlı sınırlarının korunması kolay bir iş değildi. Ayrıca İngiliz politikacılarının büyük bir kısmı, Osmanlı'nın hamisi rolünün üstlenilmesine de karşı çıkıyordu.

Ancak 1791'den 1833 yılına kadar uluslararası arenada yaşanan olaylar, İngiltere'ye Osmanlı'yı korumaya yönelik bir politika izlemekten başka bir seçenek bırakmadı. Böylece İngiliz hükûmeti, 1833 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsedi. Bu durum, iki devletin bir anlamda *zoraki müttefik* olmasına sebep oldu. Bu bağlantı sebebiyle, Osmanlı'yı düşmanlarına karşı koyabilecek ölçüde güçlendirmek, sadece Osmanlı yöneticilerinin değil, İngiliz politikacılarının ve diplomatlarının da ilgilendikleri bir konu hâline geldi.

İngiltere'nin uygulamaya koyduğu yeni Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesini ve bu sayede düşmanlarına karşı dirençli hâle getirilmesini öngörüyordu. Böylece bir ülkenin modernleşmesi, belki de tarihte ilk kez, diğer bir devletin bu derecede ilgi alanına girdi. Bu süreçte diplomasi, reformların gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanıldı. 1826'dan itibaren II. Mahmud'un modern reform çabaları, İngiltere'nin bu dönemdeki girişimlerini daha da kritik hâle getirdi.

---

¹⁵ Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England (1830–1902)*, Clarendon Press, Oxford 1970, s. 35, 38; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 194; Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul 1944, s. 133; M. Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a 1774–1839”, *Türk Dış Politikası*, II, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2008, s. 103; Niall Ferguson, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirishi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009, s. 55 vd.

M. Ali Paşa'nın 1831 yılı sonunda bağımsızlığını kazanmak için başlattığı isyanın ardından, II. Mahmud'un 1833 yılında Rusların yardım teklifini kabul ederek Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalamasından sonra 1841'e kadar geçen dokuz yıllık süre zarfında siyasî, askerî, diplomatik ve ekonomik bakımdan son derece önemli gelişmeler yaşandı. Mısır Meselesinin çözüme kavuşturulması, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın sona erdirilmesi, Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanması ve Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazlar rejiminin düzenlenmesi, hep bu yıllarda gerçekleşti. Tüm bunlar, Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından son derece yoğun ve daha sonraki yıllarda bu ilişkilerin seyrini tayin edecek nitelikte gelişmelerdi.

İngiltere, Osmanlı'nın siyasî, askerî ve ekonomik sorunlarını çözmek ve Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek için ondan çeşitli alanlarda reformlar yapmasını istiyordu. Ne var ki bu taleplerin karşılanması, çeşitli etkenler sebebiyle kolay bir iş değildi. Bir yandan Rusya ve M. Ali Paşa, siyasî cephede reform girişimlerini önlemek için ellerinden geleni yapıyordu. Diğer taraftan da Osmanlı, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un, İngiltere'nin İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'nin, II. Mahmud'un ve M. Reşid Paşa'nın farklı reform anlayışlarına sahip olmalarının ortaya çıkardığı engellerle mücadele ediyordu. Söz konusu problem, yönetimde etkili bu kişilerin iş birliği içinde hareket etmelerini engelliyordu. Hatta zaman zaman aralarındaki fikir ayrılıkları, çatışmaya da sebep oluyordu. Bütün bunlar, Osmanlı modernleşme sürecinin gelişimini önemli derecede etkiledi. Bununla birlikte söz konusu çatışmalardan çıkan güçlü etki, reform hareketini durağanlıktan kurtararak Tanzimat Dönemi'nde yaşanan değişimlerin itici gücü de oldu.

1833–1841 yılları arasında yaşanan gelişmeler birçok çalışmada, bilhassa Şark Meselesi ekseninden, farklı yönleriyle ele alındı. Ancak dönemin olayları, yukarıda bahsedilen 'dört farklı reform anlayışı' açısından değerlendirilmedi. Söz konusu çalışmalar, ya Osmanlı belgelerine ya İngiliz veya Fransız kaynaklarına göre yapıldı. Ancak bu çalışmalarda bugüne kadar İngiliz, Fransız ve Osmanlı belgelerinin birlikte kullanılmaması tek taraflı bir bakış açısını ortaya çıkardı. Dolayısıyla bu durum, belgelerdeki benzer nüansların tespitini güçleştirdi. Ayrıca yakın zamana kadar erişimi mümkün olmayan bazı koleksiyonlardaki İngiliz arşiv malzemelerine ulaşamaması, çok kritik bazı olayların arka planlarının görülmesini engelledi.

O dönemde İstanbul'da İngiliz elçisi olan Lord Ponsonby'nin özel koleksiyonunun son yıllarda tasnifinin yapılarak Durham Üniversitesi Kütüphanesi'nde istifadeye sunulması, bu dönemin olaylarının değerlendirilmesi açısından yeni bir ufuk açtı. Ayrıca, aynı yıllarda İstanbul elçiliği yapan Amiral Roussin'e ait elçilik defterleri Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde taranırken İngiltere'nin Osmanlı politikası karşısında Fransa'nın nasıl bir duruş sergilediğine dair, daha önce kullanılmamış bazı çok önemli belgelerin de bulunduğu anlaşıldı. Bu tespitler, 1833–1841 yılları arasındaki olayların, söz konusu kaynaklardan elde edilecek bilgiler ışığında yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu çerçevede bu çalışmanın konusu, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri*'nin 1833–1841 yılları arasındaki döneminin *diplomasi* ve *reform* ekseninde incelenmesi olarak belirlendi. Bu araştırma sayesinde konuyla ilgili yeni bilgilerin gün ışığına çıkarılması ve günümüze değin tam manasıyla sonuçlandırılmayan bazı tartışmalara bu veriler ışığında açıklık kazandırılması amaçlanmaktadır.

Bu noktada, söz konusu dönemle ilgili olarak şimdiye kadar yapılan çalışmalardan bazıları hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin 1833 yılından önceki dönemiyle ilgili olarak öncelikle Akdes Nimet Kurat'ın¹⁶, A. İhsan Bağış'ın¹⁷, Allan Cunningham'ın¹⁸, Edward Ingram'ın¹⁹ ve Alexander Bitis'in²⁰ eserleri sayılabilir. İncelenen dönemle doğrudan ilgili eserler arasında ise ilk olarak Charles Webster'in eserini zikretmekte fayda vardır. Webster, *Lord Palmerston'un Dış Politikası*²¹ adlı iki ciltlik eserinde dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un uygulamaya koyduğu dış politikanın esaslarını Avrupa arşiv belgelerine dayandırarak geniş bir şekilde

---

¹⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553–1610)*, TTK Yayınları, Ankara 1953.

¹⁷ Ali İhsan Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul (1776–1794)*, İsis Yayınları, İstanbul 1984.

¹⁸ Allan Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, I, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass Press&Co. Ltd., London 1993.

¹⁹ Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia (1828–1834)*, Clarendon Press, Oxford 1979.

²⁰ Alexander Bitis, *Russia and The Eastern Question (1815–1833)*, Oxford University Press, New York 2006.

²¹ Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, I, G. Bell&Sons Ltd, London 1951.

incelemektedir. Harold Temperley'in *İngiltere ve Yakındoğu, Kırım*²² adlı eserinde Avrupa devletlerinin, özellikle de İngiltere'nin, 18–19. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'ne yönelik izlediği politikalar ele alınmıştır. John V. Puryear'ın *Yakın Doğu'da Uluslararası Ekonomi ve Diplomasi*²³ adlı çalışmasında, 1834'ten 1853'e kadar İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de uyguladığı ticarî politika ekseninde, bu dönemde gerçekleşen siyasî, askerî ve diplomatik olaylar detaylı bir şekilde incelenmiştir. F. Stanley Rodkey'in iki bölüm hâlinde yayınladığı *Lord Palmerston ve Türkiye'nin Güçlendirilmesi*²⁴ başlıklı makalede ise Lord Palmerston'un Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yönelik politikası açıklanmaktadır. Rodkey'in, konumuzla ilgili diğer bir eseri ise *Türk-Mısır Meselesi*²⁵ adıyla yayınlanmıştır. Frank E. Bailey'in *Türk Reform Hareketleri ve İngiliz Politikası*²⁶ adlı eseri, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile 1856 Paris Antlaşması arasındaki dönemi kapsamaktadır. Yazar, bu çalışmasında temel olarak İngiltere'nin Doğu Akdeniz, özellikle de Osmanlı topraklarındaki ticarî politikasını, istatistikî verilerle destekleyerek incelemiştir. Eserde ayrıca İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de uyguladığı politikaya, Kırım Savaşı'na kadar uzanan süreçte Avrupa devletlerinin Şark Meselesi ile ilgili mücadelelerine ve Osmanlı'da gerçekleştirilen reform hareketlerine de yer verilmiştir. G. H. Bolsover, *Lord Ponsonby ve Şark Meselesi*²⁷ ve *David Urquhart ve Şark Meselesi*²⁸ başlıklı makalelerinde Lord Palmerston, Lord Ponsonby ve David Urquhart'ın Şark Meselesinin çözümüyle ilgili faaliyetlerinden bahsetmektedir. Yine bu konuda çalışan Matthew S. Anderson ise *Doğu Sorunu*²⁹ adlı eserinde, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Şark Meselesi çerçevesinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında yürüttükleri mücadeleleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Şinasi Altundağ, Mısır

---

²² Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans Green and Co., London 1936.

²³ John V. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969.

²⁴ F. Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41", I, *The Journal of Modern History*, I/4, University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 570–593.

²⁵ F. Stanley Rodkey, *The Turco-Egyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia (1832–1841)*, The University of Illinois Press, Urbana 1924.

²⁶ F. Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement (1826–1853)*, New York 1970.

²⁷ G. Henry Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question 1833-1839", *Slavonic and East European Review*, XIII/37, London 1834, s. 98-118.

²⁸ G. Henry Bolsover, "David Urquhart and the Eastern Question 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy", *The Journal of Modern History*, VIII/4, Chicago 1836, s. 444-467.

²⁹ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774–1923)*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001.

Meselesiyle ilgili *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*³⁰ adıyla Türkiye’de ayrıntılı çalışma yapan ilk tarihçidir. Muhammed H. Kutluoğlu’nun *Mısır Meselesi*³¹ adlı eseri de bu konuda yakın zamanda hazırlanmış kapsamlı çalışmalardan biridir.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı üzere yabancı tarihçiler, genellikle sadece Avrupa arşivlerinden yararlanmışlardır. Türk tarihçilerin bir kısmı sadece Osmanlı arşivlerine müracaat etmiş; bazıları ise hem Osmanlı hem Avrupa arşivlerini kullanmıştır. Bahsi geçen çalışmalarda, ya incelenmekte olan konunun dışında kalınmış ya da yalnızca Mısır Meselesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu eserlerde, son zamanlarda kullanıma açılan arşiv belgelerinden ve yeni bilgilerden yararlanılmamıştır.

Bu çalışmada öncelikle, tarihî süreçte İngiltere’nin Osmanlı politikası ve bu politikanın safhaları ele alınacaktır. İngiltere’yi Osmanlı Devleti’yle diplomatik ilişkiler kurmaya sevk eden sebeplerin neler olduğu, ilk İngiliz elçiliğinin İstanbul’da nasıl açıldığı, ikili ilişkilerin gelişmesinde hangi siyasî ve ticarî dinamiklerin rol oynadığı ortaya konulacaktır. 1791 yılında Özi Kalesi’nin Rusların eline geçmesiyle başlayan olayların, hangi gerekçelerle İngiltere’nin dikkatini Osmanlı Devleti’ne çevirmesine neden olduğu, bu durumun 1793’te Londra’da ilk Osmanlı daimî elçiliğinin açılmasını da beraberinde getirmesi açıklanacaktır. Daha sonra, 1821’de başlayan Yunan İsyanı ve bunun sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması, Rusya ve İngiltere’yi Osmanlı politikalarında karşı karşıya getirmesi, bunları takiben Mısır Meselesinin de bu iki devletin ilgi alanına girmesinin ilişkiler daha da gerginleştirmesi konuları ele alınacaktır.

1833’ten 1835 yılı ortalarına kadar geçen sürede cereyan eden olayların Osmanlı-İngiliz ilişkileri bakımından ne derecede önemli olduğu burada ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken İngiliz politikasının aktörleri daha da yakından tanıtılacaktır. Bunların Osmanlı hakkındaki düşünceleri ve yaşadıkları dönemi nasıl değerlendirdikleri hususu ele alınacak, bakış açıları sergilenenecektir. Bunun neticesinde ortaya çıkan birbirinden farklı reform anlayışları tek tek irdelenecektir. Böylece 1791’den 1833’e kadar geçen sürede İngiltere’nin hangi

---

³⁰ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831-1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

³¹ M. Hanefi Kutluoğlu, *Egyptian Question (1831-1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

sebeplerle Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir politika izlediği sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın daha önceki politikalarını değiştirerek Çanakkale Boğazı'nda donanma bulundurmaları ve Rusya'ya karşı saldırgan bir tutum sergilemeleri karşısında II. Mahmud'un içine düştüğü zor durum ve bu devletlere karşı duyduğu güvensizlik, sebepleriyle birlikte ortaya konulacaktır. Elbette bu durum II. Mahmud'un İngiltere'ye yaklaşma ve ülkesini Rus etkisinden kurtarma çabalarını da beraberinde getirecektir. Daha sonra, II. Mahmud'un Lord Ponsonby ile gizli iletişiminden bahsedilecektir. Rus ve Avusturya elçilerinin işbirliği yaparak Lord Ponsonby'nin faaliyetlerini ve reform girişimlerini engelleme çalışmaları da ele alınacaktır. Bu ise konunun diğer devletlerin tutumu açısından da değerlendirilmesine imkân verecektir. Ayrıca, Lord Ponsonby'nin, saray ve Babıâli'ye isteklerini kabul ettirirken, Mısır Meselesini bir ikna aracı olarak kullanması, David Urquhart'ın İngiliz elçisinin çalışmalarında yardımcıları hususları da açıklanacaktır.

Daha sonra, İngiltere'de 1834 yılı sonunda yapılan hükûmet değişikliğinden sonra Lord Palmerston'un bakanlıktan ayrılması sonucu İngiliz dış politikasında yaşanan değişim, kısa süre sonra Lord Palmerston'un tekrar dışişleri bakanı olmasıyla reform programını hayata geçirmeye yönelik ilk girişimi başlatması konuları ele alınacaktır. Ardından, Lord Ponsonby'nin Osmanlı ordusu ve donanmasının genel durumu hakkında verdiği bilgilere, İngiliz subayların İstanbul'a gönderilmesi için yaptığı teklife ve bu teklifin kabulünde yaşanan tereddütlere yer verilecek; Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın engelleme çabalarına rağmen, İngiltere'den subay talebi hususuna değinilecektir. Lord Ponsonby'nin kendi reform anlayışı doğrultusunda İngiltere ve Rusya arasında çatışma çıkarma girişimleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan Churchill Olayının Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde meydana getirdiği gerginlik de açıklanacaktır. Bu durumun subay meselesine etkileri, İstanbul'a gönderilen İngiliz subayların akıbetleri, Babıâli'nin buna tepkisi, Lord Palmerston'un reformları devam ettirme mücadelesi ve bu hususta yaşadığı hayal kırıklığı ayrıntılı olarak ortaya konulacaktır. Ayrıca subay gönderme meselesinde, Lord Ponsonby'nin takındığı tavır ve II. Mahmud'a yaptığı gizli telkinler hakkında da bilgi verilerek, bu konuda yaşanan başarısızlığın sebepleri tartışılacaktır.

Elbette ki, 1835–1838 yılları arasındaki dönem, yalnızca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme çabalarıyla geçmedi. II. Mahmud, bu dönemde

kendi reform anlayışına göre çeşitli alanlarda reformlar yapılması açısından önemli adımlar da attı. Bunlar arasında yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve askerî teknoloji transferi meseleleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine karar verilmesi, Londra'ya gönderilen öğrenciler, bunların Londra'da okullara yerleştirilme süreçleri ve karşılaştıkları güçlükler hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir. Söz konusu öğrencilerin, eğitimlerini tamamlamalarının ardından Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî kademelerinde hangi görevleri üstlendikleri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ayrıca askerî teknoloji transferi konusu çerçevesinde, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunun güçlenmesi için silah ve askerî çeşitli ihtiyaç malzemelerini sağlama girişimlerinden, İstanbul'da top dökümü ve barut imali gibi işlerde kullanılmak üzere çeşitli makine ve aletlerin İngiltere'den satın alınmalarıyla ilgili meselelerden de bahsedilecektir.

Reform çalışmaları, nihayet 1838–1841 yılları arasında meyvelerini vermeye başlayacaktır. Buna göre önce M. Reşid Paşa'nın Londra'dan İstanbul'a döndükten sonra reform karşıtlarıyla giriştiği mücadele anlatılacak, daha sonra başta idarî alanda olmak üzere çeşitli alanlarda gerçekleştirilen reformlar üzerinde durulacaktır. Tanzimat hazırlıklarının başlatılması, Lord Ponsonby'yle yapılan işbirliği ve Osmanlı'yı Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzalamaya götüren süreç hakkında bilgi verilecektir. Ardından M. Reşid Paşa'nın İngiltere ile ittifak antlaşması yapabilmek için Londra'ya gönderilmesi, Londra'da yaşanan gelişmeler ve II. Mahmud'un vefatıyla değişen dengeler ayrıntılarıyla izah edilecektir. Lord Palmerston'un Osmanlı donanması için İngiliz subaylarını gönderme girişimleri karşısında Babıâli'nin tutumu, Nizip Savaşı sonrasında yaşanan süreçte İngiliz subayların görevlendirilme meselesindeki gelişmeler, İstanbul'da askerî okul açma girişimleri gibi hususlar hakkında da bilgi verilecektir. Bu çalışmada ayrıca M. Reşid Paşa'nın Lord Palmerston'a Tanzimat reformlarıyla ilgili 1839 ve 1840 yıllarında verdiği memorandumlardan bahsedilecektir. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nı ilanı, fermanının hazırlanmasında İngiltere'nin ne kadar etkili olduğu, Tanzimat'ın uygulanması sırasında nasıl bir politika izlediği konuları açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE İNGİLTERE’NİN OSMANLI POLİTİKASI (1579–1833)

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, tarihsel süreçte oldukça ilginç bir seyir izlemiştir. İki devletin birbirine karşı pozisyonlarında ve İngiltere’nin Osmanlı politikasında uluslararası güç dengelerindeki değişime paralel olarak zamanla büyük farklılaşmalar yaşanmıştır. Öyle ki başlangıçta Osmanlı Devleti’nin gücünden faydalanmak amacıyla onunla müttefik olmak için çabalayan İngiltere, 1791 yılından itibaren Osmanlı’yı korumaya yönelik bir politika benimsemek zorunda kalmıştır.

Bu çerçevedeki araştırmalarımız bizi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin 1833 yılına kadar olan kısmıyla ilgili bazı sorularla karşı karşıya getirmiştir: Osmanlı-İngiliz ilişkileri ne zaman başladı? Osmanlı-İngiliz ilişkilerini etkileyen dış faktörler nelerdi? İngiltere’nin Osmanlı politikası zaman içinde uluslararası konjonktürde yaşanan olaylara göre nasıl değişmişti? 1791 yılının ikili ilişkiler açısından önemi neydi? Bu tarihten sonra İngiltere Osmanlı’ya yönelik dış politikasını neden değiştirdi? İngiltere’nin yeni Osmanlı politikasını yönlendiren aktörler kimlerdi? Diğer Avrupa devletlerinin müdahaleleri, ilişkileri ne ölçüde etkilemişti? 19. yüzyılın başlarında iki ülke arasındaki ilişkiler hangi düzeye gelmişti? Osmanlı Devleti’nin bu dönemde İngiltere’ye bakış açısı nasıldı? İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler ne yöne doğru ilerliyordu? Bu ve buna benzer sorulara burada yanıt verilebildiği ölçüde, İngiltere’nin niçin Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalıştığı ve Osmanlı’nın çeşitli alanlarda reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika izlemek zorunda kaldığı ortaya konulmuş olacaktır. Ancak sonraki dönemlerde gelinen durumla ilgili daha sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için, önce Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin hangi şartlar altında ve nasıl başladığını, bu ilişkilerin başlangıcında İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne karşı nasıl bir politika izlediğini açıklamakta yarar vardır.

I. OSMANLI- İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ (1579–1791)

Türkler ve İngilizlerin ilk olarak, ne zaman ve ne şekilde karşılaştığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu iki millet arasındaki ilişkilerin erken dönemlerine ait en net bilgiler, III. Haçlı Seferi (1191) ve Niğbolu Savaşı (1396) sırasındaki kısa süreli temaslara dayanır¹. Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlaması ise 16. yüzyılın sonunda gerçekleşti.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri diğer Avrupalılarla karşılaştırıldığında nispeten geç bir tarihte başladı. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, iki ülkenin coğrafi konumları arasındaki mesafeydi. Zamanın ulaşım ve haberleşme şartları göz önünde bulundurulduğunda aradaki bu uzaklık, Türklerle İngilizlerin irtibatını engellemekteydi². Aynı problem, İngiltere'nin diğer Doğu Akdeniz devletleriyle ilişkisini de etkiliyordu. İngiltere bu sebeple Doğu Akdeniz'le bağlantısını daha çok Cenevizli, Floransalı ve Venedikli tüccarlar aracılığıyla sağlıyordu. 14. yüzyılın başlarında bile İngiltere'nin Bizans İmparatorluğuyla doğrudan diplomatik ve ekonomik ilişkisi yoktu³. Bütün bunlar göz önünde bulundurulursa o yıllarda kuruluş aşamasında olan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik ilişkilerin henüz başlamaması anlaşılır bir durumdu

İki devlet arasında iletişim olmamasının doğal bir sonucu olarak, bu dönemde İngilizler Türkler hakkında çok az şey biliyor, Türklerle ilgili meselelere de ilgi duymuyorlardı. Öyle ki İstanbul'un fethi bile, İngiliz kroniklerinde önemsiz bir olay gibi geçiştirilmişti. Aynı şekilde Türkler de İngilizleri pek tanınmıyorlardı. Avrupalı olan herkes *Frank* olarak adlandırılıyor, İngiltere'nin Fransa'ya bağlı bir bölge olduğu düşünülüyordu⁴.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı limanlarının sunduğu ticarî olanaklar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlamasını, hatta iki devlet arasında sıcak ilişkiler kurulmasını teşvik edecek potansiyel bir güç niteliğindedi. İngiliz tüccarları bir süre

---

¹ Kurat, *age.*, s. 7; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank&Cass Co. Ltd, Abingdon 1964, s. 2.

² Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, (1553–1952)*, TTK Yayınları, Ankara 1952, s. 5.

³ Wood, *age.*, s. 1

⁴ Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 5–7; Wood, *age.*, s. 1.

sonra Doğu Akdeniz’de yeni ticaret olanaklarını değerlendirmek için hareket geçtiğinde bu potansiyel, iki ülke arasındaki ilişkiler için ilk önemli etkisini gösterdi. İngiliz tüccarlar, Sakız (1513) ve Girit (1530) Adalarında İngiliz konsolosluklarının açılmasından sonra, bu bölgede faaliyet göstermeye ve bölgeye yerleşmeye başladılar. Nitekim ilk olarak İngiliz tüccar Antony Jenkinson 1553 yılında, Kanuni Sultan Süleyman’dan Osmanlı topraklarında ticaret yapabilme imtiyazı aldı⁵. Halep’te ticarî faaliyet yürüten Jenkinson, böylece Osmanlı topraklarında Fransız ve Venedik tüccarlarının sahip olduğu imtiyazlarla ticaret yapma hakkını elde etti⁶. Ancak çeşitli sebeplerle bu hakkı kullanma fırsatı bulamadı⁷. Bundan sonra, uzunca bir süre İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarına yönelimi durdu. Osmanlıların Hristiyanlarla mücadelesi, Rodos ve Kıbrıs Adalarının ele geçirilmesiyle sonuçlanan savaşlar, Akdeniz’deki korsan faaliyetleri, yeni yeni oluşan zayıf bağların da kopmasına sebep oldu⁸.

İngiltere tahtına Kraliçe I. Elizabeth’in (1558–1603) geçmesiyle ikili ilişkilerin tesisindeki olumsuz gidişat değişmeye başladı. Onun iktidarı sırasında yaşanan bazı gelişmeler, İngiliz tüccarlarını 1550’lerden beri ilgisiz kaldıkları Doğu Akdeniz ticaretine yeniden yöneltti. Bu gelişmelerin en önemlisi, 1560’lı yıllarda Hollanda ile yaşanan ticarî anlaşmazlık sebebiyle İngiliz tüccarların Doğu’dan gelen malları kolayca temin ettikleri Hollanda’nın Antwerp şehriyle bağlantısının kesilmiş olmasıydı⁹. Bir diğeryse, Papa V. Pius, 1570 yılında kraliçeyi ve taraftarlarını kâfir

---

⁵ Wood, *age.*, s. 1–2. İngiliz tüccarların 1511, 1534, 1550 yıllarında Osmanlı limanlarına girdiklerine dair kayıtlar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arthur L. Horniker, “William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations”, *The Journal of Modern History*, XIV/3, Chicago 1942, s. 293.

⁶ Mortimer Epstein, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge & Sons Ltd., London 1908, s. 8; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları-İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsolosları (1580–1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 18.

⁷ Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 5.

⁸ Wood, *age.*, s. 2–3.

⁹ Christine Laidlaw, *The British in the Levant-Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, London 2010, s. 20. Bağlantının kesilmesinin diğer bir sebebi ise İspanya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlık neticesinde İspanya kontrolündeki bölgelerden İngiliz gemilerinin geçişinin engellenmesiydi. Kanuni Sultan Süleyman’ın vefatıyla Osmanlıların askerî ilerlemelerinin hızındaki düşüş, Doğu Akdeniz’i ticarete uygun hâle getirdi. Ayrıca Hristiyanlarla olan mücadelenin azalmasından sonra ikili ilişkiler için daha uygun bir zemin ortaya çıktı. Kraliçe, Doğu Akdeniz’de İngiliz ticaretini geliştirmeyi zaruri görüyordu. Ancak bunun için önce, İngiltere’nin Osmanlı topraklarında ticaret

ilan edince İngiltere'nin Avrupa'da yalnızlaşmasıydı. Bu durum, İngiliz tacirlerin Müslümanlara yakınlaşarak ticaret yapmasını kolaylaştırdı¹⁰.

Bir süre sonra girişimci iki İngiliz tüccar Edward Osborne ve M. Richard Staper, Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için harekete geçti. Bunlar, Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile yapılacak ticaretin İngiltere'ye getireceği faydaları öne sürerek, bu bölgeye bir temsilci göndermek için İngiliz hükûmetinden izin istediler. Bunun üzerine Kraliçe I. Elizabeth'in özel izniyle William Harborne'un İstanbul'a yarı resmî temsilci olarak gönderilmesine (1575) karar verildi. Harborne, 1578 yılı sonunda İstanbul'a ulaştı¹¹. İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Harborne, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ve padişahın hocası Sadeddin Efendi'yle yakın ilişki kurmayı başardı. Bu sayede kısa bir sürede Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını elde etti. Harborne, yanında kraliçe tarafından III. Murad'a hitaben yazılmış bir mektup da getirmişti. Kraliçenin mektubu ve ardından III. Murad'ın buna karşılık olarak gönderdiği name (20 Mart 1579), Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlangıcı oldu¹². Kraliçenin bu nameye gönderdiği cevapla başlayan mektuplaşma, 1579–1581 yılları arasında yoğun bir şekilde devam etti. Bu yakınlaşma, iki devlet arasında dostluk ve ticaret ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştıran bir etki yaptı¹³.

Harborne'un kısa sürede elde ettiği başarı, İngiliz hükûmetini diğer İngiliz tüccarlara da imtiyaz talebi için harekete geçirdi. Hatta kraliçenin sekreteri Francis

---

yapma imtiyazını 1536'da elde eden Fransa'yla aynı haklara sahip olması gerekiyordu. Wood, *age.*, s. 7.

¹⁰ Osmanlı Devleti, İran ile savaştığı (1578–1590) için İngiltere'den malzeme ve silah talep etti. Din reformundan sonra çok miktarda hurda demir, eski kilise çanları, yeni kıyafetler Türklere satıldı. Böylelikle Doğu Akdeniz'de İngiliz tüccarlar için yeni ticaret olanakları doğdu. Suzan A. Skilliter, "The Organization of the First English Embassy in Istanbul in 1583", *Asian Affairs*, X/2, 1979, s. 159–160. Bu dönemdeki Osmanlı-İran Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. İnalçık, *age.*, I, s. 181–182.

¹¹ Robert Brenner, *Mercants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London's Overseas Traders (1550–1653)*, Princeton University Press, New York 1993, s. 61; Epstein, *age.*, s. 9; Wood, *age.*, s. 7–8; H. G. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583–8", *Transactions of the Royal Historical Society*, IV/5, Cambridge 1992, s. 4.

¹² Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 6; Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 15–16, 21–22; Halil İnalçık, "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 251. İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne doğru hareketlilik tek taraflı kalmadı. 1580 yılında Osmanlı sarayının ihtiyacı olan bazı eşyalar için Londra'ya Garabet, Ahmed ve Nikola, daha sonra da dönem dönem bazı geçici elçiler gönderildi. Ayrıca bk. Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 162–175.

¹³ Bernadette Andrea, *Women and Islam in Early Modern Islam Literature*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 23.

Walsingham, Osmanlı Devleti ile düzenli ticaretin avantajları üzerine *Türkiye ile Ticaretle İlgili Düşünceler* adıyla bir rapor hazırladı. Raporunda İstanbul'da bir İngiliz elçisinin bulunması ve İngiliz tüccarları için avantajlar elde edilmesi tavsiye ediliyordu. Kraliçe, Walsingham'ın tavsiyelerini uygulamaya koymaya karar verdi¹⁴. Bunun üzerine Harborne, tüm İngiliz tüccarları için bir imtiyaz antlaşması yapılması maksadıyla bu kez büyükelçi olarak İstanbul'a gönderildi¹⁵. Bir süre sonra İstanbul'a ulaşan Harborne (3 Mayıs 1583), itimatnamesini padişaha sunarak elçilik görevine resmen başladı. Bu olayın ardından III. Murad, tüm İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında ticarî imtiyazlar tanıyan bir ahitname verilmesini onayladı¹⁶.

Sonraki yıllarda Harborne ve onun ardından İstanbul'a gönderilen İngiliz elçileri, Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü ortadan kaldırmak ve Osmanlı Devleti'ni İngiltere'nin yanında İspanya'ya karşı savaşa sokmak için çaba gösterdiler¹⁷. Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin seyri, III. Murad'ın (1574–1595) yerine tahta geçen III. Mehmed (1595–1603) zamanında da aynı hızla devam etti. Hatta padişahın eşi Safiye Sultan'la kraliçenin mektuplaşması bu ilişkilerin daha da güçlenmesini temin etti. III. Mehmed'in tahta geçişine dair kraliçeye gönderdiği name ve kraliçenin buna karşılık gönderdiği hediyelerle iki devlet arasındaki ilişkiler, çok kısa sürede büyük bir mesafe kat etti¹⁸. İlişkiler bu dönemde öyle hızlı ilerledi ki İngiliz tüccarların mevcut imtiyazlarını daha da genişleten yeni bir ahitname (1601) hazırlandı. Bu sayede İngiliz tüccarlar, Fransız tüccarlardan bile imtiyazlı hâle geldi¹⁹. Böylece İngiltere, kısa sürede Osmanlı nezdinde en nüfuzlu ülke konumuna yükseldi.

¹⁴ Brenner, *age.*, s. 61; Wood, *age.*, s. 10; Rawlinson, *agm.*, s. 3.

¹⁵ Horniker, *agm.*, s. 303; Epstein, *age.*, s. 12; Skilliter, *agm.*, s. 161, 164.

¹⁶ III. Murad'ın İngiltere'ye yakın davranması ve istenilen imtiyazları vermesinde o dönemde mücadele edilen İspanya'ya karşı gerektiğinde İngiltere ile ittifak kurma düşüncesi de önemli derecede etkili oldu. Wood, *age.*, s. 13–14; Horniker, *agm.*, s. 303–304; İncılık, "Osmanlı'nın", s. 251.

¹⁷ Bu mücadele boyunca her iki devletin temsilcileri, Babıâli'de etkin olmak için çeşitli entrikaların içine girdiler. Rüşvet veya diğer bir adıyla hediye, onların kullandıkları en önemli silah oldu. Arthur L. Horniker, "Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583–1612", *The Journal of Modern History*, XVIII/4, Chicago 1946, s. 290.

¹⁸ Honyel G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Oxford University Press, London 1904, s. 16–17, 77. Safiye Sultan'ın kraliçeye mektubu, III. Murad'a gönderilen hediyelerin listesi ve III. Mehmed'in kraliçeye gönderdiği mektup için ayrıca bk. Rosedale, *age.*, s. 2–5, 58–61'e. Barton'un huzura kabul töreni ve kraliçenin gönderdiği hediyelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Lansing Collins, "Barton's Audience in Istanbul 1593", *History Today*, XXV/4, 1975, s. 263–269; Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 77–79. Safiye Sultan ve kraliçe arasında mektuplaşma ve hediyeleşme uzun süre devam etti. Ayrıntılı bilgi için bk. Andrea, *age.*, s. 20–29.

¹⁹ Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9; İncılık, "Osmanlı'nın", s. 252.

Bütün bunlar ikili ilişkilerde kısa sürede yaşanan olağanüstü bir gelişmenin göstergesiydi.

Ancak I. Elizabeth döneminde ilişkilerde yaşanan hızlı ilerleme, I. James'in (1603–1625) tahta geçmesiyle yerini bir anda kararsızlığa bıraktı. İngiltere'nin öncelikleri kısa sürede değişti. İki devlet arasında ortak çıkarların zaman içinde ortadan kalkmasıyla ilişkilerin seyrinde dalgalanmalar meydana geldi²⁰. Buna rağmen Edward Barton, Thomas Roe (1621–1628)²¹, William Trumbull (1686–1691)²², Lord William Paget (1692–1702)²³, Robert Suttom (1700–1717) ve James Porter (1746–1762) gibi elçiler, sıra dışı bir yetenek gösterdiler ve Osmanlı'nın siyasî ve askerî meselelerinde ara buluculuk rolünü üstlenmeyi başardılar²⁴. Fakat bunların kendi görev süreleriyle sınırlı kalan bu gayretleri, İngiltere'nin Osmanlı politikasını canlandırmaya yetmedi²⁵.

Bundan sonraki dönemde İngiltere'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî sorunlarına çözüm üreten ve diğer devletlerle arasındaki problemlerin çözümünde arabuluculuk yapan bir çizgiden giderek uzaklaşmaya başladı. İngiliz politikası, İngiltere'nin Rusya ile Baltık Denizi'nde mücadeleye (1719) girmesiyle, önce Rusya'ya karşı Osmanlı'yı kışkırtan, sonra Osmanlı'ya karşı Rusya'yı savunan bir değişiklik gösterdi. Ardından İngiltere, Rus donanmasının Baltık Denizi'nden geçmesine yardım etti ve *Çeşme Baskını* (1770) yaşandı. Bu olay, Osmanlı-İngiliz

---

²⁰ Horniker, "Anglo-French Rivalry", s. 301.

²¹ İlk İngiliz elçilerinin öncelikli görevleri başlangıçta yalnızca ticarî konularla ilgilenmek iken, zamanla bu elçiler siyasî konularla daha çok meşgul olmaya başladılar. 1588'de İstanbul elçiliğine atanan Barton döneminde başlayan bu başkalaşma, 1621 yılında İngiliz elçiliğine getirilen Roe ile iyice belirginleşti. Kurat, *Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 9. Roe, kısa zamanda Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişki kurarak, saygınlık ve etkinlik kazandı. Wood, *age.*, s. 86.

²² İngiliz elçilerinin faaliyetlerindeki siyasî eğilim, yıllar geçtikçe daha da gözle görülür bir hâle geldi. Özellikle de Trumbull'un elçiliği sırasında (1687), İngiliz elçilerinin faaliyet alanları artık kesin olarak ticarî olmaktan çok siyasî hâle geldi. Trumbull, 1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya Savaşı'nı bitirebilmek için önemli girişimlerde bulundu. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9–10.

²³ Lord Paget, Karlofça Antlaşması görüşmeleri sırasında, Trumbull'un bıraktığı yerden devam ederek ara bulucu bir rol üstlendi ve barışın sağlanmasında önemli bir katkı sağladı. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 9–10. Aynı konuda ayrıca bk. İnalçık, "Türkiye ve Avrupa", s. 199.

²⁴ Lord Paget ve ardından elçiliği devralan Suttom'un ara buluculuk yönündeki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660–1762", *The English Historical Review*, XL/160, Oxford 1925, s. 546–550.

²⁵ İngiliz Dışişleri Bakanlığı, özellikle Abraham Stanyan (1717–1729), George Hay (1729–1736) ve Everard Fawcener'in (1736–1746) elçilikleri sırasında Osmanlı Devleti üzerinde kurmaya çalıştığı etki ve gerçekleştirmek istediği amaçlarda somut bir ilerleme kaydedemedi. Bu durum, elçilerin yeteneksizliğinden çok, İngiliz dış politikasının o dönemde iyi yönetilememesinden kaynaklanmaktaydı. Wood, *agm.*, s. 560.

ilişkilerine önemli ölçüde zarar verdi²⁶. Bu dönemde İngiliz elçisinin İstanbul'daki nüfuzu adeta yok oldu. Bu olayın ardından 1776 yılı sonunda elçilik görevine başlayan Sir Robert Ainslie (1776–1794) ilişkileri eski düzeyine getirmek için büyük bir çaba gösterdi. Fakat onun gayretleri arzu edilen sonucu ortaya çıkarmadı²⁷.

18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin bütününe bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletleriyle ilişkilerindeki değişime paralel bir dalgalanma yaşandığını tespit etmek mümkündür. Osmanlı Devleti, Rusya ile bir savaşa girdiğinde İngiliz-Rus ilişkilerinin durumu İstanbul için önem kazanıyordu. Ancak Osmanlı Devleti diğer bir Avrupa devletiyle, ki bu genelde Fransa'ydı, ekonomik olarak yakınlaştığında da bu ülkeyle Osmanlı arasındaki ilişkiler İngiltere için ilgi çekici hâle geliyordu. Yani birbirinden uzak iki ülke, birbirlerine yakın ülkeler aracılığıyla çeşitli açılardan bağlantılı hâle gelmişti. Aslında İngiltere için Rusya, Osmanlı Devleti'nden daha uygun bir müttefikti. Ancak İngiltere'yi Rusya ile bir araya gelmekten alıkoyan önemli bir engel vardı. Bu engel, Osmanlı toprakları üzerindeki Rus emelleriydi. Rusya, bu emellerine İngiltere'yi ortak etmek istiyordu. Fakat İngiliz çıkarları böyle bir iş birliğine izin verecek nitelikte değildi. Her iki ülkeyle iyi geçinmek ve bu ülkelerin birbirleriyle savaşmasını engellemek, İngiliz çıkarlarının gereği idi. Diğer taraftan Fransa, Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde belirleyici bir role sahipti. Fransa, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki en büyük rakibiydi. İngiltere, Yedi Yıl Savaşları sonrası Fransa'ya karşı üstünlük sağlamış ve Hindistan'daki Fransız sömürgelerini ele geçirmişti. Bu yüzden uzun müddettir bir nüfuz mücadelesi içinde bulunan İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçilerinin çekişmesi son dönemde oldukça artmıştı. Ancak gelişmeler Fransa'nın lehineydi. Fransa 1740'ta, Rusya ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşın bitirilmesinde aracılık etmiş ve bunun sonucunda kapitülasyonlarını önemli ölçüde genişletmişti. Bu olayın ardından Osmanlı-Fransız ilişkileri çok güçlenmiş; Fransız elçileri saray ve

---

²⁶ Laidlaw, *age.*, s. 18; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Elçiliği (1776–1794)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, İstanbul 2008, s. 129.

²⁷ Ainslie, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaşın durdurulması ve Avusturya ile barış görüşmelerinin başlatılması için çalıştı. Osmanlı Devleti, onun da katkılarıyla barış görüşmelerine başlamayı (6 Eylül 1790) kabul etti. Böylece İngiltere, Prusya ve Hollanda ile birlikte Osmanlı ile Avusturya arasındaki savaşı bitirmek için uzun bir aradan sonra tekrar ara buluculuk rolü üstlenmiş oldu. Bağış, *age.*, s. 111–115. Ainslie'nin İstanbul elçiliği dönemindeki faaliyetleri için ayrıca bk. Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin", s. 140–141.

Babıâli üzerindeki etkisini ve Fransız tüccarları da İngiliz tüccarlarının aleyhine Osmanlı topraklarındaki ticaretlerini arttırmıştı²⁸.

Osmanlı Devleti ve Fransa'nın politikaları, Rusya ile Avusturya'ya olan düşmanlıkları bakımından da birleşiyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında böyle bir iş birliğini doğurabilecek ortak amaç birliğinden çok, karşıtlıklar söz konusuydu. İngiliz diplomasisi için Avusturya geleneksel bir dost, Fransa eski bir düşmandı. Osmanlı Devleti içinse Fransa geleneksel bir dost, Avusturya düşmandı. Ayrıca ticarî ilişkileri sebebiyle İngiltere, Rusya'yı destekleyen bir politika izlemekteydi²⁹.

İki ülkenin politikalarındaki söz konusu farklılık, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gelişiminde önemli derecede etkili oldu. Ortak paydalardan çok, ayrışan noktaların bulunması ilişkilerdeki bağların zayıflamasına sebep oldu. Bunun yanında 1791 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı politikasında önemli değişiklikler yaşandı.

II. İNGİLİZ POLİTİKASINDA GELGİTLER (1791–1828)

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 18. yüzyılın sonundan itibaren uluslararası konjonktüre bağlı olarak dalgalı bir seyir izledi. Ancak 1791 yılından itibaren gelişen olaylar İngiltere'yi gittikçe Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik bir politika izlemeye mecbur etti. Bu tarihte, Özi Kalesi konusunda İngiltere ve Rusya arasında başlayan bir çekişmeyle İngiltere'nin 19. yüzyılda izleyeceği Osmanlı'yı koruma politikasının temelleri atıldı.

A. Özi Krizi ve İlk Osmanlı Elçiliği

İngiltere uzun bir süre, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî meselelerinde üstlendiği ara buluculuk rolünü, daha fazla ticarî imtiyaz elde etmenin kolay bir yolu olarak gördü. Osmanlı Devleti'nin yenilgileri ve toprak kayıpları İngiliz diplomasisinin temel bir problemi değildi. 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde Doğu

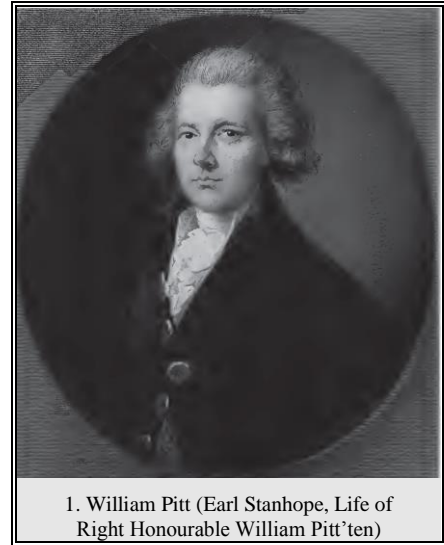
---

²⁸ Laidlaw, *age.*, s. 14–17; Yalçınkaya, “Sir Robert Ainslie'nin”, s. 128. İngiltere, donanması için ihtiyaç duyduğu başta kereste gibi malzemeleri Rusya'dan satın alıyordu. Bu yüzden İngiltere, Rusya'yı gücendirecek bir harekette bulunmaktan kaçınıyordu. Hatta İngiltere, Rusya'nın dış politika amaçlarını gerçekleştirmesinde zaman zaman yardımcı da oldu. Temperley, *age.*, s. 43.

²⁹ Wood, *agm.*, s. 560–561. 1688 devriminden 1756 diplomatik devrimine kadar geçen sürede İngiltere ve Fransa birbirlerine karşı büyük bir mücadeleye girdi. İngiltere, Fransa'ya karşı Avusturya'ya ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'nin bu politikası, Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunda önemli derecede etkili oldu. David Bayne Horn, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, Clarendon Press, Oxford 1967, s. 361.

Akdeniz'deki rekabete İngiltere de katıldı. O dönemde Osmanlı Devleti bu bölgedeki etkinliğini kaybetmeye başlamıştı. Zamanla stratejik noktaları ele geçiren İngiltere, Doğu Akdeniz'de aktif bir ticarî faaliyet sürdürme imkânı buldu. İngiltere'nin sömürgelerine hem kara hem deniz yoluyla ulaşan yollar, Osmanlı toprakları ve deniz sahası üzerinden geçiyordu. Bu sebeple, Osmanlı ilişkileri ve Osmanlı'yı ilgilendiren diğer konular, İngiltere için gittikçe önem arz etmeye başladı. Diğer taraftan, Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin rakibi olan Fransa ve güneye doğru yayılmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgilenmekteydi. Bu sırada, her ne kadar İngiltere'nin yardımlarıyla gerçekleşmişse de, Kaynarca Antlaşması'nın (1774) ardından Rusya'nın Osmanlı'dan elde ettiği kazanımlar ve güneye doğru yayılma gayreti, İngiltere'nin dikkatini çekmeye başladı. Rusya, yaptığı yeni antlaşmalarla yeni imtiyazlar elde ediyordu³⁰. Osmanlı'yla ilgili gelişmelere giderek daha duyarlı hâle gelen İngiltere, Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki söz konusu ilerlemesini yakın takibe almıştı.

Bir sonraki Osmanlı-Rus Savaşı (1787–1792) başladığında, durumun gittikçe Osmanlı aleyhine bir hâl aldığını gören İngiltere Başbakanı William Pitt, Fransa ile iş birliği yaparak savaşın durdurulması ve savaş öncesi statükoya dönülmesi konusunda girişimlerde bulundu. Rusya, Özi Kalesi'ni ele geçirdiğinde (1788), bu durum, İngiltere'nin rahatsızlığını daha da arttırdı. Rusya, bu bölgeyi ele geçirmekle hem Polonya ile yapılması düşünülen ticaretini engelleyebilme, hem Karadeniz'deki gücünü

1. William Pitt (Earl Stanhope, Life of Right Honourable William Pitt'ten)

arttırarak Osmanlı üzerinde daha fazla baskı oluşturabilme gücüne ulaşmıştı. Bu sebeple İngiliz hükûmeti Özi Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi konusunda ısrar etme niyetindeydi. Prusya da bu konuda harekete geçilmesini istiyordu³¹. Prusya Kralı Frederick William'a göre Özi Kalesi Rusların elinde kaldığı takdirde Rusya, Osmanlı

³⁰ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul: 1792–1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 669–670; Armaoğlu, *age.*, s. 194; Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 14. İngiltere'de Rus yayılmacılığına yönelik tepkiler 1720'li yıllardan itibaren oluşmaya başladı. Anderson, *age.*, s. 39.

³¹ Anderson, *age.*, s. 36–37.

üzerinde baskı kurabilecek bir güce erişecekti. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarını da etkileyecekti. Eski Prusya Elçisi Joseph Ewart ise Prusya'nın güvenliği için Osmanlı Devleti ve Polonya'nın Rus saldırılarından korunması gerektiğini savunuyordu. Kırım, Rusya'nın elinde kaldıkça İstanbul'un güvenliğinin garantide olmayacağı görüşündeydi. Sonuçta Pitt, Özi Kalesi'nin Rusya'dan geri alınması gerektiğine karar verdi. II. Catherine'e, Özi Kalesi Osmanlı'ya iade edilmediği takdirde buna savaşa karşılık verileceğine dair bir ultimatom (27 Mart 1791) gönderdi³². Ultimatomda, Rus güçlerinin Kırım haricindeki Osmanlı topraklarından on gün içinde çekilmesi isteniyordu. Bu sırada Pitt'in, Hollanda'dan savaş gemisi temin etmek için girişimde bulunması ve İsveç'e limanlarını kullanmak için para ödemeye hazır olduğunu bildirmesi, gerektiğinde Rusya ile savaşa ne kadar kararlı olduğunu göstermekteydi³³.

İngiliz parlamentosunda bu konuda yaşanan tartışmalar, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bakış açısının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Pitt, konuşmasında (28 Mart 1791) İngiliz vekillere, Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçler dengesinde önemli bir yer işgal ettiğini, Rusya'nın Osmanlı'yı yenmesi durumunda bütün Avrupa'nın bundan etkileneceğini ifade etmişti³⁴. Pitt ayrıca, Rusya'yı Osmanlı'yla barışa zorlamak için bölgedeki İngiliz donanma gücünün arttırıldığını ancak bunda başarılı olunamadığını belirtmişti³⁵. Pitt'in savaş teklifi, muhalefet lideri Charles J. Fox tarafından çok eleştirildi. Fox, Rusya'nın İngiltere'nin tabii müttefiki olduğunu, İngiltere'nin Rusya aleyhine izleyeceği politikadan nasıl bir kazanç elde edebileceğini sordu³⁶. Ertesi günkü görüşmede Fox, muhalefetini sürdürerek Özi Kalesi konusunda yeni sorular yöneltti³⁷. Pitt'in görüşlerine muhalefet eden diğer bir

³² Bağış, *age.*, s. 97, 118. Pitt ve İngiliz politikacıların dikkatini Özi Kalesi'ne çeken diğer bir unsur, bu bölgenin Dinyester Nehri'nin girişini kontrol eden stratejik bir nokta olmasıydı. İngiltere, Polonya'nın güçlenmesini istiyor ve böyle bir bölgenin Rusya'nın eline geçmesinden doğacak olumsuz sonuçlardan çekiniyordu. Jeremy Black, *Trade, Empire and British Foreign Policy (1689–1815)*, Routledge, New York 2007, s. 182.

³³ Cunningham, *age.*, s. 19.

³⁴ Esmer, *age.*, s. 19.

³⁵ Cunningham, *age.*, s. 21.

³⁶ Esmer, *age.*, s. 19.

³⁷ Fox, Pitt'e, Özi Kalesi'nin Rusya tarafından ele geçirilmesi İngiliz dış politikasını değiştirecek kadar önemli olduğu hâlde, 1788'de Ruslar burayı işgal ettiğinde neden hiçbir tepki vermediğini sormuştu. Ayrıca İngiltere kralı da parlamentoda yaptığı konuşmalarda Özi Kalesi'nden hiç bahsetmemişti. Fox'a göre, Rusya Karadeniz'den uzak tutulursa Osmanlı Devleti, Fransa'ya Karadeniz'e giriş izni verebilirdi. Buna karşılık Rusya'nın bir Akdeniz gücü olması, İngiltere için korkulacak bir şey değildi. Çünkü bu sayede Rusya'nın Fransa ve İspanya için bir rekabet unsuru olacağını düşünüyordu. Rusya ile savaşmak isteyen güçler için Rusya'nın ilerlemesi bir

İngiliz vekil ise Edmund Burke idi. Burke, Osmanlı Devleti'ni korumanın Avrupa güçler dengesi içinde yeni bir fikir olduğu, o güne kadar Avrupa'yla ilişki kurmayan ve elçi göndermeyen Türkler için fedakârlık yapmanın anlamsız olduğu görüşündeydi. Pitt, cevabında Montesquieu'dan alıntılar yaparak Osmanlı'nın Avrupa için önemini ortaya koymaya çalıştı. Fox ve Burke'un yanı sıra Pitt'in de üyesi olduğu liberal partinin eğilimi, Osmanlı Devleti'nin korunması için Rusya ile savaşılmaması yönündeydi. Çünkü böyle bir savaşın ekonomik olarak İngiltere'yi zayıf düşüreceğinden endişe ediliyordu. Her şeye rağmen Pitt'in teklifi Avam Kamarası'nda kabul edildi, Lortlar Kamarasındaki oylamada da sonuç değişmedi³⁸. Pitt, savaş yetkisini elde etmiş olmasına rağmen son kabine toplantısında (31 Mart 1791) birçok kabine üyesinin Rusya ile savaş konusunda fazlasıyla endişeli olduğunu da görmüştü. Bu sebeple ani bir kararla savaştan vazgeçerek ultimatomu taşıyan kuryeyi Petersburg'a ulaşmadan geri çağırtdı³⁹. Bundan iki ay sonra Petersburg'a bir temsilci gönderildi. Ancak II. Catherine, Osmanlı ile savaşı bitirmek için İngiltere ve Prusya'nın aracılığını kabul etmek istemedi. Bu esnada III. Selim (1789–1807), Prusya'nın kendisiyle yaptığı ittifaka bağlı kalarak Rusya'ya savaş açmasını bekliyordu. Sonunda Rusya, İngiltere ve Prusya'nın aracılığını kabul etti. Osmanlı ile Yaş Antlaşması (9 Ocak 1792) imzalandı⁴⁰.

İngiltere'de yaşanan *Özi Krizi*, o güne kadar İngiltere'nin izlediği Osmanlı politikasında ciddi bir sapmaya yol açması bakımından özel bir öneme sahiptir. Pitt bu dönemde, doğrudan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını veya toprak bütünlüğünü korumaya yönelik geniş kapsamlı bir politika değişikliğine gitmemiştir. Bununla birlikte Pitt, kendisini buna sevk eden sebepler ne olursa olsun Rusya'yı Osmanlı Devleti ile arasındaki savaşı bitirmesi ve Osmanlı'ya ait bir kaleyi iade etmesi için

---

bahaneydi. Fox, Rusya'nın kaybedilmesinin İngiltere'nin ticarî çıkarlarına önemli ölçüde zarar vereceğini düşünüyordu. Çünkü Fox'a göre Rusya ile girişilecek bir savaş, İngiliz halkının sırtına yeni vergiler yükleyecekti. Cunningham, *age.*, s. 21-22.

³⁸ Cunningham, *age.*, s. 21–23; Temperley, *age.*, s. 43–44; Bağış, *age.*, s. 101; Esmer, *age.*, s. 20.

³⁹ O sırada Hollanda, İngiltere'ye savaş gemisi vererek Rusya ile bir savaşta taraf olmak istemiyordu. Ayrıca Pitt, II. Catherine'e ultimatom gönderdikten bir gün sonra, Prusya kralının gizlice ele geçirilen şifreli bir mektubundan ve Prusyalı bir generalin ifadelerinden, Prusya'nın Rusya ile savaşmayacağını öğrenmişti. Cunningham, *age.*, s. 19–21, 23; Esmer, *age.*, s. 20. Pitt'in kararını değiştirmesinde etkili olan diğer bir unsur, İngiliz halkıydı. İngiliz halkının zihninde Fransa geleneksel düşmandı; ancak Rusya değildi. Horn, *age.*, s. 372.

⁴⁰ Bağış, *age.*, s. 118, 125; Anderson, *age.*, s. 38; Karal, *age.*, V, s. 2120-. Prusya ve Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya aleyhine bir ittifak antlaşması (1790) imzalamıştı. Karal, *age.*, V, s. 18.

barışa zorlamıştır. Hatta bu uğurda meseleyi Rusya'ya savaş açma aşamasına getirebilmiştir. Bir süre sonra Fransızlar, Mısır'ı işgal ettiğinde o, duruma müdahale ederek Osmanlı politikasında ne kadar samimi olduğunu göstermiştir⁴¹.

Netice olarak denilebilir ki Özi Krizi, İngiltere'nin geleneksel Osmanlı politikasında bir dönüm noktasını, 19. yüzyılda izleyeceği Osmanlı politikasının başlangıcını teşkil etmektedir. 1791 yılında yaşananlar, Osmanlı-İngiliz ilişkileri bakımından yakın gelecekte yaşanacak köklü değişikliklerin başlangıcı olmuştur.

III. Selim, Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı'nın kısa bir süre sonra bitmesinin ardından, Avrupa'da sürdürülen denge politikasını uygulamaya karar verdi. Bu amaçla büyük Avrupa başkentlerine daimî elçilikler açmak istedi⁴². İlk daimî elçilik yeri olarak da Londra belirlendi. Bu tercihin Paris'ten değil de Londra'dan yana kullanılmasında son dönemde Özi Kalesi'yle ilgili Avrupa'da yaşanan tartışmalar çerçevesinde İngiliz politikasında gözlenen değişikliğin önemli bir etkisi olmuştu. III. Selim, ilişkilerdeki sıcaklaşmaya paralel olarak tercihini İngiltere'den yana kullanmıştı. Ayrıca Fransız İhtilâli (1789) sonrası başlayan süreçte Fransa'nın Avrupa devletleriyle savaşa girmesi ve Paris'e elçi gönderilmesi durumunda diğer Avrupa devletlerinin göstereceği tepkiden çekinilmesi bu seçimde büyük ölçüde etkili olmuştu⁴³.

---

⁴¹ Allan Cunningham'a göre Pitt, o sırada Osmanlı Devleti'nin İngiltere için öneminin tam anlamıyla farkında değildi ve geleceğe yönelik geniş kapsamlı bir politikaya sahip değildi. Onun tespitlerine göre, İngiltere'nin yeni dış politikasına dair düşünceleri ilk ortaya atan bir dönem İstanbul'da elçilik yapan Earl of Ergin'di. Cunningham'a göre, Osmanlı Devleti'nin geleceği sadece “*onun dudaklarında*” idi. Pitt'in asıl amacı müttefikleri Prusya adına, Rusya'ya gözdağı vermektir. Pitt, Özi Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ni koruma adına Rusya'dan istiyor gibi görünmüştü. O, Osmanlı Devleti'nin korunmasından çok, Karadeniz yoluyla gerçekleştirilen Polonya ticaretinin güvenliğiyle ilgileniyordu. Pitt'in Özi Kalesi'nin stratejik önemiyle ilgili kesin bilgisi yoktu. Bu kalenin aslında düşünüldüğü kadar stratejik bir yer olmadığını, sonradan öğrenmişti. Cunningham, *age.*, s. 2, 18–19.

⁴² Bundan önce Mustafa Ağa 1607 yılında İngiltere'ye resmî sıfatı olmadan, Mütferrika İbrahim Ağa ise 1610 yılında resmî sıfatla Londra'ya geçici elçi olarak gönderilmiştir. Kurat, *Kısa Bir Bakış*, s. 8.

⁴³ M. Alaaddin Yalçınkaya, “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 597; M. Alaaddin Yalçınkaya, “Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 21, İstanbul 2001, s. 109 vd.; Ömer, Kürkcüoğlu, “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, *Ottoman Diplomacy- Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 133–134. Diğer sebepler arasında İngiltere'nin Osmanlı topraklarında gözü olmaması, Pitt'in Rusya'nın yayılcılığına dair söylemleri, III. Selim'in İngiliz aristokrasisi hakkında Ainslie'den bilgi edinmiş olması yer almaktaydı. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç*

Nitekim daha önce Avrupa'da daimî elçiler bulundurulmadığı için Osmanlı hariciyesi daimî elçilikler konusunda tecrübeli değildi. Bu sebeple Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi⁴⁴ İngiliz Elçisi Ainslie ile bir toplantı yaparak (Temmuz 1793) Londra'da açılacak elçilik konusunu çok yönlü olarak değerlendirdi. Böylece Avrupa diplomasi usulleri hakkında ilk detaylı bilgi, İngiltere'den alınmış oldu. Toplantıdan kısa bir süre sonra Londra elçisi olarak Yusuf Ağâh Efendi atandı. Yusuf Ağâh Efendi, Londra'ya ulaşmasının ardından itimatnamesini İngiltere kralına takdim ederek (8 Ocak 1794) elçilik görevine resmen başladı⁴⁵. Londra'da Osmanlı elçiliği açılmasıyla, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde temsil bakımından 1583'ten beri devam eden dengesizlik sona erdirilmiş ve ilişkilerde yeni bir dönem başlatılmış oldu⁴⁶.

B. İttifak ve Savaş

Osmanlı yöneticileri, Fransız İhtilali'nin başladığı günlerde bu olayı Avrupa'nın bir iç meselesi olarak değerlendirdi. Hatta isyan dalgasının Avrupa topraklarında yayılmasının Batı'dan Osmanlı Devleti'ne gelebilecek olası saldırıları önleyebileceği hesap edilerek bundan hoşnutluk da duyuldu. Gerçekten de III. Selim, Avrupa devletleri kendi içlerinde mücadele etti sırada tasarladığı reformlar için bir barış iklimi

---

Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi, (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 61.

⁴⁴ Londra'ya ilk Osmanlı elçisinin gönderilmesi ve Osmanlı diplomasisinin modernleştirilmesinde Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi'nin oynadığı rolle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin", s. 109 vd.

⁴⁵ Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 13-16; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü", *Toplumsal Tarih*, 32, İstanbul 1992, s. 46-47; Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin", s. 137-139. Bağış, *age.*, s. 126. Londra'da açılacak Osmanlı elçiliği konusunda Ainslie ile yapılan toplantının ayrıntısı için bk. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (1789-1807)*, TTK Yayınları, Ankara 1946, s. 169-176. Yusuf Ağâh Efendi'nin Londra elçiliği hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. M. Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İsis Yayınları, İstanbul 2010.

⁴⁶ Londra'da bir Osmanlı elçisinin varlığı, İstanbul'daki İngiliz elçisinin faaliyet alanlarının azalmasına sebep oldu. Babıâli elçiliğinin açılması ardından İngiliz Dışişleri Bakanlığına, bundan sonra ikili ilişkilerde müteakabiliyet ilkesine göre hareket etmek istediğini bildirdi. Robert Liston, bu ilkenin uygulanmasının talep edilmesini, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirdi. Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi", s. 668-669. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu talebe tepkisini, Osmanlı elçisini ticarî meselelerle ilgili görüşmelerinde devre dışı bırakarak ve bu iş için İstanbul'daki elçisini kullanarak gösterdi. Geoff R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present, a Study in the Evolution of the Resident Embassy*, (Ed. Jan Melissen), Martinus Nijhoff Publishers, Boston 2009, s. 34.

yakaladı⁴⁷. Ancak bu yalancı bahar kısa sürede yerini kışa bırakacaktı. İhtilal savaşlarındaki hesaplaşma bir süre sonra Osmanlı topraklarına yayıldı. Bu gelişmenin Osmanlı-İngiliz ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Bundan sonraki dönemde İngiltere, ihtilâl savaşlarının kaygan zemininde kimi zaman Osmanlı'nın kurtarıcısı bir müttefik, kimi zaman korku verici bir düşman olarak kendini gösterecekti.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki mücadeleye dâhil olması, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle başladı. Yedi Yıl Savaşları'nda Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye kaptıran Fransa, Kızıldeniz vasıtasıyla Hint Okyanusu ve Hindistan yolu üzerindeki Mısır'ı ele geçirerek, aslında Osmanlı'ya değil İngiltere'ye darbe vurmak istiyordu. Bu sayede, İngiltere'nin Hindistan yoluyla bağlantısını kesmeyi hedefliyordu. Böylece İngiltere ekonomik sıkıntıya düşecek ve Fransa ile barışa mecbur duruma düşecekti. İngiltere, Fransa'nın hedefinin Osmanlı değil kendisi olduğunun farkındaydı. Bu sebeple İngiliz donanmasına Fransız donanmasını takip emri verildi. Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, Fransız donanmasını Abukir Koyu'nda bulunduğu sırada ani bir baskınla (1 Ağustos 1798) yaktı. Bu olayın ardından İngiltere, Fransa yerine Osmanlı Devleti'nin en yakın dostu hâline geldi. III. Selim, İngiliz ve Rus elçilerinin Fransa'ya karşı Osmanlı'yı destekleyeceklerine dair verdikleri garanti üzerine Fransa'ya savaş ilan etti⁴⁸. Önce Rusya (23 Aralık 1798), hemen ardından da İngiltere (5 Ocak 1799) ile ittifak antlaşması imzalandı. İttifaka göre İngiltere, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için her türlü yardımı yapacaktı. Her iki taraf birbirinin toprak bütünlüğünü korumayı vadediyordu. Böylece 1791'de Pitt'in

---

⁴⁷ Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 45.

⁴⁸ Armaoğlu, *age.*, s. 55, 83–84; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 30; Anderson, *age.*, s. 43; Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Güven Yayınları, İstanbul 1962, s. 2780, 2784, 2787; M. Alaaddin Yalçinkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 636, 651; Yalçinkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası", s. 103; Enis Kabakcı, "Napoléon Bonaparte'nin Mısır Seferi (1798–1801)", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 343. Mehmed Zekai'nin bildirdiğine göre, Napolyon'un Fransız donanmasıyla Doğu'ya doğru hareket ettiğini İngiliz tüccar gemileri haber verdi. Napolyon'un peşine düşen Amiral Nelson, Fransız donanmasından bir gün önce Mısır'a ulaştı. Fransız donanmasını burada bulamayınca, Çanakkale Boğazı'na gittikleri düşüncesiyle, bir süre bu yöne aramalarını sürdürdükten sonra, onları en sonunda Abukir Koyu'nda buldu. Mehmed Zekayi-Mehmed Kemal, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, I, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1329, s. 248–249. III. Selim, bu başarısı sebebiyle Amiral Nelson'a elmas bir sorguç hediye etti. Esmer, *age.*, s. 66. Amiral Nelson'un başarıları, İngiltere ile ittifak yapılmak istenmesinde önemli derecede etkili oldu. Horn, *age.*, s. 372.

öne sürdüğü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası, uygulama alanına girmiş oluyordu⁴⁹.

1791 krizinde İngiltere, Osmanlı'yla ilgili bir mesele için Rusya ile savaşın eşiğine gelmişken şimdi yine Osmanlı için Fransa'ya karşı, Rusya ile müttefik olmuştu. Ancak İngiltere'nin bu ittifak antlaşması kararını alması çok da kolay olmadı. 1791 yılında Pitt'e muhalefet edenler, yine benzer düşüncelerle Türklerle yapılacak bir ittifaka karşı çıkmıştı. Fox, Fransa'nın Mısır'ı işgalinin İngiltere çıkarlarına zarar vereceğini kabul ediyordu. Ancak bu olay, Türklerin Avrupa'dan atılmasını sağlayacağı için, bu kadar bir zararın kabul edilebilir olduğunu ileri sürmüştü. Buna karşılık Başbakan Pitt, ittifakı savunmuştu. Fakat bunu Türklere olan sempatisinden değil, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının İngiltere için doğurabileceği felaketi görebilmesi yüzünden yapmıştı⁵⁰. Neticede, İngiltere ve Rusya'nın müdahalesi, Fransa'nın amacına ulaşmasını engelledi. Fransa, müttefiklerin gücü karşısında uzun süre direnemeyerek yenilgiyi kabul etmek (Ekim 1801) zorunda kaldı⁵¹.

İngiltere, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım ederek Mısır gibi çok önemli bir Osmanlı toprağını Fransızların elinden kurtarmıştı. Bu durum, ikili ilişkilerin güçlenmesi açısından son derece olumlu bir gelişmeydi. Ancak İngiltere'nin Mısır'a sevk ettiği askerî birliklerini, Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için

---

⁴⁹ Armaoğlu, *age.*, s. 84-85; Hüner Tuncer, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 30-34; Halûk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 274. Londra Elçi İsmail Ferruh Efendi Aralık 1799'da Babâli'nin talimatıyla Fransa'ya karşı savaşta kullanılmak üzere İngiltere'den Osmanlı Devleti adına borç istedi. İngiliz hükûmeti prensipte bir milyon pound borç vermeyi kabul etmişken, İ. Ferruh Efendi bunun iki katına çıkarılmasını talep etti. Ancak İngiliz hükûmeti son anda borç vermekten vazgeçti. M. Alaaddin Yalçinkaya, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)", *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kunalp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 61-62.

⁵⁰ Temperley, *age.*, s. 44.

⁵¹ Savaş, Paris'te Osmanlı ve Fransız murahhasları tarafından imzalanan antlaşmayla (25 Haziran 1802) bitti. Osmanlı Devleti, bundan kısa bir süre önce İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Amiens Antlaşması'nı kabul etti. Armaoğlu, *age.*, s. 87; Anderson, *age.*, s. 43-45; Yalçinkaya, "III. Selim ve II. Mahmud", s. 637-638. Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında ve sonrasında Londra Elçisi İ. Ferruh Efendi'nin Londra'daki faaliyetleri için bk. Yalçinkaya, "The Modernisation", s. 64-65.

geri çekmek istememesi üzerine Osmanlı-İngiliz ilişkileri bozuldu⁵². Fransızlar Mısır'ı terk ettikten sonra İngilizlerin bu bölgeden ayrılmak istememesi İngiltere'nin asıl hedefinin Osmanlı'ya yardım etmek olmadığını ortaya çıkarmıştı. Osmanlı padişahı ve yöneticileri, saldırgan Avrupa güçlerine karşı bir yandan İngiltere'ye güvenirken diğer yandan İngiliz dış politikasının değişkenliğinden artık ürkmeye başlamışlardı.

Mısır Meselesinin halledilmiş olması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin kendi hesaplaşmalarını engellemeye yetmedi. İngiliz-Fransız rekabeti, İngiltere'nin Malta'yı boşaltmaması üzerine yeniden alevlendi. III. Selim, Avrupa'daki savaşlardan uzak durmak istiyordu. Ancak Napolyon'un kendini imparator ilan etmesi (1804) ve III. Selim'i de bunu kabul etmeye zorlaması, diğer taraftan İngiltere'nin antlaşmaya aykırı olarak Mısır'dan çıkmakta ayak sürümesi Osmanlı Devleti'ni, Fransa politikasına mahkûm etti. Dolayısıyla da ister istemez Avrupa ihtilâl savaşlarının içine çekti. İngiltere Başbakanı William Pitt, Fransa'ya karşı Rusya ile ittifak yapmıştı. İngiltere ve Rusya, daha önce Osmanlı'yla imzaladıkları ittifak gereğince, Babiâli'den Napolyon'un imparatorluğunun tanınmamasını istedi. Ancak Fransa'nın Avusturya ve Rusya'yı yenilgiye uğratması, III. Selim'in Napolyon'un imparatorluk unvanını tanıma kararı almasına yol açtı. Bu tarihte İstanbul'daki Fransız nüfuzu, yeni atanan elçi General Horace Sebastian sayesinde yeniden arttı. Fransız elçisinin isteğiyle Rusya ile yapılan ittifak antlaşması da iptal edildi. Rusya'nın baskısıyla Rusların istediği kişileri Eflak-Boğdan'a voyvoda atayan Osmanlı, bunları değiştirdi. Ayrıca Boğazlar, Rus gemilerine kapatıldı. Bu tutum, Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından yeni bir diplomatik krizin başlangıcı anlamına geliyordu. Bu sırada Rusya, Eflak-Boğdan'ı (1806) işgal etti. İngiltere de Babiâli'den, Fransa ile ilişkilerini bitirmesini, Osmanlı donanmasının ve Çanakkale istihkâmalarının kendisine teslimini, Eflak-Boğdan'daki Rus işgalinin kabulünü talep etti. İngiltere, Rus donanmasının Boğazlardan geçişini sağlayarak Rusya ile Fransız güçlerini Dalmaçya'dan uzaklaştırmak istiyordu⁵³.

⁵² İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ısrarları sonucu ancak iki yıl sonra Mısır'dan (Mart 1803) çekilmiştir. Armaoğlu, *age.*, s. 87-88; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 102. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel Çelik, "III. Selim Döneminde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 357-365.

⁵³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 47-51; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, IV, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 211; Shaw, *agm.*, s. 618; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan", s. 108-109.

Osmanlı açısından görünen manzara, 1798 yılında Fransa'ya karşı Osmanlı'ya yardım için birleşen İngiltere ve Rusya'nın şimdi düşman, o zaman düşman görülen Fransa'nın ise dost olmasıydı.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Babıâli'nin kendi taleplerini reddetmesi üzerine, elçi Charles Arbuthnot'a İstanbul'dan ayrılarak Bozcaada'da bekleyen İngiliz donanmasına katılması emrini verdi. Bir süre sonra, İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek (17 Şubat 1807) İstanbul'a hareket etti. Karşısına çıkan bazı Osmanlı gemilerini yakarak üç gün sonra Topkapı Sarayı'nın karşısına Yedikule'ye kadar geldi. Bu beklenmedik olay, başta III. Selim olmak üzere, herkesi paniğe düşürecek mahiyetteydi. Rus seferi için şehirde toplanmış olan on binlerce asker kargaşa ve kıtlığı daha da arttırmaktaydı. Öyle ki İngiltere'nin tüm teklifleri kabul edilecek aşamaya gelmişti. Ancak Fransız Elçisi General Sebastian'ın İngiliz gemilerinde kara askeri olmadığı için İstanbul'u işgal etmelerinin mümkün olamayacağını söylemesi ve direnme çağrıları, havayı bir anda değiştirdi. Kısa sürede tüm İstanbul top ve havanlarla tahkim edildi. Beşiktaş'a 20 parçalık Osmanlı donanması ve sahillerde halkın ve askerlerin doldurduğu kayıklar, İngilizlere karşı savunmaya geçirildi. Bunun üzerine İngiliz donanması, İstanbul önlerinden apar topar ayrılmak (2 Mart) zorunda kaldı. Bir süre sonra İngiliz donanması İskenderiye'ye gitti. Burada Mehmet Ali Paşa'nın başarılı savunması neticesinde (14 Eylül 1807) geri çekildi⁵⁴.

İngiliz tarihçileri her ne kadar, İngiliz donanmasının İstanbul ve Boğazları işgal etmek için Rusların bir bahane bulmasını ve Fransızların tekrar Mısır'a dönmesini

⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Tarihi (Tertib-i Cedid)*, VIII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 108-115, 126-127; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2807-2809; Armaoğlu, *age.*, s. 92-93; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 212-213; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud", s. 639; George Oğulokyan, *III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa: 1806-1810*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İÜEF Yayınları, İstanbul 1972, s. 1; Beydilli, *agm.*, s. 50-51. İngilizler Mısır'dan tam olarak 25 Nisan 1807'de ayrılmıştır. Çelik, *agm.*, s. 365-366. İngiliz Donanmasının İstanbul'a gelişinden ayrılışına kadar geçen olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Zinkeisen, *age.*, s. 306-314; Fatih Yeşil, "İstanbul önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 461- 489. İngiliz donanmasının İstanbul'a gelme olasılığı ortaya çıktıktan sonra, III. Selim iki ay boyunca Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların kuvvetlendirilmesi ve hazırlıklı olunması için Kaptan Paşa'ya uyarılarda bulunmuştu. Hatta bir Fransız generale, bu konuda rapor hazırlatmıştı. Buna karşılık bu konuda neredeyse hiçbir şey yapılmadı. III. Selim, sadrazama tepkisini ve çaresizliğini "*Sana yazdığım kâğıtlar bir kitap olurdu.*" cümlesiyle ifade etmişti. Enver Ziya Karal, *Selim III' ün Hatt-ı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 98, 105.

engellemek amacıyla İstanbul önlerine gönderildiğini söylüyorlarsa da⁵⁵ bu düşünce, ancak Kale-i Sultani Antlaşması'yla (1809) bitecek bir süreçten sonra olgunlaşmış olmalıdır. Çünkü bu zaman zarfında İngilizler, Rusların müttefiki olarak savaşa devam etmişlerdir. İngilizlerle Rusların müttefiklik sürdürdükleri bu savaşta kim kazanacak, sorusuyla ilgili İngilizler, açık bir şekilde, 'bu savaşın kaybedeni kesinlikle Osmanlı, kazananı da yine kesinlikle Ruslar olacaktır', kanaatine vardılar.

Hiç şüphesiz, İngiltere'nin 1807'de donanmasını İstanbul'a getirmesi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine artçı etkileri gelecekte de hissedilecek ağır bir darbe vurdu. İngilizlerin, İstanbul halkına böyle büyük bir korkuyu, hem de Ruslar için yaşatmış olması, ikili ilişkilerin sonraki dönemlerinde hafızalardan kazınması zor izler bıraktı. Fransa, bir anda büyük bir kurtarıcıya dönüşürken o güne kadar hep dost görülen İngiltere'ye, düşman gözüyle bakılmaya başlandı. Şehrin savunması için Ermeni patriğinin bile sırtında harç taşıyarak yardımcı olması⁵⁶ hem İngilizlere karşı İstanbul halkının nasıl tek yürek olduğunu ortaya koyması, hem de zihinlerdeki dost İngiliz imajının bir anda İngiliz korkusuna dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Son yaşanan olaylardan sonra Osmanlı Devleti ile bozulan ilişkiler, İngiltere'nin çıkarları bakımından kabul edilebilir bir durum değildi. Bu sebeple dönemin Dışişleri Bakanı George Canning, ilişkileri düzeltmek için vakit geçirmeden harekete geçti. Arthur Paget'i, resmen olmasa da fiilen ilan edilen savaşı bitirmek için özel elçi olarak (Temmuz 1807) İstanbul'a gönderdi. İngiliz elçisine verilen talimatta, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının İngiltere menfaatine aykırı olduğu, bu gerçekleşecekse de İngiltere'nin bu işe ortak olmayacağı ifadesi yer alıyordu. Ancak Paget, İstanbul'a geldiği sırada bir isyan sonunda III. Selim tahtan indirilmiş⁵⁷, İstanbul'daki güç dengeleri tamamen değişmişti. Aynı zamanda Fransa ve Rusya da Tilsit'te (1807) ve Erfurt'ta (1808) anlaşmış, bu antlaşmayla da Rusya İngiltere'ye, Fransa da Osmanlı'ya ihanet etmişti. Buna rağmen tahta yeni çıkan IV. Mustafa (1779–1808),

---

⁵⁵ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1900–1923)*, (Çev. Zülal Kılıç), Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 379; Shaw, *agm.*, s. 618.

⁵⁶ Oğulokyan, *age.*, s. 2; Palmer, *age.*, s. 76.

⁵⁷ III. Selim'in tahtan indirilişi ve IV. Mustafa'nın tahta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, VIII, s. 139 vd.; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 214–220; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, E Yayınları, İstanbul 2000, s. 25. Ayrıca bk. Antoine Juchereau, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, I-II, A la Librairie de Brissot-Thivars, Paris 1809.

İngiltere ile problemlerin bitirilmesi taraftarıydı. Bu sebeple barış görüşmeleri için Kaptan Hafız İsmail Paşa'yı temsilci olarak görevlendirdi. Çanakkale'de bekleyen İngiliz Elçisi Paget'e, İngiltere ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmak istenildiği bildirildi. Bir süre sonra barış müzakereleri de başladı. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı ve Paget, Londra'ya eli boş döndü⁵⁸.

1808 yılına gelindiğinde IV. Mustafa tahtan indirildi ve yerine II. Mahmud (1808–1839) padişah oldu⁵⁹. II. Mahmud, Rusya ile savaş hâlindeyken, İngiltere gibi bir devletle sorunlu bir ilişki içinde olmanın getireceği dezavantajların farkındaydı. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1807 yılından beri süren 'ilan edilmemiş' savaşa bir an önce son vermek niyetindeydi.

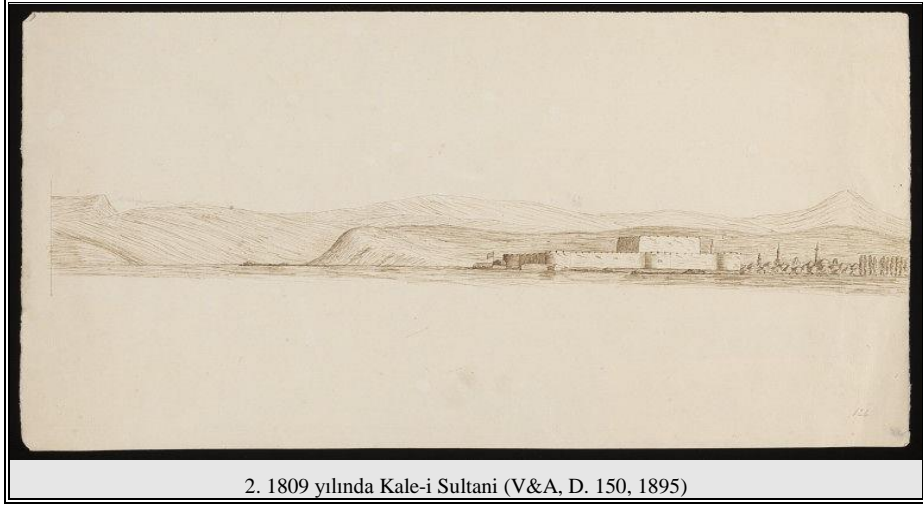
Aynı şekilde George Canning de, ilk denemedeki başarısızlığa rağmen, Osmanlı Devleti ile ilişkileri düzeltmekte kararlıydı⁶⁰. Bu amaçla Paget'in yerine Robert Adair'i (1808) İstanbul'a gönderdi. Bu sırada II. Mahmud, M. Emin Vahid Efendi'yi İngiliz elçisiyle görüşmek üzere temsilci sıfatıyla görevlendirdi. Fakat görüşmeler bir sene önce olduğu gibi tekrar tıkanı. İngiliz elçisinin Londra'ya dönme tehdidi bu kez işe yaradı. II. Mahmud'un emriyle anlaşma sağlandı ve Kale-i Sultani Antlaşması (5 Ocak 1809) imzalandı. Antlaşmada iki tarafı da ilgilendiren en önemli madde, savaş gemilerinin Boğazlardan barış zamanı geçişini yasaklayan 11. maddeydi. İngiltere bu maddeyi, özellikle Rusya'ya karşı koydurmuştu. Çünkü 1799 ittifak antlaşmasının ardından Rusya, çeşitli bahanelerle Boğazlardan geçerek elde ettiği hakkı suistimal ediyordu. Babıâli'nin böyle bir maddenin konulmasını istemesinin sebebiyse 1807'de

⁵⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, IX, s. 61-66; Fehmi İsmail, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri", *Tarih Dergisi*, 30, İÜEF Yayınları, İstanbul 1976, s. 30–38; Armaoğlu, *age.*, s. 95; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 156; Tuncer, *age.*, s. 40-43. Paget'le yapılan barış görüşmeleri 18 Ekim 1807'ye kadar sürdü. Görüşmelerin kesilmesi üzerine İngiliz temsilcisi bundan bir hafta sonra Londra'ya geri döndü. S. T. Bindof-E. F. Malcolm Smith-C. K. Webster, *British Diplomatic Representatives (1789-1852)*, Butler&Taner Ltd., Londra 1934, s. 166. Rusya, 31 Ekim 1807'de İngiltere'ye savaş açtı. Anderson, *age.*, s. 59.

⁵⁹ II. Mahmud'un takta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, VIII, s. 311-313; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 223–230. II. Mahmud'la ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Alpay Kabacalı, *II. Mahmud*, Deniz Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

⁶⁰ Fransa ve Rusya, Tilsit ve Erfurt'ta yaptığı antlaşmalarla aslında İngiltere'yi hedef almışlardı. Bu durumun farkında olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile kesilen diplomatik ilişkileri yeniden başlatmak istiyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti ile barış yapma konusunda o kadar kararlıydı ki bunu gerçekleştirmek için zor kullanmayı bile göze almıştı. Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (Çev. Macar İskender-Ali Reşad), (Yeni yazıya aktaran. Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 69.

İngiliz donanmasının İstanbul'a gelişi gibi bir olayın bir daha yaşanmayacağını garantiye alabilmeydi. Antlaşma sağlanması üzerine, Çanakkale Boğazı önünde bekleyen elçilik heyetinin İstanbul'a girmesine izin verildi. Adair, II. Mahmud'un huzuruna (14 Mart 1809) kabul edildi⁶¹.

Adair, bu olaydan sonra bir yıl kadar daha İstanbul'da elçilik görevini sürdürdü. Adair'in Londra'ya geri çağırılmasının ardından elçiliğin yönetimi, gelecekte Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde önemli bir rol üstlenecek Stratford Canning'e geçti. O sırada Osmanlı-Rus Savaşı hâlâ (1806–1812) devam ediyordu. Bu sırada Fransa ve Avusturya da II. Mahmud'a, Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti etmeyi ve Rusya'ya saldırıyı teklif etmişti. Buna karşılık Stratford Canning'in temel amacı, Padişah'ın Fransa ile bu tip bir antlaşma içine girmesini engellemeydi. Bu sebeple İngiltere, uzun

⁶¹ Cunningham, *age.*, s. 117–122, 138; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, IX, s. 73-74; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 234–235; Jorga, *age.*, s. 168; Goryanof, *age.*, s. 69; Coleman Phillipson-Noel Buxton, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles*, Stevens and Haynes, Bell Yard, Temple Bar, London 1917, s. 43–44; Bindof, *age.*, s. 167. M. Emin Vahid Efendi ve Adair arasındaki görüşmelerin ayrıntısı için bk. Cunningham, *age.*, s. 105–106, 112–117, 122. Temperley, Adair ve Vahid Efendi'nin görüşmelerini diplomasi tarihinde bir ilk olarak nitelemektedir. Çünkü Adair, görüşmeleri IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ve Bayraktar Mustafa Paşa'nın Yeniçerilerce öldürülmesi gibi olayların yaşandığı bir ortamda gerçekleştirilmişti. Temperley, *age.*, s. 47. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla, İngiltere'nin daha önce sahip olduğu tüm imtiyazları geri vermeyi, Avrupa ile ilişkilerde İngiltere'nin tavsiyelerine uymayı, Rus donanmasının Akdeniz'e geçişinin engellenmesine yardım etmeyi kabul etti. İngiltere ise yukarıda belirtilen Boğazlar ile ilgili maddeden başka, Mısır Meselesi sebebiyle elinde tuttuğu tüm Osmanlı topraklarını iade etmeyi kabul etmiş; Fransa, Osmanlı'ya saldırılırsa donanmasıyla Osmanlı'ya yardım etmeyi ve devam eden Osmanlı-Rus Savaşının bitirilmesinde aracılık etmeyi üstlenmişti. Ayrıca İngiliz limanlarına Osmanlı konsolosları atanabileceği de hükme bağlanmıştı. Shaw, *agm.*, s. 622; Temperley, *age.*, s. 48; Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud", s. 643-644.

süredir İngiliz elçilerinin terk ettiği Osmanlı'nın siyasî ve askerî meselelerinde oynadıkları ara buluculuk rolünü yeniden başlattı. Stratford Canning II. Mahmud'u, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı'yı kandırmak istediğine, Rusya ile vakit kaybetmeden barış yapılması gerektiğine inandırmaya çalıştı. Bu amaçla bir süredir elinde bir koz olarak sakladığı Fransa-Avusturya arasında Osmanlı topraklarını paylaşma yönünde yapılmış bir antlaşmayı (1810) deşifre etti. Diğer yandan Rusya'yı barışa zorlamaya ve şartlarını yumuşatmaya ikna etmek için de gayet gösterdi. Nihayet Stratford Canning'in çabaları meyvesini verdi ve II. Mahmud, ani bir kararla barış antlaşmasını kabul etti. Böylece uzun süredir devam eden Osmanlı-Rus Savaşı, Bükreş Antlaşması'nın (28 Mayıs 1812) imzalanmasıyla bitirildi⁶².

C. İngiliz Politikasının Çöküşü: Navarin Olayı

İngiliz hükûmeti, ihtilâl savaşlarının ardından Avrupa'da barışın yeniden hüküm sürmeye başlamasıyla Osmanlı ve Rusya arasındaki problemlerin bitirilmesine yönelik bir dış politika izlemeye başladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundu. Fakat Rusya'nın Osmanlı politikası, İngiltere'ninkinden farklıydı. Rusya yakaladığı ilk fırsatta Osmanlı topraklarına saldırma niyetindeydi⁶³. Bu durumu bilen Dışişleri Bakanı George Canning de genel İngiliz politikası çerçevesinde bir süre için Rus yayılcılığına karşı, Osmanlı'yı zayıflatacak bir harekette bulunmamaya özen gösterdi⁶⁴. Ancak Rumların isyan etmesi (1821) George Canning'in hesaplarını değiştirdi. Rusya'nın bu meseleyi tek başına yönlendirmesinin İngiltere'nin menfaatlerine aykırı olduğunu gördü. İngiltere'nin Osmanlı politikasını, Yunanları İngiliz kontrolünde özgürleştirmek ve böylece Osmanlı'yı daha az zararla bu durumdan kurtarmak şeklinde değiştirdi. Aksi hâlde Rusya, hem bu bölgede nüfuzunu arttıracak hem de Doğu Akdeniz'e yerleşecekti⁶⁵. Böylelikle temelde Osmanlı bağımsızlığının korunmasını savunan George Canning, Yunan meselesinde Rusya ile ortak hareket etme kararı almış oldu.

---

⁶² Armaoğlu, *age.*, s. 96; Temperley, *age.*, s. 50–51; Stanley L. Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 35, 40. Stratford Canning, İngiliz hükûmetinden talimat almamasına karşın kendi inisiyatifiyle barış yapılmasını sağlamıştı. Stanley L. Poole, *The Story of Turkey*, G. P. Putnam's Sons, London 1893, s. 351.

⁶³ Temperley, *age.*, s. 51.

⁶⁴ Anderson, *age.*, s. 78, 83.

⁶⁵ Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 74.

İngiltere'nin hem Yunan İsyanını desteklemesi hem de Yunan meselesinde Osmanlı'nın en büyük düşmanı ile ortaklığa girmesi, dolayısıyla da Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Bu tehlikeyi öngören George Canning, ortaya çıkacak tepkiyi en az düzeyde tutmak için bazı tedbirler de aldı. Bu tedbirlerin en önemlisi, İngiliz Dışişleri Bakanının kendine en yakın birini, en güvendiği kişiyi, yeğenini, yani Stratford Canning'i elçi olarak İstanbul'a göndermesi oldu. Stratford Canning'in en önemli görevi, Yunan meselesinin savaşı bir şekilde çözümlenmesini sağlamak, İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkileri güçlendirmek olarak belirlenmişti. Ancak içinde bulunulan şartlarda, bu çok zor görünüyordu. Çünkü İngiliz elçisi, İstanbul'a ulaştığı sırada Avrupa devletlerinin Yunan meselesinde takındıkları tavır sebebiyle Babıâli ile Avrupa elçilerinin ilişkileri son derece gergin durumdaydı. Fransız elçisi kısa bir süre önce İstanbul'u terk etmişti. Babıâli, bir süredir Rus maslahatgüzarıyla iletişimi kesmişti. Reis Efendi, Stratford Canning'e, kendileriyle görüşme biçimindeki bu koşulları kabul etme durumunda olduğunu söylemişti⁶⁶.

Bu esnada Dışişleri Bakanı George Canning, Osmanlı ile Rusya arasında muhtemel bir savaşı engellemek için çalışmalarını Londra'da sürdürüyordu. Aksi takdirde İngiltere'nin kontrol edemeyeceği bir süreç başlayacak ve Rusya, Osmanlı topraklarını işgal edecekti. Bu çerçevede İngiltere, Rusya ile Petersburg Protokolü'nü (4 Nisan 1826) imzaladı. İki devlet, bu protokolle özerk bir Yunan devletini kabul etmesi için II. Mahmud'u zorlamak konusunda anlaşmışlardı. George Canning, Rusya'yı dizginlemek için böyle bir antlaşmaya girmişti. Ancak bu hesabın tutmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Rusya'nın maksadı Yunanları gözetmek değildi; 'ırmağın üst tarafından aşağıdaki kuzuya suyum bulandırıyor sun' mesajı vermektir. Rusya, İngiltere'nin Yunan İsyanını Osmanlı Devleti'ne çok fazla zarar vermeden bitirmek niyetinde olduğunu görünce manevra yaptı. I. Nikola o sırada İngiltere desteğinden de güç alarak Yunan meselesini bir kenara bırakıp Sırp'ların özerkliği ve diğer meselelerle ilgili Babıâli'ye bir ulti matom gönderdi. Bir yıl önce Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak ordusuz kalan II. Mahmud, İngiltere'yi de yanına alan Rusya'ya karşı çok fazla direnemedi ve ulti matomu kabul etmek zorunda kaldı. Sonuçta Akkerman

---

⁶⁶ Cunningham, *age.*, s. 276, 282–283.

Antlaşması (7 Ekim 1826) imzalandı. Böylece George Canning'ın Rusya'yı kontrol etme planları kısmen başarısız oldu. İngiltere, Rusya'nın dümen suyuna girerek gün geçtikçe Rusya'yı daha fazla destekleyen konuma sürükleniyordu. İngiliz politikacılar bu gelişmelere tepki gösterdi. Kısa bir süre sonra, bu protokolün İngiliz çıkarlarına ne derece uygun olduğu tartışılmaya başlandı. Petersburg Protokolü'nün özellikle Rusya, Osmanlı'yla savaşa girse dahi antlaşmanın devamını içeren üçüncü maddesine itirazlar vardı. En başta Kral IV. George, Ruslarla böyle bir iş birliğine sıcak bakmıyordu. Bütün bunlara rağmen, ikili ittifaka Fransa'nın katılmasıyla Petersburg Protokolü, Londra Antlaşması'na (6 Temmuz 1827) dönüştürüldü. İngiltere bu antlaşmayla Rusya'nın Osmanlıyla savaşmasını engellemeyi hedeflemişti. Fransa ise Rusya ve İngiltere'yi bu şekilde kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Kısa süre sonra müttefikler, Londra'da aldıkları kararları Babıâli'ye bildirerek bunların derhâl uygulanmasını talep ettiler. II. Mahmud, Yunan meselesinin Osmanlı'nın bir iç meselesi olduğunu öne sürerek teklifi reddetti⁶⁷.

II. Mahmud, İngiltere'nin Yunan meselesinde Ruslarla hareket etme amacının Rusya'yı frenlemek niyetiyle olduğunu tahmin ediyordu. Ancak İngiltere bu meselede bir kez Rusya'nın ortağı olmuştu. Sonraki süreçte tavrını ister istemez sertleştirmek durumunda kaldı. Avrupa elçileri (31 Ağustos 1827) yeni bir tebliğle antlaşmanın reddedilmesi hâlinde gerekli tedbirleri alacaklarını açıkladılar. Bu sırada II.

---

⁶⁷ Bourne, *age.*, s. 20-22; Anderson, *age.*, s. 83-86; C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence-A Study of British Policy in the Near East (1821-1833)*, Cambridge University Press, London 1930, s. 77; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 29; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008, s. 161; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 219; Tuncer, *age.*, s. 88-93. Rusya, 1821'den beri Osmanlı Devleti ile savaşmak istiyordu. Babıâli Yunan İsyanında Rusya'nın parmağı olduğu gerekçesiyle Rusya'ya karşı antlaşmalardan doğan yükümlülükleri yerine getirmemeye, Rus gemilerin Boğazlardan geçişlerine engel olmaya başlamıştı. Hatta bu sebeple Rus Elçisi G. A. Stroganov (Temmuz 1821) İstanbul'u terk etmişti. İngiltere ve Avusturya, 1821-1825 arasında Rusya'yı savaştan alıkoymak için uğraştılar. Rus Çarı savaşa girmeye karar verdiğinde İngiltere, 1826 protokolüyle buna bir kez daha engel oldu. George Canning'in böyle bir ittifakı kabul etmekteki asıl amacı Rusya'yı savaşa girmekten alıkoymaktı. Alexander Bitis, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması", (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703. Potyemkin'e göre George Canning, Rusya'nın Osmanlı'yla savaşmasını teşvik ediyor; fakat Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını ve Boğazların Ruslara geçmesini istemiyordu. Vlademir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (Çev. Atilla Tokath), May Yayınları, İstanbul 1977, s. 504-505. O sırada George Canning, Rusya'nın Babıâli'ye verdiği ultimatomdan sonra Yunan meselesinde saf dışı kalmak üzere olduğunu düşünmeye başlamıştı. Ayrıca M. Ali Paşa, isyanı büyük ölçüde bastırarak Mora ve Girit'e yerleşmişti. İngiliz kamuoyunda Yunanlar lehine müthiş bir baskı vardı. George Canning, 1826 protokolünü Rusların kontrolünde bir Yunan devletinin kurulmasına engel olmak ve kamuoyunun baskısına yanıt vermek için kabul etmişti. Uçarol, *age.*, s. 159.

Mahmud'un Yunanların tümünü Mısır'a sürmeyi planladığı haberinin yayılması müttefikleri harekete geçirdi. Müttefik donanmaları, Osmanlı'yı Yunanlarla savaşmaktan vazgeçirmek için harekete geçirildi. İngiliz ve Rus donanmaları, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin'de (20 Ekim 1827) yaktı⁶⁸. Felaket boyutundaki bu olayın ardından II. Mahmud, Akkerman Antlaşması'nı tek taraflı olarak iptal ederek yakılan Osmanlı donanmasına karşılık hem özür dilenmesini hem de tazminat ödenmesini talep etti. Avrupa devletleri, bu karşı talebe, elçilerini İstanbul'dan geri çekerek karşılık verdiler. Önce İngiliz ve Fransız elçisi (8 Aralık 1827), ardından Rus elçisi⁶⁹ İstanbul'u terk etti⁷⁰. Böylece Babîâli'nin üç devletle diplomatik ilişkisi kesilmiş oldu.

Bu durum Fransa ve Rusya için memnuniyet vericiydi. Ancak İngiltere ve Avusturya gelişmelerden çok da memnun değildi. Özellikle İngiltere, Osmanlı donanmasının yok edilmesinden sonra Rusya'nın Akdeniz'de kazanacağı üstünlükten rahatsızdı. Üstelik İngiltere, bu sonucu kendi donanmasıyla ortaya çıkarmıştı. Bu büyük stratejik hatanın bedelini birilerinin ödemesi gerekiyordu. George Canning'in sebebi bilinmeyen bir şekilde intihar etmesinin arkasından kurulan (Ağustos 1827) yeni İngiliz hükûmeti de Navarin Olayına bağlı sebeplerle görevden ayrılmak zorunda kaldı. Böylece dış politikada Ruslara istemeden kazandırılan ayrıcalığın bedeli, bu sonuca sebep olanlara ödettirildi. Yeni oluşturulan hükûmetin⁷¹ lideri Dük Wellington da yetkisini aşarak Osmanlı donanmasını yaktığı için İngiliz donanmasının komutanı

---

⁶⁸ Armaoğlu, *age.*, s. 180; Crawley, *age.*, s. 91-93; Eric Jan Zürcher, *Turkey a Modern History*, I. B. Tauris & Co. Ltd, London 2004, s. 34. Navarin Olayı'nın ayrıntıları için ayrıca bk. Ahmed Lûtî Efendi, *age.*, I, s. 62-73; Jorga, *age.*, s. 278; W. Alison Phillips, *The War of Greek Independence 1821 to 1833*, Charles Scribner's Sons, New York 1897, s. 249-267; Poole, *Story of Turkey*, s. 346; Woodward, *age.*, s. 219.

⁶⁹ Rus elçisi, Yunan İsyanının yeni başladığı 1821 yılından itibaren Yunanlılarla ilgi isteklerinin kabul edilmemesi durumunda İstanbul'u terk edeceğine yönelik tehditlerde bulunmaya başlamıştı. Şânîzâde Mehmed Ataullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, II, (Yay. haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 1283-1284.

⁷⁰ Avrupa elçileri Hollanda elçisini kendilerine vekil bırakmışlardı. BOA, HAT, nr. 37670. A, 1827; BOA, HAT, nr. 21856, 18 Ocak 1828; Bayrak, *agm.*, s. 80. II. Mahmud, İngiltere ile her şeye rağmen uzlaşmak istiyordu. 20 Kasım 1827'de Canning'e gönderdiği mesajda İngiltere'nin Yunan meselesiyle ilgili baskı yapmaktan vazgeçmesi karşılığında İngiltere için çok avantajlı bir antlaşmaya hazır olduklarını beyan etmişti. Ancak görüşmeden bir sonuç çıkmadı. Elçilerin İstanbul'u terk etmesine engel olunmaya çalışıldı. Bu amaçla pasaportları verilmedi. Bunun üzerine elçiler, pasaportsuz ayrıldılar. Cunningham, *age.*, s. 317-318. Canning'in İstanbul'u terk edişiyile ilgili ayrıca bk. Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 64-65.

⁷¹ Dük Wellington kabinesi, 22 Ocak 1828'de oluşturulmuştu. Matthew Shaw, *The Duke of Wellington*, The British Library, London 2005, s. 110.

Amiral Codrington'u görevden aldı. Böylece bir bedel de Amiral Codrington ödemiş oluyordu. Parlamentodaki tepkilerse farklılık gösteriyordu. İngiltere kralı, bu olayı talihsiz bir gelişme olarak değerlendirmişti. Bazı İngiliz vekiller, Navarin'de büyük bir zafer kazanıldığını düşünürken bazıları, bu istenmeyen olay sebebiyle İngiliz çıkarlarına ağır bir darbe vurulduğunu düşünüyordu⁷². İngiliz gazetelerinde ise, Rusya'nın gerçek amacının Osmanlı Devleti'nin ele geçirmek olduğu iddiaları dile getiriliyor;⁷³ İngiliz hükûmetinin Rusya ile birlikte hareket ederek, İngiltere'nin çıkarlarına aykırı bir politika izlemesi ağır bir şekilde eleştiriliyordu⁷⁴.

Gerçekten de Navarin Olayı, İngiltere'nin bölgedeki çıkarları açısından önemli sonuçlar doğuracak nitelikteydi. 1807'de Rusya yüzünden Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yaşananlar, yine Rusya'nın İngiltere'yi kendi peşinden sürüklediği bir başka olayla 1827'de tekrar etmişti. İngilizleri Ruslardan ayrı tutan ve dost bilen II. Mahmud da bu olay karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Üstelik İngiliz elçisinin İstanbul'u terk etmesi, önemli bir gelişmeye sebep olmuş, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti. Tüm bunlar ikili ilişkilerde zor bir döneme girildiğini gösteriyordu.

III. OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEME DOĞRU (1828-1833)

İngiltere, 1791 ve 1798 yıllarında izlediği politikayla Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını göstermişti. Ancak İngiliz hükûmetlerinin devam eden dönemde izledikleri yanlış dış politika, Osmanlı'nın giderek İngiltere'den uzaklaşmasına sebep oldu. Buna karşılık Rusya, 1829'dan itibaren politika değiştirerek Osmanlı'yla yakınlaşma ve onu himayesini kazanma yolları aramaya başladı. Bundan sonraki yıllarda yaşanan olağanüstü gelişmeler, İngiltere'yi son dönemdeki hatalarını düzeltmek ve Osmanlı'yla ilişkilerini yeniden güçlendirmek için harekete geçmeye zorlayacaktı. Bunda başarılı olup olamayacakları ise henüz belli değildi.

⁷² Armaoğlu, *age.*, s. 180-181; Crawley, *age.*, s. 91-93, 100; Temperley, *age.*, s. 53; Uçarol, *age.*, s. 162; Bitis, *agm.*, s. 703; John C. K. Daly, *Russian Seapower and Eastern Question (1827-1841)*, Macmillan, London 1991, s. 14-15. Jorga'nın bildirdiğine göre Amiral Codrington'a, gerektiği takdirde Osmanlı donanmasına ateş etmesine dair yetki verilmişti. Jorga, *age.*, s. 278. Poole, Codrington'un Yunan esirleri taşıyan bir Mısır gemisinin geçişine izin verdiği için görevden alındığı görüşündedir. Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 67.

⁷³ *The Age*, nr. 125, 07 Ekim 1827, s. 143.

⁷⁴ *The Age*, nr. 135, 16 Aralık 1827, s. 220.

A. Rusya'nın Osmanlı'yı Himaye Politikası ve İngiltere

Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla (1826) ordusuz, Navarin Olayının ardında da donanmasız kalmıştı⁷⁵. Rusya, Osmanlı'ya son darbeyi vurmak için bundan daha uygun bir zaman bulamazdı. Gerçekten de Çar I. Nikola bu fırsatı kaçırmadı⁷⁶. Akkerman Antlaşması'nın tek taraflı iptalini, II. Mahmud'un yayınladığı beyannameyi⁷⁷ ve Boğazların kapatılmasını gerekçe göstererek (Nisan 1828) Osmanlı'ya karşı savaş açtı. Avrupa devletlerine de savaşın Londra Antlaşması'nın şartlarını kabul ettirmek amacıyla ilan edildiğini bildirdi. Onları endişelendirmemek için toprak işgali yapılmayacağına dair söz de verdi. Bunun üzerine İngiltere ciddi bir tepki göstermedi. Başbakan Dük Wellington ve Dışişleri Bakanı Earl Aberdeen, Rusya'yı engellemek için somut bir adım atmadı. Bu durumda II. Mahmud, Rusya'ya savaş ilan (20 Mayıs 1828) etti⁷⁸.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasından sonra İngiliz Parlamentosu, 1791'de yaşananlara benzer tartışmalara sahne oldu. O zamanlar Fox ve Burke'un yaptığı gibi Lord Holland ve bazı İngiliz politikacılar, Türklerin Avrupa'dan atılması fikrini destekliyorlardı. Özellikle Lord Holland, Türk karşıtı bir hareketin oluşması için yoğun faaliyetlerde bulunuyordu. Buna karşılık Dük Wellington, savaş ortaya çıkardığı gelişmelerin İngiliz çıkarlarına verdiği zararı görerek Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemeye başlamıştı. Earl Aberdeen,

---

⁷⁵ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 253-256.

⁷⁶ İnalçık, "Türkiye ve Avrupa", s. 202.

⁷⁷ II. Mahmud, Osmanlı halkını din ve devlet adına silahlanmaya çağıran bir ferman hazırlatarak fermanı valilere göndermişti. Burada, Akkerman Antlaşması'nı vakit kazanmak için yapıldığı belirtilmekteydi. John Reid, *Turkey and Turks: Being the Present State of Ottoman Empire*, Robert Tyas, London 1840, s. 29-30; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2908. Antlaşmanın vakit kazanmak için yapıldığı ifadesi, Ruslara Osmanlı'ya karşı savaş açmak için meşru bir gerekçe verdi.

⁷⁸ Muriel E. Chamberlain, *Lord Aberdeen: A Political Biography*, Longman Press, London 1983, s. 205-206; John Hall, *England and the Orleans Monarchy*, Smith Elder&Co., London 1912, s. 147; Anderson, *age.*, s. 86-87; Bayrak, *agm.*, s. 82; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 316-317; Temperley, *age.*, s. 54. I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı ve bunun sebepleriyle ilgili yayınladığı manifesto için bk. *Cobbett's Weekly Political Register*, nr. 20, 17 Mayıs 1828; *The Hull Packet and Humber Mercury*, nr. 2270, 20 Mayıs 1828. Osmanlı yöneticileri arasında Rusya ile savaşılıp savaşılmaması konusunda bir fikir birliği yoktu. Savaş karşıtlarının başında Haremeyn Müfettişi Keçecizâde İzzet Molla vardı. İzzet Molla, Rusya ile neden savaşılmaması gerektiğiyle ilgili bir lâyiha hazırlamıştı. Ancak Pertev [Paşa] ve Akif [Paşa], buna karşı bir reddiye yazarak II. Mahmud'u savaşa ikna ettiler. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, I, (Yeni yazıya aktaran. Ahmet Hezarfen), YKY, İstanbul 1999, s. 214-218, 292-293; Bitis, *agm.*, s. 707.

Avrupa güçler dengesini korumak için Osmanlı'nın varlığına ve potansiyeline ihtiyaç olduğunu açıklamıştı. Buna rağmen İngiliz hükûmeti, Osmanlı'yı korumak için Rusya ile savaştık kadar ileri gitme niyetinde değildi. Özellikle muhalif parlamenterlerden Robert Peel ve Lord Palmerston, Rusya ile savaşılması düşüncesi karşısında yer alıyordu⁷⁹. Dük Wellington ise Rusya'ya karşı direnmeleri konusunda Osmanlıları cesaretlendiriyor; ancak bu konuda herhangi bir yardım vaadinde de bulunmuyordu⁸⁰. İngiltere'nin bu dönemdeki Osmanlı politikası, uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması gerektiğini dile getirmek; fakat fiilî bir adım atmayı gerektirecek kadar meseleye dâhil olmamaktı. Bu dönemde İngiltere Osmanlı Devleti'ne en somut yardımı, Rusya'nın bütün ısrarlarına rağmen Osmanlı'ya karşı savaşa katılmamak oldu.

II. Mahmud, Yunan meselesinde Rusya ile ortak hareket ettikleri için İngiltere'ye ve Fransa'ya tepkiliydi. Ne var ki Rusya'ya karşı tamamen yalnız kalmamak için bu devletlerle ilişkileri tamamen koparmayı da göze alamıyordu. İstanbul'u terk eden İngiliz ve Fransız elçilerinin geri gelmelerini bu sebeple talep etti. Bu gelişme üzerine İngiltere Robert Gordon'u; Fransa ise Charles Guilleminot'u (20 Haziran 1828) elçi gönderdi. İngiltere ve Fransa'nın amacı, bu fırsatı değerlendirerek Yunan meselesindeki isteklerini Babıâli'ye kabul ettirme fırsatı bulabilmektir. Bu iki elçiye İstanbul'a gelişleri esnasında gösterilen sıra dışı saygı gösterisi, Osmanlı tarafının anlaşmaya çok istekli olduğunun açık bir ifadesiydi⁸¹. Çar I. Nikola ise, üstünlük kendindeyken avantajlı bir barış antlaşması yapmak istiyordu. Bu amaçla, Prusya kralıyla yaptığı görüşmede, Prusyalı General von Müffling'i Rusya lehine kulis de yapması şartıyla İstanbul'a elçi olarak göndermeyi kararlaştırdılar. Bu sırada, Londra Antlaşması'nın şartlarını kabul ettirerek istediklerini alan İngiltere ve Fransa,

---

⁷⁹ Temperley, *age.*, s. 54-55.

⁸⁰ L. Carl Brown, *International Politics and the Middle East*, L. B. Tauris&C. L., London 1984, s. 55.

⁸¹ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 322-323. Elçilerin İstanbul'a dönmesi üzerine Hollanda elçisinin bir süredir yürüttüğü vekillik de bitti. BOA, HAT, nr. 47570, 09 Haziran 1829. İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı-Rus Savaşı'na bir son vermek amacıyla harekete geçmesiyle ilgili ve elçilerin İstanbul'a dönüşüyle ilgili ayrıca bk. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 321, 20 Nisan 1828; *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 370, 05 Nisan 1829.

Rusya'yı barışa zorlamak için donanmalarını Osmanlı'ya yardıma hazır olduklarını göstermek amacıyla Çanakkale Boğazı önüne sevk etmişlerdi⁸².

Edirne'ye kadar gelen Rus birliklerinin İstanbul'u tehdit etmeye başlaması, Avrupa devletlerinin çok geç de olsa harekete geçmesini sağlamıştı. İşlerin bu aşamaya gelmesinde özellikle İngiltere'nin büyük bir payı vardı. Son dönemlerde Osmanlı aleyhine izlenen İngiliz politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan söz konusu tablo sebebiyle Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmiş, Rus nüfuzu Yunanistan'a hâkim olmuş, dahası İngiltere kontrolündeki Yedi Adalar bile tehlike altına girmiş durumdaydı. Elçi Gordon, İstanbul'un akıbetinin Rusya'nın insafına kaldığına ve Türklerin İstanbul'u Ruslara karşı savunma umutlarının tükendiğine dair raporlar gönderiyordu. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Rusların İstanbul'u ve Boğazları işgalini engellemek için tedbirler almaya karar verdi. Hatta İngiliz donanmasının İstanbul'daki İngiliz vatandaşlarını ve bunların mallarını koruma bahanesiyle Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçirilmesi bile düşünüldü. Fakat Aberdeen, böyle bir girişim için Akdeniz'deki İngiliz donanmasının yetersiz olduğunu düşündüğünden bu plandan vazgeçildi⁸³.

Bu sırada Osmanlı ve Rus temsilcileri Edirne'de bir müddettir devam eden barış görüşmelerini sonuçlandırdı. Edirne Antlaşması'yla (14 Eylül 1829) Osmanlı-Rus Savaşı bitirildi. Avrupa devletlerinin Rusya'nın İstanbul'u işgal edeceğine dair kaygılarının da yersiz olduğu ortaya çıktı. Edirne Antlaşması'yla bir süredir yaşanan olayların temel sebebi olan Yunan meselesi çözülüyor ve bağımsız bir Yunan devletinin kurulması kararlaştırılıyordu. Boğazlar da bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık hâle getiriliyordu. Rusya'nın işgal ettiği Osmanlı toprakları, ağır bir savaş

---

⁸² Jorga, *age.*, s. 289-293; Crawley, *age.*, s. 161. Müffling, İstanbul'a ulaştıktan sonra, barış görüşmelerinin yürütüldüğü Edirne'ye gitti. Burada Osmanlı ve Rusya murahhaslarıyla görüşerek barışın sağlanması için çalıştı. Ahmed Lûtfi Efendi, *age.*, II, s. 394.

⁸³ Chamberlain, *age.*, s. 216-219; Crawley, *age.*, s. 164. İngiliz hükûmetinin Rus güdümüne girerek izlediği yanlış politika, İngiliz gazetelerinde de ağır bir şekilde eleştirilmişti. Bunlardan birinde yer alan konuyla ilgili yazıda Navarin Olayı'nda İngiltere'nin Rusya'ya ortak olması ve İngiliz hükûmetinin Osmanlı-Rus Savaşı'nda izlediği pasif politika sebebiyle Rusya'nın büyük avantajlar elde ettiği, bunun sonucunda Doğu'da İngiliz nüfuzunun azaldığı ve Rusya'nın güçlendiği dile getirilmişti. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 395, 27 Ağustos 1829. Aynı gazete, Edirne Antlaşması imzalandıktan sonra, İngiliz hükûmetini II. Mahmud'u korumak adına hiçbir şey yapmamakla ve bunun yerine Osmanlı donanmasını yakmış olmakla da suçladı. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, nr. 398, 18 Ekim 1829.

tazminatı ödenmesi karşılığında iade edilecekti⁸⁴. Edirne Antlaşması ile Rusya, Doğu Akdeniz ve İstanbul'da nüfuzunu arttırmış oluyordu.

Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında İngiltere'nin izlediği dış politikanın büyük payı vardı. Bunu bilen İngiliz politikacılar, antlaşmaya Londra'da çok tepki gösterdiler. Başbakan Dük Wellington, Dışişleri Bakanı Earl Aberdeen'e (4 Ekim 1829) Osmanlı Devleti'nin ani çöküşünden daha kötü hiçbir şeyin yaşanamayacağını söyledi. Hatta antlaşma sonrası hazırladığı bir memorandumda, Edirne Antlaşması'nı Osmanlı'nın bağımsızlığı için ölümcül darbe olarak nitelendirdi. Ona göre, böyle bir antlaşma imzalamak yerine Rusya'nın İstanbul'u işgal etmesi ve Osmanlı Devleti'nin çökmesi belki bundan daha iyi olacaktı. Dük Wellington, bunları söylemekle yetinmiyor, Avrupa devletlerinin de bu antlaşmaya itiraz etmelerini istiyordu. Earl Aberdeen ise meseleye Dük Wellington'dan daha soğukkanlı yaklaşıyordu. Earl Aberdeen'e göre Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek mümkün değildi; ancak bu ertelenebilirdi. Gordan'a gönderdiği talimatta (10 Kasım 1829), Rus nüfuzu altındaki İstanbul'u düşünerek İngiltere'nin Osmanlı dış politikasını yeniden düzenlemesi gerektiğine inandığını açıkladı. Çünkü ona göre İstanbul'da bir ayaklanma olabilir; Avusturya ile Rusya, Polonya'da olduğu gibi Osmanlı topraklarını paylaşmaya karar verebilirlerdi. Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya Avrupa devletlerinin ikna edilmesi gerekiyordu⁸⁵.

Edirne Antlaşması görüşmeleri devam ederken İngiliz politikacılarıdaki genel kanı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmak amacıyla olduğu yönündeydi⁸⁶. Ancak

---

⁸⁴ Uçarol, *age.*, s. 166-167; Armaoğlu, *age.*, s. 183-184; Anderson, *age.*, s. 91; Potyemkin, *age.*, s. 510-512; Tuncer, *age.*, s. 100-104. Rusya, ticaret gemileri için elde ettiği serbest geçiş hakkıyla ileride ticaret gemisi adı altında Boğaz'a savaş gemileri sokma kapısını açmış oldu. Buxton, *age.*, s. 50, 53. Edirne Antlaşması'nın tam metni için bk. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 148-152. Rusya'ya tazminat olarak toplam 11,5 milyon Macar altını ödenecekti. Rusya böylesi ağır tazminat talep etmesinin en önemli sebeplerinden birisi, Osmanlı Devleti'ni malî açıdan çöküşe sürükleyebilmektir. Besim Özcan, "1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, Erzurum 2011, s. 196.

⁸⁵ Chamberlain, *age.*, s. 220-221; Phillips, *age.*, s. 329; Anderson, *age.*, s. 93; Bailey, *age.*, s. 130. David Urquhart, 1854'te Newcastle Komitesine verdiği bir cevapta, İngiltere'nin Navarin'de Osmanlı donanmasını yakarak Edirne Antlaşması'nın imzalanmasına giden süreci başlattığını ifade etmişti. David Urquhart, *Limitations of the Supply of Grain by the Past Action of British Diplomacy*, Foreign and Commonwealth Office Collection, London 1855, s. 5.

⁸⁶ Temperley, *age.*, s. 58.

Koçubey⁸⁷, Rus politikasını kökten değiştirdi. I. Nikola'nın emriyle Edirne Antlaşması'ndan hemen önce Rusya'nın yeni Osmanlı dış politikasının belirlenmesi için Koçubey başkanlığında *Rusya Doğu İşleri Gizli Meclisi*'nde toplantılar yapıldı. Koçubey, esasen bu fikrini uzun zamandır savunuyordu; ancak bu meclisin toplantılarından sonra kendisinin görüşü devlet politikası olarak kabul edildi. Meclisteki diğer üyeler de Koçubey'in fikirlerini desteklemişti. Koçubey'e göre, zayıf durumdaki Türkler, Rusya'nın düşmanlarına karşı Boğazları korumaktaydı. Bu görevi üstlenen Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmakla elde edilecek avantaj, Osmanlı'nın yıkılması hâlinde kazanılacaklardan çok daha fazla olacaktı⁸⁸. Rusya tarafı, Edirne Antlaşması görüşmelerini bu çerçevede sürdürmüştü. I. Nikola, tek başına Osmanlı topraklarını ele geçirmeye çalışması hâlinde büyük bir Avrupa savaşının çıkacağını biliyordu. Bu gerçeğin de etkisiyle Koçubey'in başkanlığını yaptığı ve yönlendirdiği meclisin kararlarını uygulamayı kabul etti⁸⁹. Mecliste geleneksel Rus dış politikasında söz konusu değişim öngörülmüştü; ancak alternatif olarak bir de B planı önerilmişti. Bu plana göre, Edirne'de barış sağlanamadığı takdirde Petersburg'da Avrupa devletlerinin katılacağı bir konferans toplanacaktı. Ayrıca Rusya'nın diğer devletlere karşı elini güçlü tutabilmek için İstanbul'un ve Boğazların işgal edilmesine dair görüşlere de hazırlanan raporda yer verilmişti⁹⁰. Bu bilgiler, Osmanlı Devleti'nin akıbetine yönelik Avrupalı politikacıların kaygılarının yersiz olmadığını göstermekteydi.

---

⁸⁷ Daha önce İstanbul'da elçilik yapan (1792–1798) Koçubey, Osmanlı Devleti ile ilgili 1802 yılında hazırladığı bir raporla 1829'da benimsenen yeni politikanın temellerini atmıştı. I. Nikola, iktidara geldikten sonra Koçubey'in bu fikrini destekledi. S. F. Üreşkova, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (Der. Gülten Kazgan-Natalya Ülçenko), (Çev. Hakan Aksay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 26; Cemal Tükin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999, s. 132-133. Ayrıca bk. Phillipson, *age.*, s. 34; Bitis, *age.*, s. 26-28.

⁸⁸ Sergey, *age.*, s. 79-80; A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 58; Tükin, *age.*, s. 170-171; Palmer, *age.*, s. 110. Çalışmalar sırasında Nesselrode'un Osmanlı'ya dair hazırladığı bir memorandum da okunmuştu. Nesselrode'un memorandumu ve komisyon üyeleriyle ilgili ayrıca bk. Robert J. Kerner, "Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829", *Cambridge Historical Journal*, V/3, Cambridge 1937, s. 280–281.

⁸⁹ G. H. Bolsover, "I. Nikola ve Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *DTCFD*, XXIII/3-4, Ankara 1965, s. 207; Anderson, *age.*, s. 89.

⁹⁰ Bitis, *age.*, s. 715. Bitis'in öne sürdüğü, Edirne'de anlaşma sağlanamaması durumunda İstanbul ve Boğazların işgal edilmesiyle ilgili bir komisyon kararına başka bir kaynakta rastlanılamamıştır. Kerner bundan farklı olarak, gelecekte Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının kaçınılmaz olması durumunda uluslararası bir konferansta nihai karar verilene kadar, İstanbul ve Boğazların işgal edilmesine karar verildiğini bildirmektedir. krş. Kerner, *age.*, s. 285.

İngiliz politikacılar, Edirne’de barış antlaşması görüşmeleri sürdüğü günlerde Rusya’nın Osmanlı’ya kabul ettirebileceği ağır şartlar konusunda ciddî bir endişe duymuşlar ve İngiliz hükûmetine Rusya’ya karşı izlediği pasif politikayı değiştirmesi için baskı yapmışlardı. Bu baskı belli ölçüde etkili olmakla birlikte, İngiltere’nin Osmanlı politikasında somut bir adım atılmasını sağlayamadı. Osmanlı’nın durumu, savaşın sona ermesi ardından İngiltere’nin diğer uluslararası meseleleri ve iç sorunları arasında unutulup gitti. Önce IV. George’un (26 Haziran 1830) ölümü ve ardından IV. William’ın tahta geçişiyle, İngiltere’de uzun süredir yönetimde olan Muhafazakâr Parti’nin yerine liberaller iktidara geldi. Lord Grey yeni hükûmetin (Aralık 1830) başbakanı oldu. Kısa süre sonra ülkede yoğun bir reform tartışması başladı. Aynı dönemde Fransa’da patlak veren (Temmuz 1830) ayaklanmalar, bir ay içinde Belçika’ya da yayıldı. Bir yıl sonra Hollanda’nın Brüksel’i işgal etmesiyle başlayan sürece, 1830 İhtilali’nin Portekiz ve İspanya’ya da sıçramasıyla İngiltere, yeni müttefiki Fransa ile müdahil oldu⁹¹. Bütün bu gelişmeler arasında İngiliz hükûmeti ve basını Osmanlı’nın meselelerine karşı gün geçtikçe daha duyarsız hâle geldi⁹². Böylece Dük Wellington ve Aberdeen’in dile getirdikleri fikirler göz ardı edildi ve İngiliz politikasında köklü bir değişiklik olmadı. Osmanlı, kaderiyle baş başa bırakıldı.

Son dönemde meydana gelen olaylar, ihtilâl savaşları ardından Viyana Kongresi’nde (1815) kurulan dengenin bozulmasına ve Avrupa’da bir kez daha kutuplaşmaların belirmesine sebep oldu⁹³. Özellikle 1830 İhtilali’nden sonra Louis Phillipe’in Fransa kralı olması, Avrupa’daki dengeleri değiştirdi. Fransa, Rusya’dan uzaklaşarak İngiltere ile müttefik oldu. Gittikçe yalnızlaşan Rusya da Avusturya ve Prusya’ya yöneldi⁹⁴. 1829’da İngiltere’yi aldatan Rusya, bundan sonraki süreçte Belçika, Polonya, İspanya ve Portekiz’de yaşanan olayların hepsinde İngiltere’nin

---

⁹¹ Muriel, *age.*, s. 45–50; Bitis, *agm.*, s. 717. 1830 İhtilali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hüner Tuncer, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815–1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 24–30.

⁹² Allan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press & Co.Ltd. s. 26. Başbakan Lord Grey’in o sırada parlamentoya sunduğu yeni seçim kanunu tasarısı sebebiyle İngiltere’de büyük karışıklıklar çıkmıştı. Neredeyse bir iç savaş başlamak üzereydi. Armaoğlu, *age.*, s. 129.

⁹³ George Canning, Viyana Kongresi’nde Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını istemiş; ancak bu fikir diğer Avrupa devletlerince kabul görmemiştir. İnalcık, “Türkiye ve Avrupa”, s. 202.

⁹⁴ Potyemkin, *age.*, s. 513–516; Armaoğlu, *age.*, s. 117.

karşısında yer aldı⁹⁵. Bu esnada İngiliz hükûmeti de Rusya'nın hareketlerini endişeyle yakından izlemekteydi. Bu esnada İngilizler arasında da hızla *Rusyafobi* ortaya çıkmaya başladı⁹⁶.

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri konusunda beliren şüphe, bundan sonraki günlerde daha da kuvvetlendi. Osmanlı Devleti yeniden ve çok daha güçlü bir şekilde İngiliz diplomasisinin gündemine oturdu. Buna, Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın isyan etmesi önemli ölçüde katkıda bulundu. Böylece, Mısır Meselesi Doğu'da yeni bir sorun olarak kendini göstermeye başladı.

B. Mısır Meselesi ve İngiltere'nin Osmanlı Politikası

Yunan İsyanı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Navarin Olayı, Rus yenilgisi, Cezayir'in işgali gibi olaylarla Osmanlı Devleti her geçen gün güç kaybederken, Mısır Valisi M. Ali Paşa ise kendisini daha da güçlendirdi⁹⁷. M. Ali Paşa gerek Yunan İsyanındaki gelişmeleri gerekse Akka Valisi Abdullah Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlığı bahane ederek 1831'de isyan etti. M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Suriye üzerine yürüyerek Gazze, Kudüs, Yafa ve Akka'yı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra İstanbul'dan gelen Osmanlı güçlerini Beylan'da (29 Temmuz 1832) yenilgiye uğrattı. Bütün bunlara karşılık II. Mahmud, M. Ali Paşa'yı asi ilan etti⁹⁸. Mısır güçlerinin hızla Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemesi Avrupa'nın dikkatini tekrar Doğu'ya, Şark Meselesine çekmeye başladı.

M. Ali Paşa'nın isyanı İngiltere'de ilk kez duyulduğunda böyle bir meselenin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit edebilecek büyüklükte bir olaya dönüşebileceği hiç düşünülmedi. Daha önce başkaldıran diğer valiler gibi II. Mahmud'un M. Ali Paşa'yı da alt edeceği beklendi. Ancak isyanın giderek büyümesi

⁹⁵ Margaret Lamb, "Writing up the Eastern Question in 1835–1836", *The International History Review*, XV/2, Oxfordshire 1993, s. 240.

⁹⁶ Margaret Lamb, "The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825–1835", *The International History Review*, III/3, Oxfordshire 1981, s. 331–332.

⁹⁷ Altundağ, *age.*, s. 46, 51; Shaw, *agm.*, s. 621.

⁹⁸ Uçarol, *age.*, s. 190; M. Hanefi Kutluoğlu, "Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Plânını Oluşturan Unsurlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi (M. Münir Aktepe'ye Armağan)*, İÜEF Yayınları, 15, İstanbul 1997, s. 472-475; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 62; A. J. Grant-Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789-1939)*, Longmans, London 1947, s. 261; Tuncer, *Osmanlı Devleti*, s. 46-47; Andrew McGregor, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006, s. 106-107. Mısır Meselesinin başlaması ve gelişmesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Armaoğlu, *age.*, s. 194-199; Tukin, *age.*, s. 177-223.

ardından İngiliz hükûmeti kaygılanmaya başladı⁹⁹. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ise, o tarihte İstanbul'da elçi olarak bulunan Stratford Canning aracılığıyla isyan hakkındaki gelişmeleri yakından izliyordu.

Stratford Canning, isyan başladıktan hemen sonra (28 Ocak 1832) İstanbul'a geldi. Zor bir işle, müttefiklerin yeni kurulan Yunan Devleti'nin sınırlarıyla ilgili isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekle görevlendirilmişti. II. Mahmud, İngiliz elçisinin geliş amacını bilmekle beraber, M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile ittifak yapabilmeyi umduğu için İngiliz elçisine olağan dışı bir yakınlık gösterdi¹⁰⁰. Lord Palmerston, M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım sözü vermemesi için Canning'i daha önceden uyarılmıştı. Yine de İngiltere, isteklerinin kabul edilmesini sağlayacağı için, bu durumu koz olarak kullanmasına ses çıkarmadı¹⁰¹. Canning, Yunan sınır antlaşmasını Osmanlı Devleti'ne imzalatabilmek için Mısır valisine yardım hususunu kendi ifadesiyle bir "yem"¹⁰² olarak kullandı. Ancak kısa sürede boyutları giderek artan Mısır Meselesinin İngiliz çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu anladı. Bu sebeple görevi dışına çıkararak M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile yardıma dayalı bir ittifak antlaşması yapılması için girişimde bulunmaları hususunda Babıâli'yi uyardı. Hatta böyle bir antlaşmanın mümkün olduğuna dair güçlü imalarda da bulundu. Bunun üzerine II. Mahmud görev süresi dolan Canning İstanbul'dan ayrılmadan onunla yaptığı son görüşmede (6 Ağustos 1832), Mısır valisine karşı İngiltere'nin yardımını sağlamasını istedi. Bunun karşılığında da İngiltere'ye önemli avantajlar sağlamayı teklif etti. Bunun üzerine Canning'in de önerisiyle Mısır valisine karşı İngiltere ile bir antlaşma yapmak amacıyla Namık Paşa ve Mavroyani, Londra'ya gönderildi¹⁰³.

Namık Paşa ve Mavroyani, Londra'da İngiliz hükûmeti nezdinde birçok girişimde bulunmalarına rağmen yardım talebini kabul ettiremediler. Bunun çeşitli sebepleri vardı: İlk sorun, Başbakan Lord Grey ve çoğu kabine üyesinin Osmanlı

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 133.

¹⁰⁰ Canning Ramazan ayında geldiği için kabul töreninin bayram sonrasına kalacağı kendisine bildirilmişti. Ancak o, "hayırlı bir iş" için geldiğini öne sürerek bir an önce kabulünü istedi. II. Mahmud, İngiliz elçisinin bu sözüyle İngiltere'nin menfaatlerini kastettiğini belirterek arzusunun gerçekleştirilmesini istemişti. BOA, HAT, nr. 46517.

¹⁰¹ PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832.

¹⁰² PP/GC/CA/101, Canning'ten Palmerston'a, 28 Mart 1832.

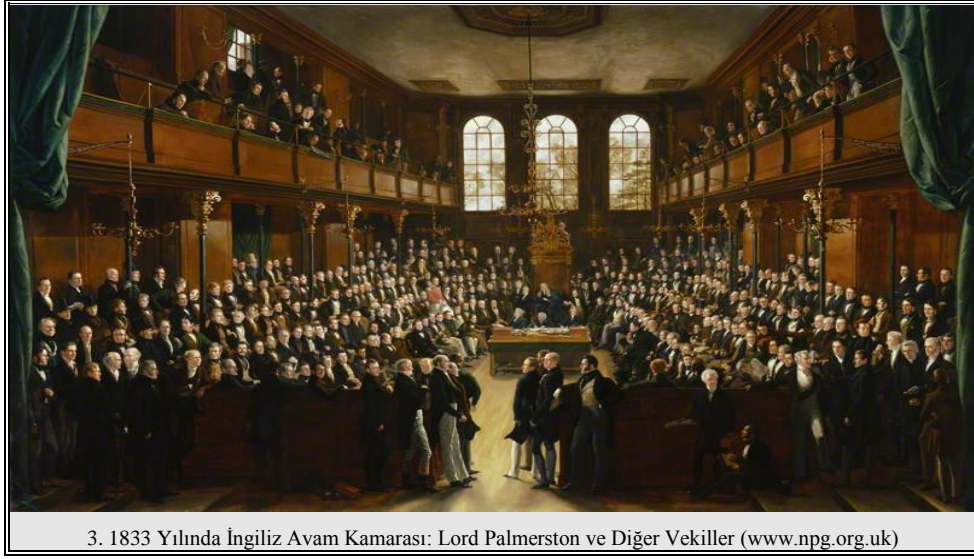
¹⁰³ Cunningham, *Eastern Questions*, s. 36, 41-50, 56; Crawley, *age.*, s. 212; Webster, *age.*, s. 279-280; Ingram, *age.*, s. 226.

Devleti'nin çöküşünün kaçınılmaz olduğuna inanmalarından kaynaklanıyordu. Diğer taraftan, İngiliz bakanlar arasında M. Ali Paşa'yı destekleyenler de vardı. Bunlara göre, Batı medeniyetinin kabulünde ve reformlar hususunda M. Ali Paşa, II. Mahmud'a göre daha başarılı olacaktı. Lord Palmerston, Başbakan Lord Grey'e, II. Mahmud'un desteklenmesini önerdiğinde Lord Grey "*İtiraf etmeliyim, M. Ali'yi destekleme ve onunla iyi ilişki içinde olma eğilimindeyim.*"¹⁰⁴ şeklinde cevap vermişti. Bu yüzden Londra'daki hava hiç de Osmanlı lehine değildi. Diğer taraftan, İngiltere'nin içinde bulunduğu şartlar da yardım isteğinin kabul edilmesini zorlaştırmaktaydı. Kısa bir süre önce genel seçimler yapılmış, Muhafazakâr Parti seçimi kaybetmiş, Liberal Parti çoğunluğu elde etmişti. Fakat diğer gruplar da parlamentoda önemli sayıda koltuk kazanmıştı. Liberal Parti'nin kurduğu İngiliz hükûmeti, II. Mahmud'a yardım edilmesini gündeme getirdiğinde Muhafazakâr Parti'deki Osmanlı karşıtları da hesaba katılınca çoğunluğun ret cevabı vermesi kesin görünüyordu. Aynı günlerde parlamento reformu konusundaki tartışmalar da yoğun bir şekilde devam etmekteydi. İngiliz donanması bir taraftan hâlâ Belçika ve İspanya meseleleriyle de uğraşıyordu. Bu nedenle Akdeniz'e M. Ali Paşa'yı durduracak büyüklükte bir donanmanın gönderilmesi de mümkün değildi. Osmanlı'ya yardım sadece siyasî değil, ekonomik boyutu da olan bir meseleydi. Doğu Akdeniz'e gönderilecek bir deniz gücü ve muhtemel bir çatışma için önemli miktarda para harcanması gerekecekti. Oysa İngiliz hükûmetinin elinde belediye reform projesi, kilise harcamaları ve o sırada birçok kişinin ölümüne yol açan kolera salgınına karşı alınması gereken tedbirler için kısıtlı bir bütçe vardı. İngiliz hükûmetinin önceliği, II. Mahmud'a yardımdan ziyade İngiltere'nin ihtiyaçlarıydı¹⁰⁵. Kısacası, İngiltere'nin o tarihte Osmanlı'ya yardım etmekten daha çok etmemesi için gerekçeleri vardı.

¹⁰⁴ E. A. Smith, *Lord Grey (1764–1845)*, Oxford University Press, Oxford 1990, s. 286.

¹⁰⁵ Cunningham, *Eastern Questions*, s. 65-66; Rodkey, *age.*, s. 14-15; R. B. Movat, "The Near East and France", *Cambridge History of British Foreign Policy (1783-1919)*, II, (Ed. A. W. Ward-G. P. Gooch), Cambridge University Press, London 1923, s. 164; Webster, *age.*, s. 273; Crawley, *age.*, s. 212. Namık Paşa ve Mavroyani'nin Londra'ya gönderilmesi ve buradaki faaliyetleriyle ilgili bk. Tukin, *age.*, s. 177-181; Şahabeddin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *Tarih Dergisi*, IV/7, İUEF Yayınları, İstanbul 1953, s. 131-134; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi (1832-1841)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 49-53.

Bu sırada Mısır Meselesi gittikçe büyüyor, Avrupa'nın ilgisi ister istemez Doğu'ya yoğunlaşıyordu. 1832 yılı sonunda İbrahim Paşa, Konya'da Osmanlı kuvvetlerini yenerek sadrazamı esir aldığıında M. Ali Paşa'nın başkaldırısının Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit ettiği açıkça görüldü. Osmanlı için, Konya yenilgisiyle padişahın kullanabileceği son ordu da elinden çıktı. Kayseri'den Konya'ya kadar bütün şehirler İbrahim Paşa tarafına geçti. Anadolu'da birçok şehir, M. Ali Paşa'ya itaat edeceklerini bildiriyordu. İbrahim Paşa, Anadolu'dan topladığı güçlerle ordusundaki asker sayısını 200.000'e çıkardı. Hatta İbrahim Paşa, İstanbul'a gidip II. Mahmud'u tahtan indirmek için M. Ali Paşa'dan (28 Ocak 1833) izin istedi¹⁰⁶.

O dönemde İstanbul'a kadar onu durdurabilecek herhangi bir Osmanlı ordusu yoktu. Bu yüzden padişah için İbrahim Paşa, Edirne'ye kadar ulaşan Ruslardan daha tehlikeliydi¹⁰⁷. II. Mahmud, Rusya dâhil, herhangi bir yerden gelecek yardım teklifine açıktı.

İngiltere'nin Mısır Meselesine müdahale edip etmeme konusunda yaşadığı tereddüt, Osmanlı'ya ait planlarını gerçekleştirmesi için Rusya'ya büyük bir fırsat verdi. I. Nikola, bir süre İngiltere ve Fransa'nın müdahale etmesini bekledi; ancak her iki devlet de harekete geçmeyince her türlü yardıma hazır olduğunu İstanbul'daki

¹⁰⁶ Altundağ, *age.*, s. 64-69, 75-77; McGregor, *age.*, s. 107-108.

¹⁰⁷ Spencer Walpole, *A History of England*, IV, Longmans-Green and Co., London 1912, s. 280-281.

elçisi Bouteneff aracılığıyla bildirdi¹⁰⁸. II. Mahmud, önce I. Nikola'nın teklifini geri çevirdi¹⁰⁹. Bunun üzerine Bouteneff'ten daha yetenekli biri, General Muriyef özel elçilikle görevli olarak İstanbul'a gönderildi¹¹⁰.

Muriyef, Çar'ın yardım teklifini yineledi. O sırada II. Mahmud, Londra'dan istediği yardım için gelecek resmî yanıtı bekliyordu. Bu yüzden Rusların teklifine kesin cevap vermedi. İngiltere'nin yardım etmeyeceği bir hafta sonra kesinleştiğinde¹¹¹ II. Mahmud, devlet adamlarıyla bir toplantı (2 Ocak 1833) yaptı¹¹². Toplantıda, savaşı bitirmek için Rus Elçisi Muriyef¹¹³ ve H. Rıfat Paşa'nın görüşmeler yapmak üzere Mehmet Ali Paşa'ya gönderilmesine karar verildi¹¹⁴.

Doğuda bu gelişmeler yaşanırken İngiliz hükûmeti, Mısır Meselesi konusunda nasıl bir politika izleyeceğine henüz karar verebilmiş değildi¹¹⁵. Ancak İngiltere'nin

¹⁰⁸ Altundağ, *age.*, s. 96; Anderson, *age.*, s. 98; Ingram, *age.*, s. 235. I. Nikola'yı, Osmanlı Devleti üzerinde kazanmayı hesapladığı nüfuz dışında, Mısır Meselesine müdahaleye iten iki önemli sebep vardı: Birincisi Fransa'nın desteklediği M. Ali Paşa'nın padişahla girdiği mücadeleyi kazanma olasılığının yüksek olmasıydı. Bu takdirde Anadolu'yu da ele geçirebilecek ve güçlü bir Arap krallığı kuracaktı ki bu Rusya'nın çıkarlarına zarar verecekti. İkinci sebepse İbrahim Paşa'nın padişaha karşı zafer kazandığı takdirde Ruslara karşı savaş açacağı ve Edirne Antlaşması'nı iptal edeceğine dair Anadolu'daki destekçilerine sözler vermesiydi. Bitis, *age.*, s. 467-468. Ayrıca bk. Rodkey, *age.*, s. 16; Temperley, *age.*, s. 67-68.

¹⁰⁹ Bolsover, "I. Nikola", s. 208.

¹¹⁰ Muriyef'e verilen talimat için bk. Goryanof, *age.*, s. 85-86; Tukin, *age.*, s. 182-183. Muriyef, Doğu dillerini rahatlıkla konuşabilen, tercümana ihtiyaç duymadan Türklerle anlaşabilen biriydi. Bu göreve seçilmesinde bu yeteneğinin önemli etkisi olmuştu. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 268.

¹¹¹ M. Ali Paşa'ya karşı yardım verilemeyeceğine dair İngiltere'nin gönderdiği resmî cevaplar için bk. FO, 195/109, Palmerston'dan Mandeville'e, 30 Mart 1833.

¹¹² Tukin, Altundağ'ın II. Mahmud'un devlet erkânıyla böyle bir toplantı yaptığını kabul etmez. Ona göre söz konusu toplantı sadece devlet adamları arasında gerçekleşmiştir. krş. Tukin, *age.*, s. 192; Altundağ, *age.*, s. 96. Rus yardımının kabul edilmesine karşı çıkanlardan biri de Pertev [Paşa]'ydı. Akif [Paşa]'ya gönderdiği bir yazıda Rus donanmasının gelişinden nasıl bir menfaat sağlanacağını bilemediğini, fakat büyük bir tehlike altına girileceğinden emin olduğunu dile getirmişti. BOA, HAT, nr. 48060.

¹¹³ Daha sonraki yıllarda Lord Palmerston, Muriyef'in İskenderiye'ye M. Ali Paşa'yı savaştan vazgeçirmek amacıyla değil, entrika için gönderildiğine inandığını dile getirecekti. Ayrıntılı bilgi için bk. PB, GRE/E/481/5/15, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

¹¹⁴ Şinasi Altundağ, "Rus Generali Muravyef'in Hususî Elçi Olarak Çar'ın, Mısır Mes'elesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmed Ali'ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye'ye Gönderilmesi", *Tarih Vesikaları*, I/2, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1958, s. 195-196; Esmer, *age.*, s. 138. Toplantıda iki eğilim ortaya çıktı. Bazıları Mehmet Ali Paşa'yla bir şekilde anlaşılmasını istiyor ve Rusya'nın işe karıştırılmasına karşı çıkıyordu. Toplantıda hazır bulunan Şeyhülislâm, bir Müslüman'a karşı bir Hristiyan ile ittifak yapılmasına Kur'an'ın izin vermediğini hatırlattı ve "Rus yardımı mutlaka reddedilmeli" diyerek yardımın kabul edilmesi hâlinde bunun çok tehlikeli sonuçlar doğuracağı uyarısını yaptı. Buna rağmen neticede Mısır valisiyle uzlaşmaya çalışılmasını isteyenlerin dediği oldu. NA, FO, 78/221, nr. 6, Mandeville'den Palmerston'a, 08 Ocak 1833.

¹¹⁵ Bu tarihte, İngiliz gazetelerinde, Mısır Meselesinin iki devlet arasında yaşanan bir çatışma olup olmadığı tartışılıyordu. *The Times*'da çıkan bir yazıda M. Ali Paşa'nın hükümdar değil yalnızca

vereceği kararı bir süre bekleyen Fransa ise, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı saltanatını tehdit eder duruma gelmesine ve Rusya'nın İstanbul'daki faaliyetlerine daha fazla sessiz kalmak niyetinde değildi. Bu amaçla, İngiltere'ye ortak bir donanma gönderme teklifinde bulundu. Ancak İngiltere'den olumlu cevap alamadı. Bir yandan Rus ve Avusturya elçileri, M. Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek kendisini tahtan indireceği dedikodusuyla II. Mahmud'u korkutuyordu. Diğer yandan Rus destekçisi Ahmed Fevzi Paşa, Padişahı ve Babıâli'yi etkilemek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Buna karşılık İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Mandeville, Londra'dan her hangi bir talimat almadan, Osmanlı Devleti'ni Rus yardımından vazgeçirmek için çalışıyordu. Mandeville, Ruslar çağrıldığı takdirde İngiltere'nin göstereceği tepkinin büyük olacağını hatırlatarak “*Rus güçlerinin Osmanlı'nın kalbine girmesine izin verilmemel*” uyarısını yapıyordu. Ancak gelinen aşamada İngiliz ve Fransız temsilcilerinin bu tip girişimlerden sonuç alması mümkün değildi. II. Mahmud, başlangıçta Rusya'nın yardım teklifini İngiltere'yi ve Fransa'yı harekete geçirmek için değerlendirmek istedi Çaresiz kalırsa Rus yardımını kabul edecekti İngiltere'nin yardım etmeyeceği belli olunca da çaresiz Rus yardımını kabul etmeye karar verdi. Reisülküttap Akif [Paşa] aracılığıyla Rus Elçisi Bouteneff'ten donanma ve 30.000 asker talebinde (2 Şubat 1833) bulundu¹¹⁶. Bunun üzerine Karadeniz'de zaten hazır bekletilen Amiral Lazarev komutasındaki Rus donanması harekete geçirildi. Rus gemileri kısa bir süre sonra İstanbul'a ulaştı¹¹⁷.

Nisan 1833'e gelindiğinde 5.000 kişilik Rus kara ordusunun da gelmesiyle İstanbul, adeta Ruslar tarafından işgal edilmiş bir hâle geldi. Lord Palmerston, Rus kara ordusunun geldiğini öğrendikten sonra, Fransa'nın daha önceki teklifine bu kez olumlu cevap vermeye karar verdi. Amiral Hotham'a İskenderiye'ye gitmesi, H. Rıfat

---

bir vali olduğu, bu yüzen asi olarak değerlendirmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştu. *The Times*, nr. 15048, 29 Aralık 1832, s. 2.

¹¹⁶ Rodkey, *age.*, s. 19; Kutluoğlu, *age.*, s. 93; Altundağ, *agm.*, 209; Webster, *age.*, s. 285. NA, FO, 78/221, nr. 28, Mandeville'den Palmerston'a, 11 Şubat 1833; NA, FO, 78/221, nr. 30, Mandeville'den Palmerston'a, 13 Şubat 1833. İbrahim Paşa, Konya'dan Mehmet Ali Paşa'ya gönderdiği (28 Ocak 1833) mektubunda Reşid Mehmet Paşa'yla anlaşmış olduğunu, onunla İstanbul'a gidip II. Mahmud'u tahtan indirebileceğini belirterek bu konuda izin istemişti. Bu durum, İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gelebileceği endişesinin sadece kuruntudan ibaret bir şey olmadığını göstermektedir. Altundağ, *age.*, s. 77.

¹¹⁷ Rodkey, *age.*, s. 20-21; Matthew Rendall, “Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System”, *The International History Review*, XXIV/1, Oxfordshire 2002, s. 39.

Paşa başarısız olursa, M. Ali Paşa ve oğlunun iletişimini kesmesi emrini verdi. Böylece İngiltere ve Fransa artık fiilen Mısır Meselesine müdahil olmaya karar vermiş oldu¹¹⁸.

Rus güçleri İstanbul'a gelmeseydi, İngiltere belki de daha uzun bir süre pasif politika izlemeye devam edecekti. Çünkü M. Ali Paşa'nın Osmanlı tahtını ele geçirmesi istenilen, kuvvetle desteklenen bir durum olmasa da böyle bir gelişme yaşanırsa bile bu, İngiliz çıkarları bakımından kabul edilebilecek bir durumdu. İngiliz politikacılar, hatta kabine üyeleri arasında, M. Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni çok daha iyi yönetebileceğine inananlar vardı. Ancak M. Ali Paşa meselesiyle ilgili olarak Rusya'nın İstanbul'da kazandığı konum, Mısır Meselesinin boyutunu ve anlamını bir anda değiştirdi. İngiltere'de aklı başında hiç kimse Rusları İstanbul'da ve Boğazlarda görmek istemezdi. Rusya artık İngiltere için M. Ali Paşa'dan daha tehlikeli hâle gelmişti. Bilhassa Lord Palmerston, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni himayesine alması durumunda ortaya çıkabilecekleri düşünerek teyakkuza geçmişti¹¹⁹.

1833'ün ortalarında gelindiğinde Mısır Meselesinde artık barışa çok yaklaşmıştı. Bir süre önce barış görüşmeleri için Kütahya'ya gönderilen Mustafa Reşid [Paşa], İbrahim Paşa ile birçok konuda anlaşmıştı. Ancak İbrahim Paşa, II. Mahmud'un gözden çıkaramadığı Adana için ısrar ediyordu. Akif [Paşa], İngiliz ve Fransız elçilerinin Adana konusundaki görüşlerini sordu. O sırada İstanbul'a yeni gelen İngiliz Elçisi Lord Ponsonby ve Fransız Elçisi Roussin, barış sağlanması adına bölgenin İbrahim Paşa'ya verilmesine dair görüş bildirdiler¹²⁰. Sonuçta M. Reşid [Paşa], İbrahim Paşa ile anlaşmaya (3 Mayıs 1833) vardı. Kütahya Antlaşması olarak

---

¹¹⁸ NA, FO, 78/222, nr. 65, Mandeville'den Palmerston'a, 06 Nisan 1833; NA, FO, 195/109, nr. 4, Palmerston'dan Hotham'a, 04 Nisan 1833; Kutluoğlu, *age.*, s. 99; Armaoğlu, *age.*, s. 205; Bailey, *age.*, s. 48; Daly, *age.*, s. 91; Bitis, *age.*, s. 475; Tuncer, *Osmanlı-Avusturya*, s. 115. Rus donanma ve askerlerinin İstanbul'a çağırılması, İngiliz gazetelerinde Yeniçeri Ocağı'nın yanlış zamanda kaldırıldığı yönünde yorumlara sebep oldu. *The Times*'de Yeniçerilerin başıbozuk oldukları, kimi zaman padişahı bile tehdit ettikleri, ancak hiç değilse ülkeyi savunacak bir unsur olarak varlıklarını sürdürmekteyken, mevcut durumda Osmanlı'yı koruyacak son gücün de yok edilmiş olduğu yorumları yapılmaktaydı. *The Times*, nr. 15152, 30 Nisan 1833, s. 3.

¹¹⁹ Ingram, *age.*, s. 244; Miller William, *The Ottoman Empire and Its Successors*, Cambridge University Press, Cambridge 1934, s. 147.

¹²⁰ PB, GRE/E/481/20/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 2, ek. 2, Roussin'den Ponsonby'ye, 04 Mayıs 1833; Webster, *age.*, s. 303.

da bilinen padişah fermanıyla M. Ali Paşa, Mısır, Girit ve Suriye valiliklerine; İbrahim Paşa, Cidde valiliğine ve Adana muhassıllığına getirildi¹²¹.

II. Mahmud ve Mısır valisi arasında barış sağlandıktan sonra Rus birliklerinin İstanbul'da bulunma sebebi ortadan kalktı. Ancak hemen herkes Rusya'nın bu hizmetinin bedelini almadan ayrılmak istemeyeceğinin de farkındaydı. Böyle düşünmekte de haklıydılar. I. Nikola bunun için çoktan harekete geçmiş, daha önce II. Mahmud'un güvenini kazanmış Kont Orlof'u, çarın özel elçisi sıfatıyla ve tüm Rus birliklerinin komutanı olarak İstanbul'a göndermişti. Kont Orlof'un en önemli görevi, Osmanlı Devleti'nin sadece Rusya'ya sığınarak kurtulabileceği konusunda II. Mahmud'u ve Babıâli'yi her türlü vasıtayı kullanarak ikna etmektir¹²². Kont Orlof, gelir gelmez huzura çıkarak I. Nikola'nın II. Mahmud'a hitaben gönderdiği mektubu takdim etti. Çar bu mektupta, Rus güçlerinin II. Mahmud'un çıkarı için İstanbul'da bulunduğunu ve Rus yardımını ilk kabul eden Osmanlı padişahı olarak bütün problemlerini kendisine açmasını ve güvenmesini istemekteydi¹²³.

Bu esnada Amiral Pulteney Malcolm komutasındaki İngiliz, Amiral Hugon komutasındaki Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı önüne geldi¹²⁴. Her iki amiral, daha ileri giderek Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi denememeleri konusunda uyarılmışlardı. Çünkü Lord Palmerston, Ruslarla bir çatışmaya girmeden sadece onların birliklerini geri çekmelerini sağlamak için kontrollü baskı uygulanmasını hedefliyordu. Bu şekilde bir politika izlenmesinde Londra'daki Rus Elçisi Prens Lieven'in, Rus birliklerinin padişahın isteğiyle orada olduğuna, ancak padişah talep ettiği takdirde oradan ayrılacaklarına dair verdiği garanti de etkili olmuştu. Ayrıca Lord Palmerston, Rusların İstanbul'dan ayrılmasını sağlamada tolerans gösterme niyetinde değildi ve Rusların Türkiye'den ayrıldığını görmek konusunda çok sabırsızdı. Bu amaçla İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye,

¹²¹ Tükin, *age.*, s. 222-223; Altundağ, *age.*, s. 131; Uçarol, *age.*, s. 78; Grant, *age.*, s. 262; Shaw, *agm.*, s. 626.

¹²² Tükin, *age.*, s. 223-224; Altundağ, *age.*, s. 147. Kont Orlof, Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, özel görevle İstanbul'a gönderilmişti. II. Mahmud, üç ay kadar İstanbul'da ve Edirne'de kalan Kont Orlof'tan çok etkilenmişti. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 408-410.

¹²³ John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, London 1835, s. 62-63; PB, GRE/E/481/20/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1833; Phillipson, *age.*, s. 58; Goryanof, *age.*, s. 90.

¹²⁴ Daly, *age.*, s. 91; Altundağ, *age.*, s. 146.

diğer Avrupa elçileriyle de iş birliği yaparak, Rusların geri çekilmesini talep etmeleri için Babiâli'ye ve padişaha baskı yapma talimatı verdi. Ayrıca İstanbul'da kalacak küçük bir Rus birliğinin bile Osmanlı'nın bağımsızlığına tehlikeye düşüreceğini ve II. Mahmud'un kendini Ruslara teslim etmesi hâlinde İngiltere'nin de M. Ali Paşa'yı desteklemeyi seçebileceği hususunda Osmanlı yöneticilerini uyarmasını istedi. Diğer taraftan Lord Palmerston, Rusların hizmetlerinin karşılığını almadan ayrılmak istemeyeceklerinin de farkındaydı. Bu sebeple Lord Ponsonby'ye ve Amiral Malcolm'a gerektiğinde talimatların dışına çıkarak inisiyatif kullanma yetkisi vermişti. Ancak bunlar yine de ani bir karar almamaları, talimat almadan donanmayı Çanakkale Boğazı'ndan geçirmemeleri yönünde de uyarılmışlardı¹²⁵. Bütün bu gelişmeler, İngiltere'nin artık Şark Meselesine ait kararsızlıktan kurtulduğunu ve Rus tehlikesini önlemek için her türlü tedbiri almak kararlılığında olduğunu göstermekteydi.

Bu sırada İngiliz ve Fransız elçileri, Rus birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması için Babiâli'ye baskı yapıyorlardı. Çünkü Rusya, fiilen İstanbul'u işgal etmişti. Kont Orlof, İbrahim Paşa Anadolu'yu terk etmedikçe İstanbul'dan ayrılmayacaklarını, ancak Mısır güçleri ayrıldıktan sonra tüm güçlerini geri çekeceğini açıkladı. Fransız Elçisi Roussin, bu teminatlardan sonra Kont Orlof'a güvenmeye başladı. Roussin, Rus güçlerinin yeni birliklerle sürekli takviye edilmesinden sonra *Mesange* adlı bir Fransız gemisini Çanakkale Boğazı'ndan geçirmek için izin istedi. Bu isteği kabul edilmeyince bu gemiyi Boğaz'dan zorla geçirmeyi (14 Mayıs 1833) denedi; fakat başarılı olamadı¹²⁶. Bu olay, Fransa ile Rusya'nın çatışmaya ne kadar yakın olduğunu gösterdi. Böyle bir durumda İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı birlikte hareket edecekti.

I. Nikola, bu endişelere rağmen izlediği yeni Osmanlı politikası çerçevesinde, İstanbul'u işgal etme niyetinde değildi. O, tam da Lord Palmerston'un korktuğu gibi padişahı himayesine alma peşindeydi. Bunu da başardı. Kont Orlof, II. Mahmud ve

---

¹²⁵ PB, GRE/E/481/4/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833; NA, FO, 195/109, nr. 2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1833; NA, FO, 195/109, nr. 2, ek.1, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 10 Mayıs 1833.

¹²⁶ Phillipson, *age.*, s. 59; Goryanof, *age.*, s. 91; Rodkey, *age.*, s. 25. Roussin, bu teşebbüsünü Fransa Dışişleri Bakanlığından saklamıştı. Paris'e, *Messange* adlı gemiyi mektup taşımakta kullandığını, Boğaz'dan zorla geçme denemesinin söz konusu olmadığını bildirmişti. LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 18 Mayıs 1833.

Babıâli ile bir ittifak antlaşması görüşmesini gizli bir şekilde yürütüyordu. İngiliz ve Fransız elçileri de bir süredir böyle bir antlaşma için görüşmeler yapıldığını öğrenmişler ve bunu engellemek için hemen harekete geçmişlerdi. Temmuz ayına gelindiğinde İbrahim Paşa birliklerinin Toros Dağlarını geçmesi üzerine Kont Orlof, tüm Rus kara ve deniz birliklerini İstanbul'dan çekme kararı (10 Temmuz 1833) aldı. Kısa sürede Rus birlikleri İstanbul'u terk etti. Bundan iki gün sonra Hünkâr İskeleyi Antlaşması olarak bilinen ittifak antlaşmasının (8 Temmuz 1833) imzalandığı açıklandı. Bu antlaşma, iki devletin düşman tehlikesi altında birbirlerini koruması ve askerî yardımda bulunması esasına dayanıyordu. Ayrıca Rusya'nın talebi hâlinde Boğazların kapatılacağı anlamına gelen bir gizli maddesi¹²⁷ de mevcuttu. Bu madde, özellikle İngiltere açısından kabul edilemezdi. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Londra'daki yankıları çok büyük oldu. İngiliz hükûmeti ve İngiliz politikacıları, uzun süredir takip edilen pasif politikadan sonra ortaya çıkan bu sonuç karşısında adeta şok olmuşlardı. Lord Palmerston, kendini “*atlatılmış*” hissetmiş ve antlaşmayı “*çirkin*” olarak nitelendirmişti. Çünkü bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, bütünlüğü ve İngiltere'nin çıkarları tehlikeye giriyordu. Bu durum, sonuçları itibariyle Avrupa güçler dengesini tamamen değiştirebilecek ve bir Avrupa savaşı çıkarabilecek boyutlara ulaşabilecek nitelikteydi. Kısa bir süre sonra, Rusya'nın Avusturya ve Prusya ile yaptığı Münchengratz Antlaşması (18 Eylül 1833), Rusya'ya duyulan şüpheyi daha da arttırdı¹²⁸.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması, İngiltere'nin Osmanlı politikasını büyük ölçüde değiştirecek güçte bir etki ortaya çıkardı. Bu etki, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını ilk kez tam anlamıyla uygulamaya koymasını sağlayacaktı. Artık geçici tedbirler ve sadece göz korkutmayla bu meselenin çözülemeyeceğinin farkına

---

¹²⁷ Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda yer alan gizli madde ve antlaşmanın diğer maddeleri için bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 297-299; Reşat Ekrem Koçu, *age.*, s. 161-162; Foreign Office, *British and Foreign State Papers (1832-1833)*, James Ridgway and Sons, London 1836, s. 1176-1180.

¹²⁸ Anderson, *age.*, s. 102-103; Altundağ, *age.*, s. 150-154; Webster, *age.*, s. 304-305; Crawley, *age.*, s. 216; Rodkey, *age.*, s. 30-31; Puryear, *age.*, s.15; Grant, *age.*, s. 262; Zürcher, *age.*, s. 154; Bailey, *age.*, s. 133-135. Münchengratz Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni ve hanedanını korumayı esas alıyordu. Metternich bu antlaşmayı, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla ortaya çıkan gergin havayı yumuşatmak ve en azından kendi açısından Rusya'yı kontrol altına almak için yaptı. Rusya ise İngiltere ve Fransa'ya karşı Avusturya ve Prusya'yı kendi tarafına çekmeyi amaçladı. Metternich, bu antlaşma sayesinde Rusya'yı Osmanlı Devleti ve Mısır Meselelerinde bağımsız hareket edemez hâle getirdi. Tükin, *age.*, s. 244-245; Armaoğlu, *age.*, s. 210; Altundağ, *age.*, s. 163-164; Tuncer, *Osmanlı-Avusturya*, s. 119-121.

varılmıştı. Bu tarihten sonra İngiltere'nin önceliği, bu antlaşmayı ortadan kaldırmak¹²⁹ ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruyacak tedbirleri etkin bir şekilde kullanmak olacaktı.

C. İngiliz Politikasının Değişiminde Etkili Olan Kişiler

Osmanlı Devleti'nin çöküşünün kaçınılmaz olduğuna yönelik Avrupa'daki görüşler, son dönemdeki gelişmelerden sonra gittikçe daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. Uygun koşullar oluştuğunda ya da şartlar buna zorladığında, İngiltere dışındaki diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına direnmesi veya muhtemel bir paylaşım ortak olmaması mümkün görünmüyordu. Bu durumda İngiltere'nin izleyeceği politika, Osmanlı'nın geleceği için her zamankinden daha belirleyici hâle gelmişti. Ancak kral, kabine üyeleri, politikacılar ve kamuoyu arasında Şark Meselesinde izlenmesi gereken politikada görüş birliği yoktu. İngiliz politikasındaki bu kararsızlığın bir an önce giderilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde inisiyatif yeniden Rusya'ya geçecekti. Böyle bir ortamda radikal bir adım atılarak fiilen Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik yeni bir politika benimsemesi için bir grup İngiliz harekete geçti. Bunlar arasında Stratford Canning, David Urquhart ve Henry Ellis gibi isimler öne çıkıyordu.

1. Stratford Canning: Reform Programının Mimarı

İngiliz politikasının değişmesinde ve Lord Palmerston'un Osmanlı modernleşmesine dair planlarının alt yapısının oluşturulmasında en önemli rolü Canning oynadı. Adeta 1833 yılı başında Lord Palmerston'un ortaya koyacağı *reform programının mimarı* oldu. Bu sebeple burada, onun Türklere ait görüşlerinin ve Osmanlı deneyiminin ayrıntılarıyla belirtilmesi büyük önem taşımaktadır.

Canning, Türkiye deneyimine daha Osmanlı-İngiliz barışı görüşmeleri yapılırken (1808–1809) Robert Adair'in yardımcısı olarak görev yaptığı yıllarda başladı. Bu vesileyle İstanbul'u ve Türkleri tanıma imkânı buldu. Ardından Anadolu'yu keşfetmek için bir seyahate çıktı. İzlenimleri ona “*İki-üç yıllık süre*,

¹²⁹ Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiliz politikacılar da olduğu gibi İngiliz basınında da bir infial ortaya çıkardı. *The Times*'da, bu antlaşmanın kabul edilemez olduğu, Rusya'nın bununla Osmanlı topraklarını işgal etmek için kendisine meşru bir zemin hazırlamaya çalıştığı düşünceleri savunuldu. İngiliz hükûmetine, Rusya'ya karşı enerjik bir politika izlenme ve antlaşmanın en kısa sürede iptali için çalışma çağrısı yapıldı. *The Times*, nr. 15297, 16 Ekim 1833, s. 4.

bunca zengin bir toplumu incelemeye, anlamaya yetmez.” sözünü söyletecek kadar etkileyiciydi. Bu birikim onu, kısa zamanda *“İngiltere’nin Doğu’daki sesi”* hâline getirdi. Ancak Doğu gizeminin çarpıcı etkisi çabuk geçti. Osmanlı Devleti’nin her geçen gün kötüleşen durumu gittikçe gözüne daha fazla batmaya başladı. II. Mahmud’u *“genç, cahil ve görgüsüz bir insan”* olarak niteliyor, Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu *“düşük para, aksak gelir, dik başlı bir ordu, yıkık kaleler, durmadan azalan bir nüfus, durmuş bir endüstri, yolsuzluklar”* şeklinde özetliyordu. Osmanlı Devleti’nin dış güçler tarafından değil, içteki bozulma ve Babıâli’deki yozlaşma sebebiyle yıkılacağına inanıyordu. Ancak yine de devletin iyi yönetilmesi hâlinde tekrar eski gücüne kavuşabileceğine ve dış tehditlere karşı kendini savunabileceğine inanıyordu. 1826’da ikinci kez İstanbul’a gelirken önce Yunanistan’a uğradı. Burada isyanın bastırılması sırasında yaşanan ölümü ve sefaleti gördü. Kısa bir süre sonra da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sırasında yaşanan olaylara şahit oldu¹³⁰. İbrahim Paşa, Missolonghi’yi Yunan asilerin elinden kurtardıktan sonra asilere ait binlerce kulak, Topkapı Sarayı’nda sergilendiğinde ve Avrupa elçileri buraya davet edildiğinde yalnız Canning, bu daveti reddederek Babıâli’ye tepki gösterebildi. Bu ve buna benzer olaylar, İngiliz elçinin Türklere karşı tutumunun gün geçtikçe değişmesine ve sertleşmesine sebep oldu. Öyle ki, II. Mahmud’a bir şeyler anlatabilmenin tek yolunun askerî müdahale olduğunu düşünmeye başladı¹³¹.

1808–1827 yılları arasındaki Türkiye’deki izlenimleri gittikçe olumludan olumsuzu dönen Canning, ülkesine döndükten sonra Türklere karşı menfi bir tutum izledi. İstanbul’da kaldığı sürece reformlar konusundaki tavsiyelerini birçok defa II. Mahmud’a iletmesine rağmen sonuç alamamıştı. Bu durumun da etkisiyle Osmanlı Devleti’nin reformlarla kendini yenileme kabiliyetinden bile yoksun olduğunu ve daha fazla yaşamasının mümkün olamayacağını savundu. Ancak Rusların Edirne’ye kadar gelmesi ve Osmanlı’ya imzalattıkları antlaşmadan sonra başta Canning olmak üzere

---

¹³⁰ Poole, *Lord Stratford Canning’in*, s. 25–28, 51–52, 57–59; Salâhi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 140–141.

¹³¹ Cunningham, *Anglo-Ottoman*, s. 290, 306.

birçok İngiliz, millî çıkarlarının büyük bir tehlikede olduğunu sezmeye başladı. Bu tarihten sonra Canning'in Osmanlı'ya bakış açısı yeniden değişti¹³².

Canning, diğer İngilizlerle karşılaştırılırsa İstanbul'da kazandığı bilgi ve deneyimiyle Osmanlı'yı en iyi bilenlerden biri oldu. Lord Palmerston, yeni kurulan Yunan devletiyle ilgili sınır antlaşması için 1832'de İstanbul'a bir temsilci göndermek istediğinde bu niteliğini de göz önünde bulundurarak Canning'i seçti¹³³. Kaderin bir garip tecellisiyle Osmanlı Devleti'ni iyi bilen ve Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilerek yaşatılabileceğine inanan bir kişi, tam da olması gereken bir zamanda, M. Ali Paşa olayının patlak vermesinden hemen sonra, İstanbul'a gönderildi. Elçilik maiyetinde daha sonra adından çokça söz ettirecek David Urquhart da vardı.

Osmanlı'nın Canning'in zihninde geçirdiği değişim süreci önemlidir. Bu değişimde Rus tehdidi sebebiyle İngiliz çıkarlarının tehlikeye girmesinin etkili olduğuna daha önce değinilmişti. Ayrıca bu değişime katkısı olan iki önemli husus daha vardı: Birincisi kısa bir süre önce Rusya'ya elçi olarak atanmasına rağmen I. Nikola tarafından Petersburg elçiliğine kabul edilmemesinin yarattığı onur kırıcı duyguydu. Diğeri ise 1826'da İstanbul'a gelirken Yunanistan'da şahit oldukları yüzünden daha önce Türklere duyduğu öfkeyi, bu kez Yunanlara karşı hissetmeye başlamasıydı. Yolculuğu sırasında gördükleri, Yunanların bağımsızlıklarını elde etmek için gösterdiği mücadeleden dolayı pişman olmasına yetti. Parti kavgalarını, entrikaları, birbirleriyle mücadelelerini görmüş ve artık "*Yunanların lanetlenmiş bir millet olduğuna*" inanmaya başlamıştı¹³⁴. Roller kısa sürede değişmiş; Türkler, dış saldırıların ve yoksulluğun altında ezilen, neredeyse bağımsızlıklarını kaybedecek bir millet hâline gelmişti. Bu sebeple de İngiliz elçisinin gözüne Türkler diğerlerine göre daha sempatik görünmeye başlamışlardı.

Bu noktada, Canning'in İstanbul'daki faaliyetleri ve bu esnada Londra'ya gönderdiği raporlar hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Çünkü bunların kısa süre sonra Lord Palmerston'un uygulayacağı reform programıyla doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Canning İstanbul'a ulaştığında (28 Ocak 1832), ramazan ayına yeni

---

¹³² Cunningham, *Eastern Questions*, s. 112-113; Webster, *age.*, s. 264.

¹³³ NA, FO, 78/208, nr. 1, 12 Kasım 1831.

¹³⁴ Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 74; Cunningham, *Eastern Questions*, s. 31. I. Nikola, Canning'in Rusya'ya elçi atanmasını 1827, 1831 ve 1832 yıllarında üç kez reddetmişti. Cunningham, *Eastern Questions*, s. 24-25.

giriliyordu. Bu durum, onun huzura kabulünün gecikeceği anlamına geliyordu. Yine de Canning, II. Mahmud'un talimatıyla Babîâli'yle görüşmelere başlamıştı. 1827'de olaylı ayrılışına rağmen kendine dostça davranılmasından memnun görünüyordu¹³⁵. Canning, bu sürede bir yandan Yunan sınır antlaşmasıyla ilgili görüşmeleri sürdürüyor, diğer yandan Osmanlı'nın durumunu inceliyordu. 1832'deki bu ziyaretinde eskisine göre bambaşka bir İstanbul'la karşılaştı. II. Mahmud birçok alanda reformlara girişmişti. Yeni bir ordu kurmuş, nüfus sayımı yapılmış, resmî bir gazete bile yayınlanmaya başlamıştı. İslamî birçok gelenekte radikal değişiklikler yapılmıştı. Avrupa usulü pantolon, lastik çizme giyilmeye başlanmıştı. Sokaklarda, yabancıları rahatsız eden hareketler azalmıştı¹³⁶. Canning, kısa süre sonra bu gözlemlerini de içeren raporlar hazırlayarak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a göndermeye başladı.

O sırada, ciddiyeti giderek artan Mısır Meselesi gündemdeydi. Canning, padişahın bütün enerjisini ve parasını bu olayı bastırmak için harcayarak reformları uygulamaya koyma işini erteleyebileceğinden endişe ediyordu¹³⁷. Gerçekten de Canning'in korktuğu gibi Mısır Meselesi II. Mahmud'un davranışlarında ve politikasında etkili olmaya başlamıştı. Popülerliğini halkın gözünde hızla kaybeden II. Mahmud, Mısır valisine karşı destek alabilmek için halkın dinî duygularına müracaat etmek istiyordu. Bu durumu gözlemleyen Canning, bu konuda "*Hristiyan Avrupa'yla daha fazla uyum içinde olmak için girişilen adaptasyon sürecinde duraksama*" var. II. Mahmud, "*yeni sistem çerçevesinde gerçekleştirdiği ve Müslüman halkın ön yargılarında şok etkisi yapan yeniliklerden kaçınmak konusunda*" çok dikkatli hareket ediyor ifadelerini kullanmıştı¹³⁸.

Canning, huzura kabul günü geldiğinde büyük bir merak içindeydi. 1810 yılında huzura kabulü sırasında öne doğru eğilmeye zorlanmıştı. 1826'da İstanbul'a elçi olarak ikinci gelişinde bu muameleye uğramayı reddetmiş ve padişahın huzuruna girerken kılıcının çıkarılmasına dahi izin vermemişti¹³⁹. Bu kez kabulde kendine

¹³⁵ NA, FO, 78/209, nr. 5, Canning'ten Palmerston'a, 31 Ocak 1832; NA, FO, 78/209, nr. 6, Canning'ten Palmerston'a, 08 Şubat 1832.

¹³⁶ Cunningham, *Eastern Questions*, s. 39, 52; Webster, *age.*, s. 264.

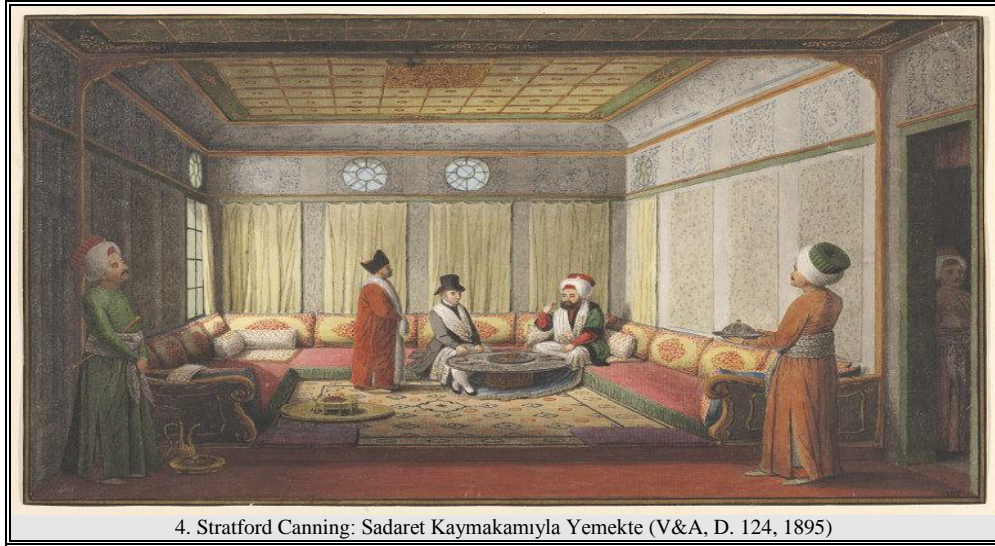
¹³⁷ Ingram, *age.*, s. 226.

¹³⁸ NA, FO, 78/209, nr. 7, Canning'ten Palmerston'a, 13 Şubat 1832.

¹³⁹ Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters*, s. 281. O güne kadar, Osmanlı padişahının huzuruna çıkan elçilere zorla diz çöktürülmesi âdettendi. Bu konuya ve elçilerin kabul törenlerine ait

yapılacak muamele, Osmanlı’da değişimin ne ölçüde gerçekleştiği gösterecekti. II. Mahmud, İngiliz elçisini 17 Mart 1832’de sarayda kabul etti. Kabul töreni neredeyse tamamen değişmiş; gelenekselleşmiş uzun resmî konuşmalar da terk edilmişti. Daha önce uygulanan zorla diz çöktürme gibi davranışlar ortadan kalkmıştı. II. Mahmud, ona çok yakın davrandı ve alışılmadık bir şekilde elçilik maiyetindekilerin huzurda bulunmasına izin verdi. Canning bu konuda şöyle yazdı: “*Avrupa saraylarında günümüzde uygulanan törenlere çok benzer bir kabuldü. Reis Efendi bana, sultanın gelecekte de eski âdetlere dönme niyetinde olmadığını söyledi*”¹⁴⁰.

Gerçekten de Canning kendisine gösterilen yakınlıktan ve olağanüstü değişimden çok memnun görünüyor ve “*hislerim sultanın reform planlarından yana*” diyordu¹⁴¹.

ayrıntılı bilgi için bk. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 279–282.

¹⁴⁰ NA, FO, 78/209, nr. 18, Canning’ten Lord Palmerston’a, 17 Mart 1832. Elçilerin kabul törenlerindeki değişim, 1828 yılında İngiliz ve Fransız elçilerinin İstanbul’a dönüşleri sırasında gözlemlenmişti. Elçilere kürk gibi çeşitli hediyeler verilmiş ve Avrupa tipi eşyalara sahip atlar tahsis edilmişti. Elçilerin gelişlerinde daha önce uygulanmayan yenilikler görünmeye başlamıştı. O ana kadar elçilerin Sirkeci İskelesinde Kireççi başı mevkiine kayıkla çıkmaları bir çeşit gelenektir. Ancak İngiliz elçisi Gordon, o gün İhtisap önüne kayıkla geldi. Önce divan çavuşları, atlı askerler, ardından kapıcılar kethüdası ve selam ağası, onların arkasında ise mızıkacı takımı ve yedekler kayıktan indiler. Onlardan sonra İngiliz elçisi, başçavuşla karaya çıktılar. Elçilik heyeti için 20 süvari ve piyade İngiliz askeri yola dizilmişti. Edirne Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Rus elçisinin bulunduğu gemi İstanbul’a top atarak girdi. Daha önce elçi gemilerinin top ateşiyle girişi vuku bulmamıştı. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 323, 413.

¹⁴¹ NA, FO, 78/209, gizli, Canning’ten Palmerston’a, 17 Mart 1832.

Bu sırada Lord Palmerston, Osmanlı'da yapılması gereken reformlardan ziyade, Yunan sınır antlaşmasının imzalandığına yönelik İstanbul'dan gelecek habere yoğunlaştı. Zaten Canning'e de reform konusunda araştırma ve buna dair raporlar gönderme görevi verilmemişti¹⁴². Ancak Canning, talimat dışına çıkarak bu konuda edindiği bilgileri ve gözlemlerini Londra'ya göndermeye devam etti. Osmanlı'nın mevcut durumu, II. Mahmud ve Babîâli hakkında hazırladığı rapor, daha sonra Lord Palmerston tarafından Osmanlı'ya ait reform programını oluştururken geniş ölçüde kullanıldığı için oldukça önemlidir.

Canning'in topladığı bu bilgiler, II. Mahmud iktidarının iyi bir durumda olmadığını gösteriyordu. Buna göre II. Mahmud, 25 yılını merkezî gücü elde etme mücadelesiyle geçirmişti. Ancak bu süreç, ülkenin kaynaklarını tüketmiş ve halkın genel durumunu eskisinden daha kötü bir hâle getirmişti. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra padişah, bazı yararlı uygulamaları yürürlüğe koymuştu. Yine de aradan geçen beş yıla rağmen, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki düşmanlığı azaltma dışında gözle görünür, olumlu bir sonuç doğurmamıştı. II. Mahmud'un yaptığı reformlar “*Müslüman halkın dinî ön yargılarına ve alışkanlıklarına aykırı*”¹⁴³ idi. Bu sebeple padişaha nefret artmaya ve “*gâvur padişah*” sözü halk arasında yayılmaya başlamıştı¹⁴⁴.

Aynı anda M. Ali Paşa da bu nefreti körükleyen bir tutumla faaliyetliydi. Kendi hâkimiyet bölgesinde Avrupa tarzı reformları çok önceden başlatmış olmasına rağmen, dağıttığı beyannamelerde II. Mahmud, işi gücü kâfirleri taklitten ibaret biri olarak gösteriliyor, onun Kuran'a aykırı hareketlerde bulunduğunu öne sürülüyordu. Bu propaganda, birçok Müslüman üzerinde önemli bir etki yaptı¹⁴⁵. Aynı M. Ali Paşa, Avrupa'nın çeşitli yerlerine adamlarını göndererek ve bunlar aracılığıyla gazeteler çıkararak Arabistan'ı “*Avrupa usulüne*” koyduğu, şimdi de Türkiye'yi aynı usule koymak istediği haberlerini yayıyordu¹⁴⁶.

¹⁴² Cunningham, *Eastern Questions*, s. 42.

¹⁴³ NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

¹⁴⁴ William, *age.*, s. 145; Temperley, *age.*, s. 23; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 95.

¹⁴⁵ Altundağ, *age.*, s. 58–59. M. Ali Paşa II. Mahmud aleyhine, Anadolu'da “*gâvur padişah*” şeklinde propaganda yaptırarak halkı ve âyânı kızdırmaktaydı. Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 349.

¹⁴⁶ BOA, HAT, nr. 46422. E, 1832.

Canning'in tespitlerine göre, ulemada radikal reformlar sebebiyle baş gösteren rahatsızlık, onların halk üzerindeki nüfuzları düşünüldüğünde gitgide ciddî bir boyuta ulaşmaktaydı. Nitekim ekonomi bozulmuş, tekel yüzünden ticaret azalmış, paranın değeri düşmüş, Rusya'ya ağır bir tazminat borcu altına girilmişti. Yüksek vergiler II. Mahmud'u halkın gözünden düşürüyordu. Canning, Babiâli hakkında da bilgi topladı. Devletin en yetenekli ve eğitilmiş kişilerinin ya görevden alındığını ya da sürgün edildiğini tespit etti. Ona göre en eğitilmiş Osmanlı yöneticilerinde bile belli oranda "barbarizm" devam ediyordu. II. Mahmud'un üzerinde durduğu en önemli husus Avrupa tarzı güçlü bir ordu reformu gerçekleştirmektir. Canning, idarî sistemde reform yapılmadıkça bunun mümkün olmadığını düşünüyordu. Şöyle soruyordu: "*Mevcut idarî sistemi değiştirmeden üstelik ordu ve finans sistemi böylesine verimsizken, ilerlemeyi sağlamak nasıl mümkün olabilir?*" Avrupa'ya verilen kapitülasyonlar, dinî ön yargılar ve padişahın Rusya bağlantısı, modern bir ordu kurulması önündeki diğer engellerdi. Canning, Osmanlı hukuk sisteminin de değişmesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü mevcut sistemde, yaşam ve mülkiyet hakkı bile kanunla güvenceye alınmamıştı. Canning, bu alanlarda köklü değişim olmadan Osmanlı'nın yeniden eski gücünü kazanma şansının olmadığını düşünüyordu. Pertev [Paşa] kendine, Mısır ve Yunan meselesi çözüldüğünde reform için düzenli bir planın uygulamaya konulacağını söylemişti. Fakat Canning, bu meseleler çözülsün bile reformu engelleyecek yeni meselelerin ortaya çıkacağını düşünüyordu. Canning'in çizdiği iç karartan bu tablo, aslında Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesi için yapılacakların bir listesini Lord Palmerston'un önüne koyuyordu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen reformlar yapmaya hazır bir padişah ve buna ehil bir ülke varlığı önemli bir husustu. Canning, yazısının sonunda Osmanlı'ya niçin yardım edilmesi gerektiğini ortaya koydu. İngiltere harekete geçmezse padişahın Rusya eline düşmesinin kaçınılmaz olduğu uyarısını yaptı. Ona göre böyle durumda Avrupa barışının bozulacak olması, Osmanlı'nın geleceği meselesini doğrudan İngiltere'nin çıkarlarıyla bağlantılı bir hâle getiriyordu¹⁴⁷.

Canning, tespit ettiği problemleri ve çözüm önerilerini Londra'ya bildirmekle beraber, bunları padişahla da paylaşmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla Yunan

---

¹⁴⁷ NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

meselesinde II. Mahmud'la iletişimini sağlayan saray doktoru Mac. Guffog'a, 30 Mart 1832'de gönderdiği mektubunda “şimdiye kadar yaptığı değişimleri tamamlayıcı nitelikte gördüğü[m] yenilikler hususunda sultanı aydınlatmak” istediğini, padişahın reformlar konusunda “tam bir disiplin içinde harekete geçtiği takdirde, durumun nasıl birden bire değişeceğini” kendisine izah etmesi gerektiğini bildirmişti. Aksi takdirde eski düzene geri dönmesi; eskisi gibi sarıklı, cüppeli kıyafetler giymesi ve Yeniçeri sistemini yeniden kurması daha hayırlı olacaktı. II. Mahmud, “dar kafalılık ve disiplin şıklarından birini seçme”liydi¹⁴⁸. Bunun ortası yoktu. Osmanlı'nın mevcut durumu tam da bu noktada bir yerdeydi.

Canning, daha sonraki günlerde Babıâli'yle Yunan sınır antlaşması görüşmelerini sürdürdü. Ancak bu görüşmeler esnasında bile reform konusunu gündeme getirmekten vazgeçmedi. Başta Akif [Paşa]'ya ve diğer Osmanlı yöneticilerine, ülkeye bir nizam getirilmesi gerektiğini, yapılan reformların yetersiz olduğunu, Yunan meselesinin bir an önce bitirilmesini ve Mısır valisine karşı güçlü bir devletle ittifak yapılmasını tavsiye ediyordu. Böylece elde edilen barış ortamında Osmanlı Devleti, kendine çeki düzen verecek ve güçlenecekti¹⁴⁹.

II. Mahmud, M. Ali Paşa İsyanı gittikçe yayılırken Canning gibi bir elçinin İstanbul'da bulunmasını fırsat olarak görüyordu. Sırf bu konuda İngiliz elçisinden bir yardım sözü alabilmek için sınır antlaşmasını imzalamayı kabul edecek durumdaydı. Hatta kendi özel sekreterini Canning'e göndererek İngiltere'nin desteğini istedi. Bu destek verildiği takdirde ülkesine büyük ayrıcalıklar tanınacağını bildirdi. Canning bu konuda şunları yazdı:

[Padişah ve danışmanları] “askerî birliklerinin kurulmasını tamamlamak için gereken zamanı bulabilmek ve mevcut sistemdeki değişimin sağlam temeller üzerinde ilerlemesi konusunda tavsiyeler alabilmek için” [uygun bir müttefik arıyor]. “Rusya'ya bu konuda güvenemezler. Rusya ile böyle bir ittifaka giderlerse bu ancak korku ve aczin onları bunu yapmaya zorlamasıyla olacaktır”¹⁵⁰.

Lord Palmerston'a hitaben yazılan bu ifadeler, aslında hem bir yandan Osmanlı'nın ona rehberlik edecek ve onu koruyacak bir destekçiye ihtiyaç duyduğunu bildiriyor, ki bu İngiltere olabilirdi, hem de İngiltere isteksiz davranırsa bu boşluğu

¹⁴⁸ Poole, Lord Stratford Canning'in, s. 76.

¹⁴⁹ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 728-729.

¹⁵⁰ NA, FO, 78/210, nr. 34, Canning'ten Palmerston'a, 17 Mayıs 1832.

Rusya'nın dolduracağı uyarısını yapıyordu. 9 Haziran'da 1832'de ise II. Mahmud'un birçok eski geleneği değiştirerek modern reformlara devam ettiğini “*mevcut reform sistemini daha da ileriye götürmek yönünde güçlü bir eğilim*” gösterdiğini bildirdi¹⁵¹. Yunan sınır antlaşması, İngiltere'nin istediği gibi imzalandıktan sonra Canning İstanbul'dan ayrılmadan vedalaşmak için padişahın huzuruna çıktı. Burada öncekinden daha büyük bir sürprizle karşılaştı. Bu kez II. Mahmud kendini yanında sadece Sisam Prensi Alexander Vogorides bulunduğu hâlde, yalnız ve ayakta kabul etmiş ve bir portresini hediye etmişti. Serasker Hüsrev Paşa'ya, İngiliz elçisi ve maiyetini ağırlaması emrini vermişti ki böyle bir şey ilk defa gerçekleşiyordu. Canning, padişah ve danışmanlarının “*mevcut ilerleme sistemini sürdürmenin avantajlarını görmesi*” sebebiyle oldukça memnundu¹⁵².

II. Mahmud'un isteğiyle M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin yardımı için bir ittifak antlaşması yapılması isteklerini ve karşılığında önemli avantajlar sağlanacağını Canning'e bildirilmişti Ancak İngiliz elçisinin bu meselede böyle bir söz verme yetkisi yoktu. Ancak bu konuda elinden geleni yapacağı sözünü verdi. Gerçekten de Lord Palmerston'a İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce şöyle yazdı: “*Türk imparatorluğu çok tehlikeli bir çıkmaz içinde; onun kaderiyle ilgili çıkarı olan kuvvetler vakit kaybetmeden sistemli bir politikayı uygulamaya koymalıdır.*” Ayrıca Canning, sadece İngiltere'nin yardım sözü vermekle Osmanlı'yı Rusya'nın eline düşmekten koruyabileceği uyarısını da yaptı¹⁵³. Bu da onun daha Ağustos 1832'de Hünkâr İskelesi Antlaşması'na giden süreci görebildiğini gösteriyordu.

Canning, Londra'ya döndükten sonra hükûmet üyeleriyle ve diğer politikacılarla görüşerek Osmanlı'ya yardım edilmesini sağlamaya çalıştı. Ancak İspanya'ya özel elçi tayin edilmesi, çalışmalarını tamamlamasını engelledi. Buna rağmen İspanya yolundayken Türkiye hakkında hazırladığı bir memorandumu Londra'ya gönderdi. Canning, söz konusu memorandumda Osmanlı Devleti'nin tamamen çökme ya da

¹⁵¹ NA, FO, 78/210, nr. 41, Canning'ten Lord Palmerston'a, 09 Haziran 1832. Canning bu mektubunda, saraydaki âdetlerin değiştiğini; haremdekilerin yazlık saraya ilk defa üstü açık kayıkla gitmesine şahit olmasıyla örneklemiştir.

¹⁵² NA, FO, 78/211, nr. 56, Canning'ten Lord Palmerston'a, 07 Ağustos 1832. Canning, İstanbul'dan ayrılırken elçilik gemisi 21 pare top atışı gerçekleştirilmiş, saraydan da kendine yine 21 pare top atışıyla karşılık verilmişti. A. Fevzi Paşa, II. Mahmud'un emriyle diğer bir gemiyle İngiliz elçisini uğurladı. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nde ilk kez gerçekleşiyordu. NA, FO, 78/212, nr. 10, Canning'ten Palmerston'a, 25 Ağustos 1832.

¹⁵³ NA, FO, 78/211, gizli, Canning'ten Palmerston'a, 9 Ağustos 1832.

yeniden canlanma arasında bir yerde olduğuna, o çökecek olursa İngiltere'nin ticarî menfaatlerinin ve Hindistan yolu güvenliğinin bundan etkileneceğine dikkat çekti. Ona göre Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avrupa için şu anda Rusya'nın güneye doğru yayılmasına engel oluyordu. Dolayısıyla Avrupa güçler dengesinin korunmasında önemli bir rol üstleniyordu. İngiltere, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazanmasına izin verirse bu, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına sebep olacaktı. Bu noktada, sadece İngiliz donanmasının Osmanlı Devleti'ne yardıma gönderilmesi, fiilî müdahalede bile bulunmadan Mısır Meselesinin bitirilmesi için yeterli bir etki yapacaktı. İngiliz müdahalesinin ortaya çıkaracağı bu olumlu etkinin Osmanlı Devleti'nin reform ve medeniyet yolunda ilerlemesine ve kendini güçlendirmesine oldukça fazla yardımı olacaktı¹⁵⁴.

Canning'in girişimlerinin ilk etapta somut bir geri dönüşü olmadı. Fakat Lord Palmerston ve diğer kabine üyeleri onun hazırladığı memorandumu okudular. Şimdiye kadar Türklerin lehinde bir harekette bulunmamış, hatta Yunan İsyanı sırasında ve sonrasında Osmanlı aleyhine çalışmış, Doğu'yu çok iyi tanıyan birinden bu uyarıları almak, birçok kişi üzerinde önemli etkiler yaptı. Bunun izlerini özellikle Lord Palmerston üzerinde tespit etmek mümkündür¹⁵⁵. Canning'in Osmanlı Devleti ve onun reformlarla güçlendirilmesi hakkındaki görüşleri ve buna dair verdiği bilgiler, Lord Palmerston'un sonraki yıllarda uygulayacağı reform programının temelini oluşturdu. Canning, bu tarihten sonra da Lord Palmerston'u ikna çabalarını sürdürdü. Rus donanmasının İstanbul'a gelmesinin ardından Lord Palmerston'a gönderdiği mektubunda Canning, şu ifadeleri kullandı: "*Korkuyorum ki Türkiye meselesinde biz çok geç kaldık... Sultanın Rus yardımını kabul etmesi, onun egemenliğini sınırlandıracak korkunç bir adım*"¹⁵⁶.

---

¹⁵⁴ NA, FO, 78/211, 19 Aralık 1832; Cunningham, *Eastern Questions*, s. 46, 56–65; Crawley, *age.*, s. 212–213.

¹⁵⁵ Ingram, *age.*, s. 231–233; Webster, *age.*, s. 257. Canning'in memorandumunu üzerinde kurşun kalemle yazılmış bazı notlar bulunmaktadır. Crawley ve Bailey bu notları Lord Palmerston'un yazdığını düşünmektedir. Buna karşılık Webster ve Vereté bunu kabul etmez. Vereté'ye göre bu notları düşen, düşünce yapısı ve yazı karakterlerindeki benzerlik sebebiyle Lord Holland'tır. Karşılaştırınız. Crawley, *age.*, s. 213–214; Bailey, *age.*, s. 58; Webster, *age.*, s. 284; M. Vereté, "*Palmerston and the Levant Crisis, 1832*", *The Journal of Modern History*, XXIV, 2, Chicago 1852, s. 151. Bu notları, Webster ve Vereté'nin de öne sürdüğü gibi, Lord Palmerston'dan başkası düşmüş olmalıdır. Çünkü notlardaki ifadeler Lord Palmerston'un bakış açısını yansıtmamaktadır. Ayrıca yazı stili, Lord Palmerston'unkinden farklıdır.

¹⁵⁶ PP/GC/CA/131, Canning'ten Palmerston'a, 18 Mart 1833.

İngiltere, Canning'in tüm ümitsizliğine rağmen çok yakında Osmanlı Devleti'ni korumaya ve onu reformlarla güçlendirmeye yönelik bir politika uygulayacaktı. Onun 1832 yılı boyunca Lord Palmerston ve diğer İngiliz politikacılara yaptığı uyarılar ve reform önerileri, izlenecek yeni Osmanlı politikasının şekillenmesinde önemli derece etkili olacaktı.

2. David Urquhart

Osmanlı Devleti lehine girişimlerde bulunan kişiler arasında David Urquhart'ın da özel bir yeri vardır. Urquhart oldukça bilgili ve tecrübeliydi. Osmanlı topraklarında yaşadı. Osmanlı'ya karşı yürüttükleri mücadelede Yunanlara yardım etti; çatışmalara katıldı ve burada teğmenliğe kadar yükseldi. Daha sonra Yunan hududunu denetlemek için bölgeye gönderilen (Mayıs 1830) grupta yer aldı. Bu arada Türkler hakkındaki olumsuz fikirleri değiştirmeye başladı. Buradan gönderdiği raporlar Kral IV. William'ı da oldukça etkiledi. Urquhart, İngiltere'ye döndüğünde kralın huzuruna kabul edildi. Daha sonra İstanbul'a özel elçi olarak gönderilen Stratford Canning'le İstanbul'a gitti. 19. yüzyıl romantizminin etkisiyle birçok Batılı düşünür ve devlet adamı, Batı medeniyetinin kurucusu olarak gördükleri Yunanlara sempati duyuyordu. Bunların bağımsızlığına engel olan Osmanlı Devleti'ne de bu sebeple husumet besliyordu. Tıpkı Canning gibi Urquhart da Yunanları tanıdıktan sonra bu sempatinin yersiz olduğunu gördü ve Türkleri anlamaya başladı. Böylece Türkler hakkındaki düşüncelerindeki değişim iyice belirginleşmeye başladı. Öyle ki Rusya'ya karşı desteklenmesi ve reformlar yapabilmesi için Osmanlı Devleti'ne yardımcı olunması gerektiğine kanaatine vardı. M. Ali Paşa'ya karşı, II. Mahmud'a yardım edilmesi için çaba gösterdi. Ancak çok az kişiyi ikna edebildi. Urquhart, IV. William'la sonraki görüşmesinde (Ocak 1833), ona Şark Meselesi hakkındaki görüşlerini açıkladı. Bu düşüncelerden etkilenen kral ondan, konuyla ilgili bir memorandum hazırlamasını istedi. Urquhart, bir ay sonra tamamladığı memorandumunda Osmanlı'nın bütünlüğünün korunması gerektiğini, bu politikanın İngiltere çıkarlarının bir gereği olduğunu vurguladı. Ayrıca, Osmanlı topraklarının İngiliz ticareti için stratejik ve potansiyel olarak çok önemli olduğu tezini de savundu. Buna göre, Rusya'nın

Osmanlı'nın iç ve dış meselelerine karışmasını önleyebilmenin tek yolu, İngiltere'nin Şark Meselesine doğrudan müdahale etmesiydi¹⁵⁷.

Urquhart aynı yıl, Türkiye gözlemlerini birleştirdiği *Türkiye ve Onun Kaynakları*¹⁵⁸ adlı geniş kapsamlı bir kitap da hazırladı. Ona göre Rusya, İngiltere aleyhinde Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artırıyor ve Türklerin kendilerini düzeltmelerine fırsat vermiyordu. İngiltere'nin bunu engellemesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı desteklenmesi, İngiliz çıkarlarının bir gereği idi. İngiltere o güne kadar Rusya'dan aldığı hammaddeyi daha kolay ve çok daha ucuz bir şekilde Osmanlı topraklarından temin edebilirdi. Kral, Urquhart'ın yazdığı kitabı bizzat okudu ve bir kopyasını hükûmet üyelerine gönderdi. O sırada bu kitap, yalnız İngiliz politikacıların değil, İngiliz halkının da büyük ilgisini çekti¹⁵⁹. Bu sayede Urquhart'ın düşünceleri, Türkiye'yi hiç tanımayan İngiliz kamuoyu üzerinde de olumlu bir etki yarattı.

3. Henry Ellis

Aynı günlerde bu konuda harekete geçen diğer bir kişi, daha önce bir süre İran'da görev yapmış olan, Henry Ellis oldu. Ellis, İran'daki görevini tamamladıktan sonra, İngiliz dış politikasının belirlenmesinde çok büyük etkisi olan, İngilizlerin Hindistan gibi uzak bölgelere kadar uzanan sınırlarını ve çıkarlarını nasıl koruması gerektiğine dair kararlar alan *Board of Control*'da¹⁶⁰ göreve başlamıştı. Ellis, son dönemde Doğu'da yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyordu. Bu bağlamda Canning ve Urquhart gibi Osmanlı Devleti'nin çöküşünün İngiliz çıkarlarına aykırı olduğunu görüşünü savunan bir memorandum (Ocak 1833) hazırladı. Ellis, M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazanarak hâkimiyet alanını genişletmesinin İngiliz çıkarları için çok tehlikeli sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Bu şekilde güçlenecek M. Ali

¹⁵⁷ Bolsover, "David Urquhart", s. 444-445; Lamb, "The Making of a Russophobe", s. 339-340, 343, 349-350; Bailey, *age.*, s. 132-133.

¹⁵⁸ David Urquhart, *Turkey and its Resources*, Saunders and Otley, London 1833.

¹⁵⁹ Bolsover, "David Urquhart", s. 445; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993, s. 199-200.

¹⁶⁰ Doğuda uygulanacak İngiliz dış politikasının belirlenmesinde en etkili organlardan biri de *Board of Control*'du. Bu kurul, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerine ait faaliyetleri gözlemlemek ve bu bölgede İngiliz çıkarlarının korunmasını sağlamakla görevliydi. 1832 yılında burada alınan kararlarda, Osmanlı Devleti bağımsızlığının korunması, Osmanlı işlerine diğer devletlerin, özellikle de Rusya'nın karışmasını engellemek gerektiğine karar verilmişti. Ingram, *age.*, s. 219, 228.

Paşa, ileride muhtemelen, Fırat Nehri'ni tek başına kontrol edecek, Rusya ile birleşerek İran'ı da paylaşmak isteyecekti. Hâkimiyet sahasını Arap topraklarında hızla genişleten Mısır valisi, kısa sürede önemli bir deniz gücü hâline dönüşecek ve İngiltere'nin Hindistan'daki menfaatlerini tehdit eder hâle gelecekti. Bu sebeple İngiltere, Mısır Meselesinde kendi çıkarlarının zorunlu bir gereği olarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmeliydi¹⁶¹.

Bu üç kişinin en önemli ortak noktası, farklı zamanlarda Türkiye'ye gelmiş, bölgenin stratejik önemini yakından tanımış olmalarıydı. İngiliz siyasetini etkileyen bu kişilerin birleştikleri ortak nokta, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğünün tehdit altında olduğunu düşünmeleri ve vakit kaybetmeden her türlü vasıtayı kullanarak İngiliz çıkarları için onun korunması gerektiğine inanmalarıydı¹⁶².

İngiltere'yi böyle bir politikayı benimsemeye mecbur bırakan en önemli etken, ekonomik ve siyasî çıkarlar için, Rusya'nın oluşturduğu tehditti. Bu kişilerin girişimleri, diğer sebeplerle de birleşerek İngiliz politikası üzerindeki etkisini kısa süre içinde gösterecekti. İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasını belirlemek elbette sadece bu üç kişinin eseri değildi¹⁶³. Ancak Osmanlı Devleti hakkında ayrıntılı bilgisi olmayan İngiliz politikacıları ve kamuoyu için, onların Doğu deneyimleri neticesinde yaptıkları bu uyarılar yönlendirici bir etki yaptı. Özellikle Canning, Lord Palmerston'u, Urquhart ise kralı, Rusya aleyhine ve Osmanlı lehine yeni bir dış politika belirlemenin İngiliz çıkarları gereği olduğu konusunda etkilemeyi başardı. Bu iki kişinin kralla Lord Palmerston'un fikirleri değiştirmesi, daha doğrusu onların

¹⁶¹ NA, FO, 78/233, Ellis'den Lord Palmerston'a, 09. Ocak 1833; Vereté, *agm.*, s. 149.

¹⁶² Bu üçünden önce İngiliz Gazeteci William Cobbett, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı bir bariyer olduğu, yıkılması durumunda Rusya'nın önünde bir engel kalmayacağı uyarısını 1829 yılında yapmıştı. A. L. MacFie, "Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836", *Middle Eastern Studies*, XXVII/1, Oxfordshire 1991, s. 133.

¹⁶³ Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri İngilizlere tanıtan diğer bir kişi ise 1829 yılında İstanbul'a gelen ve 1830–1832 yılları arasında Osmanlı donanmasında gözlemci olarak yer alan Adolphus Slade idi. Bu seyahati esnasında gördüklerini ve öğrendiklerini İngiltere'ye döndükten sonra 1833 yılında iki ciltlik bir kitap hâline yayınlamıştır. Burada Türklere karşı sempatisini dile getirmiş ve Avrupa'yı Türklere karşı Yunanlıları desteklediği için eleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, &c.: and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, I-II, Carey & Hard Co., Philadelphia 1833. Adolphus Slade, eseri ve Türkler hakkındaki görüşleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Besim Özcan, "İngiliz Amiral Sir Adolphus Slade'in Türkiye İzlenimleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10, 2011, s. 29 vd.

kararsızlıklarını gidermesi, Şark Meselesinin çözümünde İngiltere'nin Osmanlı yanında yer almasını sağladı.

Buraya kadar, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin başlangıcından 1833 yılına kadar geçen sürede, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde yönelik uyguladığı politika açıklandı. Görüldüğü gibi özellikle 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren İngiliz politikası sürekli değişkenlik göstermiştir. Bununla birlikte 1791 yılında başlayan Osmanlı'yı korumaya yönelik bir politika benimseme eğilimi, 1833 yılından itibaren somutlaşarak İngiltere'nin resmî dış politikası hâline gelecekti. İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarları ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda ortaya çıkabilecek gelişmeler, İngiliz devlet adamlarına bundan başka bir seçenek bırakmayacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM: REFORM VE STATÜKO (1833–1835)

İngiltere 19. yüzyıl boyunca takip edeceği yeni Osmanlı politikasını, 1833'ten itibaren uygulamaya başladı. Bu politika, Osmanlı Devleti bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunabilmesi için gereken her türlü tedbirin alınması ilkesine dayanıyordu. Askerî, idarî ve malî alanda yapılacak reformlarla Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi, bu hedefe ulaşmanın önemli bir ayağını oluşturuyordu. Ancak reform planlarını teoriden pratiğe geçirmek hiç de kolay değildi. Bir yanda Osmanlı'yı bir an önce askerî açıdan güçlü hâle getirmeyi amaçlayan İngiltere, diğer yanda ülkesini Avrupa devletleri seviyene çıkarmak isteyen, ancak bunun için gerekli alt yapıya ve kapsamlı bir reform programına sahip olmayan bir Osmanlı padişahı vardı. Karşılarında ise Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için ellerindeki tüm araçları kullanan ve her türlü değişimi engellemeye çalışan Rusya ve M. Ali Paşa baskısı vardı.

Bu bağlamda bu bölümde aşağıdaki soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır: İngiltere, 1833'ten itibaren hangi gerekçelerle Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaya yönelik yeni bir politika benimsemişti? İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'u Osmanlı modernleşmesiyle ilgilenmeye iten sebepler nelerdi? Lord Palmerston'un tasarladığı reform programında, hangi alanlarda, ne gibi değişiklikler yapılması öngörülüyordu? Reform programının hayata geçirilmesiyle görevlendirilen İngiliz Elçisi Lord Ponsonby, hangi faaliyetlerde bulunmuştu? II. Mahmud ve Babîâli, yabancı müdahaleleri karşısında nasıl bir duruş sergiledi? II. Mahmud, İngiliz ve Rus politikaları karşısında nasıl bir ikileme düşmüştü? II. Mahmud'un isteğiyle İngiltere ile başlatılan gizli iletişim neyi amaçlıyordu? Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin reform anlayışları arasındaki temel farklılıklar nelerdi? Bu ve buna benzer soruların yanıtları verilebildiği oranda İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasını hayata geçirme süreci açıklanabilmiş olacaktır.

Ancak ilk olarak, II. Mahmud'un 1826'dan itibaren uygulamaya koymaya başladığı reformların izahı, İngiltere 1833'te konuya müdahil olmadan önceki durumun ortaya konulması açısından faydalı olacaktır.

I. MODERN REFORMLARIN BAŞLAMASI VE II. MAHMUD

III. Selim, Avrupa devletlerinin saldırılarına karşı koymak için geniş çaplı reformlar yapılması gerektiğini anlayan ilk Osmanlı padişahı oldu. Bu çerçevede, Rusya ve Avusturya ile 1787'de başlayan savaş biter bitmez, ülkesini Avrupa devletleri tarzında yeniden yapılandırmak için harekete geçti. Devlet adamlarından gerekli gördükleri değişikliklere dair önerilerini bildirmelerini istedi. Böylesi bir değişim hareketini, yüzyıl önce Rusya'da başlatan Büyük Petro'yla (1682–1725) karşılaştırıldığında, III. Selim'in başarılı olabilme şansı oldukça düşüktü. Çünkü Büyük Petro, III. Selim gibi, reformlara şiddetle karşı çıkan kurumlarla, cemiyetlerle ve dinî gerekçelerden kaynaklanan tepkilerle mücadele etmek zorunda kalmamıştı¹. Hâlbuki III. Selim'in elinde ortaçağdan kalma bir devlet sistemi, yetersiz malî kaynaklar ve değişime isteksiz bir toplum vardı. Buna rağmen reformlar birçok alanda birden başlatıldı. Özellikle askerî alanda radikal değişiklikler gerçekleştirildi. III. Selim'in politik tutarsızlıkları ve reform denemelerindeki başarısızlıkları yüzünden çıkarları zedelenenler ve yenilik karşıtları, büyük bir huzursuzluk yaşadılar. Eskiden beri, sistemde hiçbir değişikliği kabul etmeyen ve her zaman Osmanlı padişahlarının karşısına dikilen Yeniçeri Ocağı da her geçen gün isyana daha hazır hâle geldi. Sonuçta III. Selim, Kabakçı Mustafa İsyanı (29 Mayıs 1807) ile tahtan indirildi ve yerine IV. Mustafa geçti². IV. Mustafa yenilik karşıtı biriydi ve III. Selim'in ıslahatlarını yıkmak için elinden geleni yaptı³. Böylece Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri düzeyine getirmek amacıyla başlatılan ilk kayda değer reform hareketi de bitti.

¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 61-62; Eryılmaz, *age.*, s. 79-80; Abdülkadir Özcan, "II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", *Tarih İncelemeleri*, 10, İzmir 1995, s. 22.

² III. Selim'in tahtan indirilişi ve IV. Mustafa'nın tahta çıkışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 214-220; Beydilli, *agm.*, s. 51-54; Mehmet Mert Sunar, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru: Nizâm-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 517-527; Zinkeisen, *age.*, s. 323 vd.

³ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 105.

Yaklaşık bir yıl sonra, Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle II. Mahmud (28 Temmuz 1808) padişah oldu. II. Mahmud, amcaoğlunun yapmaya çalıştığı reformlar yüzünden başına gelenlere yakından tanık olmuş, kendi de isyancıların elinden canını zor kurtarmıştı⁴. Ancak bütün bunlar onun gözünü korkutmadı. Çünkü o, III. Selim ve annesi Nakşidil Sultan'ın da etkisiyle değişime açık olarak yetiştirilmişti⁵. Bu yüzden, III. Selim'den daha güçlü ve kararlı bir reform taraftarı olarak tahta geçti. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlarda, doğrudan reform çalışmalarına başlaması da mümkün değildi⁶. Her şeyden önce, değişim önündeki engellerin kaldırılması gerekiyordu. Ancak ondan sonra kendi ülkesinin efendisi olmak, merkezî gücü elinde toplamak için harekete geçmek mümkün olabilirdi⁷. İlk olarak asi ayanları ve paşaları yola getirdi. Kritik mevkilere, kimseye hissettirmeden değişim taraftarı ve güvenebileceği kişileri yerleştirdi. İzlediği politikayla ulemayı kendi yanına çekti. Bu esnada Rus Savaşı (1806–1812), Sırp ve Yunan İsyanıyla da mücadele etmek zorunda kaldı⁸.

5. II. Mahmud: Cuma Namazından Çıkarken (V&A, D. 123, 1895)

⁴ Beydilli, *agm.*, s. 54–55; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 105.

⁵ Temperley, *age.*, s. 7; Ortaylı, *age.*, s. 35.

⁶ M. Philips Price, *A History of Turkey from Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., London 1956, s. 71-72; Bailey, *age.*, s. 32-33.

⁷ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856–1876*, (Çev. Osman Akınhay), I, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, s. 36; Zürcher, *age.*, s. 30–31; Özcan, "II. Mahmud", s. 14. II. Mahmud, asi ayân ve paşaları yola getirmek için özellikle 1815 yılından sonra mücadele etme imkânı bulabilmiştir. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 348.

⁸ Palmer, *age.*, s. 87; Shaw, *agm.*, s. 620; Özcan, "II. Mahmud", s. 14; Hall, *age.*, s. 145.

II. Mahmud, merkezî otoriteyi sağlamayı çalışırken, aklında hep serbestçe reformlar yapabileceği günler vardı. Viyana Kongresine (1815) Osmanlı temsilcisi gönderilmesi tartışılırken şöyle demişti: “*Düvel-i nasarâdan hiçbir vakit Devlet-i ‘Aliyye’ye yardım olunacağı yokdur, evvel ve âhir tahrir eylediğim vech ile kendi umurûmuza nizâm vermek cümleden elzemdir*”⁹. Bu cümleden, özellikle de “*kendi umurûmuza nizâm vermek*” ifadesinden, onun daha 1815’te Osmanlı sistemine bir nizam verme konusunda ne kadar kararlı olduğunu anlamak mümkündür. Bu konudaki kararlılığını, reformlar önünde en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması (15 Haziran 1826) sırasında gösterdiği cesaretle ortaya koydu. Bu tarihten sonra II. Mahmud’un önünde, reformları engelleyecek ciddi hiç bir güç kalmadı¹⁰. Böylece III. Selim’in başlattığı ve onun düşüşüyle uzun bir süredir kesintiye uğrayan devleti yenileştirme ya da diğer bir deyişle modernleştirme çalışmalarına yeniden başlanılmasının önü açıldı¹¹.

Bu dönemde, merkezî otoritenin büyük ölçüde sağlanması ve değişime karşı çıkan unsurların ortadan kaldırılması önemli gelişmelerdi. Ancak II. Mahmud, bunu yapmakla Çar Petro’nun başladığı noktaya yeni gelebilmişti. Yine de bir reform hareketi başlatabilmek için gereken araçlardan yoksundu. Her şeyden önce bizzat kendi, Avrupa’yı yeterince tanıımıyordu. Geniş çaplı bir reform programını

---

⁹ BOA, HAT, nr. 44434.

¹⁰ Shaw, *agm.*, s. 623; Bailey, *age.*, s. 35. Mustafa Nuri Paşa’ya göre, II. Mahmud 1808 yılında tahta geçtiği sırada Yeniçeri Ocağı’nı kaldırabilme imkânına sahipti. Ancak Alemdar Mustafa Paşa’nın ordusu karşısında tamamen savunmasız ordusuz kalmamak için bunu yapmamıştı. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 229-230. Bailey’e göre II. Mahmud, reformların erken döneminde İngiltere ya da Fransa’dan değil, M. Ali Paşa’dan etkilenmiş ve onun Mısır’da başlattığı hareketi, kendine örnek almıştı. Bailey, *age.*, s. 38. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasını, olaydan bir yıl sonra Mehmed Esad *Üss-i Zafer* adlı eserinde anlatmıştır. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Esad, *Üss-i Zafer*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1293; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 193-197, 311. Ayrıca bk. Fatih Yeşil, “Nizam-ı Cedid’den Vaka-yı Hayriyeye Osmanlı Askeri Dönüşümü”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Yay. haz. Serhat Aslaner-Hatice Çolak Yentürk), Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, s. 139-159. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına sebep olan isyan dönemin İngiliz bir gazetesinde “*II. Mahmud’un orduyu Avrupa modelinde yeniden organize etmesine karşı bir isyan*” olarak değerlendirilmişti. *The Age*, nr. 62, 16 Temmuz 1826, s. 494.

¹¹ Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’na Batının Etkisi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 71.

yönetecek bilgiye ve deneyime sahip değildi¹². Üstelik reformları başlatmak ve sürdürmek için gerekli olan yetişmiş bir kadrosu da mevcut değildi¹³. Bir Avrupa dilini doğru düzgün konuşabilen memur veya asker neredeyse yok gibiydi. Osmanlı ekonomisi, reformların finansmanını sağlayacak durumda değildi. Kısa sürede, geniş çaplı reformlara girişileceği kesindi ancak bunun belli bir programı ve gerekli altyapısı yoktu. II. Mahmud, belki de bu sebeple reformlara en kolay ve en çabuk yapılabilecek olanlardan başladı. İlk iş olarak sakalını kısalttı. Mısır-Avrupa karışımı kıyafetler giymeye başladı. Kendi tablolarını yaptırarak devlet dairelerine astırdı. Askerlere ve memurlara fes giydirdi, onların kıyafetlerini değiştirdi. Benzer şekilde Osmanlı sarayında Avrupa âdetleri uygulanmaya konularak, yemek masada yenilmeye ve çatal bıçak kullanılmaya başlandı. Üst düzey Osmanlı yöneticileri, Avrupa elçilerinin İstanbul’da düzenledikleri balolarda boy gösterir oldular. Elçilerin kabul törenlerinde de birçok eski gelenek terk edildi¹⁴.

Bu radikal değişikliklerin, muhafazakâr cephede huzursuzluk yaratması çok sürmedi. Bu grupta yer alanlar, muhalif gücünü kuvvetlendirmek için dinî argümanlar da kullanmaktan çekinmedi. Özellikle devlet dairelerine astırılan padişah portreleri ulema da şok etkisi yarattı¹⁵. Ulema, İslamî kurallara aykırı hareketlerden duyduğu rahatsızlığı belli ettiğinde II. Mahmud, bir portre de

¹² Bununla birlikte II. Mahmud, şehzadeliği sırasında III. Selim’in direktifiyle Osmanlı Devleti’nin mevcut durumu ve Avrupa politikası hakkında bazı bilgiler edinmişti. Temperley, onun bu sayede Batı düşüncesine uygun bir eğitim aldığı görüşündedir. Temperley, *age.*, s. 7.

¹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 104; Ortaylı, *age.*, s. 34–35; Karal, *agm.*, s. 72.

¹⁴ Lewis, *age.*, s. 102–103; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 882; Özcan, “II. Mahmut”, s. 17; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 2010, s. 78; Ahmet Rasim, *Osmanlı’da Batışın Üç Evresi*, (Yay. haz. Hıfzı V. Velidedeoğlu), Evrim Yayınları, İstanbul 1987, s. 180–181. Aynı konuda ayrıca bk. Reid, *age.*, s. 42–43. A. Lütfi Efendi’nin Esad Efendi’den bildirdiğine göre, çatal ve kaşık gibi Avrupa âdetlerini II. Mahmud’a ilk defa Hüsrev Paşa sunmuş ve bu tarz şeylere onu o alıştırmıştı. Aynı yerde Avrupa elçilerinin ilk defa o tarihlerde (1828–1829) düzenlemeye başladığı balolara, Hüsrev Paşa’nın da katıldığı bilgisi yer almaktadır. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 444.

¹⁵ John Murray, *British Diplomacy and Turkish Independence; With a View of the Continental Policy Required by British Interests*, John Murray, London 1838, s. 16. II. Mahmud döneminde ulemanın etkisinin zayıflatılmasıyla ilgili bk. Zürcher, *age.*, s. 40. Buna karşılık II. Mahmud’un resimlerini devlet dairelerine astırmasına yönelik halkın, özellikle de ulemanın tepkisi sona ermedi. The Times’da yer alan bir habere göre, 1836 yılında ulema dan Abdurrahman Efendi, ansızın Babıâli’ye gelerek duvarda asılı padişahın portresine karşı ağır sözler söyleyerek bunun İslâm’a aykırı olduğunu dile getirmişti. Pertev Paşa, Abdurrahman Efendi’yi sakinleştirmek de büyük güçlük çekmişti. *The Times*, nr. 16239, 16 Ekim 1836, s. 3.

şeyhülislâma hediye ederek bu konuda ne kadar kararlı olduğunu gösterdi¹⁶. Reformlara karşı çıkanlar olduğunda rütbesine bakmadan cezalandırdı¹⁷. Tüm bunlar, çok hızlı gerçekleşen ve aceleyle yapıldığı yerli yabancı herkesin gözünden kaçmayan değişimlerdi. II. Mahmud, kaybettiği zamanı hızla telafi etmek istiyor gibiydi¹⁸.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra II. Mahmud'a karşı çıkmaya cesaret edebilecek herhangi bir güç bulunmuyordu. Ancak bu, radikal değişimler sebebiyle ona karşı halkta ve yöneticilerde tepki oluşmasına ve padişahın giderek gözden düşmesini engellemedi. Halk ve ulema "*kendi geleneklerine ve dinî duygularına aykırı*" bu değişiklikleri kabullenmek istemiyordu. Reformları yürütmekle görevlendirilen Hüsrev Paşa gibi birçok yönetici bile gerçekte değişime karşı kişilerdi¹⁹. Askerler ve memurlar, bir anda kıyafetlerini değiştirmeye zorlanmışlardı. Fakat onların düşünce yapılarını değiştirmeden ve gerekli eğitimi vermeden yapılan bu değişimlerin kalıcı olması mümkün değildi. O ana kadar yapılanlar, Osmanlı'nın gerçek problemlerini çözmekten çok uzak ve yüzeyselliğin ötesine geçememiş şeylerdi. II. Mahmud, iyi hazırlanmış bir reform programı olmadan, küçük adımlar atarak büyük bir etki ortaya çıkarmaya çalışıyordu²⁰.

II. Mahmud, değişime tahta geçtiği tarihten itibaren başlayabilmiş olsaydı, reformları gerçekleştirirken belki de daha temkinli ve programlı bir hareket tarzı izleyebilirdi. Ancak 1826'da değişim önündeki engeller kalktığı gün, aynı zamanda kara ordusunun kaybedilmesi, ülkeyi savunmasız bıraktı. Bu tarihten sonra siyasî başarısızlıklarla, art arda alınan darbelerle içine düşülen durum, reformlarda ilerlemeyi imkânsız hâle getirdi. Artık dışarıdan destek alınmadıkça ne reformlar yapılabilir, ne de devletin bağımsızlığı ve bütünlüğü sağlanabilirdi.

---

¹⁶ Finkel, *age.*, s. 393.

¹⁷ Temperley, *age.*, s. 21.

¹⁸ Bailey, *age.*, s. 37-38; Özcan, "II. Mahmut", s. 19.

¹⁹ Murray, *age.*, s. 13; Ortaylı, *age.*, s. 34-35; Elizabeth W. Latimer, *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*, A. C. McClurg and Company, Chicago 1893, s. 77-78. Bir İngiliz gazetesinde, II. Mahmud'un Avrupa'yı örnek alarak gerçekleştirdiği değişikliklerle ilgili ilginç yorumlar yapılmıştı. Bu yazıya göre Osmanlı yöneticileri ve halk yenilikleri uygulamakla birlikte, bunları gönüllü bir şekilde değil zorunda oldukları için yapıyorlardı. II. Mahmud'un içki içmesi, pantolon giymesi, patates yemesi ve diğer Avrupa adetlerini benimsemesi sebebiyle cehenneme gideceğini düşünüyorlardı. Bu da Osmanlı halkının Avrupa medeniyetine girmeye istekli olmadığı anlamına geliyordu. *The Court Magazine and Belle Assemblée*, nr. 2, 01 Ağustos 1834, s. 70.

²⁰ Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 16; Bailey, *age.*, s. 138; Hall, *age.*, s. 145.

İşte tam bu sırada İngiltere devreye girdi. Osmanlı'nın korunmasına talip tek devlet olan İngiltere, Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika izleyecekti. İngiltere'nin bu politika değişikliği, Osmanlı modernleşmesinin bundan sonraki seyrini büyük ölçüde etkileyecekti.

II. YENİ OSMANLI POLİTİKASININ BELİRLENMESİ

Lord Palmerston 1830 yılının son aylarında dışişleri bakanlığı görevine getirildiği sırada, Şark Meselesine dair İngiliz dış politikasını yönlendirebileceği somut bir düşünceye sahip değildi²¹. Gerçi daha bir yıl önce, Rusya'nın Edirne'ye kadar gelmişken İstanbul'u da işgal etmemesinden üzüntü duyduğunu, Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini düşündüğünü dile getirmişti²². Yunan İsyanına da destek vermişti²³. Hatta Osmanlı bütünlüğünün korunması fikrini savunan Earl Aberdeen'e karşı çıkararak (Şubat 1830), Avrupa'daki Osmanlı topraklarının Türklerin elinde kalmaması gerektiğini bile savunmuştu²⁴. Yunan Devleti sınırlarının genişletilmesi için çaba göstermesi ve Mısır Meselesi başladıktan sonra Stratford Canning'in çağrılarını bir süre için dikkate almaması, Lord Palmerston'un Osmanlı lehine bir dış politika izlemediğini açıkça ortaya koyuyordu²⁵. Ayrıca Lord Palmerston'un bu dönemdeki kişisel tutumu, İngiliz politikasını tek başına yönlendirecek kadar da güçlü değildi²⁶. Dolayısıyla her ne kadar İngiliz dış politikası, Osmanlı lehine davranmıyor ise de Lord Palmerston'un bu kişisel görüşlerinin İngiliz dış politikasına tam olarak yansıdığı söylenemez. Ancak 1833'e gelindiğinde Lord Palmerston'un İngiliz kabinesindeki ve dışişlerindeki ağırlığı iyice arttı. Osmanlı Devleti ile ilgili izlenecek politikada onun vereceği kararlar, son derece önemli hâle geldi.

²¹ Bailey, *age.*, s. 64; Woodward, *age.*, s. 222.

²² Muriel E. Chamberlain, *Lord Palmerston*, GPC Books, Cardiff 1987, s. 52–53.

²³ Lord Palmerston, bu dönemde Yunanların bağımsızlık kazanması fikrini desteklemiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti bağımsızlığının korunması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ancak Yunanistan gibi fazlalıklarından kurtulması hâlinde ayakta kalabileceğine inanıyordu. Bailey, *age.*, s. 55.

²⁴ Robert Hardwicke, *The Debates on Motion for Papers with a View to the Impeachment of the Right Honourable Henry John Temple Viscount Palmerston House of Commons, Feb.8th, 23rd, March 1st, 17th, 1848*, London 1860, s. 7.

²⁵ Crawley, *age.*, s. 55; Rodkey, *agm.*, s. 570-571; Sander, *age.*, s. 195.

²⁶ Chamberlain, *Lord Palmerston*, s. 45.

Lord Palmerston, Mısır Meselesi ortaya çıktıktan sonra II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasında kimin desteklenmesi gerektiği konusunda kısa bir tereddüt geçirdi²⁷. Hatta belli bir süre, Rusya'ya karşı daha etkili mücadele edebileceği düşüncesiyle M. Ali Paşa'nın Osmanlı tahtına geçmesini destekleme eğilimi bile gösterdi²⁸. Ancak kısa sürede 'taç, başı akıllandırır' sözü mucibince, diğer İngiliz dışişleri bakanlarında olduğu gibi, ülkesinin çıkarları söz konusu olunca, onun da düşünceleri değişti. Gerçekten de Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın İngiltere'ye yaklaşmaya çalışmasında asıl niyetinin ne olduğunu, Akka'yı işgal etmek için harekete geçmesinden sonra anlayarak ondan uzaklaşmaya başlamıştı²⁹.

Bu sırada M. Ali Paşa, İngiltere desteğini kazanabilmek için, Süveyş Kanalı'nın açılması gibi Hindistan yolunu kısaltacak cazip tekliflerde bile bulunuyordu. Lord Palmerston, bir süre sonra tereddütlerinden kesin olarak kurtularak, II. Mahmud'un desteklenmesi gerektiği kanaatine vardı. Çünkü bölgedeki istikrarın korunması için, köklü bir devlet geleneği olan Osmanlı'nın korunmasının daha doğru olacağını görebilmişti. Bir başka tehlike de M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra padişahın yerine güçlü bir devlet adamı olarak geçebilme ve İran'la birleşerek Rusya'ya karşı bir bariyer olma ihtimaliydi. Bu takdirde M. Ali Paşa kuracağı yeni güçlü imparatorlukla İngiltere'nin Hindistan yolunu kesebilecek ya da Rusya ile iş birliği yaparak İran'ı paylaşabilecek, Hindistan yolunda yine güçlü bir tehdit olacaktı. Mısır ticaretini geliştirme gibi sebeplerle M. Ali Paşa'nın yaptığı reformlar desteklenebilirdi; ancak Lord Palmerston, onun gerçekleştirdiği reformları sağlam temellerden yoksun buluyordu. Mısır gelirlerinin artması da neticede uygulanan tekellere dayanıyordu. M. Ali Paşa'nın ülke gelirini arttırmaktaki gerçek amacı, insanların refahını artırmak değil daha fazla toprak kazanmaktı. Mısır valisinin Suriye'de elde ettiği başarılar, kendi gücünden ziyade Osmanlı'nın bölgedeki zayıflığından kaynaklanıyordu. Suriye'ye hâkim olması, bu bölgede bir medeniyetin yerleşmesi bakımından olumlu bir katkı sağlamayacaktı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, İngiliz ticareti önüne büyük engeller koymuyordu. Buna karşılık M. Ali Paşa,

---

²⁷ Ingram, *age.*, s. 229.

²⁸ Temperley, *age.*, s. 64.

²⁹ PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832.

bölgede iktidarını kurduğu takdirde yüksek gümrük vergileri uygulayabilirdi. Bu da İngiltere'nin Basra Körfezi ve Bağdat'taki ticaretine zarar verebilirdi. M. Ali Paşa'nın ölmesi hâlinde kurduğu sistemin parçalanması da kuvvetle muhtemeldi³⁰.

6. Lord Palmerston (NA, Government Art Collection'dan)

Lord Palmerston, tüm bunları göz önünde bulundurarak, II. Mahmud M. Ali Paşa'ya karşı yardım istediğinde ona destek verilmesi için gayret gösterdi. Hatta Başbakan Lord Grey'i, en azından iki İngiliz gemisi göndererek M. Ali Paşa'yı barışa zorlamak konusunda ikna etti. Ne var ki bu plan da bir türlü hayata geçirilemedi³¹. Buna rağmen bir yandan Fransa'nın desteklediği M. Ali Paşa ve bu sayede bölgede Fransız nüfuzunun etkin olması tehlikesi, diğer yandan Rusya'nın İstanbul ve Boğazlardaki emelleri, padişah üzerinde üstlenmeye çalıştığı koruyucu rol ve İran ve Kafkaslarda ele geçirdiği topraklar sebebiyle Hindistan yolunda

³⁰ C. W. Crawley, "Anglo-Russian Relations 1815-40", *Cambridge Historical Journal*, III/1, Cambridge University Press, Cambridge 1929, s. 56-57; Crawley, *The Question of Greek Independence*, s. 214-215.

³¹ Smith, *age.*, s. 286; Webster, *age.*, s. 284; Lord Palmerston, Namık Paşa'yla 1835'te gerçekleştirdikleri bir görüşmede, Mısır krizi sırasında II. Mahmud'a yardım edilmesini istemesine rağmen bu konuda hükümetini ikna edemediğini, o tarihte yapılanın büyük bir hata olduğunu düşündüğünü söylemişti. BOA, HAT, nr. 37532, 12 Şubat 1835; BOA, HAT, nr. 46430. L. Vereté, Rodkey gibi bazı tarihçilerin Lord Palmerston'un Doğu Akdeniz'deki İngiliz konsoloslari tarafından verilen yanlış bilgiler sebebiyle müdahale etmediği yönündeki fikirlerine karşı çıkmakta ve buna dair herhangi bir delilin bulunmadığını ileri sürmektedir. Vereté, *agm.*, s. 143-144.

oluşturduğu tehdit, vakit kaybetmeden aktif bir politika izlenmesini zorunlu hâle getiriyordu³². Bu düşüncelerin ve gelişmelerin sonunda Kral IV. William'ın da desteğini alan Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, diplomasiyi etkin bir şekilde kullanarak yeni bir Osmanlı politikasını uygulamaya karar verdi. Böylece son dönemde izlenen hatalı politika ardından İngiltere'nin uğrayacağı zarar en az seviyeye indirilecekti³³.

İngiltere'nin yeni Osmanlı politikası, temelde Osmanlı'nın bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunması ilkesine dayanıyordu. Bunun gerçekleşmesi içinse önce barış ortamının sağlanması ve statükonun korunması gerekiyordu. Böylece hem diplomasi yoluyla diğer Avrupa devletleri, bilhassa da Avusturya, Rusya ile mücadeleye ikna edilecek hem de İngiltere'nin Şark Meselesiyle ilgilenmesini engelleyen diğer problemleri çözüm sürecine girecekti. Ancak bu hedeflere ulaşılması hiç de kolay bir iş değildi. Lord Palmerston, II. Mahmud ve valisi arasında sağlanacak geçici bir barışın kalıcı olamayacağını da çok iyi biliyordu. Er geç iki taraftan biri çatışmayı yeniden başlatacak, bu da Rusya'ya duruma müdahale etme fırsatı verecekti. O zaman geldiğinde İngiltere, yanında zayıf bir Osmanlı istemiyordu. Fakat elçilerden ve konsolosluklardan kendisine ulaşan raporlar, Osmanlı'nın neredeyse hemen her alanda büyük bir zafiyette olduğunu gösteriyordu. Osmanlı ordusu ve donanması, en küçük bir saldırıya dahi karşı koyabilecek güçte değildi. Padişah, İngiltere'nin müttefiklik ilişkisi kuracaksa en azından kendi sınırlarını koruyacak kadar güçlü bir orduya sahip olmalıydı. Ayrıca padişahın ordusunu ve donanmasını güçlendirmek için düzgün bir idarî ve malî sisteme ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç, statükonun korunması ilkesi yanı sıra Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi prensibini de yerleştirdi³⁴. Bu tarihten itibaren Osmanlı'nın istikbali sorunu ve bu süreçte İngiltere'nin rolünün ne olacağı sorusu, İngiliz diplomasinin en önemli meselelerinden biri hâline geldi.

Osmanlı politikasında yeni belirlenen hedeflere ulaşmak basit bir iş değildi. Bunun için gerekli altyapının öncelikle oluşturulması gerekiyordu. Oysa özellikle

---

³² Ingram, *age.*, s. 243; Bourne, *age.*, s. 35.

³³ Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, II, G. Bell&Sons Ltd, London 1951, s. 525.

³⁴ Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi fikrini Kasım 1832'de İngiliz hükûmetine bildirdiğinde kabine üyeleri, Osmanlı Devleti'nde reform yapılmasının en iyi yolunun M. Ali Paşa'nın tahta geçirilmesi olduğunu öne sürmüşlerdi. Edward, *age.*, s. 234.

Navarin Olayından sonra, İstanbul'daki İngiliz nüfuzu son derece azaldı. 1827'de Canning'in İstanbul'dan ayrılmasından sonra elçiliğe Robert Gordon getirildi. Bir süre sonra o da ayrılınca İngiliz elçiliği, elçilik sekreteri Mandeville'in elinde kaldı³⁵. O günden beri, hatta Canning'in özel elçilikle İstanbul'da bulunduğu sırada bile, bu görevi Mandeville yürütmüştü³⁶. Uluslararası ilişkilerde, temsil seviyesinin bir ülkenin diğer ülkeye verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edildiği göz önünde bulundurulduğunda, İngiliz nüfuzunun bu dönemde Osmanlı nezdinde niçin bu derece zayıfladığını anlamak zor değildi. Canning, özel elçi olarak İstanbul'a geldiğinde (1832), İngiliz elçiliğinde tam yetkili bir temsilci eksikliğinin doğurduğu boşluğu bilen ve hissedenden II. Mahmud ve Babıâli, Canning'in gelişini bir fırsat olarak gördü ve buna uygun hareket etti³⁷. Oysa aynı dönemde Rusya ve Avusturya, İstanbul'da büyükelçilikle temsil edilmekteydi.

Canning'in özel elçi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada burada yarattığı hava ve İngiliz etkisinin kısa süre içinde belirgin bir artış göstermesi, İngiliz politikacıların gözünde İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin önemini bir kat daha arttırdı. Bu doğrultuda İstanbul'a daimî bir İngiliz elçisi atanarak, onun aracılığıyla meselelerin yakından izlenmesinin ve bu sayede gerektiğinde olaylara anında müdahale edilmesi zorunlu olduğuna karar verildi. Bu, gerçekten de isabetli bir karardı. Çünkü İngiliz diplomasisinin olağanüstü gelişmelerin son derece hassas ve önemli bir nokta hâline getirdiği İstanbul'da etkin olabilmesi, ancak tam yetkili, kriz yönetimini bilen, diğer Avrupalı meslektaşları kadar yetenekli bir temsilci bulundurulmasına bağlıydı³⁸. Bu gerekçelerle üstün nitelikli biri İstanbul'a elçi atanmalıydı. Lord Palmerston bu durumun farkındaydı; Şark Meselesiyle ilgili aktif bir politika izlemeye karar verdikten sonra, bu konuda harekete geçmekte gecikmedi. İşe, İskenderiye konsolosluğuna Albay Champbell'i atayarak başladı. Hemen ardından İstanbul elçiliği için uygun bir kişi tespitine girişti. Başbakan

---

³⁵ Gordon, elçilik sekreteri Mandeville'i, kendi yerine "*murahhas elçi*" elçi olarak bıraktığını bildirdikten sonra İstanbul'dan ayrılmıştı. BOA, HAT, nr. 46628, 1831; BOA, HAT, nr. 46482; BOA, HAT, 46482. D, 1831.

³⁶ Mandeville'in Gordon'un yokluğunda "*orta elçi gibi*" görev yapmasına karar verilmişti. Canning, özel elçilikle İstanbul'a geldiğinde bu durum değişmedi. NA, FO, 78/212, 01 Şubat 1832 ve 29–31 Mayıs 1832.

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. I. Bölüm.

³⁸ Webster, *age.*, I, s. 289.

Lord Grey, bu görev için, o sırada Napoli elçiliğini yürüten Lord Ponsonby'yi (Eylül 1832) önerdi. Bunun üzerine, İstanbul elçiliğine Lord Ponsonby'nin (Kasım 1832) tayinine karar verildi³⁹.

Lord Palmerston, İstanbul'da ve Mısır'da uygulayacağı yeni İngiliz politikasını bu tarihten sonra bu iki kişi, özellikle de Lord Ponsonby vasıtasıyla yürütecekti.

III. REFORM PROGRAMI: HEDEFLER VE ENGELLER

İngiltere'nin, Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı'yı korumaya yönelik bir politika benimsemesi çok kolay olmadı. Bu politika belirlendikten sonra bile Lord Palmerston bir süre II. Mahmud'u mu M. Ali Paşa'yı mı desteklemesi gerektiği konusunda ikilem yaşamaya devam etti. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi gerektiğine kesin olarak karar vermiş ve yapılması gerekenleri bir *reform programı* şeklinde tespit etmişti. Ancak planlarının başarıya ulaşabilmesi için yetenekli ve kendisine bu konuda yardım edecek sıra dışı birine ihtiyaç duyuyordu. Çünkü Osmanlı'yla ilgili tasarladıkları, sıradan bir büyükelçinin başarabileceği türden şeyler değildi. Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un planları için tam biçilmiş kaftandı.

A. Lord Ponsonby ve Reform Programı

Lord John Ponsonby (1770–1855), Baron William Brabazon Ponsonby'nin en büyük oğluydu. Gençlik yıllarını uzun bir süre İngiltere dışında geçirdi. Londra'ya döndükten sonra kendine küçük bir ofis kiraladı. O günlerde elçi olmak gibi büyük hedefleri yoktu. Fakat İngiltere kralıyla arasında geçen enteresan bir olay sonucunda diplomasi mesleğine girdi⁴⁰. İlk olarak Arjantin elçiliği (1826–1828) görevine atandı. Burada, İngiliz hükûmetinin verdiği talimatlar ve hedefler konusunda önemli başarılar kazandı. Uruguay'ın bağımsız bir devlet olarak

---

³⁹ Ingram, *age.*, s. 231.

⁴⁰ Lord Ponsonby, Londra'ya döndüğü sırada Lady Conyngham'la tanıştı. Lord Ponsonby o zamanın en yakışıklı erkeklerindendi. Lady, o anda ona âşık oldu. Meseleyi ilginç kılan Lady Conyngham'ın Kral IV. George'un metresi olmasıydı. Bu durumu öğrenen Dışişleri Bakanı George Canning, Lord Ponsonby'nin Buenos Aires'e büyükelçi olarak gönderilmesini önerdi. Lord Ponsonby'nin diplomasiye girişi bu ilginç olayla başladı. Henry Lytton Bulwer, *Historical Characters: Talleyrand, Cobbett, Mackintosh, Canning, II, Richrad Bently*, London 1868, s. 369-370; Hall, *age.*, s. 50.

kurulması sırasında aktif bir rol üstlendi. Bir süre sonra görev yeri Brezilya olarak (1828–1830) değiştirildi⁴¹. Ardından özel temsilcilikle Belçika'ya (1831) gönderildi⁴². Bu görevi tamamlamasının ardından Napoli elçiliğine (Haziran 1832) atandı⁴³. Napoli'de göreve başlayalı altı ay olmamıştı ki İstanbul elçiliğine tayin edildi. O dönemde, onun İstanbul gibi kritik bir noktaya elçi atanması kimileri için “sürpriz”, kimileri için “*tuhaf bir olay*”dı. Çünkü Doğu'da başlayan kriz sebebiyle İstanbul'a gönderilecek elçinin bir asilzade değil, daha deneyimli bir diplomat olması gerektiği düşünülüyordu. Ancak Lord Ponsonby'nin diplomatik yetenekten yoksun olmadığı kısa sürede ortaya çıkacaktı⁴⁴.

Doğuda kriz her geçen gün artarken yeni İngiliz elçisinin en kısa sürede İstanbul'a ulaşması büyük önem arz ediyordu. Bu sebeple Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye elçiliğe atandığını bildirdiği mektubunda “*Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunda en kısa sürede İstanbul'da olman çok önemli*” ifadesini kullanarak meselenin aciliyetini bildirdi. Ayrıca onu bir an önce görev yerine ulaştırmak için özel bir gemi bile hazırlattı⁴⁵. Fakat İngiliz Dışişleri, Mısır Meselesinde müdahale kararının geç alınmış olması sebebiyle hazırlıksız

---

⁴¹ Brezilya, 10 Aralık 1825'te Rio de la Plata'ya savaş ilan etti ve abluka altına aldı. Bu durumdan ticarî çıkarları zarar gören İngiltere, Lord Ponsonby'yi özel elçilikle Brezilya'ya gönderildi. Lord Ponsonby'nin görevi, Rio de la Plata'nın doğu kıyılarında bağımsız bir ülkenin kurulmasını temin etmektir. Lord Ponsonby, Mart 1826'da Rio de Janeiro'da görüşmelere başladı. Görüşmeler iki yıl sürdü. Ağustos 1828'de Rio de la Plata'nın doğu sahillerinde Uruguay'ın kurulması kabul edildi. Lilian del Castillo, *The Rio de la Plata and its Maritime front Legal Regime*, Martinus Nijhoff, Netherland 2004, s. 24–26; E. J. Pratt, “Anglo-American Commercial and Political Rivalry on the Plata, 1820–1830”, *The Hispanic American Historical Review*, XI/3, Durham 1931, s. 325–334; Judith Blow Williams, “The Establishment of British Commerce with Argentina”, *The Hispanic American Historical Review*, XV/1, s. 58; March L. Krotee, “The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, CDXLV/1, 1979, s. 143; William Mac. Cann, *Two Thousand Miles' Ride through the Argentine Provinces*, Smith, Elder & Co., London 1853, s. 160, 221; National Printing Office, *Rosas, and the River Plate in a letter to the Right Honourable The Earl of Aberdeen, Foreign and Commonwealth Office Collection*, 1844, s. 42. Aynı konuda ayrıca bk. Luis Alberto de Herrera, *La Mission Ponsonby*, I-II, Montevideo 1930.

⁴² Lord Ponsonby'nin Brüksel'deki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hall, *age.*, s. 50-72.

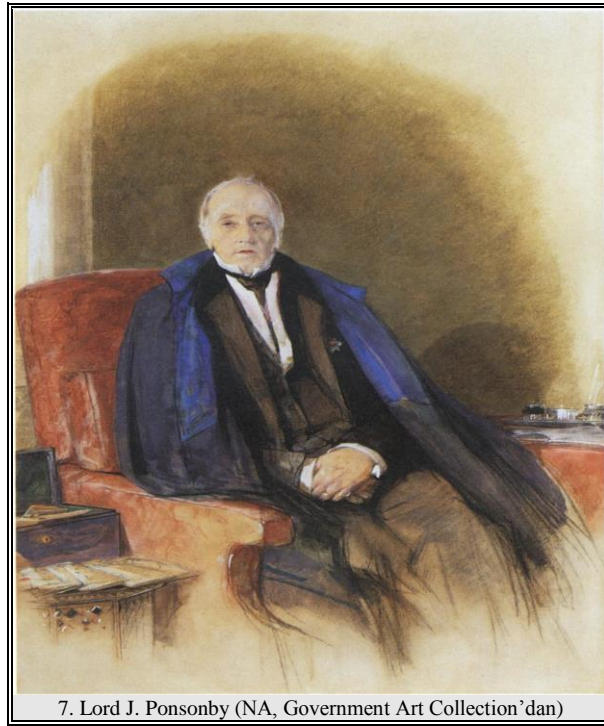
⁴³ Frederic Boase, *Modern English Biography*, II, Frank Cass&Co. Ltd., London 1965, s. 1578; George Smith, *The Concise Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, London 1848, s. 1057.

⁴⁴ Joseph M. Fewster, “Lord Ponsonby and the Churchill Affair of 1836: An Episode in The Eastern Question”, *Diplomacy&Statecraft*, IX/2, 1998, s. 55; Charles R. Middleton, “Palmerston, Ponsonby and Mehemet Ali: Some Observations on Ambassadorial Independence in the East 1838–1840”, *East European Quarterly*, XV/4, 1981, s. 411.

⁴⁵ PB, GRE/E/481/4/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Kasım 1832; NA, FO, 78/218, 22 Kasım 1832.

yakalanmıştı. Aradan üç ay geçmesine rağmen Lord Ponsonby için hazırlanan gemi ve İstanbul'daki görevinin ne olduğunu bildiren elçilik talimatı bile henüz Napoli'ye ulaşmamıştı⁴⁶.

Bu sırada Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti ve son gelişmeler hakkında bilgi toplamaya çalışıyordu. Bir süre sonra, Champhell'e verilen talimatın bir kopyası Londra'dan kendine gönderildi. Lord Ponsonby, elçilik talimatını beklerken konsolosluk talimatının niçin kendine gönderildiğine önce bir anlam veremedi⁴⁷.

7. Lord J. Ponsonby (NA, Government Art Collection'dan)

Ardından Lord Palmerston'dan konuyu açıklayan özel ibareli bir mektup ulaştı. Osmanlı reformları konusunda önemli bir eser kaleme alan Frank E. Bailey, Lord Palmerston'un İngiliz elçisinin İstanbul'da izlemesi gereken politikayı ve Osmanlı'da yapılması gereken reformları ayrıntılarıyla açıkladığı bu mektubu eğer görebilmiş olsaydı, Lord Ponsonby'ye ait bu elçilik talimatnamesinin İngiliz Millî Arşivi'nde niçin bulunmadığını anlayabilecekti⁴⁸. Bu mektupta Lord Palmerston,

⁴⁶ PP/GC/PO/139, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Şubat 1833.

⁴⁷ NA, FO, 195/109, nr.1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Şubat 1833.

⁴⁸ Bailey, Lord Ponsonby'nin elçilik talimatına İngiliz Millî Arşivi'ndeki belgeler arasında ulaşamadığını, bu durumun eserinde Lord Ponsonby'nin İstanbul elçiliği sırasındaki

elçilik talimatını henüz hazırlamadığını ve geçici olarak bunun yerine geçmek üzere Champhell'e gönderilen talimatı "*Babıâli'yle iletişimde ona rehber olarak hizmet etmesi*" için kendine gönderdiğini ifade etmekteydi. Ancak ileride görüleceği gibi, böyle bir talimat daha sonra da gönderilememiş ve Champhell'in talimatı ve ilave olarak verilen mektupta yer alan direktifler, Lord Ponsonby'nin elçilik talimatı hâlini almıştı⁴⁹.

Lord Palmerston'un elçiye verdiği bu mektup, tarihçiler arasında başka bir tartışmayı da başlatmıştır: Lord Palmerston'un İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'ye bu mektubu ne zaman ulaşmıştır? Başka bir ifadeyle İstanbul elçisi, reformlar için ne zaman görevlendirilmiştir? İngiliz tarihçilerden H. Bolsover ve C. Webster, İngiliz elçisine reform konusunda ilk ayrıntılı talimatın Aralık 1833'te verildiğini ifade etmektedirler. Bunların verdiği bilgilerden yola çıkan M. Kutluoğlu da aynı kanaati ve bilgiyi paylaşmaktadır⁵⁰. Oysa son yıllarda açılan Durham Arşivi'nde ortaya çıkan yeni belgelere göre, elçiye bu konudaki ilk mektup, 17 Şubat 1833 tarihinde verilmiştir. Ancak İngiliz ve Türk tarihçiler, reform programını detaylandıran talimatın şimdiye dek 1833 yılı sonunda gönderildiğini kabul etmekteydi. Bu da Lord Palmerston'un bu kararı, Lord Ponsonby İstanbul'daki görevine başladıktan sonradan aldığını düşündürmekteydi. Oysa yukarıdaki bilgiden de anlaşıldığı gibi, o sırada henüz Napoli'den ayrılmamış olan Lord Ponsonby'ye söz konusu mektup gönderilmişti. Bu yeni bilgi, reform programının ayrıntılarının 1833 yılının sonlarında değil, ilk aylarında belirlendiğini ortaya koymakta ve Lord Palmerston'un bu politikadaki kesin kararını, daha Hünkâr İskelesi Antlaşması ortada yokken verdiğini göstermektedir.

Bu noktada Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye gönderdiği söz konusu mektubun ve Champhell'in talimatının içeriğine bakmak, İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasının ayrıntılarını göstermesi bakımından yararlı olacaktır.

çalışmaları hakkında doğru bir değerlendirme yapmasını engellediğini vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bailey, *age.*, s. 156.

⁴⁹ PB, GRE/E/481/4/20, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833.

⁵⁰ Webster, *age.*, II, s. 541; Bolsover, "David Urquhart" s. 447; Kutluoğlu, *age.*, s. 110. Edward'ın bildirdiğine göre, Lord Palmerston Kasım 1832'de İngiliz hükümetine karşı, Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesinin İngiltere'nin çıkarlarının bir gereği olduğu fikrini savunmuştu. Bu bilgi, Lord Palmerston'un Osmanlı reformlarıyla ilgili düşüncelerini daha erken bir tarihe taşımaktadır. Edward, *age.*, s. 234.

Champhell için hazırlanan talimatta İngiltere'nin Şark Meselesi için belirlediği politika açıklanıyordu. Buna göre İngiliz hükûmeti, padişahın yardım isteğini Osmanlı Devleti'ni önemsemediği için değil bazı mecburiyetler sebebiyle reddetmişti. Osmanlı Devleti bütünlüğünün korunması, İngiltere için büyük önem taşıyordu. Bu bütünlük, Avrupa güçler dengesinin de önemli bir unsuruydu. Bu dengenin değişmesi Avrupa çıkarları için çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. İngiliz hükûmeti için Osmanlı'nın parçalanmasının ya da topraklarının bir kısmını kaybetmesinin önlenmesi çok önemli bir husustu. İngiltere için M. Ali Paşa, padişahın sadece bir valisiydi. İngiltere politikası, kendine hatırlatılmalı ve gelişmelere seyirci kalınmayacağı konusunda uyarılmalıydı⁵¹.

Lord Palmerston, daha önce açıklandığı gibi, Champhell'in talimatını, görevini sürdürürken “*rehber olarak hizmet etmesi*” için Lord Ponsonby'ye göndermişti. Bu talimatta yer almayan, İstanbul elçiliğine özel direktiflerse Lord Palmerston'un 17 Şubat 1833 tarihli, sözü edilen mektubunda yer alıyordu. Bu mektupta Lord Palmerston, önce yardım teklifinin reddedilme sebepleri hakkında bilgi veriyordu⁵². Sonra Lord Ponsonby'den İngiltere'nin fiilen yardım etmemesinin konuya ilgisiz kalındığını göstermeyeceğini, barışın sağlanması için Osmanlı'ya yardım edeceklerini padişaha ve Babîâli'ye bildirmesini istiyordu. Mısır Meselesinin çözümü için mantıklı teklifler yapılması hâlinde II. Mahmud, bunları geri çevirmemeliydi. Diğer bir vazifesi, İngiltere önerilerini dinlemede her zamankinden daha istekli padişaha, tavsiyelerde bulunarak onu yönlendirmek olacaktı. Ancak Lord Palmerston, Rusya hakkında kesin bir talimat vermekte zorlanıyordu. Bunu da şöyle ifade ediyordu: “*Rusya'nın Türkiye'ye karşı mevcut politikasının ne olduğunu kestiremiyorum. Biz I. Nikola'nın M. Ali Paşa'yı zayıf görmek istediği ve sultanın yıkımını istemediğini düşünmek için yeterli gerekçeye sahip değiliz. Rusya, Türkiye'yi zayıf bir komşu olarak tutmak istiyor*”. Bu sebeple Lord Ponsonby'nin İstanbul'daki Rus temsilcilere karşı dikkatli olması

⁵¹ NA, FO, 195/109, ek.1, Palmerston'dan Champhell'e, 04 Şubat 1833.

⁵² Lord Palmerston bu yazısında, o sırada İngiliz donanmasının Hollanda ve Portekiz'de görevli olduğunu, parlamentonun yardım isteğini kabul etmeyeceğini bildiği için, bunu teklif bile etmediğini belirtmektedir. Ayrıca II. Mahmud'un yardım isteği Kasım 1832'de Londra'ya ulaştığı için, bu istek parlamentoda kabul edilmiş olsa bile olayların hızlı gelişmesi sebebiyle İngiliz gemilerinin Konya Savaşı'ndan önce bölgeye ulaşmasının mümkün olmayacağına dikkat çekmektedir.

gerekiyordu. Onu şöyle uyarıyordu: “*İnan, nerede bir Rus memuru görevlendirilse orada bir entrika yola koyulmuş demektir*”⁵³.

Mektubun bundan sonraki bölümü, Lord Palmerston’un Osmanlı’nın güçlendirilmesi için gereken reformlara ait talimatlarını içeriyordu. Lord Palmerston, sözlerine şöyle devam ediyordu: “*Sultan, ülkesini medenileştirmek için ciddiyetle çalışmaya başlamak konusunda kendisini hazırlamalıdır. İlerleme sağlamak için, M. Ali Paşa’nın yaptığı gibi, kendine yardımcı bulmaya çalışmalıdır. Sultan ordusunu ve donanmasını güçlendirmek için niçin İngiliz subaylara görev vermiyor?*” Maliyenin daha iyi bir temele oturtulması ve taşra yöneticilerinin halkı yağmalamasının önüne geçilmesi ilgilenilmesi gereken iki önemli meseleydi. Vergilerin merkezde toplanarak yöneticilere düzenli maaş verilmesi bu meseleyi çözebilirdi. Sözlerini şöyle sürdürüyordu: “*II. Mahmud, zaten insan haklarına önem veren, Kur’an gibi güzel bir kitaba sahip; düzgün bir idarî ve adlî sistemi uygulamaya koyabilirse, can ve mal güvenliğini sağlayabilirse, imparatorluğun zenginliği ve kaynakları hızla artacaktır.*” Lord Palmerston, finans sistemi iyileştirilirse Osmanlı Devleti için borç bulmanın mümkün olabileceğini, Rusya’ya verilecek tazminatın bu şekilde tamamıyla ödenebileceğini düşünüyordu. Böylece II. Mahmud, Rusya’ya karşı tamamen bağımsız olacaktı. Ayrıca birkaç yıl devlet kaynaklarını geliştirmeye dikkat eder, ticareti arttırır ve Avrupa tüccarlarının Osmanlı topraklarında ticaret yapmalarını teşvik ederse kendi tebaasını M. Ali Paşa’nın kölesi olmaktan kurtarabilir ve onları daha mutlu edebilirdi. Diğer önemli bir mesele, II. Mahmud’un kendi oğluna Avrupa tarzı bir eğitim vermesi, onun tarih, dil gibi dersler almasını sağlamasıydı. Çünkü bu takdirde, ondan sonra tahta geçecek oğlu, reform çalışmalarını sürdürebilecekti. Lord Palmerston, II. Mahmud’un o ana kadar olan çabalarını da göz ardı etmiyordu. Bu konudaki düşüncesini “*O, imparatorluğu için büyük şeyler yaptı ancak bunların kalıcı olması ve etkilerini sürdürebilmesi için daha fazlasını yapması ve Müslümanların kaçınılmaz önyargılarını engellemek konusunda çok daha dikkatli olması gerekiyor.*” sözleriyle ifade ediyordu. Lord Ponsonby’nin zamanla uygun zemin buldukça bu tavsiyeleri II. Mahmud’a iletmesini istiyordu.

---

⁵³ PB, GRE/E/481/4/20, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 17 Şubat 1833.

Ona göre bunu başarmak, bu tarz tavsiyeleri dinlemede padişahı hazırlamış olması ve son dönemdeki gelişmeler sebebiyle çok zor olmayacaktı⁵⁴.

Lord Palmerston ilk kez burada, Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme politikasını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştu. Görüldüğü gibi reform önerilerinin önemli bir bölümü, Canning'in 1832'de yaptığı önerilere dayanmaktaydı. Bu talimatı aldıktan sonra, Osmanlı'da reformlar yapılması ve ülkenin genel durumunun iyileştirilmesi konusunda padişah ve Babiâli'ye tavsiyelerde bulunmak ve bunların gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri almak, Lord Ponsonby'nin elçilik görevleri arasına girmiş oluyordu.

Aslında Lord Ponsonby ile Lord Palmerston arasındaki ilişki oldukça eskiye dayanıyordu. Bunlar daha önceki görevlerinde birlikte çalışma imkânı bulmuşlardı. O zaman Lord Palmerston, ona düşüncelerini özgürce açıklama izni vermişti. Birbirlerine gönderdikleri özel mektuplarda ast üst ilişkisinden uzak bir şekilde fikirlerini serbestçe ifade edebiliyorlardı⁵⁵. Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un yukarıda aktarılan özel mektubuna, yine özel ibareli bir yazıyla karşılık verdi. Ona göre, II. Mahmud reformlar yaparken çok hızlı davranmıştı. En kritik konu, ordunun bir an önce güçlendirilmesiydi. Çünkü ancak bu sayede ülke güvenliğini sağlayıp diğer alanlarda reformlar yapma imkânı bulunabilecekti. İngiltere, silah yardımı yaparak ordunun güçlendirilmesine katkıda bulunabilirdi. Buna karşılık Lord Ponsonby, Osmanlı'nın mevcut durumu hakkında bilgi sahibi oldukça, karamsarlığı da giderek artmaktaydı. Lord Palmerston, kendisine Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kabul etmeyeceğini beyan etmişti. Fakat o, M. Ali Paşa'ya Suriye yönetimi tevcih edilirken toplam dört paşalık verilmesi durumunda bunun zaten bir parçalanma demek olacağı kanaatindeydi. M. Ali Paşa, Arap krallığını kurduktan sonra Afrika'ya yönelecek, Fransa da ona destek olacaktı. Diğer Avrupa devletleri, M. Ali Paşa'nın topraklarını belli bir sınırın ötesinde genişletmesine ve miras hakkı elde etmesine izin vermeyeceklerdi. II. Mahmud ise bulduğu ilk fırsatta M. Ali Paşa'ya, Suriye'ye saldırmak isteyecekti⁵⁶.

---

⁵⁴ PB, GRE/E/481/4/21–23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833.

⁵⁵ PP/GC/PO/141, Ponsonby'den Palmerston'a, Mart 1833. Bu durum, birçok kritik meselede Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin gerçek ve ayrıntılı düşüncelerinin ancak özel yazışmalarından tespit edilebileceğini ortaya koymaktadır.

⁵⁶ PP/GC/PO/140, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mart 1833.

Lord Ponsonby, Avrupa'nın başına böyle dertler açan Mısır Meselesi arkasında Rusya'nın da olduğuna inanıyordu. Bu düşüncesini şöyle ifade etmişti: “*M. Ali Paşa'yı Rusya'nın cesaretlendirdiğinden ve Türkiye'deki karışıklığın bunların bir oyunu olduğundan en ufak bir şüphem yok. Rusya, sultanın koruyuculuğunu elde ederek, büyük avantajlar kazanmak istiyor*”⁵⁷. Bununla beraber ona göre, M. Ali Paşa büyük bir sorun değildi. İngiltere ona istediği koşulları kabul ettirebilirdi. Asıl tehlike Rusya idi. Rusya'nın yardımları karşılığında padişahın nasıl bir karşılık isteyeceği ise henüz bilinmiyordu⁵⁸. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Lord Ponsonby daha Napoli'den ayrılmadan önce, görevleri önündeki en büyük engelin Rusya olacağına kanaat getirmiş durumdaydı.

B. İstanbul'da İlk İzlenimler

Doğu'daki işler kritikleştikçe İstanbul'da bir İngiliz elçisi bulunmasının önemi giderek daha da artıyordu. Lord Grey ve Lord Palmerston, acele etmesi için Lord Ponsonby'yi uyarıyorlardı⁵⁹. İstanbul'da onu bekleyen Fransız Elçisi Roussin de onun gecikmesine anlam veremiyor, bu durumu İngiltere'nin krize müdahale etmemek istemesiyle ilişkilendiriyordu⁶⁰. Gerçekten de açık bir gecikme vardı⁶¹. Kasım 1832'de elçiliğe atanan Lord Ponsonby, İngiliz hükûmeti de acele etmesine rağmen, ancak Mayıs 1833 başında İstanbul'a ulaşabilmişti.

Lord Ponsonby'nin İstanbul'da gördüğü manzara pek de iç açıcı değildi. Tarabya'daki İngiliz elçiliğine doğru yaklaştığında karşı kıyıda, Büyükdere'de kamp kurmuş Rus birliklerini ve Hünkâr İskeleyi'ne demirlemiş Rus gemilerini

⁵⁷ PP/GC/PO/133, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1833.

⁵⁸ PB, GRE/E/481/20/6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Ocak 1833; PP/GC/PO/137, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ocak 1833.

⁵⁹ Lord Ponsonby'nin görev yerine ulaşmasında yaşanan gecikmeyi normal karşılamayanlar vardı. Bazı İngiliz politikacılar, Lord Palmerston'a Rus güçleri İstanbul'a girdiğinde İngiliz elçisinin niçin orada bulunmadığını sorarak buna dair eleştiriler yöneltmişlerdi. Charles C. F. Greville, *The Greville Memoirs A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837 to 1852*, I, Longmans, London 1885, s. 404; Broglie, *Memoirs of the Prince de Talleyrand*, V, Griffith Farran and Co. Limited, London 1892, s. 78; Daly, *age.*, s. 94; Bolsover, “Lord Ponsonby”, s. 99; Webster, *age.*, I, s. 289, 301.

⁶⁰ LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 11 Nisan 1833.

⁶¹ Lord Ponsonby'yi İstanbul'a götürecek gemi *Acteon* Napoli'ye Şubat 1833'ün ilk günlerinde ulaşmış ama hava şartları sebebiyle Nisan 1833'e kadar hareket edememişti. PP/GC/PO/139, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Şubat 1833; Norman Anick, *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople (1833–1841)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), McGill University, Kanada 1970, s. 35.

gördü⁶². Bundan sonraki günlerde ne zaman elçilik binasından dışarıya baksa karşı kıyıda kümelenmiş Rus güçlerini görecekti. Bu psikolojik baskı, Rusya'nın Şark Meselesinde asıl oyuncu olduğu yönündeki düşüncesini, her geçen gün daha da arttırdı.

8. Büyükdere'deki Rus Askerleri'nin İngiliz Elçiliği'nden Görünümü, Mayıs 1833 (John Auldjo, Journal of a Visit to Constantinople, and some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833'den)

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldikten sonra, Osmanlı'nın genel durumuna ve istenilen reformların ne ölçüde gerçekleştirilebileceğine dair raporlarını hazırlamaya başladı. İlk tespitlerine göre, Osmanlı Devleti büyük bir düzensizlik ve tehlike içindeydi. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin "*siyasî varlığını bitirme noktasına getiren hastalıkların büyüklüğünü ve niteliğini açıklamaya çalışmak ilânihaye bitmez*"di. II. Mahmud'un kötü yönetimi ve üstüne üstlük Türklerin en büyük düşmanı Rusları yardıma çağırması onu, halkın gözünden düşürmüştü. Kendi kişisel güvenliğini ve otoritesini korumak için Rusya ile böyle bir iş birliği yapmak, otoritesini bir hayli sarsmıştı. Lord Ponsonby, aynı mektubunda sözlerine şöyle devam ediyordu:

*"Sultan, zorla alım yoluyla ve paranın dolaşımına engel olarak halkının zenginliğini tahrip etti. Gereksiz şekilde halkın dinî prensiplerine saldırdı, en kutsal kuralları ihlâl etti ve saygı duydukları geleneklerini küçümsedi. Aldığı tedbirler, yıllardır Osmanlı'yı yıkmak için çalıştığı bilinen düşmanların ülkesinin kalbine girmesine sebep oldu"*⁶³. "Sultan, ne orduya

⁶² Auldjo, *age.*, s. 45.

⁶³ PB, GRE/E/481/20/18–19, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Mayıs 1833.

ne paraya ne güce sahip. Nefret ediyor ve küçümseniyor... O, reformları güvenli bir şekilde yapabilirdi. Nerede duracağını bilerek, ordusunu canlandırma ve yenileme işini sağduyulu bir şekilde gerçekleştirebilirdi. Oysa o, dine, geleneklere, kıyafetlere ve insanların ceplerine saldırdı. Özellikle sonuncusu delilik ve zalimliğe eşdeğer bir tarzda yapıldı. Yakınındakiler dışında herkes onun karşısında yer alıyor”⁶⁴.

Lord Palmerston bu koşulları göz önünde bulundurarak Rusya'nın bu geniş imparatorluğun tüm otoritesini tek başına eline geçirmesine izin verilip verilmeyeceğine karar vermek durumundaydı⁶⁵. Lord Ponsonby'nin bu ilk izlenimlerinden anlaşıldığı üzere, II. Mahmud'un ülkesini Avrupa devletleri seviyesine çıkarabilmek adına sürdürdüğü girişimler, 1833'e gelindiğinde olumlu sonuçlar vermekten çok uzaktı. Aynı şekilde, Fransız Elçisi Roussin de bu tarihteki raporlarında padişahın halkın gözünde popülaritesini kaybettiğini, reform konusunda başarılı olmadığını dile getirmekteydi⁶⁶. Bu dönemde İstanbul'u ziyaret eden yabancıların gözlemleri de aynı yöndeydi⁶⁷.

Lord Palmerston, bu iç karartıcı tabloya rağmen kararlılığından hiç bir şey kaybetmedi ve İstanbul elçisine Osmanlı Devleti bağımsızlığını gerçekten korumak istiyorsa ordusunu yeniden organize etmesi, ekonomisini canlandırması ve donanmasını bir düzene oturtması gerektiğini II. Mahmud'a bildirme talimatı verdi. Ancak Lord Ponsonby, bunu yaparken çok dikkatli olmak zorundaydı. Çünkü o bir Hristiyandı ve Müslümanların ön yargılarını göz önünde bulundurarak hareket etmeliydi. Bu esnada Lord Palmerston'un en büyük kaygısı, Rusya'nın İstanbul'u işgal etme olasılığıydı. II. Mahmud, içinde bulunduğu şartlarda kendini tamamen Ruslara bırakabilirdi. Böyle olursa İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nden vazgeçip M. Ali Paşa'yı desteklemeye karar verebilirdi⁶⁸.

Lord Palmerston, olayların böyle karışık olduğu ve hızla değiştiği bir ortamda, talimat vermekte ve gelişmeleri tahmin etmekte zorlanıyordu. Londra ve İstanbul arasındaki mesafe sebebiyle iletişim bugüne kıyasla oldukça zordu.

---

⁶⁴ PP/GC/PO/142–143, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1833.

⁶⁵ Aynı Belge.

⁶⁶ LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 08 Aralık 1833.

⁶⁷ Bu dönemde İstanbul'a bulunan Miss Pardoe'nin gözlemleri, Lord Ponsonby ile uyuşuyordu. Pardoe'ye göre II. Mahmud, düşüncesizce yaptığı reformlar ve Rus askerlerini İstanbul'a sokması sebebiyle halk tarafından sevilmiyordu. Miss Pardoe, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks in 1836*, II, Henry Colburn, London 1837, s. 93-94.

⁶⁸ PB, GRE/E/481/20/24–28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

Haberler çok geç ulaşıyordu. Bir olayla ilgili yazılan talimat, İstanbul'a gelinceye ve elçinin mektubu Londra'ya ulaşınca kadar, şartlar tamamıyla değişmiş olabiliyordu. Bu yüzden Dışişleri Bakanı, Lord Ponsonby'ye şartlara göre davranma ve inisiyatif kullanma izni verdi. Mademki İstanbul'da bulunan oydu, kendine verilen görevi nasıl yerine getireceğini de o belirlemeliydi⁶⁹. Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby'nin Rusların İstanbul'dan çıkarılmasıyla ilgili verdiği emre uymayarak nasıl doğru bir karar verdiğini gördüğünde⁷⁰ bu talimatını tekrarladı: “*Bu şartlar altında, kendi kararınla hareket etmeden daha doğru hiçbir şey olamaz. Sana en güzel rehber, kendi reyin olacaktır*”. Lord Palmerston, aynı mektupta İngiltere'nin politikasını şu şekilde açıkladı:

“Hiçbir Osmanlı bölgesi, Rusya, Fransa ve Avusturya gibi devletlerin hâkimiyetine geçmemelidir. Sultan bize diz çöküp yalvarsa bile biz herhangi bir Osmanlı toprağının almayacağız. Sultan, bağımsız bir güç olarak kaldığı ve iktidarını koruduğu sürece, biz onu desteklemeye devam edeceğiz. Fakat o, Rusya'nın kölesi olmayı seçerse İstanbul'da kimi görmek istediğimiz konusunda fikrimiz değişebilir ve M. Ali Paşa, Doğu'daki güç dengesini korumak için daha iyi bir seçenek hâline gelebilir”⁷¹.

Bu ifadelerle rağmen M. Ali Paşa, Lord Palmerston'un gözünde bir “*maceracı*” ve “*gaspçi*” idi. Öldüğünde arkasında bir şey bırakamayacak oğlu İbrahim Paşa da babasının yerini dolduramayacaktı. Oysa II. Mahmud sağlam, kalıcı, köklü bir sistemin başı ve İslâm'ın halifesiydi. Bu yüzden İngiltere tarafından desteklenmeye devam edilecekti. Sözlerine şöyle devam ediyordu: “*Biz elimizi serbest bırakmalıyız. Şartlara göre hareket etmeli, sultan ve valisinin savaşa girmesini engellemeli ve Rusya'ya karşı sultanı bağımsızlaştırmak için onu güçlendirmeliyiz.*” II. Mahmud bir an önce, gerekirse ödünç para bularak, tazminat borcunu ödemeli ve böylece Rusların işgal ettiği yerlerden çekilmelerini sağlamalıydı. Bu husus II. Mahmud'un bağımsız hareket edebilmesi açısından çok

⁶⁹ PB, GRE/E/481/20/26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

⁷⁰ Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye diğer Avrupa elçileriyle de iş birliği yaparak, Rus birliklerinin İstanbul'dan çıkarılmaları için, II. Mahmud'a başvurulması talimatını vermişti. Ancak Lord Ponsonby, Rusya'nın padişah üzerinde çok büyük etkisi olduğunu, Boğaz'dan gemi sokma fikrinin doğru olmadığını ve Rusların çok zorlanması hâlinde kanlı bir şekilde İstanbul'u ele geçireceklerini, Rus güçlerinin çekilmesinin beklenmesi gerektiğini bildirmişti. Yani Lord Palmerston'un talimatına, inisiyatifini kullanarak uymamıştı. NA, FO, 78/223, nr. 9, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Haziran 1833.

⁷¹ PB, GRE/E/481/4/29, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Temmuz 1833.

önemliydi. Lord Palmerston, Rusların birliklerini geri çekeceğinden emindi. Ona göre Ruslar, askerî değil siyasî işgal yapmak istiyorlardı⁷².

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiğinden beri aynı zamanda eniştesi olan Başbakan Lord Grey'le özel yazışıyordu. İstanbul'a elçi olarak gönderilmesinde bunun mutlaka etkisi vardı. Talimatları bile beklemeden rahatça hareket etme anlayışını benimsemesinde ve rahat hareket etmesinde, eniştesinin başbakan olmasının da rolü vardı. Ona gönderdiği mektupta Osmanlı Devleti'nin düşünülduğünden çok daha kritik bir durumda olduğunu bildirdi. Rusya'ya ve onları çağıran II. Mahmud'a karşı Osmanlı yöneticileri ve halk arasında büyük bir tepki vardı. Çünkü halk, Rusların İstanbul'da bulunmasından kaynaklanan aşağılanma sebebiyle çok rahatsızdı. Ruslar çekildiğinde, despotluğu sebebiyle sevilmeyen padişaha karşı bir ayaklanma çıkabilirdi. O zaman Rusya veya M. Ali Paşa Osmanlı topraklarına saldırabilirdi. Lord Ponsonby'ye göre, büyük güçler⁷³ bunu önlemek için Osmanlı'yı korumak için aralarında bir antlaşma yapmalıydılar. Ayrıca İngiltere, padişahı ve yağmacılığa alışmış yöneticileri ülkenin yıkılmasını önleyecek reformlar yapmaya zorlamalıydı. Bu bağlamda alınabilecek tedbirlerin en önemlisi yönetimde reforma gidilmesi ve imparatorluk kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak olacaktı. Lord Ponsonby, mektubunun sonunda, Avrupa'da, Rusya'nın Osmanlı'yı ele geçirmesini arzu etmeyen birileri varsa, bu hususta bir şeyler yapmanın tam zamanı olduğu uyarısını yapmıştı⁷⁴.

Gerçekten de bu tarihte İstanbul'daki durum çok kritikti. II. Mahmud ve Kont Orlof arasında gizli bir antlaşma için görüşmeler sürdürülüyordu. Bu sebeple İstanbul Elçisi Lord Ponsonby, Lord Grey'den en azından Ruslar tamamen çekilene kadar İngiliz donanmasının geri çağrılmamasını talep etti⁷⁵. Lord Grey de

---

⁷² Aynı Belge.

⁷³ İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya.

⁷⁴ PB, GRE/E/270/5, Ponsonby'den Lord Grey'e, 15 Haziran 1833. Lord Grey böyle bir anlaşmayı İngiltere'nin çıkarlarına uygun görmüyordu. Lord Ponsonby'nin Osmanlı'yı korumak amacıyla büyük güçlerin yapmasını önerdiği anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Anick, *agt.*, s. 48-49. Lord Ponsonby, Osmanlı yöneticileri hakkında bu şekilde olumsuz görüşlere sahipti. Ancak Roussin'in aynı tarihli bir raporunda Namık Paşa ve Halil Rıfat Paşa'nın bir an önce reformlara başlanması gerektiğine dair konuşmalarına tanık olduğunu bildirmektedir. "*Namick, et Halil Pachas, se sont ensuite avec complaisance sur les ameliorations qu'ils esperent voir bientot introduire en Turquie*". LC, Turquie, 266, Roussin'den Broglie'e, 18 Haziran 1833.

⁷⁵ PB, GRE/E/270/11, Ponsonby'den Lord Grey'e, 19 Haziran 1833.

onun bu mektuplarını Lord Palmerston'a gösterdi. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin önerdiği gibi bir antlaşmanı yapılması fikrini desteklemiyordu. Çünkü İngiltere herhangi bir yabancı gücün Osmanlı topraklarını ele geçirmesine izin vermemeli idi. Ruslar İstanbul'dan çekildikten sonra karışıklık çıkabilirdi. Ancak bu, Osmanlı'nın iç meselesiydi. Bu sebeple herhangi bir yabancı güç, buna müdahale etmemeliydi. Ayrıca Lord Palmerston, II. Mahmud'un bundan sonra Rusların tavsiyeleri doğrultusunda hareket edeceğini tahmin ediyordu. Bu gelişmeler ışığında İngiltere'nin mevcut politikası, beklemek ve olayların nasıl değiştiğini gözlemlemek olacaktı. Zamanla nasıl bir politika izleneceğine karar verilebilirdi⁷⁶.

Gerçekten de Lord Palmerston, II. Mahmud'la ilgi tahmininde yanılmıyordu. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın (8 Temmuz 1833) imzalanması ve ardından Rus güçlerinin İstanbul'u terk etmesinden bir gün sonra, Lord Ponsonby İstanbul'daki durumu şöyle özetledi: "*II. Mahmud, bütün kalbini ve ruhunu Rusya'ya terk etmiş durumda. Biz, sultan ve çevresindekiler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını çok ciddî bir tehlike altında görüyoruz. Ben inanıyorum ki, bütün Türk halkı sultanın politikasına karşı durumdadır*"⁷⁷.

Lord Ponsonby, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı "*Türkiye'nin Rusya'nın kontrolü altına girmesinin tamamlanması*" olarak niteliyordu. Ona göre, o tarihten sonra hiçbir antlaşma Osmanlı'yı kurtarmaya yetmeyecekti. İngiltere ve Fransa'nın artık reel önlemler alması gerekiyordu; aksi hâlde "*Türkiye, Rusların avı olmaya hazır*" hâle gelecekti⁷⁸. Lord Palmerston da durumun ciddiyetinin farkındaydı; Hünkâr İskeleyi Antlaşması konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti: "*Bu antlaşma, Rus entrikası ve Türk akılsızlığının bir şaheseridir. Eğer biz bu antlaşmanın onaylanmasını engelleyebilirsek, bu İngiliz diplomasisinin bir zaferi olacaktır. Ancak bunu yapabileceğimizi zannetmiyorum*". Bu çerçevede Lord Ponsonby'den padişaha antlaşmayı onaylamamasını tavsiye etmesini ve Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın artık kendisini yalnız bırakmayacağı sözünü vermesini

⁷⁶ PB, GRE/E/481/4/35, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Temmuz 1833.

⁷⁷ NA, FO, 78/223, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1833.

⁷⁸ PB, GRE/E/270/15, Ponsonby'den Lord Grey'e, 24 Temmuz 1833.

istedi⁷⁹. Lord Palmerston bu şekilde düşünmekle birlikte, mektubunun devamında bu sonucu, 1832’de İngiltere’nin II. Mahmud’un yardım isteğini reddetmesinin doğurduğunu itiraf ettiği de görülüyordu. Bütün bunlar gösteriyordu ki bu antlaşma, aslında İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile ilgili son dönemde izlediği yanlış politikaya toptan çıkarılmış bir fatura gibiydi.

Lord Ponsonby, Fransız elçisiyle birlikte antlaşmanın onaylanmaması için çok uğraştı. Antlaşmayı, İstanbul’da ve Petersburg’ta bulunan İngiliz ve Fransız elçileri, ilgili hükûmetler nezdinde protesto ederek antlaşmanın tanınmadığını açıkladılar⁸⁰. Ancak bu girişimler, antlaşmanın onaylanmasını engelleyemedi. Bununla beraber bu son girişimlerin önemli bir anlamı vardı. Çünkü İngiltere, bu adımı atmakla ve donanmasını Çanakkale Boğazı önünde bekletmeye devam etmekle Şark Meselesine aktif olarak müdahaleye kararlı olduğunu açıkça ortaya koymuş oluyordu. Kısa bir süre sonra Lord Palmerston, Rusya’ya karşı İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz’den oluşacak bir cephe meydana getirmek için çalışmaya başladığını bildirilecekti⁸¹. İngiltere bu yönde politik manevraya girerek Lord Ponsonby’nin Osmanlı’nın geleceği için İngiltere’nin reel önlemler alması gerektiği talebini uygulamaya koymuş oluyordu. Bu durum aynı zamanda hem Osmanlı’nın hem de Osmanlı’yı destekleyen yabancı devlet adamı ve diplomatların görüşlerinin dünya politikasının şekillenmesinde ne denli etkin bir rol oynadığını da göstermektedir. Nitekim bu sürecin devamı, I. Dünya Savaşı’nda çok çarpıcı bir şekilde görülecektir.

C. Reform Anlayışlarında Farklılaşma

Lord Ponsonby, İstanbul’da hem elçilik görevini yürütmekle, hem de Osmanlı reformlarını koordine etmekle görevlendirilmişti. İstanbul’a geldikten kısa bir süre sonra, buradaki gözlemleri ve araştırmalarının bir sonucu olarak, Şark Meselesine bakış açısında ve reform anlayışında belirgin bir değişim yaşadı. Ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, mevcut koşullar değişmeden

⁷⁹ PB, GRE/E/481/4/38, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 07 Ağustos 1833.

⁸⁰ LC, Turquie, 267, Roussin’dan Broglie’e, 14 Ağustos 1833; BOA, HAT, nr. 46123. A, 15 Ağustos 1833; NA, FO, 78/224, nr. 48 ve 50, Ponsonby’dan Palmerston’a, 26–27 Ağustos 1833; NA, FO, 78/224, nr. 69, Ponsonby’dan Palmerston’a, 12 Ekim 1833; NA, FO, 78/225, nr. 82, Ponsonby’dan Palmerston’a, 26 Ekim 1833. Ayrıca bk. Movat, *agm.*, s. 168.

⁸¹ PB, GRE/E/481/4/48, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 04 Ekim 1833.

reform yapılabilmesinin mümkün olmadığı kanaatine vardı. Bu konudaki düşüncelerini Başbakan Lord Grey'e yazdığı bir mektupta dile getirdi. Lord Ponsonby'ye göre İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, reform programını hazırlarken muhtemelen “*ileriye görmekten uzak ve konu hakkında son derece yetersiz bilgiye sahip birinden*” görüş almış olmalıydı. Çünkü Osmanlı Devleti dalgalı denizde yol almak zorunda olan eski bir gemiye benziyordu. Bu gemiyi, dalgalı denizde yol alırken tamir edebilmek imkânsızdı. Avrupa, Osmanlı'ya kendini yeniden düzenlemesi ve reformlar yapması için barış içinde geçirebileceği bir zaman vermeli, Rus planlarına karşı Türkler kesinlikle korunmalıydı. Bu takdirde Osmanlı hızla kendisini toparlayabilirdi. Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartlar değiştirilmediği müddetçe reformlar hakkında olumlu bir gelişmenin yaşanması mümkün değildi. Bu sebeple İngiltere, reformlardan önce Türkiye'nin bağımsızlığını sürdüreceği ve Avrupa'daki barışı koruyacak adımlar atmalıydı. Lord Ponsonby II. Mahmud'un yalnız başına başarılı olamayacağını ve bu yüzden de elindeki araçları kullanmaya cesaret edemediğini düşünüyordu. Ona göre İngiltere ve Fransa'nın çok az bir teşviki bile, Türklerin kendilerini organize etmelerini sağlayacak kadar etkili bir güç ortaya çıkaracaktı⁸². Kısacası Osmanlı'da reform yapılmasını sağlamak üzere görevlendirilen Lord Ponsonby, İstanbul'a geldikten sonra gördükleri neticesinde, bu aşamada reform girişimlerinin işe yaramayacağını anlamıştı. Bu yüzden reformlardan önce, Osmanlı'ya nefes aldırarak bir barışın tesisi için siyasî destek verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Reform anlayışlarındaki bu farklılaşma, sonraki günlerde Lord Palmerston'un direktifleriyle Lord Ponsonby'nin izlediği politika arasında büyük sapmalara sebep olacaktı⁸³.

Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi için ilk planda reformu imkânsız kılan etkenlerin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre ülkenin geri kalmışlığı dışında, iki önemli faktör sağlıklı bir reform yapılmasını engelliyordu: Birincisi M. Ali Paşa'ya ve onu destekleyenlere karşı⁸⁴ II.

---

⁸² PB, GRE/E/270/15, Ponsonby'den Lord Grey'e, 24 Temmuz 1833.

⁸³ Anderson, *age.*, s. 108.

⁸⁴ Lord Ponsonby, M. Ali Paşa'yı başta İstanbul'da olmak üzere birçok Türkün desteklediğini ve II. Mahmud'un bunların bir isyan çıkarmasından endişe ettiğini tespit etmişti. NA, FO, 78/225, nr. 82, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Ekim 1833.

Mahmud'un duyduğu korku ve şahsi düşmanlıktı. Bu duygu, onun davranışlarını önemli derecede etkiliyordu. İkinci unsur ise Rusya idi. Aslında padişah, en büyük düşmanı Rusya'dan, M. Ali Paşa yüzünden yardım istemek zorunda kalmıştı. II. Mahmud'un M. Ali Paşa korkusu ortadan kaldırıldığında tüm koşullar bir anda değişecekti. Onun bu tarz düşünceleri, Lord Palmerston'la arasında yeni bir ayrışma noktası olduğu anlamına geliyordu. Çünkü Lord Palmerston, Mısır valisinin kolayca kontrol edilebileceğine inanıyor, Kütahya Antlaşması'nın sağladığı barış ortamını korumak istiyordu. Ancak Lord Ponsonby'nin tespitine göre, II. Mahmud'u Rusya'nın isteklerine boyun eğmeye zorlayan M. Ali Paşa sorunuydu ve Kütahya Antlaşması ile sağlanan geçici barış hiçbir şeyi değiştirmemişti. Bu sorun çözülmeden II. Mahmud, "*Rusya'nın esiri*" olmaktan kurtulamayacaktı. Rus nüfuzu, saray ve Babiâli üzerinde etkisini sürdürdükçe de istenilen reformların yapılması mümkün değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak isteyen Rusya, reformları daima engelleyecekti⁸⁵. Bu iki farklı bakış açısı, iki farklı reform anlayışını ortaya çıkardı. Lord Palmerston, Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesinin ve düşmanlarıyla mücadele edebilecek hâle getirilmesinin en doğru yol olduğunu düşünürken Lord Ponsonby, önce Osmanlı'nın düşmanlarından kurtarılmasını ve ardından özgürce reformlar yapılmasını istiyordu. Bir süre sonra, kralın özel sekreteri Taylor'dan kendine ulaşan bir mektup, Lord Ponsonby'yi bu konuda daha da cesaretlendirdi. İngiltere kralı, o güne kadar Lord Ponsonby'nin İstanbul'dan gönderdiği tüm raporları okumuştı ve zor şartlarda gösterdiği performanstan çok memnun olmuştu. Doğudaki İngiliz çıkarlarının "*doğru ellerde*" olduğunu düşündüğünü bildiriyordu⁸⁶.

Lord Ponsonby, bundan sonraki günlerde Şark Meselesinin çözümünde kendi yöntemlerini kullanmayı tercih etti. Londra'dan gelen kritik bazı talimatları göz ardı etti veya uygulamayı geciktirdi. Böyle bağımsız hareket etmeye zaten daha önceki görevlerinden alışkındı⁸⁷. Netice itibarıyla önce padişahı ve Babiâli'yi

---

⁸⁵ NA, FO, 78/224, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Ağustos 1833.

⁸⁶ PB, GRE/E/612/2, Taylor'dan Ponsonby'ye, 23 Eylül 1833.

⁸⁷ Lord Ponsonby, 1826 Martında Rio de la Plata'nın doğu sahillerinde Uruguay'ın kurulması için Rio de Janerio'da görüşmelere başlamış ve Uruguay'ın bağımsızlığı (Ağustos 1828) kabul edilmişti. Rio de la Plata'nın bağımsız bir devlet olması konusu ilk kez ortaya atıldığında

reformlara teşvik etmekten çok, M. Ali Paşa'ya karşı mücadeleye yönlendirmeye ve Rus nüfuzunu yok etmeye çalışacaktı. Ancak reformlar konusunda II. Mahmud'u ve Babiâli'yi teşvik etmesi gerekiyordu. Diğer konulardaki talimatları da tamamen göz ardı etmek gibi bir lüksü de yoktu. Aslında en başından Lord Palmerston, onu sadece belirlenen hedeflere ulaşmak için kullanacağı yöntemleri seçme ve fikirlerini, ki bunların birçoğu İngiliz hükûmetinin politikasıyla çelişiyordu, özgürce açıklamada serbest bırakmıştı. Bu durumda, elçinin kontrollü bir itaatsizliği söz konusuydu. Merkeze gönderdiği mektupta, amiriyle arasındaki düşünce farklılığına rağmen Lord Ponsonby şöyle yazıyordu: “*Talimatlarınızın ruhu üzerinde spekülasyon yapmaya cesaret etmeden itaat edeceğimden emin olabilirsiniz*”⁸⁸.

Daha önce de işaret edildiği gibi Lord Ponsonby, Başbakan Lord Grey'e de mektuplar gönderiyordu. Lord Grey, Lord Ponsonby'nin kısa sürede olağanüstü şartlar içinde gösterdiği performanstan ve geliştirdiği fikirlerden çok memnundu. Ona göre en önemli mesele, Babiâli'yi Rus nüfuzundan kurtarmaktı. Lord Ponsonby'den bütün gücünü kullanarak Osmanlı yöneticilerinin gözlerini açmasını istiyordu. Rus etkisinden kurtulan yöneticiler, padişahı da bu etkiden kurtaracaklardı. Aksi hâlde Rus koruyuculuğu, kısa bir süre sonra tamamen Rus kontrolüne dönüşecekti. Lord Grey'e göre II. Mahmud, Rus yardımını kabul ederek bir tehlikeden kaçmaya çalışırken kendini daha büyük bir tehlikeye atmıştı⁸⁹. Bir an önce eski politikasına dönmeli ve İngiltere'nin koruyuculuğunu

---

İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu teklifi geri çevirmişti. Ancak Lord Ponsonby'nin halkı cesaretlendirmesi ve ikna edici çalışmaları sonucu başarı elde edilmişti. Peter Winn, “British Informal Empire in Uruguay in the Nineteenth Century”, *Past & Present Society*, 73, Oxford 1976, s. 103-104; Lilian del Castillo, *age.*, s. 25-26; Krotee, *agm.*, s. 143. Lord Ponsonby, Brüksel'de Belçika kralı seçimine ait görüşmelerde özel temsilciydi. Bu sırada Fransa Kralı, kendi oğlunu Belçika kralı seçtirebilmek için çaba gösteriyordu. İngiliz hükûmeti buna karşı çıkıyordu. Disraeli, Lord Ponsonby'yi beş Avrupa devletinin temsilcisi gibi değil de sadece İngiltere'nin temsilcisi gibi hareket etmekle suçlamıştı. Ancak Lord Ponsonby, Lord Grey tarafından kendine verilen gizli talimat doğrultusunda protokol dışına çıkarak faaliyet göstermişti. Disraeli bunu bilmiyordu. Benjamin Disraeli, *England and France; or, a Cure for the Ministerial Gallomania*, John Murray, London 1832, s. 242-246. Görüldüğü gibi Lord Ponsonby, İstanbul'a gelmeden önce, bulunduğu yerin ve şartların gerektirdiği şekilde çözümler bularak görevini yerine getirmeyi kendisine bir metot olarak benimsemiş ve o güne kadar da bu şekilde sonuca ulaşmayı başarmıştı.

⁸⁸ PB, GRE/E/481/20/61, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

⁸⁹ Pertev [Paşa], Rus gemilerinin İstanbul'a çağrılacağı haberleri çıktığı sırada konuyu, Akif [Paşa]'ya sormuş, bu gerçekleştirildiği takdirde belli bir fayda elde edileceğini, ancak büyük bir tehlike altına girileceği uyarısını da çok önceden yapmıştı. BOA, HAT, nr. 48060.

istemeliydi. Aksi hâlde İngiltere, Rusya ile M. Ali Paşa arasında bir seçim yapmaya zorlanırsa ikincisini seçmek durumunda kalacaktı⁹⁰. Lord Grey'in özel mektubunda bildirdiği bu görüşler, aslında İngiliz hükûmetinin en son kararlaştırdığı Osmanlı politikasına aitti. Kral, Lord Grey ve Lord Palmerston'la Şark Meselesini yeniden görüşmüş ve bir süredir Lord Palmerston'un yürüttüğü Osmanlı politikası, daha da güçlendirilerek hükûmetin resmî politikası hâline getirilmişti. Böylece Lord Palmerston'un 1832 sonundan beri uygulamaya çalıştığı politika, İngiliz hükûmetinin tam desteğiyle kuvvetlendirilmiş oluyordu.

Lord Grey'in mektubundan kısa bir süre sonra, hükûmetin bu konudaki resmî yazısı da İstanbul'a ulaştı. Buna göre Lord Ponsonby, bütün araçları kullanarak II. Mahmud'u mevcut barış ortamını bozacak bir hareketten alıkoymalıydı. Çünkü II. Mahmud, barışı bozarsa kendi çöküşüne ve Rusya'nın planını gerçekleştirmesine yine kendi sebep olacaktı. Osmanlı Devleti, bu durumda Polonya'nın başına gelenleri çok iyi düşünmeliydi. İngiltere için "*güçler dengesinin vazgeçilmez bir parçası olan Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığının korunmasının*" ne kadar önemli olduğu ve bunu korumaktan başka hiçbir amaçları olmadığı padişaha açıklanmalıydı. II. Mahmud'un M. Ali Paşa korkusu yüzünden Rusya'ya yaklaştığı biliniyordu. Ancak İngiltere'nin onu bu konuda koruyacağını bilmesi gerekiyordu. Bu korku giderildiği takdirde padişah daha mantıklı düşünme imkânı bulacak ve Rusya ile girdiği ilişkide kendi gerçek konumunu görebilecekti. İngiliz hükûmetinin önem verdiği konulardan biri de Osmanlı halkındaki memnuniyetsizliğinin giderilmesiydi. Rusya'dan nefret eden halk, bir isyan başlatabilirdi. Lord Ponsonby, bu bilgiler çerçevesinde padişahı etkilemeli ve güçlü araçlarla İngiliz politikasına göre olaylara müdahale etmeli ve "*gerçek pozisyonunun ne olduğu konusunda sultanın gözleri açılmalı*" idi⁹¹. Bu şekilde İngiliz hükûmetinin Osmanlı Devleti ile ilgili resmî politikası 1833 sonunda belirlenmiş oluyordu. Alınan bu kararlar aynı zamanda Rus hükûmetine de bildirildi⁹². Görüldüğü gibi Lord Palmerston; kralı ve Başbakan Lord Grey'i Osmanlı Devleti için bir takım askerî tedbirler almaktan çok II. Mahmud'a koruma

⁹⁰ PB, GRE/E/481/270/21, Grey'den Ponsonby'ye, 03 Aralık 1833; Edward, *age.*, s. 260.

⁹¹ NA, FO, 195/109, nr. 23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833; NA, FO, 78/220, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833.

⁹² Bolsover, "David Urquhart", s. 447.

garantisi vermeye ve ona, kendini reformlarla güçlendirmesi için bir barış ortamı sağlamaya yönelik bir politika benimsemeye ikna etmişti. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde yapılacak reformların ülkeyi güçlendirmesi yanında diğer bir işlevi de halkta kötü yönetim sebebiyle oluşan memnuniyetsizliği gidermek olacaktı. Rus etkisinden kurtarılan ve ülkesini daha iyi yönetmesi sağlanan II. Mahmud, böylece halkının sevgisini tekrar kazanacaktı.

Lord Palmerston, yukarıda bahsi geçen resmî mektubuyla aynı tarihte Lord Ponsonby'ye gönderdiği özel mektubunda, daha önceden, hatta ilk defa eline verilen talimatlarda, Şubat 1833'te açıkladığı reform programını bir kez daha tekrarlamış oldu. İstanbul'a gönderilen resmî mektupta genel prensipler varken özel mektubunda bu prensiplerin detayları yer alıyordu. Ancak bir farkla ki bu kez idarî, askerî ve malî reform tavsiyelerinin tonunda değişiklik yaptı. Bu konuda elçinin, padişahı ve Babıâli'yi zorlaması talimatına yer verdi. Ordunun modernleştirilmesi, en önemli ve öncelikle ilgilenilmesi gereken bir konuydu. Bu bağlamda insanların zorla askere alınmasından vazgeçilmeli, orduda İngiliz subayları görevlendirilmeli ve mümkün olursa gayrimüslimler de askere alınmalıydı. Serbest ticaret geliştirilerek tekellerin kaldırılmasıyla ve yönetici yolsuzluklarının giderilmesiyle ekonominin de güçleneceğine inanılıyordu. Böylece ekonomisi güçlenen II. Mahmud, Rusya'ya olan borcunu kolayca ödeyebilecek ve Silistre'yi geri alacaktı. Silistre meselesi çok önemliydi. Çünkü burası Rusya için, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına açılan kapısıydı ve Rusya bu bölgeyi elinde tuttukça bu ne zaman isterse Türkiye'ye girebileceği anlamına geliyordu. Lord Palmerston, bütün bu hedeflerde başarıya ulaşmanın ne kadar zor olduğunu bilmekle beraber, Lord Ponsonby'nin İstanbul performansını gördükten sonra, onun bunu başarabileceğine inancı artmıştı. Yine de Lord Ponsonby'nin İngiliz donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçirme fikrini uygun bulmuyordu. Ondan enerjisini bu konularda harcamaktansa reformlarla, özellikle de ordunun modernizasyonu ile meşgul olmasını istiyordu. İngiliz donanması, barışın korunması için yeterince caydırıcı bir güçtü. Bu donanma aynı zamanda, Rusların olağan dışı Osmanlı operasyonlarını önlemek, dolayısıyla II. Mahmud'u korumak için bekletiliyordu. Belki İngiliz elçisi, bu durumu II. Mahmud'a iletmişti. Ama II. Mahmud, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı

önünde bekletilmesinden yine de şüpheleniyordu. Bu konuda çevresine, İngiliz elçisine sorular sorması Lord Palmerston'u oldukça kızdırmıştı. II. Mahmud “*çok istiyorsa İstanbul'u M. Ali Paşa'ya versin ya da tekrar Rusları çağırın.*”⁹³ cümlesi onun bu tepkisini açıkça gösteriyordu.

Gelinen bu aşamada artık İngiltere'nin Osmanlı politikasında başarılı olabilmesi için, niyetleri konusunda padişahı ikna etmesi ve tekrar onun güvenini kazanması gerekiyordu.

Peki, II. Mahmud İngiltere'ye güven duygusunu niçin kaybetmişti? Rus baskısı karşısında, İngiltere'nin geç gelen yardım tekliflerine istese dahi ne derece olumlu yanıt verilebilirdi? Bu sorulara cevap verebilmek için zamanda bir süre geriye gidilerek İngiltere'nin bir süredir izlediği yanlış Osmanlı politikasını gözden geçirilmesi ve Rus baskısı karşısında II. Mahmud'un ve Babıâli'nin durumuna bakılması gereklidir.

IV. İNGİLİZ, FRANSIZ VE RUS POLİTİKALARI KARŞISINDA II. MAHMUD

İngiliz donanması, 1807'de İstanbul önlerinde geldiğinde başta III. Selim olmak üzere tüm halk büyük bir korku yaşadı. O sırada genç bir şehzade olan II. Mahmud da bundan etkilendi. Kısa bir süre sonra tahta geçtiğinde barış antlaşmasını imzalayarak İngiltere ile iyi geçinme gayretinde olduğunu gösterdi. Ancak 1827'de İngiltere'nin Rusya ile kendi aleyhine iş birliği yaparak Navarin'de Osmanlı donanmasını yakması, II. Mahmud'un ikinci bir travma yaşanmasına sebep oldu. Bundan kısa bir süre sonra, Yunanistan İsyanı sebebiyle içlerinde İngiliz temsilcinin de bulunduğu elçiler İstanbul'u terk ederek diplomatik ilişkileri kesti. O zaman padişah bunların gitmesini engellemek için çok uğraştı. Bunu başaramayınca da duygularını ve hayal kırıklığını “*İşte kalkıp gittiler.*”⁹⁴ sözüyle ifade etti.

Diğer taraftan İngiltere'nin Osmanlı'ya isyan eden Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve İran şahı gibi, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla yakın ilişkide olması

---

⁹³ PB, GRE/E/481/4/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833; Webster, *age.*, II, s. 540-541.

⁹⁴ BOA, HAT, nr. 43793.

dostluk anlayışını zedeleyen önemli bir durumdu. Üstelik Cunningham'ın bildirdiğine göre II. Mahmud, Osmanlı topraklarında bulunan bazı İngilizler sebebiyle de İngiltere hakkında olumsuz bir kanata sahipti⁹⁵. Tüm bu olumsuzluklara rağmen II. Mahmud, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozmak istemiyordu. Daha önce ayrıntıları verildiği gibi, M. Ali Paşa İsyanı başladıktan kısa süre sonra İstanbul'a gelen Canning'e olağanüstü bir ilgi gösterilmiş ve İngiltere ile ittifak yapılmak istenmişti. Onun İngiltere ve diğer Avrupa devletleri hakkındaki düşüncelerini, ittifak antlaşması için Namık Paşa'nın Londra'ya gönderilmesi esnasında kullandığı ifadelerden anlamak mümkündür. II. Mahmud bu hususta şunları yazmıştı:

“[Devletin iç meselelerine] Düvel-i ecnebiyyeyi karıştırmamaktan âlâ tedbir ve usûl olmaz ise de ne çâre” şeklinde başlıyor ve şöyle devam ediyordu: “Şimdiye kadar taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'mizden düvel-i ecnebiyye haklarında hürmet ve uhûd ve şurûta ne derece riâyet olunmakta olduğu zâhir ve aşikâr ise de onlar tarafından hiç Devlet-i 'Aliyye'miz hakkında bu âna gelinceye bir gün dostluğa riâyet ve menâfi' mu'cib bir madde” görülmedi”⁹⁶.

Bu ifadelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, 1832 yılı sonlarına gelindiğinde II. Mahmud, devletini modernleştirmek için çaba gösterdiği sırada iyi ilişkiler ve iş birliği içinde olmak istediği devletlere karşı büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktaydı. Onu Avrupa devletlerinden uzaklaştıran en önemli sebeplerden biri de Fransa'nın Cezayir'i işgal etmiş (1830) olmasıydı⁹⁷.

Fransa, aynı zamanda M. Ali Paşa'nın da en büyük destekçisiydi. II. Mahmud'un, 1833 başında Mehmet Ali Paşa'yı kastederek *“bütün bütün Fransalıya bakarak bu derece isyânı arttırmakta”*⁹⁸ ve yeni aynı yıl Rusların yardım teklifini kabul ettiği sırada *“Fransa'nın dahi bu herife iâne eylemekte olduğu anlaşılıyor.”*⁹⁹ sözleri, onun Fransa'nın gerçek niyetinin bilincinde

⁹⁵ Pera'daki İngiliz tüccarları spekülâtörlük yapıyor, Osmanlı kanunlarına uymak istemiyorlardı. İngiltere'nin himayesinde bulunan ve Yunan İsyanı sırasında aktif bir rol oynayan Yedi Adalar halkı, İstanbul ve diğer bölgelerde olaylar çıkarıyordu. Saraya yakın bazı İngilizlerin hareketleri de rahatsızlık verecek dereceye ulaşmıştı. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters*, s. 195–196.

⁹⁶ BOA, HAT, nr. 20183, 1832.

⁹⁷ Fransa'nın Cezayir'i işgaliyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ercüment Kuran, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827–1847)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1957.

⁹⁸ BOA, HAT, nr. 20602, 1833.

⁹⁹ BOA, HAT, nr. 20238, 1833.

olduğunu gösteriyordu. Geçmişteki bu deneyimler hesaba katıldığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını başlattığı ve reformlarla güçlendirilmesine karar verdiği bir zamanda, İngiliz politikalarının gelgitlerini unutarak Osmanlı'dan hiç bir şey olmamış gibi hareket etmesini beklemek mümkün değildi. Çünkü İngiltere, yaptıklarıyla II. Mahmud'un, Osmanlı yöneticilerinin ve Osmanlı halkının güvenini bir kere kaybetmişti. İngiliz politikasının başarılı olabilmesi için, önce bu güvenin tekrar kazanılması gerekiyordu.

Politik başarı önündeki tek engel de yalnız güven sorunu değildi. Daha büyük sorun ise II. Mahmud'un Rusya ile girdiği ittifaktı. Bu ittifak, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne destek girişimlerini olumsuz etkiliyordu. İngiltere ve Fransa, donanmalarını göndererek Rusya'ya gözdağı verdiği sırada, İstanbul'da aniden başlayacak bir savaş, II. Mahmud'u ve Osmanlı yöneticilerini korkutmaktaydı. Bu ihtimalin çok uzak olmadığı iki ay önce Fransız elçisi bir savaş gemisini zorla Çanakkale Boğazı'ndan geçirmeye kalkıştığında ortaya çıkmıştı. Rus Elçisi Kont

Orlof, Babiâli'yi bu konuda “*Böyle bir şey olursa bilmiş olunuz ki işiniz bitti.*” şeklinde uyararak tehdit etmişti¹⁰⁰. Lord Ponsonby, bu olayın ardından Reisülküttap Akif [Paşa]'ya “*Eğer Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı düşmanca bir harekete girişirse Babiâli kimi destekleyecektir?*” şeklinde çok kritik bir soru yöneltti. Akif [Paşa] cevaben Fransa ve İngiltere, Rusya ile savaşıyor olursa içinde bulunulan şartların bir gereği olarak Rusya'nın yanında yer almak zorunda kalacaklarını bildirdi¹⁰¹. İngiliz elçisinin böylesi bir soru sorması savaş ihtimalinin çok uzak olmadığını gösteriyordu.

Bu sırada Lord Ponsonby, II. Mahmud'a atfedilen “*Ruslardan bıktım, onlardan kurtulmalıyız.*” sözü saikiyle Türkleri, Ruslardan kurtarmaya yönelik planlar yapmaya başlamıştı¹⁰². Bu planlar arasında, büyük Avrupa devletlerinin bir antlaşma yaparak Boğazları işgal etmesi, İngiliz donanmasının zorla Çanakkale Boğazı'ndan geçirilmesi de vardı¹⁰³. Özellikle İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Boğaz'ı zorla geçmesi, bu devletlerle Rusya arasında savaş başlatabilecek bir hareketti. Bu ihtimal, İngiliz ve Fransız donanmalarını Türkler için güven değil korku unsuru hâline getirdi. Bu sırada Babiâli'nin de İngiliz gemilerinin Boğaz'ı geçmeyi denemesi hâlinde buna izin verilmemesi için Boğaz muhafızını uyarması,¹⁰⁴ yaşanan korkunun bir sonucuydu. Kısa bir süre sonra Kont Orlof da

¹⁰⁰ Goryanof, *age.*, s. 91-92; Phillipson, *age.*, s. 59-60; Rodkey, *age.*, s. 25. Bu sırada Roussin, Odessa'daki Fransız konsolosundan, Rusların olağanüstü bir askerî hazırlık içinde olduğuna dair aldığı haberi Lord Ponsonby ile paylaştı. Lord Ponsonby önce bu bilginin doğruluğundan şüphe etti. Fakat aynı bilgi, Odessa'daki İngiliz konsolosundan da gelince istihbaratın doğruluğu kesinlik kazandı. Ardından Çanakkale'deki İngiliz konsolosunun Gelibolu yakınında bulunan Rus birliklerindeki ani hareketliliğine yönelik bir raporu İstanbul'a ulaştı. Tüm bunlar, Rusların Kont Orlof'un verdiği sözün tam aksi bir hazırlık içinde olduğunu göstermekteydi. NA, FO, 78/223, nr. 5, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 7, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 7, ek. 2 Yeames'ten Mandeville'e, 17 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 9, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Haziran 1833; NA, FO, 78/223, nr. 9, ek. 1, Lander'den Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

¹⁰¹ NA, FO, 78/223, nr. 1, ek. 2, Mandeville'den F. Pisani'ye, 21 Mayıs 1833; NA, FO, 78/223, nr. 1, ek. 3, Pisani'den Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1833.

¹⁰² PP/GC/PO/144, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Mayıs 1833.

¹⁰³ Lord Ponsonby bu yönde istekte bulunduğu anda, böyle bir hareketin ortaya çıkaracağı sonuçlar öne sürülerek talebi reddedildi. Daha sonra Lord Ponsonby, bu konuda ne kadar yanlış düşündüğünü anlayarak kendini engellediği için Lord Palmerston'a teşekkür etti. PB, GRE/E/481/20/64, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

¹⁰⁴ BOA, HAT, nr. 47568, 1833. İngiliz gemileri Çanakkale Boğazı yakınında suları ölçüyor ve tetkikatta bulunuyordu. Boğaz muhafızı, bu konuda açıklama istediğinde İngiliz konsolosu, bunun her zaman yaptıkları rutin bir uygulama olduğunu söylemişti. BOA, HAT, nr. 46568. C, 1833.

İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı geçmeye teşebbüs ettikleri takdirde buna karşılık verileceğine dair Babıâli'yi uyardı¹⁰⁵. Bunun üzerine Babıâli, İngiliz ve Fransız elçilerine, donanmalarının beklemesine artık ihtiyaç olmadığını bildirdi¹⁰⁶. Ancak Kasım 1833'e gelindiğinde donanmalar hâlâ bölgeden ayrılmamıştı. İngiliz Elçisi Lord Ponsonby ve Fransız Elçisi Roussin, kendi ülkeleri ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için donanmalarını bekletmeye devam edeceklerini açıklamışlardı¹⁰⁷.

Lord Ponsonby, donanmaları bekletmenin İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'yı korumada kararlı olduğunu Ruslara göstermesi bakımından gerekli olduğuna inanıyordu. Ona göre, İngiliz donanması II. Mahmud'u Rusların “*tuzacağına düşmekten*” koruyacaktı¹⁰⁸. Bu destek, aynı zamanda Türklere moral veren bir unsurdu¹⁰⁹. Ancak II. Mahmud açısından olaya bakılacak olursa donanmaların adeta İstanbul'u “*abluka*”ya almış gibi hemen Çanakkale Boğazı'nın önünde durması, ona moralden çok endişe vermekteydi¹¹⁰.

Bu sırada II. Mahmud'un en büyük korkusu, İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı zorla geçmeleri ve Rus birliklerinin geri dönmesiyle üç devlet arasında Marmara'da bir savaş çıkmasıydı. Bu da yersiz bir endişe değildi. Lord Ponsonby ve Roussin, İngiliz ve Fransız donanmalarını zorla

---

¹⁰⁵ BOA, HAT, nr. 46237. B, 17 Temmuz 1833; BOA, HAT, nr. 46237. C; BOA, HAT, nr. 39783, 1833.

¹⁰⁶ II. Mahmud, donanmaların beklemeleri konusunda İngiliz ve Fransız elçilerinden açıklama istemişti İngiliz elçiliği tercümanı Pisani, Akif [Paşa] ve Pertev [Paşa]'ya, İngiliz hükümetinin karar gereği donanma burada bekliyor, şeklinde bir cevap vermişti. Buna karşılık Babıâli'den, Mısır Meselesi bittiği ve Rus birlikleri İstanbul'u terk ettiği hâlde donanma bekletilmesinin uygun olmayacağı uyarısı yapılmıştı. Ancak o sırada İngiliz ve Fransız donanmaları artık Mısır Meselesi için değil, Hünkâr İskeleyi Antlaşması için Boğaz'da bekletilmekteydi. Çünkü antlaşmanın gizli bir maddesi olduğu öğrenilmişti ve antlaşmanın onaylanmasını engellemek için donanmalar bir baskı aracı olarak kullanılmaktaydı. Bunun üzerine II. Mahmud, gizli madde içeriğinin açıklanarak İngiltere ve Fransa'ya karşı bir husus bulunmadığının gösterilmesini ve bu meselenin “*bir an akdem önünün kestirilmesi*” ni emretmişti. BOA, HAT, nr. 40771, 1833; BOA, HAT, nr. 40772, 1833.

¹⁰⁷ NA, FO, 78/225, nr. 94, ek. 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 28 Kasım 1833; NA, FO, 78/225, nr. 94, ek. 2, Roussin'in talimatı, 29 Kasım 1833.

¹⁰⁸ PP/GC/PO/148, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Haziran 1833; PB, GRE/E/481/20/62, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1833.

¹⁰⁹ NA, FO, 78/224, nr. 43, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Temmuz 1833.

¹¹⁰ Lord Ponsonby, donanmaların Çanakkale Boğazı yakınında olmasının Ruslara karşı daha caydırıcı olacağına inanıyordu. Ancak Akif [Paşa]'nın bu uyarılarından sonra, Babıâli'nin bu konudaki hassasiyetini anlayarak donanmaları daha uzak bir yere aldırma sözü verdi. NA, FO, 78/224, nr. 44, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1833.

Çanakkale Boğazı'ndan geçirip padişahın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı iptal etmesini talep etmeye yönelik planlar yapmaktaydı¹¹¹. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Karl R. Nesselrode ise İngiltere ve Fransa, Boğazları geçmeye cesaret ederse genel bir savaşın başlayacağını ve II. Mahmud'a bunun bedelinin ödettirileceğini, A. Fevzi Paşa aracılığıyla Babıâli'ye iletmişti¹¹². Böyle bir savaş başladıktan sonra Osmanlı Devleti'nin akıbetinin ne olacağını kimse bilemezdi. II. Mahmud'un "Eğer genel bir savaş çıkacak olursa, bunun ilk kurbanı ben olurum."¹¹³ şeklindeki ifadeleri, padişahın içinde bulunduğu bu zor durumu anlatmaktaydı. Bu sebeple İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmek isterken zamanlamaya ve karşısındakilerin nasıl bir durumda olduğuna çok dikkat etmesi gerekiyordu. Nitekim II. Mahmud, İngiliz desteğinden değil, desteğin veriliş şekline ve Rus baskısından rahatsızdı.

V. İLİŞKİLERDE GÜVEN VE İŞBİRLİĞİ

II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı yenik düşmesinde, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması olayının büyük paya sahipti. İngiltere, Rusya ve Fransa bu konuda ortak hareket etmiş, daha sonra II. Mahmud'un ittifak teklifini reddederek Osmanlı'yı Rusya'nın kollarına itmişlerdi. Lord Palmerston sonraki günlerde, İngiltere'nin böyle bir politika izleyerek büyük bir hata yaptığını itiraf edecekti¹¹⁴. Lord Palmerston, Rus birlikleri İstanbul'a geldikten sonra harekete geçirilen İngiliz donanması yüzünden, Osmanlı yönetiminin nasıl bir sıkıntı yaşadığını da görebiliyordu. Bu sebeplerin de etkisiyle Lord Palmerston, aldığı çeşitli tedbirlerle bölgedeki tansiyonu düşürdü. Böylece savaş tehlikesi büyük ölçüde azaltıldı.

¹¹¹ LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 01 Kasım 1833.

¹¹² BOA, HAT, nr. 43222, 20 Aralık 1833. I. Nikola, İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı Çanakkale istihkâmlarının güçlendirilmesini istemişti. Bu konuda nasıl hareket edileceği kolayca belirlenemedi. Çünkü eğer I. Nikola'nın istediği gibi, Çanakkale Boğazı'nda büyük bir çalışma başlatılsa İngiltere ve Fransa bunu, kendilerine bir meydan okuma olarak algılayacaktı. Hiçbir şey yapılmadığı takdirde Rusya hazırlıklarını arttıracak, İngiltere ve Fransa telaşa kapılarak Boğaz'ı geçmeye kalkışacaktı. Bu konuya geçici bir çözüm olarak Çanakkale Boğazı istihkâmının Rusya'yı tatmin edecek, İngiltere ve Fransa'yı şüpheye düşürmeyecek şekilde güçlendirilmesine karar verilmişti. Bu olay, Osmanlı yönetiminin o dönemde karşı karşıya kaldığı ikilemi gösteren güzel bir örnektir. BOA, HAT, nr. 43171, 1833.

¹¹³ NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833.

¹¹⁴ NA, FO, 195/109, nr. 1, ek. 1, Palmerston'dan Champbell'e, 04 Şubat 1833; BOA, HAT, nr. 37532 ve 46430. L, 12 Şubat 1835; Webster, *age.*, I, s. 284.

Lord Palmerston, önce Amiral Rowley'e Malta'ya çekilmesi ve kendinden bir talimat almadıkça Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışmaması emrini verdi¹¹⁵. Ardından İngiltere'nin son dönemdeki politika değişikliğinin II. Mahmud ve Osmanlı halkı tarafından nasıl karşılandığını öğrenmeye çalıştı¹¹⁶. Bu sırada Lord Ponsonby, İstanbul'da II. Mahmud'un ve Babiâli'nin dostluğunu ve güvenini kazanmaya çalışıyor, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni korumak ve geliştirmek istediğine onları inandırmaya gayret ediyordu¹¹⁷. Buna karşılık Rus Elçisi Bouteneff, II. Mahmud'un korkularını kullanıyor ve onu, sadece Rusya'ya güvenebileceğine ikna etmeye çalışıyordu¹¹⁸.

II. Mahmud, Rusları İstanbul'a kendi çağırmasına ve daha sonra onlarla iş birliği yapmasına rağmen Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki planlarından, en az İngilizler kadar haberdardı. Bu sebeple Osmanlı topraklarıyla ilgili hesabı olmayan İngiltere ile yakınlaşmaya çalışıyordu. Bu yönde ilk sinyal, Lord Ponsonby diğer Avrupa elçileriyle topçu sınıfı gösterisine davet edildiğinde verildi. Daveti bildirmek için İngiliz elçiliğine gönderilen Osmanlı memuru aracılığıyla Champbell'in İskenderiye'deki faaliyetlerinden duyulan memnuniyet bildirildi. Oysa daha önce Babiâli, Champbell'in M. Ali Paşa'nın yanına gönderilerek bu şekilde ona destek verilmeye çalışıldığından şüphelenildiğini ifade etmişti¹¹⁹. İkinci adım Lord Ponsonby'den geldi. Ponsonby, İngiltere kralının II. Mahmud'a duyduğu dostluğu ifade eden mektubunu Akif [Paşa]'ya verdi. Akif [Paşa], bu mektubu doğrudan padişaha ileteceğine dair söz verdi¹²⁰. Dahası kendinin Babiâli'ye, İngiltere'nin ihmal edilmemesi gereken bir ülke olduğunu telkin etmekte olduğunu açıkladı¹²¹.

II. Mahmud, İngiltere ile ilişkilerde son dönemde yükselen tansiyonun düştüğünü görmekten oldukça memnundu. Daha da ileri giderek İngiliz elçisiyle doğrudan iletişimde bulunabilmenin yollarını arıyordu. Ancak bunu doğrudan yapabilmesi de mümkün değildi. Çünkü Rusya, Osmanlı'nın iç ve dış bütün

¹¹⁵ NA, FO, 195/114, nr. 11, ek.1, Palmerston'dan Rowley'e, 27 Ocak 1834.

¹¹⁶ PB, GRE/E/481/4/48-49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1833.

¹¹⁷ NA, FO, 78/224, nr. 43, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Temmuz 1833.

¹¹⁸ NA, FO, 78/224, nr. 57, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1833.

¹¹⁹ NA, FO, 78/224, nr. 66, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Ekim 1833.

¹²⁰ PB, GRE/E/483/IB/39, Pisani'den Ponsonby'ye, 03 Kasım 1833.

¹²¹ PB, GRE/E/483/IB/35, Pisani'den Ponsonby'ye, 01 Kasım 1833.

meselelerde atacağı her adımda, kendilerinin haberdar edilmesini ve kendilerine danışılmasını istiyordu. İngiliz elçisiyle padişahın doğrudan görüşmesine ya da onunla yazışmasına Ruslar tahammül edemezdi. Bu sebeple oldukça riskli bir karar olarak Sisam Prensi Alexander Vogorides'i Lord Ponsonby'ye gönderdi, İngiliz elçisiyle gizli iletişim kurmak istediğini bildirdi. Bu iletişimden sadece Vogorides, Pertev [Paşa], saray doktoru Mac. Guffog ve saray soytarısı Abdi Bey haberdar olacaktı. II. Mahmud, bu bağlantıyla Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'yle yakınlaşmak istiyordu. İngiltere'den ilk etaptaki beklentisi, vergisini vermesi ve Kandiye'yi iade etmesi için M. Ali Paşa'ya baskı yapılmasıydı. Böylece kısa sürede tazminat borcunu tamamen ödeyerek Rusya bağlılığından kurtulacaktı¹²².

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiği ilk günlerde, daha önce belirtildiği gibi, II. Mahmud'un korkakça davrandığını, reformları beceremediğini düşünüyordu. Osmanlı yöneticileri hakkında da oldukça olumsuz düşünceleri vardı. Hatta II. Mahmud'un Rusya'ya yakınlığını sürdürdüğü takdirde, M. Ali Paşa'nın desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Ancak kısa sürede bu düşünceleri iki noktada değişti. Birincisi M. Ali Paşa desteklenirse onun Rusya ile anlaşarak Osmanlı'yı paylaşabileceği tehlikesini gördü. İkincisi, padişahı ve Babîâli'yi etkileyerek onları yönlendirebileceğini anladı¹²³. Aynı zamanda, II. Mahmud'un danışmanlarının ve Babîâli'nin gerçekleri II. Mahmud'dan gizlediklerini ve Rus elçisinin onu, yanlış bilgiler vererek yönlendirdiğini biliyordu. Lord Ponsonby, teklif edilen gizli iletişimin sağlayacağı bağlantıyla II. Mahmud'a gerçekleri açıklamayı ve Lord Palmerston'un istediği gibi İngiltere'nin reform ve diğer konulardaki tavsiyelerini ona iletilebilmeyi düşünüyordu. Bu sebeple gizli iletişim teklifini kabul etti¹²⁴. Böylece 1833 yılı sonuna gelindiğinde Osmanlı-İngiliz ilişkileri yeniden düzelmeye yoluna girdi ve Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz nüfuzu etkin olmaya başladı.

---

¹²² NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833; Bolsover, "David Urquhart", s. 447; Fewster, *agm.*, s. 71; Anick, *agt.*, s. 67; Webster, *age.*, I, s. 544.

¹²³ Margaret Jenks, *The Activities and Influence of David Urquhart 1833-56, with Special Reference to the Affairs of the Near East*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, London 1964, s. 32; Bolsover, "Lord Ponsonby", s. 104.

¹²⁴ NA, FO, 78/225, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Aralık 1833.

Lord Palmerston, II. Mahmud'un İngiliz elçisiyle doğrudan iletişim sağlamak için teklifte bulunacak kadar ona güvenmesinden memnundu. Osmanlı Devleti'ne ait aldığı tedbirlerin işe yaramaya başladığını görebiliyordu. Lord Palmerston, Babıâli'nin Champbell'e dair memnuniyetini bildirmesini, aradaki güvenin yeniden tesisinin başka bir göstergesi olarak değerlendirdi. Bunun karşılığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin refahı için çalıştığını ve çok eskiye dayanan aradaki dostluk ve ittifakı korumak istediklerini bildirmesi talimatını verdi¹²⁵. Bütün bunlar, yeni Osmanlı politikasının uygulamaya geçirilebilmesi için gereken güven duygusunun yeniden oluşmaya başladığını gösteriyordu.

VI. REFORM KARŞITI CEPHE: RUSYA VE AVUSTURYA

Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'den istediği hedeflere ulaşılabilmesi için II. Mahmud'la sağlanan yakınlaşma tek başına yeterli değildi. Fransız Elçisi Roussin göreve başladığı günden beri, Rusya'ya karşı mücadele ve padişahı Rusya'dan uzaklaştırma konusunda Lord Ponsonby'ye destek veriyordu. Çünkü bu konuda Fransız hükûmeti tarafından, görevlendirilmişti¹²⁶. Buna karşın Roussin, II. Mahmud'un halkı tarafından sevilmediğini, bu yüzden artık rolünün bittiğini ve yerini M. Ali Paşa'ya bırakma zamanının geldiğini düşünmekteydi¹²⁷. Bu bakış açısı, Fransa'nın Mısır politikasına uygundu. Fakat İngiliz politikasına tam anlamıyla ters bir görüştü. Aradaki bu farklılık, İngiliz ve Fransız elçilerinin reform konusunda iş birliği yapmasına engel olmaktaydı.

Diğer yandan Rus Elçisi Bouteneff, İstanbul'daki nüfuzunu son derece artırmış durumdaydı. Avusturya Elçisi Stürmer de onunla iş birliği içindeydi. Bu durum, Bouteneff'in etkisini daha da arttırıyordu. II. Mahmud ve Babıâli üzerindeki Rus etkisinin ortadan kaldırılabilmesi için önce Avusturya elçisinin Bouteneff'e desteğinin kesilmesi gerekiyordu¹²⁸. Lord Ponsonby, Stürmer'i bu konuda ikna edebilmek için onunla iki uzun görüşme yaptı. Ancak Stürmer,

¹²⁵ NA, FO, 195/114, nr. 4, 15 Şubat 1834.

¹²⁶ Roussin, İngiltere ve Fransa'nın ortak karar aldığı konularda Lord Ponsonby ile iş birliği yapmakla görevlendirilmişti. LC, Turquie, 268, Roussin'den Broglie'e, 06 Ocak 1834.

¹²⁷ LC, Turquie, 267, Roussin'den Broglie'e, 08 Aralık 1833.

¹²⁸ Lord Palmerston, Avusturya'yı Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışıyor, onun İngiltere ve Fransa'yla hareket etmesini sağlamaya büyük önem veriyordu. Çünkü Şark Meselesinde Metternich'in izleyeceği politika, Avrupa güç dengeleri içinde belirleyici bir etkiye sahipti. Ancak Avusturya Şark Meselesi konusunda, bir süredir Rusya'ya yakın bir politika izliyordu.

Rusların verdikleri sözleri tuttukları ve Osmanlı topraklarını ele geçirmek gibi bir planları olmadığını gösterdikleri düşüncesindeydi. Lord Ponsonby, Türkiye'nin "iç koşullarının düzeltilmesi" gerektiğini düşündüğünü söylediğinde buna karşılık olarak "Türkiye'nin çok güçlenmesi Avusturya'yı memnun etmez. Avusturya, yeni bir Muhteşem Süleyman görmek istemiyor." şeklinde cevap verdi¹²⁹. Hatta bu görüşmeden kısa bir süre sonra, Akif [Paşa]'yı İngiltere ve Fransa arasında gerçek bir ittifak bulunmadığına dair ikna etmeye bile çalıştı¹³⁰.

Stürmer'in Rus politikası lehine bu faaliyetleri, Lord Ponsonby'nin sürdürdüğü politikanın aleyhineydi. Aynı günlerde Avusturya'daki İngiliz Elçisi Frederick Lamb'ın verdiği bilgiler ise, bu durumun yakın bir zamanda İngiltere lehine değişeceğine dair bir umut vermekteydi. Buna göre Metternich, I. Nikola, II. Mahmud'la bir ittifak antlaşması yapacağını kendisinden gizlediği için kendini "aldatılmış" gibi hissediyordu. Bu olay, Metternich'e öylesine dokunmuştu ki "küçük düşürülmüş" bir tavırla Lamb'la konuşmuştu. Metternich, artık Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye Osmanlı Devleti'nin reformlar yoluyla güçlendirilmesi için verdiği talimata destek vereceğini açıklamıştı. Lamb'a şöyle demişti: "Sultan kendi kaynaklarına güvenmeli, şikâyetleri gidermeli, gelirini arttırmalı, hepsinden öte başlangıçta kendisini güçlendiren, fakat sonunda kendi

¹²⁹ NA, FO, 78/235, nr. 7, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ocak 1834.

¹³⁰ NA, FO, 78/235, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1834.

yıkımına sebep olacak bir gücün korumasına girme olayının tekrarlanmamasını sağlamalıdır.” Metternich, aynı görüşmede Stürmer’e, reformlar konusunda II. Mahmud’u teşvik etme görevinde Lord Ponsonby’yle iş birliği yapması yönünde talimat gönderme sözünü de vermişti¹³¹.

Avusturya’nın bu şekilde Rusya’dan uzaklaşmaya başlaması ve Metternich’in reform konusunda vereceğini belirttiği destek önemliydi. Bu sayede Stürmer’in pozisyon değiştirmesi, İngiliz politikasının başarıya ulaşma şansını oldukça arttıracaktı¹³². Ancak Lord Ponsonby, Metternich’in bu sözlerine itimat edilemeyeceğine inanıyordu. Çünkü ona göre, I. Nikola kendini yeterince güçlü hissettiği ve diğer devletleri zayıf gördüğünde Boğazları ve İstanbul’u işgalden çekinmeyecekti; bu durumda Avusturya ise toprak paylaşımına ortak olacaktı¹³³. Rusya’nın planlarından vazgeçmediğinin en büyük delili, Ahmed Fevzi Paşa’ya imzalattıkları Petersburg Antlaşması (29 Ocak 1833) idi¹³⁴.

Roussin de bu konuda Lord Ponsonby ile aynı görüşteydi¹³⁵. Kısa bir süre sonra, Lord Ponsonby ve Roussin’in tahminlerinde yanılmadıkları ortaya çıktı. Ancak Stürmer, Metternich’in verdiği söze rağmen tavrında bir değişiklik yapmadı. Babıâli’yi, Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin dostu olduğuna inandırmak ve her sözüne güvenmelerine ikna etmek için Rus elçisiyle birlikte yürüttüğü

---

¹³¹ NA, FO, 78/243, nr. 179, Lamb’tan Palmerston’a, 26 Aralık 1833. Ekim 1833’te Münchengratz Konferansı görüşmeleri sürerken I. Nikola, yemek yedikleri sırada Metternich’e, “*Hasta adam hakkında ne düşünüyorsunuz?*” diye sormuş, Metternich anlamazlıktan gelince sorusunu üç kez tekrarlamıştı. Sonunda Metternich, “*Bana bu soruyu, bir hekime sorar gibi mi, yoksa mirasçıya sorar gibi mi sormaktasınız?*” şeklinde cevap vermiş ve Avusturya’nın Osmanlı Devleti ile ilgili Rus planlarına karşı olduğunu göstermişti. Potyemkin, *age.*, s. 531.

¹³² Metternich, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin bölünmesine karşı olmasına ve Lord Palmerston’un reform programına destek sözü vermesine rağmen, Rusya’ya yakın bir politika izlemeye devam ediyordu. Metternich, I. Nikola’nın hiçbir Türk şehrini topraklarına katmayacağına inanıyor ve İngiltere’nin de bu söze güvenmesini istiyordu. Ancak I. Nikola sözünü tutmazsa ona karşı İngiltere’nin yanında yer alacaktı. Şark Meselesi konusunda ikisi arasındaki anlayış farklılığı hâlâ çok netti. Lord Palmerston, İstanbul’da Rusya’yı görmek yerine M. Ali Paşa’yı tercih ederken Metternich, M. Ali Paşa yerine Rusya’yı tercih ediyordu. Çünkü ona göre böyle bir durumda Rusya’yı İstanbul’dan çıkarmak mümkünken, M. Ali Paşa İstanbul’a girdiğinde burada kalıcı olacaktı. NA, FO, 195/ 114/12, ek. 1, Lamb’tan Palmerston’a, 26 Aralık 1833.

¹³³ NA, FO, 78/235, nr. 22, Ponsonby’dan Palmerston’a, 01 Mart 1834.

¹³⁴ NA, FO, 78/235, nr. 27, Ponsonby’dan Palmerston’a, 01 Mart 1834; NA, FO, 78/235, nr. 24, Ponsonby’dan Palmerston’a, 01 Mart 1834. Lord Ponsonby bir süre sonra, Rusların bu antlaşmayla ele geçirdiği toprakları gösteren bir haritayı Londra’ya gönderdi. Bu haritayı ona Akif [Paşa] vermişti. NA, FO, 78/235, nr. 36, Ponsonby’dan Palmerston’a, 07 Nisan 1834.

¹³⁵ LC, Turquie, 268, Roussin’dan Broglie’e, 06 Ocak 1834.

faaliyetlerine devam etti¹³⁶. Bu, Rus elçisi karşısında Lord Ponsonby'nin etkisini zayıflatan bir durumdu.

Gerçekten de o sırada Rus elçisi Bouteneff, Babiâli'nin kontrolünü büyük ölçüde ele geçirmişti. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan sonra, atılacak her adımda Rusya'ya danışma yükümlülüğü altına girilmişti. Sarayda ve Babiâli'de birçok kişi, rüşvet ya da korku yoluyla özellikle de Kont Orlof'un vasıtasıyla Rusya'nın menfaati için çalışmaya ikna edilmişti¹³⁷. Lord Ponsonby, Rusya'nın Babiâli üzerindeki söz konusu kontrolü ve Stürmer'in tavrı sebebiyle reformların başarılabileceği konusundaki cesaretini kaybetmeye başlamıştı. Bunu şöyle dile getirmişti:

*“Sultanın kişisel eğilimi, sizin [Lord Palmerston] bahsettiğiniz reformları ve hatta daha fazlasını yürürlüğe koymak yönündedir. Ancak Rusya, bu ülkenin tüm kontrolünü elinde bulunduruyor. Sultan, elinden gelenin en iyisini de yapsa sonuç beyhude olacaktır. Kötü yönetim ve kötü kurumlar yoluyla Türkiye'yi zayıf tutmak, Rusya'nın çıkarıdır. Rusya, herhangi bir şekilde reform yapılmasına izin vermeyecektir”*¹³⁸.

Kısacası Lord Ponsonby, İstanbul gözlemlerinden sonra, yapılması istenen reformların Rus etkisi kaldırılmadıkça mümkün olmayacağına inanıyordu. Bunu önlemek için önce Rus taraftarlarının çoğunlukta olduğu Osmanlı hükûmetini içten gelecek bir etkiyle devirmek gerektiğini düşünüyordu. Aksi hâlde Rusya, Babiâli'yi tamamen kontrolü altına alacaktı. Bununla birlikte Rusya karşısında II. Mahmud'u zor duruma düşürmemek amacıyla sert tedbirler almaktan da çekiniyordu.

Aynı günlerde Lord Palmerston'a, Petersburg'daki İngiliz Maslahatgüzarı Bling'ten ulaşan raporlar, Lord Ponsonby'nin tezini destekler nitelikteydi. Bling'in tespitlerine göre, Rusya'nın mevcut Osmanlı politikası, kolayca kontrol edebildiği

---

¹³⁶ Stürmer, Akif [Paşa]'ya baskı yapıyor ve onu, Avusturya'nın, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı niyetlerine kefil olduğuna, Fransa'nın sadece İngiltere'ye saygısı sebebiyle onunla iş birliği yaptığına ikna etmeye çalışıyordu. Kısacası Metternich'in söz verdiği yardım yerine, İngiliz politikası neyi amaçlıyorsa bunu engellemek için çaba gösteriyordu. NA, FO, 78/235, nr. 26, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834.

¹³⁷ O günlerde Paris'te ve Londra'da, İstanbul'da kaldığı sürede Kont Orlof'un padişah hariç herkesi satın aldığı konuşuluyordu. Potyemkin, *age.*, s. 527; Bu konuda *Caledonian Mercury*'de çıkan bir yazıda, Orlof'un İstanbul'dayken dağıttığı rüşvetler ve Osmanlı yöneticilerinin rüşvet almadan iş yapmadıkları uzun uzun anlatılmıştı. *Caledonian Mercury*, nr. 17592, 14 Nisan 1834.

¹³⁸ NA, FO, 78/235, nr. 13, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Şubat 1834.

II. Mahmud'un iktidarda kalmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti'ni güçlendirecek reformları engelleyerek onu zayıf tutmak üzerine kuruluydu. Rusya, bu şartların değişmesini önlemek uğruna savaşı bile göze alabilecek durumdaydı¹³⁹. Lord Palmerston, bir süre sonra Petersburg Antlaşması'nın detaylarını öğrendiğinde, Rusya'nın planlarından vazgeçmediğine ve Babiâli üzerindeki kontrolüne dair uyarılara daha çok hak verdi¹⁴⁰. Metternich'in verdiği söze rağmen, Rusya ile iş birliğine devam ettiğinin de farkındaydı. Bunun üzerine Lord Ponsonby tarafından bir süredir talep edilen İngiliz donanmasını merkezden emir almadan İstanbul'a çağırabilme yetkisini ona verme kararı aldı¹⁴¹.

VII. REFORM PROGRAMI: HAZIRLIK

Lord Palmerston, uluslararası arenada oynanmakta olan satrancı hiçbir zaman M. Ali Paşa üzerine kurmadı. Ona göre Osmanlı Devleti için en büyük tehlike Rusya idi. Bu yüzden hesaplaşma günü gelmeden önce reform programı uygulamaya geçirilmeli ve Osmanlı düşmanlarına karşı dirençli hâle getirilmeliydi. Çünkü İngiltere, binlerce kilometre uzaktan Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarını ancak bir dereceye kadar koruyabilirdi. Bu şartlar, ordu ve donanmada yapılacak reformları diğer alanlardaki reformlara göre daha öncelikli kılıyordu. Ayrıca askerî reformlar, İngiltere'nin doğrudan müdahale edebileceği bir alan özelliği taşımaktaydı.

İngiliz elçisi Stratford Canning 1832 yılında İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği raporlarda, İngiltere'nin Osmanlı askerî modernleşmesine yardım

¹³⁹ Bling'in tespitlerine göre Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirme amacı yoktu. I. Nikola, İstanbul'u istediği zaman ele geçirebileceğini; ancak elinde tutmasının mümkün olmadığını biliyordu. II. Mahmud'u iktidarda tutmak istemesinin diğer bir sebebi, onun güneyindeki Osmanlı eyaletlerinde istediği gibi ticaret yapabilmesine izin vermesiydi. Güçlü biri tahta geçerse buna göz yummayacaktı. NA, FO, 195/ 114, ek. 12, Bling'ten Palmerston'a, 07 Ocak 1834.

¹⁴⁰ Petersburg Antlaşması'na göre tazminat borcu altı milyondan dört milyona düşürüldü. Rusya, bu antlaşmayla küçük bir ülke büyüklüğündeki bir toprak parçasını sınırlarına kattı. Aynı zamanda Rusya'nın Eflak-Boğdan için hazırlattığı nizamname de kabul edildi. Silistre'nin tazminat borcu tamamen bitirildiğinde Osmanlı Devleti'ne iadesine karar verildi. Jorga, *age.*, s. 315. Lord Ponsonby, antlaşmanın boyutları hakkında Lord Palmerston'u bilgilendirmişti. Özellikle Silistre'nin Osmanlı'ya iadesinin üç yıldan sekiz yıla çıkartılması, bu bölgenin stratejik önemi sebebiyle tehlikeli görülüyordu. Bolsover, "Lord Ponsonby", s. 102–103.

¹⁴¹ Bu emre göre Lord Ponsonby, II. Mahmud talep ettiğinde, İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisine sahip olacaktı. PB, GRE/E/481/4/54–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; NA, FO, 195/114, gizli, Palmerston'dan Rowley'e, 10 Mart 1834; Temperley, *age.*, s. 119.

etmesi gerektiğini savunmuştu. Canning bu raporlarda, II. Mahmud'un yeni bir ordu kurmak için çaba gösterdiğini bildirmiş ve “*Babîâli muhtemelen belli sayıda Hıristiyan subayı reddetmeyecektir.*” sözleriyle Osmanlı ordusu için İngiliz subaylar gönderilmesini tavsiye etmişti¹⁴². Bu uyarıları dikkate alan Lord Palmerston da Şubat 1833'te Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta konuyu gündeme getirmiş ve ona, II. Mahmud “*ilerleme sağlamak için, M. Ali Paşa'nın yaptığı gibi, kendisine yardımcı bulmaya çalışmalıdır. O, niçin ordu ve donanmasını güçlendirmek için İngiliz subaylara görev vermiyor?*” diye sormuştu¹⁴³.

Buna rağmen 1834 yılı ortalarına kadar, bu meselede harekete geçilmesi mümkün olmadı. Bu tarihe kadar Lord Ponsonby, Osmanlı ordusuna ve donanmasına dair bilgiler toplamakla meşgul oldu.

İstanbul'dan Londra'ya ulaşan raporlarda, Osmanlı savunma gücünün zayıflığına dair oldukça kötü bir tablo çiziliyordu. Lord Ponsonby, ilk raporunda Osmanlı'nın 27 savaş gemisi olmasına rağmen, bu gemileri kullanacak denizcileri olmadığını bildirdi. Buna göre bazı Osmanlı eyaletlerinden denizci istenmiş ancak olumlu yanıt alınamamıştı. Üstelik son çare olarak gemilerde Rusların bile çalıştırılmasına karar verildiğine dair söylentiler mevcuttu¹⁴⁴. Bu söylentilerin doğruluğunu destekleyen bazı deliller de vardı. Kont Orlof, II. Mahmud'a Rus subaylara Osmanlı donanmasında görev verilmesini istemişti¹⁴⁵. Nitekim Rus mühendisler, Çanakkale Boğazı savunmasının güçlendirilmesi gibi konularda kullanılmaya başlanmıştı¹⁴⁶. Osmanlı ordusu ve donanması konusunda Rusya'nın girişimlerine dair İstanbul'dan ulaşan bu bilgiler, Lord Palmerston'un askerî modernleşme planlarına farklı bir boyut kazandırdı. Zira Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu askerî uzman ve teknolojik destek İngiltere tarafından sağlanmazsa bu

¹⁴² NA, FO, 78/209, nr. 12, Canning'ten Palmerston'a, 07 Mart 1832.

¹⁴³ PB, GRE/E/481/4/21–23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Şubat 1833.

¹⁴⁴ NA, FO, 78/223, nr. 19, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1833.

¹⁴⁵ Auldjo, *age.*, s. 87.

¹⁴⁶ Rus mühendislerin bu işte kullanıldığına dair ilk bilgiyi, Mandeville vermişti. NA, FO, 78/222, nr. 62, Mandeville'den Palmerston'a, 05 Nisan 1833. Bu konuda ayrıca bk. *The Morning Chronicle*, nr. 20076, 30 Aralık 1833. Rus Teğmen Diğor Kavalın, Asâkir-i Mansûre Ordusu alaylarına avcı usulünü öğretmek amacıyla bir süre İstanbul'da bulunmuştu. İsmet Binark, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Nâme-i Hûmâyun Defterlerine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491–1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 207.

boşluğu Rusların doldurabileceği anlaşılmıştı. II. Mahmud, bir süre sonra Lord Ponsonby'yi atış talimine davet etti. İngiliz elçisi, buradaki gözlemlerinden Osmanlı ordusunun silah ve donanım bakımından oldukça kötü olduğuna kanaat getirdi¹⁴⁷. Bu durum, Osmanlı ordusunu eğitmek ve idare etmek için sadece subaylar gönderilmesinin yeterli olmayacağını, bunun yanında silahla ve askerî teçhizatla da ordunun desteklenmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkardı.

Bu sırada İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisini elde etmesi, II. Mahmud'la kurulan gizli iletişim ve David Urquhart'ın o günlerde İstanbul'da bulunması, Lord Ponsonby'nin reform konusunda başarı umutlarını arttırmış oldu. Bu durum, onun bu konudaki düşüncelerini daha da belirginleştirdi. Lord Ponsonby, reformların nasıl yapılması gerektiğine dair önerilerde bulunmaya başladı¹⁴⁸.

Bu çerçevede gayrimüslimlerin orduya alınması ve gelirleri merkezî hazineye toplayacak bir maliye bakanlığının kurulması hakkındaki görüşlerini Lord Palmerston'a bildirdi. Lord Palmerston, Şubat 1833'te reform programıyla ilgili detayları verirken gayrimüslim tebaanın askere alınmasıyla Osmanlı'nın düşmana karşı daha iyi mücadele edilebileceğini belirtmişti. Ancak bunların askerliklerinin İslâmî kurallara aykırı olduğu detayı atlanmıştı. Lord Ponsonby önce buna dikkat çekiyordu. Ona göre bunlar orduya alınsa bile, Müslüman askerlerin onlarla iş birliği yapmaları çok zor olacaktı. Bunun yerine Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hristiyan milletlerin kendi içlerinde küçük idarî birimler ve vilayetler şeklinde kendi güçlerini organize ederek çözülmekte olan devleti destekleyebileceklerini düşünüyordu. Ancak bu sefer de gayrimüslimler silahlandıkları için kendilerini Türklerle eşit görerek, kendi içlerinde bölünerek, bağımsız olmak isteyebilirdi. Lord Palmerston cevabında, Lord Ponsonby'nin öne sürdüğü Hristiyanların kendi içlerinde savunma birimleri oluşturması fikrini desteklediğini açıkladı. Ancak bunu, II. Mahmud onlara Ruslarda bulabileceklerinden "*daha iyi bir yaşam*" verebildiği takdirde mümkün görüyordu. Çünkü ancak o zaman Osmanlı Devleti'ni savunmak için birleşeceklerdi. Lord Palmerston, gerektiğinde İngiliz hükûmetinin 200.000 tüfek göndererek Osmanlı ordusunu destekleyeceği garantisini de

¹⁴⁷ NA, FO, 78/224, nr. 67, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Ekim 1833.

¹⁴⁸ Jenks, *agt.*, s. 35.

veriyordu. Lord Ponsonby'nin yukarıda söz edilen mektubunda yer alan diğer öneri, gelirlerin merkezde toplanması için bir maliye bakanlığının kurulmasına dairdi. Lord Palmerston, bu öneriye “*Ben senin, Türklerin maliye bakanlığına sahip olmaları gerektiğine dair fikrini tam olarak destekliyorum.*” şeklinde cevap vermişti. Böylece, taşradaki memurların zimmetine para geçirmesi engellenecek ve gelirler merkezde toplanacaktı; bu şekilde güçlü bir ordu için gerekli finansman da sağlanacaktı¹⁴⁹.

Görüldüğü gibi Lord Ponsonby, elçilik görevleri arasında bulunan reform konusunu ihmal etmiyor, her ne kadar başarılı olunabileceğine dair umutlu olmasa da Osmanlı Devleti'nin koşullarıyla uygun çözümler geliştirmeye çalışıyordu. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunda önemli bir reform hareketine girişilmesi, reform konusunda başarılı olunabileceğine dair beklentileri daha arttırdı.

10 Mayıs'a gelindiğinde merkezî orduya yardımcı olmak üzere redif birliklerinin kurulacağı haberi Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Lord Ponsonby bu haberi büyük bir sevinçle karşıladı¹⁵⁰. Ona göre atılan bu adım, genel anlamda yapılacak reformların bir parçası olacaktı. Bu konuda başarılı olunması hâlinde Osmanlı'nın durumu kısa sürede değişecekti. Lord Ponsonby, Rusya ve Avusturya'nın bunu engellemek için harekete geçmelerinden de endişe duyuyordu. Çünkü bu iki devlet, “*Türklerin alışıldık uyuşukluklarını giderecek*” tüm yararlı tedbirlere karşıydılar. Sözlerine şöyle devam ediyordu: “*Bu milleti kendini*

---

¹⁴⁹ PB, GRE/E/481/4/54–59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Webster, *age.*, II, s. 541. Bir süre önce Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir fermenda II. Mahmud, vergilerin toplanmasında yaşanan yolsuzlukları önlemek için, vergi sisteminde reform yapılacağını bildirmişti. Lord Ponsonby, bu konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak bu habere ait gazete sayfalarını Lord Palmerston'a göndermişti. NA, FO, 78/235, nr. 25, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mart 1834.

¹⁵⁰ Redif birlikleriyle ilgili nizamnamenin yayınlanması (8 Temmuz 1834) ardından, hangi bölgeden ne kadar asker toplanabileceği nüfus sayımlarından faydalanarak hesaplandı. Bundan sonra redif birlikleri için asker yazılmaya başlandı. Mübahat S. Küttükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı)*, 12, İstanbul 1982, s. 128, 131; Musa Çadırcı, “Anadolu'da Redif Askerî Teşkilatının Kuruluşu”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 31–37; Zürcher, *age.*, s. 41. Redif birliklerinin oluşturulacak olması *The Times*'de “*önemli bir yenilik*” olarak nitelendirilmiş ve bu konuyla ilgili fermanının tam metni yayınlanmıştı. *The Times*, nr. 15603, 08 Ekim 1834, s. 5.

savunabilecek hâle getirmek için yeterli araçlar var. Ancak kendilerini güçlendirmek için yeterli zamanı bulamadan önce ezileceklerinden eminim”¹⁵¹.

Lord Palmerston, II. Mahmud’un redif birlikleri oluşturma konusundaki girişimini öğrendiğinde, buna çok memnun oldu. Hatta daha önce teklif ettiği tüfekleri çok daha uygun bir fiyata satmayı önerdi¹⁵². Lord Palmerston’a göre, değişime böyle devam edildiği takdirde Osmanlı Devleti kendi kaynaklarıyla güçlendirilmiş olacaktı. Lord Ponsonby’ye, Rusya ve Avusturya elçilerinin tüm engellemelerine rağmen II. Mahmud’u reformlar konusunda cesaretlendirmek için elindeki tüm araçları kullanması, talimatını verdi. Diğer yandan malî alandaki reformların da ihmal edilmemesini istiyordu. Ordu için gereken finansmanın sağlanması, vergileri düzenli toplamak için güçlü bir sistemin kurulmasına bağlıydı¹⁵³. Lord Palmerston, Lord Ponsonby’ye şöyle soruyordu: “*Finansal ve askerî kaynakları arttırılarak Türkiye’nin güvenliği sağlanabilir mi? Üzüntüm o ki böyle bir organizasyon için şimdiye kadar çok az şey yapıldı. Sultan böyle bir planın başında olmaya eğilimli olsa bile, bu süreci etkileyebilmek için bazı araçlara ihtiyaç duyulacaktır*”. Ona göre, Osmanlı Devleti ancak kendi kaynaklarını canlandırarak güvenliğini sağlayabilecekti¹⁵⁴. Bu sebeple Lord Ponsonby’yi, ordu ve donanma reformlarla güçlendirilmedikçe, M. Ali Paşa’ya karşı girişilecek bir savaşın kaybedilmesinin kaçınılmaz olduğu yönünde padişahı uyarmakla görevlendirdi¹⁵⁵.

Bu esnada Lord Ponsonby, Osmanlı ordusu hakkında tespit ettiklerini, Londra’ya göndermeye devam ediyordu. Buna göre, ordunun problemleri arasında asker ücretlerinin düzenli ödenmemesi, disiplinsizlik, subayların nitelik ve nicelik bakımından yetersizliği ve ordu komutanlarının kötü yönetimi öncelikle göze çarpıyordu. Ayrıca orduda ve donanmada genel bir memnuniyetsizlik vardı¹⁵⁶.

---

¹⁵¹ NA, FO, 78/236, nr. 54, Ponsonby’dan Palmerston’a, 14 Mayıs 1834.

¹⁵² NA, FO, 195/115, nr. 24, Ponsonby’dan Palmerston’a, 01 Haziran 1834. Lord Palmerston, daha sonra, bu tüfekleri sadece yeni İngiliz elçiliği için bir bina verilmesi karşılığında hibe bile edilebileceğini Lord Ponsonby’ye bildirdi. PB, GRE/E/481/4/76, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 22 Ağustos 1834.

¹⁵³ NA, FO, 195/115, nr. 24, Ponsonby’dan Palmerston’a, 01 Haziran 1834.

¹⁵⁴ PB, GRE/E/481/4/76, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 22 Ağustos 1834.

¹⁵⁵ NA, FO, 195/116, nr. 41, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 22 Ağustos 1834.

¹⁵⁶ NA, FO, 78/237, nr. 95, Ponsonby’dan Palmerston’a, 24 Temmuz 1834; NA, FO, 78/238, nr. 143, Ponsonby’dan Palmerston’a, 10 Eylül 1834.

Diğer yandan II. Mahmud, neredeyse çocuk yaştaki kişileri askere alıyordu. Askere alınanlar talim yapmaya istekliydiler; fakat onları eğitebilecek yeterli subay yoktu. Lord Ponsonby bu sebeple İngiliz subayların eğitmen olarak İstanbul'a gönderilmesinin önemli olduğunu düşünüyordu¹⁵⁷. Bunun yanında İngiliz subayların Osmanlı ordusunu eğitmek ve idare etmek için gönderilmeleri hâlinde, uygulamada başarılı olunamayacağı kanaatini de taşıyordu. Çünkü ona göre, Türk askerleri Hristiyan komutanlara itaat etmeyi kabul etmeyeceklerdi¹⁵⁸.

Lord Ponsonby, böyle düşünmesine rağmen kendine verilen emirlere göre gereken adımları atmaya da ihmal etmedi. Önce Reisülküttap Akif [Paşa]'yla görüşerek Osmanlı ordusu için subay ve silah göndermek istediklerini söyledi. Ancak bu konuda bir süre olumlu ya da olumsuz bir cevap verilmedi. Daha sonra Akif [Paşa], Suriye'deki isyana müdahale için İngiltere'nin yardımını talep ettiği sırada farklı bir teklifte bulunarak, İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasıyla birleşerek hareket etmesini ve bu sırada İngiliz donanmasından bazı subayların Osmanlı donanmasında görevlendirilmesini önerdi. İlaveten Osmanlı ordusunu eğitmek için subay ve uygun fiyata silah alabileceklerini de ifade etti¹⁵⁹. İngiliz elçisi, o zaman bu teklife hemen yanıt vermedi. Bunun cevabı M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin desteğini alabilmek için Londra'ya tayin edilen Osmanlı Elçisi Namık Paşa'ya verildi.

Lord Palmerston, Namık Paşa'ya İngiliz ordusu ve donanmasının katılacağı, barışı bozacak bir askerî yardımda bulunmayı kabul edemeyeceklerini söyledi. Ayrıca II. Mahmud'un orduda başlattığı reformlara devam etmesini ve donanmasını güçlendirmeye çalışmasını tavsiye ederek, buna yardım için İngiliz subaylarını İstanbul'a gönderebileceklerini beyan etti¹⁶⁰.

Bu esnada Rus Elçisi Bouteneff, Babiâli'deki adamları aracılığıyla tüm gelişmelerden haberdardı. Namık Paşa'nın Londra'ya, M. Reşid [Paşa]'nın Paris'e elçi gönderilmesi¹⁶¹ Rusya'yı zaten yeterince rahatsız etmişken subay meselesinin

¹⁵⁷ NA, FO, 78/236, nr. 54, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834.

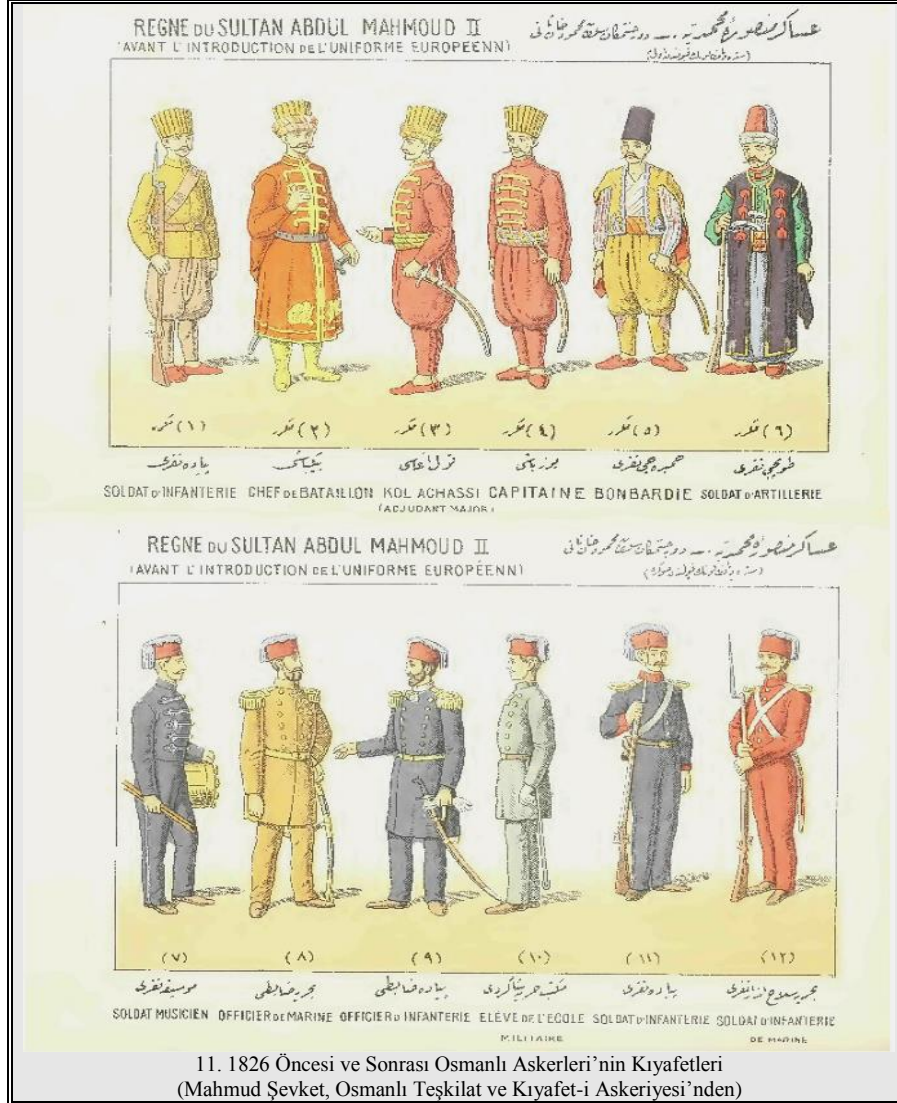
¹⁵⁸ NA, FO, 78/236, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834.

¹⁵⁹ NA, FO, 78/237, nr. 115, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1834.

¹⁶⁰ PB, GRE/E/481/4/84, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Eylül 1834.

¹⁶¹ Namık Paşa ve M. Reşid Paşa'nın Avrupa'ya elçi olarak gönderilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Alaaddin Yalçınkaya, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi", *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür

gündeme getirilmesi tansiyonun iyice yükselmesine sebep oldu. Rus elçisi hemen Akif [Paşa]'ya giderek Osmanlı Devleti'nin mevcut politikasında bir değişiklik olup olmadığını, İngiltere'den subay ve silah istenilip istenilmeyeceğini sordu¹⁶².

11. 1826 Öncesi ve Sonrası Osmanlı Askerleri'nin Kıyafetleri
(Mahmud Şevket, Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi'nden)

İngiltere'nin subay gönderme teklifi, Osmanlı için cazip görünüyordu. Bununla birlikte II. Mahmud bu tekliften kısa bir süre önce Paris Elçisi M. Reşid [Paşa] aracılığıyla Fransa'dan eğitmen subay ve askerî okullarda görev yapması

Başkenti, İstanbul 2010, s. 185 vd.; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832–1841", *Fahir Armaoğlu Armağanı*, (Ed. Ersin Embel), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 166-167.

¹⁶² Lord Ponsonby'ye göre, Rus elçisine Akif [Paşa]'yla görüşmesini ileten kişi, A. Fevzi Paşa'nın eski tercümanı Logotheli'ydı. NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834.

için 30 eğitimci ve hoca talep etmişti¹⁶³. Bu konuda öncelikle Fransa'ya müracaat edilmesinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun Fransız usulüne göre tertip edilmesi etkili olmuştu¹⁶⁴.

Fransa'dan gelecek subaylar yanında İngiltere'den de subay alınması hâlinde bunların her biri farklı sistemde, kendi ülkelerinin modelinde eğitim vereceği için bir karmaşa kaçınılmazdı. Ayrıca İngiliz subayların askerleri eğitmekle yetinmeyip komuta istemeleri de muhtemeldi ki bu hiç kabul edilemezdi¹⁶⁵. Çünkü Müslüman olmayan birinin İslam ordusunu yönetmesi, dinen asla müsaade edilemeyecek bir husustu¹⁶⁶.

---

¹⁶³ LC, Turquie, 270, M. Reşid [Paşa]'dan Broglie'ye, 24 Mart 1835, LC, Turquie, 270, Akif [Paşa]'nın yazısı, 17 Şubat 1835; BOA, HAT, nr. 46835, Şubat 1835.

¹⁶⁴ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun teşkilatlandırılması Fransız askerî sistemine göre yapıldı ve ordu nizamnamesi dâhil her şey Fransa'dan alındı. Bu yolla eskiye dair tüm izler silinmeye çalışıldı. Öyle ki talimler, alay düzeni, askerî rütbelere, hatta süvarilerin eğitimi bile bu çerçevede değiştirildi. Tuncer Baykara, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, Manisa 2000, s. 100–101; Aksan, *age.*, s. 348; William Hale, *Turkish Politics and the Military*, Routledge, London 1994, s. 19; Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, XII, s. 316. Askerlere, Avrupa tarzı kıyafetler giydirildi ve subay yetiştirmek için okullar açıldı. Bailey, *age.*, s. 140; Aksan, *age.*, s. 350–351.

¹⁶⁵ Bu dönemde görev yapan Martin Manchett de danışmanlık yapmış ama komuta kademesinde yer almamıştı. M. Manchett, Osmanlı donanmasında görev yapmak için kendi isteğiyle İstanbul'a gelmiş, Osmanlı-Rus Savaşı (1828–1829) sırasında Osmanlı donanmasında danışman olarak görev yapmıştı. Manchett, Edirne Antlaşması'ndan sonra, komuta kademesinde görev alabilmek için rütbe ve yüksek ücret talep ettiği için görevine son verilmişti. Ancak M. Manchett, Londra'ya döndüğünde Lord Palmerston'a yalan söyleyerek, II. Mahmud'un kendine amirallik rütbesi verdiğini söyledi. NA, FO, 78/232, Manchett'ten Palmerston'a, 28 Ocak 1833; BOA, HAT, nr. 46474; BOA, HAT, nr. 46637, 01 Kasım 1828; BOA, HAT, nr. 46647, 05 Nisan 1829; BOA, HAT, nr. 46560.

¹⁶⁶ NA, FO, 78/278, nr. 208, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1836; BOA, HAT, nr. 46427. Ç; Zürcher, *age.*, s. 41. Osmanlı ordusunda ve donanmasında yabancı uzmanlardan faydalanılması yeni bir şey değildi. 18. yüzyıldan itibaren giderek artan bir oranda, Avrupa'dan kendiliğinden gelen ya da resmî yolla getirilen uzmanlardan faydalanılmıştı. Bir Fransız soylusu olan Bonneval Kontu Claude Alexander 1730 yılında Müslüman olarak Humbaracı Ahmed Paşa ismini almış ve Humbaracı Ocağı'nın başına getirilerek önemli hizmetlerde bulunmuştu. Ayrıca yine Müslümanlığı kabul etmiş üç Fransız subay ve iki topçu bu dönemde Osmanlı ordusunda görev yapmıştı. Berkes, *age.*, s. 64; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 421-422; Lewis, *age.*, s. 48. Humbaracı Ahmed Paşa'dan sonra 1774'te Macar asıllı Baron de Tott, Hendesehane'nin başına getirildi. İskoçyalı Champhell ve Fransız Aubert de onun yardımcılığını yaptı. Tott'un Fransa'ya dönmelerinden sonra İngiliz Resmî Mustafa Ağa onun yerini aldı. Aynı dönemde Osmanlı donanmasında Fransız Le Roi yardımcı olarak görev yapmaktaydı. I. Abdülhamid zamanında, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretleriyle yine birçok yabancı uzmana görev verildi. Coğrafyacı Eynard, topçu subayı Lafitte, Meniye, Dömare ve Chabay, Yüzbaşı Monier, inşaat mühendisi Saint-Remy ve Rua, coğrafya mühendisi Poare bunlardan bazılarıydı. Lewis, *age.*, s. 48–51; Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 72–73; Besim

VIII. LORD PONSONBY VE YÖNTEMLERİ

Elçilik görevine başlamasının üzerinden iki yıl geçmesiyle birlikte Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında bilgi ve düşünceleri netleşmişti. Ona göre İstanbul'daki en bariz olgu, fikirlerin ve olayların sürekli değişkenlik göstermesiydi. II. Mahmud, halk tarafından, şiddeti sürekli değişmekle birlikte, hâlâ sevilmiyordu. M. Ali Paşa hakkında halkın düşüncesi bazen iyi bazen kötüydü. Şehirdeki düzensizlik kimi zaman azalıyor kimi zaman da artıyordu. Yöneticilerdeki Rusya korkusu son derece fazlaydı. Kısacası istikrar söz konusu değildi. Buna karşılık değişmeyen şeyler de vardı. Mesela, Osmanlı Devleti'nin kaynakları ve coğrafi pozisyonu, insanların Rusya'nın yönetimindekilerden daha iyi durumda olmaları, Rusya'ya karşı duyulan nefret, Türklerin ailelerine bağlılığı, yeni bilgileri öğrenme istekleri, Yeniçerilerin ortadan kalkmasının ilerleme önündeki engelleri kaldırmış olması, İngiltere'nin yardımına olan ihtiyaç, istikrarlı bir şekilde varlıklarını koruyorlardı. Bu tespitlerden sonra Lord Ponsonby, Türklerin kolayca yönlendirilebileceği kanaatini edindi. Ancak o, yönlendirmeye

---

Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 24, Erzurum 1997, s. 41; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, (Çev. Server Taninli), Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 10–11; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 34; İhsanoğlu, *agm.*, s. 348. III. Selim'e devlet adamlarının sunduğu lâyhelerde Fransa'dan ve Prusya'dan askerî uzman getirtilmesi tavsiyeleri yer almıştı. III. Selim de 1793 yılında Fransa'dan askerî ve teknik uzmanlar talep etti. İstanbul'a getirilen uzmanlara çeşitli alanlarda eğitmenlik görevi verildi. Ayrıca Londra Elçisi Yusuf Ağâh Efendi aracılığıyla uzmanlar getirildi. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme", s. 432–435; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776–1826)*, Eren Yayınları, İstanbul 1995, s. 87–91; Shaw, *agm.*, s. 616; Berkes, *age.*, s. 96. Yine bu dönemde Küçük Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle Fransız Deniz Mühendisi Jean-Baptiste Pousielgu önderliğindeki bir grup, modern bir Osmanlı donanması oluşturulması için çalıştırıldı. M. A. Ubucini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 336; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 66–68; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan", s. 79; Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına", s. 41–43; İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: Tersane'de Büyük Havuz İnşası (1794–1800)", *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 70–90. 1774–1807 yılları arasında Osmanlı hizmetinde kullanılan İngilizlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme", s. 435–444. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde Osmanlı hizmetinde çalışan yabancılar hakkında ayrıca bk. Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey-Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, London 2008, s. 78–109; Tuncay Zorlu, "III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi", *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 232–240. Gösterildiği gibi Osmanlı hizmetinde yabancılardan yararlanılması, uzun bir süredir kullanılan bir yöntem olmakla birlikte, bu yapılırken yabancı askerlere dinlerini değiştirmeden ordu ve donanmada komuta mevki verilmesi yoluna gidilmemişti.

reformdan çok, Rusya'ya karşı yapılacak müdahaleyi kastediyordu¹⁶⁷. Lord Ponsonby, David Urquhart'a gönderdiği bir mektupta, düşüncelerini daha net açıklayarak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un reform planının gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına inandığını dile getirdi. Her şeyden önce Osmanlı Devleti, Rusya'nın elinden kurtarılmalıydı¹⁶⁸.

Lord Ponsonby, İstanbul'da bizzat gördükleri ve kendine ulaşan raporlar sebebiyle iki önemli konu çözüme kavuşturulmadıkça hiçbir reform girişiminin başarılı olamayacağını düşünüyordu. Bunlar arasında en önemlisi saray ve Babıâli üzerindeki Rus etkisiydi. Diğer Mısır Meselesiydi. II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya kişisel düşmanlığı o kadar fazlaydı ki bu meseleyi halletmedikçe planlı bir reform mümkün görünmüyordu. Lord Ponsonby, bu iki meseleyle ilgili 1833–1835 yılları boyunca, çoğunlukla kendi yöntemlerini kullanarak sonuç elde etmeye çalıştı. Bu sırada Urquhart'tın da önemli yardımlarını gördü.

A. Rus Etkisine Karşı Mücadele

Lord Palmerston, Rus ve Avusturya elçilerinin İstanbul'da iş birliği içinde yürüttükleri çalışmaların farkındaydı¹⁶⁹. Buna rağmen reform çalışmalarına mümkün olan tüm araçları kullanarak devam edilmesini istiyordu. Tüm araçları kullanarak ibaresi, normal diplomasi uygulamaları yanında, amaca ulaşmayı sağlayabilecek diğer yöntemlerin de kullanılması anlamına geliyordu. II. Mahmud'la başlatılan gizli iletişim, bu tür bir kanal açmıştı. Lord Ponsonby, bu kanalın da yardımıyla 1834 yılı boyunca Rusya'nın Babıâli'nin işlerine doğrudan müdahale ettiğini ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın savunma değil, saldırıya yönelik olduğunu somut delillerle ispatlamaya yönelik bir çalışma yürüttü. Bu konuda somut deliller bularak İngiliz hükûmetini harekete geçirmeyi hedefledi.

Lord Ponsonby, İstanbul'a geldiği günden itibaren Rus elçisinin Babıâli'yi kontrol ettiğine dair şüphelere sahipti. Bu sırada gerçekleşen bir olay, bu şüpheyi

---

¹⁶⁷ NA, FO, 78/240, nr. 187, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Ekim 1834.

¹⁶⁸ David Urquhart, *Reminiscences of William IV, Correspondence Between Lord Ponsonby and David Urquhart*, Diplomatic Review Office, London 1875, nr. 44, Ponsonby'den Urquhart'a, 17 Mart 1835, s. 57.

¹⁶⁹ Avusturya elçisi Stürmer, İngiliz politikası aleyhindeki çalışmalarını sürdürüyordu. Son olarak Stürmer, Babıâli'ye Lord Ponsonby'nin Rusya ile ilgili söylediği hiçbir şeyi dikkate almamalarını tavsiye etmiş ve onun İngiliz hükûmeti adına değil, kendi adına hareket ettiğini söylemişti NA, FO, 78/236, nr. 44, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.

kısa sürede kesin bilgiye dönüştürdü. Bir İngiliz gemisi Boğaz'dan geçerek Trabzon'a gitmek istiyordu. Bunun için elçinin Babiâli'den izin alması gerekiyordu. Bu konuyu daha İngiliz elçiliği müracaat etmeden öğrenen Reisülküttab Akif [Paşa], elçilik tercümanını çağırarak bu konuda izin isteneceğini öğrendiğini ancak Rus elçisinin onayı olmadıkça böyle bir iznin verilemeyeceğini ifade ediyordu. Lord Ponsonby, bu tavrı açıkça Rusya'ya tabi olmanın bir göstergesi olarak yorumladı ve “*Bu olayın, Babiâli'nin Rus otoritesi buyruğuna girdiğinin bir delili olduğu*”na kanaat getirdi. Fakat bu durumun avantaj olabileceğini de düşündü. Lord Ponsonby, Rusya'nın Babiâli'nin diğer elçilerle yaptığı yazışmaları okumasının ve yanı sıra bunlara verilecek cevaplar konusunda yönlendirmelerde bulunmasının kendilerine getireceği avantajın farkına vardı. Çünkü somut delillerle Rus elçisinin Osmanlı'nın işlerini yönlendirdiğini ispatlayabilirse bu, İngiliz hükûmetine ve diğer Avrupa devletlerine, Rusya'nın gerçek amacını göstermeyi sağlayacaktı. Özellikle Namık Paşa ve Nuri Efendi'nin Londra elçiliğine atanması işlemlerinde Rus Elçisi Bouteneff'in müdahalelerini göstererek bu konuda başarıya da ulaştı¹⁷⁰. Hünkâr İskeleye Antlaşması'na dair antlaşmanın gizli maddesinin gerçek manasına yönelik sorular yönelterek Babiâli'yi sıkıştırma politikası da izledi.

Hünkâr İskeleye Antlaşması imzalandığı sırada Akif [Paşa] ve Pertev [Paşa], Avrupa elçilerini şüpheye düşürmemek için gizli maddenin açıklanması gerektiğini düşünmüştü. Ancak Kont Orlof'un isteğiyle bu gizli madde bir süre için Avrupa elçilerine açıklanmadı. Kont Orlof, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra II. Mahmud, bu

---

¹⁷⁰ NA, FO, 78/236, nr. 47, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834. M. Reşid Paşa'nın Paris'e, Namık Paşa'nın Londra'ya elçi olarak gönderilmeye karar verilmesi ardından Bouteneff, elçi talimatnamelerinin kendine verilmesini istemiş ve Babiâli'ye ittifak antlaşmasına göre her türlü meseleyi kendisiyle paylaşmak zorunda olduklarını söylemişti. NA, FO, 78/238, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834. Bunun üzerine, Namık Paşa'nın talimatnamesi Rus elçisine verilmek zorunda kalınmıştı. BOA, HAT, nr. 37480. Rus elçisi, 1835'te Namık Paşa yerine Nuri Efendi Londra elçisi olarak gönderileceği sırada da bu konuda kendilerine danışılması gerektiğini ileri sürmüştü. BOA, HAT, nr. 46126. Aynı günlerde Lord Ponsonby'nin Boğazlardan geçen Rus gemileriyle ilgili sorusunun cevabını, Rus maslahatgüzarı hazırlamıştı. BOA, HAT, nr. 46201. Bu sırada mesele Londra'ya da aksetmiş, Dük Wellington, Namık Paşa'dan konuyla ilgili açıklama istemişti. Babiâli, Namık Paşa'ya aradaki ittifak gereği gizli olmayan yazıları Rusya'ya göstermek durumunda kaldıklarını bildirmişti. Aynı şekilde cevap vermesi için Nuri Efendi'ye de talimat verilmişti. BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 37467; BOA, HAT, nr. 33015. A.

meselede nasıl davranılacağıyla ilgili Rus elçisiyle görüşülerek karar vermişti¹⁷¹. Aynı zamanda Lord Ponsonby, gizli maddeyi Akif [Paşa]'dan elde etmişti. Bir süre sonra Lord Palmerston, Babiâli'den gizli maddenin gerçek manasının ne olduğuna dair resmî cevap istemesi için Lord Ponsonby'ye talimat verdi. Lord Ponsonby, II. Mahmud'un panikle Rusya'yı çağırabileceği düşüncesiyle bu talimatı yerine getirmede pek aceleci davranmadı¹⁷². Fakat 9 Şubat 1834'te Babiâli'ye iki nota verdi¹⁷³. Bu notalara, Rus elçisi Bouteneff'in müdahalesiyle, muğlâk ifadelerle dolu, oylamaya yönelik yanıtlar verildi. Diğer yandan Lord Ponsonby'nin İstanbul'dan gönderdiği Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın nüshası ile Lord Palmerston'un Londra'daki Rus elçisinden aldığı nüshanın birbirinden farklıydı. Lord Palmerston, hemen bu konularda Babiâli'den açıklama istenmesi talimatı gönderdi¹⁷⁴. Bunun üzerine Lord Ponsonby Babiâli'ye, 21 Nisan'da antlaşmanın iki nüshası arasındaki farklılığı soran yeni bir nota verdi. Akif [Paşa], bu farklılığın çeviri yanlışlığından kaynaklandığını belirterek bu meselenin üzerine gidilmemesini rica etti¹⁷⁵. Babiâli, bir süre yaşanan tereddütten sonra, Londra'daki Rus Elçisi Prens Lieven'in verdiği antlaşma nüshasının doğru metin olduğunu kabul etmek zorunda kaldı¹⁷⁶. Bunun üzerine Lord Ponsonby, bu konuda Babiâli'yi sıkıştırmaktan vazgeçti. Ancak Kasım 1834'e gelindiğinde 9 Şubat'ta verdiği iki notadaki soruları Babiâli'ye yeniden yöneltti¹⁷⁷. 3 Aralık'ta ise Babiâli'nin cevabı geldi. Bir gün sonra Akif [Paşa], bu cevabı Rus elçisinin dikte ettirdiğini itiraf ederek “*Biz bu tip işlerin tümünde, Rusya'nın tavsiyesini istemeye mecburuz.*” dedi. Ayrıca Babiâli'nin Lord Ponsonby'nin tüm yazılarını Bouteneff'e gösterdiğini açıkladı¹⁷⁸. Bu sırada II. Mahmud, duruma müdahale etti ve Lord

---

¹⁷¹ BOA, HAT, nr. 46195; BOA, HAT, nr. 46195. A.

¹⁷² NA, FO, 78/224, nr. 35, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1833; NA, FO, 195/109, nr. 24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Aralık 1833; NA, FO, 78/235, nr. 4, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1834.

¹⁷³ NA, FO, 78/235, nr. 18, ek. 1 ve 2, Ponsonby'den Akif [Paşa]'ya, 09 Şubat 1834; BOA, HAT, nr. 46564; BOA, HAT, nr. 46564. A.

¹⁷⁴ NA, FO, 195/114, nr. 10, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Şubat 1834.

¹⁷⁵ NA, FO, 78/236, nr. 49, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834; NA, FO, 78/236, nr. 76, ek. 1, Ponsonby'den Akif [Paşa]'ya, 21 Nisan 1834.

¹⁷⁶ NA, FO, 78/236, nr. 76, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; NA, FO, 78/236, nr. 76, ek. 2, Akif [Paşa]'dan Ponsonby'ye, 19 Mayıs 1834; BOA, HAT, nr. 46234. B.

¹⁷⁷ NA, FO, 78/240, nr. 178, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1834.

¹⁷⁸ NA, FO, 78/240, nr. 191, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Aralık 1834; NA, FO, 78/240, nr. 191, ek. 1, Akif [Paşa]'dan Ponsonby'ye, 03 Aralık 1834.

Ponsonby'ye açık bir cevap verilmesini istedi¹⁷⁹. Buna rağmen Akif [Paşa], İngiliz elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla bu konuda resmî cevap istenmemesini rica etti. Çünkü Bouteneff, açık bir cevap verilmesine izin vermiyordu. Lord Ponsonby, Akif [Paşa]'ya, bunu kabul edemeyeceklerini bildirdi¹⁸⁰. Sonuçta Akif [Paşa], istenilen cevabı göndermek zorunda kaldı. Bu cevap, öncekiler gibi muğlak ifadeler içermekle birlikte son bir yıldır alınan yanıtlar, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın gerçek karakterini ortaya çıkardı. Böylece ittifakın savunmaya değil, saldırıya yönelik olduğunu ispatlamış oldu¹⁸¹. Lord Ponsonby, bu konularda elde ettiği başarıyı büyük ölçüde, bir süredir gizli iletişime dâhil Akif [Paşa]'dan aldığı bilgilere borçluydu. Bouteneff ve Stürmer'in yaptıklarıyla ilgili perde arkası bilgileri hep onun aracılığıyla öğrenmişti¹⁸².

B. Bir İkna Aracı Olarak Mısır Meselesi

Lord Ponsonby'nin Rus etkisini ortadan kaldırmak için araç olarak kullandığı diğer bir konu, Mısır Meselesiydi. Çünkü II. Mahmud'un Rus etkisine girmesinin en büyük sebebi M. Ali Paşa'ydı. 1834'te Mısır Meselesinin yeniden alevlenmesi sırasında gelişen olaylar, Lord Ponsonby'ye Rus nüfuzunu kırmak için bu konuyu nasıl kullanabileceğini öğretecekti.

Lord Palmerston ve Lord Ponsonby, Osmanlı Devleti'nin reformlar aracılığıyla güçlendirilmesi ilgili planlar yaparken II. Mahmud'un planları onlarınkilerden çok farklıydı. M. Ali Paşa'yla bir an önce hesaplaşmak ve en azından Suriye'yi geri almak istiyordu. Bu konuda ilk sinyali Şubat 1834'te Akif [Paşa] verdi. Akif [Paşa], Lord Ponsonby'ye Osmanlı Devleti'nin "*bütünlüğü ve dâhilî güçlenmesi için*" İngiltere ve Fransa'nın desteğine ihtiyaç duyduklarını, ancak önce İngiltere'nin tam olarak ne yapabileceğini öğrenmek istediklerini bildirdi¹⁸³. Bir süre sonra Akif [Paşa], II. Mahmud'a Osmanlı Devleti çıkarlarının

¹⁷⁹ NA, FO, 78/240, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Aralık 1834.

¹⁸⁰ NA, FO, 78/240, nr. 209, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1834; NA, FO, 78/240, nr. 209, ek. 2 Ponsonby'den Pisani'ye, 15 Aralık 1834; BOA, HAT, nr. 46653, 17 Aralık 1834. A.

¹⁸¹ NA, FO, 78/252, nr. 11, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835; NA, FO, 78/252, nr. 11, ek. 1, Akif [Paşa]'dan Ponsonby'ye, 23 Aralık 1834. Lord Ponsonby, Akif [Paşa] aracılığıyla Bouteneff'in Babiâli'ye gönderdiği ve gizli maddeye verilecek cevapla ilgili talimat içeren mektubu ele geçirmişti. NA, FO, 78/252, gizli, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835.

¹⁸² NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.

¹⁸³ NA, FO, 78/235, nr. 12, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1834.

İngiltere'ye güvenmeye ve onlarla iş birliğine bağlı olduğunu söylediğini açıkladı¹⁸⁴. Akif [Paşa], M. Ali Paşa'ya saldırmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylüyordu. Mısır valisi önce saldırarak veya bağımsızlığını ilan edecek olursa bu kararın değişeceği garantisini veriyordu¹⁸⁵. Ancak II. Mahmud, Nablus'ta Mısır valisine karşı bir ayaklanma çıktığını öğrendiğinde verdiği garantileri unuttu ve bu durumu Suriye'yi geri almak için bir şans olarak gördü. Önce aradaki ittifaka dayanarak Rusya'ya, Mısır valisine yapılacak bir saldırıya destek verip veremeyecekleri sordu. Ancak Rusya, ittifak antlaşmasının sadece İstanbul'un ve Boğazların korunmasına yönelik yapıldığı yanıtını verdi¹⁸⁶. Bunun üzerine II. Mahmud, Rusya'dan daha da uzaklaşarak İngiltere'nin dostluğuna ve yardımına daha fazla önem vermeye başladı. İngiltere önce, M. Ali Paşa'nın Kandiye'yi geri vermesini ve vergisini ödemesini sağlamalıydı¹⁸⁷. Lord Ponsonby de bu isteklerin karşılanması taraftarıydı. Çünkü padişahın Mehmet Ali nefreti ve korkusu o kadar çoktu ki herhangi bir tehlike hâlinde padişah, Hünkâr İskelesi Antlaşması'na dayanarak Rusları yardıma çağırmaktan çekinmeyecekti. Ayrıca bu talepler karşılandığı takdirde, İngiltere'nin ne kadar güçlü ve güvenilir olduğu, Rusya'ya bel bağlanamayacağı da ispat edilecekti¹⁸⁸.

Kısa süre sonra II. Mahmud, Mısır valisinin Bağdat'ı ele geçirmeye hazırlandığına dair bir istihbarat aldı. Bu gerekçeyle Sivas'taki Osmanlı birliklerinin başındaki Reşid Mehmed Paşa'ya¹⁸⁹ kuvvetlerini arttırma talimatı verildi¹⁹⁰. Lord Ponsonby buna tepkisini önce temkinli gösterdi. Amirinin verdiği talimatlar gereği barışın bozulmamasına yönelik tavsiyelerde bulunuyordu. II. Mahmud'u, içinde bulunduğu durumun farkına varması ve böyle bir çatışma başlayacak olursa Mısır güçleri karşısında Osmanlı ordusunun başarılı

¹⁸⁴ NA, FO, 78/235, nr. 36, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1834.

¹⁸⁵ NA, FO, 78/235, nr. 36, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 15 Mart 1834.

¹⁸⁶ NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834; Anderson, *age.*, s. 108; Bolsover, "Lord Ponsonby", s. 104.

¹⁸⁷ NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1834.

¹⁸⁸ NA, FO, 78/236, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834; NA, FO, 78/236, nr. 57, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mayıs 1834.

¹⁸⁹ 1832 yılında Konya Savaşı'nda İbrahim Paşa'ya yenilen sadrazam Reşid Mehmed Paşa, Kasım 1834'te önce Sivas, daha sonra Diyarbakır ve Harput bölgelerinin yönetimine getirildi. Buradaki Osmanlı birliklerinin komutanlığını yürüttü. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 274.

¹⁹⁰ Lord Ponsonby, bu konuda A. Fevzi Paşa'yı uyarılmış ve Bağdat Valisi Ali Paşa'nın böyle bir zemin hazırlanmaması için ikaz edilmesini istemişti. NA, FO, 78/236, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1834.

olamayacağı, bunun sonucunda da kurbanın kendi olacağı yönünde uyardı¹⁹¹. Ancak bir süre sonra M. Ali Paşa'nın Kandiye'yi geri vermeyi reddettiğini açıklaması ve isyancıların İbrahim Paşa'yı Nablus'ta yenerek Kudüs'te sıkıştırdığı bilgisinin İstanbul'a ulaşması üzerine durum iyice kritikleşti. Öyle ki Akif [Paşa] açıkça, Mısır valisiyle savaş çıkması hâlinde İngiltere'nin yardım edip etmeyeceğini sordu. Lord Ponsonby bu soruya Babıâli'nin ümit ettiği gibi bir yanıt vermedi. Yalnızca böyle bir şey vuku bulduğu takdirde padişahın tahtını kaybedebileceği ihtimalinin akıldan çıkarılmaması gerektiğine söylemekle yetindi¹⁹². Akif [Paşa], kısa süre sonra “*M. Ali Paşa ile savaş başladığı takdirde İngiltere ne yapacaktır?*” şeklinde ikinci bir soru yönelttiğinde bu kez Lord Ponsonby'nin cevabı “*Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı korunmaya çalışılacaktır.*” şeklinde oldu¹⁹³. İngiltere'nin, Suriye'nin geri alınmasına yardım edeceği imasını içeren bu cevap üzerine II. Mahmud'un İngiltere'ye yönelişi daha da güçlendi.

Gelişmeler açıkça gösteriyordu ki İstanbul'daki Avrupa elçilerinin Osmanlı sarayındaki etkinliği, Mısır Meselesinde II. Mahmud'a verdikleri ümit oranında artıyor ya da azalıyordu. Bu gerçeği gören Lord Ponsonby de bu meseleyi bir koz olarak kullanmazsa sarayı ve Babıâli'yi etkileyemeyeceğini anlamakta gecikmedi. Osmanlı topraklarında Rus nüfuzunun kırılması ve İngiliz etkisinin arttırılması için Mısır Meselesini, etkili bir araç olarak kullanmaya karar verdi. Bu sebeple Akif [Paşa], İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasına karşı iki devletin dost ve müttefik olduğunu gösterecek bazı hareketlerde bulunmasını sağlaması için ricada bulunduğu, bu kez onu geri çevirmedi¹⁹⁴. Çünkü Lord Ponsonby'ye göre asıl sorun, Rusya idi. M. Ali Paşa'ya karşı verilecek destek sözü, II. Mahmud'un

---

¹⁹¹ NA, FO, 78/236, nr. 70, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Haziran 1834; Urquhart, *Reminiscences*, nr. 9, Ponsonby'den Urquhart'a, 09 Haziran 1834, s. 36; PB, GRE/E/481/4/66, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Haziran 1834.

¹⁹² NA, FO, 78/236, nr. 81, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; NA, FO, 78/237, nr. 99, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Temmuz 1834. Bir süre sonra Şam'daki İngiliz konsolosundan İngiliz elçiliğine, İbrahim Paşa'nın Mısır'dan yeni birlikler getirerek Kudüs'ü tekrar ele geçirdiğine dair bir haber ulaştı. Bu da II. Mahmud'un ani bir saldırıyla Suriye'nin geri alınması planının ne kadar isabetsiz olduğunu gösteriyordu. NA, FO, 78/237, nr. 91, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Temmuz 1834.

¹⁹³ Bolsover, “Lord Ponsonby”, s. 104.

¹⁹⁴ NA, FO, 78/237, nr. 108, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Ağustos 1834.

Rusya'dan tamamen kurtulmasını sağlayacaktı¹⁹⁵. Babıâli'ye, İngiltere'nin her koşulda Osmanlı'nın bağımsızlığını koruyacağı garantisini vermeye devam etti. Ancak Lord Ponsonby şunu anlamıştı ki İngiltere, Mısır valisine karşı yardım sözü verdiği takdirde, II. Mahmud tamamen İngiltere'nin yanında yer alacaktı¹⁹⁶.

Bir süre sonra İngiliz kralının barışın bozulmasını istemediğine ve ilk saldıranın II. Mahmud olması hâlinde Osmanlı'ya yardım edilmeyeceğine dair Lord Palmerston'un talimatı İstanbul'a ulaştı¹⁹⁷. Lord Palmerston Mısır Meselesinin II. Mahmud'u İngiltere'ye yönlendirdiğini ve bunun kendi tavsiyelerini padişaha dinletmek için etkili bir araç olduğunu da görmüştü. Yukarıdaki talimatla aynı gün Lord Ponsonby'ye gönderdiği özel mektubunda, onun çalışmalarından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Ayrıca padişaha, savaştan kaçınması ve kendi güvenliği için reformlarla ülkesini güçlendirmeye çalışması yönünde tavsiyelerde bulunmaya devam etmesini istedi¹⁹⁸. Lord Palmerston, 1832 yılında Stratford Canning'in Yunan sınır antlaşmasını İngiltere'nin istediği şartlarda padişaha kabul ettirebilmek için, Mısır valisine karşı yardım konusunu “yem” olarak kullanmasına nasıl ses çıkarmadıysa, şimdi de Lord Ponsonby'nin aynı yöntemi izlemesini görmezden gelecekti. Bununla birlikte İngiliz Dışişleri Bakanı, gerçek bir çatışma hâlinde meseleye Rusya'nın da dâhil olacağını biliyordu. Özellikle Mısır valisinin bağımsızlığa hazırlandığına dair haberler kendine ulaştığında, duruma müdahale etmekte gecikmedi. Bu bağlamda Lord Palmerston, M. Ali Paşa'yı Champbell ile; II. Mahmud'u da Lord Ponsonby ve Namık Paşa¹⁹⁹ aracılığıyla uyararak muhtemel bir çatışmayı önledi²⁰⁰. Böylece savaş tehlikesi, bir süre daha ortadan kaldırıldı.

¹⁹⁵ NA, FO, 78/237, nr. 114, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ağustos 1834.

¹⁹⁶ NA, FO, 78/237, nr. 115 ve 122, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1834; Bolsover, “Lord Ponsonby”, s. 105.

¹⁹⁷ NA, FO, 195/116, nr. 41, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ağustos 1834.

¹⁹⁸ PB, GRE/E/481/4/72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1834.

¹⁹⁹ II. Mahmud, bir süre önce Namık Paşa'yı Londra'ya elçi olarak gönderme kararı almıştı. Böylece İstanbul'daki girişimlerin yanı sıra Londra'da da bir Osmanlı memuru çalışacak ve M. Ali Paşa'ya karşı İngiltere'den yardım alma şansı artırılacaktı. NA, FO, 78/237, nr. 111, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Ağustos 1834; BOA, HAT, nr. 46623, 19 Ağustos 1834.

²⁰⁰ Lord Palmerston, Eylül ayında Fransa'nın M. Ali Paşa'yı bağımsızlık için cesaretlendiğini öğrendiğinde Champbell'den M. Ali Paşa'yı, bağımsızlığını ilan etmeyi denerse, onu Mısır'dan ve Suriye'den çıkarmak zorunda kalacakları yönünde uyarmasını istedi. PP/GC/VA/148, Palmerston'dan Champbell'e, 29 Eylül 1834. Lord Palmerston, Namık Paşa'ya da M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesine izin vermeyeceklerine dair garanti

C. David Urquhart Faktörü

David Urquhart, Ağustos 1833'te kralın da desteğini alarak Anadolu ve Asya'nın politik ve ekonomik koşulları hakkında rapor hazırlamak üzere İstanbul'da çalışma izni aldı²⁰¹. İstanbul'a geldikten sonra asıl görevini bir süre sakladı. Kendini ticaret amacıyla gelen bir tüccar olarak tanıttı. Urquhart, her ne kadar gerçek görevini gizlese de Osmanlı Devleti hakkında yazdığı kitap sebebiyle İstanbul'da herkes tarafından tanınıyordu. Babiâli, Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshası editörü Alexander Blacque aracılığıyla ondan, Osmanlı reformlarıyla ilgili düşüncelerini anlatan bir rapor hazırlamasını istedi. Bu rapor Türkçeye çevrilecek, kitabıyla birlikte II. Mahmud'a sunulacaktı²⁰². Lord Ponsonby, Urquhart'ın gerçek görevini öğrendiğinde İstanbul'da yalnız başına yürüttüğü çalışmalarda onun kendine iyi bir yardımcı olabileceğini anladı. Çünkü 1832'de İstanbul'da bulunduğu sırada birçok üst düzey Osmanlı yöneticisiyle yakın ilişkiler kuran Urquhart'ın bağlantıları aracılığıyla Babiâli üzerindeki Rus etkisini azaltmada etkili olabileceğini biliyordu. Gerçekten de Urquhart, gelir gelmez eski tanıdıklarıyla yeniden ilişki kurmayı başardı.

Urquhart, daha önce de belirttiği gibi ticarî imkânları araştırmak ve bu konuda rapor hazırlamak için görevlendirilmişti. Ancak kısa sürede ilgi alanı değişti; Londra'ya, politik konularda gittikçe artan raporlar göndermeye başladı. Rusya'dan alınan hammaddenin Osmanlı Devleti'nden alınması gerektiğine dair 23

---

verdi. BOA, HAT, nr. 37503. F, 25 Ekim 1834. II. Mahmud, Ekim 1834'te, savaşçı söylemini değiştirdi. Ordusunun ve donanmasının yeterli olmadığını anladı. Avrupa elçilerinin Mısır valisinin bağımsızlığına izin vermeyeceklerine dair verdikleri resmî taktir üzerine saldırı planından vazgeçti. Böyle bir garantiyi II. Mahmud istedi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya elçileri istenilen şekilde hazırlanmış taktirleri Babiâli'ye verdiler. BOA, HAT, nr. 37503; BOA, HAT, nr. 37503. C; BOA, HAT, nr. 37503. D; BOA, HAT, nr. 20064, 12 Kasım 1834. Aynı günlerde Fransa ve İngiltere, II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasında yeni bir savaş başlarsa bunu zor kullanarak engelleme kararı aldılar. NA, FO, 195/116, nr. 65, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Kasım 1834. II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasındaki çatışma olasılığı İngiliz basınının da gündeminde önemli bir yer tutuyordu. Bu gazetelerden birinde Suriye'nin yakında çok büyük olaylara sahne olacağı ve burada Osmanlı Devleti'nin kaderinin belirleneceği düşünceleri dile getirilmişti. *John Bull*, nr. 725, 03 Kasım 1834, s. 346.

²⁰¹ NA, FO, 78/249, nr. 13, Backhouse'tan Palmerston'a, 08 Ağustos 1833. Palmerston, Urquhart'a kendi talimatını yazması için izin vermişti. Bu talimata göre Urquhart, 18 ay içinde, Balkanlar'dan Türkiye'ye, Hazar Denizi, Afganistan, Arabistan-Bağdat, Suriye, Yunanistan'ı kapsayan bir seyahat gerçekleştirecekti. Bolsover, "David Urquhart", s. 446.

²⁰² Bolsover, "David Urquhart", s. 447; Sander, *age.*, s. 200; Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986, s. 13.

Ocak tarihli raporunun sonunda, İngiliz diplomasisinin Osmanlı yönetimini etkilemesi gerektiğini düşündüğünü bildirdi²⁰³. Bir sonraki raporu, artık tam anlamıyla politikti. Burada, Osmanlı halkının Ruslardan nefret ettiği, İngiltere padişaha yardım etmezse Türklerin İngilizlere olan güvenin tamamen kaybedeceği yönünde Lord Palmerston'u uyarıyordu. Urquhart incelemelerini sürdürmek istiyordu. Bu amaçla İstanbul'da daha uzun kalabilmek için izin istedi²⁰⁴. Lord Ponsonby de onun bir süre daha İstanbul'da çalışması fikrini destekliyordu²⁰⁵. Aynı şekilde Lord Palmerston da onun raporlarıyla yakından ilgileniyor, Türkiye'deki çalışmalarını faydalı buluyordu. Bu sebeple Nisan ayına kadar İstanbul'da kalmasına izin verdi²⁰⁶.

Urquhart'ın İstanbul'da olması Rus ve Avusturya elçilerinin iş birliği karşısında yalnız kalan Lord Ponsonby'nin önemli bir destek kazanmasını sağladı. Hemen sonra, Vogorides ve Mac. Guffog'un yanında Alexander Blacque'in de bu gruba dâhil olmasıyla Lord Ponsonby iyice rahatladı. Urquhart ve Lord Ponsonby'nin Osmanlı Devleti ile ilgili fikirleri de büyük oranda uyuşuyordu. Bu uyum sayesinde Urquhart, her geçen gün daha güçlü bir şekilde Lord Ponsonby'yle ortak hareket etmeye başladı. Türklerin hangi şartlarda reformları uygulamayı başarabilecekleri konusunda aralarında fikir ayrılıkları bulunmasına karşın, ikisi de reformlarda ilerleme sağlamasını hedefliyordu. Urquhart İstanbul'da kalmak için izin aldıktan sonra Osmanlı maliyesi, ticareti ve nüfus istatistiği üzerinde, dış işlerinin talimatından çok öte bir inceleme yürütmeye başladı. Asıl görevi olan ticarî konularda ise çok az bir ilerleme sağlayabildi²⁰⁷. Çünkü neredeyse tüm enerjisini A. Fevzi Paşa, Namık Paşa gibi bağlantılarla görüşmeye ve Lord Ponsonby ile Osmanlı'nın durumunu iyileştirmek için neler yapılabileceği üzerinde düşünmeye harcıyordu. Lord Ponsonby, Urquhart'ın bu çalışmalarından çok memnundu. Zorlukların çok büyük olduğunu, bu nedenle zeki ve temkinli hareket etmeleri gerektiğini söylüyor ve “*Biz fırsatları ortaya çıkarmak için*

²⁰³ NA, FO, 78/249, nr. 2, Urquhart'tan Palmerston'a, 23 Ocak 1834.

²⁰⁴ NA, FO, 78/249, nr. 3, Urquhart'tan Palmerston'a, 28 Şubat 1834.

²⁰⁵ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Nisan 1834, s. 33.

²⁰⁶ NA, FO, 78/195/115, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Mayıs 1834; Bolsover, “David Urquhart”, s. 450.

²⁰⁷ NA, FO, 78/249, Urquhart'tan Backhouse'a, 16 Haziran 1834.

çalışmamalıyız, fırsatların kendiliğinden ortaya çıkmasını beklemeliyiz.” diyordu²⁰⁸.

Urquhart, 1834'tün Temmuz ve Ağustos ayları boyunca Karadeniz'in kuzey sahillerini içine alan bir geziye çıktı. Buradaki topluluklarla, özellikle de Çerkezlerle görüştü. Sayıları altı milyonu bulan Çerkezlerin Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çok güçlü bir bariyer olacağını düşündü. İngiliz Dışişleri Bakanlığına Çerkezlerin desteklenmesi gerektiğiyle ilgili ayrıntılı raporlar gönderdi. İstanbul'a döndükten sonra da Lord Ponsonby ile çalışmalarına devam etti. Bu sırada Avrupa kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmek için onunla birlikte yazılar hazırladı. Bunlardan biri *England, France, Russia, and Turkey*²⁰⁹ adıyla daha sonra basıldı ve kopyaları kısa sürede yayılarak Avrupa'da büyük bir yankı uyandırdı. Kitap, aynı ilgiyi İstanbul'da da gördü ve çevirisi II. Mahmud tarafından da okundu. Urquhart, Lord Ponsonby'nin tavsiyesiyle Osmanlı Devleti ve seyahat ettiği yerlerdeki izlenimleri hakkında Lord Palmerston'a ayrıntılı raporlar²¹⁰ gönderiyordu. Ancak Lord Palmerston, Urquhart'ın görevi dışına çıkarak Çerkezlerle ilgili faaliyetlerde bulunmasından rahatsız oldu. Lord Ponsonby'den onu kontrol etmesini istedi. Bir süre sonra, gönderdiği raporlardaki düzensizliği de göz önünde bulundurarak onu Londra'ya geri çağırdı. Fakat daha sonra Lord Ponsonby'nin Urquhart'ın Çerkezleri isyana teşvik etmediğini ve İstanbul'da kendine çok yardımcı olduğunu bildirmesi üzerine, onu İstanbul başkonsolosu olarak atamak istedi. Ne var ki Urquhart kendine yöneltilen suçlamalar yüzünden daha fazla İstanbul'da kalmak istemedi ve Londra'ya dönmeye karar verdi. Lord Ponsonby de onun bu kararını destekliyordu. Çünkü Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında Urquhart vasıtasıyla birinci elden bilgi edinebilecek

---

²⁰⁸ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 20, Ponsonby'den Urquhart'a, Haziran 1834, s. 41; Anick, *agt.*, s. 80.

²⁰⁹ Bu küçük kitabın asıl metnini Lord Ponsonby hazırladı. Urquhart, Londra'ya döndükten sonra üzerinde değişiklikler yaparak bastırdı. Urquhart, *Reminiscences*, nr. 21, 20 Ağustos 1834, s. 42.

²¹⁰ Urquhart, söz konusu raporda Osmanlı Devleti ve halkının durumunun iyi olmadığını tespit ederek, ilerleme için reformların gerekli olduğunu kanaatine varmıştır. Tespitlerine göre, özellikle halk, padişahın Ruslarla yakın ilişkide olmasından rahatsızdı. Hatta bazı kişiler Urquhart'tan padişaha Ruslarla yakın dost olmamasını söylemesini istemişti. Urquhart halkın bu memnuniyetsizliğini İngiliz nüfuzunu arttırmak için kullanabileceğini düşünüyordu. NA, FO, 78/249, nr. 8, Urquhart'tan Palmerston'a, 02 Eylül 1834. Urquhart, yine Lord Ponsonby'nin talebiyle Ekim 1834'te Türkiye'nin kaynaklarıyla ilgili kapsamlı bir rapor daha hazırlamıştı. NA, FO, 78/239, nr. 159, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Ekim 1834.

ve kamuoyunu basın aracılığıyla Türkiye lehine yönlendirilebilecekti²¹¹. Urquhart'a şöyle demişti: “*Sen soylu bir görev üstlendin. Girişimde bulunduğun şerefli bir iştir*”²¹². Urquhart, Aralık 1834'te İstanbul'dan ayrıldı. Yolculuğa çıkmadan hemen önce, reformlar ve alınması gereken diğer tedbirler konusunda tavsiyelerini içeren bir mektubu da II. Mahmud'a iletmişti²¹³.

Urquhart'ın Londra'ya dönüşü, Lord Ponsonby için zor bir döneme rast geldi. Çünkü aynı günlerde Liberal Parti (Whing) hükûmeti görevden alındı (15 Kasım 1834) ve yerine Muhafazakâr Parti (Tory) iktidara geldi. Dük Wellington ise dışişleri bakanlığına atandı²¹⁴. Lord Ponsonby'nin Lord Palmerston'la kurduğu ilişkiyi Dük Wellington'la aynı şekilde sürdürebilmesi imkânsızdı. Kısa bir süre sonra, onu elçilikten almak için yeni kabine üyelerinden bazıları ve Londra'daki Rus elçisi harekete geçti. Buna karşılık Babıâli, Londra Elçisi Namık Paşa'ya Lord Ponsonby'nin görevden alınmasını önlemeye çalışması talimatı verdi²¹⁵. Bununla beraber Lord Ponsonby, kendini elçiliğe atayan hükûmet değiştikten sonra, görevine devam etmesinin zor olduğunu farkındaydı. Yine de Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunmak için mümkün olduğunca İstanbul'da kalmaya kararlıydı²¹⁶. Fakat Rusya'nın bir şekilde kendini görevden aldırılmayı başaracağını da düşünüyordu²¹⁷. Kısa bir süre sonra Dük Wellington, Lord Ponsonby'nin İngiliz donanmasını İstanbul'a çağırma yetkisini geri aldı²¹⁸. Dük Wellington, Urquhart'a benzer şekilde davrandı. Osmanlı Devleti'ne yönelik aktif bir politika izlenmesi gerektiğini savunan Urquhart'ın hazırladığı ve huzurunda okuduğu memorandumunu

²¹¹ NA, FO, 78/249, nr. 7, Urquhart'tan Palmerston'a, 18 Ağustos 1834; PB, GRE/E/481/21/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ekim 1834; PB, GRE/E/481/4/87, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Ekim 1834; NA, FO, 78/249, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Ekim 1834; LC, Turquie, 270, Roussin'den Rigny'e, 09 Şubat 1835; Urquhart, *Reminiscences*, nr. 27, 11 Ekim 1834, s. 44; Bolsover, “David Urquhart”, s. 451–453. Urquhart'ın Çerkezistan gezisiyle ilgili ayrıca bk. Koloğlu, *age.*, s. 14.

²¹² Urquhart, *Reminiscences*, nr. 34, Ponsonby'den Urquhart'a, 08 Aralık 1834, s. 49.

²¹³ PB, GRE/E/632/97, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Aralık 1834.

²¹⁴ PB, GRE/E/4/89, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Kasım 1834; NA, FO, 78/240, nr. 212, Ponsonby'den Wellington'a, 18 Aralık 1834; Movat, *age.*, s. 168; Shaw, *The Duke of Wellington*, s. 125.

²¹⁵ PB, GRE/E/632/108, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 26 Ocak 1835; PB, GRE/E/378/36, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 09 Şubat 1835. Namık Paşa'nın bildirdiğine göre Lord Ponsonby önceki hükûmet tarafından atandığı için, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporlara artık itibar edilmiyordu. BOA, HAT, nr. 47283. L, 31 Ocak 1835.

²¹⁶ PB, GRE/E/322/B/61, Ponsonby'den Strangway'e, 18 Aralık 1834.

²¹⁷ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 40, Ponsonby'den Urquhart'a, 02 Şubat 1835, s. 53.

²¹⁸ NA, FO, 195/122, nr. 5, Wellington'dan Ponsonby'ye, 16 Mart 1835.

ciddiye almadı. Çünkü Osmanlı Devleti'ne saldırmayacağı yönünde Rusya'nın verdiği garantiye güveniyordu²¹⁹. Dük Wellington, Namık Paşa'nın sunduğu memorandumunu da önemsemedi. Namık Paşa burada, II. Mahmud'un reformlar yaparak medeni devletler arasına girmek için uzun zamandır çaba gösterdiğini, ancak M. Ali Paşa'nın tıpkı bir kanser gibi, iyi olan her şeyi engellediğini, İngiltere'nin bu konuda yardımını beklediklerini belirtmekteydi²²⁰. Dük Wellington'un tepkisi sert oldu ve bir devletin diğer bir devlete güvenerek yaşayamayacağını "*her devletin kendi kuvvetine itimad*" etmesi gerektiğini hatırlatarak Osmanlı'nın iç işlerine karışmak gibi bir niyetinin olmadığını söyledi. II. Mahmud'a kendi işlerini düzenlemesini, ordusunu ve donanmasını güçlendirerek diğer devletlerin vaatlerine güvenmemesini tavsiye etti²²¹. İngiliz hükûmetinin bu tavrı, 1833 yılında başlatılan yeni Osmanlı politikasından vazgeçildiği anlamına geliyordu.

---

²¹⁹ Bolsover, "David Urquhart", s. 454.

²²⁰ NA, FO, 78/250, ek. 1, Namık Paşa'dan Wellington'a, 18 Aralık 1834.

²²¹ BOA, HAT, nr. 37504. B, 22 Ocak 1835; BOA, İ. DUİT, nr. 140/1, lef. 5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFORM PROGRAMINI UYGULAMA ÇABALARI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER (1835–1838)

Buraya kadar anlatıldığı gibi, İngiltere'nin Doğu politikasına göre Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesi en önemli prensipti. Bunu sağlamak için İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Londra'daki ofisinde Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi için gerekli reformları ve bunların nasıl gerçekleştirileceğini tespit etmekteydi. Reformların hayata geçirilmesini sağlamakla görevli Lord Ponsonby'nin İstanbul'da karşılaştığı gerçekler ise amirinin hesapladığından çok daha farklıydı. İstanbul'da geçirdiği iki yıl, Osmanlı'nın gün geçtikçe müzminleşen problemleri için kesin ve hızlı çözüm reçeteleri hazırlamanın imkânsızlığını Lord Ponsonby'ye göstermişti.

Lord Palmerston'un reform programına göre, Osmanlı'nın çeşitli alanlarda, özellikle de askerî alanda reformlarla güçlendirilmesi, İngiliz yardımına ihtiyaç duyulmadan Osmanlı sınırlarının düşmanlara karşı korunmasını sağlayacaktı. O yıllarda II. Mahmud'un ülkesini Avrupalı yapma çabaları da göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere'nin reform taleplerinde bulunmasının memnuniyetle karşılanacağı akla gelebilirdi. Fakat bu iki devlet adamının reform anlayışlarında temel farklılıklar vardı. Lord Palmerston, hiçbir şekilde mevcut barış ortamının bozulmamasını ve Osmanlı kendini savunabilecek hâle gelene kadar, reformlara devam edilmesini istiyordu. Bu yüzden de Lord Ponsonby'den ve Doğu'daki İngiliz konsolosluklarından Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için planlar yaptığına dair haberler gelirken ve Londra'daki Osmanlı elçileri de Mısır valisine karşı askerî yardım taleplerinde bulunurken izlediği politika çizgisinden hiç sapmadı.

Buna karşılık II. Mahmud, M. Ali Paşa'yla olan hesabını bir an önce kapatmak istiyor ve çoğu zaman İngiltere'nin taleplerine uymayı reddediyor ya da bunları uygulamayı erteliyordu. Bu esnada Dışişleri Bakanının talimatlarını eksiksiz yerine getirmekle görevli Lord Ponsonby ise amirinin reform programını uygulanabilirlikten uzak buluyor ve farklı bir reform anlayışı benimsiyordu. Çünkü ona göre Rusya, Babıâli dâhil Osmanlı'nın tüm alanlarına nüfuz etmişti. Bu etki kaldırılmadan

reformların başarıya ulaşması imkânsızdı. Bu sırada padişahın zihni yalnız M. Ali Paşa'yla meşguldü. Bu durum karşısında Lord Ponsonby, Rusya ve Mısır Meseleleri çözüldükten sonra reformlara devam edilmesi gerektiği kanaatine vardı. Kısacası 1835 yılı başında, Osmanlı'nın modernleşmesine dair ortada, II. Mahmud'a, Lord Palmerston'a ve Lord Ponsonby'ye ait üç farklı reform anlayışı vardı.

1835–1838 yılları işte bu üç farklı reform anlayışının çatıştığı bir dönem oldu. Araştırmamızın bu bölümünde, böyle bir ortamda reform çalışmalarına dair Osmanlı'da hangi gelişmelerin yaşandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede önce aşağıdaki sorulara cevap verilmesi gerekmektedir: Lord Palmerston, reform programını hayata geçirmek için neler yapmıştı? Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi için İngiltere'den gönderilmek istenen kara subaylarının görevlendirilmesiyle ilgili hangi anlaşmazlıklar yaşanmıştı? Rusya, bu meseleye nasıl müdahil olmuştu? Bu dönemde, ortaya çıkan *Churchill Olayı* reformların gidişatını nasıl değiştirmişti? Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'nin reform anlayışlarındaki farklılığın dönemin olaylarına ne gibi etkileri olmuştu? Lord Palmerston, reform çalışmalarının kesintiye uğramaması için neler yapmıştı? Aynı yıllarda İngiltere'den eğitim ve askerî teknoloji transferi konusunda nasıl bir hareketlilik yaşanmıştı? Londra'ya hangi amaçla, kaç Osmanlı öğrencisi gönderilmişti? Bu öğrenciler yurtdışından döndükten sonra hangi kademelerde görev almışlardı? İngiltere'den askerî teknoloji alanında ne düzeyde bir transfer söz konusu olmuştu? Bunlar ve bunlara benzer soruların yanıtları ne ölçüde verilebilirse, yukarıda bahsi geçen ortamın Osmanlı modernleşme sürecine katkısı o ölçüde ortaya konulabilecektir.

I. OSMANLI ORDUSUNU GÜÇLENDİRME PROJESİ

1834 yılı sonunda dışişleri bakanlığı makamına getirilen Dük Wellington, Osmanlı Devleti'nin korunmasına ve güçlendirilmesine yönelik aktif bir politika izlenmesine yönelik sefelinin benimsediği görüşü desteklemiyordu¹. Bu yüzden

---

¹ Bolsover, "David Urquhart", s. 454; Jenks, *agt.*, s. 56. Liberal Parti'ye bağlı Grey hükûmeti iktidarken, aldığı en büyük eleştirilerden biri Fransa'nın Cezayir'i işgaline seyirci kalması ve 1832 yılında padişahın yardım isteklerine kayıtsız kalarak Rusların İstanbul'a gelmesine müsaade etmesi olmuştu. İngiliz hükûmetinin Osmanlı politikasını bir an önce değiştirmesi gerektiğine dair İngiliz gazetelerinde görüşler ortaya çıkmaya başlamıştı. Muhafazakâr Parti 1834 yılı sonunda işbaşına geldiğinde, bu gidişatı değiştireceği umuldu. *The Satirist; or, The Censor of*

İngiliz subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi amacıyla daha önce Lord Palmerston'un başlattığı girişimleri kendi bakanlığı döneminde, devam ettirmek niyetinde de değildi.

Buna karşılık, İstanbul'dan ayrılmadan önce Osmanlı ordusunda İngiliz subayları kullanmaya padişahı ikna etmeye çalışan Urquhart, bu kez yeni kurulan İngiliz hükûmetini konunun önemine inandırmak için çalışmalar sürdürüyordu. Çünkü ona göre böyle bir şey “*Türkler üzerinde çok güçlü bir etki ortaya çıkaracak ve Türklerin dış ilişkilerini tamamıyla değiştirecek*”². Aynı günlerde Lord Ponsonby de İngiliz subayları padişaha ve Babıâli'ye kabul ettirebilmek için İstanbul'da faaliyetlerde bulunuyordu. Halil Rıfat Paşa'nın adamı Selim Bey bu hususta ona yardım ediyordu. Babıâli'de geniş çevresi olan Selim Bey, Osmanlı yöneticileriyle konuşarak İngiltere'den subay istemenin önemini anlatıyordu. Selim Bey'in görüştüğü kişiler, ordu için değil ama donanma için İngiltere'den subay istenmesine sıcak bakıyorlardı. Selim Bey, İngilizlere bu mesele hakkında karar vermenin çok zor olduğunu söylüyordu. Çünkü Londra'ya Osmanlı elçisi gönderdikten hemen sonra İngiltere'den askerî uzman getirtmenin Rusya'yı daha da sınırlendirecek bir adım olacağı açıktı³. Aslında bu mesele, İngiltere ve Rusya arasında nüfuz mücadelesinin bir parçasıydı. Kısa bir süre sonra bu çekişmeye, Fransa ve Avusturya da dâhil oldu.

Paris'teki Rus Elçisi Pozzo di Borgo, II. Mahmud'un Fransız hükûmetinden Osmanlı askerlerini eğitmek için askerî uzmanlar istediğini hemen Petersburg'a bildirdi. Rus Başbakanı Nesselrode, bu konuda çeşitli uyarılar içeren bir mektup hazırladı. Bu mektubu İstanbul'daki Rus Elçisi Bouteneff aracılığıyla Babıâli'ye iletti. Çok geçmeden Avusturya Şansölyesi Metternich'in aynı doğrultuda bir mektubu da Babıâli'ye ulaştırıldı. Rusya ve Avusturya'nın bu ortak tepkisinden sonra Osmanlı Paris Elçisi M. Reşid [Paşa]'ya, Fransız subaylar konusunda henüz talepte bulunulmamışsa meselenin kapatılması, resmî talepte bulunulduysa bir çare bulunarak bunun geri çekilmesi hususu açıkça bildirildi⁴. Ancak M. Reşid [Paşa], Fransa'nın eski

---

The Times, 05 Ocak 1834, s. 4; *The Age*, 21 Aralık 1834, s. 2. Ne var ki yeni hükûmetin böyle bir amacı bulunmuyordu.

² PB, GRE/E/632/9, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 15 Aralık 1834; NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Strangways'a, 09 Mart 1836.

³ NA, FO, 78/252, gizli, Ponsonby'den Wellington'a, 12 Ocak 1835.

⁴ Bu mektupta, Paris'ten hoca getirtilmesinin büyük sakıncaları bulunduğu, bunların bilgili askerler olmalarına karşın öğrencilerine aşıladıkları fikirlerle fesada sebep oldukları, hatta bu sebeple

İstanbul Elçisi Guilleminot aracılığıyla üç subay için çoktan resmî bir talepte bulunmuştu. Hatta bunlardan ikisi, yolculuk hazırlığına bile başlamıştı. M. Reşid [Paşa], Babıâli'ye gönderdiği yazıda, en azından üzerinde anlaşmaya varılan bu üç kişinin kabul edilmesini istedi⁵. Ancak M. Reşid [Paşa]'nın bu isteği Babıâli tarafından geri çevrildi⁶. Görüldüğü gibi, Rusya ve Avusturya'nın şiddetli itirazları üzerine, sözleşmeleri bile hazırlanan Fransız askerî eğitimcilerin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi projesinden vazgeçilmiş oldu.

Bu sırada Peel hükûmeti görevden ayrılarak yerini Melbourne kabinesine bırakınca (Nisan 1835), Lord Palmerston tekrar dışişleri bakanı oldu⁷. Onun yeniden İngiliz Dışişleri Bakanlığının başına gelmesi, reform programıyla ilgili çalışmaların yeniden başlatılmasına imkân tanıdı. Lord Palmerston, aradan geçen beş aylık sürede bile Osmanlı'daki gelişmeleri yakından takibe devam etmişti. Göreve başladığında ise, ilk iş olarak Osmanlı ordusu için İstanbul'a subay gönderme projesini yeniden gündeme almak niyetindeydi.

Aynı günlerde Londra Elçisi Namık Paşa, görevinden alındı ve yerine Nuri Efendi atandı⁸. Lord Palmerston'un Nuri Efendi hakkındaki ilk izlenimleri olumsuzdu⁹; ancak bunu ilişkilere yansıtılmaktan kaçındı. Ona, padişahın savaştan kaçınması ve önce reformlarla devletin güçlendirilmesi gerektiği tavsiyelerinde bulunmaya devam etti. Nuri Efendi ise, Mısır Meselesi çözülmeden Osmanlı'da hiçbir

---

Paris'te kırk senedir hiçbir hükûmetin kalıcı olamadığı, uyarıları da yer alıyordu. BOA, HAT, nr. 46835, 1835.

⁵ BOA, DUİT, nr. 140/1, ek. 2, 1835. M. Reşid Paşa, Rusya'nın kendi ordusunda Fransız ve İngiliz subaylar kullandığını biliyordu. Bu sebeple yabancı subayların Osmanlı'ya zarar vereceği korkusunun yersiz olduğu görüşündeydi. Reşad Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954, s. 91.

⁶ M. Reşid Paşa, o sırada İstanbul'a gitmek üzereydi. Fransız yetkililere bu meseleyi geri dönüğünde çözmek istediğini bildirerek konuyu böyle kapatmayı seçmişti. BOA, HAT, nr. 46764, Mart 1835.

⁷ NA, FO, 78/253, nr. 87, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Mayıs 1835; NA, FO, 195/122, Wellington'dan Ponsonby'ye, 18 Nisan 1835; Movat, *agm.*, s. 169; Shaw, *The Duke of Wellington*, s. 125.

⁸ BOA, HAT, nr. 46430. Z, 08 Mayıs 1835.

⁹ Nuri Efendi, yabancı dil bilmiyordu. Üstelik onun Rus taraftarı olduğuna dair bazı bilgiler İstanbul'dan Londra'ya ulaşmıştı. BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 37520. A, Mart 1835. Nuri Efendi, Edirne Antlaşması görüşmelerinde görevli olarak bulunmuştu. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 405; Mehmet Selahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul 1306, s. 13. Ayrıca A. Fevzi Paşa'nın Petersburg elçiliği sırasında, elçilik heyetinde katip olarak yer almıştı. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 782. Bunlar, ona Rus taraftarı gözüyle bakılmasının en önemli sebepleri arasında yer alıyordu.

konuda ilerleme sağlanamayacağını savunmaktaydı¹⁰. Nuri Efendi'nin dile getirdiği bu görüş, aslında Lord Ponsonby'nin benimsediği ve uygulamaya çalıştığı reform anlayışına oldukça yakındı.

Bu sırada Lord Ponsonby, İstanbul'da II. Mahmud'la ve Babiâli'yle görüşüyor, İngiliz ve Fransız kamuoyunu da harekete geçirerek M. Ali Paşa'nın yola getirilmesine dair planlar hazırlıyordu. Çünkü ona göre Şark Meselesinin bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Aksi hâlde Osmanlı'nın dağılması kaçınılmazdı¹¹. Bu uğurda bir şeyler yapmaya öyle kararlıydı ki, İngiliz hükûmeti gerekli tedbirleri almadığı takdirde İstanbul elçiliğinden ayrılacağını Lord Palmerston'a bile bildirmişti¹². David Urquhart ise, bu sırada, Lord Ponsonby'nin direktiflerine göre İngiliz kamuoyunu Osmanlı lehine harekete geçirmek için Londra'da çeşitli çalışmalarda bulunuyordu¹³.

Kısa bir süre sonra, II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı bir saldırıya hazırlandığı haberi Londra'ya ulaştı. Bunun üzerine Lord Palmerston, Lord Ponsonby'den padişahı, barışı bozmaması ve Kütahya Antlaşması'nın şartlarına uyması yönünde uyarmasını ve ona, Konya Savaşı'nın akıbetini hatırlatmasını istedi. Lord Palmerston, II. Mahmud'un ülkesini geliştirmek için yaptığı reformları ve kaydettiği ilerlemeyi takdir ediyordu; fakat reform çalışmalarından sonuç alınması için sadece enerjik ve yetenekli olmak yeterli değildi. Bunun için zamana ve sabra ihtiyaç vardı. Lord Palmerston aynı mektubunda uyarılarına şöyle devam ediyordu:

*“Büyük ve disiplinli bir ordu, güçlü bir donanma, düzenlenmiş maliye, bütün bunlar sağlandığı takdirde Sultan yeniden bütün topraklarında otoritesini kurduğunu gösterebilir ve yabancı güçlerle ilişkiye girerken bağımsız bir tavır takınabilir. Fakat bunları başarınca ve reformlar olgunlaşınca kadar, sabırla beklemelidir”*¹⁴.

Ona göre, reformlar sonuçlanmadan M. Ali Paşa'ya karşı harekete geçilirse Osmanlı'nın yenilgisi kaçınılmazdı. Çünkü Osmanlı ordusu hâlâ yapılandırılma aşamasındaydı ve Mısır ordusuna nazaran çok güçsüzdü. Bu durum, II. Mahmud'un

¹⁰ PB, GRE/E/481/5/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Temmuz 1835.

¹¹ Lord Ponsonby, Mısır Meselesinin bir an önce çözülmesini istiyordu. Çünkü Rusya ve M. Ali Paşa, Osmanlı'daki bozulmanın devamı için iş birliği yapmaktaydı ve bunun önüne geçilmesi için M. Ali Paşa konusunun bir an önce bitirilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte Lord Ponsonby, II. Mahmud ve M. Ali Paşa'nın mevcut şartlarda savaşması durumunda, Rusya'nın zor duruma düşeceği kanaatindeydi. NA, FO, 78/254, nr. 131, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Temmuz 1835.

¹² PB, GRE/E/481/22/1, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Ağustos 1835.

¹³ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 53, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 14 Ağustos 1835, s. 67.

¹⁴ NA, FO, 195/122, nr. 40, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

M. Ali Paşa gibi yabancı subaylar kullanmamasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden Lord Palmerston, Lord Ponsonby'den İngiliz subayların Osmanlı ordusunu ve donanmasını eğitmesi için gönderilmesi konusunu Babiâli'ye yeniden hatırlatmasını istedi. O ayrıca askerî alanda ihtiyaç duyulabilecek tüm kitap, çizim ve planları da vermeyi vadediyordu¹⁵.

Aynı tarihte İngiliz elçisine gönderdiği bir özel mektuptan, bu konuyla ilgili düşüncelerini daha ayrıntılı tespit etmek mümkündür. Eğitilmeleri için bir süre önce İstanbul'dan Londra'ya 14 öğrenci gönderilmişti. Lord Palmerston, bu öğrencilerin askerî eğitimlerini tamamlayarak Osmanlı ordusunu idare edebilecek seviyeye gelmelerinin ve ayrıca bunlara ilave olarak gönderilecek diğer öğrencilerin de eğitimlerinin çok uzun zaman alacağı kanaatindeydi. Bu sebeple Londra Elçisi Nuri Efendi, öğrencilerden ikisinin İngiliz savaş gemilerinde eğitilmelerini talep ettiğinde bunu şöyle değerlendirmişti:

“Nuri Efendi'ye neden hükûmetiniz bizim subaylarımızdan bazısını ordunuzu ve donanmanızı eğitmek için almıyor diye sordum... Biz çok sayıda subaya sahibiz ki bunlar, bu sanati öğretebilir ve biz bunları şimdi Sultan'a gönderebiliriz. İngiliz subaylar, onun ordusunu ve donanmasını, Türk öğrencilerin beş yıl sonra ulaşabilecekleri seviyeden daha usta bir şekilde eğitebilirler. Bu takdirde, Sultan'ın zamandan tasarruf etmesi ve daha usta eğitimleri alarak avantaj kazanması daha akılcı olmaz mı?”¹⁶.

Lord Palmerston, subayların kabul edileceğine dair İstanbul'dan henüz olumlu bir yanıt gelmemiş olmasına rağmen bu konuda çoktan hazırlıklara başlamıştı. Bu görev için uygun bir aday da bulmuştu: Bu kişi General Wojciech Chrzanowski idi. Onu, Polonyalı Prens Adam Jerzy Czartoryski Lord Palmerston'a tavsiye etmişti. Chrzanowski, Polonya asıllı bir Rus generaliydi. Daha önce 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusunda generallik yapmış, ardından Rus ordusundan ayrılınca asi ilan edilmişti. Lord Palmerston Chrzanowski'yi, Rus ordusunu çok iyi bilmesi, iyi bir Rus düşmanı olması, Osmanlı ordusuna karşı savaştığı sırada Türk ordusu hakkında kazandığı deneyim, Osmanlı ordusunun modernleşmesine katkı sağlayabilecek olması gibi özellikleri sebebiyle seçmişti. Lord Palmerston kesin kararını verdikten sonra, Chrzanowski'ye karşı Rusya'nın herhangi bir müdahalesine karşı padişahın garanti vermesi hâlinde kendini İstanbul'a göndermeyi planladığını Lord Ponsonby'ye

¹⁵ Aynı Belge.

¹⁶ PB, GRE/E/481/5/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835.

bildirdi¹⁷. Aynı tarihte, Kraliyet Mühendisi Du Plat'ın bazı silahlarla ve askerî malzemelerle İstanbul'a gönderilmesi için hazırlıklara başlanması emrini verdi¹⁸.

İstanbul'daki gelişmeler, Lord Palmerston'u memnun edecek şekilde devam ediyordu. Lord Ponsonby, gizli iletişimle padişah ve Babîâli üzerindeki nüfuzunu son derece arttırmıştı. Rusya'dan, M. Ali Paşa'ya karşı yardım alamayacağını anlayan II. Mahmud, böylece yönünü İngiltere'ye çevirmişti. Öyle ki Fransız Elçisi Roussin, Paris'e gönderdiği raporlarında Lord Ponsonby'nin padişah'a ve Babîâli'ye kendinden daha yakın olduğunu, İngiliz nüfuzunun kısa sürede arttığını bildirmekteydi¹⁹. Lord Ponsonby, İngiliz hükûmetini Mısır Meselesinde yardım etmesi için ikna edeceğine dair umut veren sözler söylüyordu. II. Mahmud, Lord Ponsonby sayesinde İngiltere'nin desteğini alabileceğine inanmaya başlamıştı. Bu durum, padişaha Rus isteklerine direnme gücü veriyordu. Bunun bir göstergesi olarak da İngiltere'nin teklif ettiği subayları kabul etmeye karar verdi²⁰. Bu kararı öğrenen Lord Ponsonby, vakit geçirmeden Nuri Efendi'ye subayların kabul edileceğine dair bir talimatın gönderileceğini Londra'ya bildirdi. Bu karar, Rus elçisine danışılmadan alınmıştı. Bu da Lord Ponsonby'nin başarısıydı. Çünkü o, göreve başladığından beri Rusya'ya karşı çıkma cesaretini göstermeleri ve bağımsız karar alabilmeleri yönünde padişahı ve Babîâli'yi etkilemeye çalışıyordu²¹.

Gerçekten de Nuri Efendi, 13 Ocak günü padişahın İngiltere'den ordu ve donanma için asker yetiştirecek eğitimci talebine dair resmî yazıyı, İngiliz Dışişleri Bakanlığına ulaştırdı. II. Mahmud, ayrıca İngiltere'nin ne kadar ve hangi rütbede subay gönderebileceği, bunlara ne kadar maaş verileceği gibi detayları da öğrenmek istiyordu²². Rusya Başbakanı Nesselrode, Osmanlıların İngiltere'den subay talebinde bulunduğunu öğrendiğinde Rus Elçisi Bouteneff'e bu işi engellemesi talimatını verdi.

¹⁷ PB, GRE/E/481/5/12, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1835. Aynı konuda ayrıca bk. Webster, *age.*, II, s. 544; Anick, *agt.*, s. 137; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 187-188.

¹⁸ NA, FO, 78/270, 07 Kasım 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Kasım 1835. Lord Palmerston, İstanbul'a gönderilmek üzere 12 adet ordu egzersiz alanı çizimi, 6 adet ordu nizamnamesi, bir süvari eyeri modeli hazırlanmasını istemişti. NA, FO, 78/270, 07 Kasım 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Kasım 1835.

¹⁹ "L'Angleterre, ou du moins son Ambassadeur, s'est donc plus rapproché de la Porte que nous." LC, Turquie, 269, Roussin'den Rigny'e, 29 Kasım 1834.

²⁰ PB, GRE/E/102/G/3, Blacque'tan Ponsonby'ye, 09 Aralık 1835.

²¹ NA, FO, 78/256, nr. 231, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Aralık 1835.

²² NA, FO, 78/297, ek. 2, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836.

Ona göre İngiliz subaylar, Fransızlardan daha da tehlikeli olacaktı. Çünkü bunlar, İstanbul'da aynı zamanda ajanlık yapacak, Türkler arasında Rus düşmanlığını yayacaklardı. Aynı şekilde Metternich de Avusturya Elçisi Stürmer'e İngiliz subayların İstanbul'a gelişinin durdurulması talimatını verdi. Bouteneff ve Stürmer'in Babiâli üzerindeki ortak baskısı kısa sürede sonuç verdi. Çünkü o günlerde Silistre'nin tahliyesine ait, Rusya ile antlaşma görüşmeleri yürütülmekteydi. Bu durumu göz önünde bulunduran II. Mahmud, Rusya'yı gücendirerek bu antlaşmayı tehlikeye sokmaktan çekindi. Bu yüzden, Avusturya ve Prusya'dan da subay istenmesine karar verildi. Diğer yandan Nuri Efendi aracılığıyla İngiltere'ye yapılan resmî talep de geçerliliğini korumaktaydı²³.

Bu sırada Lord Palmerston, subay gönderme meselesiyle ilgili İstanbul'dan beklenen cevabın gecikmesinden bir şeylerin ters gittiğini anladı. Prusya'daki İngiliz temsilcisi William Russell aracılığıyla II. Mahmud'un Avusturya'dan ve Prusya'dan da subay isteyeceğini öğrendikten sonra bu konudaki kaygıları iyice arttı²⁴. Bu sebeple İngilizler, Babiâli'nin yanıtı Londra'ya ulaşmadan harekete geçme kararı aldı. İlk etapta üç aşamalı bir hareket tarzı belirlendi. İlk aşamada Chrzanowski, Malta üzerinden İzmir'e gönderilecekti. Lord Palmerston, Rusların fark etmemesi için onu doğrudan İstanbul'a göndermemeyi tercih etmişti. Chrzanowski, İzmir'de Konsolos Brant tarafından karşılanacaktı. Bu sırada Lord Ponsonby, onun Reşid Mehmed Paşa ordusunda komutan olarak görevlendirilmesi için II. Mahmud'dan izni almaya çalışacaktı. İzin alınamazsa kendini seyyah olarak tanıtarak duruma göre ya İstanbul'a ya da doğrudan Reşid Paşa'nın yanına gidecekti. Chrzanowski, yolculuk sırasında Osmanlı'nın genel durumunu, askerî kapasitesini, askerî alanda ilerlemeyi engelleyen

²³ NA, FO, 195/129, nr. 13, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 16 Mart 1836. Russell mektubunda, II. Mahmud'u bu kararı almaya Rusya'nın ikna ettiğini düşündüğünü ancak kesin bilgiye sahip olmadığını bildirmişti; Puryear, *age.*, s. 54. Edirne Antlaşması gereği, savaş tazminatı tamamen ödeninceye kadar Silistre'nin Rusya'nın elinde kalmasına karar verilmişti. I. Nikola, ani bir strateji değişikliği yaparak tazminat borcunun bitirilmesinde kolaylık sağladı. Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında 15 Mart 1836'da Silistre'nin tahliyesiyle ilgili anlaşmaya varıldı. Tahliye 31 Ağustos 1836'da gerçekleşti. BOA, HAT, nr. 43201. A, 07 Eylül 1836; *Takvim-i Vekayi*, nr. 136, 01 Ekim 1836, s. 4. Lord Palmerston, bu konuya büyük önem veriyordu. Silistre'nin tahliye edilmesiyle ilgili anlaşmaya varıldığını öğrendiğinde, bunu "*Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını geliştirme ve II. Mahmud'un bağımsızlığını devam ettirmesi için ek bir garanti*" olarak değerlendirdi. NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 07 Mayıs 1836. Buna karşılık *The Times*'da, Silistre'nin iadesinin Osmanlı Devleti'ni daha bağımsız kılmadığı, İngiltere'ye bir şey kazandırmadığı ve Doğu'yu daha güvenli bir yer hâline getirmediği düşünceleri savunulmaktaydı. *The Times*, nr. 16227, 06 Ekim 1836, s. 5.

²⁴ NA, FO, 195/129, nr. 30, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 23 Mart 1836.

kişilerin veya unsurların olup olmadığını tespit etmeye çalışacaktı. Reşid Mehmed Paşa'nın ordusuna ulaştığındaysa ordu hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak Londra'ya gönderecekti. Lord Palmerston şöyle yazmıştı: “*O gerçekten dikkat çekici, zeki biri. Sultan ona fırsat verdiği takdirde, faydalı bir hizmet vereceğine inanıyorum*”²⁵.

İkinci aşama olarak Albay Considine'in Kaptan Cooke'la Mayıs'ta İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Considine'in öncelikli görevi Babıâli'yle İngiltere'den kaç adet ve hangi rütbede subay istendiğine dair görüşmeleri başlatmak olacaktı²⁶. Böylece, Nuri Efendi'ye İstanbul'dan yanıt gelmesi beklenmemiş ve süreç hızlandırılmış olacaktı. Üçüncü aşamada ise Kaptan Du Plat, kralın II. Mahmud için hazırlattığı silah, askerî plan ve modellerden ibaret hediyelerini taşıyan bir gemiyle İstanbul'a gönderilecekti²⁷.

Chrzanowski, yanında iki adamıyla Nisan 1836'da İzmir'e ulaştı²⁸. Bir ay sonra Albay Considine, İstanbul'a hareket etti²⁹. II. Mahmud'a gönderilecek hediyelerin hazırlıkları henüz tamamlanmadığı için, Du Plat'ın yolcuğu Ağustos'a kadar ertelendi³⁰.

Lord Palmerston, Considine'i İstanbul'a göndererek planını uygulamaya koymuştu. Meseleyi oldubittiye getirmek ve resmî talebin geri çekilmesine fırsat vermemek amacıyla Considine'in yola çıkarıldığını Nuri Efendi'ye haber vermek için Considine, Malta'ya ulaşana kadar bekledi³¹. Bu İngiliz politikası açısından doğru bu hamleydi. Çünkü aynı sırada Babıâli, Nuri Efendi'ye, kara ordusu için ihtiyaç duyulan

²⁵ PB, GRE/E/481/5/20–21,26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836; NA, FO, 195/129, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Mart 1836. Aynı konuda ayrıca bk. Rodkey, *agm.*, I, s. 578–579; Puryear, *age.*, s. 55; Bolsover, “Lord Ponsonby”, s. 109; Webster, *age.*, II, s. 544.

²⁶ NA, FO, 78/298, 27 Nisan 1836; NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836; Bolsover, “Lord Ponsonby”, s. 109.

²⁷ NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836.

²⁸ PB, GRE/E/481/5/21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mart 1836

²⁹ NA, FO, 195/129, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Nisan 1836.

³⁰ NA, FO, 195/130,, nr. 75, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1836.

³¹ BOA, A. AMD, nr. 85/1, 01 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. D, 03 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. E, 03 Mayıs 1836; BOA, HAT, nr. 46669. G, 09 Mayıs 1835. Nuri Efendi, Lord Palmerston'un subaylar hakkında padişahın kararını sorduğu 25 Nisan 1835 tarihli yazısından üç gün sonra, bu yönde henüz bir gelişme olmadığına dair bir cevap göndermişti. Cevabın verilmesindeki bu gecikme ve Russell'in verdiği bilgiler, Lord Palmerston'un beklemekten vazgeçip harekete geçmesinde önemli derecede etkili olmuştu. NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 2, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 25 Mayıs 1836; NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 3, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 28 Nisan 1836.

subayların Avusturya'dan temin edileceğini bildirmişti. Böylece Nuri Efendi, İngiliz subaylardan vazgeçildiğini açıklamaya hazırlanırken İngiliz subaylar yola çıkarılarak mevcut talebin geri çekilmesinin önü kesildi³². Böylece Nuri Efendi, vazgeçtiklerini, belki de bildirmeden İngiliz subayların İstanbul'a gelmekte olduğunu öğrendi. Nuri Efendi, bu durumu geri dönüp Babıâli'ye bildirdi. Bir gün sonra da yüz yüze görüştüğü Lord Palmerston'a İngiliz subaylarını istemiyoruz, diyemedi³³. Sadece gönderilen subaylar için teşekkür etmekle yetinmek zorunda kaldı³⁴.

Lord Palmerston, tecrübesiz diplomat Nuri Efendi karşısında bu hamleyle oldukça avantaj kazanmış gibi görünüyordu³⁵. Ancak bu esnada İstanbul'daki dengelerde büyük bir değişim yaşanmak üzereydi. Bu değişimle Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin derinden etkileneceği bir krizin eşiğine gelinmişti. Krizin adı ise, *Churchill Olayı* idi.

II. CHURCHİLL OLAYI VE REFORM SÜRECİNE ETKİSİ

1835 yılı sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz nüfuzu, Lord Ponsonby'nin yürüttüğü gizli iletişim sayesinde son derece etkin hâle gelmişti. Bu kanal aracılığıyla Rus elçinin entrikalarını sonuçsuz bırakmaya; II. Mahmud ve Pertev [Paşa] üzerinde etki kurmaya başlamıştı.

Bu tarihte II. Mahmud'un öncelikli amacı, Suriye'yi M. Ali Paşa'dan geri alabilmektir. Lord Ponsonby de bu meselenin çözülmesi gerektiğine inandığı için, Blacque'ın bu çerçevede gizli görevle Londra'ya ve Paris'e gönderilmesini planladı ve

³² BOA, HAT, nr. 46669. B, 08 Mayıs 1836. II. Mahmud, İngiliz subayların İstanbul'a doğru yola çıkmış olduklarını öğrendiğinde, meselenin Babıâli'de yeniden görüşülmesini istemişti. BOA, HAT, nr. 33001, 1836.

³³ NA, FO, 195/129, nr. 30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Mayıs 1836. Lord Palmerston, bu mektubun ekinde, Russell'ın kendine ilettiği II. Mahmud'un Avusturya ve Prusya'dan subay istemeye karar verdiğine dair mektubu da İstanbul'a göndermişti. NA, FO, 195/129, nr. 30, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 23 Mart 1836.

³⁴ NA, FO, 195/130, nr. 69, ek. 4, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 06 Mayıs 1836. Bununla birlikte aynı tarihte Nuri Efendi, Babıâli'ye gönderdiği raporlarda 'İngiltere Osmanlı Devleti'nin talep ettiği hiçbir işe olumlu yanıt vermiyor' şeklinde şikâyetle bulunmaktaydı. Akif [Paşa] bu durumu Lord Ponsonby'ye bildirdiğinde Lord Ponsonby cevap olarak, bu ifadelerin gerçekleri yansıtmadığını bildirdi. NA, FO, 78/274, nr. 50, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 20 Nisan 1836; NA, FO, 78/274, nr. 53, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836; BOA, A. AMD, nr. 84/54, 1836.

³⁵ Nuri Efendi, beylikçilik görevini sürdürürken Londra elçisi olarak atanmış; yani kalemiyedekeyken kendini aniden hariciyede bulmuştu. BOA, HAT, nr. 37489, 1835. *The Times*'ta, Nuri Efendi'nin, ticarî meseleleri konuşabilecek en uygun kişi olduğu için elçilik görevine seçildiği öne sürülmüştü. *The Times*, nr. 15890, 09 Ağustos 1835, s. 3.

II. Mahmud'u bu konuda ikna etti³⁶. Aynı sırada David Urquhart Londra'da, Rusya'ya karşı Osmanlı'ya desteklemesi için İngiliz kamuoyunu harekete geçirme çalışıyordu³⁷. Lord Ponsonby'nin amacı, Blacque'in ve Urquhart'ın çalışmalarıyla İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin II. Mahmud'a Mısır Meselesinde yardım etmelerini temin etmektir. Onun gerçek amacı ise, 1853 yılında Kırım Savaşı'nda gerçekleşeceği gibi, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya bir savaş başlatmasını sağlamaktır³⁸. Çünkü Lord Ponsonby'ye göre, bu konu Mısır Meselesinden daha önemliydi. Ancak Rus tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra gerçek anlamda bir reform programı uygulanabilecek, askerî ve idarî alanda reformlar yapılabilecekti. Buna karşın Alexander Blacque'in gizli görevle gittiği yolculuğun başlarında Malta'da esrarengiz bir şekilde ölmesi, Lord Ponsonby'nin bütün planlarını suya düşürdü³⁹. Aynı günlerde patlak verecek başka bir olay ise İngiliz elçisinin İstanbul'daki durumunu daha da zorlaştıracaktı.

Blacque'in ölümü ardından Lord Ponsonby'nin Ruslara ve Rus destekçilerine duyduğu nefret, doruk noktasına ulaştı. Çünkü o, Blacque'in doğal yollarla ölmediğini, Rusya tarafından zehirletildiğini düşünüyordu. Bu yüzden Ruslara karşı harekete geçmek için kullanabileceği herhangi bir bahane bulmayı amaçlıyordu. O günlerde av sırasında bir Müslüman çocuğu tüfekte yaralayan İngiliz vatandaşı William Churchill'in⁴⁰, Osmanlı memurlarınca darp edilerek zindana atılması, tam da Lord Ponsonby'nin aradığı fırsatı verdi⁴¹. Lord Ponsonby, hemen Rus destekçisi olduğunu düşündüğü A. Fevzi Paşa ve son dönemde Rusya lehine hareket etmeye

³⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Webster, *age.*, II, s. 538, 602; Fewster, *agm.*, s. 56; Anick, *agt.*, s. 109-100; Bolsover, "Lord Ponsonby", s. 108-109.

³⁷ Urquhart'ın bu yöndeki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bolsover, "David Urquhart", s. 453-459; Jenks, *agt.*, s. 45-46; Lamb, *agm.*, s. 256-262.

³⁸ Lord Ponsonby, İngiliz ve Fransız hükûmetlerinin M. Ali Paşa'ya karşı ortak bir müdahalede bulunacaklarına ihtimal vermiyordu. Çünkü Lord Palmerston, Blacque'in Londra'ya gelmesinin mevcut politikalarını değiştirmeyeceğini daha önceden kendine bildirmişti. PB, GRE/E/481/5/27, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1836. Bu yüzden Lord Ponsonby'nin asıl hedefi Mısır Meselesini çözmek değil, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirmek için çalıştığını ispatlayarak Rusya'ya bir savaş başlatılmaktır. PB, GRE/E/637/39, Ponsonby'den Vogorides'e, 1836.

³⁹ Webster, *age.*, II, s. 538; M. Münir Aktepe, "Dünkü Fransızlar Bulak Bey ve Oğlu", *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul 1982, s. 262.

⁴⁰ Churchill, 1840 yılında Osmanlı Devleti'nde yarı resmî ilk Türkçe gazete olan Ceride-i Havadis'i çıkartmıştır.

⁴¹ Fewster, *agm.*, s. 57 vd.; Webster, *age.*, II, s. 530-531; G. Henry Bolsover, *Great Britain, Russia and the Eastern Question 1832-1841*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, London 1933, s. 206. Akif [Paşa], Churchill Olayını kendi bakış açısından *Tabsıra* adıyla kaleme almıştır. Bu konuda bk. Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmed Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 73 vd.

başlayan Akif [Paşa]'nın bu olayda sorumluluğu olmasını, onları görevlerinden uzaklaştırmak için bir bahane olarak kullanmaya karar verdi. Bu gerekçeyle II. Mahmud'dan bunların azlını istedi. Ayrıca talebi karşılanıncaya kadar Hariciye Nazırı⁴² Akif [Paşa]'yla hiçbir şekilde resmî ilişkiye girmeyeceğini de beyan etti⁴³. Böylece İngiliz elçiliğiyle Babiâli arasındaki bağlantı kesildi. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde uzun süredir görülmemiş derecede bir krizin başladığını gösteriyordu.

Churchill Olayı, öyle talihsiz bir zamanda yaşanmıştı ki bu krizden sonra artık İngiliz subayların orduya kabulü çok zor görünüyordu. Lord Palmerston, elbette Considine'i İstanbul'a gönderdiği sırada yaşanan bu gelişmelerden habersizdi. O, İngiliz subayların talimci ya da danışman değil komuta mevkiinde görevlendirilmelerine yoğunlaşmıştı. Bu konuda Lord Ponsonby'ye şöyle yazmıştı: *"Babiâli bizden subayları, ordusuna ve donanmasına komuta etmek için mi yoksa sadece askerlere eğitimci olarak mı istiyor? Onlara komuta yetkisi verilmedikçe, faydalı olabileceklerine inanmıyorum. Fakat her halükârda biz birkaçını göndereceğim"*⁴⁴. Lord Ponsonby, subaylarla ilgili talimatı aldıktan sonra bu konuyu Pertev [Paşa]'yla görüştü. Pertev [Paşa], padişahın cevabını kendine ileteceğini bildirdi. Babiâli'yle arasındaki problemlere rağmen Rusya'nın müdahalesine engel olduğu takdirde bu işte başarı sağlanabileceğine inanıyordu. Ancak bu sırada Rus ve Avusturya elçileri de İngiliz subayların kabulünü engellemek için tüm vasıtaları kullanıyorlardı. Saray ve Babiâli üzerindeki prestijini hızla kaybeden İngiliz elçisi karşısında iki elçinin ortak baskısı, önemli derecede etkili oldu. Öyle ki artık Lord Ponsonby, Chrzanowski'ye görev verilmesi için padişahın izin mektubu alıp alamayacağından bile emin olamaz hâle gelmişti⁴⁵.

Aslında Osmanlı-İngiliz ilişkilerini eski hâline döndürmek çok da zor değildi. Bu, bir anlamda Lord Ponsonby'nin elinde olan bir meseleydi. II. Mahmud da Lord Ponsonby'yi, Akif [Paşa] ve A. Fevzi Paşa'nın görevden alınması ısrarından

---

⁴² 13 Mart 1836'da reisülküttaplık, hariciye nezaretine dönüştürüldü. *Takvim-i Vekayi*, nr. 125, 14 Mart 1836, s. 1.

⁴³ BOA, HAT, nr. 47986, 1836; BOA, HAT, nr. 47986. C, 1836.

⁴⁴ PB, GRE/E/481/5/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Mart 1836; PB, GRE/E/481/5/27, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Mayıs 1836.

⁴⁵ NA, FO, 78/274, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Mayıs 1836; PB, GRE/E/482/22/65, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836.

vazgeçirmeye çalışıyordu. Onu ikna etmek ve azil meselesinin Osmanlı Devleti için doğurabileceği sıkıntıları açıklamak üzere Hüsrev Paşa'yı Lord Ponsonby ile görüşmeye dahi gönderdi. Ancak bu görüşmeden bir sonuç çıkmadı⁴⁶. Bunun üzerine Akif [Paşa], hastalığı öne sürülerek görevinden alındı. Yerine Ahmed Hulusi Paşa hariciye nazırı olarak atandı⁴⁷. Bu olaydan sonra Lord Ponsonby, zafer kazanmış gibi görünüyordu. Fakat Babıâli'yle arası son derece açılmıştı⁴⁸.

II. Mahmud da bir İngiliz elçisinin ısrarıyla hariciye nazırını azletmek zorunda kalmaktan hiç de memnun değildi. Çünkü bu, onun itibarına zarar verebilecek bir gelişmeydi. Bu durumdan yararlanan Rus elçisi ise bu konu üzerine gitti ve Osmanlı padişahının şeref ve namusunun zedelendiğini ve buna sessiz kalınmayacağını söyleyerek Lord Ponsonby aleyhine propaganda yaptı⁴⁹. Bunda Lord Ponsonby'yi haksız bulan sadece Rus elçisi değildi. Fransız Elçisi Roussin de onun böyle davranmakla padişahın otoritesine ve bağımsızlığına zarar verdiğini düşünüyordu⁵⁰. Churchill Olayı İngiliz gazetelerinde de geniş bir şekilde yer alıyordu. *The Age*'te yer alan konuyla ilgili bir yazıda, II. Mahmud'un “gurur ve siyaset” bir seçim yapmaya zorlandığı, sonunda Akif [Paşa]'yı hastalığını bahane ederek görevden alarak “*Türk kurnazlığının görkemli bir örneğini*” gösterdiği ve böylece “*yabancı bir gücün empoze ettiği koşullara boyun eğmenin*” doğuracağı küçük düşmeden kendini kurtardığı yorumu yapıldı⁵¹. Bütün bu yaşananlardan sonra İstanbul'daki dengeler bir anda değişti. Türkler arasında İngiliz elçisine olan düşmanlık hızla yayıldı.

Lord Palmerston, Churchill Olayını ve Lord Ponsonby'nin yaptıklarını öğrendiğinde bu gelişmenin reform programına, özellikle de İngiliz subayların görevlendirilmesine verebileceği zararı çok iyi kavradı. Onu, Osmanlı Devleti ile bağlantıları koparacak şekilde hareket etmemesi ve satrancı Babıâli üzerine değil

⁴⁶ BOA, HAT, nr. 47986. F, 01 Haziran 1836; Fewster, *agm.*, s. 64.

⁴⁷ *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, 22 Haziran 1836, s. 1; NA, FO, 78/275, nr. 91, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Haziran 1836; *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, 22 Haziran 1836. Aynı konuda ayrıca bk. Puryear, *age.*, s. 46-47; Anick, *agt.*, s. 118; Fewster, *agm.*, s. 69. Aynı tarihte Pertev [Paşa]'ya *paşa* unvanı verildi. *Takvim-i Vekayi*, nr. 130, 22 Haziran 1836, s. 1.

⁴⁸ LC, Turquie, 273, Roussin'den Thiers'e, 16 Temmuz 1836.

⁴⁹ BOA, HAT, nr. 47986. İ, 1836; NA, FO, 78/276, nr. 123, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Temmuz 1836.

⁵⁰ LC, Turquie, 272, Roussin'den Thiers'e, 25 Mayıs 1836.

⁵¹ Aynı yazıda Akif [Paşa]'nın azledilmesine karşın gözden düşmediği öne sürülüyor ve kısa bir süre sonra yine önemli bir göreve atanacağı kehanetinde bulunulmuştu. *The Age*, 17 Temmuz 1836, s. 236.

Rusya üzerine oynaması için uyardı⁵². Lord Palmerston, Churchill Olayının doğurabileceği olumsuzluklardan endişelenmekte çok haklıydı. Bir süre sonra Considine ve Kaptan Cooke İstanbul'a ulaştığında bu olayın etkisiyle çok soğuk bir ortamla karşılaşacaklardı.

Pertev Paşa, İngiliz subayların geldikten sonra, bununla ilgili memnuniyetini bildirdi⁵³. Fakat Babıâli'nin duruşu Pertev Paşa'nın kişisel yaklaşımından çok farklıydı. Bunun ilk belirtisi Considine, Serasker Hüsrev Paşa'yla görüştüğünde görüldü. Lord Ponsonby, Lord Palmerston'a gönderdiği raporda Hüsrev Paşa'nın Considine'e iyi davrandığını bildirmişti. Buna karşılık Considine, kendine yapılan muameleyi çok kaba niteliyordu. Ona göre Hüsrev Paşa, detayları konuşmasına bile izin vermemiş ve daha çok tanışma tarzı bir görüşmeyle yetinmişti. Lord Ponsonby, Considine'e işleri böyle erteleme Osmanlı yöneticilerinin bir alışkanlığı olduğunu açıklamaya çalıştı. Ancak kendi de Hüsrev Paşa'nın son gelişmeler sebebiyle meseleyi askıya aldığını biliyordu. Bu sırada İngiliz hükûmeti, uzun bir süre geçmesine rağmen Churchill Olayıyla ilgili resmî görüşünü henüz açıklamamıştı. Bu gelişmeler üzerine Babıâli, Lord Ponsonby'nin ve politikalarının İngiliz hükûmetince desteklenmediği şüphesini duymaya başladı. Bu durum ise İngiliz elçisinin Babıâli üzerindeki etkisini daha da azaltıyordu. Diğer yandan İstanbul'da son dönemde yaşananlara tam vakıf olmayan Considine, Osmanlı ordusunda kendine komuta yetkisi verilmesi için ısrar ediyordu. Buna karşılık saray ve Babıâli üzerindeki etkisinin iyice zayıfladığını bilen Lord Ponsonby, İngiliz subaylarını en azından eğitimci olarak orduya kabul ettirebilmenin hesabını yapıyordu⁵⁴.

Bu sırada Londra'nın gündeminde subay meselesinden çok, Churchill Olayı vardı. İngiliz politikacıların önemli bir kısmı hatta Başbakan Melbourne, Lord Ponsonby'nin davranış tarzını çok sert ve İngiliz politikası açısından oldukça zararlı buluyordu. Babıâli de İngiliz elçisine karşı harekete geçerek onun görevden alınması için İngiliz Dışişleri Bakanlığına başvurulmasına karar verdi. Bu talimat, o tarihte

---

⁵² PB, GRE/E/481/5/30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Haziran 1836.

⁵³ NA, FO, 78/275, nr. 77, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Haziran 1836; Rodkey, *agm.*, I, s. 579–580.

⁵⁴ NA, FO, 78/275, nr. 96, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Haziran 1836; NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836; NA, FO, 78/276, nr. 118, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 21 Temmuz 1836; Puryear, *age.*, s. 55.

Paris elçiliğinden Londra elçiliğine tayin edilen M. Reşid [Paşa]'ya gönderildi⁵⁵. Babiâli'nin İngiliz elçisinin değişmesini istediği bir süre sonra ayrıntılı bir şekilde İngiliz gazetelerinde haber yapılacak kadar açık bir mesele hâline geldi⁵⁶.

Lord Ponsonby, saray ve Babiâli üzerindeki etkisini kaybettiğini Lord Palmerston'dan saklamadı. İstanbul'da dengelerin değiştiğini, bir süre önce tek bir sözüyle padişaha İngiltere'nin tüm isteklerini kabul ettirebilecek durumdayken son gelişmelerden sonra üstünlüğün tekrar Rus elçisine geçmesine sebep olduğunu bildirdi. Dengelerin yeniden İngiltere lehine çevrilmesi için İngiliz hükûmetinden Churchill Olayında kendinin arkasında olduğunu açıklamasını ve Rusya'ya karşı Türkleri destekleyeceklerini güçlü bir şekilde göstermesini istedi. İngiliz subayların istihdamı konusunda Hüsrev Paşa'nın Rusya'dan çekinmesi sebebiyle olumlu yanıt veremediğini düşündüğü için de mevcut şartlar değişinceye kadar Considine'in görevlendirilmesiyle ilgili yeni bir girişimde bulunmama kararı aldı⁵⁷.

Bu karar oldukça isabetliydi. Çünkü bu sırada Babiâli, son dönemdeki gelişmelerden sonra İngiliz subayların kabul edilmemesine kesin olarak karar vermişti. Ancak Osmanlı elçisi tarafından İngiltere'den resmen subay talep edildiği için, bundan geri adım atılmasında ve mazeret bulunmasında zorlanılıyordu. Bu sırada İngiliz subayların orduda yalnız talimci/eğitmen olarak çalışmaya itiraz etmeleri ve komuta yetkisinde ısrar etmeleri, Osmanlılara kendiliğinden bir çıkış yolu açtı. Gerçekte Nuri Efendi'nin, İngiliz subaylarını sadece eğitmen olarak mı, yoksa aynı zamanda birliklere komuta etmek üzere mi talep edip etmediği de tartışmalı bir konuydu. Buna rağmen Considine, komuta yetkisiyle gönderildiklerini iddia ederken Lord Ponsonby, meseleye dair talimat almadığı için yorum yapmakta tereddüt

---

⁵⁵ Bir süre önce Paris Elçisi M. Reşid Paşa Londra'ya, Londra Elçisi Nuri Efendi Paris'e elçi olarak atanmıştı. BOA, HAT, nr. 46614, Ekim 1836; *Takvim-i Vekayi*, nr. 135, 14 Eylül 1836, s. 3. İngiltere kralının Nuri Efendi'nin yerine M. Reşid Paşa'nın Londra elçiliğine getirilmesiyle ilgili namesi için bk. BOA, A. AMD, nr. 86/54, s. 1836.

⁵⁶ *The Times*, nr. 16435, 06 Haziran 1837, s. 5.

⁵⁷ NA, FO, 78/277, nr. 162, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1836; NA, FO, 195/130, nr. 69, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ağustos 1836; NA, FO, 78/276, nr. 143, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1836. Aynı konuda ayrıca bk. Webster, *age.*, II, s. 533. Rus Elçisi Bouteneff, Lord Ponsonby'nin görevden alınması için İngiliz hükûmetine talepte bulunması için II. Mahmud'a baskı yapmıştı. Fewster, *agm.*, s. 74; Bolsover, "Lord Ponsonby", s. 110.

ediyordu⁵⁸. Buna rağmen komuta yetkisi verilmedikçe İngiliz subayların Osmanlı hizmetine girmeyeceğini de biliyordu⁵⁹.

Hüsrev Paşa, 11 Ekim'de 1836'da Considine'i makamına davet etti. Hüsrev Paşa, görüşme sırasında Osmanlı ordusunda Hristiyanlara komuta izni verilemeyeceğini, böyle bir yenilik yapılmak istense bile kendinin ya da padişahın buna cesaret edemeyeceğini açıkladı. Aksi takdirde İngiliz subaylara karşı bir isyan başlayabileceğini ya da Müslüman askerlerin onları öldürmeye teşebbüs edebileceğini, böyle bir durumda onların can güvenliklerinin sağlanamayacağını söyledi⁶⁰. Considine, arkadaşlarıyla birlikte Londra'dan Osmanlı birliklerini yönetmek için gönderildiklerini ifade ettiyse de verilen kararın değiştirilmesi mümkün olmadı⁶¹. Lord Ponsonby bu kararda dinî hassasiyetlerden ziyade Rus müdahalesinin etkili olduğuna inanıyordu. Buna rağmen dinî meselelerde Türklerle tartışmaya girilemeyeceğini iyi bildiği için A. Hulusi Paşa'ya İngiltere'nin Babıâli'yi dine aykırı davranmaya zorlamayacağını bildirmekle yetindi⁶². Bir süre sonra Considine, Kaptan Cook'la kimseye danışmadan ve bilgi vermeden İstanbul'dan ayrıldı. Ancak Lord Palmerston, izin almadan onun böyle bir işe kalkışmasından çok rahatsız oldu⁶³.

---

⁵⁸ Lord Palmerston'un bu konuda yaptığı açıklama, ancak Babıâli tarafından İngiliz subaylara ret cevabı verildikten sonra İstanbul'a ulaşabilmişti. Bu talimatta, subayların komuta mevkiinde orduya alınması isteniyordu. NA, FO, 195/130, nr. 92, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ekim 1836.

⁵⁹ NA, FO, 78/277, nr. 162, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1836.

⁶⁰ Considine ile yapılan görüşmenin ayrıntılarını Hüsrev Paşa'nın Sadrazam M. Emin Rauf Paşa'ya yazdığı rapordan öğrenmek mümkündür. Burada yer alan en dikkat çekici konu, Nuri Efendi'nin subayları hangi statüyle talep etmiş olduğuna dair yaşanan tartışmayla ilgilidir. Considine, birliklere komuta etmek üzere çağrılmış oldukları hususunda ısrar edince, buna karşılık Hüsrev Paşa, Nuri Efendi asker olmadığı için, eğitim ve komuta kavramlarını karıştırmış ve bunun yanlış anlaşılmasına sebep olabileceğini söylemişti. Ayrıca o güne kadar hiçbir gayrimüslime, böyle bir yetki verilmediğini ve bu kuralı değiştirmenin mümkün olmadığını da öne sürmüştü. NA, FO, 78/278, nr. 208, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1836; BOA, HAT, nr. 46427. Ç.

⁶¹ NA, FO, 78/277, nr. 183, ek. 2, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ekim 1836. Aynı konuda ayrıca bk. Rodkey, *agm.*, I, s. 580; Puryear, *age.*, s. 55; Anick, *agt.*, s. 140; Sander, *age.*, s. 197–198.

⁶² NA, FO, 78/277, nr. 183, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ekim 1836; NA, FO, 78/277, nr. 183, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 11 Ekim 1836. Lord Ponsonby, Lord Palmerston'a konuyla ilgili gönderdiği raporda, bu konudaki taleplere Hüsrev Paşa'nın da başlangıçta Considine'in orduya komuta etmesini istemesi üzerine itiraz etmediğini, ancak Hüsrev Paşa'nın sonradan Rusya baskısına direnemediği için ikinci görüşmede dinî gerekçeleri öne sürmek zorunda kaldığını bildirmişti. NA, FO, 78/277, nr. 198, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ekim 1836. Lord Ponsonby'nin tahmin ettiği gibi, II. Mahmud'u ve Hüsrev Paşa'yı bu konuda etkileyen, Bouteneff'ti. Bolsover, *agt.*, s. 215.

⁶³ Considine'e ve Kaptan Cooke'a İstanbul'dan ayrılma iznini, konunun artık askerî bir mesele olmaktan çıktığını ve politikleştiğini düşünen Lord Ponsonby vermişti. Lord Ponsonby, gereksiz yere beklmelerini önlemek ve o sırada İstanbul'a da ulaşan veba salgınından onları korumak için bu şekilde bir inisiyatif kullandığını Lord Palmerston'a bildirmişti. NA, FO, 195/131, nr.

Babiâli, kısa bir süre önce Londra elçiliği görevine başlayan M. Reşid [Paşa]'ya İstanbul'daki İngiliz elçisini azlettirme talimatı vermişti. Ancak M. Reşid [Paşa] inisiyatif kullanarak bu emri yürütmeyi geciktirdi. Çünkü bu işin arkasında Rus elçisinin olduğunu biliyordu. Hatta İngiliz subaylara görev verilmediğine ve subayların Churchill'le İngiltere'ye geri dönmekte olduğuna dair haberler Londra'ya ulaştığında bunu Osmanlı aleyhine bir gelişme olarak değerlendirdi. Bunlar Londra'da Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında olumsuz şeyler anlatacak, gazetelerde Rusya'nın etkisiyle subayların geri gönderildiği yazılacaktı. Bu da Osmanlı Devleti'nin imajına büyük zarar verecekti. Bu sebeple İngiliz subaylar henüz İstanbul'dan ayrılmamışlarsa A. Hulusi Paşa'dan onların gitmelerine engel olunmasını istedi⁶⁴.

M. Reşid [Paşa] endişelenmekte haklıydı. Kısa zamanda Lord Palmerston'un tepkisini karşısında meselenin düşündüğünden de ciddi bir boyuta ulaştığını anlamakta gecikmedi. Lord Palmerston, Akif [Paşa]'nın göstermelik olarak azledildiğini, A. Fevzi Paşa'nın cezalandırılmak yerine daha yüksek rütbede bir göreve getirildiğini ve İngiltere'den talep edilen subaylara “hiç yüzlerine bakılmayıp bayağı sokaklarda süründürülerek”⁶⁵ görev verilmediğini öne sürdü ve sözlerine şöyle devam etti:

*“Babiâli, her şeyi Ruslar için ve İngiltere'ye karşı olarak yaparak akılsızca davranıyor. Bu davranış, Türkiye'nin dostu yerine düşmanı olmanın daha iyi bir şey olduğunu gösteriyor. Bu ise bizim bundan tehlikeli bir ders çıkarmamıza sebep oluyor ki, Babiâli bizi bir gün, en az Rusya kadar korkunç bir düşman olarak karşısında bulabilir. Biz de Türkiye'nin uygun bir parçasını topraklarımıza katabiliriz. Bizi zorlarsanız Sultan'ın aleyhine hareket etmeye başlayabiliriz”*⁶⁶.

Lord Palmerston'un tonu oldukça yüksek ve bir uyarıdan çok tehdide benzeyen bu sözleri, aslında Rus entrikalarına duyduğu öfkeden kaynaklanıyordu. Buna rağmen İngiliz Dışişleri Bakanının uyarıları, M. Reşid [Paşa]'yı Babiâli'nin Lord

---

104, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Kasım 1836; NA, FO, 78/278, nr. 231, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1836. Considine, İstanbul'dan bu şekilde ayrılmasına karşın, Osmanlı ordusu ve donanması hakkında olumlu yorumlarda bulunmuş; bunların tek eksiklerinin yetenekli subaylar olduğunu söylemişti. *The Times*, nr. 16290, 19 Aralık 1836, s. 5.

⁶⁴ BOA, HAT, nr. 46617, 13 Ekim 1836; BOA, HAT, nr. 33016. B, 27 Ekim 1836.

⁶⁵ BOA, HAT, nr. 46429. K.

⁶⁶ PB, GRE/E/481/35–38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Kasım 1836. Aynı konuda ayrıca bk. Fewster, *agm.*, s. 76; M. Reşid Paşa'nın bildirdiğine göre, bu konuşmanın devamında Lord Palmerston, padişahın kaydettiği ilerlemeleri bildiğini, Rusya'nın etkisinden de kurtulmayı başardığı takdirde her şeyin düzeleceğine inandığını söylemişti. BOA, HAT, nr. 46429. K.

Ponsonby'nin görevden alınmasına yönelik talimatını uygulamaktan tamamen vazgeçirmeye yetti.

Gerçekten de Rusya, Lord Palmerston'un şikâyet ettiği kadar, İngiltere'nin Osmanlı ordusu ve donanması için subay göndermesine müdahil oldu. Rus elçisi, İngiltere'nin ilk teşebbüsünden itibaren bu işi engellemeye çalıştı. Bunda Metternich'in de Rusya'ya destek vermesi ise, II. Mahmud'u ve Babıâli'yi iyice baskı altına aldı. Rusya, Osmanlı'yı zayıf tutma ve reformlarla gelişmesine mani olma politikası çerçevesinde Osmanlı ordusuna belki doğrudan değil ama dolaylı olarak nüfuz ediyordu. Bazı Rus subayların Türk üniformasıyla Osmanlı ordusunda görev yapması⁶⁷, Rusların başka milletlerden de olsa kendi adamlarını Osmanlı ordusuna sokması⁶⁸, Mekteb-i Harbiye'deki hocaların seçimine kadar tüm aşamalarda Rus elçisinin etkin olması⁶⁹ gibi gelişmeler bunu doğruluyordu. II. Mahmud, Fransa'dan askerî uzman getirtmek istediğinde Rusya buna müsaade etmemiş, M. Reşid [Paşa]'nın temin ettiği hocaların gelişini engellemişti. Bir süre sonra Osmanlı ordusunda kullanılan birkaç Fransız subayın da işine son verilmesiyle Rusya'nın istediği her şey gerçekleşti⁷⁰.

İngiltere'den ve Fransa'dan askerî uzman getirtilmesini engelleyen Rusya, aynı zamanda askerî uzman ihtiyacının kendi müttefikleri Avusturya'dan ve Prusya'dan karşılanması hususunda baskı yapıyordu. Bu politika neticesinde II. Mahmud, 1836 yılı başında bu ülkelerden subay istedi. Bu meselenin başka bir boyutu ise Osmanlı ordusunu aynı anda Fransız, İngiliz, Prusyalı ve Avusturyalı subayların eğitmesinden çıkacak karmaşaydı. Bunun yanlışlığına işaret edenlerden biri de M. Reşid [Paşa]'ydı. Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre kurulduğunu, bu sebeple kara ordusu için Fransız uzmanların tercih edilmesi gerektiğini, İngiliz subayların sadece donanmada

---

⁶⁷ Suriye'de görev yapan Richard Wood, Rus subayların Osmanlı üniforması giyerek sınırlardaki birliklerde görev yaptığını ve bu olaya şahit kişilerle görüştüğünü bildirmişti. NA, FO, 78/256, ek. 9, Wood'tan Ponsonby'ye, 30 Ekim 1835. Miss Pardoe'nin Osmanlı askerî okullarındaki Rus kontrolü gözlemleri için bk. Pardoe, *age.*, s. 194–212.

⁶⁸ Urquhart, bir yıl süreyle kaldığı İstanbul'da Rusya'nın kendi adamlarını orduya ve donanmaya yerleştirmekle Osmanlı Devleti üzerinde kontrol kurmaya çalıştığını, resmî görevli olmayan bazı Rusların yetkiliymiş gibi davrandığını ve buna kimsenin ses çıkaramadığını gözlemlemişti. Ayrıca Türk üniformalarının gün geçtikçe Rus üniformasına benzediğini ve Türk askerlerin Rusların verdiği madalyayı takmaya zorlandığını tespit etmişti. NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Strangways'a, 09 Mart 1836.

⁶⁹ Pardoe, *age.*, s. 208–212.

⁷⁰ NA, FO, 78/278, nr. 245, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Aralık 1836.

kullanılmasının daha doğru olacağını düşündüğünü Babıâli'ye bildirdi⁷¹. Lord Ponsonby de aynı anda dört devletten birden subay istenmesinin askerî sistemin birliğini engelleyeceğine dair kaygılarını Londra'ya ilettili⁷².

12. 1836 Yılında Mekteb-i Harbiye'nin Görünümü
(Miss Pardoe, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks in 1836*'dan)

1836 yılı sonlarına gelindiğinde Churchill Olayı etkisini artık kaybetmeye başladı⁷³. Bununla birlikte yaşanan kriz, Lord Ponsonby'nin saray ve Babıâli üzerindeki etkinliği yedi ay öncesine göre büyük ölçüde azaltmıştı. Ancak Lord Ponsonby, tavrını değiştirmedii. Hatta son bir hamle olarak o sırada İstanbul'da bulunan Urquhart'la, bir İngiliz gemisini Çerkezlerin Rus ablukasında yaşadığı Karadeniz kıyılarına geçirmeyi planladı. Böylece Lord Ponsonby ile Urquhart, kimseye fark ettirmeden İngiltere ve Rusya arasında bir çatışma başlatmak istiyordu. Tarihe *Vixen Olayı* olarak geçen bu ikilinin planı, Lord Palmerston'un akılcı politikası sayesinde başarısızlıkla sonuçlandı, amacına ulaşamadı⁷⁴. David Urquhart'ın aynı

⁷¹ Kaynar, *age.*, s. 91.

⁷² NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836. Aynı konuda bk. Murray, *age.*, s. 13.

⁷³ II. Mahmud, Ahmed Fevzi Paşa'yı azletmedi. Ancak Churchill için Lord Ponsonby'nin talep ettiği tazminatı ödemeyi kabul etti. Bu olay, böylece kapatıldı. BOA, HAT, nr. 46981. A, 29 Ocak 1837; BOA, HAT, nr. 46438. İ, 1837; NA, FO, 78/301, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Şubat 1837. Aynı konuda ayrıca bk. Webster, *age.*, II, s. 534; Fewster, *age.*, s. 78.

⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Charles Webster, "Urquhart, Ponsonby and Palmerston", *The English Historical Review*, LXII/244, Oxford 1947, s. 342; Webster, *age.*, II, s. 570-576; Puryear, *age.*, s. 50-53; Crawley, *Anglo-Russian Relations*, s. 65.

günlerde İstanbul elçiliğine kendinin getirilmesi için gizli planlar yapması üzerine, Lord Ponsonby'yle aralarında bir iç çekişme de başladı. Bu son olay, Lord Ponsonby'nin içinde bulunduğu zor durumu daha da ağırlaştırdı⁷⁵. Elçi için her şey üst üste geliyordu.

Bu sırada Lord Ponsonby, Osmanlı idarî yapısında reform yapılması için Babıâli'ye bazı yeni önerilerde bulundu. Pertev Paşa'yı, “*valilerin askerî ve idarî yetkilerinin birbirinden ayrılması*” için teşvik etti. Ancak Pertev Paşa, ona bu tip düşüncelerini padişahın gizlemesi gerektiği, aksi hâlde bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceği yanıtını verdi. Böylece Lord Ponsonby, Osmanlı'nın gelişmesi için reformlar yapılabilmesine dair inancını neredeyse tamamen kaybetti. Bu hâletiruhiyeyle İstanbul'da göreve başladığı andan itibaren elinden geleni yaptığını, ancak rüşvet, cehalet, entrika ve kişisel hırs gibi etkenlerle Türkleri, Rus entrikalarına karşı koymaya ikna edemeyeceğini anladığını Lord Palmerston'a bildirdi. İngiliz hükûmetinin Osmanlı'dan gerçek bir ilerleme beklemesinin hata olacağını düşündüğünü de ifade etti⁷⁶.

İngiliz nüfuzunun böyle azalması ve İngiliz elçisinin bir anlamda, itibarını kaybetmesi, doğal olarak Rus etkisinin artmasına sebep oldu. James Baillie Fraser'ın⁷⁷

⁷⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Fewster, *agm.*, s. 78–79; Puryear, *age.*, s. 48; Webster, *age.*, II, s. 530; Bolsover, “David Urquhart”, s. 465; *The Times*, nr. 16416, 15 Mayıs 1836, s. 5. Oysa Lord Ponsonby, Urquhart'ın elçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderildiğini öğrendiğinde buna çok sevinmiş ve Rusya'ya karşı mücadelesinde kendine yardımcı olacağını düşünmüştü. İngiliz hükûmetinin bu atamayı yapmasını politika değişikliği olarak değerlendirmişti. LC, Turquie, 271, Roussin'den Broglie'e, 21 Ekim 1835.

⁷⁶ NA, FO, 78/278, nr. 227, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Kasım 1836. O günlerde, redif teşkilatında yeniden düzenlemeye gidilerek redif birliklerinin beş bölge hâlinde, içlerinde A. Fevzi Paşa'nın da bulunduğu, paşalara bağlanmasına dair bir değişikliğe gidilmesi planlanmıştı. Lord Ponsonby, böyle bir düzenlemeyi, padişahın otoritesi ve ülke yönetimi açısından çok sakıncalı bulduğuna dair bir yazı hazırlayarak Pertev Paşa'ya gönderdi. Bu yazısında, daha önce Lord Palmerston'un da dile getirdiği önemli bir idarî reformun yapılmasını ve eyalet yönetiminde askerî ve sivil yetkinin birbirinden ayrılmasını talep etti. Pertev Paşa, bu çeşit fikirlerini gizlemesi ve özellikle de bunları padişaha iletmekten kaçınması yönünde onu uyardı. NA, FO, 78/277, nr. 200, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ekim 1836; NA, FO, 78/277, nr. 200, ek. 1, Ponsonby'den Pertev Paşa'ya, 1836. Moltke, redif teşkilatının yeniden düzenlenmesine ait bir lâyiha hazırlamıştı. Bunun üzerine redif birliklerinin Ankara, Konya, Aydın, Erzurum ve Hüdâvendigâr müşirlikleri olarak beş bölgeye ayrılmasına karar verilmişti. Hüdâvendigâr müşirliği, A. Fevzi Paşa'ya verilecekti. Kütükoğlu, *agm.*, s. 139–143; *Takvim-i Vekayi*, nr. 135, 14 Eylül 1836, s. 2. Lord Ponsonby, Churchill Olayı sebebiyle görevden alınmasını istediği A. Fevzi Paşa'nın bu görevle ödüllendirildiğini düşünüyordu.

⁷⁷ İngiltere kralının II. Mahmud'a gönderdiği hediyeleri taşıyan gemiyle İran şahı için hazırlanan benzer silah ve askerî malzemeler de gönderilmişti. Bu çerçevede, Aralık 1836 Du Plat'la Fraser, İranlı prenlere eşlik etmek üzere İstanbul'a gelmişti. PB, GRE/E/481/22/92, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Aralık 1836.

hazırladığı raporda da bu yönde bilgiler içeriyordu. Fraser, bir süredir Türkiye’de bulunan Chrzanowski ile görüşmüştü. Chrzanowski’ye göre İngiliz nüfuzu, hiç olmadığı kadar azalmıştı. Türkler, İngiltere’nin Rusya’ya karşı kendilerine yardım edebileceğine dair ümitlerini kaybetmişlerdi. Chrzanowski, II. Mahmud’un artık orduyu ve donanmayı geliştirmekle ilgilenmediğini, Rusya’nın onu bu yönde ikna ettiğini düşünüyordu. Lord Ponsonby’ye göre ise II. Mahmud, askerî alanda ordusunu geliştirme düşüncesini değiştirmemişti. Fakat Rusya’nın onu, bu hazırlığı kendine karşı yapmakla suçladığını ileri sürüyor ve bu yolla reform yapmasını engellemeye çalıştığına inanıyordu. Lord Ponsonby, Fraser’a “*Türkiye’de ilerleme ve başarıdan konuşmanın*” yalnızca Rusya’nın felç edici etkisi ortadan kaldırıldığında mümkün olabileceğini söylüyordu. Fraser, şahit oldukları karşında bu düşünceye kendinin de katıldığını, Rusya’nın Babıâli üzerinde kurduğu etkinin ancak İstanbul’da bulunularak gerçek manada anlaşabileceğini Lord Palmerston’a gönderdiği raporda açık açık ifade etti⁷⁸.

III. REFORM ÇALIŞMALARINI SÜRDÜRME GİRİŞİMLERİ

Lord Ponsonby, elçilik görevine başladığı tarihten itibaren bir yandan Rus ve Avusturya elçilerine, diğer yandan Babıâli’deki Rus destekçilerine karşı aralıksız bir mücadele sürdürdü. Bu süreçte Churchill Olayı yüzünden aldığı eleştiriler ve Urquhart’ın onu yıpratma çalışmaları sebebiyle bütün şevkini ve enerjisini de kaybetti.

Buna karşılık Lord Palmerston, reform programını hayata geçirme konusunda kararlılığını sürdürüyordu. Hatta reform programının sınırlarını daha da genişleterek Osmanlı’da yapılmasını istediği askerî, idarî ve malî reformlar yanında ticaret, endüstri ve tarımı da vurgulamaya başladı. II. Mahmud’un ancak bu alanlarda yakalayacağı ilerlemeyle Osmanlı sınırlarını koruyabilecek güce ulaşacağını savunmaktaydı⁷⁹. Lord Palmerston, reform programındaki amacı bir süre sonra “*eyaletlerin iç düzenini geliştirmek, verimli endüstriyi teşvik etmek, ticareti korumak, halkın zenginliğini arttırmak, refahı, daha geniş alanlara yaymak ve böylece devletin gelirlerini arttırmak*” şeklinde formülleştirdi. Devlet zenginleştikten sonra, ordunun ve donanmanın güçlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması için gereken paraya sahip

⁷⁸ NA, FO, 78/309, Fraser’dan Backhouse’a, 03 Ocak 1837.

⁷⁹ PP/GC/VV/102, Palmerston’dan Vaughan’a, 10 Nisan 1837.

olacaktı. Sadece bunlar da yetmeyecekti. Çünkü ordunun ve donanmanın modernleştirilmesi, ancak yetenekli ve deneyimli subaylara bağlıydı⁸⁰. Yine ona göre, M. Ali Paşa, Fransız subayları kullanmakta tereddüt göstermeyerek ordusunu, Osmanlı ordusundan üstün hâle getirmişti. II. Mahmud'un da bu yolu izlememesi için bir sebep yoktu⁸¹.

Görüldüğü gibi Lord Palmerston, diğer alanlarda reformlar yapılmasıyla ilgili düşüncelerini değiştirmemiş, hatta geliştirmişti⁸². Reform programının en önemli aşaması olan Osmanlı ordusunu güçlendirme planlarının sonuçsuz bırakılmasına ise ne olursa olsun izin verme niyetinde de değildi. Bu çerçevede, Babiâli'den Considine'e verilen olumsuz cevaba rağmen girişimlerde bulunmaya devam etti. Bu bağlamda, belirlediği üç aşamalı hareket tarzının üçüncü aşaması olarak kullanmayı amaçladığı Du Plat'ı devreye sokarak onu yanındaki subaylarla İstanbul'a gönderdi. Du Plat ve yanındakiler, kralın II. Mahmud'a hediye olarak gönderdiği askerî silah, modeller ve diğer malzemelerle Aralık 1836'da İstanbul'a ulaştılar. Du Plat'ın görevi, yanında getirdiği askerî malzemelerin kurulması, kullanılışlarının gösterilmesi ve askerî tecrübesini aktarması olarak belirlenmişti. Talep edilirse askerî okullarda da görev yapacaktı⁸³. Du Plat'a, askerî görevleri dışında Türk kültürü ve Türklerin ihtiyaç duyabileceği bilgiler konusunda araştırma yapması ve İngiliz ordusunun prestijini Babiâli'nin gözünde arttırması görevi de verilmişti⁸⁴. Onunla Teğmen Knowles, madenci, topçu ve istihkâmcı üç subay ve bir sivil mühendis İstanbul'a

---

⁸⁰ NA, FO, 195/138, nr. 29, Palmerston'dan Vaughan'a, 11 Mayıs 1837.

⁸¹ BOA, HAT, nr. 37512. G, 10 Ağustos 1837. M. Ali Paşa'nın Mısır ordusunda ve donanmasına kullandığı Fransız subaylar için bk. Jacques Thobie, "La France et la Modernisation de l'Empire Ottoman", *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kunalp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 159–160.

⁸² Lord Palmerston, 1834–1838 yılları arasında yukarıda açıklanan alanlardaki gelişmelerle ilgili olduğu kadar, Osmanlı topraklarında fakirler için kurulan vakıfların durumu, sanat okullarının olup olmadığı gibi konularla da ilgilenmiş, Lord Ponsonby aracılığıyla bu konularda bilgi toplamıştı. NA, FO, 195/109, Backhouse'tan Ponsonby'ye, 30 Kasım 1833; NA, FO, 78/278, nr. 235, Ponsonby'den Backhouse'a, 04 Mart 1834; NA, FO, 195/122, Palmerston'dan Ponsonby, 21 Eylül 1835. Bu çerçevede yapılanlar arasında Türk gençlerine İngilizce eğitim verilmesini öngören bir proje dahi yer almıştı. Lord Palmerston, bu projenin yürütülmesi için gizli ödenekten para tahsis etmeyi kabul etmişti. NA, FO, 78/298, Charlisle'den Palmerston'a, 23 Ocak 1836; NA, FO, 78/298, 02 Şubat 1836; NA, FO, 195/129, Palmerston'dan Ponsonby, 29 Şubat 1836.

⁸³ NA, FO, 78/299, 05 Temmuz 1836. Lord Ponsonby, Du Plat ve getireceği hediyeler konusunda uzun bir süre haber alınmamıştı. Daha sonra veba sebebiyle gemi değiştirmek zorunda kaldıkları için geç kaldıkları ortaya çıkmıştı. NA, FO, 78/277, nr. 197, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ekim 1836; NA, FO, 78/278, nr. 211, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1836.

⁸⁴ NA, FO, 195/130, nr. 75, ek. 2, Palmerston'dan Du Plat'a, 11 Ağustos 1836.

gönderilmişti⁸⁵. Ancak İstanbul'daki mevcut koşullar, onların da Considine'in akıbetiyle karşılaşacağını gösteriyordu.

Lord Ponsonby, yeni İngiliz subay grubunun İstanbul'a ulaşmasından kısa bir süre sonra, Du Plat'ın gelişini ve kralın hediyelerini Babıâli'ye bildirerek gelenlerin padişahın huzuruna kabul edilmelerini talep etti. Du Plat getirdiği silah, askerî çizim ve modelleri II. Mahmud'a sunmak üzere hazırlık yapmıştı. Buna rağmen Babıâli'den herhangi bir yanıt gelmedi. Bu tavır, Considine'den sonra Du Plat ve diğerlerinin de reddedilmesi ve bir anlamda İngiliz subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi projesinin bittiği anlamına da geliyordu⁸⁶.

Daha önce de vurgulandığı gibi Osmanlı ordusunu hangi devlet subaylarının eğiteceği ya da yöneteceği meselesi, Osmanlı ordusunu modernleştirme projesi olmaktan çoktan çıkmış, büyük güçlerin nüfuz yarışına dönüşmüştü. Bunun farkında olan Lord Palmerston, Londra'da oldukça sıkıntılı günler geçiriyordu⁸⁷. Diplomatik çevrelerde, gazetelerde, Rusya'nın bu konuda İngiltere'yi nasıl etkisiz hâle getirdiği konuşuluyordu. Hatta tahfif edilerek çeşitli biçimlerde alay konusu bile ediliyordu. Bunun üzerine Lord Palmerston, Considine'e görev verilmemesinde dinî sebeplerin gerçekten etkili olup olmadığını araştırmaya başladı. Lord Ponsonby'den önce Osmanlı ordusunda görev yapan bir Hristiyan bulunup bulunmadığını araştırmasını istedi. Çünkü kendine bazı Hristiyan Çerkezlerin orduda görev yaptığını dair istihbarat ulaşıyordu. Lord Ponsonby bu konuyu araştırdı. Gerçekten de Babıâli'nin iddia ettiği gibi Osmanlı ordusunda herhangi bir Hristiyan'ın komuta mevkiinde görev almadığını tespit etti. Orduda görevli Çerkezlerin hepsi Müslüman'dı. Orduda, Ermeni ve gayrimüslim Osmanlı tebaasından bazı kişiler de vardı; fakat bunlar sadece sivil görevlerde çalıştırılıyorlardı⁸⁸.

Bu sırada Londra Elçisi M. Reşid [Paşa], Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki problemlerin yarattığı sıkıntıları gidermek için çabalıyordu. Babıâli'ye, Londra'daki koşulları açıklayan raporlar gönderiyor, gelen cevapları kendi süzgecinden geçirerek

---

⁸⁵ NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837; NA, FO, 195/130, nr. 75, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1836; NA, FO, 78/278, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Aralık 1836.

⁸⁶ NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837.

⁸⁷ PB, GRE/E/481/6/2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

⁸⁸ NA, FO, 195/131, nr. 109, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Kasım 1836; NA, FO, 78/301, nr. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ocak 1837.

Lord Palmerston'a aktarıyordu. Ocak ayı sonunda, bu konuda Lord Palmerston'la görüşen M. Reşid [Paşa], İngiliz subayların Osmanlılar tarafından hakarete maruz bırakılmadığını ve orduya kabul edilmemeleri gibi durumun olmadığını anlatmaya çalıştı. Asıl problemin Considine'in İngiliz subayların ferik, liva ve miralay rütbesiyle görevlendirilmelerini talep etmesinden ve Babîâli henüz kesin bir ret cevabı vermeden İstanbul'u terk etmesinden kaynaklandığını açıkladı⁸⁹. Lord Palmerston ise Mısır askerlerini yabancıların yönettiğini ve İran'da da bu gibi bir kısıtlama olmadığını öne sürdü. İngiliz subayların zorla değil, Nuri Efendi'nin resmî tavrı üzerine gönderildiklerini; Hüsrev Paşa'nın "*Nuri Efendi asker değil, bu yüzden kavramları karıştırmış olmalı*" gibi mazeretlerinin kabul edilemez olduğunu belirtti. Lord Palmerston bunun aksine Considine'in, Rusya'nın itirazı sebebiyle istihdam edilmediği görüşündeydi. Buna karşılık M. Reşid [Paşa], bu konunun ne kadar önemli olduğunu açıklamaya çalıştı. Lord Palmerston, İngiliz subayların İstanbul'a gönderilmesinde asıl sebebin Osmanlı ordusunun eğitilerek kuvvetlendirilmesi olduğunun bilinmesini istiyordu. Ayrıca Rusya'nın da bir gün karşısına çıkacak güçlü bir Osmanlı Devleti istemediği için bu işe mani olmaya çalıştığı kanaatindeydi. İngiliz hükûmeti, İngiliz subayların Osmanlı askerlerini yönetirken emirlerinin dinlenmesi için, onlara geçici rütbe verilmesini istiyordu. Buna karşılık M. Reşid [Paşa], bir Osmanlı elçisi olmanın yüklediği sorumlulukla kendi böyle düşünmese de devletin resmî tavırlarını sergiliyordu. Bu konuda Rusya baskısının etkisi olmadığını ve Rusları da onların isteklerini yerine getiriyormuş gibi oyaladıklarını söylemek durumunda kaldı⁹⁰. Aslında o da Rus müdahalelerinin etkili olduğunu biliyordu. Bu konuda İngiliz Dışişleri Bakanından farklı da düşünmüyordu.

Lord Palmerston, bundan sonraki bir görüşmede bir önceki görüşmeye göre, M. Reşid [Paşa]'ya karşı tavrını oldukça yumuşattı. Bu tavır değişikliğinde, Considine'in ansızın İstanbul'u terk etmesi ve Osmanlı ordusunda Hristiyan çalıştırılmadığının

---

⁸⁹ Considine, Lord Palmerston'dan izin almadan İstanbul'u terk etmişti. Lord Palmerston 17 Şubat tarihli mektubunda Considine'le henüz görüşemediğini belirtmişti. PB, GRE/E/481/6/2, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

⁹⁰ BOA, HAT, nr. 48981. A, 04 Şubat 1837. M. Reşid Paşa, Considine'e görev verilmeyerek İngiltere'nin aşağılandığına yönelik Londra'da yapılan eleştiri ve buna yönelik gazete haberlerini Babîâli'ye bildirmişti. Buna karşılık Babîâli'den gelen cevapta Considine'in sadece komuta yetkisi istediği ve diğer teklifleri kabul etmediği ve aniden İstanbul'u terk ettiği belirtilmişti. BOA, HAT, nr. 32991.

tespiti etkili oldu⁹¹. Ayrıca Nuri Efendi'nin İngiliz subaylara komuta yetkisi verilmesini kabul ettiğine dair somut bir delil de bulunamamıştı. Buna rağmen Lord Palmerston, subaylar için komuta yetkisi istemekten vazgeçmek niyetinde değildi. Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta yer alan “*Albay Considine veya herhangi bir subayın, birliklere komuta yetkisi verilmedikçe faydalı olabilmeleri imkânsızdır.*” cümlesi bunu açıkça gösteriyordu. Yalnız bu çerçevede istenenlerin gerçekleştirilebilmesi için taktik değiştirmeye karar verdi. Lord Ponsonby'den de İngiliz subayların daha önce talep edildiği gibi Osmanlı ordusunda daimî değil, geçici statüde istihdamını sağlamasını istedi⁹².

Lord Ponsonby, bu emri alır almaz A. Hulusi Paşa'ya bu mevzuda bir nota gönderdi. Bu notada, Londra'da M. Reşid [Paşa]'nın dinî sebeple değil halkın tepkisinden çekinildiği için Considine'e komuta yetkisi verilemediğine dair ifadelerde bulunduğunu; şimdiye kadar Babiâli'den kendine gönderilen cevaplarda ise dinî gerekçelerin ret sebebi olarak gösterildiğini belirterek bu iki açıklamanın birbiriyle tezat oluşturduğunu bildirdi. İngilizlerin M. Reşid [Paşa]'nın söylemiyle Babiâli'nin İstanbul'daki tavrı arasındaki bu farklılığa rağmen subay meselesini görüşmeye kalındığı yerden devam etmeye hazır olduklarını ve İngiliz subayların orduda kalıcı değil geçici görevlendirilmesini istediklerini bildirdi. Lord Ponsonby, Considine'e ve Kaptan Cooke'a birer madalya verilmesini de talep etti⁹³. A. Hulusi Paşa ise M. Reşid [Paşa]'nın böyle konuşabileceğine ihtimal vermiyordu. Lord Palmerston'un yanlış anlamış olabileceğini, gerçekten söylediği buysa onun hata ettiğini düşünüyordu. Bu sebeple ona, Hüsrev Paşa ve Considine görüşmesinin bir kopyasını gönderdi. A. Hulusi Paşa, Considine'in istediği koşullarda herhangi bir Hristiyan'a hiçbir zaman görev verilmeyeceğinin bilinmesini istediğini de ifade etti⁹⁴. Babiâli'ye verilen notaya A. Hulusi Paşa'nın verdiği cevapta, M. Reşid [Paşa]'ya ait değerlendirmenin

---

⁹¹ Lord Palmerston, Osmanlı ordusunda Hristiyanlara görev verilip verilmediğini araştırmaktan vazgeçmedi. 1837 yılı Kasım'ında Prusyalı Binbaşı Kopke'nin Çanakkale'deki Türk askerlerine komuta ettiğine dair bir istihbarat aldığında, konuyu araştırması için Lord Ponsonby'yi görevlendirmişti. NA, FO, 195/140, nr. 100, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Şubat 1837. Ancak bu istihbarat doğru çıkmadı. Lord Ponsonby, Kopke'nin Osmanlı ordusunda rütbe almadan çalıştığını tespit etti. NA, FO, 78/307, nr. 318, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Aralık 1837.

⁹² NA, FO, 195/138, nr. 6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Şubat 1837.

⁹³ NA, FO, 78/302, nr. 48, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1837; NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 1, Ponsonby'den A. Hulusi Paşa'ya, 10 Mart 1837; BOA, HAT, nr. 46631, 10 Mart 1837.

⁹⁴ NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1837.

Babîâli'nin resmî görüşünü yansıtmadığı bildirildi. İstanbul'da İngiliz elçisinin verdiği notadan ve buna verilen cevaptan Dışişleri Bakanı Lord Palmerston habersizdi. Babîâli'nin cevabından habersiz Considine'e İstanbul'a gitmesi emri verdi⁹⁵. Londra'ya dönmek isteyen Du Plat'a ve yanındaki subaylara kendisi talimat vermedikçe yerlerinden ayrılmamalarını da bildirdi. Aslında A. Hulusi Paşa'nın olumsuz cevabından haberi olsa da bundan farklı davranamayacaktı. İngiliz hükûmetinin amacı “*gerekirse Türk hükûmetinin kendine rağmen, Babîâli'ye yardımcı olmak*” idi ⁹⁶.

1837 yılı başlarına gelindiğinde, Churchill Olayının tamamen kapatılması için anlaşma sağlanmıştı⁹⁷. II. Mahmud, gerginliği daha fazla sürdürmek istemiyordu. Bu tavır değişikliği önce A. Hulusi Paşa'nın üslubundaki yumuşamayla kendini gösterdi. A. Hulusi Paşa, İngiliz elçiliğine gönderdiği yeni bir yazıyla İngiliz subaylara komuta yetkisi verilemeyeceğini tekrar ifade etti. Fakat bu kez, İngiliz subayları incitecek bir harekette bulunmak istemediklerini ve onların talep ettikleri şekilde görev veremeyecekleri için “*özür*” ifadesini de içeren çok farklı bir üslup kullanıldı. Üstelik tıpkı Lord Ponsonby'nin talep ettiği gibi, padişahın İngiliz subayları onurlandırmak için madalya vermek istediği de bildirdi⁹⁸. İngiliz elçiliğine kısa bir süre sonra, Lord Ponsonby'yi ve İngiliz subaylarını huzura davet eden bir yazı ulaştı. Lord Ponsonby, Knowles ve Kaptan Richards 13 Nisan 1837'de II. Mahmud'la görüştü. Padişah, hepsine çok sıcak davrandı. Daha önce söz verilen madalyalar kendilerine burada verildi⁹⁹. II. Mahmud'un böyle davranmasında İngiltere ile yeniden yakınlaşma isteği yanında Lord Ponsonby'nin A. Hulusi Paşa'ya 10 Mart 1837'de gönderdiği notanın üslubu da etkili oldu. II. Mahmud, subay meselesinin ikinci bir Churchill Olayına dönüşmesinden çekiniyordu. Bu notanın kopyası Londra'ya ulaştığında Lord

⁹⁵ NA, FO, 78/326, Palmerston'dan Lord Hill'e, 23 Mart 1837; Webster, *age.*, II, s. 545.

⁹⁶ NA, FO, 195/138, nr. 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Mart 1837; NA, FO, 195/138, nr. 13, ek. 1, Du Plat'tan Palmerston'a, 17 Şubat 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Du Plat'a, 20 Mart 1837.

⁹⁷ NA, FO, 78/301, nr. 34, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Şubat 1837.

⁹⁸ NA, FO, 78/302, nr. 63, ek. 2, A. Hulusi Paşa'dan Ponsonby'ye, 19–28 Mart 1837.

⁹⁹ Du Plat, hasta olduğu gerekçesiyle görüşmeye katılmamıştı. II. Mahmud Lord Ponsonby'ye, Du Plat'ı göremediği için çok üzülmesini söylemişti. NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Nisan 1837; *The Times*, nr. 16416, 15 Mayıs 1836, s. 5; *The Morning Chronicle*, nr. 21061, 12 Mayıs 1837. Du Plat için hazırlanan madalya bir süre sonra kendisine verildi. NA, FO, 78/309, Du Plat'tan Palmerston'a, 07 Mayıs 1837. Lord Palmerston, madalyaları sadece Osmanlı topraklarında takmalarına izin vermişti. NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Du Plat'a, 08 Haziran 1837.

Palmerston, notayı yazarken kullandığı sert üslup sebebiyle Lord Ponsonby'yi uyardı. Çünkü böyle sert ifadeler kullanırsa bu üslup, Babıâli'nin yeniden ret cevabı vermesine sebep olabilirdi¹⁰⁰. Bütün bunlar hem II. Mahmud'un hem de Lord Palmerston'un iki ülke ilişkilerinin daha fazla bozulmamasını istediklerini ortaya koyuyordu.

Kısacası Lord Palmerston, ikili ilişkilerdeki gergin ortamın daha fazla sürdürülmesini istemiyordu. Ancak 1836 yılı başında, Du Plat'ın hazırladığı raporu okuyunca çok sinirlendi. Çünkü bu raporda, Prusya'dan istenilen subayların kısa sürede İstanbul'a geleceği bilgisi vardı. Raporda ayrıca Moltke'nin iki yıllık ücreti padişah tarafından ödenmek üzere görevlendirildiği¹⁰¹ ve üç Prusyalı subayın da yolda oldukları belirtiliyordu. Lord Palmerston'a göre, bunları Rusya ayarladığı ve onayladığı için Prusyalı subay demek, Rusyalı subay demektir, arada çok fazla bir fark yoktu. Bunlar neticede “İngiltere için dostça olmayan bir amaçla ve Türkiye'ye zarar vermek için” gönderiliyordu. Berlin'deki İngiliz temsilcisi Russell'a bu subaylarla Rusya arasında bir bağlantı olup olmadığı konusunda bilgi toplaması emrini verdi¹⁰².

Mayıs 1837 sonunda Considine, yanında Kaptan Champbell ve Albay Lynch olduğu hâlde İstanbul'a ulaştı. Zaten Lord Palmerston, Considine'den İstanbul'a gitmesini ve kendine orduda görev verilinceye kadar bir yılı aşmamak kaydıyla orada beklemesini istemişti. Ayrıca ondan bu sürede Anadolu'yu dolaşarak Türkçe öğrenmesini ve gezdiği yerlerdeki Osmanlı birliklerinin durumuyla ilgili kendine raporlar göndermesini istemişti. İlâveten daha önce talep ettiği gibi, Malta'daki ve Korfu'daki İngiliz subayların bir kısmını İstanbul'a çağırma izni de verdi. Kaptan

¹⁰⁰ PB, GRE/E/481/6/20–21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Mayıs 1837.

¹⁰¹ Moltke, 1835'te ziyaret amacıyla İstanbul'a gelmişti. Hüsrev Paşa, padişahın da onayını alarak onun İstanbul'da kalmasını sağlamıştı. Moltke, II. Mahmud'un Varna, Silistre gibi şehirleri içeren gezisine de katılmıştı. Helmulth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 35, 95–108; Hale, *age.*, s. 20; Kütükoğlu, *agm.*, s. 139; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2009, s. 422.

¹⁰² NA, FO, 78/302, nr. 71, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Nisan 1837, Du Plat'tan Ponsonby'ye; NA, FO, 195/138, nr. 30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Mayıs 1837. Paris'teki Avusturya elçisi, M. Reşid Paşa'ya Rusya'nın İngiltere'den ve Fransa'dan subay getirmesini engellemek için çalıştığını ve II. Mahmud'u bu amaçla Prusya'ya yönlendirdiğini söylemişti. Aynı konuşmada, Prusyalı subayların Rusya tarafından gönderildiği için Rusyalı sayılacaklarını ve Osmanlı'ya zarar vereceklerini düşündüğünü de ifade etmişti. BOA, HAT, nr. 46617, 13 Ekim 1836.

Champhell de onunla Anadolu'yu dolaşacaktı¹⁰³. Lord Palmerston, bu bir yıllık bekleme süresini Babîâli'den olumlu yanıt alana kadar, Considine'in ikinci kez olaylı bir şekilde görüşmelerden ayrılmasını engellemek için vermişti. Anadolu'da incelemeler yapmasını ise Türkiye hakkında faydalı bilgiler elde edebileceğini hesaba katarak istemişti.

Lord Palmerston, Considine'e böyle bir seçenek sunmakla çok doğru bir karar vermişti. Lord Ponsonby ve Considine arasında geçen bir konuşma, bu kararın ne kadar isabetli olduğunu gösteriyordu. Bu konuşmada Considine'in "*Babîâli tarafından görevlendirilmem konusunda herhangi bir şans var mı?*" sorusunu Lord Ponsonby, "*Sanmıyorum. Babîâli kararını değiştirmeyecektir. Babîâli, herhangi bir yabancı subaya komuta yetkisi veya rütbe vermeyecektir.*" şeklinde cevaplamıştı¹⁰⁴. Considine, bunun üzerine karamsarlığı ve ilgisizliği sebebiyle Lord Ponsonby'yi eleştiren bir mektubu Lord Palmerston'a gönderdi. Daha sonra Hafız Mehmed Paşa ordusunun¹⁰⁵ bulunduğu Diyarbakır'a gitti. Lord Ponsonby, Considine'in orduda görevlendirilmesiyle ilgili herhangi bir teşebbüste bulunmamışsa da en azından onu, Hafız Mehmed Paşa'ya tavsiye eden bir mektubu sadrazamdan alabilmişti¹⁰⁶.

Lord Palmerston, Considine'in mektubunu okuduğunda Lord Ponsonby'nin ümidini kaybetmiş olmasına çok üzüldü ve subayların orduya alınması için çok az şansları olduğunu anladı. Buna rağmen Lord Ponsonby'ye gönderdiği talimatta ondan Babîâli'yi bu konuda ikna edebilmek için tüm gücünü kullanmasını istedi¹⁰⁷. Bunun üzerine Lord Ponsonby, İngiliz subayların görevlendirilmesi için Babîâli'ye yeniden

---

¹⁰³ NA, FO, 78/303, nr. 112, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Mayıs 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 17 Nisan 1837; NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Palmerston'a, 11 Mart 1837; NA, FO, 195/138, nr. 23, Palmerston'dan Vaughan'a, 14 Nisan 1837; NA, FO, 195/138, nr. 23, ek. 1, Palmerston'dan Considine'e, 17 Nisan 1837. Considine, İstanbul'a ulaştıktan sonra Lord Palmerston'a, Malta ve Korfu'da bulunan İngiliz subaylarından bazılarının İstanbul'a gönderilmesini teklif etmişti. NA, FO, 78/299, Palmerston'dan Hill'e, 18 Temmuz 1836; NA, FO, 195/130, nr. 62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Temmuz 1836.

¹⁰⁴ NA, FO, 78/303, nr. 121, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Mayıs 1837.

¹⁰⁵ Reşid Mehmed Paşa'nın Kasım 1836'da vefat etmesiyle onun üzerinde bulunan Sivas, Diyarbakır ve Rakka eyaletleri Hafız Mehmed Paşa'ya verilmişti. Bu bölgedeki Osmanlı birliklerinin başına da o getirilmişti. Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 275.

¹⁰⁶ NA, FO, 78/309, Considine'den Palmerston'a, 07 Haziran 1837. Considine, Lord Ponsonby'yle yaptığı görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Considine, Lord Ponsonby'yi görevlendirilmeleri için yeterince gayret göstermemekle suçlamaktadır. Buna göre Lord Ponsonby, Anadolu'yu gezmesi için Considine'e seyyahlara verilen izinden almıştı. Oysa Considine, ordu içinde serbestçe dolaşabilmesi için ferman talep etmişti. NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Backhouse'a, 07 Haziran 1837.

¹⁰⁷ NA, FO, 195/139, nr. 54, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Haziran 1837.

bir yazı gönderdi ve bu yazının padişaha ulaşmasını temin etti. Bir sonuç çıkacağına dair umudu yoktu. Ancak en azından Babıâli'nin cevap vermeyi geciktirmesini olumlu bir işaret olarak da görüyordu¹⁰⁸. Bir süre sonra, Prusyalı üç subay Fincke, Muhlbach ve Fischer İstanbul'a ulaştı¹⁰⁹. Bu gelişme II. Mahmud'un tercihini, komuta yetkisi istemeyen Prusyalı subaylardan yana kullandığını gösteriyordu.

İngiliz subaylara görev verilmesi konusunda ümitsizliğe düşen yalnızca Lord Ponsonby değildi. Beklemekten sıkılan Du Plat ve Knowles, Londra'ya dönmek için izin istemişti. Ancak Lord Palmerston buna müsaade etmedi¹¹⁰. Çünkü Du Plat'ı, Prusyalı subaylarla Varna'ya göndermeyi planlıyordu. Russell'in bildirdiğine göre bir süre önce Moltke, II. Mahmud'a Varna savunmasının güçlendirilmesiyle ilgili bir plan sunmuş ve Prusyalı subaylardan oluşan bir ekibin Varna'ya gitmesi kararlaştırılmıştı. Lord Palmerston, Du Plat'ın da Varna'ya gidecek ekibe dâhil edilmesini istiyordu¹¹¹.

Lord Ponsonby, Babıâli'den böyle bir şeyi istemesi hâlinde Rusya'nın buna müdahale edeceğini ve talebinin geri çevrileceğini biliyordu. Bu yüzden bunu, o sırada yakın ilişkide bulunduğu Pertev Paşa aracılığıyla yapmayı düşündü. Pertev Paşa'ya konuyu gizlice ilettili. Ancak o da bu konuda izin almakta zorlanıyordu. Bunun üzerine Lord Ponsonby, farklı bir yol denemeye karar verdi. Pertev Paşa, Serasker Halil Rıfat Paşa'yı, Du Plat'ı Varna projesine davet etmeye zorlayacaktı. Böylece

---

¹⁰⁸ NA, FO, 78/304, nr. 172, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1837.

¹⁰⁹ NA, FO, 78/305, nr. 194, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ağustos 1837; BOA, HAT, nr. 47338; BOA, HAT, nr. 47376; Yıldız, *age.*, s. 426-427. Prusyalı subaylar İstanbul'a geldiğinde Stürmer, Babıâli'ye bunların nasıl istihdam edileceğini sordu. BOA, HAT, nr. 47360. Russell, bunların Rus destekçisi olmayan, değerli kişiler olduğunu bildirdi. NA, FO, 195/138, nr. 22, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 1836. Bir süre sonra gönderdiği raporda, bu üç subayın değil ama Moltke'nin Ruslar için çalıştığı bilgisini verdi. NA, FO, 195/139, nr. 34, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 27 Mayıs 1837. Ancak Russell, Moltke'nin Varna savunmasının kuvvetlendirilmesi için bir plan hazırladığını öğrendiğinde, onun Rusya taraftarı olmadığına karar verdi. NA, FO, 195/139, nr. 45, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a, 1837. Lord Ponsonby ise dört Prusyalı subayın da Rusya'nın isteğiyle geldiğini, hiçbirine güvenemeyeceklerini düşünüyordu. NA, FO, 78/304, nr. 138, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Temmuz 1837. Bunun üzerine Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye, Moltke'yi görevden aldırılmak üzere çalışma talimatı verdi. NA, FO, 195/139, nr. 62, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Ağustos 1837. Russell, bir süre sonra Fischer hariç diğer Prusyalı subaylara, özellikle de Moltke'ye güvenilmemesi gerektiğini Lord Palmerston'a bildirdi. PB, GRE/E/481/7/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Ocak 1838.

¹¹⁰ PB, GRE/E/481/6/38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Ağustos 1837.

¹¹¹ NA, FO, 195/139, nr. 45, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Haziran 1837; NA, FO, 195/139, nr. 45, ek. 1, Russell'dan Palmerston'a. Moltke ve diğer Prusyalı subayların Varna projesi kapsamında gerçekleştirdikleri yolculuk için bk. Moltke, *age.*, s. 115-122.

normal koşullarda alınamayacak izin, Lord Ponsonby'nin metotlarıyla elde edilecekti¹¹².

Bu esnada Considine, Kaptan Champell'le Anadolu'yu dolaşıyordu. Diyarbakır'da Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini ziyaret ettiler. Ardından Erzurum'a giderek Esad Paşa'nın birliklerini incelediler. Considine, Türk ordusuna dair gözlemlerine ait Lord Palmerston'a gönderdiği raporlarda, Türk askerlerini cesur ve eğitime uygun olarak nitelendirdi. Ancak asker iyi silahtan ve disiplinden yoksundu. Türk subayları ise umduğundan "*çok daha bilgisiz*"di. Ona göre Türkler, parlak şeyleri seven çocuklar gibi, içinde şatafatlı kelimeler geçen rütbelere fazlasıyla ilgi gösteriyorlardı. Bu yüzden kendine Osmanlı ordusunda generallik rütbesi verilmesinin olumlu etkisi olacağını düşünüyordu. Buna rağmen orduda görev alma ümidini kaybetmiş gibi görünüyordu. Raporun sonunda, Halil Rıfat Paşa'nın İngiliz subayları istemediğini, "*bu yüzden İngiliz hükûmetinin talebinin yerine getirilmesini sultanın desteklemesinin tek şansları*" olduğunu dile getirmişti¹¹³. Lord Palmerston, bu mektubu aldıktan sonra Lord Ponsonby'den, Babîâli'nin Considine'ine ne zaman görevlendireceğini öğrenerek kendine bildirmesini istedi¹¹⁴. Ayrıca ikinci kez olumsuz cevap verilmesi hâlinde Londra'ya dönmesi için Considine'e de izin verdi¹¹⁵.

Lord Palmerston, İngiliz subayların Prusyalı subaylar gibi orduda danışman olarak görev yapması, fikrini kabul edilemez buluyordu. Özel mektubunda Lord Ponsonby'ye bu konuda şunları yazmıştı: "*Biz herhangi bir İngiliz subayın sultanın danışmanı olmasını istemiyoruz. Peki, biz ne istiyoruz? İngiliz subayların Türk birliklerini organize ve disipline etmesini ve bu örnekle Türklere, iyi ve etkili bir ordunun nasıl meydana getirileceğini göstermek istiyoruz. Biz Considine'in bunu yapmak için doğru kişi olduğuna inanıyoruz*"¹¹⁶.

---

¹¹² NA, FO, 78/305, nr. 178, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1837.

¹¹³ NA, FO, 78/309, Considine'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1837; NA, FO, 78/309, ek. 1, Considine'den Backhouse'a, 07 Ağustos 1837; NA, FO, 78/309, ek. 2, Considine'den Backhouse'a, 07 Eylül 1837.

¹¹⁴ NA, FO, 195/140, nr. 72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1837.

¹¹⁵ NA, FO, 195/140, nr. 72, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837; NA, FO, 195/140, nr. 72, ek. 1, Palmerston'dan Considine'e, 06 Eylül 1837; NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 06 Eylül 1837.

¹¹⁶ PB, GRE/E/481/6/43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837.

Lord Palmerston, Considine'e olduğu gibi Chrzanowski'ye de komuta yetkisi verilmesini istiyordu. II. Mahmud'un Rusya'dan korktuğu için İngiliz subayları işe almaya cesaret edemediğini bildiren Lord Ponsonby'ye şöyle sordu: “*Rusya'nın hangi hareketi sultanı korkutuyor? Sultan İngiltere'den hangi garantiyi istiyor? Sultan İngiliz subaylara ordusunda komuta mevki verdiği zaman, Rusya'nın asla ona saldıramaya cesaret edemeyeceğinden emin olmalıdır*”. Lord Palmerston, II. Mahmud'un İngiltere'nin tavsiyelerini dinlemesi hâlinde Osmanlı ordusunun ülkeyi savunabilecek düzeye geleceğini bilmesini istiyordu. İngiltere gerektiğinde padişahı, düşmanlarından korumaya kararlıydı¹¹⁷.

IV. LORD PALMERSTON'UN HAYAL KIRIKLIğI

Lord Ponsonby, Pertev Paşa aracılığıyla Halil Rıfat Paşa'ya, Du Plat'ı Varna projesine davet ettirebilmeyi planlamıştı. Ancak Pertev Paşa, devreye girmek yerine bu konuda farklı bir öneri getirdi. Pertev Paşa'ya göre II. Mahmud, İngiliz subayları orduya almak istemişti. Ancak Halil Rıfat Paşa iki gerekçeyi öne sürerek buna itiraz etmişti. Birincisi, Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre yapılandırılması sebebiyle İngilizlerin bu sisteme uyum sağlayamayacağıydı. İkincisi ise, İngiliz subayların orduda gizli görevlendirilmesine karar verilmesi hâlinde bile, bunun mümkün olmayacağıydı. Çünkü Ruslar, bunu bir şekilde öğreneceklerdi. Pertev Paşa, buna karşılık Lord Ponsonby'nin Halil Rıfat Paşa'ya özel bir mektup göndererek, İngiliz subayların Fransız sistemini de bildiğini ve II. Mahmud'un bağımsız bir hükümdar olarak Rusya'dan izin istemeye ihtiyacı olmadığını öne sürecekti. Böylece Halil Rıfat Paşa'nın iddialarını çürütmüş olacaktı. Böylece hem Du Plat Varna'ya gidebilecek hem de İngiliz subaylar açıktan Osmanlı ordusunda görev yapabilecekti. Lord Ponsonby, tıpkı Pertev Paşa'nın istediği gibi bir mektubu Halil Rıfat Paşa'ya gönderdi¹¹⁸. Fakat İstanbul'daki mevcut koşullar planlandığı gibi hareket etmeye uygun değildi. Rusya, Babıâli üzerindeki baskısını iyice arttırmıştı. Öyle ki Rus elçisi, Osmanlı yöneticilerinin İngiliz elçisiyle ve İngiliz dışişleri bakanıyla yaptıkları tüm görüşmeleri bildiklerini bildirerek Babıâli'yi bir anlamda üstü kapalı tehdit etmişti¹¹⁹.

¹¹⁷ Aynı Belge.

¹¹⁸ NA, FO, 78/305, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1837.

¹¹⁹ NA, FO, 78/305, nr. 185, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1837.

Bundan kısa bir süre sonra Halil Rıfat Paşa, Lord Ponsonby'nin mektubuna rağmen tavırlarını değiştirmeyeceklerini, ne Prusyalı ne de İngiliz subaylara rütbe ve komuta vermeyeceklerini açıkladı. Lord Ponsonby, Halil Rıfat Paşa'yı böyle davranması için Rusya'nın yönlendirdiğine inanıyordu. Ayrıca onun kısa bir süre sonra görevden alınacağı yönünde bir istihbarat da almıştı¹²⁰. Ancak bundan sadece birkaç gün sonra, bu istihbaratın aksine II. Mahmud, Rus yanlısı Halil Rıfat Paşa'yı değil İngilizleri destekleyen Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'yı görevden aldı. Onun yerine, 2-3 ay önce Lord Ponsonby'nin hariciye nazırlığından aldırıldığı Akif [Paşa]'yı getirdi. Böylece İstanbul'da hem İngiliz yanlısı bir devlet adamı görevden alınıyordu hem de İngiliz yanlısı olmayan biri göreve getiriliyordu. Bu yüzden İngiliz politikasının İstanbul'da ağır bir darbe aldığı söylenebilirdi. Bu karardan sonra, İstanbul'daki dengeler bir anda değişti¹²¹. Pertev Paşa'nın gözden düşmesiyle Lord Ponsonby, en büyük dayanaklarından birini de kaybetmiş oldu.

Lord Ponsonby, bu olayın ardından Lord Palmerston'a bütün planlarının bir anda alt üst olduğunu ve Considine konusunda ne yapılması gerektiğini artık kendinin bile kestiremediğini bildirdi¹²². Bununla birlikte kişisel duygularını bir tarafa bırakıp Akif Paşa'yla ilişkilerini düzeltme yolunu seçti. Bunun bir göstergesi olarak da Akif Paşa'ya subay meselesiyle ilgili söyleyeceklerini bir nota şeklinde tepeden değil, elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla izafi olarak daha samimi bir havada ileterek yaptı. Bu notta, İngiliz hükûmetiyle oyun oynamasına izin verilmeyeceğini, Prusyalı subayların işe alındıklarını bildiklerini ve özellikle padişahın isteğiyle İstanbul'a getirilen İngiliz subaylara görev verilip verilmeyeceği konusunda net bir cevap talep ettiğini bildirdi¹²³. Akif Paşa, Lord Ponsonby'nin uzattığı bu zeytin dalını geri çevirmedi. Pisani'ye olağanüstü bir ilgi göstererek geçmişi unutmak istediğini dile

---

¹²⁰ NA, FO, 78/305, nr. 207, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1837.

¹²¹ NA, FO, 78/305, nr. 212, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 35253; *Takvim-i Vekayi*, nr. 154, 18 Eylül 1837, s. 1. Pertev Paşa'nın görevden alınmasında, Akif [Paşa] ve Halil Rıfat Paşa etkili olmuştu. NA, FO, 78/305, nr. 216, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1837. Kısa bir süre sonra Akif [Paşa]'ya *paşa* unvanı verildi. *Takvim-i Vekayi*, nr. 155, 09 Ekim 1837, s. 1.

¹²² NA, FO, 78/305, nr. 217, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1837.

¹²³ NA, FO, 78/305, nr. 221, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 221, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 40838, 19 Eylül 1837; BOA, HAT, nr. 40838. B, 23 Eylül 1837.

getirdi¹²⁴. Akif Paşa bu görüşmeden iki hafta sonra, İngiliz subaylarla ilgili beklenen açıklamayı yaparak onların görevlendirileceklerini bildirdi. Buna göre Halil Rıfat Paşa; Considine’i, Du Plat’ı, Knowles’i ve Kaptan Champell’i ayrıntıları görüşmek üzere yakında dairesinde kabul edecekti¹²⁵.

Lord Ponsonby’nin özel notlarından öğrenildiğine göre, Halil Rıfat Paşa Vogorides’e, İngiliz subayların doğrudan kendine başvurmaması sebebiyle rahatsız olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Lord Ponsonby, vakit geçirmeden Halil Rıfat Paşa’dan görüşme günü istedi¹²⁶. Babıâli’deki bu ani tavır değişikliğinin asıl sebebi, Lord Ponsonby’nin subaylar için yaptığı müracaatın II. Mahmud’a kadar ulaşmasıydı. II. Mahmud, subayları İngiltere’den resmen kendi talep ettiği için hiçbir görev verilmeden bunların geri gönderilmesi hâlinde, İngiltere’nin bunu bir hürmetsizlik sayacağını biliyordu. Bu sebeple, konuyla ilgilenilmesi için Babıâli’ye talimat vermişti. Ancak II. Mahmud’un bu beklentisine rağmen Babıâli’nin planı, İngiliz subayların basit işlerde görevlendirilerek eleştirilerin önüne geçilmesinden ibaretti¹²⁷. Considine, bu durumu anlamış ve konuyla ilgili düşüncelerini “*Babıâli, bu meseleden kurtulmaya çalışıyor, bizi istemiyorlar.*” şeklinde ifade etmişti¹²⁸.

Halil Rıfat Paşa, Considine’i, Du Plat’ı ve Knowles’i 18 Ekim 1837’de makamında kabul etti. Considine’e bir birliğin başına getirileceğini, bu birlikteki Türk subayların kendisinin talimatlarını dinleyeceğini, ayrıca Du Plat’ın donanmada, Knowles’in ise topçu birliğinde görevlendirileceğini söyledi. Ancak Considine işi yokuşa sürerek kendine yardımcı 32 İngiliz subay daha görevlendirmek ve birliği İngiliz sistemine göre yapılandırmak konusunda ısrar etti. Bunun üzerine Halil Rıfat Paşa, padişahın görüşünü almak için süre istedi. Considine, kendinin ekstra taleplerle Osmanlı devlet adamlarını zora soktuğunu Londra’ya söylemek yerine, Halil Rıfat

---

¹²⁴ NA, FO, 78/305, nr. 215, ek. 1, Pisani’dan Ponsonby’ye, 15 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 215, ek. 2, Ponsonby’dan Pisani’ye, 14 Eylül 1837.

¹²⁵ NA, FO, 78/306, nr. 232, Ponsonby’dan Palmerston’a, 03 Ekim 1837.

¹²⁶ PB, GRE/E/489/1A/34, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 28 Eylül 1837.

¹²⁷ BOA, HAT, nr. 40838, 19 Eylül 1837. Bu sırada Babıâli’de Prusyalı subayların istihdamı sırasında Considine’in de İstanbul’da ya da Hafız Mehmed Paşa’nın ordusunda gizli bir şekilde görevlendirilmesi üzerinde görüşülüyordu. BOA, HAT, nr. 37512, 1837.

¹²⁸ NA, FO, 78/309, Considine’dan Backhouse’a, 07 Ekim 1837.

Paşa'nın kendileriyle gönülsüz görüştüğünü ve “*meselenin sonuçsuz kalmasından memnun olacağını*” hareketleriyle belli ettiğini düşündüğünü söyledi¹²⁹.

İkinci görüşme 26 Ekim 1837'de gerçekleşti. Halil Rıfat Paşa, Considine daha fazla subay istihdam edilmesinde ısrarcı olursa bu talebinin karşılanamayacağını söyledi. Du Plat'a ise mühendislik görevi verilmek isteniyordu. Bu karar, Du Plat haricindeki İngiliz subayların reddedildiği anlamına geliyordu. Considine, bir hafta sonra Halil Rıfat Paşa'yla üçüncü kez görüştüğünde Halil Rıfat Paşa, Osmanlı ordusunun Fransız sistemine göre yapılandırıldığını, bu sistemi değiştirmek istemediklerini, bu sebeple İngiliz subaylara ihtiyaçları olmadığını açıkça beyan etti. Bununla birlikte gayretlerinden dolayı Considine'e ve Kaptan Cooke'a madalya verilecekti¹³⁰. Son görüşmeden hemen sonra Du Plat dışındaki subaylara Osmanlı ordusunda kesin olarak görev verilemeyeceğine dair Akif Paşa'nın mesajı İngiliz elçiliğine ulaştı. Bu sonuç, Lord Ponsonby'yi hiç de şaşırtmamıştı. Çünkü II. Mahmud'un Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Rusya'ya karşı sorumlu hâle geldiğini ve Rusya'nın sözünü dinlemekten başka bir seçeneğinin bulunmadığını biliyordu. Bu yüzden İngiliz elçisine göre İngiltere, Rusya'ya karşı padişahı koruyacağına dair garanti vermedikçe farklı bir sonuç alınması zaten mümkün değildi¹³¹.

Buna rağmen Lord Palmerston, bu gelişmeyi Lord Ponsonby kadar soğukkanlılıkla karşılamadı. Lord Ponsonby'ye Babıâli'nin İngiliz hükûmetini gücendirmiş olduğunu ve teklif edilen madalyaların kabul edilmeyeceğini bildirmesini istedi. Ayrıca Du Plat haricindeki tüm subayların Londra'ya geri dönmesi talimatını da verdi¹³². Lord Palmerston, II. Mahmud'un bu madalyalar aracılığıyla bu yakışsız

¹²⁹ NA, FO, 78/306, nr. 252, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 252, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 19 Ekim 1837.

¹³⁰ NA, FO, 78/306, nr. 272, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Kasım 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 1, Considine'den Ponsonby'ye, 26 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 2, Considine'den Ponsonby'ye, 06 Kasım 1837. Halil Rıfat Paşa, Fransız ve İngiliz askerî sistemlerinin birbirine çok yakın olduğu yönünde görüş bildirerek M. Reşid Paşa'nın hata yaptığını söylemişti. NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 3, Pisani'den Ponsonby'ye, 05 Kasım 1837. Considine, Babıâli'yi Osmanlı ordusunda kendilerine ihtiyaç olmadığını, İstanbul'a ilk geldiklerinde söylenmediği için suçluyordu. Ona göre tüm Osmanlı yöneticileri, İngiliz subayların yararlı olmayacağına dair ortak bir kanaate sahipti. Bu şekilde düşünmeyen tek kişi II. Mahmud'du. O ise serbest karar alma cesaretine sahip değildi. NA, FO, 78/309, Considine'den Backhouse'a, 07 Kasım 1837.

¹³¹ NA, FO, 78/306, nr. 283, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1837.

¹³² NA, FO, 195/140, nr. 126, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Aralık 1837; NA, FO, 195/140, nr. 126, ek. 1, Palmerston'dan Considine'e, 08 Aralık 1837. Aynı konuda ayrıca bk. Anick, *agt.*, s. 147; Rodkey, *agm.*, I, s. 583. İngiliz subaylar, Londra'ya geri dönmek için Lord Ponsonby'den

davranışa karşılık özür dilemek istediğini düşündüğü için, madalya teklifinin reddedilmesini istemişti. Böylece subayların reddedilmesine karşılık olarak, bir çeşit tazminat verilmiş olacaktı. Oysa Lord Palmerston, bu meselenin basit hediyelerle, küçük madalyalarla kapatılmasını kabul etmeye niyetli görünmüyordu¹³³. Madalyaların geri çevrileceği Babıâli'ye bildirildiğinde, M. Reşid [Paşa], bunun padişahı gücendireceğini belirterek kabul edilmelerini rica etti¹³⁴. Fakat Lord Palmerston, fikrini değiştirmede. Çünkü birine madalya teklif ettiğinde, bunun reddedilebileceğini II. Mahmud'un öğrenmesini istiyordu¹³⁵. Bununla birlikte Lord Palmerston, II. Mahmud'un İngiliz subaylara görev vermemesinde Rus baskısının da etkili olduğunun farkındaydı. Londra Elçisi İ. Sarım Efendi, İngiliz subayların kumandanlık istedikleri için kabul edilmediğini kendisine söylediğinde “*Hayır Rusyalı razı olmadı.*” diye karşılık vermişti¹³⁶.

Artık İngiliz subayların Londra'ya dönmeleri kesinleşmişti. Ancak Du Plat'ın durumu hâlâ belirsizdi. Halil Rıfat Paşa, Du Plat'a Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk ve Balkanlarda ulaşabildiği yerlerdeki geçitleri ve istihkâmları kapsayan bir araştırma gezisine çıkmasını teklif etmiş ve bu bölgelerdeki Osmanlı savunmasının mevcut durumuyla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istemişti¹³⁷. Gerçekte bu projeyi ilk olarak Lord Palmerston'un tasvibiyle Lord Ponsonby gündeme getirmişti¹³⁸. Lord Palmerston, kendilerinin teklif ettiği bu planın kabul edilmesine engel olmadı. Ancak diğer subaylara yapılan muamele sebebiyle öyle kızgındı ki Du Plat'ın masraflarının padişah tarafından ödenmesi şartını koydu¹³⁹.

---

izin istediler. Lord Ponsonby, onlara Lord Palmerston'dan gelecek talimatı beklemeleri gerektiğini söyledi. NA, FO, 78/306, nr. 282, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1837.

¹³³ PB, GRE/E/481/6/62, 64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 28 Eylül 1837.

¹³⁴ NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Şubat 1838; NA, FO, 78/330, ek, 1, Ponsonby'den Pisani'ye, 22 Şubat 1838; NA, FO, 78/330, ek, 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 15 Şubat 1838.

¹³⁵ PB, GRE/E/481/7/13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838.

¹³⁶ BOA, HAT, nr. 46638, 29 Aralık 1837.

¹³⁷ NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 3, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1837; NA, FO, 78/306, nr. 272, ek. 4, Pisani'den Ponsonby'ye, 02 Kasım 1837. Aynı konuda ayrıca bk. Anick, *agt.*, s. 145; Rodkey, *agm.*, I s. 581.

¹³⁸ Lord Ponsonby, daha önce Du Plat'la Akif Paşa'yı ziyaret etmiş ve Varna istihkâmını araştırmak için hazırladıkları bir planı sunmuşlardı. NA, FO, 78/306, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1837.

¹³⁹ Daha önce İstanbul'a gönderilen İngiliz subayların tüm masraflarının İngiliz hükûmeti tarafından ödemesi planlamıştı. NA, FO, 195/145, nr. 37, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.

Du Plat, kısa süre sonra Varna'ya doğru hareket etti¹⁴⁰. Ocak 1838'de planlandığı şekilde yolculuğunu tamamlayarak İstanbul'a döndü ve hazırladığı ayrıntılı raporu Halil Rıfat Paşa'ya iletti¹⁴¹. Bu rapor, II. Mahmud'u çok etkiledi ve raporun tamamının Türkçeye çevrilmesi talimatını verdi. Ancak bundan sonra Babiâli, Du Plat'ın görevlendirilmesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmadı. Bu yüzden onun İstanbul'da kalıp kalmayacağı konusu belirsiz bir konu olarak kaldı¹⁴².

Aynı günlerde Considine, Osmanlı ordusunda kendine görev verilmeyeceği kesinleştiği için Tunus'a gitmek üzere yolculuk hazırlıklarına başlamıştı. Lord Palmerston, üstün niteliklerine rağmen Considine'i kabul etmeyen II. Mahmud'a hata yaptığını göstermek istercesine onu, Tunus Beyine komutan olarak tavsiye etmişti¹⁴³. Considine, Tunus'a gitmek üzere 27 Şubat'ta İstanbul'dan ayrıldı. Lord Palmerston, hiç değilse Du Plat'ın Osmanlı askerî okullarında görevlendirilmesini istiyor, bunun iyi bir başlangıç olacağını düşünüyordu. Ancak bir süre sonra Du Plat'la ilgili Babiâli'den teklif gelmeyeceği kesinleşti. Bunun üzerine Du Plat, diğer subaylarla birlikte İstanbul'dan ayrıldı¹⁴⁴. Böylece 1834 yılı ortalarından beri devam eden Osmanlı ordusunu İngiliz subaylarıyla geliştirme, başka bir ifadeyle Osmanlı

¹⁴⁰ NA, FO, 78/306, nr. 286, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Kasım 1837; NA, FO, 195/89, Ponsonby'den E. Pisani'ye 10 Kasım 1837. Etienne Pisani, tercüman olarak Du Plat'la gitti. NA, FO, 78/306, nr. 273, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1837. Halil Rıfat Paşa'nın Du Plat'a verdiği Silistre ve Varna paşalarına hitaben yazılmış mektuplarla ilgili bk. NA, FO, 78/306, nr. 294, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Aralık 1837.

¹⁴¹ NA, FO, 78/334, Du Plat'tan Palmerston'a, 01 Ocak 1838; NA, FO, 78/329B, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ocak 1838; NA, FO, 78/329B, ek. 1-6, Du Plat'ın yolculuğuyla ilgili raporu. Aynı konuda ayrıca bk. *The Morning Chronicle*, nr. 21293, 10 Şubat 1838.

¹⁴² NA, FO, 78/330, nr. 65, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 22 Şubat 1838. Du Plat, Varna yolculuğundan döndükten sonra, Osmanlı ordusunda kendine görev verilip verilmeyeceği konusunda net bir bilgi verilmediğinden dolayı rahatsızlığını dile getirdi. NA, FO, 78/348, ek.1, 08 Ocak 1838.

¹⁴³ NA, FO, 78/309, Palmerston'dan Considine'e, 12 Aralık 1837; NA, FO, 78/309, Backhouse'tan Considine'e, 11 Aralık 1838; Webster, *age.*, II, s. 545. Türkiye'de iki yıl beklemesine rağmen eline bir şey geçmeyen ve II. Mahmud'un teklif ettiği madalyayı alması da engellenen Considine, İstanbul'dan ayrılmadan hizmetinden dolayı bir şekilde taltif edilmek istiyordu. Bu sebeple Lord Ponsonby'den kendini padişahın huzuruna çıkarmasını talep etmişti. Ancak bu isteği kabul görmedi. NA, FO, 78/329B, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Ocak 1838. Lord Palmerston, Considine'in padişahın huzuruna çıkarılıp çıkarılmaması konusunda Lord Ponsonby'nin karar vermesini istemişti. PB, GRE/E/481/7/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Şubat 1838.

¹⁴⁴ NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1838; PB, GRE/E/481/6/43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Eylül 1837. Du Plat ve yanındakiler, 6 Mart 1838'te İstanbul'dan ayrılmış ve 8 Ağustos 1838'de Londra'ya ulaşmıştı. NA, FO, 78/349, 17 Ağustos 1838. Kaptan Cooke, 1837 yılı sonunda Suriye ve Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı. NA, FO, 78/348, 06 Ocak 1838; NA, FO, 78/348, ek. 3, Champbell'den Spearman'a, 05 Aralık 1837.

ordusunda İngiliz subayları görevlendirilmesindeki ilk teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı.

Lord Palmerston, onca çabadan sonra ortaya çıkan manzaradan hiç de memnun değildi. Lord Ponsonby'ye bu konuyla ilgili gönderdiği mektubunda bütün çabalarının II. Mahmud'u, M. Ali Paşa karşısında güçlü bir ordu sahibi yapmak olduğunu ancak bu iyi niyetlerini anlatmayı başaramadıklarını belirterek “*Biz sultana hediyeler göndererek ve her türlü yardımı yaparak Türklerin güvenlerini kazanmak için uzun zaman bekledik. Bizim sabrımız ve cömertliğimiz bitti. Şimdi, biz bu insanları kendi akıbetlerini görmeleri için yalnız bırakmalıyız.*”¹⁴⁵ sözleriyle de bu duruma tepkisini gösterdi. Bir süre sonra Considine, Tunus Beyi tarafından ordu komutanı olarak atandığında Lord Palmerston, II. Mahmud'u reformlar konusunda kendi valisi kadar cesur olamadığı için eleştirdi. Considine'i Tunus'a göndermekteki amaçlarının Kuzey Afrika'daki Osmanlı savunmasına yardım etmek olduğunu söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etti: “*Sultan, Tunus Beyi'nden ders almalıdır. Tunus Beyi, ondan daha kötü bir Müslüman değil; o, kendi savunmasını nasıl sağlayacağını biliyor. Bununla birlikte sultan, Kuzey Afrika'da kalan topraklarının savunması için attığımız bu adım sebebiyle bize teşekkür etmelidir*”¹⁴⁶. Lord Palmerston, Tunus Beyi'nin cesaretini övmekte ve Considine'in ordu komutanlığına getirildiğini açıklamakta acele etmişti. Çünkü Considine, İstanbul'da yaptığı gibi Tunus'ta da kendine komuta yetkisi verilmesini ve orduyu İngiliz sistemine göre yapılandırmayı istedi. Ancak Tunus Beyi, ordusundaki Fransız subayları işten çıkaramayacağını ve kendini komutan olarak görevlendiremeyeceğini söyleyerek ona askerî danışmanlık önerdi. Lord Palmerston da onun bu teklifi kabul etmesine izin vermek durumunda kaldı¹⁴⁷. Böylece II. Mahmud'un Tunus Beyi'nden alacağı herhangi bir ders bulunmadığı da ortaya çıktı.

¹⁴⁵ PB, GRE/E/481/7/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.

¹⁴⁶ PB, GRE/E/481/7/31, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1838. Fransa Dışişleri Bakanı Kont Mole, İngiliz Elçisi Granville'e Tunus Beyi'nin Considine'i neden işe aldığını sormuştu. Lord Palmerston, Kont Mole'e II. Mahmud'un dinî ve millî ön yargılar sebebiyle Considine'e görev vermediği, bunun üzerine onun Tunus'a gönderilmesine karar verildiği şeklinde bir cevap verilmesini istemişti. NA, FO, 195/145, nr. 131, Palmerston'dan Granville'e, 12 Haziran 1838. Considine'in Tunus Beyi tarafından ordu komutanlığına getirilmesiyle ilgili ayrıca bk. NA, FO, 195/146, nr. 107, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1838.

¹⁴⁷ NA, FO, 195/147, nr. 156, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1838; NA, FO, 195/147, nr. 156, ek. 1, 21 Haziran 1838; NA, FO, 195/147, nr. 156, ek. 2, Palmerston'dan Considine'e, 02 Ağustos 1838. Considine, Tunus'ta bir yıl kaldı. Bu sürede önemli herhangi bir reform gerçekleştiremeden Londra'ya geri döndü. Rodkey, *agm.*, I, s. 583.

Bu olaydan sonra Lord Palmerston, Müslüman bir yöneticinin bir Hristiyan'a komutanlık vermesinin zannettiği gibi kolay bir iş olmadığını anlamış olmalıydı.

V. BAŞARISIZLIĞIN SEBEPLERİ

Buraya kadar detaylı bir şekilde açıklanan süreç, 1834 yılı ortalarında başlayan ve yaklaşık dört yıl kadar ısrarla süren mücadeleye rağmen Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunu modernleştirme çabalarında hiçbir ilerleme kaydedemediğini göstermektedir. İngiliz tarihçi Puryear, İngiliz subayların kabul edilmemesini, Rusya'nın karşı çıkmasına, Türklerin isteksiz olmasına ve Lord Palmerston'un İngiliz subaylarının komuta kademesinde görevlendirilmek üzere talep edildiğine dair somut bir delil gösterememesine dayandırır¹⁴⁸. Tarihçi Bailey'e göre ise bunun sebepleri arasında Osmanlı ordusunda uygulanan mevcut sistemin değiştirilmek istenmemesi, Prusyalı subayların komuta yetkisi talep etmemesi ve İngiliz subaylara komutanlık verildiği takdirde Rusya'nın ve Fransa'nın da aynı istekte bulunmasından çekinilmesi yer alıyordu¹⁴⁹. Webster de bu konuyla ilgili, Lord Palmerston'un bir Hristiyan'a İslâm ordusunda komutanlık verilemeyeceğini anlayamaması hususuna dikkat çekmektedir¹⁵⁰.

Gerçekten de Hristiyanların Osmanlı ordusuna komutan olarak kabul edilmesi, Lord Palmerston'un düşündüğünün aksine çözümü çok zor bir problemdi. Üstelik II. Mahmud'un adı gâvur padişaha çıkmışken Muhammed'in askerleri adını verdiği orduya bir Hristiyan'ı komutan tayin etmek hiç de kolay bir iş değildi. Bunlara Babiâli'deki dengelerin değişkenliği gibi birtakım sebepleri de eklemek mümkündür. Özellikle Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yürürlüğünü koruduğu bir ortamda, Rusya'nın isteği dışında hareket etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu anlamak zor değildi. Bunlardan başka bu meselenin temelinde yatan iki büyük etkeni de belirtmek yararlı olacaktır.

---

¹⁴⁸ Puryear, *age.*, s. 56. Nuri Efendi'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığına konuyla ilgili sunduğu yazının İngilizce tercümesinde, İngiliz subayların talep edilme amacıyla ilgili olarak “*to receive a number of qualified English Officers and masters for the instruction and organization of both the Imperial Army and Navy*” ifadesi yer almaktadır. NA, FO, 78/297, ek. 2, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836.

¹⁴⁹ Bailey, *age.*, s. 147.

¹⁵⁰ Webster, *age.*, II, s. 543.

Giriş kısmında açıklandığı gibi II. Mahmud, Lord Palmerston ve Lord Ponsonby birbirlerinden farklı reform anlayışlarına sahiptiler. Bu farklılık sebebiyle Lord Palmerston, İngiliz subayların görevlendirilmesi için talimat gönderdiğinde Lord Ponsonby, Türk askerlerinin Hristiyan subaylara itaat etmeyeceği gerekçesiyle bunun yararlı olmayacağını dile getirmişti¹⁵¹. Urquhart da Osmanlı ordusunun geliştirilmesiyle ilgili görüşlerini benzer şekilde, kendine yazdığında, ondan bu konuya fazla yoğunlaşmamasını istedi. Kısacası Lord Ponsonby, yabancı subayların Osmanlı ordusunu eğitmesi fikrini desteklemiyordu. Ona göre yabancı subaylar geldiğinde, ordunun ne kadar kötü olduğu ortaya çıkacak ve Türkler, Avrupa orduları karşısında kendi durumlarını görerek güven duygularını tamamen kaybedeceklerdi. Buradan da Lord Ponsonby'nin, Osmanlı ordusunun her ne olursa olsun güven duygusunu kaybetmesini istemediği anlaşılmaktadır. O, reformlardan önce Rus tehlikesinin bertaraf edilmesini istiyordu. Rus tehlikesi bertaraf edildikten sonra her türlü reform rahatça yapılabilirdi. Lord Ponsonby, Türklerin Ruslardan nefretine, özgüvenlerine, kendilerinin diğerlerinden üstün oldukları inançlarına çok fazla önem veriyordu. Bir istila ya da felaket anında bu duygunun harekete geçeceğini ve Türklerin Osmanlı topraklarında yaşayan diğer milletlerle, gerekirse gerilla savaşıyla Ruslara direneceklerini düşünüyordu¹⁵².

Bir süre sonra İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'dan da subay getirilmesiyle Osmanlı ordusunda ortaya çıkabilecek karmaşa konusunda Lord Palmerston'u da uyardı¹⁵³. Diğer yandan II. Mahmud'u Avrupa'ya öğrenci göndermesi için de teşvik ediyordu. Nisan 1837'de huzura çıktığında Osmanlı öğrencilerinin Londra'da kaydettikleri ilerlemeyi padişaha uzun uzun övdü¹⁵⁴. Ağustos 1837'de, gizli iletişimde kullandığı Mac. Guffog aracılığıyla padişaha şu mesajı iletmişti:

“Sultanla yabancı subayların görevlendirilmesi meselesini görüşmek istiyorum. Bana göre bu proje, hükümetim tarafından yanlış tasarlandı. Kendisi istese ve bütün otoritesini kullansa dahi, sultanın bu işi gerçekleştirmesi mümkün

¹⁵¹ NA, FO, 78/236, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1834; Bailey, *age.*, s. 159.

¹⁵² Urquhart, *Reminiscences*, nr. 50, Ponsonby'den Urquhart'a, 27 Haziran 1835, s. 62. Bundan bir süre önce Lord Ponsonby, gayrimüslimlerin Türklerle Ruslara karşı mücadeleye girebileceklerini düşündüğünü bildirmişti. PB, GRE/E/481/4/54-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Webster, *age.*, II, s. 541.

¹⁵³ NA, FO, 78/276, nr. 118, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Temmuz 1836.

¹⁵⁴ NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Nisan 1837.

değildir. Bu konuda en büyük insan gücünün bile yenileceği bir direnç var ve bu durum, yabancı subayların bu ülkede etkili bir komuta kurmasını engelleyecektir... Fakat ben, [bunun yerine] sultanın yerli subaylar yetiştirmesinde büyük bir avantaj görüyorum. Bunlar yeterli sayıda yetiştirilebilirse sultan için etkili hareket edebilecek bir ordu meydana getirilebilecektir... Sultan öğrenci gönderme işini genişletirse başarılı olacaktır... Bu gençlerin kayda değer miktarda eğitim masrafları ortaya çıkabilir; fakat bu, yabancı subayların buraya orduyu eğitmek için getirilmesinden çok daha ekonomik bir tedbir olacaktır”¹⁵⁵.

Lord Ponsonby aynı mesajında, öğrenci masraflarını azaltmak için Londra yanında Malta’da ve Korfu Adaları’nda, Cebelitarık’ta veya Almanya’da bulunan askerî okullara da öğrenci gönderilmesini tavsiye etti¹⁵⁶. Bundan bir hafta sonra, Lord Palmerston’a yolladığı mektupta II. Mahmud’a söylediklerinden sadece yurtdışında daha fazla öğrenci eğitilmesini tavsiye ettiğini yazdı. Ancak yabancı subayların istihdam edilmemesine dair padişaha yaptığı telkinlerden hiç söz etmedi¹⁵⁷. İngiliz Elçisi Lord Ponsonby’nin bu politikası, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston’un politikasıyla tamamen zıttı. Bu da elçinin kendi belirlediği politikaları öncelikle ve yalnız uygulama çabasıyla kaynaklanıyordu. Lord Ponsonby, Kasım ayına gelindiğinde hâlâ Osmanlı öğrencilerini Avrupa’ya gönderme konusunda hükûmeti ikna çabalarını sürdürmekteydi¹⁵⁸.

İngiliz elçisinin bu tarz tavsiyelerde bulunduğu bir ortamda¹⁵⁹ II. Mahmud’un orduda İngiliz subaylar görevlendirilmesine neden ret kararı verdiğini ve Considine İstanbul’dan ayrılırken Lord Ponsonby’yi niçin kendileri için hiçbir çaba göstermemekle suçladığını anlamak çok da zor değildi¹⁶⁰.

¹⁵⁵ PB, GRE/E/378/124–127, Ponsonby’dan Mac. Guffog’a, 31 Ağustos 1837.

¹⁵⁶ *Aynı Belge*.

¹⁵⁷ NA, FO, 78/305, nr. 206, Ponsonby’dan Palmerston’a, 07 Eylül 1837. Lord Palmerston, Avrupa’ya Osmanlı öğrencilerinin gönderilmesine karşı değildi. Lord Ponsonby, padişaha daha fazla öğrenci göndermeyi tavsiye ettiğini ona bildirdiğinde, bunu kendinin de çok arzu ettiğini bildirmiş olması bunu ispatlıyordu. Ancak Lord Palmerston, öğrencilerin eğitimi uzun zaman alacağı için, İngiliz subayların Osmanlı ordusuna alınması hususunda ısrar ediyordu. NA, FO, 195/140, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 07 Ekim 1837.

¹⁵⁸ NA, FO, 78/306, nr. 279, Ponsonby’dan Palmerston’a, 07 Kasım 1837.

¹⁵⁹ Fransa Elçisi Roussin de yabancı subay getirilmesine karşıydı. Ancak Lord Ponsonby’den farklı olarak Roussin, Osmanlı ordusunda uygulanmaya çalışılan Avrupa sisteminin Türklerin geleneklerine ve dinî inançlarına uygun olmadığını düşünüyor ve bu yüzden askerî reformlarda başarılı olunmasını mümkün görmüyordu. LC, Turquie, 270, Roussin’dan Rigny’e, 09 Şubat 1835.

¹⁶⁰ Considine, Lord Ponsonby’yle tartışmış ve onu, İngiliz subayların görevlendirilmesi için çaba göstermediğini Londra’da herkese anlatmakla tehdit etmişti. NA, FO, 78/329B, Considine’dan Ponsonby’ye, 11 Ocak 1838. *The Morning Chronicle* adlı İngiliz gazetesinde İngiliz subayların

VI. LONDRA'YA ÖĞRENCİ GÖNDERİLMESİ VE TEKNOLOJİ TRANSFERİ

Osmanlı ordusunun ve donanmasının güçlendirilmesi, sadece Lord Palmerston'un gündemini meşgul eden bir mesele değildi. II. Mahmud, ülkesinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmesinin askerî alanda sağlayacağı ilerlemeye bağlı olduğunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden en önemli hedeflerinden birisi Avrupa devletlerinin sahip olduğu gibi modern bir ordu ve donanmaya sahip olabilmektir. Bunun için Osmanlı askerlerini Avrupa sistemine göre eğitecek ve idare edecek yetişmiş subaylara ihtiyacı vardı. Bu eksikliği iki yolla gidermesi mümkündü: Ya Avrupa'dan subay getirecekti ya da Avrupa'ya öğrenci gönderecekti. II. Mahmud, her iki yöntemi de kullanmayı seçti.

Birinci yöntemin uygulanması sırasında yaşanan gelişmeler yukarıda açıklandı. Bundan sonraki kısımda, 1835–1838 yılları arasında Londra'ya hangi bölümlere, kaç öğrenci gönderildiği, eğitimlerini hangi şartlarda sürdürdükleri, Lord Palmerston'un bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilediği, öğrencilerin eğitimlerini tamamlamaları ardından Osmanlı askerî ve sivil kademelerinde hangi görevlerde yer aldıkları gibi hususlara yer verilecektir. Ayrıca bu dönemde İngiltere'den Osmanlı'ya doğru teknoloji transferi konusunda yaşanan gelişmeler açıklanmaya çalışılacaktır. Konu bütünlüğünün korunması açısından, öğrenci gönderilmesi ve teknoloji transferiyle ilgili 1838–1841 arasındaki gelişmelere de yine burada yer verilecektir.

A. Londra'ya Gönderilen Öğrenciler

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıldan önce de çeşitli vesilelerle Avrupa'ya öğrenci gönderilmişti. Daha III. Mustafa (1757–1774) zamanında tıp eğitimi almaları için bazı öğrenciler Viyana'ya gitmiş¹⁶¹ ve III. Selim zamanında İshak Bey Paris'e gönderilmişti¹⁶². Ancak bütün bunlar, spesifik ve bireysel girişimlerdi. Devlet

---

görevlendirilmemesinde en büyük etkiyi Rusya'nın yaptığı öne sürülmüştü. Lord Ponsonby'nin, Considine'nin ilk reddedilişinde kusuru olduğu, ancak ikincisinde subayların görevlendirilmesi için elinden gelen her şeyi yaptığı hâle başarılı olmadığı savunulmaktaydı. *The Morning Chronicle*, nr. 21234, 04 Aralık 1837.

¹⁶¹ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, 7, İstanbul 1996, s. 334.

¹⁶² Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 60.

politikası doğrultusunda, sistemli olarak Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderilmesi ise II. Mahmud döneminde başladı.

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulmasına başlanan yeni orduyu eğitecek, Avrupa usulünü bilen subayları bulmak, asker temin etmekten çok daha zor bir işti. II. Mahmud, ihtiyaç duyduğu eğitmenler için ilk planda Avrupa devletlerine başvurmak istemedi. Önce Mısır Valisi M. Ali Paşa'dan Osmanlı ordusunu eğitmek üzere, Türk veya Arap olması kaydıyla 12 subay istedi. Fakat M. Ali Paşa, elindeki subayların henüz eğitim verecek düzeye ulaşmadığını öne sürerek bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine, kendiliğinden İstanbul'a gelen bazı Avrupalı ve Mısırlı uzmanlar, orduda kullanılmaya başlandı¹⁶³.

Bunlar arasında, II. Mahmud'a Avrupa tarzı ata biniş tekniklerini öğreten İtalyan Calosso ve müzisyen Donizetti, Fransız Galliard ve Sade Calière, barutçubaşılık yapan Semyon, İngiliz Manchett ve Slade gibi kişiler vardı¹⁶⁴. Ancak bunların katkısı çok sınırlıydı. Bu yüzden Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın da yaptığı gibi, subay ihtiyacını karşılamak üzere Türkler arasından seçilecek 150 öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine karar verildi. Fakat bu, halkın “gözünde pek çirkin” bir iş olarak görüldü ve hiç kimse çocuğunu Avrupa'ya göndermeye gönüllü olmadı¹⁶⁵. Bunun üzerine bir süre sonra Hüsrev Paşa kendi himayesindeki Ahmed, Abdüllatif, Hüseyin ve Edhem adlarındaki dört kişiyi eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilmeleri için II. Mahmud'a takdim etti. Padişahın da onay vermesiyle bu dört

¹⁶³ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, I, s. 143; Lewis, *age.*, s. 82; Baykara, *age.*, s. 99; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 151; Aksan, *age.*, s. 344; Gültekin Yıldız, “Üniformalı Padişah II. Mahmud”, *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 106.

¹⁶⁴ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 448; James Ellswort De Kay, *1831–1832 Türkiyesi'nden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 2009, s. 178; Finkel, *age.*, s. 388, 393; Avigdor Levy, “The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826–1839”, *International Journal of Middle East Studies*, II/1, Cambridge 1971, s. 24; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2926; Berkes, *age.*, s. 185; Temperley, *age.*, s. 30; Özcan, “II. Mahmut”, s. 19; Özcan, “İngiliz Amiralî”, s. 29 vd.; Gültekin, *agm.*, s. 108-109, 116-117. II. Mahmud bunlar dışında çeşitli alanlarda İskoç, Amerikan, İspanyol asıllı yabancı uzmanlar da kullandı. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 139. İtalyan Guiseppe Donizetti, Eylül 1828'den itibaren yeni oluşturulan Musika-i Hümayun'un başına getirildi ve uzun süre bu görevini sürdürdü. Aksan, *age.*, s. 347; Finkel, *age.*, s. 393. Calosso ve Galliard hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *age.*, s. 405–408, 410–411.

¹⁶⁵ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, II, s. 444; İsrail Kurtçepe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 125; Tahsin Ünal, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Berikan yayınları, Ankara 2001, s. 9; Sertoğlu, *age.*, V, s. 2927. Shaw, 1826'dan önce gizlice Avrupa'ya gönderilen öğrenciler olduğu bildirmektedir. Shaw, *agm.*, s. 624.

kişinin öğrenci olarak Fransa'ya gönderilmesine karar verildi. Bunlar 1830'da Fransız Amédée Jaubert refakatinde Paris'e gittiler¹⁶⁶.

Elbette eğitimleri uzun yıllar sürecek bu az sayıdaki öğrenciyle, Osmanlı ordusunun subay ihtiyacının karşılanması mümkün değildi¹⁶⁷. Bu probleme diğer alternatif bir çözüm, subayların İstanbul'da kurulacak bir askerî okulda yetiştirilmeleriydi. Aslında A. Fevzi Paşa, 1831'den beri Selimiye Kışlası'nda Sıbyan Bölükleri adıyla bir araya getirdiği bir grup öğrenciyi yetiştirmekteydi; fakat burası gerçek manada bir okul değildi. II. Mahmud, Avrupa ordu sistemini bilen subaylar yetiştirecek tam teşekküllü bir okula sahip olmak istiyordu. Bu doğrultuda 1834 yılında Hassa Ordusu Müşiri A. Fevzi Paşa'ya ve Namık Paşa'ya bir askerî okul inşa etme görevini verdi. Bunun üzerine Maçka Kışlası tamir edildi. Bir yıl içinde okul açılışa hazır hâle getirildi ve böylece Mekteb-i Harbiye resmen açıldı. Selimiye'deki Sıbyan Bölükleri, Mekteb-i Harbiye'nin ilk öğrencileri oldu¹⁶⁸.

David Urquhart, Mekteb-i Harbiye inşaatının devam ettiği günlerde İstanbul'daydı. Bu sırada Osmanlı askerlerini eğitmek amacıyla İngiliz subaylarının getirtilmesini, II. Mahmud'a kabul ettirebilmek için ikna çalışmaları sürdürüyordu. Aynı günlerde İngiliz elçiliği görevlilerinden David Ross, Hassa Birliği'nde görevli Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi Londra'da eğitim almaları için ücretsiz olarak yanında götürmeyi Babıâli'ye teklif etti. Hüsrev Paşa, bunların Osmanlı adına

---

¹⁶⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, II, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 601–604; Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1838–1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 5; Zürcher, *age.*, s. 44; İhsanoğlu, *agm.*, s. 373. Lewis ve Kuran, bu öğrencilerin 1827'de Paris'e gönderildiğini bildirmektedir. Lewis, *age.*, s. 84; Ercüment Kuran, “Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü”, *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 494.

¹⁶⁷ Hayrullah Gök, *Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834–1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005, s. 74–75. Buna karşılık M. Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın (Albay Séve) başkanlığında kurduğu harp okulunda, daha 1819 yılında 500 subay yetiştirmiş durumdaydı. Sina Akşin, “1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İncelik-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

¹⁶⁸ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 826; Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1310, s. 10–16; Kara Harp Okulu, *Harpokulu Tarihçesi (1834–1945)*, Harp Okulu Matbaası, İstanbul 1945, s. 5–6; Ünal, *age.*, s. 47–51; Akalın, *agm.*, s. 136; Avigdor, *agm.*, s. 33. Mekteb-i Harbiye'nin açılmasına karar verilmesi ve açılışıyla ilgili ayrıca bk. Ahmet Yaramış, “Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, VIII/3, Afyon 2006, s. 191; Gök, *agt.*, s. 78–84. Berkes, Mekteb-i Harbiye'nin açılmasını Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli olaylarından biri olarak nitelendirmektedir. Berkes, *age.*, s. 194.

Londra'ya götürülme teklifini memnuniyetle karşıladı. Urquhart da meseleyi öğrendiğinde Ross'u bu konuda destekledi. Çünkü bu vesileyle İngiltere'de Türk öğrencilerle nasıl ilgilenildiği gösterilebileceğini ve böylelikle İngilizlere karşı Türklerin güven duygusunun arttırılabileceğini düşünüyordu¹⁶⁹. Lord Ponsonby ise Türk öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesini faydalı bulmakla birlikte, Urquhart'ın umduğunun aksine, onların Londra'da ihmal edilebileceğinden ve beklenenin tam aksi bir etkinin ortaya çıkabileceğinden endişe ediyordu¹⁷⁰. Bu yüzden bu konuda kendi başına karar vermektan kaçınarak durumu Lord Palmerston'a bildirdi¹⁷¹.

Bundan kısa bir süre sonra Urquhart, Osmanlı'da yapılması gereken reformlarla ilgili düşüncelerini içeren bir raporu II. Mahmud'a sundu. Burada Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini ve Batılı bilim adamlarının Türkiye'de araştırmalar yapmak üzere işe alınmasını tavsiye etti¹⁷². Ayrıca, bu konularda girişimde bulunulduğu takdirde şahsen yardımda bulunma sözü de verdi. Bunun bir delili olarak da Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi yanında götürmeyi teklif etti¹⁷³. Urquhart, söz konusu bu iki Türk öğrenciyi yanında Londra'ya götürerek padişahın güvenini kazanmayı planlıyordu. Bundan diğer bir beklentisi ise, bu öğrenciler vasıtasıyla Türkçesini Londra'da da geliştirebilecek olmasıydı¹⁷⁴. Aralık 1834'te Urquhart bu iki kişiyi de yanına alarak İstanbul'dan ayrıldı¹⁷⁵. Urquhart'ın mektubundan anlaşıldığına göre Azim Bey'in ve Ahmed Efendi'nin Londra'ya gönderildiği, muhtemelen Rusya'dan çekinildiği için, gizlenmişti. Bu yüzden konuyu soranlara, bunların görevli olarak Rumeli'ye gönderildikleri söylendi¹⁷⁶. Urquhart Londra'ya ulaştıktan sonra, Azim Bey ve Ahmed Efendi'yi Dışişleri Bakanı Dük Wellington'un huzuruna çıkardı. Dük Wellington onlara büyük bir ilgili gösterdi¹⁷⁷. Bu iki Türkün Londra'ya gelişi İngilizler arasında

¹⁶⁹ PB, GRE/E/632/65, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 07 Haziran 1834.

¹⁷⁰ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 20, Ponsonby'den Urquhart'a, Haziran 1834, s. 41.

¹⁷¹ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 11, Ponsonby'den Urquhart'a, 22 Haziran 1834, s. 38.

¹⁷² NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Wellington'a, 05 Şubat 1835; Bolsover, "David Urquhart", s. 450.

¹⁷³ NA, FO, 78/279, Urquhart'tan Backhouse'a, 30 Ocak 1836.

¹⁷⁴ NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Backhouse'a, 29 Ağustos 1835.

¹⁷⁵ Urquhart, *Reminiscences*, Urquhart'tan G. Fyler'e, s. 18-19.

¹⁷⁶ PB, GRE/E/632/65, Urquhart'tan Ponsonby'ye, 07 Haziran 1834. Urquhart, bu mektubunda Azim Bey'in İngiltere'ye gideceğini öğrendiğinde bir oyuncakla çılgına dönmüş gibi sevince boğulduğunu belirtmektedir.

¹⁷⁷ Dük Wellington, Azim Bey ve Ahmet Efendi'ye, gelişlerinin kış mevsimine rast gelmesi yüzünden Londra'yı rahat bir şekilde gezemedikleri için üzgün olduğunu söylediğinde, cevap olarak bu durumun kendilerini etkilemediğini, çünkü Londra'da her gün ülkelerinde uygulayabilecekleri yeni bir şey görmekten mutlu olduklarını ifade ettiler. *The Times*, nr. 15710, 10 Şubat 1835, s. 2.

büyük ilgi uyandırdı. Özellikle İngiltere'ye neden gönderildikleri tartışma konusu olmuştu. *The Times*'da, bunların II. Mahmud tarafından “gizli bir görevle” gönderebilmiş olabilecekleri iddiaları yer aldı¹⁷⁸.

Namık Paşa, 1832 yılında İngiltere'ye giderken Viyana ve Paris gibi Avrupa şehirlerine de uğradı. Viyana'da, M. Ali Paşa'nın askerî eğitim için gönderdiği öğrencilerle karşılaştı. Paris'te ise Mısır valisinin gönderdiği 40'tan fazla öğrencinin burada eğitim gördüğünü ve yeni bir öğrenci grubunun daha Paris'e ulaşmak üzere olduğunu tespit etti. Burada Mareşal Maisson'la bir görüşme yaptı. Maisson, Namık Paşa'ya M. Ali Paşa'nın Avrupa usulünde okullarda subaylar yetiştirdiğini, Avrupalı subayları ordusunda kullandığını, böyle yaptığı için de Osmanlı ordusuna karşı üstün geldiğini söyledi. Maisson'a göre Osmanlı'nın askerî bakımdan zayıf olmasının en büyük sebepleri arasında bilgisizlik, Osmanlı'da askerî okulun olmayışı ve yabancı subayların kullanılmaması yer alıyordu¹⁷⁹. Namık Paşa, Londra'ya ulaştığında benzer manzarayla karşılaştı. Burada, 12 kişinin M. Ali Paşa adına denizcilik eğitimi aldığını gördü. Woolwich Kraliyet Akademisi'ni ziyaret etti ve İngiliz ordusunda kullanılan son teknoloji makineleri inceledi. Namık Paşa bu gözlemleri sayesinde, M. Ali Paşa'nın savaş alanlarında niçin üstün geldiğini daha iyi anlama imkânı buldu. Daha sonra bu durumu ve Maisson'la yaptığı görüşmenin ayrıntılarını II. Mahmud'a rapor etti¹⁸⁰.

II. Mahmud, kendine ulaşan bu bilgiler sonucunda, Osmanlı ordusunun ve donanmasının güçlendirilmesi için Avrupa'dan uzmanlar getirtilmesi ve Osmanlı öğrencilerinin Avrupa'daki okullara gönderilmesi gerektiği kanaatine vardı. 1834 yılı ortalarına M. Reşid [Paşa]'nın Paris'e elçi olarak gönderilmesi bu konuda adım atılması için uygun bir vesile oldu. M. Reşid [Paşa]'ya Mekteb-i Harbiye'de görev yapmak üzere Fransız hocalar bulması talimatı verildi¹⁸¹. Bunlar, Fransız sistemine

¹⁷⁸ *The Times*, nr. 15714, 14 Şubat 1835, s. 4.

¹⁷⁹ Avigdor, *agm.*, s. 32.

¹⁸⁰ BOA, HAT, nr. 46422. E, 1832; Avigdor, *agm.*, s. 33; Yaramış, *agm.*, s. 187. Namık Paşa'nın Woolwich Kraliyet Akademisi'ni ziyaretiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *The Age*, 30 Aralık 1832, s. 422. M. Ali Paşa, 1815 yılından itibaren Paris'e öğrenci göndermeye başlamıştı. Bunlar arasında 13 Nisan 1826'da Paris'e giden 44 kişilik bir grup yer alıyordu. Şişman, *age.*, s. 3–4; Uçarol, *age.*, s. 188–189; Kutluoğlu ise Mısır valisinin Paris'e ilk öğrenciyi 1809 yılında gönderildiğini öne sürmektedir. M. Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Maddesi”, *DİA*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 63.

¹⁸¹ BOA, DUİT, nr. 140/1, ek. 2, 1835.

göre yapılandırılan yeni Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu subayların yetiştirilmesinde kullanılacaktı.

Bir süre sonra, Urquhart'ın teşvikleri ve yardım vaatlerinin de etkisiyle, 14 kişilik bir öğrenci grubunun o sırada Namık Paşa yerine elçiliğe atanan Nuri Efendi'yle Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Bu karar, sistematik olarak Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine ilk defa başlanılması açısından çok önemliydi¹⁸². Öğrencilerden 10 tanesi, Mühendishane-i Berri Hümayun'un subayları ve öğrencileri arasından seçildi. Bunlardan Bekir Bey ve Emin Bey subaydı. Diğerleri İbrahim Efendi, Derviş Efendi, Arif Efendi, Enis Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi, Selim Efendi ve Tahir Efendi ise Mühendishane-i Berri Hümayun öğrencileriydi. Mühendishane-i Bahri Hümayun'dan da dört kişi; Osman Efendi, Aziz Efendi, Salih Efendi ve Mustafa Efendi seçildiler. Nuri Efendi 30 Aralık 1834'te bu 14 kişiyle birlikte İstanbul'dan ayrıldı¹⁸³. Paris'e ulaştıklarında Nuri Efendi M. Reşid [Paşa]'yla bir süre daha görüşmesi gerektiği için, öğrenci grubunu Londra'ya gönderdi. Bunları 13 Mart 1835'te Namık Paşa tarafından karşılandı ve *Carlton* adlı otele yerleştirildiler. Bir hafta sonra Nuri Efendi de Londra'ya geldi¹⁸⁴.

¹⁸² Aynı günlerde üç Osmanlı öğrenci, Miralay Hafız Eyüp Bey, Yüzbaşı Ali Ağa ve İbrahim Ağa ise Paris'e gönderildi. "La Porte se decide a envoyer quelques jeunes officiers en France pour y travailler a leur instruction. Je leur ai donne des lettres de recommandation qu'ils auront l'honneur de vous presenter. Trois d'entr'eux partent aujourd'hui; c'est le Colonel Hafiz Eyoub Bey, et les Capitaines Ibrahim et Ali Aga." LC, Turquie, 270, Roussin'den Rigny'e, 16 Ocak 1835.

¹⁸³ *Takvim-i Vekayi*, nr. 94, 15 Ocak 1835, s. 1. Londra'ya gönderilen öğrenciler ve isimleriyle ilgili olarak ayrıca bk. Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 97; Şişman, *age.*, s. 7–8; Kuran, *agm.*, s. 494–495; Akalın, *agm.*, s. 133; Bailey, *age.*, s. 146–147; Daly, *age.*, s. 110.

¹⁸⁴ NA, FO, 78/269, Payne'den Palmerston'a. II. Mahmud, Avrupa'ya öğrenci gönderirken tereddütlerinden biri de bunların masraflarıydı. Bu yüzden elçilerden hem kendi masrafları hem de öğrencilerin harcamaları konusunda dikkatli olmaları istenmişti. Nuri Efendi'nin Londra'daki ilk günlerinde kaldıkları otelle ilgili karşılaştığı bir olay, bu çerçevede ilk sıkıntıyı yaşattı. William Payne, Carlton Oteli'nin sahibiydi. Nuri Efendi ve yanındakiler burada 30 Nisan'a kadar kaldılar. Toplam 823 pound gibi oldukça yüksek bir fatura çıkarılınca Nuri Efendi bunu ödemeyi kabul etmedi. Bu mesele Lord Palmerston'a kadar ulaştı. Lord Palmerston, Nuri Efendi'nin yanındakilerden habersiz olduğu için meblağın çok yüksek olduğunu kabul etti. Ancak daha sonra Nuri Efendi'nin kalabalık bir grupla kaldığını öğrendiğinde fikrini değiştirdi. Urquhart'ın devreye girmesini ve problemin otel sahibinden indirim talep edilerek çözülmesini istedi. NA, FO, 78/269, Palmerston'un konuyla ilgili ilk yorumu, 06 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'un konuyla ilgili raporu, 15 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Palmerston'un konuyla ilgili ikinci yorumu, 16 Haziran 1835. Nuri Efendi, hesaptan en azından 100 pound düşürülmesini istediye de otel sahibi bunu kabul etmedi. NA, FO, 78/269, Kerr'den Backhouse'a, 17 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'tan Kerr'e, 18 Haziran 1835. Bu borcun ödenmesi için Nuri Efendi'nin Niven Kerr'e verdiği senedin ödenmesiyle ilgili bk. BOA, C. MF, nr. 3858, 03 Temmuz 1835; BOA, C. BH, nr. 3052, 05 Ağustos 1835.

Kısa süre sonra Namık Paşa, II. Mahmud tarafından 14 Osmanlı öğrencinin İngiltere'deki askerî okullarda eğitim görmek üzere gönderildiğine dair resmî yazıyı İngiliz Dışişleri Bakanlığına sundu. O günlerde İngiliz Dışişleri Bakanı Dük Wellington, Namık Paşa'nın Mısır valisine karşı Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesi ve Trablus'taki İngiliz konsolosunun azledilmesi gibi ısrarcı talepleri sebebiyle zaten yeterince bunalmış durumdaydı. Diğer yandan Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesine yönelik bir politika da izlemiyordu. Bu yüzden padişahın gönderdiği öğrenciler pek fazla ilgisini çekmedi¹⁸⁵. Namık Paşa'nın ikinci bir yazı daha göndermesi ardından Dük Wellington, Porstsmouth, Woolwich ve Sandhurst'taki askerî okul sorumlularına konuyu havale etti ve öğrencilerin buralara yerleştirilmelerinin uygun olup olmadığıyla ilgili rapor hazırlanmasını istedi¹⁸⁶.

Aynı günlerde Namık Paşa, Trablus'taki İngiliz konsolosunun görevden alınması talepleri karşılanmadıkça Londra'dan ayrılmayacağını söylemiş ve bu yüzden Dük Wellington'la aralarındaki gerginlik iyice artmıştı¹⁸⁷. Böyle bir ortamda, öğrenci meselesinde sıkıntı yaşanması kuvvetle muhtemel görünüyordu. Askerî okul sorumlularının Osmanlı öğrencilerinin eğitilmelerine ait olumsuz görüş bildirmeleriye durumu daha da zorlaştırdı¹⁸⁸. Birkaç gün sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Namık Paşa'ya olumsuz yönde cevap verilmesine yönelik bir taslak hazırladı¹⁸⁹. Ancak bu taslak henüz resmî yazıya dönüşmeden İngiltere'de ani bir hükûmet değişikliği yaşandı ve Lord Palmerston, yeniden dışişleri bakanlığına getirildi. Bu son gelişmenin ardından olayların tüm gidişatı bir anda değişti¹⁹⁰.

¹⁸⁵ BOA, HAT, nr. 46662. G, 16 Mart 1835; Rodkey, *agm.*, I, s. 577–578. Namık Paşa bundan sonraki günlerde de İngiltere'nin Trablus Konsolosu Warrington'un, görevden alınması için talepte bulunmaya devam etti. Fakat Dük Wellington, konsolosun yanlış bir hareketinin tespit edilmediğini, bu yüzden azlinin mümkün olmadığını bildirdi. NA, FO, 195/122, ek. 1, Wellington'dan Namık Paşa'ya, 07 Nisan 1835. Bu konu, bundan sonraki yıllarda da Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde bir türlü çözüme kavuşturulamayan meselelerden biri oldu. Babiâli bu yönde isteklerde bulunurken İngiliz hükûmeti de buna karşılık olarak, Osmanlı görevlilerinin Trablus'taki İngiliz tebaasının haklarını ihlâl ettiği yönünde şikâyetlerde bulundu. BOA, A. DVN. DVE, nr. 98/31, 1837.

¹⁸⁶ NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Wellington'a, 28 Mart 1835; NA, FO, 78/269, Dışişleri Bakanlığında Grey, Hill ve Murray'a, 28 Mart 1835.

¹⁸⁷ BOA, HAT, nr. 46422. G, 27 Mart 1835.

¹⁸⁸ NA, FO, 78/269, Loring'ten Dawson'a, 31 Mart 1835; NA, FO, 78/269, Murray'dan Ordu Donatım Ofisine, 01 Nisan 1835; NA, FO, 78/269, Hill'den Wellington'a, 04 Nisan 1835.

¹⁸⁹ NA, FO, 78/268, Dışişleri Bakanlığında Namık Paşa'ya, 08 Nisan 1835.

¹⁹⁰ NA, FO, 195/122, Wellington'dan Ponsonby'ye, 18 Nisan 1835.

çıkarcacağı sıkıntının farkındaydı. Bu yüzden öğrenciler İngilizcelerini geliştirinceye kadar, bir süreliğine okula başlama meselesinin ertelenmesini istedi¹⁹⁷.

Bundan kısa bir süre sonra, görüş istenilen okullardan Sandhurst Kraliyet Askerî Okulu yöneticisi Lord Hill'in cevabı da Lord Palmerston'a ulaştı. Lord Hill, İngiliz öğrenci ailelerinin ödediği ücretlerle okul finansmanının sağlandığını, Osmanlıların alınması hâlinde bazı ailelerin çocuklarını okuldan alabileceklerini öne sürmekteydi ki bu takdirde okul malî açıdan zor duruma düşecekti. Bu durum karşısında Lord Palmerston, öğrencilerin bir yandan İngilizcelerini geliştirirken bir yandan da özel bir hocadan askerlik dersleri almalarının daha uygun olacağı kararını verdi¹⁹⁸.

O tarihte Urquhart, İstanbul'da söz verdiği gibi Osmanlı elçileriyle irtibata geçti. Özellikle Nuri Efendi, Londra'ya ayak bastığı andan itibaren ona yakın ilgi gösterdi¹⁹⁹. Ancak Urquhart'ın ilgisi öğrencilerden çok, Nuri Efendi'nin kısa sürede görüşmelerini başlatacağı gümrük tarifelerinin yenilenmesi konusuna odaklanmıştı. Nuri Efendi'yi istediği gibi yönlendirmeye çalışıyordu. Bu sırada, zaman zaman aralarında problemler de çıktı²⁰⁰. Bunun üzerine Azim Bey ve Ahmed Efendi, kralın memnuniyetini bildiren bir mektupla birlikte İstanbul'a gönderildi²⁰¹.

Lord Palmerston, Osmanlı öğrencilerinin İngiltere'de ya da diğer Avrupa devletlerinde eğitim görmelerinin uzun vadede Osmanlı modernleşme sürecine nasıl bir katkı sağlayacağını farkındaydı. Ancak onun asıl ilgilendiği mesele, bir süre önce

¹⁹⁷ NA, FO, 78/268, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Haziran 1835.

¹⁹⁸ NA, FO, 78/269, Hill'den Palmerston'a, 01 Haziran 1835; NA, FO, 78/269, Paget'ten Somerset'e, 14 Mayıs 1835.

¹⁹⁹ BOA, HAT, nr. 32990. A, 29 Nisan 1835.

²⁰⁰ NA, FO, 78/268, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 15 Temmuz 1835. Belgelerde bu problemlerin kesin sebebi açıkça belli değildir. Ancak muhtemelen Nuri Efendi masraflarını ödemeyi kabul etmediği için, Urquhart, İstanbul'dan getirdiği Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi Londra'da daha fazla tutmamaya karar verdi. Urquhart'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre Azim Bey'in ve Ahmed Efendi'nin bütün masraflarını kendisi karşılamıştı. Urquhart mektubunda, kendi paralarını ödemek zorunda kalmamaları için geri gönderiyorum, ifadesini kullanmaktadır. NA, FO, 78/266, Urquhart'tan Backhouse'a, 17 Temmuz 1835. Buradan Nuri Efendi'nin onların masraflarını üstlenmediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Urquhart, A. Fevzi Paşa'ya yazdığı mektupta Ahmed Efendi'nin Londra'da kaldığı sürede çok büyük bir kabiliyet göstererek önemli bilgiler edindiğini ve bunların padişahın işine çok yarayacağını belirtmektedir. Urquhart, *Reminiscences*, nr. 55, Urquhart'tan A. Fevzi Paşa'ya, 20 Ağustos 1835, s. 70.

²⁰¹ Urquhart, *Reminiscences*, nr. 53, Urquhart'tan A. Fevzi Paşa'ya, 12 Ağustos 1835, s. 67. Urquhart, Azim Bey'i ve Ahmed Efendi'yi o sırada İstanbul üzerinden Petersburg'a gitmek üzere olan Lord Durham'la göndermek istedi. Fakat gemide onlar için yer yoktu. Bunun üzerine ücretleri İngiliz Dışişleri Bakanlığından karşılanmak üzere Sussex adlı bir ticarî gemiyle gönderilmelerine karar verildi. NA, FO, 78/266, Backhouse'tan Urquhart'a, 20 Temmuz 1835; NA, FO, 78/266, Bidwell'den Urquhart'a, 08 Ağustos 1835; NA, FO, 78/270, Palmerston'dan Urquhart'a, 03 Ağustos 1835.

Lord Ponsonby aracılığıyla İngiliz subayların Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesiyle ilgili padişaha yapılan teklifin kabul edilmesiydi. Ona göre, İngilizce bile bilmeyen öğrencilerin dil sorunlarını hallederek savaş sanatını öğrenmeleri için uzun bir süre gerekiyordu. Bu yüzden II. Mahmud, askerlerini eğitmek için deneyimli İngiliz subaylardan faydalanmalıydı. Nuri Efendi, iki ya da üç öğrencinin İngiliz gemilerine alınmasını talep ettiğinde ona şu şekilde cevap verdi ve İngiliz subayların kabul edilmesinin avantajlarını anlattı:

“Nuri Efendi’ye bunu yapabileceğimi, bu konuda zorluk çıkmayacağını söyledim. Ancak ona, neden hükümetiniz bizim subaylarımızdan bazısını ordunuzu ve donanmanızı eğitmek için almıyor, diye sordum. Ona, Türk öğrencileri buraya gönderilmekle iyi yapıldı, hatta daha fazlası da gönderilirse daha iyi olur ve biz onları görmekten mutlu oluruz. Fakat onlar buraya ne için geliyorlar? Ordu ve donanmayla ilgili öğrendikleri bilgileri Türkiye’ye döndüklerinde diğerlerine öğretmek için, fakat diğerlerine eğitim verme yeteneğine ulaşmaları ne kadar sürecek? Muhtemelen dört ya da beş yıl. Peki, ne öğrenmiş olacaklar? Sadece okullarda ve odalarda, kitaplardan ve barış zamanındaki egzersizlerden alabildiklerini. Fakat askerî ve bahrî sanat, savaş sanatıdır ve bu sanat tam anlamıyla yalnızca gerçek savaşta öğrenilebilir”²⁰².

1836 yılı başında öğrenciler İngilizcelerini eğitim alabilecek seviyeye getirmişlerdi. Bunun üzerine Nuri Efendi, bunların bir an önce ilgili branşlardaki okullara yerleştirilmelerini Lord Palmerston’dan talep etti. Bekir Bey ve Enis Efendi vapur makinelerinin yapımı ve kullanımı; Emin Bey ve Derviş Efendi madenlerin bulunması, çıkarılması ve dökümü; İbrahim ve Halil Efendi top ve gülle üretimi; Aziz Efendi ve Mahmud Efendi, top yapımı ve levazımın uygun şekilde depolanması işlerinin öğrenilmesi için gönderilmişlerdi. Nuri Efendi, bunların söz konusu yetenekleri kazanabilecekleri okullara alınmasını ve eğitimlerini tamamladıklarında, konularında uzman olduklarına dair diplomaların verilmesini istiyordu. Bunun üzerine Lord Palmerston, durumu Ordu Donatım Kuruluna iletti ve meselenin bir şekilde çözülme kavuşturulması talimatını verdi. Bir süre sonra kurulun da onayıyla Binbaşı Dundas’ın öğrencilerden sorumlu olmak üzere görevlendirilmesine karar verilmesine karar verdi²⁰³.

²⁰² PB, GRE/E/481/5/12, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 04 Kasım 1835.

²⁰³ Binbaşı Dundas’ın Osmanlı öğrencilerinden sorumlu olarak görevlendirilmesiyle ilgili bk. NA, FO, 78/298, Fox’tan Dışişleri Bakanlığına, 08 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Fox’tan Strangways’e, 30 Mart 1836.

14. Londra'ya Gönderilen Öğrenciler: Harcamalar ve Aldıkları Dersler (BOA, HH. 46848. B)

Ancak önce Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'ne gitmeleri ve burada her birinin seviyelerinin ölçülmesi amacıyla bir profesörün yapacağı sınavdan geçmeleri isteniyordu. Bu sınavda ortaya çıkacak sonuçlara göre, öğrenciler Woolwich'te seviyelerine uygun dersleri alacaklardı. Ancak kurallar gereği, okula resmî öğrenci statüsünde kabul edilmeyeceklerdi²⁰⁴. Resmî olmasa da bu öğrencilerin okula devam edebilecek olmaları, göreceli olsa da olumlu bir gelişmeydi. Kısa süre önce dışişleri bakanlığından ayrılan Dük Wellington, bakanlığa devam etmiş olsaydı, muhtemelen bu statüde bile okula alınmayacaklardı.

Nuri Efendi, bu cevabı aldıktan sonra konuyu daha ayrıntılı konuşmak için Lord Palmerston'dan randevu talep etti²⁰⁵. Lord Palmerston bu isteği kabul etti ve Binbaşı Dundas'ı öğrencilerin durumunu incelemek üzere Nuri Efendi'ye gönderdi²⁰⁶.

Nuri Efendi, bu meseleyi yoluna koyduktan sonra denizcilik eğitimi almaları için gönderilenlere ait ikinci bir talepte bulundu. Mustafa Efendi'nin ve Osman Efendi'nin Portsmouth Tersanesi'nde bulunan kraliyet donanması gemilerinden birinde görevlendirilmesini istedi²⁰⁷. Lord Palmerston, Donanma Komutanlığının

²⁰⁴ NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ocak 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'un talimatı, 14 Ocak 1836; NA, FO, 78/297, Dışişleri Bakanlığında Ordu Donatım Ofisine, 16 Ocak 1836; NA, FO, 78/297, Byham'dan Backhouse'a, 10 Şubat 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'un konuyla ilgili kararı, 14 Şubat 1836; NA, FO, 78/297, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 27 Şubat 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 27 Şubat 1836.

²⁰⁵ NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 07 Mart 1836.

²⁰⁶ NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 08 Mart 1836.

²⁰⁷ NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 12 Mart 1836.

görüşünü aldıktan sonra bu isteğe de olumlu yanıt verdi²⁰⁸. Mustafa Efendi ve Osman Efendi'nin işleriyle ilgilenmek üzere Porstmouth'tan Amiral Maittand görevlendirildi²⁰⁹. Nuri Efendi, Amiral Maittand'la iletişim kurarak iki Osmanlı öğrencisinin ileride Osmanlı donanmasında görev alacaklarını, İngiliz stili tüm denizcilik tekniklerinin öğretilmesini istediklerini bildirdi. Amiralin gerekenlerin kısa sürede yapılacağına dair cevabı Londra'ya ulaştı²¹⁰. Böylece diğer öğrencilerden sonra, denizcilik sanatını öğrenecek iki kişinin eğitim işi de organize edildi. Osmanlı öğrencilerinin Woolwich'teki eğitimlerinin idaresiyle görevlendirilen Dundas, Lord Palmerston'un talimatıyla bir süre sonra Nuri Efendi'yi ziyaret etti. Öğrencilerle tek tek görüşerek ayrıntılı bir rapor hazırladı. Buna göre hemen hepsi temel düzeyde İngilizce öğrenmişlerdi. Ancak subay oldukları Bekir Bey'in ve Emin Bey'in diğerleriyle derse girmemeleri ve bilgilerini arttırmak için kimya, mineraloji ve matematik kitapları okumaları gerekiyordu. Dundas, bu kitaplardaki İngilizce ağır olacağı için işlerinin çok zor olduğunu düşünüyordu. Aziz Efendi'nin ve Salih Efendi'nin ise Woolwich Tersanesi'nde vapur makineleriyle ilgili eğitim almaları gerekiyordu. Ancak bunları eğitecek tek uygun kişi Kington, o sırada M. Ali Paşa'nın bir öğrencisine eğitim verdiği için bir yıl beklemeleri gerekiyordu. Bu bir yılda diğer öğrencilerle başka ders alacaklardı²¹¹. Londra'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencileri, kısa bir süre sonra Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde ve Porstmouth Tersanesi'nde eğitimlerine başladılar. Bunlar, bir yandan da İngilizcelerini geliştirmek için dersler almaya devam ediyorlardı. Ağustos 1836'da iki yeni öğrenci, Eşref Efendi

---

²⁰⁸ NA, FO, 78/298, Dışişleri Bakanlığında Donanma Komutanlığına, 19 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Barrow'dan Backhouse'a, 23 Mart 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 28 Mart 1836.

²⁰⁹ NA, FO, 78/298, Barrow'dan Backhouse'a, 01 Nisan 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 07 Nisan 1836.

²¹⁰ NA, FO, 78/297, Maittand'tan Nuri Efendi'ye, 15 Nisan 1836.

²¹¹ NA, FO, 78/298, Dundas'dan Fox'a, 30 Mart 1836. Dundas, ayrıca öğrencilerin nerede ikamet edeceklerini ve kalacakları yerlerin, hoca ücretlerinin kim tarafından ödeneceğini öğrenmek istedi. Bu konu, Nuri Efendi'ye bildirildi. NA, FO, 78/297, Backhouse'tan Nuri Efendi'ye, 08 Nisan 1836.

ve Yunus Efendi barut ilmini öğrenmek için²¹² ve ardından Osmanlı tebaası bazı Bulgar çocukları top imali konusunda eğitim almak üzere İngiltere'ye gönderildiler²¹³.

Eylül 1836'da Paris elçiliğinden Londra elçiliğine getirilen M. Reşid [Paşa], Osmanlı öğrencilerinin Avrupa şehirlerinde eğitilmesini çok önemli buluyor, Osmanlı geleceğinin buralarda yetişecek kişilere bağlı olduğunu düşünüyordu. Mevcut öğrenci sayısının az olduğunu, bu sebeple Paris'e 40–50, Londra'ya da 20 öğrenci daha gönderilmesini de istiyordu. Ancak bir yandan Rus baskıları, diğer yandan öğrencilerin son derece yüksek masrafları, finansman zorluğu yaşayan ve savaş alanlarında bir an önce sonuç almak isteyen II. Mahmud'u, bu konuda kararsızlığa sürüklemekteydi. Hatta Paris'te bulunan Mehmed Efendi ve Rıfat Efendi, eğitimlerini tamamlayamadan geri çağırılmıştı. Londra'da ve Paris'te incelemelerde bulunan Barutçubaşı Ohannes'e (Johannes Dadyan) de İstanbul'a dönme emri verilmişti. Bu durumu öğrenen M. Reşid [Paşa], Londra'daki öğrencilerin de aynı akıbete uğramasının doğru olmayacağı konusunda Babîâli'yi uyararak, Avrupa'da eğitim almanın meyvelerini, önce yabancı dil öğrenmek gerektiği için, uzun bir süreç sonunda verebileceğini bildirdi²¹⁴. Babîâli'de M. Reşid [Paşa]'nın uyarılarının tartışılmasına karar verildi. Ancak M. Reşid [Paşa], Rusya'nın diğer meselelerde olduğu gibi, Osmanlı'nın gelişmesine hizmet edecek bu işe de engel olmaya çalışacağından şüphe duymuyordu. Bu yüzden İstanbul'a ikinci bir mektup göndererek, Rus elçisi itirazda bulunduğu, Rusya'nın da savaş ilmini İngiltere'den ve Fransa'dan edinmekte olduğunu ve buralardan getirttikleri subayları kullandıklarının kendilerine hatırlatılmasını istedi. M. Reşid [Paşa], denizcilik eğitimi alacak öğrencilerin İngiltere'ye, diğerlerinin de masrafları daha az olduğu için

---

²¹² NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 13 Ağustos 1836. Öğrencilerden Arif Efendi, 10 Ağustos 1836'da vefat etti. Kuran, *agm.*, s. 495. Arif Efendi, Woolwich Kraliyet Akademisi'ndeki hastanesinin yakınında bir yere, dinî tören yapılmaksızın, gömüldü. Törene, diğer öğrencilerin yanı sıra Dundas da katıldı. *The Times*, nr. 16185, 18 Ağustos 1836, s. 3.

²¹³ M. Reşid Paşa, bunlardan Yanaki'nin üretilip kendine verdiği top örneğini çok beğenmiş ve İstanbul'a göndermişti. BOA, HAT, nr. 37529. F, 11 Haziran 1837.

²¹⁴ BOA, HAT, nr. 33016. A, 27 Kasım 1836. M. Reşid Paşa, aynı yazısında yakın zamanda Paris'ten dönen Azmi Bey'in ve Nuri Bey'in kendilerini çok iyi Fransızca biliyorlar gibi tanıttıklarını, oysa bunun doğru olmadığı, bunlara bakılarak Avrupa'da eğitimin kısa sürede tamamlanabileceğinin düşünülmemesi gerektiği konusunda da uyarıda bulunmuştu.

Fransa'ya gönderilmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca eğitimleri yarıda bıraktırılarak İstanbul'a çağrılan öğrencilerin Paris'e geri gönderilmelerini talep etmekteydi²¹⁵.

Aynı tarihte İstanbul'da Lord Ponsonby, II. Mahmud'u Avrupa'ya daha fazla öğrenci göndermeye teşvik ediyordu²¹⁶. O sırada İstanbul'da bulunan Avusturya Arşı Dükü de padişaha Avusturya'ya öğrenci göndermesi konusunda ısrar etmişti. II. Mahmud da bunun üzerine Viyana'ya 50 öğrenci yollama sözü verdi²¹⁷. II. Mahmud, Londra'da ve Paris'te bulunan subayların rütbelerinin yükseltilmesi kendine teklif edildiğinde de “*tahsil-i fümunda onlara bir kat dahi istek*” gelmesi amacıyla bu talebe olumlu yanıt verdi²¹⁸. Çünkü ülkesinin gelişmesi ve güçlü bir orduya sahip olmasının Avrupa'da yetişecek öğrencilere bağlı olduğunu biliyordu.

1838 yılına gelindiğinde öğrencilerin Londra'da eğitime başlamasının üzerinden artık üç yıl geçmişti. Öğrenciler ilk bir yıl, İngilizce eğitimiyle meşgul olmuşlardı. İki yıl da Dundas gözetiminde Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde derslere devam etmişlerdi. Ancak bu arada Dundas'ın kendileri için uyguladığı eğitim planında bazı sorunlar ortaya çıktı. En önemli problem, uzun süredir teorik dersler almalarına rağmen, öğrencilere eğitim aldıkları alanlarda uygulama yapma ve bu sayede tecrübe kazanma imkânı verilmemesiydi. Kara subayı eğitimi alan Selim Efendi, Tahir Efendi ve Mahmud Efendi bu üç yıldan sonra İngiliz subaylarla talimlere katılmak, birliklerin organizesinde ve idaresinde tecrübe kazanmak istiyorlardı. Top imali dersleri alan Halil Efendi ve İbrahim Efendi de sürekli planlarla, çizimlerle meşgul olmak yerine uygulamalı olarak top dökümünü görmek istiyorlardı. Bu isteklerini çeşitli zamanlarda Dundas'a iletmelerine rağmen karşılık alamadılar. Öğrenciler bunun üzerine, Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'ye başvurular. İ. Sarım Efendi, öğrencileri ve Dundas'ı konuyu görüşmek üzere elçiliğe çağırıldı. Ancak Dundas, İ. Sarım Efendi'nin ifadesine göre ‘siz bizim subaylarımızı kabul ettiniz mi ki biz sizin eğitiminize özen gösterelim’ tarzda bir itirazda bulunarak çalışma planını değiştirmeyeceklerini söyledi. Bu tavra çok sinirlenen İ. Sarım Efendi, iki ülke arasında bir kriz çıkmaması için duygularını belli

²¹⁵ BOA, HAT, nr. 37507. B, 26 Ocak 1837. M. Reşid Paşa'nın bu istekleri değerlendirilmek üzere Serasker Paşa'ya havale edilmişti. BOA, HAT, nr. 37507, 1837.

²¹⁶ NA, FO, 78/305, nr. 206, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Eylül 1837.

²¹⁷ PB, GRE/E/489/1A3, Ponsonby'nin notlarından, 20 Ekim 1837; NA, FO, 78/306, nr. 279, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Kasım 1837.

²¹⁸ Londra'daki Bekir Bey'e ve Emin Bey'e mirlivalık, Selim Efendi'ye binbaşılık, Paris'te bulunan Mehmed Emin Efendi'ye ise alay emniyeti rütbeleri verildi. BOA, HAT, nr. 18272.

etmedi. Meseleyi bir şikâyet şeklinde değil de bir rica olarak Lord Palmerston'a bildirmeye karar verdi. Öğrencilerin isteklerini de yazısına ekleyerek Lord Palmerston'a gönderdi. Bu yazıda, Osmanlı ordusu ihtiyaçlarını göz önünde bulundurulmadan “*öğrenciler için çok geniş ve yavaş bir plan uyguladığı*”nı, Dundas'ın bu konuda taviz vermediğini, böyle devam edildiği takdirde öğrencilerin daha uzun yıllar Londra'da kalması gerekeceğini ifade etti. Hâlbuki Osmanlı ordusunun acil olarak yetişmiş subaylara ihtiyacı vardı. İ. Sarım Efendi, öğrencilerin üçer aylık masraflarının yaklaşık 600 pound²¹⁹ olmasının da padişaha ağır bir yük olduğunun da dikkate alınmasını ve “*daha farklı ve hızlı bir plan*” yürütülmesini talep etti²²⁰.

Lord Palmerston bu meseleyi öğrendiğinde elçinin isteğini yerinde bularak problemin çözülmesi talimatını verdi. Bunun üzerine öğrencilerin durumlarını ve isteklerini değerlendirmek üzere üç generalden oluşan bir komite oluşturuldu. 7 Şubat'ta toplanan komite, önce Dundas'ı dinledi. Dundas, iki yıl boyunca uyguladığı eğitim programının detaylarını açıklayarak öğrenci iddialarının aksine, teorik bilgilerin pratik olarak verildiğini söyledi. Komite, Dundas'ın açıklamalarından tatmin oldu. Çünkü bu öğrencilerin buldukları pozisyonda, istedikleri tarzda pratik uygulamalara, askerî eğitime katılmaları mümkün değildi. Bunun için orduda rütbe verilerek ve maaş bağlanarak görevlendirilmeleri gerekiyordu. Bu da İngiliz kanunlarına göre mümkün değildi. Komite, Selim Efendi, Tahir Efendi ve Mahmud Efendi'ye resmî görev ve yetki verilmeden, maaş bağlanmadan geçici rütbe verilmesini tavsiye etti. Diğer iki öğrencinin de yine geçici rütbeyle top imali yapılan fabrikalara gönderilerek tecrübe kazandırılmalarını önerdi²²¹. Lord Palmerston, komitenin önerilerini makul bularak durumu İ. Sarım Efendi'ye iletti. İ. Sarım Efendi'nin de bu şartları kabul etmesi üzerine öğrencilerle ilgili problem, bu şekilde çözüldü²²².

²¹⁹ Londra'daki öğrencilerin 1835–1839 yıllarındaki masrafları için bk. BOA, HAT, nr. 46848. B, 1835; BOA, C. BH, nr. 3163, 31 Ocak 1836; BOA, HAT, nr. 25932. B, 10 Şubat 1837; BOA, HAT, nr. 26227. B, 13 Haziran 1838; BOA, C. AS, nr. 23444, 02 Ekim 1839.

²²⁰ BOA, HAT, nr. 37465. F, 24 Şubat 1838; BOA, HR. SFR. 3, nr. 28, 20 Ocak 1838; NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 20 Ocak 1838; BOA, HAT, nr. 37465, 1838.

²²¹ NA, FO, 78/348, Backhouse'tan Vivan'a, 01 Şubat 1838; NA, FO, 78/348, Vivan'dan Backhouse'a, 12 Şubat 1838; NA, FO, 78/348, ek. 1, Komitenin Öğrencilerle İlgili Raporu, 07 Şubat 1838; BOA, HAT, nr. 46438. F, 02 Şubat 1838.

²²² NA, FO, 78/348, Backhouse'tan Vivan'a, 23 Şubat 1838; BOA, HAT, nr. 37465. F, 24 Şubat 1838.

Burada dikkati çeken husus, subaylara rütbe ve komuta verilmesi talebinde İngiltere'nin uyguladığı çifte standarttır. İngiliz kanunlarına göre, barış zamanında hiçbir yabancıya rütbe ve komuta yetkisi verilemeyeceği öne sürülerek Osmanlı subaylarının İngiliz ordusunda görevlendirilemeyeceği açıklanmıştı. Lord Palmerston da ara çözüm olarak onlara, komuta yetkisi içermeyen geçici rütbe verilmesini sağlamıştı. Oysa Lord Palmerston, İngiliz subaylara rütbe ve komuta yetkisi talep ettiğinde, Babıâli'nin 'Kanunlarımıza göre Osmanlı ordusunda bir yabancıya rütbe verilmesi uygun değildir.' cevabını hiç de anlayışla karşılamamış ve isteklerinin yerine getirilmesi konusunda ısrarcı olmuştu. Başka bir ifadeyle İngiliz hükûmeti tarafından bir bakıma İngiltere'deki kanunlar ihlal edilemez bulunurken, Osmanlı kanunlarının kolayca ihlâl edilebileceği düşünülmüştü.

Bundan sonraki günlerde öğrenciler, talep ettikleri gibi tecrübelerini daha da artıracak pratik metotlarla eğitimlerine devam ettiler²²³. 1839 yılı sonlarına gelindiğinde eğitimlerini tamamlamak üzereydiler. İngiliz hükûmeti, öğrenciler İstanbul'a dönmeden kendilerine hediye olarak istedikleri silahlardan almalarına müsaade etti. Öğrenciler de ihtiyaç duyabilecekleri silahları bir liste hâlinde Dundas'a verdiler²²⁴. Kısa bir süre sonra da öğrenciler hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'a döndüler. Listesini verdikleri silahlar da kraliçenin bir hediyesi olarak kendilerine verildi. Dört yılın ardından bu öğrencilerin eğitimlerini koordine eden Dundas, onlarla ilgili ayrıntılı bir rapor hazırladı. Rapora göre Dundas, Selim Efendi, Tahir Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi ve İbrahim Efendi'nin çalışmalarından memnundu. Hepsi de çeşitli alanlarda uzmanlaşmıştı. İngilizceyi akıcı bir şekilde konuşup yazabiliyorlardı. Ayrıca Fransızca da biliyorlardı. Buna karşın, ilk öğrenci grubu ardından Londra'ya Avrupalıların barut ilmini öğrenmeleri amacıyla gönderilen Yunus Efendi, Eşref Efendi ve daha sonra onlara katılan Necib Bey²²⁵ hakkında aynı düşüncelere sahip değildi. Hatta Dundas bunlarla ilgili raporunda, bu üçünün Osmanlı

---

²²³ BOA, HAT, nr. 40841, 1838.

²²⁴ NA, FO, 78/388, Dundas'dan Vivan'a, 29 Kasım 1839.

²²⁵ BOA, HAT, nr. 25932. B, 10 Şubat 1837. Necib Efendi, Londra'dan ayrıldıktan sonra eğitimine devam etmek için Paris'e gitmişti. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 65, lef. 4, 13 Nisan 1840.

ordusunun ilerlemesini önlemek isteyen kişiler tarafından gönderildiğini düşündüğünü dahi yazmıştı²²⁶.

İlk öğrenci grubu eğitimini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra da Osmanlı Devleti Londra'ya öğrenci göndermeye devam etti.

II. Mahmud, saltanatının son aylarında Londra'ya beş yeni öğrenci gönderildi. Bunlar, Temmuz 1841 kadar hem İngilizce öğrendiler hem kendi alanlarında özel dersler aldılar. Londra Elçisi Şekib Efendi, bu öğrencilerden Süleyman Efendi ve Eyüb Efendi'nin Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde kara subayı; Kadir Efendi, Ahmed Efendi ve Salih Efendi'nin Portsmouth ya da Sheerness Tersanesi'nde denizcilik eğitimi almaları için Lord Palmerston'a başvurdu²²⁷. Lord Palmerston, bu talepleri olumlu karşıladı ve gerekli birimlerle görüşerek öğrencilerin okullara kabullerini sağladı. Buna göre kara subayı eğitim alacak öğrenciler Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'ne kabul edilecek ve eskisi gibi Dundas'ın gözetiminde olacaklardı. Denizcilik eğitimi alacaklar ise Portsmouth Tersanesinde öğrenimlerine devam edeceklerdi. Bunlardan Salih Bey, *Monach* adlı İngiliz savaş gemisinde asteğmen rütbesiyle görev yapacaktı²²⁸.

Buraya kadar İngiltere'ye gönderilen öğrenciler ve bunların oradaki eğitim süreçleri açıklanmaya çalışıldı. Buradan sonra, bahsi geçen bu öğrencilerin yurda döndüklerinde neler yaptıkları anlatılacaktır. Mevcut literatürde İngiltere'ye gönderilen öğrencilerin kimler olduğu, muhtemelen oradan geldikten sonra yaptıklarıyla bağlantılı olarak, bilinmekte ama bunların ne zaman gönderildiği, Londra'da ne gibi sıkıntılar yaşadıkları, bunları nasıl çözdükleri ve bunlar hakkında İngilizlerin tuttukları raporlar konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgiler, hem İstanbul'daki arşivlerde bulduğumuz hem de Londra'da FO ve Durham'daki PB

²²⁶ NA, FO, 78/419, Backhouse'tan Vivan'a, 08 Ocak 1840; NA, FO, 78/419, Vivan'dan Palmerston'a, 17 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, ek. 1, 15 Ocak 1840; NA, FO, 195/161, nr. 13, Vivan'dan Palmerston'a, 17 Ocak 1840; NA, FO, 78/419, Bayham'dan Backhouse'a, 16 Mart 1840.

²²⁷ NA, FO, 78/463, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 16 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 16 Temmuz 1841.

²²⁸ NA, FO, 78/463, Palmerston'dan Şekib Efendi'ye, 24 Temmuz 1841; NA, FO, 78/463, Palmerston'dan Şekib Efendi'ye, 31 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Backhouse'a, 21 Temmuz 1841; NA, FO, 78/468, Byham'dan Backhouse'a, 26 Temmuz 1841. Aynı konuda ayrıca bk. Kuran, *agm.*, s. 495. Şekib Efendi'nin Lord Palmerston'a öğrencilerin kabul edilmelerine karşılık teşekkürü için bk. NA, FO, 78/463, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 28 Temmuz 1841.

arşiv belgelerinden ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Avrupa'ya gönderilenler, kendilerinden bekleneni ne derecede yerine getirebildiler? Osmanlı toplumuna, bu çerçevede hangi katkıları sağladılar? Hangi kurumun modernizasyonunda rol alarak sistemin pozitif işleyişine katkıda bulundular? Bu hususların burada irdelenmesi, en az yurt dışına öğrenci gönderilmesi kadar önemli olacaktır.

Dundas'ın raporunda övgüyle bahsettiği öğrenciler, yurda döndükten sonra da bu başarılarını sürdürdüler. Bu öğrencilerden bazıları, 1840'ta Suriye'nin geri alınması için müttefik devletlerin gerçekleştirdiği operasyonda görev aldılar²²⁹. Bunlar arasında yer alan Tahir Efendi, Mekteb-i Harbiye'de uzun yıllar hocalık yapmış ve Küçük Tahir Paşa adıyla tanınmıştır. Halil Efendi, müşirlik rütbesine kadar yükselen ve Tophane-i Amire kumandanlığı yapan Halil Paşa'dır. Selim Efendi, Mekteb-i Harbiye nazırlığı yapan Ferik Selim Paşa'dır. İbrahim Efendi ise ilk Türk ressamı meşhur Ferik İbrahim Paşa'dır²³⁰.

Dundas'ın memnuniyetsizliğini bildirdiği Yunus Efendi ve Eşref Efendi ise, muhtemelen Dundas'ın raporu İstanbul'a kadar ulaşmış ve Babıâli'den gelen emirle, İstanbul'a geri gönderildi. Bunlarla 1835'te denizcilik eğitimi almak üzere Londra'ya giden Aziz Efendi de vereme yakalanması sebebiyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı²³¹.

Denizcilik eğitimi için gönderilen Osmanlı Efendi, Hindistan'a giden İngiliz gemisinde görevlendirildi. Ancak hastalığı yüzünden yolculuğa çıkamadı. İyileştikten sonra Portsmouth'a giderek buradaki İngiliz savaş gemisi *Excellent*'ta görev almak istediye de Lord Palmerston, bu gemide yalnız İngiliz subayların çalışmasına izin verildiği gerekçesiyle bu isteği reddetti²³². Bunun üzerine Osman Efendi, Hindistan'da görevli geminin İngiltere'ye dönmesini bekledi. Burada göreve başladıktan bir süre

²²⁹ NA, FO, 78/397, nr. 220, ek. 9, Alison'dan Ponsonby'ye, 27 Eylül 1840.

²³⁰ Uluçay, *age.*, s. 97; Kara Harp Okulu, *age.*, s. 24; Esad, *Mirat*, s. 20; Cahit Bilim, "Osmanlılar'da Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Eskişehir 1999, s. 19, 22; Ünal, *age.*, s. 138; Şişman, *age.*, s. 9. İbrahim Paşa, 1837 yılında Londra'dayken II. Mahmud'un portresini yaptı. Bu portre İstanbul'a gönderildi ve padişah tarafından kabul edildi. BOA, HAT, nr. 35074, 17 Haziran 1837.

²³¹ BOA, HAT, nr. 46439. B, 08 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 46397. Yunus Efendi ve Eşref Efendi'nin Londra'da kalıp kalmaması konusu Babıâli'de görüşüldü. Hasta olmaları göz önünde bulundurularak, her ikisinin geri çağrılmasına karar verildi. BOA, HAT, nr. 40481, 20 Ocak 1838; BOA, HAT, nr. 40481. A, 1838; BOA, HAT, nr. 37465, 1838.

²³² NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 24 Eylül 1838; NA, FO, 78/347, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 01 Ekim 1838.

sonra yeniden hastalanınca Londra'ya döndü. Lord Palmerston, Osman Efendi'ye Akdeniz'deki İngiliz donanmasında görev verebileceklerini bildirdi²³³. Ancak İ. Sarım Efendi, muhtemelen Osman Efendi'nin sağlık problemleri sebebiyle, bu teklifi kabul etmedi ve Osman Efendi'yi İstanbul'a gönderdi²³⁴.

Aziz Efendi ile denizcilik, özellikle de vapur ilmi, konusunda eğitim alması için Londra'ya gönderilen Salih Efendi ise çalışmalarını başarıyla tamamladı. İstanbul'a döndükten sonra kendine bahriye kaymakamlığı rütbesi verilerek Tersane-i Amire'de görevlendirildi²³⁵. Mustafa Efendi ise Londra'daki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönerek Osmanlı donanmasında göreve başladı. Mustafa Efendi, Mısır Meselesi kargaşasında Nizip yenilgisinin ardından Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa'ya teslim eden A. Fevzi Paşa'nın hizmetinde bulunuyordu. Bu gerekçeyle o da donanmayla bir süre İskenderiye'de bulunmak zorunda kaldı. Kurtarılması için İstanbul'a mektuplar gönderdi²³⁶. Daha sonra serbest bırakıldı ve M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenen operasyonlarda bazı Osmanlı gemilerinin komutanlığını yaptı. İngiliz Kaptan Walker'la önemli başarılar kazandı²³⁷.

Londra'ya gönderilen öğrencilerden Enis Efendi, İstanbul'a döndükten sonra miralay rütbesine kadar yükselmeyi başardı²³⁸. Top dökümünü öğrenmeleri için Londra'ya gönderilen Bulgar çocukları, çalışmalarına devam ettiler ve 1839 yılı sonlarında eğitimlerini tamamlayarak İstanbul'a döndüler²³⁹.

Derviş Efendi, namıdiğer Kimyager Derviş Paşa, İngiltere'deki çalışmalarını tamamladıktan sonra *Ecole des Mines* adlı okulda bilgisini arttırması için iki yıllığına Paris'e de gönderildi²⁴⁰. Haziran 1841 çalışmalarını tamamlayarak İstanbul'a döndü. Bir süre Ergani madeninde başmühendislik yaptı. Daha sonra Mekteb-i Harbiye'de hocalığa başladı. Burada hızla ilerledi. Kendine *paşa* unvanı verildi. 1853 yılında

---

²³³ NA, FO, 78/422, Barrow'dan Leveson'a, 24 Ağustos 1840; NA, FO, 78/418, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 29 Ağustos 1840.

²³⁴ NA, FO, 78/423, Backhouse'tan Barrow'a, 05 Ekim 1840.

²³⁵ BOA, HAT, nr. 59164.

²³⁶ PB, GRE/E/637/113, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 10 Nisan 1840.

²³⁷ NA, FO, 78/395, nr 171, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ağustos 1840; NA, FO, 78/397, nr. 234, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ekim 1840.

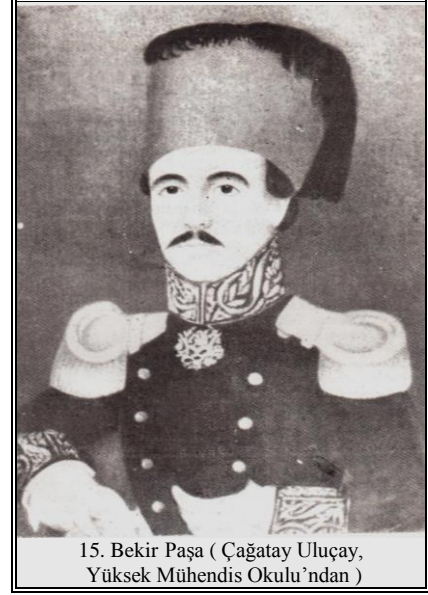
²³⁸ Bilim, *agm.*, s. 22.

²³⁹ BOA, HAT, nr. 37498. G, 10 Şubat 1839.

²⁴⁰ BOA, HAT, nr. 46720. D, 26 Ekim 1838; BOA, HAT, nr. 46720, 06 Ekim 1838; Tarık Artel, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Türkiye'de Kimya Tedrisatının Geçirdiği Safhalara Dair Notlar", *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 500; Şişman, *age.*, s. 8.

Mekteb-i Harbiye nazırı olarak atandı. Ardından *ferik* rütbesi aldı. 1872 yılında Maarif Nazırlığına getirildi. Kimya ve fizik alanında önemli eserler yazdı²⁴¹.

Bekir Bey, Londra'daki eğitimine 1840 yılına kadar devam etti. İstanbul'a döndüğünde Mühendishane-i Berri Hümayun nazırı tayin edildi. Mühendishane'nin yeniden yapılandırılması ve tamiri için bir layiha hazırladı. Bu çerçevede Mühendishane'de birçok yeniliği uygulamaya koydu. Başarılarından dolayı kendine *paşa* unvanı da verildi²⁴². İngiltere'ye gönderilen diğer bir subay olan Emin Bey, namıdiğer Mühendis Emin Paşa ise, 1840 yılına kadar eğitimine Londra'da ve Paris'te devam etti. Ona da diğerleri gibi *paşa* unvanı ihsan edildi. Eğitimini tamamen

15. Bekir Paşa (Çağatay Uluçay,
Yüksek Mühendis Okulu'ndan)

bitirmesinin ardından Prusya'daki ve Avusturya'daki askerî okulları ve fabrikaları gezerek İstanbul'a döndü²⁴³. 1841 yılında Mekteb-i Harbiye nazırı tayin edildi. Avrupa'da kazandığı bilgi ve tecrübelerden yararlanarak okulda önemli çalışmalarda bulundu. 1847 yılında Arabistan ordusu müşiri olarak Şam'da görevlendirildi²⁴⁴.

Netice itibariyle II. Mahmud döneminde Londra'ya öğrenim için gönderilen öğrencilerden başarısız olanlar hemen geri çağrıldılar. Başarılı olanlar ise Tanzimat döneminde sivil ve askerî bürokrasinin önemli kademelerinde görev aldılar. Hatta Tanzimat döneminde yapılan reformların baş uygulayıcıları oldukları bile söylenebilir.

²⁴¹ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, II, (Yay. haz. Nuri Aybazar), (Yeni yazıya aktaran. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 417; Artel, *agm.*, s. 500–501; Kara Harp Okulu, *age.*, s. 21–22; Bilim, *agm.*, s. 20–21; Ünal, *age.*, s. 138; Şişman, *age.*, s. 8.

²⁴² BOA, İ. HR, nr. 191, 04 Mayıs 1839; Uluçay, *age.*, s. 47, 97; Bilim, *agm.*, s. 21. Uluçay, Bekir Paşa'nın Londra'dan dönüş tarihini 1845 olarak gösterir. Bilim'e göre ise Bekir Paşa, İstanbul'a 1840 yılında dönmüştür. krş. Uluçay, *age.*, s. 47; Bilim, *agm.*, s. 21.

²⁴³ BOA, İ. MTZ. (05), nr. 65, lef. 4, 13 Nisan 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, 30 Haziran 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, lef. 1, Haziran 1840; BOA, İ. HR, nr. 249, lef. 2, Nisan 1840.

²⁴⁴ Kara Harp Okulu, *age.*, s. 21–22; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1035; Esad, *Mirat*, s. 19; Bilim, *agm.*, s. 20–21; Ünal, *age.*, s. 138. Emin Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'deki çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Esad, *Mirat*, s. 32–39; Ünal, *age.*, s. 36–41; Osman Nuri Ergin, "Mekteb-i Ulum-i Harbiye 1834", *Türk Tarihinde Harbiye*, (Ed. Ali Güler-Suat Akgül), Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 78.

B. İngiltere'den Teknoloji Transferi

İngiltere'nin Osmanlı modernleşmesine katkısı, yalnızca İngiliz subaylarının Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesinden ve Londra'da öğrenci gönderilmesinden ibaret değildi. Osmanlı'nın Batı tarzı savaş tekniklerini bilen subaylara ihtiyacı olduğu kadar, Avrupa ordularında kullanılan askerî teknolojiye de ihtiyacı vardı. Ayrıca askerî alanın dışında yeni kurulacak ya da teknolojisi yenilenecek sanayi için de Avrupa'dan modern teknolojinin²⁴⁵ transferi konusu da büyük bir önem taşımaktaydı.

III. Selim, daha 1793'ten itibaren köklü bir yenileşme hareketi başlatmıştı. Top, tüfek ve barut üretimiyle, maden ocakları için gerekli tekniklerin ve teknolojinin Avrupa'dan alınmasına karar vermişti. Ayrıca kâğıt, ipek ve çuha fabrikalarının kurulması gibi diğer ihtiyaçların da karşılanması için girişimlerde bulunmuştu²⁴⁶. Barut imali için Fransa'dan ustaları; Tersane ve Tophane için İngiltere'den, Fransa'dan ve İsveç'ten top gülleleri ve döküm ustaları getirtilmiş; Avrupa'daki son tekniklerin ve teknolojilerin kullanılmasına çalışılmıştı²⁴⁷.

Ancak III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra başlayan yenilik karşıtı dönemde tüm bu kazanımlar kaybedildi. II. Mahmud 1826'dan itibaren başlattığı reformlarla II. Selim tarafından başlatılan çalışmaları eski hâline getirmeyi ve o günün teknolojisine göre yapılandırmayı hedefledi. Bu bağlamda iplik, kumaş, kundura, deri fabrikaları kurdu. Batı usulüne göre barut, tüfek, top imalinin öğrenilmesi ve bunların Türkiye'de üretilebilmesi amacıyla gereken aletlerin ve makinelerin getirilmesi için girişimlerde bulundu²⁴⁸. Azadlu Baruthanesi, Dolmabahçe'deki Tüfek Fabrikası,

²⁴⁵ Buhar enerjisinin knetik enerjiye dönüştürüldüğü teknoloji.

²⁴⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839–1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2009, s. 58; Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 38; Zorlu, *agm.*, s. 214–215.

²⁴⁷ Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknolojilerin Takibi (1700–1900)", *Türkler*, XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 813–814; Zorlu, *agm.*, s. 215. 1826-1839 yılları arasında diğer Avrupa devletlerinden yapılan askerî teknoloji transferiyle ilgili geniş bilgi için bk. Yıldız, *age.*, s. 433-472.

²⁴⁸ Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s. 58–59; Rahmi Deniz Özbay-Yaşar Bülbül, "Osmanlı Devleti'nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı", *Tülin Aren Armağanı*, Pamuk Yayınları, İstanbul 2009, s. 196–197; Clark, *agm.*, s. 38–39; Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789–1867)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 117; Ali İhsan Gencer "Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine

Tophane'ye bağılı Top Döküm Fabrikası ve Tersane Amire gibi diğere yerlerin gereksinimi olan makine, alet, mühendis ve ustalar konusunda İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinden destek alınmaya çalışıldı²⁴⁹.

İngiltere'den teknoloji transferi ve bu konuda yetişmiş elemanların istihdamı, II. Mahmud'un yabancı olduğu bir konu değildi. Daha 1827 yılında, buharlı bir İngiliz gemisi İstanbul'a geldiğinde II. Mahmud bu gemiyi satın almıştı. Böylece hem teknoloji transferinde öncü rol üstlenmiş; hem de, geminin mürettebatını işe alarak ve bunlara, Osmanlı gemicilerine buharlı gemi kullanımı konusunda eğitim verme görevini yükleyerek, teknoloji transferinin kullanımını geliştirmede tabandan gelen bir talebin ötesinde kendisi karar vererek öncü bir rol üstlenmişti. Bundan iki yıl sonra İngiltere'den yeni bir vapur daha alması da bu konuda kararlılığını göstermekteydi²⁵⁰.

Bundan sonraki yıllarda bu yönde bir takım girişimlerde bulunulmaya devam edilmiştir. Ancak, hem Yunan İsyanı hem Mısır Meselesi ve Rus baskısı gibi problemlerle uğraşması, muhtemelen, II. Mahmud'un dikkatini dağıtmış; başka yönlere çekmişti. Bu yüzden 1830'lu yıllara gelindiğinde, teknoloji transferi konusunda ciddi bir ilerleme sağlanabilmiş değildi. Buna rağmen, hem II. Mahmud'un hem de diğere devlet adamlarının kafasında, M. Ali Paşa'nın yaptığı gibi, Avrupa ordularının kullandığı silahların ve askerî donanımın Osmanlı ordusuna transferi, çözülmesi gereken en acil meseleler arasında yer alıyordu.

Etkileri (19.Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası*, I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 148.

²⁴⁹ İngiltere'den getirilen vapur çarkları için bk. BOA, HAT, nr. 29288, 1834; BOA, HAT, nr. 28744. A, 1834. Osmanlı'da 1827 yılından itibaren buharlı gemilerin idarelerinde İngiliz makinist ve çarkçılar kullanılmaya başlanmıştı. Vapurların idareleri ise Ford isimli bir İngilizce verilmişti. Özcan, "XIX. Asrın Ortalarına", s. 47. Osmanlı hizmetinde kullanılan İngiliz uzmanlardan biri, Mühendis Frederick Taylor'du. Taylor, 1833 yılından itibaren Osmanlı hizmetinde başta Tersane ve Tophane'de olmak üzere, 23 yıl hizmet etmiştir. Özbay, *agm.*, s. 207, 209. Aynı yıllarda Samakov'daki demirhanede kullanılan İngiliz usta için bk. BOA, HAT, nr. 29044. D, 1835. Tüfek Fabrikası için İngiltere'den getirilen usta ile ilgili bk. BOA, A. AMD, nr. 85/24, 29 Ocak 1836.

²⁵⁰ Gencer, *age.*, s. 116. Palmer, bu geminin İstanbul'a geliş tarihini 1820 olarak göstermektedir. krş. Palmer, *age.*, s. 105. 1831 yılında Amerikalı iki mühendis, Amerikan hükümeti tarafından İstanbul'a gönderildi. Bunlar, kısa süre içinde, Osmanlı donanması için Amerikan tipi savaş gemisi inşasına başladılar. Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776–1830)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 32. II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde, Avrupa ve Amerika'dan satın alma ya da Osmanlı topraklarında inşa ettirme yoluyla Osmanlı donanmasına dâhil edilen gemi ve vapurlar için bk. Bernd Langensiepen-Ahmet Güleriyüz, *The Ottoman Steam Navy (1828–1923)*, (Ed. James Cooper), Conway Maritime Press, London 1995, s. 1–2.

II. Mahmud'un teknoloji transferinde dikkati dağılmış; bu konu geri plana düşmüştü. Ama bu sefer devreye İngilizler girmiş ve bu yönde öneriler İngiltere'den gelmeye başlamıştı. Bu bağlamda, İngiltere'den gelen girişimler nelerdir? Bu önerilere Osmanlı Devleti nasıl tepki vermişti? Bu hususları ve sonuçlarını irdelemek ilginç bilgiler verecektir.

Stratford Canning, 1832'de İstanbul'da elçiyken, İstanbul'da ki İngiliz savaş gemisini ziyaret eden reisülküttap, İngiliz elçisine bu topları çok beğendiğini söylemişti. Aynı yıl, Mısır valisine karşı padişahın yardım talebini bildirmek üzere Londra'ya gönderilen Namık Paşa'nın karşılık olarak alabildiği tek söz, söz konusu bu toplardan, padişaha hediye gönderilebileceği olmuştu²⁵¹. Lord Ponsonby, elçiliğe başladıktan kısa bir süre sonra, Lord Palmerston, bu topların İstanbul'a doğru yola çıkarıldığını haber verdi²⁵². Kısa süre sonra topları taşıyan gemi İstanbul'a geldi²⁵³. Kralın hediyeleri Lord Ponsonby aracılığıyla II. Mahmud'a ulaştırıldı. Bundan yaklaşık bir yıl sonra, Mart 1834'te, Lord Palmerston Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere 200.000 tüfek vermeyi de teklif etti²⁵⁴. Ancak Lord Palmerston, İstanbul'a bu teklifi yaptığı sırada İngiltere kralı da M. Ali Paşa'ya 2.000 silah takımı hediye etmeye karar vermişti. Lord Palmerston, II. Mahmud'un buna göstereceği tepkiyi tahmin ederek, Lord Ponsonby'yi bu konuda dikkatli olması için uyardı ve konuyla ilgili Babıâli'den açıklama istendiğinde, 'silahların Mısır valisiyle İngiltere'nin ticareti sebebiyle verildiğini, kralın aynı hediyeleri İran şahına da gönderdiğini, talep edildiği takdirde aynılarından padişaha da verilebileceğini söylemesini' istedi²⁵⁵. Ancak Babıâli, bu konuyu gündeme getirmedi. İngiliz Dışişleri Bakanının yüklü miktarda silah satışı teklifine olumlu ya da olumsuz bir yanıt verilmedi.

²⁵¹ BOA, HAT, nr. 20392. C, 1833.

²⁵² PB, GRE/E/481/4/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mayıs 1835. Söz konusu topların hazırlanmasına Haziran 1832'den itibaren başlanılmıştı. Aralık 1832'de ise toplar İstanbul'a gönderilmek üzere bekletilmekteydi. NA, FO, 78/218, Backhouse'tan Bayham'a, 09 Haziran 1832; NA, FO, 78/218, Dışişleri Bakanlığında Elliot'a, 29 Aralık 1832. Bu ise, topların hediye olarak gönderilmesinin Namık Paşa'nın yardım talebinden çok önce planlandığını göstermektedir.

²⁵³ BOA, HAT, nr. 46598, 1833.

²⁵⁴ PB, GRE/E/481/4/54-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834.

²⁵⁵ NA, FO, 195/116, nr. 51, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1834; NA, FO, 78/239, nr. 158, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Ekim 1834. İngiltere kralının, İran şahına gönderdiği hediye silahlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. NA, FO, 195/116, nr. 50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1834.

1834 yılı sonlarında Londra'ya elçi olarak giden Namık Paşa'nın görevleri arasında, Osmanlı ordusunda örnek olarak kullanılmak üzere iki adet İngiliz piyade tüfeği isteme talimatı yer alıyordu. Bu isteği olumlu karşılandı ve tüfekler kendisine verildi²⁵⁶. Fakat Namık Paşa, Londra'dan ayrılmak üzereyken İngiliz ordusunda kullanılan dönemin son teknolojisi roketlerden de örnek almak istediğinde, İngiliz Ordu Donatım Ofisinin, söz konusu bu silahın herhangi bir yabancı güce, taklit edilmesi tehlikesi sebebiyle, verilmemesi gerektiği yönünde görüş bildirmesi üzerine, Osmanlı elçisinin bu isteği yerine getirilmedi²⁵⁷.

İngiltere, Osmanlı'ya silah satmak ve Osmanlı ordusunun askerî teknoloji kapasitesini geliştirmek istiyordu. Ancak II. Mahmud İngiliz silahlarından örnekler alarak, bunları kendi ülkesinde kuracağı fabrikalarda üretmek istiyordu. Bu yönde ikinci bir teşebbüste, barut üretimi teknolojisinin transferi konusunda bulunuldu. Nuri Efendi 1835 yılında Osmanlı öğrencilerinin kabulüne yönelik Londra'da girişimlerde bulunduğu bir sırada, İstanbul'daki İngiliz elçiliğine barut yapımındaki bilgisini arttırmak üzere Barutçubaşı Ohannes'in²⁵⁸ Londra'ya gönderilmek istendiğine dair Akif [Paşa]'nın mesajı ulaştı²⁵⁹. Bunun üzerine Lord Ponsonby, konuyu Lord Palmerston'a bildirdi²⁶⁰. Bir süre sonra Londra'dan olumlu cevap gelmesi üzerine, Ohannes, oğluyla birlikte Paris üzerinden Londra'ya gitti. Londra'da, onları, Nuri Efendi karşıladı. Lord Palmerston, Ohannes'e ve oğluna barut üretimi hakkındaki

---

²⁵⁶ NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Wellington'a, 03 Şubat 1835; NA, FO, 78/268, Wellington'dan Namık Paşa'ya, 21 Mart 1835; BOA, HAT, nr. 46582, 1835; BOA, HAT, nr. 34986. C, 05 Mart 1835.

²⁵⁷ NA, FO, 78/268, Namık Paşa'dan Palmerston'a, 13 Mayıs 1835; NA, FO, 78/269, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 15 Mayıs 1835; NA, FO, 78/269, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 01 Haziran 1835.

²⁵⁸ III. Selim, 1795 yılında Ermeni asıllı Hacı Arakel Dadyan'a Baruthane'yi modernleştirmesi için görev vermişti. Başarılı olması üzerine onu, Azadlu Köyü'nde inşa edilmekte olan yeni Baruthane'ye başmühendis ve müdür olarak atadı. II. Mahmud 1832 yılında Hacı Arakel Dadyan'ın oğulları Ohannes ve Bogos'a barut imal edebilmelerine yönelik imtiyaz verdi. Ohannes aynı yıl Azadlu Baruthanesi'nin müdürü ve barutçubaşı olarak tayin edildi. Clark, *agm.*, s. 44–45; Zorlu, *agm.*, s. 216–217. Dadyan ailesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pars Tuğlacı, *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, Pars Yayıncılık, İstanbul 1993.

²⁵⁹ NA, FO, 78/256, nr. 206, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1835; NA, FO, 78/256, nr. 206, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye. Ohannes'in Londra'ya gönderilmesine dair II. Mahmud'un iradesi için bk. BOA, HAT, nr. 28879.

²⁶⁰ NA, FO, 78/256, nr. 206, ek. 2, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Kasım 1835.

bilgisini arttırmasında yardımcı olunması ve ziyaret etmek istediği yerlere girişlerinde kolaylık sağlanması için gerekli tedbirleri aldı²⁶¹.

Bu tedbirlerden birisi kraliyet mühendisi Yarbay Thomas Moddy'nin Ohannes'e yardımcı olmak üzere görevlendirilmesiydi. Moddy, Ohannes'in Türkiye'de ürettiği barutu, İngiliz barutuyla karşılaştırmak için, görmek istedi. Bunun üzerine İstanbul'dan barut örneği getirildi²⁶². Ardından Ohannes, barut üretiminde İstanbul'da kullandıkları yöntemi yarbaya anlattı. Moddy'nin bu konuda ilk tespiti, Ohannes'in İngiliz stilinden çok farklı olan Fransız stiline göre barut üretmekte olduğuydu. Diğer bir tespiti de onun bu stildeki mevcut bilgisinin de yeterli düzeyde olmadığıydı. Bunun üzerine, İngiliz stili barutun nasıl yapılacağını Ohannes'e uygulamalı olarak öğretti. Ona gerekli formülleri, kullanması

13. Comparative proof of F. Co. fine grained powder, by the half pound gun experiment.

Description of the Gun powder	Calibration of the half pound gun powder, first trials, 2000 ft. in degrees, & tenths.				Date of Shooting
	1 st	2 nd	3 rd	Mean	
F. Co. fine grained Gun powder made with charcoal from Waltham Abbey F. Co.	26.2	25.6	25.5	25.8	unknown
Fine grained Gun powder made with charcoal from Dogwood	29.3	29.4	29.4	29.4	14 May 1836

The same remark as to the comparison of this trial, with respect to all F. Co. gun powder, when compared with that recently made at Waltham Abbey, may be stated here, as was done, on page 14. Added to which, the grains of the Waltham Abbey powder were also smaller than those of all F. Co. powder.

14. Proof of the powder fired against a horizontal receding target.

Description of the Gun powder	Grains measured by inches and tenths, upon a horizontal target, when struck by a lead ball from a carbine, with 2 dozens of powder, and at 27 feet distance.			Date of Shooting
	1 st	2 nd	Mean	
F. Co. fine grained Gun powder made with charcoal from Waltham Abbey F. Co.	1.55	1.50	1.57	unknown
Fine grained Gun powder made with charcoal from Dogwood	1.55	1.80	1.67	14 May 1836
Do with same materials, but the grain smaller.	1.75	1.70	1.72	do.

There is only a different quantity of loaded powder, & yet is not so perfect as is desirable, being one made by Waltham, not accustomed to work.

16. Moddy'nin Ohannes Dadyan Hakkında Hazırladığı Rapordan (NA, FO Belgelerinden)

geren malzemeleri gösterdi. İstanbul'da üretim yaparken ihtiyaç duyabileceği son teknoloji buharlı makineleri tanıtarak, bunların ve binalarının çizimlerini ona vererek, yanında götürmesi için bazı makineler de hazırlattı²⁶³.

Ayrıca Ohannes'in isteğiyle, diğer şirketlere sipariş verilerek yaptırılan fırın, ocak gibi bazı makine ve aletler, Nuri Efendi vasıtasıyla, İstanbul'a gönderildi. Bu sırada Lord Palmerston da her türlü kolaylığın sağlanması için önemli yardımlarda bulundu. Örneğin Ohannes, Waltham Abbey Kraliyet Barut Fabrikası'nda gördüğü bir havan aletinin aynısından ve burada üretilen baruttan örnek olarak biraz istediğinde,

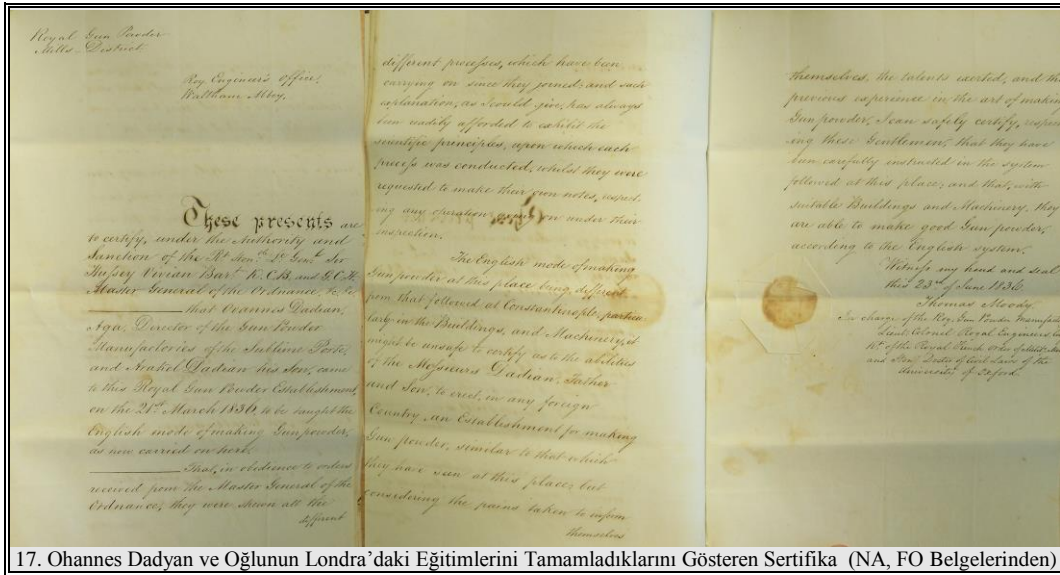
²⁶¹ NA, FO, 78/298, Palmerston'un Talimatı, 14 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Dışişleri Bakanlığında Ordu Donatım Ofisine, 17 Mart 1836; NA, FO, 78/298, Byham'dan Backhouse'a, 25 Mart 1836.

²⁶² NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Backhouse'a, 31 Mart 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 31 Mart 1836.

²⁶³ NA, FO, 195/130, nr. 56, 23 Haziran 1836.

ona olumsuz cevap verildiğini öğrenen Lord Palmerston, derhal devre girerek bunların temin edilmesini sağladı²⁶⁴. Ohannes tüm bu alet ve makineleri, İstanbul'a modern teknolojiye göre kurmayı planladığı Azadlu Baruthanesi için hazırlıyordu.

Ohannes, Londra'daki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a geri dönmek için Paris'e geçti. Bu sırada Londra Elçisi M. Reşid [Paşa] da oradaydı. Ohannes, İstanbul'a gidecek gemiyi beklerken, Babıâli'den yeni bir talimat geldi. Buna göre, hazır Paris'teyken, dönmeden önce modern top dökme sanatını da öğrenmesi isteniyordu. Ancak onun bu hüneri kazanması kısa sürede olacak bir şey değildi. Bunun için en az iki yıl Paris'te eğitim görmesi gerekiyordu. Bu durumu öğrenen M. Reşid [Paşa], Nuri Efendi'yle konuyu görüşerek, Ohannes'in oğluyla birlikte İstanbul'a dönmesinin daha uygun olacağına karar verdiler. Böylece onları İstanbul'a gönderildiler²⁶⁵.

17. Ohannes Dadyan ve Oğlunun Londra'daki Eğitimlerini Tamamladıklarını Gösteren Sertifika (NA, FO Belgelerinden)

²⁶⁴ NA, FO, 78/297, Talat Efendi'den Palmerston'a, 14 Eylül 1836; NA, FO, 78/297, Talat Efendi'den Palmerston'a, 16 Eylül 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Talat Efendi'ye, 05 Ekim 1836; NA, FO, 78/299, Strangways'ten Ordu Donatım Ofisine, 15 Eylül 1836; NA, FO, 78/299, Ordu Donatım Ofisinden Strangways'e, 30 Eylül 1836. Ohannes, Londra'dan ayrılırken bu makinelerden henüz hazır olmayanlar ve söz konusu havan, daha sonra M. Reşid Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. BOA, HAT, nr. 33016. B, 27 Ekim 1836.

²⁶⁵ BOA, HAT, nr. 46703. H, 26 Ekim 1836. Ohannes, barut üretimi için gereken makine ve aletlerin yanı sıra kumaş üretiminde kullanılan makinelerden örnek olarak 10 adet satın almıştı. NA, FO, 78/297, Nuri Efendi'den Palmerston'a, 28 Mayıs 1836; NA, FO, 78/297, Palmerston'dan Nuri Efendi'ye, 28 Haziran 1836.

Kısa süre sonra da Ohannes ve oğlunun eğitimlerini başarıyla tamamladıklarına dair Lord Palmerston'un yazısı ve Moddy'nin hazırladığı sertifika İstanbul'a ulaştı²⁶⁶. II. Mahmud, Ohannes'in görevini başarıyla tamamlaması ve bu sayede dönemin son teknolojisine göre barut üretilebilecek olunmasından çok memnun oldu. Bir süre sonra Baruthane'ye gelerek, sürdürülen çalışmaları ve İngiltere'den getirilen makineleri bizzat incelemesi, bu konuya ne kadar önem verdiğini ortaya koyuyordu. Ohannes'in çalışmalarından duyduğu memnuniyeti, ona mücevherli bir nişan hediye ederek gösterdi²⁶⁷. M. Ali Paşa'yla yakın bir zamanda başlatmayı planladığı bir savaşta, burada üretilecek iyi kalitede baruta çok ihtiyacı olacaktı.

Kısa bir süre sonra, daha önce de değinildiği gibi, Yunus Efendi ve Eşref Efendi barut ilmini öğrenerek Azadlu Baruthanesi'ndeki çalışmalarında Ohannes'e yardımcı olmaları amacıyla Londra'ya gönderildi. Ancak bunlar, İngiliz okullarının eğitim şartlarına uyum sağlayamadılar. Bunun üzerine Ohannes'in de tavsiyesiyle Arakil, Manuk ve Martinos'un Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Bu üçü, 1838 yılı ortalarında Londra'ya ulaştılar. Bu sırada Londra Elçisi İ. Sarım Efendi, bunların barut eğitimi almaları için gerekli ayarlamaları önceden yapmıştı²⁶⁸. Böylece Arakil ve arkadaşları vakit kaybetmeden eğitimlerine başladılar. Arakil, bir yandan eğitimini sürdürürken diğer yandan İstanbul Baruthanesi için ihtiyaç duyulan kalbur, ecza takımı, şişe, derece gibi teçhizatın temininde ve bunların İstanbul'a gönderilmesinde, bu işlerden çok anlamayan, İ. Sarım Efendi'ye yardımcı oldu²⁶⁹.

Osmanlı ordu ve donanmasının ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin dışarıdan satın alınmayarak Türkiye'de üretilmesiyle ilgili teşebbüsler, yalnızca barutla sınırlı kalmadı. 1838 yılı ortalarında, Ohannes'in teklifiyle İstanbul'da Baruthane, Tersane ve Tüfekhane'de ihtiyaç duyulan alet ve makine parçaları üretecek bir demir fabrikası kurulmasına da karar verildi²⁷⁰.

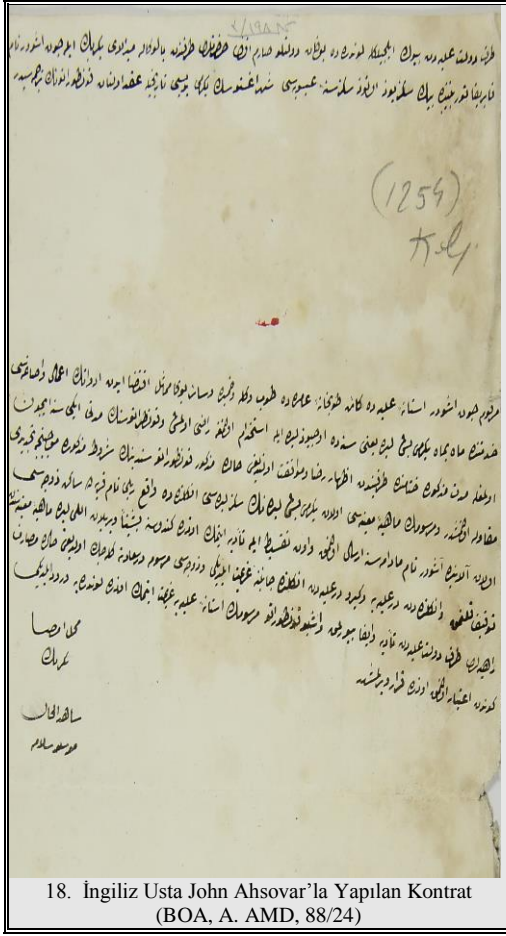
²⁶⁶ BOA, HAT, nr. 28921, 09 Mart 1836; BOA, HAT, nr. 28921. A.

²⁶⁷ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 928.

²⁶⁸ BOA, HAT, nr. 46397, 1838; BOA, HAT, nr. 46403, 1838; BOA, HAT, nr. 46505. D, 24 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46439. C, 08 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 37505. D, Haziran/Temmuz 1838; BOA, HAT, nr. 28874, 1838.

²⁶⁹ BOA, HAT, nr. 46728. C, 26 Ekim 1838; BOA, HAT, nr. 46773. D, 24 Nisan 1838; BOA, HAT, nr. 46737, 07 Mayıs 1838.

²⁷⁰ BOA, HAT, nr. 37483. A, 16 Temmuz 1838; Yıldız, *age.*, s. 462.

Bu doğrultuda o tarihte Londra'ya gitmeye hazırlanan A. Fethi Paşa'ya, demir fabrikası için gerekli makineleri ve aletleri alma ve bir top namlusu ustası bulma görevi verildi. İ. Sarım Efendi henüz A. Fethi Paşa Londra'ya ulaşmadan, burada eğitimine devam eden Bekir Bey aracılığıyla, John Ashovar adlı ustayla irtibat kurdu ve bir ön anlaşma yaptı²⁷¹. A. Fethi Paşa Londra'ya geldiğinde, ilk iş olarak bu ustayla İstanbul'daki çalışma koşulları ve maaşı konusunda anlaştı. İkinci olarak A. Fethi Paşa, Bekir Bey'i ve Arakil'i Londra'daki bir demir fabrikası şirketine göndererek İstanbul'da kurulacak fabrika için gereken malzemelerin temini konusunda anlaşma

sağladı. Söz konusu şirket, fabrika binası hazırlandığında, İstanbul'da makinelerin kurulumunu da yapacaktı²⁷².

A. Fethi Paşa'nın gerekli makine ve aletler konusunda anlaşma yaptığını bildirmesinden sonra Ohannes'in kardeşi ve diğer Osmanlı baruthanesinin başında bulunan Barutçubaşı Boğos, Babiâli'ye çağrılarak fabrikanın yeri ve yapımı gibi konularda fikirlerine müracaat edildi²⁷³. Ardından demir fabrikasıyla ilgili gereken işlemlerin koordinesi ve takibi işinin Ohannes'in sorumluluğuna verilmesi

²⁷¹ Bekir Bey'in 27 Ağustos 1838'de yaptığı ön anlaşmaya göre John Ashovar, Osmanlı hizmetinde iki yıl çalışacak, her yıl için 300 pound alacaktı. BOA, A. AMD, nr. 88/24, 27 Ağustos 1838; BOA, HR. SFR. 3, nr. 52, 04 Ekim 1838.

²⁷² BOA, HAT, nr. 37483. A, 16 Temmuz 1838; BOA, HAT, nr. 28870; BOA, HAT, nr. 28870. A, 28 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46704. Ç, 01 Eylül 1838; BOA, HAT, nr. 46704. F, 03 Eylül 1838; BOA, HAT, nr. 46763. J, 07 Eylül 1838.

²⁷³ BOA, HAT, nr. 46712, 14 Aralık 1838.

kararlaştırıldı²⁷⁴. Kısa bir süre sonra da kendisiyle Londra’da anlaşma yapılan İngiliz usta John Ashovar İstanbul’a ulaştı²⁷⁵ ve göreve başladı²⁷⁶.

Ohannes, 1842’de yalnız demir fabrikası için değil, yeni kurulacak çuha fabrikası için de gereken malzemeleri almak ve fabrikalarda çalıştırılacak ustaları ayarlamak üzere Londra’ya ve Paris’e gitti. Çuha fabrikası 1844’te açıldı. Uzun zamandır hazırlıkları sürdürülen Zeytinburnu Demir Fabrikası ise ancak 1845 yılında faaliyete geçirilebildi²⁷⁷.

İngiltere’den teknoloji transferi girişimi yalnız askerî alanla sınırlı kalmadı. Bu dönemde Osmanlı darphanesinin modernleştirilmesi için de bazı girişimlerde bulunuldu. 1838 yılında, uzun süredir Osmanlı darphanesinde ustalık yapan Düzoğlu ailesine mensup Diran, Avrupa’daki para basma tekniklerini öğrenmesi amacıyla Londra’ya gönderildi. Aslında II. Mahmud, onu Londra’dan önce Paris’e göndermişti. Fakat Diran, Paris’te eğitime başladıktan sonra Londra’ya gitti ve İngiliz darphanesini gezdi. Paris ve Londra darphanelerini karşılaştırdı. Londra darphanesinin diğerleriyle mukayese edilmeyecek derecede üstün olduğunu görerek bir süre de Londra’da çalışmak için talepte bulundu. Bunun üzerine İ. Sarım Efendi, Diran’ın madeni para basımı konusunda Londra’daki darphanede eğitim alması için, bu konuda sağlanacak kolaylığın padişahın “*medeniyet ve ilerleme yolundaki çeşitli planlarını tamamlaması*”na yardım edeceği hususuna dikkat çekerek Lord Palmerston’a başvurdu²⁷⁸.

Lord Palmerston, II. Mahmud’un sadece askerlik alanında değil, Osmanlı Devleti’nin güçlenmesine yardım edecek diğer alanlarda da eleman yetiştirme girişimlerinde bulunmasından oldukça memnundu. Bu nedenle kısa sürede gerekli yazışmaların tamamlanmasını ve Diran’ın, Londra darphanesinde eğitim almasını

---

²⁷⁴ Clark, *agm.*, s. 45–46; Abdülkadir Buluş, “Ann Binns’in Türkiye Günlüğü’nden Seçmeler: Dindar Bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2012, s. 51.

²⁷⁵ BOA, HAT, nr. 26180. A, 11 Şubat 1839; BOA, HAT, nr. 28820, 02 Nisan 1839.

²⁷⁶ Yıldız, *age.*, s. 460.

²⁷⁷ Clark, *agm.*, s. 45–46; Seyitdanlıoğlu, *agm.*, s. 61; Buluş, *agm.*, s. 52; Gencer, *age.*, s. 194–195; Wolfgang Müller-Wiener, “15–19. Yüzyılları Arasında İstanbul’da İmalathane ve Fabrikalar”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 78; Tefik Güran, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 243.

²⁷⁸ NA, FO, 78/347, İ. Sarım Efendi’den Palmerston’a, 04 Ağustos 1838.

sağladı²⁷⁹. Böylece İngiltere, Avrupa'nın kullandığı düzeyde barut, tüfek, top gibi savaş malzemelerinin ve aletlerinin üretiminde olduğu gibi, ekonomi alanındaki son teknolojinin de Osmanlı'ya aktarılmasında bir kanal özelliği kazanmaya başlamış oldu.

Nizip Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan konjonktür, İngiltere'den askerî teknoloji transferi yanında doğrudan toplu silah ve malzeme alma kapısını da açtı. Lord Palmerston daha 1834 yılında herhangi bir savaşa girilmesi durumunda, Osmanlı ordusunda kullanılması için istenilen miktarda silah verebileceklerini Lord Ponsonby aracılığıyla Babiâli'ye bildirdi²⁸⁰. Lord Palmerston, müttefik devletler 1840'ta M. Ali Paşa'yı yola getirmek için ortak operasyon başlatmayı kararlaştırdığında, Suriye'de kullanılmak üzere Osmanlı ordusuna cephane ve 5.000 tüfek verilmesine karar verdi. Bu konuda gereken talimatı Akdeniz'deki İngiliz Donanması Komutanı Amiral Robert Stopford'a gönderdi. Silahlar, Malta'daki İngiliz cephaneliğinden verilecek, Babiâli bunların bedelini daha sonra ödeyecekti²⁸¹. Bu silah ve cephane kısa sürede Suriye'de M. Ali Paşa ordusuna karşı savaşan Osmanlı birliklerine dağıtıldı. Bir süre sonra Babiâli, Londra Elçisi Şekib Bey aracılığıyla 10.000 veya mümkünse 15.000 tüfek daha verilmesini talep etti²⁸². Lord Palmerston bunu da kabul ederek, bu talebin Hindistan'daki İngiliz cephaneliklerinden karşılanması talimatını verdi²⁸³.

İngiliz hükûmeti, M. Ali Paşa'ya karşı yürütülen operasyon bittikten ve Mısır Meselesi çözüldükten sonra bu silahların parasını Osmanlı Devleti'nden talep etti. Lord Palmerston, Osmanlı maliyesinin durumunu bilindiği için, Lord Ponsonby'den bu borcun barut yapımında kullanılan güherçile karşılığında ödenmesinin kabul edilebileceğini Babiâli'ye bildirmesini istedi²⁸⁴. Ancak Ağustos 1841'e geldiğinde bu

---

²⁷⁹ NA, FO, 78/347, Palmerston'dan İ. Sarım Efendi'ye, 22 Ağustos 1838; NA, FO, 78/349, Palmerston'dan Labouchere'e, 07 Ağustos 1838; NA, FO, 78/349, Labouchere'den Palmerston'a, 15 Ağustos 1838. Aynı konuda ayrıca bk. Kuran, *agm.*, s. 495.

²⁸⁰ PB, GRE/E/481/4/54-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834.

²⁸¹ NA, FO, 78/422, İngiliz Donanma Komutanlığına, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 105 Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1840;

²⁸² NA, FO, 78/418, Şekib Efendi'den Palmerston'a, 20 Ekim 1840.

²⁸³ NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Kasım 1840; NA, FO, 78/422, Vivan'dan Palmerston'a, 07 Kasım 1840.

²⁸⁴ NA, FO, 78/465, Leveson'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Mart 1841; NA, FO, 78/466, Byham'dan Leveson'a, 15 Mart 1841.

problem hâlâ çözülmemiş ve Babiâli silahların parasını ödeyememişti²⁸⁵. Oysa Ordu Donatım Ofisi, paranın alınması için Lord Palmerston'a yazılar gönderiyordu²⁸⁶. Birçok badire atlatan Osmanlı Devleti hazinesi ise hiç de iyi durumda değildi. Yine de Babiâli'de bu konu görüşülerek silah borcunun en kısa sürede nakit olarak İngiltere'ye ödenmesine karar verildi²⁸⁷.

Lord Palmerston, Osmanlı ordusunun ve donanmasının geliştirilmesi amacıyla teknoloji transferinde çok istekliydi. Mısır valisine karşı operasyonda görev alan Kaptan Williams kendine, tophaneye hediye edilmek üzere değişik çaptaki İngiliz tüfekleri gönderilmesini istediğinde bunu memnuniyetle kabul etti²⁸⁸. Bu silahlar İstanbul'a ulaştıktan sonra Kaptan Williams, tophanede örnek olarak kullanılmak üzere 56 librelik bir İngiliz topu talep etti. Kaptan Williams, bu sırada Osmanlı ordusunun geliştirilmesi için çalışıyordu. Bu silahlarla da İngiliz ordusunda kullanılan modern silahların sergilendiği bir alan oluşturacaktı. Bu isteği kabul edildi. Hatta Kaptan Williams'ın İstanbul'da oluşturmaya çalıştığı birime konulabilecek silahlarla ilgili Wolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde bir liste hazırlanarak padişaha hediye niteliğinde daha fazla malzeme gönderilmesine karar verildi²⁸⁹. Ayrıca burada çalıştırılmak üzere bir İngiliz ustabaşı da görevlendirildi²⁹⁰.

İlk olarak İngilizlerin gündeme getirdiği Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde yabancı subaylar görevlendirilmesi, daha sonra Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve Avrupa'dan teknoloji transferi konuları birlikte değerlendirildiğinde birinciye göre diğerlerinde daha başarılı olunduğu açıkça söylenebilir. Osmanlı ordusunda ve donanmasında yabancı subaylar görevlendirilmesi meselesi 1835–1839 yılları arasındaki dönemde, Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki nüfuz yarışına dönüştü. Bu ise, bir kısır döngüye sebep oldu. Osmanlı

---

²⁸⁵ NA, FO, 195/183, nr. 208, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1841; NA, FO, 195/183, nr. 208, ek. 1, Hazine'den Backhouse'a, 14 Ağustos 1841.

²⁸⁶ NA, FO, 78/468, Byham'dan Backhouse'a, 21 Temmuz 1841.

²⁸⁷ BOA, İ. MTZ. (05), nr. 196, 02 Nisan 1841; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 196, lef. 2, 1841.

²⁸⁸ NA, FO, 78/467, Backhouse'tan Byham'a, 17 Mart 1841; NA, FO, 78/467, Byham'dan Backhouse'a, 21 Mayıs 1841; NA, FO, 78/468, Leveson'dan Ordu Donatım Ofisine, 02 Ağustos 1841.

²⁸⁹ NA, FO, 78/469, Dışişleri Bakanlığında Ordu Donatım Ofisine, 08 Ekim 1841; NA, FO, 78/469, Byham'dan Backhouse'a, 08 Ekim 1841; İstanbul'da oluşturmaya çalıştığı laboratuvarında bulunabilecek silahlarla ilgili Woolwich Kraliyet Harp Akademisi'nde hazırlanan silah listesi için bk. NA, FO, 78/469, Byham'dan Canning'e, 13 Ekim 1841.

²⁹⁰ NA, FO, 78/470, Byham'dan Canning'e, 13 Ekim 1841; NA, FO, 78/470, Dışişleri Bakanlığında Ordu Donatım Ofisine, 15 Ekim 1841; NA, FO, 78/470, Butler'den Canning'e, 27 Ekim 1841.

öğrencilerinin yurtdışında eğitimi için dinî bir engel olmaması ve bunların hangi ülkelere gönderileceklerine dair Avrupa devletleri arasında belirgin bir rekabet bulunmaması ise, Osmanlı öğrencilerinin Avrupa’da eğitim almaları konusunda gözle görülebilir bir ilerleme kaydedilmesini sağladı. Bu sebeple II. Mahmud, sadece Londra’ya değil, Paris, Viyana ve Berlin gibi diğer Avrupa başkentlerine de bu dönemde öğrenci gönderebildi²⁹¹.

Buraya kadar anlatılardan da anlaşılacağı üzere, bunlar yurda döndükten sonra eğitimini aldıkları branşlarda çok önemli mevkilerde görev aldılar. Önemli işler başardılar. Her biri, Avrupa’da gördükleri yenilikleri sadece Osmanlı’da uygulamaya çalışmakla kalmayıp Tanzimat Dönemi’nin aydını oldular.

Teknoloji transferi konusunda, İngiltere’nin askerî modernleşme için dönemin şartları çerçevesinde açıkça destekte bulunduğu söylemek mümkündür. İngiliz hükûmeti, Osmanlı’nın talep ettiği silah ve askerî donanım zorluk çıkarılmadan verdi. Hatta bu konuda Babiâli teşvik de edildi. Ayrıca Osmanlı öğrencilerinin top, barut, vapur üretimi gibi alanlarda Londra’da eğitim görmeleri hususunda her türlü kolaylık sağlandı. Uygulama için gereken makinelerle aletlerin ve uzmanların temininde de yardım edildi.

---

²⁹¹ İhsanoğlu’nun bildirdiğine göre 1830–1839 yılları arasında Avrupa’ya gönderilen öğrenci sayısı 36’dır. İhsanoğlu, *agm.*, s. 374.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'NIN GELECEĞİ: REFORM PROGRAMINDAN TANZİMAT'A (1838–1841)

Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesi amacıyla bir reform programı belirlemiş ve 1833'ten itibaren bunun uygulamaya geçebilmesi için çalışmıştı. 1838 yılında ortaya çıkan tablo, bu programda somut bir ilerleme sağlanamadığını göstermekteydi. Bunda, bir yandan Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlenmesini istemeyen güçlerin etkisi olduğu gibi, reform taraftarları arasındaki fikir ayrılıklarının da büyük rolü oldu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen son beş yılda gösterilen çabalar tümüyle boşa gitmiş değildi. 1838, reformlar konusunda çok hızlı gelişmelerin yaşanacağı bir yıl olacaktı. Bu bunda hiç kuşkusuz, M. Reşid [Paşa]'nın çok büyük payı olacaktı.

M. Reşid [Paşa], 1834'ten itibaren Paris ve Londra elçilikleri görevinde bulundu. 1837 yılı sonunda Osmanlı hariciyesinin başına geçmek üzere İstanbul'a ulaştığında yurt içinde ve yurt dışında elde ettiği bilgi birikimi ve tecrübeler sayesinde zihnindeki reform düşüncelerini olgunlaştırmış; hatta bunları kendi reform anlayışı doğrultusunda kapsamlı bir program hâline dönüştürme aşamasına gelmişti. Kısa bir süre sonra bu programa, *Tanzimat* adını verecekti. Böylece daha önce ayrıntılı olarak açıklanan üç farklı reform anlayışına dördüncüsü eklenmiş ve söz konusu üç bilinmeyenli denklem, M. Reşid [Paşa] ile dört bilinmeyenli bir denkleme dönüşmüş oldu.

Kısa bir süre sonra II. Mahmud'un bu denklemden çıkması ve ardından Mısır Meselesinin çözülmesi sürecinde yaşanan olaylar, Tanzimat Fermanı'nın ilanını ve dolayısıyla İngiltere'nin de talep ettiği reformların uygulanmasını sağlayacak bir ortam oluşturacaktı.

Bu bölümünde, şu sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır: M. Reşid [Paşa]'nın Osmanlı hariciyesinin başına getirilmesi Osmanlı dış politikasının ve reform çalışmalarının seyrini nasıl etkilemiştir? Balta Limanı Antlaşması hangi koşulların ürünü olarak ortaya çıktı? Nizip Savaşı, reform taraftarları açısından ne gibi fırsatlar

ortaya çıkardı? Mısır Meselesi çözümü esnasında yaşanan olayların reform sürecine olumlu ya da olumsuz ne gibi etkileri oldu? Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında ve ilanında İngiltere nasıl bir rol oynadı? Bu dönemde, İngiliz subayların Osmanlı ordusunda ve donanmasında görevlendirilmesiyle ilgili hangi gelişmeler yaşandı? Lord Palmerston'un uygulaması için çaba gösterdiği reform programından Tanzimat'a nasıl bir geçiş oldu? Tanzimat sonrasında İngiltere, reformlar konusunda nasıl bir politika izledi?

Bu soruların cevaplandırılmasıyla 1833'ten 1841 yılı sonuna kadarki süreçte İngiltere'nin Osmanlı politikasının dayandığı hedeflerden hangilerinin gerçekleştirilebildiği ve bu politikanın Osmanlı modernleşmesi üzerinde denli etkili olduğu ortaya konulmuş olacaktır.

I. İKTİDAR MÜCADELESİ: M. REŞİD PAŞA VE HİZİPLER

Babıâli'de, hedefleri ve çıkarları açısından belirgin şekilde ayrılmış çeşitli hizipler vardı. Bu hiziplerden birinin lideri, uzun bir süre II. Mahmud'un en yakınında bulunan ve bu sayede saray ve Babıâli üzerinde büyük etkisi olan ve Lord Ponsonby'nin de gizli iletişim yoluyla iş birliği içinde olduğu Pertev Paşa idi¹. Diğer grubun başında ise Akif Paşa vardı. Akif Paşa, özellikle 1836 yılından itibaren, Rusya'yı desteklemekteydi. Churchill Olayı sırasında Lord Ponsonby'nin baskısıyla hariciye nazırlığından alındı. Onun düşüşü ardından Babıâli üzerindeki Rus etkisi de zayıfladı. Ancak Akif Paşa, kısa bir süre içinde Hüsrev Paşa ve padişahın damadı Halil Rıfat Paşa'yla iş birliğine girdi. Bu üçü, Pertev Paşa'nın kendisine suikast düzenlemeyi planladığına II. Mahmud'u ikna ederek, onu görevinden azlettirmeyi (Eylül 1837) başardı. Pertev Paşa'nın yerine Akif Paşa geçti ve onun himayesinde bulunanları birer birer Babıâli'den uzaklaştırmaya başladı². Pertev Paşa'nın iktidardan

¹ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 908; Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 13; Şerâfeddin Turan, "Pertev Paşa", *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 555.

² NA, FO, 78/305, nr. 212, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Eylül 1837; NA, FO, 78/305, nr. 216, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1837; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 916-917, 920; Koloğlu, *age.*, s. 121; Henry Lytton Bulwer, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, II, Richard Bentley, London 1870, s. 256; Kaynar, *age.*, s. 82; Finkel, *age.*, s. 392. Pertev Paşa'yla damadı Mabeyn Baş Katibi Vassaf Efendi ve Harbiye Nazırı Emin Efendi azledilmişti. Pertev Paşa, Edirne'ye sürüldü. *Takvim-i Vekayi*, nr. 154, 18 Eylül 1837, s. 1. Pertev Paşa'nın görevden alınması haberi *The Times*'da yer almış ve bu, çok önemli bir gelişme olarak değerlendirildi. Hüsrev Paşa, bu entrikanın arkasındaki kişi olarak gösterildi. *The Times*, nr. 16542, 09 Ekim 1837, s. 4.

düşmesiyle birlikte, İstanbul'daki tüm dengeler bir anda değişti; Rus destekçileri Babıâli yönetiminde yeniden üstünlük kazandı.

Pertev Paşa'nın ardından, onun himayesinde bulunan M. Reşid [Paşa]'nın da gözden düşmesi bekleniyordu³. Ancak denge siyaseti izleyen II. Mahmud, onun hariciye nazırlığına getirilmesiyle ilgili kararını değiştirmede⁴. M. Reşid [Paşa], yeni görevine başlamak üzere Londra'dan İstanbul'a doğru geldiği sırada Edirne'de sürgünde bulunan Pertev Paşa; Akif Paşa'ya yardım eden Hüsrev Paşa ve Halil Rıfat Paşa'nın da çabalarıyla idam edildi⁵. M. Reşid [Paşa], bu olayı yolculuğu sırasında öğrendi⁶. M. Reşid [Paşa] İstanbul'da II. Mahmud tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı. Devlet adamlarının katıldığı görkemli bir törenle hariciye nazırlığı görevine başladı⁷. Kaderin bir cilvesi olarak Pertev Paşa'nın ölüm haberi ve M. Reşid [Paşa]'nın hariciye nazırlığına başlama töreni haberi, Takvim-i Vekayi'nin aynı sayısında yayımlandı⁸.

Pertev Paşa siyaset sahnesinden çekildikten sonra, onun başında bulunduğu hizbin liderliğini yürütebilecek en uygun kişi M. Reşid [Paşa] idi. Bunu iyi bilen Akif Paşa, Rusya'nın koruyuculuğunda ve doğal olarak reformların karşısında yer alan diğer grubun lideri olması hasebiyle M. Reşid [Paşa]'yı İstanbul'dan uzaklaştırma yollarını aramaya başladı. Bir süre sonra M. Reşid [Paşa]'yı Paris elçiliğine ve ona

³ Kaynar, *age.*, s. 82; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 920. Pertev Paşa'nın düşüşünden sonra M. Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığı görevinde kalıp kalamayacağı İngiliz gazetelerinde de tartışma konusu yapılmaktaydı. *The Morning Chronicle*, nr. 21241, 12 Aralık 1837.

⁴ M. Reşid Paşa, Hariciye Nazırı A. Hulusi Paşa'nın vefat etmesi (10 Haziran 1837) ardından onun yerine bu göreve atandı. *Takvim-i Vekayi*, nr. 150, 13 Temmuz 1837, s. 1. Bu, II. Mahmud üzerinde Pertev Paşa'nın etkisi devam ettiği sırada alınmış bir karardı. II. Mahmud, Pertev Paşa azledildikten sonra bu kararı iptal edebilecekken, bunu yapmadı. *Takvim-i Vekayi*, nr. 150, 13 Temmuz 1837, s. 1. M. Reşid Paşa'nın yerine Londra elçiliğine İbrahim Sarım Efendi atandı. *Takvim-i Vekayi*, nr. 152, 11 Ağustos 1837, s. 2.

⁵ BOA, HAT, nr. 35253; *Takvim-i Vekayi*, nr. 157, 03 Aralık 1837, s. 3; Ahmet Hamdi Tanpınar, "Akif Paşa", *İA*, I, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 244–245; Turan, "Pertev Paşa", s. 555; Kutluoğlu, *age.*, s. 29–30. Fransız Elçisi Roussin'e göre II. Mahmud'un Pertev Paşa'yı görevden almaya karar vermesinde Churchill Olayında Pertev Paşa'nın kendini Akif Paşa'yı azle ikna etmesi de etkili olmuştu. Çünkü padişah, onun etkisiyle aldığı bu karar sebebiyle küçük düşüğünü düşünmekteydi. *LC*, Turquie, 275, Roussin'den Mole'e, 12 Ağustos 1837. O sırada yolda olan M. Reşid Paşa, kendi başına da bir iş gelebilir düşüncesiyle Edirne'ye uğramak istemedi. Ancak Edirne Valisi Emin Paşa, bir adamını göndererek onu davet etti. Emin Paşa ise Akif Paşa taraftarıydı. Davete icabet etmezse bir mana çıkarılabileceğine dair yanındaki adamları M. Reşid Paşa'yı uyarınca, Paşa Edirne'ye uğramak zorunda kaldı. Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 19–20.

⁶ Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Güven Yayınları, İstanbul 1945, s. 23.

⁷ Cavid Baysun, "Mustafa Reşid Paşa", *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 730.

⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 157, 03 Aralık 1837, s. 3; Koloğlu, *age.*, s. 124.

yakın gördüğü Ahmet Fethi Paşa'yı da Londra elçiliğine tayin ettirmeyi başardı. Bu sırada M. Reşid [Paşa]'ya *paşa* unvanı verilmesine de karar verildi⁹.

Ancak M. Reşid Paşa, kendine yapılan saldırılara cevap vermekte gecikmeyecekti. Pertev Paşa'nın ölümünden sorumlu tuttuğu Akif Paşa'ya, konağını ziyaret ederken kendini kasten bekleterek hakaret ettiği için de iyice düşman kesilmişti¹⁰. Akif Paşa ve Pertev Paşa'nın ölümünden sorumlu olan diğerlerinden, teker teker intikam almak niyetindeydi. Serasker Halil Rıfat Paşa da bunlar arasında yer alıyordu.

Aynı günlerde Mac. Guffog ve Vogorides M. Reşid Paşa'nın Rıza Bey'le ortak hareket ederek Halil Rıfat Paşa'nın seraskerlikten azledilmesi hususunda II. Mahmud'u ikna ettiği bilgisini Lord Ponsonby'ye ulaştırdılar. Buna göre II. Mahmud,

⁹ *Takvim-i Vekayi*, nr. 160, 28 Ocak 1838, s. 1; NA, FO, 78/330, nr. 39, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ocak 1838; NA, FO, 78/329B, nr. 25, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Ocak 1838; Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 19-20; Baysun, *agm.*, s. 730.

¹⁰ Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (Sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980, s. 23; Kaynar, *age.*, s. 111.

Halil Rifat Paşa'nın davranışlarından çok rahatsızdı ve yerine “*rüşvet almayan*” Said Paşa'yı atayacaktı. Akif Paşa'nın da görevden alınması yakındı¹¹.

Bundan bir gün sonra Halil Rifat Paşa'nın azli kesinleşti. M. Reşid Paşa'ya ve Rıza Bey'e Hüsrev Paşa da katılarak, II. Mahmud'u onun M. Ali Paşa'nın destekçisi olduğuna ve görevini iyi yapamadığına inandırdılar. Lord Ponsonby, bu gelişmelere bakarak yakın bir zamanda Akif Paşa veya M. Reşid Paşa'dan birinin tamamen gözden düşeceğini tahmin ediyor; Hüsrev Paşa'yı ve Rıza Bey'i yanına çeken M. Reşid Paşa'nın şansını daha yüksek görüyordu¹². Bu doğrultuda İstanbul'daki gelişmeleri “*Reşid Paşa yükselmeye, Akif Paşa düşmeye devam ediyor. Öyle görünüyor ki Akif Paşa'ya sadece tolerans gösteriliyor ve görevinden alınması çok yakın.*” şeklinde Londra'ya bildirdi¹³. Gerçekten de bu satırları yazmasının üstünden dört gün bile geçmeden Akif Paşa dâhiliye nazırlığı görevinden alındı¹⁴. M. Reşid Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderilmesi kararı da iptal edildi¹⁵. Böylece M. Reşid Paşa, Pertev Paşa'nın intikamını almış ve kendini saf dışı etmeye çalışan önemli bir düşmandan, en azından bir süreliğine, kurtulmuş oldu.

Bu mücadeleden M. Reşid Paşa'nın galip çıkması, Osmanlı modernleşme süreci açısından çok önemli bir olaydı. Çünkü burada yalnızca Babî'li'deki hiziplerden hangisinin üstünlük kazanacağı değil, reform taraftarları ve karşıtlarından hangisinin üstün geleceği de belirlenmiş oluyordu. Bu tarihten hemen sonra hızla gerçekleştirilen reformları gözden geçirmek, bu hususta bir fikir verecektir.

M. Reşid Paşa, Akif Paşa'yı görevden aldırdıktan ve hariciyenin başına geçtikten sonra II. Mahmud'u reformlar konusunda ikna etmekte zorluk yaşamadı. Önce Osmanlı hükûmet sistemini yeniden organize edecek ve onu Avrupa hükûmetleri tarzına yaklaştıracak bir değişikliği de kabul ettirdi. Sadrazamlık

---

¹¹ PB, GRE/E/378/134–135, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 14 Mart 1838; PB, GRE/E/378/136, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 15 Mart 1838.

¹² NA, FO, 78/330, nr. 66, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Mart 1838. Konuyla ilgili Takvim-i Vekayi haberinde, Halil Rifat Paşa'nın görevine yakışmayacak işlere karıştığı için azledildiği ifade edildi. *Takvim-i Vekayi*, nr. 162, 19 Mart 1838, s. 1.

¹³ PB, GRE/E/378/140, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 26 Mart 1838.

¹⁴ *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 1; NA, FO, 78/330, nr. 83, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Nisan 1838; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1024; Şeref, *age.*, s. 21; Webster, *age.*, II, s. 536; Kutluoğlu, *age.*, s. 29-30.

¹⁵ Başvekil olarak atanan M. Emin Rauf Paşa'nın mülkiye nazırlığını da idare etmesi kararlaştırıldı. *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 06 Mayıs 1838, s. 3; NA, FO, 78/330, nr. 100, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Nisan 1838.

kaldırılarak yerine başvekillik makamı getirildi¹⁶. Ardından bir hızlı reform dalgası yaşandı. Lord Ponsonby'nin 1834'te gündeme getirdiği bir reform olarak ardından Maliye Nezareti (28 Şubat) kuruldu¹⁷. Babiâli kalemlerinde de yeniden düzenlemeye gidilerek memurlar *mârûzât-ı dâhiliye* ve *mârûzât-ı hâriciye* adında iki grupta (21–22 Mart) toplandı¹⁸. *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şura-yı Babiâli* adında iki meclis (24–25 Mart) oluşturuldu¹⁹. Memurlara maaş bağlanmasına ve kanunsuz ceza, rüşvet, iltimas gibi uygulamaları bitirmek için bir ceza kanunnamesi hazırlanmasına (27 Mart) karar verildi²⁰. Memurların her yıl yeniden atanmasına yönelik tevcihat usulü (4 Nisan) kaldırıldı²¹. Şeyhülislâm'dan fetva alınarak (29 Nisan) karantina uygulaması başlatıldı²². Yine aynı günlerde pasaport uygulamasına geçildi²³. Haziran ayında ziraat, ticaret, zanaat işlerinde ve halkın refahı ve memleketin imarı konularında yapılması gereken düzenlemeleri görüşmek üzere *Meclis-i Ziraât ve Sanâyi* adında bir meclis oluşturuldu²⁴. Bunların çoğu, hazırlıkları bir süredir devam eden, fakat bir türlü uygulamaya geçirilemeyen değişikliklerdi. Kısa süre içinde yaşanan bu hızlı değişim, reform karşıtları engellemediğinde ilerlemenin önünün nasıl açılabilirdiğinin açık bir göstergesiydi.

M. Reşid Paşa bu tarihten sonra devlet işlerine dair düşüncelerini II. Mahmud'a serbestçe iletme imkânı buldu. Başvekil Muavini Mustafa Kâni Bey, bu konuda

¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 1; BOA, HAT, nr. 23003, 1838; BOA, HAT, nr. 23065, 1838; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 26–27; Webster, *age.*, II, s. 536; Rasim, *age.*, s. 186–187.

¹⁷ *Takvim-i Vekayi*, nr. 162, 19 Mart 1838, s. 1; NA, FO, 78/330, nr. 77, ek. 1, 20 Mart 1838; PB, GRE/E/481/4/54-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Mart 1834; Akyıldız, *age.*, s. 97; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 35-36.

¹⁸ Akyıldız, *age.*, s. 82.

¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, 06 Nisan 1838, s. 2; NA, FO, 78/330, nr. 79, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mart 1838; Akyıldız, *age.*, s. 189, 218; Rasim, *age.*, s. 184-185.

²⁰ *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 19 Mayıs 1838, s. 3; Ahmet Lütfü Efendi, *age.*, V, s. 930. Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (1839–1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 95; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 170–172; Rasim, *age.*, s. 188. Memurlara ve ilmiye sınıfına iki farklı ceza kanunnamesi hazırlanmış ve Mayıs 1838'de yürürlüğe girmişti. Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Târik-i İlmiyyeye Dâir Ceza Kânunnamesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1981, s. 142; Akyıldız, *age.*, s. 106.

²¹ Akyıldız, *age.*, s. 83.

²² NA, FO, 78/330, nr. 99, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 17 Nisan 1838; Akyıldız, *age.*, s. 267.

²³ *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 06 Mayıs 1838, s. 4; NA, FO, 78/330, nr. 88, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 09 Nisan 1838.

²⁴ *Takvim-i Vekayi*, nr. 167, 07 Temmuz 1838, s. 1; *The Morning Chronicle*, nr. 21412, 28 Haziran 1838; Akyıldız, *age.*, s. 258; Rasim, *age.*, s. 191.

padişahla arasında aracılık yapıyordu. Bir süre sonra, yapılması planlanan reformların belirlenmesi için *Dâr-ı Şûrâ-yı Babîâlî*'de çalışmalar başlatıldı. M. Reşid Paşa; M. Emin Rauf Paşa, Nâfiz Paşa, Hasib Paşa, Said Paşa'yla düzenli olarak bir araya gelerek ihtiyaç duyulan değişiklikleri tespitiye başladı²⁵. M. Reşid Paşa'nın amacı, uzun süredir tasarladığı geniş kapsamlı bir reform programını uygulamaya koydurabilmektir. Buna da çok yaklaşmış ve II. Mahmud'a Tanzimat Fermanı'nı kabul ettirmişti. Hatta bu konuda somut bir adım atılarak Hüdavendigâr ve Gelibolu Sancakları'nda arazi ve nüfus tahriri yapılmaya başlanmıştı. Rüşvet, angarya ve müsadere gibi uygulamaların kaldırılması hedefleniyordu²⁶. Ancak Akif Paşa yine devreye girerek Tanzimat'ı uygulamaya koyması hâlinde hükümdarlık yetkilerinin çoğunu kaybedeceğini söyleyerek, II. Mahmud'u bu işten vazgeçmesi yönünde ikna etti²⁷. Böylece Tanzimat Fermanı'nın ilanı planı suya düşmüş oldu. Bununla birlikte, tüm bu reformlar 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanına uygun bir zemin hazırlanmaya başlamışlardı²⁸.

II. BALTALİMANI ANTLAŞMASI: LORD PONSONBY'NİN ZAFERİ

M. Reşid Paşa, hariciye nazırlığı görevine getirildikten sonra Lord Palmerston'la son bir görüşme yapmıştı. Bu toplantının ağırlıklı konusu reform olmuş; Lord Palmerston burada, II. Mahmud'un M. Ali Paşa'yı kendine örnek alması ve dışarıdan yapılan müdahalelerin etkisinde kalmadan, reformlarla kendini güçlendirmeye gayret etmesi gerektiğini söylemişti. M. Reşid Paşa da gerekli tüm reformların zaman içinde uygulamaya konulacağına dair söz vermişti²⁹.

M. Reşid Paşa Londra'da bulunduğu sırada Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'la karşılıklı anlayış içinde bir ilişki geliştirmişlerdi. Lord Palmerston, yabancı dil bilmemesi sebebiyle sık sık şikâyet ettiği Nuri Efendi'nin ardından onun gibi aydın birisinin Londra'da bulunmasını bir şans olarak değerlendirmiş olmalıydı. M. Reşid

²⁵ Kaynar, *age.*, s. 102-103; Turgut Subaşı, *Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839–1852: with Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Muslim*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of Arts of University of Birmingham, Birmingham 1995, s. 113-114.

²⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 174, 01 Aralık 1838, s. 1; *The Times*, nr. 16838, 18 Ağustos 1838, s. 5; Karal, *agm.*, s. 77.

²⁷ Ercüment Kuran, "Mustafa Reşid Paşa", *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 702; Baysun, *agm.*, s. 731–732.

²⁸ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 11.

²⁹ BOA, HAT, nr. 37512. G, 18 Ağustos 1837.

Paşa'nın Lord Ponsonby'nin görevden alınması konusunda Babiâli'den kendine verilen talimatın Rusya'nın zoruyla yapıldığını anlaması ve inisiyatif kullanarak bu konuyu gündeme getirmemesiyle gösterdiği dirayet de Lord Palmerston'un dikkatinden kaçmamıştı. Reform konusunda ve diğer siyasî meselelerde ikisinin görüşleri ve anlayışları büyük ölçüde uyuşuyordu. Bu sebeple onun Londra elçiliğinden hariciye nazırlığına getirilmesi, İngiltere açısından bir kayıp değil kazançtı. Daha önce açıklandığı gibi Lord Palmerston, İngiliz subayların görevlendirilmesi meselesinde M. Reşid Paşa'nın sözlerinin Babiâli'nin resmî görüşü olmadığı A. Hulusi Paşa tarafından açıklandığında, Lord Ponsonby'ye Babiâli'nin politikasını M. Reşid Paşa'ninkine çevirmeye çalışması talimatını vermişti³⁰. Bu da gösteriyordu ki onun bizzat İstanbul'da çok önemli bir pozisyonda bulunması, Babiâli'nin politikasının İngiltere lehine değişmesine yardım edecek bir gelişmeydi.

Lord Palmerston, M. Reşid Paşa 1837 yılı sonunda İstanbul'a döndükten sonra, Lord Ponsonby'ye yazdığı mektuplarda ondan takdirle bahsetmişti³¹. Bir süre sonra M. Reşid Paşa'nın Paris elçisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırılmasından vazgeçildiğini öğrendiği zaman da onun gibi üstün yetenekli ve aydın birisinin yönetimde kalacak olmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmişti. Ayrıca Lord Ponsonby'ye, M. Reşid Paşa ile iş birliği yapması talimatını vermiş ve ortak hareket ettikleri takdirde birçok konuda başarı kazanabileceklerini düşündüğünü belirtmişti³². Yeni Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'yle yaptığı bir görüşmede de M. Reşid Paşa sayesinde gerçekleştirilen idarî reformlardan dolayı memnun olduklarını açıklamıştı³³.

Reform konusu her ne kadar önemini kaybetmemişse de 1838 yılı başında Lord Palmerston'un ve Lord Ponsonby'nin asıl ilgilendikleri konu, uzun süredir üzerinde çalışılan ticaret antlaşmasıydı. Lord Palmerston'a göre tekellerin kalkmasıyla İngiltere büyük ticarî avantajlar elde edeceği gibi, Osmanlı topraklarında ticaret artacak ve bu sayede Osmanlı Devleti zenginleşecekti. Çünkü tekeller, Osmanlı sanayinin gelişmesini ve ihracatın artmasını engellemekteydi³⁴. İ. Sarım Efendi de Londra'dan

---

³⁰ A. Hulusi Paşa'nın konuyla ilgili ifadeleri için bk. NA, FO, 78/302, nr. 48, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 13 Mart 1837.

³¹ PB, GRE/E/481/7/6, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.

³² PB, GRE/E/481/7/14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838.

³³ BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838.

³⁴ NA, FO, 195/145, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Şubat 1838; Y. Kemal Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", *Tanzimat*, I, MEB Yayınları,

Babıâli'ye gönderdiği yazısında, Osmanlı Devleti gelirlerinin masraflarına yetmediğini, maliyenin güçlendirilmesi için ticaretin serbestleştirilmesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmişti³⁵. Lord Palmerston bu konudaki düşüncelerini daha 1833 yılında Lord Ponsonby'ye reform programını açıklarken dile getirmiş ve tekellerin kaldırılmasının Osmanlı'nın ilerlemesine yardım edeceğini söylemişti: “*Türklerin, malî durumlarını daha iyi hâle getirmelerini beklemek mümkün değil mi? Ticarete yıkıma sebep olan tekelleri kabul etmek yerine, insanların serbestçe ticaret yapmalarına izin verseler ve zorla vergi toplamaktan vazgeçseler, gelirlerinin büyük oranda artmış olduğunu görecekler*”³⁶.

Kısacası Lord Palmerston, Osmanlı ekonomisinin liberalleşmesini, reformla bağlantılı bir mesele olarak görmekteydi³⁷. Bu konuda girişimde bulunan ilk kişi ise David Urquhart oldu.

Urquhart, 1834'te İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği raporlarda İngiltere'nin hammadde ihtiyacının Rusya yerine, Osmanlı Devleti'nden karşılayabileceği savını ortaya attı. Ona göre Osmanlı toprakları, İngiltere'nin ürettiği mallar için iyi bir pazar da olabilirdi. Böylece bir yandan İngiltere'nin Rusya'ya bağımlılığı ortadan kaldırılacak, diğer yandan iki devlet arasında kurulacak güçlü ticari bağ sebebiyle Osmanlı Devleti'nin korunması İngiliz hükûmetinin öncelikli hedefi hâline gelecekti. Urquhart, bu düşüncelerini teorik planda bırakmadı ve bunları pratiğe geçirmeye yönelik bir ticaret antlaşması taslağı da hazırladı³⁸.

Urquhart'ın bu çalışmaları sürdürdüğü günlerde Babıâli, 1834'te süresi dolan gümrük tarifelerinin yenilenmesine yönelik talebi Lord Ponsonby'ye bildirdi³⁹. Lord Ponsonby, bu meselenin Lord Palmerston'la görüşülmesi gerektiğini düşünüyordu.

İstanbul 1999, s. 299–300; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 89.

³⁵ BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838.

³⁶ PB, GRE/E/481/4/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Aralık 1833.

³⁷ Fraser, Temmuz 1837'de Lord Palmerston'a sunduğu memorandumda, tekellerin kalkmasının Osmanlı Devleti gelirlerinin artmasını sağlayacağını savunmuştu. Lord Palmerston, Fraser'ın düşüncelerinden de etkilenmiş olmalıdır. NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837.

³⁸ NA, FO, 78/239, nr. 159, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ekim 1834; Bailey, *age.*, s. 164–165; Frank E. Bailey, “The Economics of British Foreign Policy (1825–1850)”, *The Journal of Modern History*, XII/4, Chicago 1940, s. 477-478; Bolsover, “David Urquhart”, s. 450-451, 459-460; Webster, *age.*, II, s. 548.

³⁹ Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye uyguladığı gümrük tarifeleriyle ilgili bk. Tengirşenk, *agm.*, s. 299; Bailey, *age.*, s. 79-121.

Bunun üzerine, Nuri Efendi'nin Namık Paşa yerine elçiliğe tayin edilmesi ve bu konuda Londra'da girişimde bulunması kararlaştırıldı. Urquhart da İstanbul'dan ayrılmadan meselenin çözümü için yardımcı olacağına dair söz verdi. Nuri Efendi göreve başladıktan kısa bir süre sonra, Babıâli'nin gümrük antlaşması konusundaki taleplerini İngiliz Dışişleri Bakanlığına ilettili. Bu sırada Lord Palmerston, gümrük antlaşmasını yenileyerek İngiltere'nin yapacağı fedakârlık karşılığında II. Mahmud'dan isteyebilecekleri ticarî avantajlar üzerinde düşünüyordu. Bu husustaki arayış zamanla İngiliz tüccarlarının Osmanlı topraklarında istedikleri şekilde ticaret yapabilmelerini ve özellikle de tekel adı verilen bazı ürünlerin satışına getirilen kısıtlamaların kaldırılmasını öngören bir ticaret antlaşması yapılması fikrine dönüştü. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye bu tarz bir antlaşma için Babıâli ile gerekli görüşmeleri başlatma talimatı verdi. Ancak İngiliz tüccarlara geniş ticarî imtiyazlar tanıyan bir antlaşmayla çıkarları zarar görecektir Osmanlılar ve İngiltere'nin avantajlı konuma geçmesini istemeyen Rusya, antlaşma görüşmelerinin yürütülmesini engelledi. II. Mahmud da özellikle tekellerin ve iç vergilerin kaldırılması hususunda taviz verip vermemek konusunda kararsızdı. Neticede 1837 yılı sonuna gelindiğinde antlaşma konusunda henüz somut bir ilerleme sağlanabilmiş değildi⁴⁰. Lord Palmerston bunun üzerine bu işte Lord Ponsonby'ye destek olması için Urquhart'ı elçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderdi. Ancak ikisi arasında başlayan kişisel mücadele kısa sürede düşmanlığa dönüştü ve iş birliği yapmaları imkânsız hâle geldi. Lord Palmerston böylece Urquhart'ı geri çağırarak onun yerine E. Lytton Bulwer'i atadı⁴¹. Bulwer, İstanbul'da ticaret antlaşması görüşmelerini yürütecekti⁴².

Bu sırada Lord Ponsonby, çeşitli sebeplerle uzun bir süredir kesintiye uğrayan ve bu yüzden bir türlü ilerleme kaydedilemeyen antlaşma görüşmeleri; Churchill Olayı ve ardından Urquhart'la giriştiği mücadeleden sonra kaybettiği prestij sebebiyle

---

⁴⁰ Temperley, *age.*, s. 34-35; Webster, *age.*, II, s. 550-551; Bolsover, *agt.*, s. 253-257; Bailey, *age.*, s. 121-123, 164-165; Kütükoğlu, *age.*, s. 87-89, 94-98.

⁴¹ PB, GRE/E/481/6/39, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ağustos 1837; Webster, *age.*, II, s. 552. Lord Ponsonby ve Urquhart arasında yaşanan anlaşmazlıkla ilgili geniş bilgi için bk. Webster, *agm.*, s. 342-348; Webster, *age.*, II, s. 530; Bolsover, "David Urquhart", s. 465-467; Gertrude Robinson, *David Urquhart, Some Chapters In The Life Of A Victorian Knight Errant Of Justice And Liberty*, Houghton Mifflin Co., New York 1920, s. 51, 53, 55, 59-60.

⁴² Bulwer, İstanbul'a Mayıs ayı başında ulaşabilmiştir. NA, FO, 78/331, nr. 124, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Mayıs 1838. Osmanlı'yı, Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi'nin temsil etmesi kararlaştırılmıştı. BOA, HAT, nr. 46613, 1838.

moral gücünü kaybetmişti. Parlak bir zaferle, itibarını geri kazanmak istiyordu⁴³. M. Reşid Paşa'nın o sırada İstanbul'da olması, bu bakımdan onun için bir şanstı. Ancak M. Reşid Paşa, Paris'e elçi olarak gitmesi söz konusu olduğundan, antlaşmayı konuşmakta isteksiz davranıyordu. Ancak Akif Paşa'nın görevden alınmasından ve kendisinin İstanbul'da kalması kesinleştikten sonra ise bu tavrını değiştirdi⁴⁴.

Bu sırada Lord Palmerston, antlaşma görüşmelerinin sonlandırılması konusunda İstanbul'a baskı yapmaya başladı. Çünkü İskenderiye Konsolosu Champbell'in Mısır'la ilgili gönderdiği rapor, bu işin sürüncemede bırakılmadan bir an önce bitirilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Bu raporda Champbell, M. Ali Paşa'nın hemen hemen her üründe kapitülasyonlara aykırı olarak tekel uyguladığını ve bunun İngiliz tüccarları zarara uğrattığı uyarısında bulunmaktaydı. Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın gücünü tekellerden elde ettiği vergilerden aldığını, bu kaynak elinden alındığı takdirde zayıf düşeceğini düşündüğünü Lord Ponsonby'ye bildirdi. Ondan bu argümanı kullanarak Babiâli'yi antlaşmayı kabule ikna etmeye çalışmasını istedi⁴⁵. Lord Ponsonby cevabında, Mısır Meselesini zaten bir koz olarak kullanmakta olduğunu ve tekellerin kalkmasıyla M. Ali Paşa'nın gücünün kaybetmesinin sağlanacağına kendisinin de inandığını bildirdi. Ona göre Babiâli'yi ikna edecek asıl husus, M. Ali Paşa antlaşma hükümlerini uygulamayı reddettiği takdirde İngiliz hükûmetinin onu bu antlaşmaya uymaya zorlayacağına dair kesin bir garanti vermesiydi⁴⁶.

Lord Ponsonby bu tarihten sonra, ticaret antlaşmasını kabul ettirebilmek için Mısır Meselesini eskisine göre daha vurgulu bir şekilde kullanmaya başladı. Bu tavır değişikliği etkisini kısa sürede gösterdi ve kesintiye uğrayan görüşmeler Nisan 1838'de yeniden başladı⁴⁷. Lord Ponsonby, Babiâli'ye bu antlaşma kabul edilmediği takdirde, İngiltere'nin desteğini kaybedeceklerini; antlaşmalarda bulunmasına rağmen

---

⁴³ Bulwer, *The Life*, s. 259.

⁴⁴ NA, FO, 78/330, Ponsonby'den Palmerston'a, Mart 1838.

⁴⁵ NA, FO, 195/145, nr. 21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 06 Şubat 1838; Puryear, *age.*, s. 73; Bolsover, *agt.*, s. 257; Kutluoğlu, *age.*, s. 128. Lord Palmerston, Stratford Canning'in II. Mahmud'a, Yunan sınır antlaşmasını (1832), çok kısa bir sürede imzalatmayı nasıl başardığını hatırlamış olmalıydı. O sırada Canning, Mısır Meselesini "yem" olarak kullanmış ve bu sayede kabul ettirilmesi çok zor olan antlaşma koşullarını II. Mahmud'a kabul ettirmeyi başarmıştı. PP/GC/CA/253, Palmerston'dan Canning'e, 20 Şubat 1832; PP/GC/CA/101, Canning'ten Palmerston'a, 28 Mart 1832.

⁴⁶ NA, FO, 78/330, nr. 52, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Mart 1838.

⁴⁷ NA, FO, 78/330, nr. 85, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Nisan 1838; Bolsover, *agt.*, s. 258.

o güne dek ihlal edilen hükümlerin uygulanması için sert tedbirler alacaklarını ve bu takdirde Osmanlı'nın büyük gelir kaybına uğrayacağını söyleyerek bunu bir çeşit tehdit olarak kullanıyordu. Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'ye karşı aynı yöntemi uygulamasını Lord Palmerston'dan istemişti⁴⁸.

Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'nın antlaşmanın kabul edilip edilmemesinde derece kritik bir rol oynayabileceğinin farkındaydı. Bu yüzden elçilik tercümanı Pisani'yi ona göndererek, antlaşmanın reddedilmesi durumunda olabilecekleri açıkladı. Ticaret antlaşmasının Osmanlı Devleti'ni zenginleştireceğini, İngiltere'nin ve diğer devletlerin Mısır valisini antlaşmayı kabule zorlayacağını, bunun M. Ali Paşa'nın gücünü kaybetmesini sağlayacağını, üç yıl gibi kısa bir sürede antlaşma etkilerinin görüleceği ve padişahı güçlendireceğini öne sürdü. Aksi takdirde İngiltere'nin, alacağı tedbirlerle Osmanlı Devleti gelirlerinin daha da azalacağını, ordu için gereken paranın bulunamayacağını ve fakirliğin gelişmeyi durduracağını savundu⁴⁹. Bundan iki gün sonra, II. Mahmud özel görevli bir adamını Lord Ponsonby'ye gönderdi. Lord Ponsonby bu kişiye de ticaret antlaşması konusunda İngiltere'nin isteklerini kabul etmediği takdirde padişahın çok büyük bir sıkıntıya düşeceği uyarısını yaptı⁵⁰. Bir hafta sonra antlaşma kabul edilmediğinde olabilecekler konusunda M. Reşid Paşa'yı, Pisani'yi aracılığıyla tekrar uyardı. Lord Ponsonby bu takdirde, başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Avusturya ve diğer devletlerin o güne kadar ihlal edilen hakların verilmesi konusunda birlikte hareket edeceklerini ve bu durumun Osmanlı maliyesine büyük zarar vereceğini de öne sürmekteydi. Bu da Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini ve ilerlemesini engelleyecekti⁵¹. Lord Palmerston da aynı uyarıları Londra'da İ. Sarım Efendi'ye yapmış ve ticaret serbestleştğinde gelirlerin artacağını ve bunun Osmanlı askerî gücünün artırılması için gereken kaynağı sağlayacağını Babiâli'ye bildirmesini istemekteydi⁵².

Bütün bunlar II. Mahmud ve M. Reşid Paşa'ya, İngiltere'nin ticaret antlaşması konusunda ne kadar kararlı olduğunu açıkça göstermişti. Bu yüzden padişahın talimatıyla M. Reşid Paşa 10 Mayıs'ta Lord Ponsonby ile son derece önemli bir

⁴⁸ NA, FO, 78/330, nr. 96, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Nisan 1838.

⁴⁹ NA, FO, 78/330, nr. 101, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Nisan 1838; NA, FO, 78/330, nr. 101, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Nisan 1838; BOA, HAT, nr. 46409. A.

⁵⁰ NA, FO, 78/330, nr. 104, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Nisan 1838.

⁵¹ NA, FO, 78/331, nr. 110, Ponsonby'den Pisani'ye, ek. 4, 29 Nisan 1838.

⁵² BOA, HAT, nr. 37506. A, 18 Mayıs 1838; BOA, HAT, nr. 37506. B, 18 Mayıs 1838.

görüşme yaptı. Dört saat süren bu toplantıda başta reformlar olmak üzere birçok mesele üzerinde konuştular. M. Reşid Paşa, söz ticaret antlaşmasına geldiğinde: “İngiltere, antlaşma konusunda niçin bu kadar istekli?” diye sordu. Lord Ponsonby, antlaşmanın ekonomik ve politik olmak üzere iki açıdan çok büyük önem taşıdığını, politik yanının ise daha ağır bastığını söyleyerek, Osmanlı Devleti çıkarlarının antlaşmanın kabulünden yana olduğunu savundu. Ona göre II. Mahmud’un M. Ali Paşa’dan kurtulması bu antlaşmaya bağlıydı. Toplantının sonunda M. Reşid Paşa’nın: “Antlaşmanın faydaları konusunda ikna oldum. Kabul edilmesi için elimden geleni yapacağım. Umarım başarılı olabilirim.” şeklindeki sözleri, ikna olduğunu göstermekteydi. II. Mahmud, İngiliz elçisinin sözlerini öğrendikten ve M. Reşid Paşa’nın da olumlu yaklaşması üzerine antlaşmayı kabul etmeye karar verdi. Padişahı İngiltere’nin istediği şartlarda bir antlaşmayı kabule zorlayan en büyük etkense, M. Ali Paşa’nın bağımsızlığını ilan etmek için askerî hazırlıklarını arttırdığına dair o günlerde İstanbul’a ulaşan haberler oldu. M. Reşid Paşa, padişahın antlaşmayı kabul edeceğine dair bu müjdeyi 21 Mayıs’ta Lord Ponsonby’ye ilettili⁵³. Bu tarihten sonra, Bulwer’in de katılımıyla görüşmeler hızlandı.

M. Ali Paşa’nın hareketleri karşısında duyduğu II. Mahmud’un tedirginlik yersiz değildi. 25 Mayıs 1838’de İskenderiye’de çok önemli bir gelişme yaşandı. Mısır valisi, Avrupa konsoloslarına bağımsızlığını ilan etmeyi düşündüğünü açıkladı⁵⁴. 15 Haziran’a gelindiğinde Lord Ponsonby, Pisani’yi M. Reşid Paşa’ya göndererek M. Ali Paşa’nın bağımsızlığını kazanmasını isteyenlerin olduğu ve bu aşamada İngiltere’nin isteklerini kabul etmenin en doğru yol olacağı uyarısında bulundu. II. Mahmud da İngiltere’nin M. Ali Paşa’yı desteklemeye karar verebileceği yönünde ciddi bir endişe taşıyordu. Bunun üzerine M. Reşid Paşa, antlaşmanın çok geçmeden yapılacağı garantisini verdi⁵⁵. Kısa süre sonra Lord Palmerston, Mısır Meselesine dair padişaha yöneltmek üzere altı soru gönderdi. Sorular, M. Ali Paşa’nın bağımsızlığını ilan

⁵³ NA, FO, 78/331, nr. 119, Ponsonby’dan Pisani’ye, 10 Mayıs 1838; NA, FO, 195/145, nr. 53, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 16 Mart 1838; NA, FO, 195/145, nr. 53, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 16 Mart 1838.

⁵⁴ BOA, HAT, nr. 46214.C; NA, FO, 78/331, nr. 139, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 06 Haziran 1838; Anderson, *age.*, s. 112; Rodkey, *age.*, s. 64; Movat, *agm.*, s. 170. Lord Palmerston’un M. Ali Paşa’yı bağımsızlık kararından vazgeçirmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kutluoğlu, *age.*, s. 123-128.

⁵⁵ NA, FO, 78/331, nr. 161, Ponsonby’dan Palmerston’a, 26 Haziran 1838; NA, FO, 78/331, nr. 145, Ponsonby’dan Pisani’ye, 15 Haziran 1838.

etmesi hâlinde kurulacak iş birliği ve gerektiğinde yapılacak müdahaleyle ilgiliydi. M. Reşid Paşa, bu soruları padişaha iletti. II. Mahmud'un sorulara cevabı 'M. Ali'nin isteklerine boyun eğmektense tahtını ve hayatını kaybetmeyi göze alacağı ve ona karşı İngiltere ile her türlü işbirliğine girmeye hazır olduğu' şeklinde oldu. Bu esnada Mustafa Kâni Bey'in de katıldığı bir kaç toplantı daha yapıldı. II. Mahmud, İngiltere'nin Mısır valisine karşı donanmasıyla fiilen yardım edip etmeyeceğini öğrenmek istiyordu. Lord Ponsonby bu konuda söz vermeye yetkilendirilmediğini, ancak bunu sağlayabileceklerine inandığını açıkladı⁵⁶. Bu sırada antlaşma görüşmelerini yürüten Bulwer, Lord Palmerston'a Türklerin M. Ali Paşa'yı devirecek herhangi bir antlaşmayı kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi⁵⁷.

16 Ağustos 1838'de M. Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki konağında ticaret antlaşması imzalandı. Antlaşmayla tekeller ve iç vergiler tamamen kaldırılarak ihracat için % 12 (9+3), ithalat için de % 5 (3+2)'lik bir vergi getirildi⁵⁸. Lord Ponsonby, antlaşmanın İngiltere için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de büyük faydalar sağlayacağına inanıyordu. Lord Palmerston'a da M. Reşid Paşa İstanbul'da bulunmasa bu işin başarılamayacağını bildirdi⁵⁹. Konuyla ilgili *The Times*'da yer alan haberde "Bu önemli reformlar, açıkça M. Reşid Paşa'nın iktidara gelişiyle ilgili" ifadeleri kullanıldı⁶⁰. Diğer İngiliz gazetelerinde antlaşmanın İngiltere'ye sağlayacağı

---

⁵⁶ PB, GRE/E/481/23/25–33, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Temmuz 1838.

⁵⁷ Bulwer, *The Life*, s. 276.

⁵⁸ Baltalimanı Antlaşması ile Osmanlı topraklarında uygulanan tekellerin hepsi kaldırılmıştır. Antlaşmaya göre, İngiliz tüccarlar eğer malı üretim yerine gidip alırlarsa eskiden beri geçerli olan %3 vergiye ek olarak %9, yani toplam %12; limandan alırlarsa yalnızca %3 vergi ödeyeceklerdi. Puryear, *age.*, s. 125; Kütükoğlu, *age.*, 106-107; Bailey, *age.*, s. 125; Temperley, *age.*, s. 36. Gümrük tarifelerine dair maddelerin 01 Mart 1839'dan itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Kütükoğlu, *age.*, s. 111. Bundan önce İngiliz tüccarlar için %3 vergiye ek olarak bazı iç vergiler ve olağanüstü zamanlarda alınan vergiler uygulanmaktaydı. İngiliz tüccarların ödediği %3 sabit gümrük vergisinin tarihsel süreçte ortaya çıkışıyla ilgili bk. Bailey, *age.*, s. 79, 121. Antlaşmanın maddeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 205; Uçarol, *age.*, 197. Baltalimanı Antlaşması'nın tam metni için bk. BOA, HAT, nr. 48418. A; *The Times*, nr. 16916, 19 Aralık 1838, s. 4.

⁵⁹ NA, FO, 78/332, nr. 190, Ponsonby'den Pisani'ye, 19 Ağustos 1838.

⁶⁰ *The Times*, nr. 16844, 26 Ağustos 1838. Diğer bir İngiliz gazetesinde de antlaşmayla ilgili övgüye Lord Palmerston ve Lord Ponsonby'den çok M. Reşid Paşa ve David Urquhart'ın lâıyk olduğu düşüncesi öne sürüldü. *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, 25 Kasım 1838.

faydaların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de antlaşmadan kârlı çıkacağını ve ticarî bakımdan daha önemli bir ülke hâline geleceğine dair yazılar çıkmaktaydı⁶¹.

Antlaşmayla Lord Ponsonby'nin kazandığı zafer, Lord Palmerston'u çok etkiledi. Antlaşmayı “*mükemmel bir şey*” olarak nitelendirerek Lord Ponsonby'yi ve Bulwer'i başarılarından dolayı tebrik etti. Çünkü bu sayede İngiltere'nin çıkarlarına sonuçlar elde edildiği gibi, reform programı çerçevesinde gerçekleştirilmesi planlanan hedeflerden biri olan serbest ticaret, Osmanlı topraklarında uygulamaya konuluyordu. Diğer yandan antlaşma, askerî açıdan M. Ali Paşa'ya zarar verecek ve Osmanlı'ya faydalı olacak nitelikteydi⁶². Kısa süre sonra Kraliçe Victoria⁶³, ardından da II. Mahmud antlaşmayı onayladı⁶⁴. Lord Ponsonby, elçilik döneminin en önemli başarısını kazanmıştı⁶⁵. Bu olay, diplomasi dünyasında öyle büyük bir yankı uyandırdı ki 10 aydır ülkesinde olan Rus Elçisi Bouteneff, apar topar İstanbul'a dönmek zorunda kaldı⁶⁶.

Lord Ponsonby'nin öne sürdüğü gibi antlaşmanın politik boyutu, en azından o gün için, ekonomik boyutunun çok ötesindeydi. Lord Palmerston, antlaşmanın Osmanlı Devleti'ne getireceği faydaları öne çıkarmakla birlikte, bundan İngiltere'nin daha çok faydalanacağını ve Osmanlı Devleti'nin bazı konularda zarar göreceğinin farkındaydı. Ancak İngiltere'nin 1833'ten beri sürdürdüğü Osmanlı'yı koruma politikası karşılığında II. Mahmud'un böyle bir fedakârlıkta bulunması gerektiğini

---

⁶¹ *Caledonian Mercury*, nr. 18517,17 Ağustos 1838; *The Morning Chronicle*, nr. 21489, 27 Ağustos 1838;

⁶² PB, GRE/E/481/7/42, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 182, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838; PB, GRE/E/481/7/49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1838.

⁶³ NA, FO, 195/148, nr. 197, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Ekim 1838; Kütükoğlu, *age.*, s. 109.

⁶⁴ Kütükoğlu, *age.*, s. 109. Baltalimanı Antlaşması imzalandıktan sonra aynı yıl Fransa; 1839'da Löbek, Brem Hamburg, Hans şehirleri ve Sardunya; 1840'ta İsveç, Norveç, İspanya, Belçika ve Prusya; 1841'de Danimarka ve Toskana benzer antlaşmalar yaptılar. Avusturya bazı eski ayrıcalıkları nedeniyle antlaşmayı kabul etmedi ama ayrıcalıklı devlet muamelesi hakkı nedeniyle bu antlaşmada kendi menfaatine olan hükümlerden faydalandı. 1846'da Rusya ile benzer bir anlaşma imzalandı. Tengirşenk, *agm.*, s. 289-290. İngiltere ve diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret antlaşmaları için ayrıca bk. Reşat Ekrem Koçu, *age.*, s. 164-165.

⁶⁵ Bu başarısından dolayı Lord Ponsonby'ye *Viscount* rütbesi verildi. NA, FO, 195/155, nr. 58, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Nisan 1839. M. Reşid Paşa'nın İstanbul'da gelişinden antlaşmanın imzalanışına kadar yaşanan gelişmelerle ilgili geniş bilgi için ayrıca bk. Kütükoğlu, *age.*, s. 99-111; Webster, *age.*, II, s. 554-557; Puryear, *age.*, s. 79-84, 123-125.

⁶⁶ NA, FO, 78/332, nr. 199, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1838.

düşünüyordu⁶⁷. Bu antlaşma, İngiltere ile Osmanlı arasındaki bağları daha da kuvvetlendirecek ve böylece Osmanlı'yı koruma politikası konusunda çekinceleri olan İngiliz politikacılar da fikirlerini değiştirecekti. Gerçekten de antlaşmayla geniş ticarî imtiyazlar elde eden İngiltere, bundan sonraki günlerde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğünü korumak konusundaki desteğini belirgin bir şekilde arttırdı⁶⁸.

Lord Ponsonby ise kendi kariyeriyle ilgili kaygıları dışında, bu antlaşmadan sonra İngiliz hükûmetinin, İngiltere'nin çıkarlarını muhafaza için, Osmanlı'yı korumada çok daha kararlı olacağına dair bir beklenti içindeydi. M. Ali Paşa'nın antlaşmanın hükümlerini uygulamayı reddedeceğini umuyordu. Bu takdirde İngiliz hükûmeti, onu gerekirse silah zoruyla itaate mecbur etmek durumunda kalacaktı. Bir çatışma çıktığı takdirde, Rusya da duruma müdahil olacak, böylece İngiltere ile Rusya karşı karşıya getirilmiş olacaktı. Diğer yandan Lord Ponsonby, ayrıca antlaşmadan sonra Rusya ticaretinin de zarar göreceğini ummaktaydı.

Konuya II. Mahmud açısından bakılacak olursa elbette ki onun amacı, bu sayede M. Ali Paşa'ya zarar vermek ve İngiltere'nin desteğini almaktı. Bunun yanı sıra antlaşma kabul edilmediği takdirde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alma olasılığından çekinmişti⁶⁹.

M. Reşid Paşa ise aynı şekilde antlaşmanın Mısır Meselesi çözümüne katkısı olacağını düşünmüştü. M. Reşid Paşa, İngiltere'de kaldığı sürede liberal düşünceyi tanımış ve serbest ticaretin Osmanlı Devleti'ne getirebileceği faydalar konusunda ikna olmuştu. Ayrıca 10 Mayıs'ta Lord Ponsonby'nin tekellerin kalkmasıyla sağlanacak yararlar konusundaki savlarını etkileyici bulmuş; antlaşmanın muhtemel zararları yanında getireceği faydaların daha ağır bastığını görmüştü. Antlaşmanın çoğu hükmünün Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile uygulamaya geçirmeyi düşündüğü esaslara uygun olması da onun açısından olumlu diğer bir durumdu.

---

⁶⁷ Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve reformlar konusunda verdiği destek karşılığında bir ödün olarak Osmanlı ekonomisinin liberalleşmesini istemişti. Pamuk, *age.*, s. 204.

⁶⁸ İnalçık, "Türkiye ve Avrupa", s. 203.

⁶⁹ II. Mahmud'un Baltalimanı Antlaşması'nın şartlarını kabul etme sebepleriyle ilgili ayrıca bk. Bulwer, *The Life*, s. 259–265; Temperley, *age.*, s. 37; Webster, *age.*, II, s. 553; Bailey, *age.*, s. 124; Ortaylı, *age.*, s. 47; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 20.

Kısacası, farklı reform anlayışlarına sahip bu dört kişinin kâr-zarar hesabında, Baltalimanı Antlaşması'nın faydalı kısımları zararlı kısımlarından daha ağır basmıştı. Baltalimanı Antlaşması böyle bir atmosferde imzalanmıştı.

III. OSMANLI DONANMASINI GÜÇLENDİRME PROJESİ

Lord Palmerston, Considine ve diğer İngiliz subaylara Osmanlı ordusunda görev verilmemesini, İngiltere'ye karşı büyük bir saygısızlık ve II. Mahmud'un Rusya'nın talimatlarını dinlemesinin bir göstergesi olarak görmüştü. Öyle ki Osmanlı'yı bundan sonra kendi başına bırakacağını söylemişti. Ancak bunlar yaşanan hayal kırıklığı ve kızgınlıkla söylenmiş sözlerdi. Karşılaştığı güçlükler, ondaki reform programını uygulama kararlılığını henüz etkileyememişti. Üstelik uzun süredir gündemini meşgul eden İspanya ve Portekiz meseleleri 1837 yılı sonunda çözülmüştü ki bu ona Şark Meselesiyle daha yakından ilgilenme imkânı tanıyordu⁷⁰.

Lord Palmerston, bu kez ordu yerine Osmanlı donanmasını güçlendirme projesini hayata geçirmek niyetindeydi. İngiliz Dışişleri Bakanının donanma üzerinde yoğunlaşmasında Lord Ponsonby'nin yanı sıra, Osmanlı'yı tanıyan diğer bazı kişilerin verdiği bilgi ve tavsiyelerin de büyük ölçüde etkisi olmuştu.

A. Lord Palmerston'un Yeni Bilgi Kaynakları: Chrzanowski, Fraser ve Bulwer

Osmanlı Devleti'nin genel durumu ve yapılması gereken reformlar hakkında Lord Palmerston'un tek bilgi kaynağı Lord Ponsonby değildi⁷¹. 1836 yılı içinde İstanbul'a gönderilen Chrzanowski ve Fraser, daha sonra da 1838'de Bulwer, Londra'ya gönderdikleri raporlarda ona Türkleri ve Türkiye'yi anlattılar.

⁷⁰ 1837 yılı başında Lord Palmerston, İspanya ve Portekiz meselelerini çözdüğünde Şark Meselesiyle daha rahat ilgilenebileceğini söylemişti. PB, GRE/E/481/6/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ocak 1837.

⁷¹ Lord Palmerston 1836 yılının sonunda James Brant'ı Trabzon, Erzurum ve Sivas'a İngiliz konsolosu olarak atamıştı. Brant'ın bu göreve getirilişinin en büyük sebebi, bu bölgede Rusya ve İran'ın kendi nüfuz ve ayrıcalıklarını arttırmak üzere faaliyet gösterip göstermediklerini tespit ederek Londra'ya bildirmektir. Ayrıca Brant, Osmanlı Devleti'nin bu bölgesiyle ticarî ve politik ilişkilerin geliştirmesi amacıyla faaliyette bulunması istenmişti. Kısacası Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin çeşitli stratejik bölgelerine yerleştirdiği İngiliz memurlarıyla, Osmanlı Devleti'nin durumu ve dış güçlerin bu bölgelerdeki faaliyetleri hakkında bilgi edinmekteydi. NA, FO, 195/131, nr. 111, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Aralık 1836. Brant'ın konsolosluga atanma yazısı için bk. BOA, A. DVN. DVE, nr. 98/17, 01 Şubat 1837.

Daha önce de değinildiği gibi Fraser, Osmanlı topraklarında ve İran'da geçirdiği sürede edindiği bilgiyi ve deneyimi, hazırladığı raporlarla Lord Palmerston'a ilettiği. Lord Palmerston, Fraser Londra'ya döndükten sonra ondan Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu hakkında yeni bir memorandum hazırlamasını istedi. Fraser bu doğrultuda hazırladığı kapsamlı raporda, Osmanlı Devleti'nin genel yapısı, padişah, Babıâli, Osmanlı paşaları, Osmanlı ordusu ve donanması, Eflak-Boğdan ve Çerkezler, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki tahakkümü, Osmanlı-İngiliz ilişkileri ve son dönemde gerçekleştirilen reformlar hakkında edindiği bilgi ve tespit ettiği problemlere çözüm önerilerini açıkladı. Fraser'ın tespitlerine göre, Türkler Ruslardan nefret ediyor, kendilerini Ruslardan koruyacak bir güç arıyorlardı. Bu gücün de İngiltere olmasını tercih ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi önündeki en büyük engel, Rusya ve M. Ali Paşa'ydı. Rusya, tüm reformları durdurma ve gerilemeyi teşvik etme politikası izliyordu. Ayrıca Rusya, Osmanlı ordusunun güçlenmesi için yapılan çalışmalara engel oluyor, kendinin onayından geçmeyen hiçbir yabancı subayın görevlendirilmesine izin vermiyordu. Rusya, Osmanlı topraklarını ele geçirmeyi planlıyordu. İngiltere, II. Mahmud'a destek vermezse Osmanlı Devleti parçalanacak ve Rusya amacına ulaşacaktı. İlaveten Rusya, Mısır valisini gizlice destekliyor ve kışkırtıyordu. II. Mahmud'un bütün kaynaklarını M. Ali Paşa'yla mücadele için harcamasını istiyordu. Mevcut şartlarda padişah ve Mısır valisi arasında bir çatışma kaçınılmazdı. İngiltere, kendi çıkarları için bunu engellemeliydi. Ancak II. Mahmud, İngiltere'ye güvenini kaybetmişti. Rusya, II. Mahmud'u İngiltere'nin yardım etmeyeceği konusunda kolayca ikna edebilecek durumdaydı. Çünkü padişaha yakın isimlerin çoğu Rusya tarafından satın alınmıştı. Fraser'ın dikkat çektiği diğer bir husus, Rusya'nın ani bir atakla İstanbul'u ele geçirebileceğiydi. Fraser'a göre, Rusların durdurulması, güçlü bir donanmaya sahip olmaya bağlıydı⁷².

Lord Palmerston'un diğer bir bilgi kaynağı Chrzanowski'ydi. Daha önce açıklandığı gibi Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin Reşid Mehmed Paşa komutasındaki Diyarbakır'daki Osmanlı birliklerinde görevlendirilmesi için çaba göstermiş; fakat Churchill Olayından sonra yaşanan gerginlik ve Rusya'nın engellemeleri yüzünden,

---

⁷² NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837. Memorandumda yer alan bilgilere göre, Osmanlı topraklarında Türklerin toplam nüfusu 5/1 oranındaydı ve bu oran gittikçe Türkler aleyhine değişiyordu. Bu duruma, orduda yalnızca Türklerin kullanılması sebep oluyordu.

bunu başaramamıştı⁷³. Buna rağmen onun bir çeşit danışman olarak Hüsrev Paşa'nın yanında çalışmasını sağlamıştı⁷⁴. Chrzanowski, bu redif birliklerindeki asker sayısının arttırılmasına yönelik bir plan hazırlamış ve bu plan uygulamaya konulmuştu. Ancak Osmanlı ordusunun üç farklı bölgede konuşlandırılacak şekilde yapılandırılmasına dair yeni bir plan üzerinde çalıştığı bir sırada, Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten alınmasının ardından onun da görevine son verilmişti⁷⁵. Lord Ponsonby, bundan sonraki günlerde onu Diyarbakır'da görevlendirmek için bir süre daha çaba göstermişse de sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Chrzanowski İstanbul'dan ayrılmıştı⁷⁶.

Chrzanowski, Fraser'ın yukarıda ayrıntıları açıklanan memorandumunu sunmasından kısa bir süre sonra, Eylül 1837'de, Türkiye'nin mevcut durumuyla ilgili görüşlerini içeren bir raporu Lord Palmerston'a ulaştırdı. Chrzanowski'nin tespitlerine göre, III. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek amacıyla reform çabaları sürdürülmekteydi. III. Selim'in başına gelenlere rağmen, II. Mahmud devletini reformlar yaparak güçlendirmek ve Avrupa devletleri seviyesine çıkartmak için çalışmalara

20. Wojciech Chrzanowski (www.polona.pl'den)

devam etmekteydi. Fakat başta Rusya olmak üzere Osmanlı'nın ilerlemesi çıkarlarına zararlı gören dış güçler, reformların önünü tıkıyorlardı. Chrzanowski, birçok kişinin iddia ettiği, Osmanlı Devleti'nin ölü bir beden veya çökmeye mahkûm bir devlet olduğu ve kurtarılamayacağı görüşünü kabul etmiyordu. Ona göre Osmanlı Devleti,

⁷³ PB, GRE/E/482/22/65, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mayıs 1836.

⁷⁴ Ortaylı, *agm.*, s. 188.

⁷⁵ NA, FO, 78/309, Fraser'dan Backhouse'a, 03 Ocak 1837. Chrzanowski'nin Hüsrev Paşa ile çalışmaları ve Rusya'nın etkisiyle görevden alınmasıyla ilgili bk. *The Morning Chronicle*, nr. 21024, 29 Mart 1837. Chrzanowski, redif birliklerindeki asker sayısının arttırılmasına dair planı, İstanbul'da bulunduğu sırada yerine getirmesine izin verilen tek hizmet olarak nitelendirmişti. NA, FO, 78/309, Fraser'ın Memorandumu, 20 Temmuz 1837.

⁷⁶ PB, GRE/E/378/142, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 06 Haziran 1837; NA, FO, 78/327, John Barrow'dan Backhouse'a, 28 Temmuz 1837.

bazı alanlarda zayıfken, bazı alanlarda güçlü durumdaydı. Osmanlı'yı çöküşten kurtarmak mümkündü; ancak Rusya, çevirdiği entrikalarla bunu engelliyordu. Rusya'nın asıl hedefi İstanbul'un işgali ve ilk fırsatta bunu gerçekleştirecekti. Çok geç olmadan Avrupa devletleri Osmanlı'yı kurtarmak için harekete geçmek zorundaydı⁷⁷.

Chrzanowski, Kasım 1837'de ikinci bir memorandum daha hazırladı. Burada padişah, Babiâli, dış ilişkiler, Osmanlı ordusu ve donanması, Osmanlı ekonomisi, hakkında elde ettiği bilgileri açıkladı. Chrzanowski, II. Mahmud'un reform yapma konusunda samimiydi; fakat büyük bir reformcu olmanın gerektirdiği bilgiye ve anlayıştan yoksundu. Reformların başarıya ulaşmasını önleyen en büyük güç ise Rusya'ydı. Rus elçisi, Babiâli'nin reform planlarını henüz tasarı hâlindeyken, içerideki adamları aracılığıyla öğreniyordu. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan aldığı güçle de bu projelerin başlatılmasına izin vermiyordu. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde büyük planları vardı. Mevcut statükonun devamı Osmanlı'yı dezavantajlı bir konuma sürüklüyordu. Türkler, Rusları sevdikleri ya da saygı duyduklarından değil, onlardan korktukları için boyun eğiyordu. Türkler, İngilizler şimdiye kadar harekete geçmediği için, Rusya'ya karşı kendilerini İngiltere'nin bile koruyamayacağına inanmaya başlamışlardı. Chrzanowski'nin üzerinde durduğu diğer bir husus da Osmanlı donanmasının kötü durumu ve askerî okulların yetersizliğiydi. Donanmanın birçok gemisi vardı; ancak bunları kullanacak denizciler yoktu. Bu yüzden gemileri idare etmesi için İngiliz deniz subayların İstanbul'a gönderilmesini tavsiye ediyordu⁷⁸. Chrzanowski, Ocak 1838'de hazırladığı üçüncü memorandumunda, İngiliz donanmasının Malta'da değil, Marmara Denizi'nde beklemesi gerektiğine dikkat çekti. Böylece Türkler, Rusya'nın bir anı atakla İstanbul'u işgal etme endişesinden kurtulacaklardı. Bu baskı ortadan kalkınca kendilerini özgür hissedecekler ve böylece orduyu, donanmayı ve idareyi düzeltebileceklerdi. Diğer yandan Hünkâr İskeleyi Antlaşması geçersiz hâle gelecek ve böylece İngiltere'nin etkinliği, Osmanlı'da ve tüm Doğu Akdeniz'de artacaktı⁷⁹.

---

⁷⁷ NA, FO, 78/309, Chrzanowski'nin Memorandumu, Eylül 1837.

⁷⁸ NA, FO, 195/145, nr. 6, Chrzanowski'nin Memorandumu, 08 Kasım 1837.

⁷⁹ NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 25 Ocak 1838.

Tıpkı Fraser ve Chrzanowski gibi, ticaret antlaşması görüşmeleri için İstanbul'a gönderilen Bulwer de kısa sürede Lord Palmerston'un Doğu'daki bilgi kaynaklarından biri oldu. Onun raporları, padişah, Babıâli, Türkler, Türklerin düşünce yapıları ve alışkanlıkları, Osmanlı'nın genel durumu hakkında önemli bilgiler içeriyordu. Bulwer'in 30 Temmuz tarihli raporuna göre, II. Mahmud ve M. Ali Paşa arasındaki mevcut barış ortamı Osmanlı'ya zarar veriyordu. Mısır ordusu, Osmanlı'dan daha üstün durumdaydı. Birbirleriyle çatışmaları hâlinde Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması kaçınılmaz görünüyordu⁸⁰. Bu yüzden yeni bir antlaşmayla mevcut şartların değiştirilmesi gerekiyordu. Bulwer raporuna şöyle devam ediyordu: “*İmparatorluktaki büyük zayıflık, cahillikten ve fakirlikten kaynaklanıyor... Türkiye'nin büyük bir değişimle yenilenmesi için, finans sisteminin düzeltilmesi ve yönetimin bir düzene konulması gerekiyor.*” Ona göre bunun için önce Mısır Meselesi çözülmeliydi. Aksi takdirde reformlar yapılmasını ve herhangi bir konuda ilerleme sağlanmasını beklemek mümkün değildi. II. Mahmud'un M. Ali Paşa'ya karşı sürekli savaş hazırlığı içinde olması ise, Osmanlı ordusunun ve donanmasının reformlarla modernleştirilmesini önleyen önemli bir husustu. Diğer yandan orduyu ve donanmayı idare edecek yetenekli Türk subaylar ve generaller de mevcut değildi⁸¹.

B. Donanma İçin Gönderilen İngiliz Subaylar

Fraser ve Chrzanowski, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ele geçirmeye yönelik bir politikayı uyguladığı ve reformları engellediği konusunda birleşmişlerdi. Bu bilgiler, 1833 yılından beri uygulamaya konmaya çalışılan reform programında niçin ilerleme sağlanılamadığını açıkladığı gibi, o güne kadar Lord Ponsonby'nin yaptığı uyarıların da haklılığını da ortaya koyuyordu.

Lord Palmerston, Chrzanowski'nin memorandumunu Lord Ponsonby'ye de gönderdi. Lord Ponsonby, burada yer alan Osmanlı donanması hakkındaki ifadeler dışındaki tüm görüşlere katılıyordu. Zira ona göre Osmanlı donanması Fransız donanması kadar iyi durumdaydı. Lord Ponsonby, Chrzanowski hakkında çok olumlu

---

⁸⁰ Bulwer, 28 Haziran tarihli mektubunda, Osmanlı ordusunu çok kötü bir durumda tasvir etmişti. Buna göre orduyu idare eden Türk ve yabancı subaylar işlerinin ehli değillerdi. Bu sebeple orduda disiplinsizlik söz konusuydu ve askerlerin kıyafetleri yetersizdi. Ağır silahlar konusunda da önemli bir eksiklik söz konusuydu. NA, FO, 78/334, Bulwer'den Palmerston'a, 28 Haziran 1838.

⁸¹ Bulwer, *The Life*, s. 273-280.

düşüncelere sahipti. Chrzanowski, İstanbul'daki koşullara, İngiliz subaylara göre, rahatlıkla uyum sağlayabilmekteydi. Yabancı subayların İstanbul'daki en önemli dezavantajlarından biri, Osmanlı yöneticilerinin kendilerinden daha bilgili kişileri kıskanmalarıydı. Oysa Chrzanowski, kendi fikirlerini, sanki kendinden değil de Osmanlı yöneticilerinden geliyormuş gibi sunarak, bu tehlikeye düşmekten kurtulmayı başarmıştı. Lord Ponsonby, onun bu yöntemden öylesine etkilenmişti ki, kendisi de gerekirse aynı yolu kullanarak, donanmayı idare edecek İngiliz denizcileri işe almaya padişahı ikna etmeye çalışmaya karar vermişti⁸².

Lord Palmerston, Chrzanowski hakkında Lord Ponsonby'nin yazdıklarından sonra, onu yeniden İstanbul'a göndermeye karar verdi⁸³. Bu esnada Chrzanowski, Osmanlı Devleti savunmasını güçlendirmeye yönelik planlar geliştirmeye devam ediyordu. Bu çerçevede iki yeni memorandum daha hazırladı. Burada, Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirmeye hazırlanmakta olduğunu öne sürdü; Osmanlı topraklarının nasıl savunulabileceğine ve bunun için hangi tedbirlerin alınması gerektiğine dair görüşlerini ortaya koydu⁸⁴.

Hatırlanacağı gibi Lord Palmerston, bundan sadece bir ay önce, Considine ve arkadaşlarına görev verilmemesi sebebiyle Osmanlı yöneticilerine çok kızmış ve *“Bizim sabrımız ve cömertliğimiz bitti. Şimdi, biz bu insanları kendi deneyimlerini kazanmaları için yalnız bırakmalıyız.”* demişti⁸⁵. Buna rağmen kısa süre sonra bu kızgınlığı geçti ve şöyle yazdı: *“Sultan bazı İngiliz deniz subayları göndermemize izin verirse, donanmasının durumunu iyileştirebiliriz. İyi bir donanma onun imparatorluğunu kurtarabilir.”* Ancak Lord Palmerston, İngiliz deniz subaylarına komuta yetkisi verilmesini şart koşuyordu. Planına göre iki Osmanlı savaş gemisi İngiliz subayların yönetimine verilecek, yanlarında Yunan denizciler de görev yapacaktı. Bunlar, gemilere yerleştirilecek tecrübesiz Türk öğrencileri eğitecekler; gemiler, bir nevi okul olarak kullanılacaktı⁸⁶.

Aslında aynı tarihte Babıâli de İngiltere'den Osmanlı donanması için eğitmen olarak görev yapacak subaylar istemeyi planlıyordu. Serasker Halil Rıfat Paşa Şubat

⁸² NA, FO, 78/329B, Ponsonby'den Palmerston'a, Şubat 1838.

⁸³ PB, GRE/E/481/7/9, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Mart 1838.

⁸⁴ NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 12 Mart 1838; NA, FO, 78/348, Chrzanowski'nin Memorandumu, 20 Mart 1838.

⁸⁵ PB, GRE/E/481/7/3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Şubat 1838.

⁸⁶ PB, GRE/E/481/7/13-14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Nisan 1838; Webster, *age.*, II, s. 547.

1838'de Du Plat'a, Considine'e ve diğer İngiliz subaylara görev verilmeyeceğini söylerken, ona buna dair planları olduğunu açıklamış; yeni bir yanlış anlaşılma yaşanmasın diye de bunların komutan olarak değil eğitmen olarak vazifelendirileceklerinin altını çizmişti⁸⁷.

Osmanlı ordusunu İngiliz subayları vasıtasıyla güçlendirme planı suya düşen Lord Palmerston, bu kez bu hedefine donanmada ulaşabilmek üzere harekete geçmek için sabırsızlanıyordu. Bununla birlikte teklifin ilk önce Osmanlı tarafından gelmesini istiyordu. Ancak Londra Elçisi İbrahim Sarım Efendi, görüştükleri esnada birçok konuyu dile getirmesine rağmen, bu meseleden hiç söz etmiyordu. Bu ise İngiliz Dışişleri Bakanının sabırsızlığını daha da arttırıyordu. Lord Palmerston'u böyle davranmaya iten asıl sebep ise, son günlerde Doğu politikasında strateji değişikliğine gitmiş olmasıydı. Lord Ponsonby'den sonra Fraser ve Chrzanowski'nin de Rusya'nın Osmanlı'yı ele geçirme planları yaptığına yönelik uyarılarda bulunması onu, Rusların Karadeniz üzerinden ani bir saldırıyla İstanbul'un işgal etme ihtimali üzerinde daha ciddi düşünmeye itmişti. M. Ali Paşa'nın Rusya ile iş birliği içinde olduğuna ve bağımsızlığını ilan etmeye hazırlandığına dair bilgiler de onun bu tavır değişikliğinde etkili olmuştu. Bu çerçevede Lord Ponsonby'ye İngiliz gemileri için Karadeniz Boğazı'ndan sürekli geçiş izni almak üzere Babıâli'ye müracaat etme talimatı vermişti. Bütün bunlar Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'nin uzun süredir uygulamaya konulmasını istediği politikaya yaklaştığını ortaya koyuyordu. Ancak Lord Palmerston, barışın yani statükonun korunması ilkesinden henüz vazgeçmiş değildi. Sadece Rusya ve M. Ali Paşa'nın iş birliği içinde hareket ettiği görüşünün doğrulu olduğuna ikna olmuştu. Bunu önleyebilmek için de muhtemel bir saldırıda İstanbul'u ve Boğazları savunmak için Osmanlı donanmasını güçlendirilmeye gayret ediyordu⁸⁸. Bu çerçevede somut adımlar atmaya da kararlıydı.

Bu kararlılığını, İngiliz ve Osmanlı donanmalarının birleşerek Akdeniz'de birlikte hareket etmesini padişaha teklif ederek ortaya koydu⁸⁹. Ayrıca İ. Sarım Efendi'nin subay meselesini açmasını beklemenin zaman kaybı olduğuna karar vererek, onu başka bir konuyu bahane ederek görüşmeye çağırdı ve Osmanlı

⁸⁷ NA, FO, 78/330, nr. 65, Du Plat'tan Ponsonby'ye, 22 Şubat 1838.

⁸⁸ PB, GRE/E/481/7/28–30, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1838; Rodkey, *agm.*, I, s. 588.

⁸⁹ NA, FO, 195/147, nr. 146, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1838.

gemilerinin bir okul gibi kullanılmasıyla ilgili planını açıkladı. İ. Sarım Efendi, bu bununla ilgili Babiâli'ye gönderdiği raporunda, kara subaylarının reddinden sonra bu teklifin de geri çevrilmesi durumunda, iki devlet ilişkilerinde ciddi sorunlar ortaya çıkabileceğini bildirdi⁹⁰.

Aynı günlerde Chrzanowski, iki arkadaşıyla Londra'dan İstanbul'a doğru hareket etti⁹¹. Chrzanowski, Haziran 1838'de İstanbul'a geldi. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'yla ticaret antlaşması konusunu görüşürken Chrzanowski'nin komuta yetkisiyle görevlendirilmesini de gündeme getirdi. M. Reşid Paşa'ya, onun Osmanlı Devleti hakkında hazırladığı memorandumları da gösterdi. M. Reşid Paşa, bu memorandumların içeriğinden çok etkilendi. Lord Ponsonby'ye ona yetki verilmesi için elinden geleni yapmaya çalışacağını belirterek “*Ben İngiltere için yapabileceğim her şeyi yapmak için çalışmaya başladım. Sen de Babiâli için yapabileceğin her şeyi yapmalısın.*” dedi. M. Reşid Paşa, özellikle Mısır Meselesi için Osmanlı lehine bir çözümde gayret gösterilmesini istiyordu. Lord Ponsonby de bunun haklı bir talep olduğunun farkındaydı. Bu yüzden de Lord Palmerston'u, Osmanlı bağımsızlığını korumanın M. Ali Paşa'yı kontrol etmeye bağlı olduğu, Mısır valisi aniden saldırırsa, Rusya'nın ittifak antlaşması gereği İstanbul'a geleceği, neticede büyük bir Avrupa savaşı çıkacağı konularında uyardı Böylece Osmanlı'nın istediği yardım konusunda destek olmaya çalıştı⁹².

M. Reşid Paşa, Chrzanowski'nin görevlendirilmesi için tüm gücünü kullandı. Kısa süre sonra Bulwer, Babiâli'nin ona orduda yüksek bir mevki vermeyi teklif ettiğini bildirdi⁹³. II. Mahmud, Chrzanowski'nin Hafız Mehmed Paşa ordusunda danışman olarak vazifelendirilmesini kabul etmişti. İngiliz elçiliği, Bağdat'a kadar olan bölgeyi gezecekmiş gibi onun için bir yolculuk izni talep edecekti. Chrzanowski

---

⁹⁰ BOA, HAT, nr. 46773, 07 Haziran 1838; BOA, HAT, nr. 46773. B, 07 Haziran 1838.

⁹¹ Bundan bir süre önce Lord Palmerston, onun İngiliz vatandaşlığına geçmesini sağlamıştı. Böylece Chrzanowski İngiliz elçiliğinin korumasında olacak ve Rus elçisi, onun Türkiye'den sürülmesini talep edemeyecekti. NA, FO, 195/146, nr. 84, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mayıs 1838; NA, FO, 195/146, nr. 85, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Mayıs 1838.

⁹² M. Reşid Paşa, Chrzanowski'nin Osmanlı Devleti'nin savunmasıyla ilgili hazırladığı iki memorandumunu “*mükemmel*” olarak nitelendirmişti. NA, FO, 78/331, nr. 156, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Haziran 1838; NA, FO, 78/331, nr. 156, ek. 1, Pisani'den Ponsonby'ye, 24 Haziran 1838.

⁹³ Bulwer, Chrzanowski'nin Türk kıyafetleri giyip, Türk gibi yaşamaya başlaması hâlinde çok daha başarılı olacağını düşünüyordu. Ancak Lord Ponsonby, bu fikri onaylamamıştı. NA, FO, 78/334, Bulwer'den Palmerston'a, 28 Haziran 1838.

bu izinle birlikte Hafız Mehmed Paşa'nın yanına gidecekti⁹⁴. Bunda Lord Ponsonby'nin amacı, Chrzanowski'yi Mısır ordusu karşısına çıkması muhtemel Osmanlı ordusunun başına getirebilmektir. Çünkü ancak böyle olursa padişahın M. Ali Paşa'ya karşı bir şansı olabileceğini düşünüyordu⁹⁵. II. Mahmud'un Chrzanowski'yi huzura çağırarak onunla özel görüşmesi, İngiliz elçinin beklentilerini oldukça arttırdı⁹⁶. Lord Palmerston bu gelişmeleri öğrendiğinde çok memnun oldu⁹⁷.

Bu sırada, Chrzanowski'yle ilgili İstanbul'da yürütülen faaliyetler, Rus elçiliği tarafından yakından takip edilmekteydi. Bir süre sonra, tıpkı Lord Palmerston'un da tahmin ettiği gibi, Rus elçiliği tercümanı Hançerli, M. Reşid Paşa'ya Chrzanowski'yi Osmanlı topraklarından çıkarılması için baskı yapmaya başladı. Buna karşılık Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin İngiliz vatandaşı olduğunu gerekçesiyle, böyle bir müdahalenin önüne geçti⁹⁸.

Rusya, Chrzanowski'nin Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi ve etkili idaresinde nasıl etkili bir rol oynayabileceğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden Londra'daki Rus Elçisi Pozzo di Borgo, Lord Palmerston'a başvurarak Lord Ponsonby'ye Chrzanowski'yi korumaktan vazgeçmesi talimatı vermesini istedi. Lord Palmerston, bunu reddetmekle kalmayıp Lord Ponsonby'ye onu, İngiliz elçiliğinde askerî danışman olarak görevlendirmesi ve ona “*kendi ailesinin bir ferdi*” gibi muamele etmesi talimatını verdi⁹⁹. *The Times*'da bildirildiğine göre, Rus Elçisi Bouteneff Babiâli'den, Chrzanowski'nin Osmanlı topraklarından çıkarılmasını talep etmiş; Babiâli buna “*Sultan için ordusunda seçkin karakterli subayların bulunması önemlidir.*” şeklinde bir cevap vererek bu isteği reddetmişti. Bunun üzerine Bouteneff, Osmanlı ordusunda görevli tüm Prusyalı subayları ülkelerine döndürmekle tehdit etmişti¹⁰⁰. Aynı tehditte Prusya Elçisi Konigsmarg da bulunmuştu¹⁰¹.

---

⁹⁴ PB, GRE/E/637/69, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 30 Haziran 1838.

⁹⁵ PB, GRE/E/378/142, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Haziran 1838.

⁹⁶ PB, GRE/E/637/72, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 21 Temmuz 1838.

⁹⁷ NA, FO, 195/147, nr. 151, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Temmuz 1838.

⁹⁸ NA, FO, 78/332, nr. 196, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Ağustos 1838; NA, FO, 78/332, nr. 196, ek. 1, Ponsonby'den Nuri Efendi'ye, 24 Ağustos 1838. Aynı konuda ayrıca bk. Ortaylı, *agm.*, s. 188.

⁹⁹ NA, FO, 195/148, nr. 184, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 189, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1838.

¹⁰⁰ *The Times*, nr. 16881, 08 Kasım 1838, s. 5.

¹⁰¹ İlber Ortaylı, “Tanzimat Bürokratları ve Meternich”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 445.

Bu meselede Metternich de Rusya ile ortak hareket ediyordu; Chrzanowski'nin görevden alınmasını ve yerine bir İngiliz generalin gönderilmesini Ancak Lord Palmerston'dan istedi. Ancak bu talebini dikkate alınmadı¹⁰². Bütün bunlar Lord Palmerston'un Rusya'nın reform programını engelleme çabalarına karşı bu kez, eskiye göre çok daha kararlı olduğunu göstermekteydi.

Daha önce açıklandığı gibi Akif Paşa, M. Reşid Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için onu Paris, A. Fethi Paşa'yı da Londra elçiliğine tayin ettirmişti. Bu görevlendirmeler Mayıs 1838'de iptal edildikten sonra, Paris elçiliğine A. Fethi Paşa getirildi. A. Fethi Paşa, Paris'e gitmeden Londra'ya uğrayacak ve Kraliçe Victoria'nın tahta çıkma törenine katılacaktı¹⁰³. Diğer bir görevi, Osmanlı donanması için İngiliz deniz subayları istemektir. A. Fethi Paşa, 21 Ağustos 1838'de¹⁰⁴ Londra'ya ulaştıktan iki gün sonra Lord Palmerston'a gönderdiği resmî yazıyla padişahın üç İngiliz deniz subayı talep ettiğini bildirdi. Lord Palmerston, önce subaylara komuta yetkisiyle her birine ayrı gemide görev verilip verilmeyeceğini ve subaylara maaş ödenip ödemeyeceğini öğrenmek istiyordu. A. Fethi Paşa, subaylara ayrı bir savaş gemisi verileceğini, maaş konusunun da Lord Palmerston'un inisiyatifine bırakıldığını açıkladı. İngiltere'den subay talebi böylece resmen gerçekleştirilmiş oluyordu. Lord Palmerston Lord Ponsonby'ye, A. Fethi Paşa'nın İngiliz subaylar İstanbul'a ulaştığında "*bazı Türk gemilerinin onların idaresine verileceğini ve bu gemilerin Akdeniz'e gönderileceklerini*" bildirdi. Buna rağmen bu subayların komuta yetkisine sahip olup olamayacakları kesinlik kazandırılmadı¹⁰⁵. Bu ise aynı meselede 1836 yılında yaşanan komuta yetkisi krizinin yeniden yaşanmasına açık kapı bırakmaktaydı.

Aynı tarihte, Osmanlı donanmasıyla İngiliz donanmasının birleşerek Akdeniz'de ortak manevra yapmasına dair Lord Ponsonby'nin bir süre önce yaptığı teklif, II. Mahmud tarafından kabul edildi. Lord Ponsonby bunun üzerine Akdeniz'deki İngiliz

¹⁰² NA, FO, 07/272, nr. 2, Lamb'tan Palmerston'a, 17 Eylül 1838.

¹⁰³ BOA, HAT, nr. 34984; BOA, HAT, nr. 37506. D, 25 Mayıs 1838; *Takvim-i Vekayi*, nr. 164, 06 Mayıs 1838, s. 2.

¹⁰⁴ BOA, HAT, nr. 37496. A, 26 Ağustos 1838.

¹⁰⁵ BOA, HR. SFR. 3, nr. 48, 27 Ağustos 1838; BOA, SFR, nr. 1/53, 27 Ekim 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 1, A. Fethi Paşa'dan Palmerston'a, 23 Ağustos 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 2, Palmerston'dan A. Fethi Paşa'ya, 27 Ağustos 1838; NA, FO, 195/148, nr. 176, ek. 3, A. Fethi Paşa'dan Palmerston'a, 23 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 46763. F, 1838. Aynı konuda ayrıca bk. Puryear, *age.*, s. 56; *The Times*, nr. 16773, 05 Temmuz 1838, s. 3.

Donanması Komutanı Amiral Stopford'a harekete geçmesi gerektiğini bildirdi¹⁰⁶. Bu arada Babıâli, böyle bir hareketin ortaya çıkarabilecekleriyle ilgili olarak Lord Ponsonby ile görüşme yapmaktaydı¹⁰⁷. Sonuçta iki donanma birleşti (16 Eylül 1838) ve yedi hafta boyunca Doğu Akdeniz'de birlikte hareket etti. Buna karşılık Rusya, aradaki ittifak antlaşmasına rağmen İngiltere'yle girişilen bu harekete karşı duyduğu şiddetli memnuniyetsizliği Babıâli'ye iletti¹⁰⁸. Rus Elçisi Bouteneff, II. Mahmud'a I. Nikola'nın bu konuyla ilgili mesajını okudu. Mesaj şöyleydi: "*İmparator Nikola, kendini en yakın dostu Sultanın çıkarlarına adadı ve ona yardımı olabilecek herhangi bir şeyi yapmaya hazır ancak Sultan başka dostların güvenini kazanmaya çalışıyorsa, değişen şartları açıklamalıdır*"¹⁰⁹. I. Nikola'nın duyduğu bu rahatsızlıktan, Lord Palmerston'dan daha fazla memnuniyet duyan ikinci bir kişi olmazdı. Çünkü onun ortaya çıkarmak istediği etki de tam olarak buydu.

C. İkinci Hayal Kırıklığı: İngiliz Subayların Reddi

A. Fethi Paşa'nın Osmanlı donanması için resmen İngiliz deniz subayları talebinde bulunmasının ardından, Londra Elçisi İ. Sarım Efendi bunların bir an önce gönderilmesini beklediklerini bildirdi. Ancak Lord Palmerston önce bu subaylara Osmanlı donanmasında komuta yetkisi verilip verilmeyeceği meselesinin açıklığa kavuşturulmasını istiyordu¹¹⁰.

İ. Sarım Efendi, komuta yetkisi verileceğini yazılı olarak bildirmişti. Fakat Lord Palmerston, ilk resmî talepte bulunan A. Fethi Paşa olduğu için, İ. Sarım Efendi'nin bu konuda tam yetkili olmadığını düşünüyordu¹¹¹. Bu yüzden Paris'teki İngiliz Elçisi Lord Granville'e, Paris Elçisi A. Fethi Paşa'dan yazılı garanti isteme talimatı verdi. A. Fethi Paşa, Babıâli'den izin almak istediye de Lord Granville'in ısrarları sonucu

¹⁰⁶ NA, FO, 78/332, nr. 192, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Ağustos 1838; NA, FO, 78/332, nr. 192, Pisani'den Ponsonby'ye, 19 Ağustos 1838.

¹⁰⁷ BOA, C. H, nr. 7569, 06 Eylül 1838.

¹⁰⁸ NA, FO, 78/332, nr. 209, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Eylül 1838; NA, FO, 78/332, nr. 209, Stopford'tan Ponsonby'ye, 22 Eylül 1838; Rodkey, *agm.*, I, s. 589. İngiliz donanmasının Osmanlı donanmasıyla birleşmesi olayı İngiliz gazetelerinde geniş yer tuttu. *The Times*'da, II. Mahmud'un birleşik donanmanın tüm komutasını Amiral Stopford'a verdiği, bu yüzden Kaptan-ı Derya A. Fevzi Paşa'nın Stopford'a sanki padişahın kendisiymiş gibi saygı gösterdiği iddia edilmişti. *The Times*, nr. 16907, 08 Aralık 1838, s. 5.

¹⁰⁹ NA, FO, 78/332, nr. 213, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Eylül 1838.

¹¹⁰ PB, GRE/E/481/7/49, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1838; NA, FO, 78/350, İngiliz Donanma Komutanlığına, 22 Ekim 1838.

¹¹¹ NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 6, İ. Sarım Efendi'den Palmerston'a, 26 Ekim 1838.

gönderilmesini sağlamasını istemişti¹¹⁶. Lord Palmerston bu talebi olumlu karşıladı¹¹⁷ Böylece Osmanlı donanmasında görevlendirilecek subay sayısı dörde çıktı. Kaptan Walker dışında belirlenen diğer deniz subayları James Aulaby Legard, Thomas Leke Massie ve John Foote'du¹¹⁸. Bu subaylar, Lord Ponsonby'nin kontrolünde olacaklar ve Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi yönündeki çalışmaları ve elde edilen sonuçları düzenli olarak Londra'ya rapor edeceklerdi¹¹⁹.

A. Fethi Paşa, İngiliz subayların komuta yetkisine sahip olacaklarına dair yazılı garanti verirken, İstanbul'da neredeyse günübürlük değişen siyasî dengeleri hesaba katmamakla büyük bir hata yapmıştı.

I. Nikola, İngiltere ile bu şekilde yakın ilişkiye girilmesini kendi politikaları açısından çok tehlikeli buluyordu. Osmanlı-İngiliz donanmasının ortak hareket etmesinden sonra, İngiliz subayların hem de Osmanlı gemilerini idare etmek amacıyla gönderilmek üzere olduğunu öğrenen Rus elçisi Bouteneff, vakit kaybetmeden bu işi engellemeye yönelik çalışmalara başladı ve Babiâli'yi ve A. Fevzi Paşa'yı İngiliz subaylar konusunda uyardı. Hatta İngiliz donanmasına eşlik eden ve İngiliz subayların alınmasını ısrarla isteyen A. Fevzi Paşa'nın kaptanıderyalıktan alınması için de girişimlerde bulundu. Netice almakta da güçlük çekmedi. A. Fevzi Paşa'nın yerine, bir süre önce seraskerlikten alınan ve bir Rus destekçisi olan Halil Rifat Paşa getirilmesine karar verildi. A. Fevzi Paşa, donanmanın reformlarla güçlendirilmesi için çalışan biriydi. Öyle ki İngiliz donanmasındaki subaylar da onun bu tutumunu raporlarında dile getirmişlerdi. Halil Rifat Paşa ise Rusya'nın talimatları doğrultusunda bunu engelleyecekti. Lord Ponsonby, bu tehlikeyi görmekte gecikmedi. Rus elçisinin entrikalarına, karşı atak geliştirerek, saray ve Babiâli nezdinde girişimlerde bulunarak A. Fevzi Paşa'nın görevden alınmasını önledi. Bu esnada Babiâli, Rus ve İngiliz elçilerinin baskıları ortasında sıkışmış durumdaydı. İngiliz

---

¹¹⁶ NA, FO, 78/350, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 03 Aralık 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 13, A. Fevzi Paşa'dan Stopford'a, 20 Ekim 1838; NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 13, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Stangways'e, 05 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 46577. B, 08 Aralık 1838. Aynı konuda ayrıca bk. Puryear, *age.*, s. 57.

¹¹⁷ NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 4, Palmerston'dan M. Reşid Paşa'ya, 10 Aralık 1838.

¹¹⁸ NA, FO, 78/350, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Backhouse'a, 11 Aralık 1838. BOA, HAT, nr. 46569. D, 10 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 46569. I, 1838; BOA, HAT, nr. 46569. Ğ, 1838. Aynı konuda ayrıca bk. Puryear, *age.*, s. 57; Bailey, *age.*, s. 148; Daly, *age.*, s. 137.

¹¹⁹ NA, FO, 195/148, nr. 227, ek. 12, Backhouse'tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 23 Kasım 1838.

elçisinin isteği gerçekleştirilmişti. Ancak Rusya'nın güvenmesinin bir şekilde önlenmesi gerekiyordu. Neticede Londra'dan gönderilecek dört subaydan vazgeçilmesine Akdeniz'deki İngiliz donanmasından bazı subayların Osmanlı donanmasına alınması kararlaştırıldı. Subaylar konusunda izinsiz yazılı garanti veren A. Fethi Paşa da bir daha kendi başına kararlar vermemesi yönünde uyarılacaktı. Hariciye Nezareti Müsteşarı Nuri Efendi, Lord Ponsonby'ye Londra'dan gelecekler yerine, Akdeniz'deki İngiliz donanmasında bulunan Kaptan Walker, Kaptan Moresby, Binbaşı Prudhoe ve Binbaşı Scott'un Osmanlı donanmasında görevlendirilmesini istedi¹²⁰. Ancak ne Lord Ponsonby'nin ne de İngiliz donanma komutanlarından Parker'ın bu konuda karar verme yetkisi yoktu¹²¹. Bütün bu gelişmeler, Lord Palmerston'un, A. Fethi Paşa'dan yazılı garanti istemesinde ne denli, haklı olduğunu da ortaya koyuyordu.

Babiâli, meseleyi bu şekilde kapatma kararı alarak, topu bir anlamda M. Reşid Paşa'ya atmıştı. M. Reşid Paşa, böyle bir durumla ilk defa karşılaşmıyordu. 1835'te Paris elçisiyken anlaşmalarını yaptığı Fransız subayların gelişi de aynı şekilde Rusya tarafından engellenmiş, bu yüzden Paris'te çok güç durumda kalmıştı. Bu yüzden, bu kez elçiliğin yanı sıra hariciye nazırlığını da üzerinde taşıdığı bir dönemde, yeniden prestijini sarsacak benzer bir durumla karşılaşmak istemiyordu. Diğer yandan Rus elçisinin bu meseleye dair İstanbul'da çevirdiği entrikaların ayrıntıları İngiliz gazetelerinde yayınlanmıştı. Bu durumda İngiliz politikacılara subaylardan vazgeçilmesiyle ilgili hangi gerekçe gösterilirse gösterilsin, inanmayacaklardı. M. Reşid Paşa, subayların istenmediğini bildirirse, bundan ittifak konusunun da etkileneceğini düşünüyordu. Bu yüzden Babiâli'ye gönderdiği cevapta kendi İstanbul'dayken İngiliz subaylara Osmanlı gemilerinde görev verilerek, gemilerin bir okul gibi kullanılmasının kabul edildiğini hatırlatarak, Rus baskılarına karşı konulmasını ve Ruslara bir kez hayır cevabı verildiğinde bir daha bu tip isteklerde

---

¹²⁰ NA, FO, 78/333, nr. 244, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Kasım 1838; NA, FO, 78/333, nr. 247, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Kasım 1838; NA, FO, 78/333, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Kasım 1838; NA, FO, 78/354, nr. 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Ocak 1839; BOA, HAT, nr. 32268, 07 Aralık 1838; BOA, HAT, nr. 34647, 16 Ocak 1839.

¹²¹ NA, FO, 78/333, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Kasım 1838. Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin A. Fevzi Paşa'nın görevden alınmasını önlediğini öğrendiğinde, onu bu başarısından dolayı tebrik ederek Osmanlı donanmasıyla ilgili entrikalara karşı çok dikkatli olmasını istemişti. NA, FO, 195/155, nr. 5, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ocak 1839.

bulunamayacaklarını bildirdi. M. Reşid Paşa, Rusya'nın bu talebinin kabul edilmesine karşı tepkisini “*Bu, silahımızı kendi elimizle düşmana teslim etmek demektir.*” şeklindeki sözleriyle ifade etti. Ona göre, Babıâli'nin asıl düşünmesi gereken yabancı subay istihdamının Osmanlı Devleti için faydalı olup olmayacağıydı. Netice olarak M. Reşid Paşa, inisiyatifini kullanarak subaylardan vazgeçildiğine dair Lord Palmerston'a herhangi bir açıklama yapma kararı aldı. Babıâli'den, subayların çoktan İstanbul'a doğru yola çıktığının Ruslara söylenmesini istedi¹²². Böylece sorumluluğu üzerinden atmış oldu. M. Reşid Paşa'nın bu tavrından sonra, Babıâli'nin yapabileceği fazla bir şey kalmadı.

İşlerin bu şekilde gelişmesine en çok sevinenlerden biri de A. Fevzi Paşa oldu. Lord Ponsonby'ye sık sık Kaptan Walker ve diğerlerinin ne zaman geleceklerini sorması bunun açık bir göstergesiydi¹²³. 7 Mart 1839'da İngiliz subaylar İstanbul'a geldiğinde Lord Ponsonby, Nuri Efendi'den subayların donanmada görevlendirilmelerini talep etti¹²⁴. Nuri Efendi, A. Fevzi Paşa'nın Kaptan Walker'a danışman olarak görev vereceğini ve diğer subayların da onun gözetiminde olacağını, ancak İngiliz subaylara komuta yetkisi verilemeyeceğini bildirdi. Bu ise Londra'da Osmanlı elçilerinin verdiği söze aykırıydı. Bununla birlikte İstanbul'daki koşulları iyi bilen Lord Ponsonby, II. Mahmud'un İngiltere'yi ve Rusya'yı gücendirmeden meseleye bir çözüm bulmaya çalıştığının farkındaydı. Ayrıca A. Fevzi Paşa, hiçbir zaman İngiliz subaylara komuta yetkisi verileceğini açıkça beyan etmemişti. Bu yüzden Kaptan Walker'a, danışmanlık görevini kabul etmesini tavsiye etti. Çünkü danışman bile olsa Kaptan Walker'ın Osmanlı donanmasında görev almasının getirebileceği avantajları görebiliyordu¹²⁵. Bunun üzerine Kaptan Walker, A. Fevzi Paşa'yla görüştü. A. Fevzi Paşa, ona danışmanlık görevi vereceğini, diğerler üç subayın ise istihdam edilemeyeceğini açıkladı¹²⁶. Bir süre sonra Nuri Efendi'den de aynı yönde bir yazısı İngiliz elçiliğine ulaştı. Nuri Efendi, İngiltere'den deniz

---

¹²² BOA, HAT, nr. 31089, 11 Ocak 1839; BOA, HAT, nr. 31066, 1839.

¹²³ NA, FO, 78/354, nr. 11, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Ocak 1839; NA, FO, 195/155, nr. 23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 18 Şubat 1839; NA, FO, 78/384, Strangways'den Barrow'a, 11 Şubat 1839; NA, FO, 78/384, Barrow'dan Strangways'e, 13 Şubat 1839.

¹²⁴ NA, FO, 78/354, nr. 56, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839; NA, FO, 78/354, nr. 58, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839; Puryear, *age.*, s. 57.

¹²⁵ NA, FO, 78/355, nr. 60, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Mart 1839.

¹²⁶ NA, FO, 78/355, nr. 45, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Mart 1839.

subayları talep edilirken, bunlara komuta yetkisi verileceğine dair herhangi bir söz verilmediğini ifade ediyordu. Çünkü bu, Osmanlı sistemine aykırı olduğu gibi, Müslümanların, dinî açıdan, böyle bir durumu kabul etmeleri de mümkün değildi. Nuri Efendi, bu kararı almalarında yabancı bir güç müdahalesi bulunmadığının da altını çiziyor ve bunda sadece “*Babiâli’nin saygı göstermek zorunda olduğu halkın önyargılarının*” etkili olduğunun bilinmesini istiyordu¹²⁷.

Ancak ortada A. Fethi Paşa ve İ. Sarım Efendi’nin verdiği yazılı garantiler duruyordu. Babiâli, Osmanlı elçilerinin kendilerine danışmadan böyle bir işe kalkıştığını açıkladı. Ancak bu açıklama, ne Lord Palmerston ne de Lord Ponsonby’yi tatmin etmedi. 1836 yılındaki gibi bir Rus müdahalesinin yeniden devreye girdiğini görmek çok zor değildi. Yine de o şartlar altında, Babiâli’nin kararını değiştirebilmek için yapılabilecek çok fazla bir şey de yoktu¹²⁸. Bu yüzden Lord Ponsonby, subaylara Malta’ya gitmeleri ve kesin sonuç açıklanana kadar burada beklemeleri talimatını verdi¹²⁹. Bu isabetli bir karardı. Çünkü kısa süre sonra Nuri Efendi, İngiliz elçisine Osmanlı donanmasında yeterli miktarda İngiliz deniz subayı bulunduğunu ve daha fazla subay kabul etmeyeceklerini bildiren yeni bir yazı daha gönderdi¹³⁰.

Burada Chrzanowski’nin akıbetine dair bilgi vermek yerinde olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi Lord Ponsonby, Chrzanowski’nin Hafız Mehmed Paşa’nın yanında danışmanlık yapmasını ve mümkün olursa onun ordu komutanlığına getirilmesini istemişti. Ancak İngiliz deniz subaylarında olduğu gibi, bunda da istenilen sonuç elde edilemedi. Chrzanowski, kendine verilen talimatın ardından Hafız Mehmed Paşa’nın yanına Malatya’ya gitti. Fakat Rusya’nın ve Prusyalı subayların¹³¹ müdahalesiyle kısa bir süre sonra buradan Bağdat’a gönderildi. Chrzanowski, yolcuğu

¹²⁷ Nuri Efendi, A. Fethi Paşa’nın Paris’te verdiği yazılı garanti hususunda, A. Fethi Paşa’nın konuyu Babiâli’ye sormak için zaman istemişken Lord Granville’in acele ettirerek bu yazıyı ondan aldığını ifade etmekteydi. NA, FO, 78/355, nr. 66, Ponsonby’den Palmerston’a, 17 Mart 1839.

¹²⁸ NA, FO, 78/355, nr. 74, Ponsonby’den Palmerston’a, 17 Mart 1839; NA, FO, 78/385, Backhouse’tan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 10 Mayıs 1839; Daly, *age.*, s. 138; Reid, *age.*, s. 48-49.

¹²⁹ NA, FO, 78/355, nr. 74, ek. 1, Ponsonby’den Palmerston’a, 23 Mart 1839; Lord Ponsonby, Nuri Efendi’den A. Fethi Paşa’nın konuyla ilgili kendine gönderdiği yazının kopyasını istedi. A. Fethi Paşa bu yazısında, Lord Granville’in ısrarı neticesinde Babiâli’ye sormadan böyle bir yanıt verdiğini ifade etmekteydi. NA, FO, 78/355, nr. 77, ek. 1, A. Fethi Paşa’dan Nuri Efendi’ye, 24 Aralık 1838.

¹³⁰ NA, FO, 78/355, nr. 86, Ponsonby’den Palmerston’a, 06 Nisan 1839; Puryear, *age.*, s. 57.

¹³¹ *The Times*’da yer alan bir yazıda, Hafız Mehmed Paşa ordusunda görev yapan Prusyalı subayların Hafız Mehmed Paşa’yı tamamen kontrolleri altına aldıkları ve Chrzanowski’nin uzaklaştırılmasını sağladıkları iddiası yer almıştı. *The Times*, nr. 17000, 27 Mayıs 1839, s. 4.

sırasında Diyarbakır ve Musul'daki Osmanlı güçlerini inceledi. Elde ettiği bilgileri ve Osmanlı savunmasına dair tavsiyelerini içeren bir raporu Lord Ponsonby'ye gönderdi. Lord Ponsonby de bu mektubu II. Mahmud'a ilette. II. Mahmud, mektubun içeriğinden son derece etkilendi ve burada yer alan önerilerin uygulamasını emretti. Bu, Chrzanowski'nin Hafız Mehmed Paşa ordusunda görevlendirilmesi konusunda padişahı ikna etmeyi kolaylaştırabilecek bir gelişmeydi¹³². Lord Ponsonby bu konuda harekete geçti. Ancak Rusya'nın müdahalesiyle Chrzanowski'yle ilgili planı gerçekleşmedi¹³³.

Lord Palmerston, İstanbul'daki bu olumsuz gelişmeleri öğrendiğinde üç sene önceki senaryonun tekrar yaşandığını anladı. Bunla birlikte hiç değilse Kaptan Walker, A. Fevzi Paşa'nın danışmanlığına getirilmesi sağlanabilmişti. Lord Ponsonby'ye, amaçlarının Osmanlı donanmasını geliştirmek olduğunu ve ne olursa olsun mücadeleye devam etmek zorunda olduklarını bildirdi. Bu sırada, M. Reşid Paşa ile ittifak antlaşması metni üzerinde çalışıyorlardı. Taslağa göre İngiltere, Osmanlı donanmasıyla ilgili taleplerde bulunma ve müdahale hakkına sahip olacaktı¹³⁴. Lord Palmerston, padişahı istediği gibi bir ittifak antlaşmasına razı ederek Doğu'da barışı korumak istiyordu. Ancak bu hesapların tutmayacağı kısa bir süre içinde görülecekti.

IV. İTTİFAK GİRİŞİMLERİNİN BAŞARISIZLIĞI VE SAVAŞIN KAÇINILMAZLIĞI

Lord Palmerston, Kütahya Antlaşması ile 1833 yılında II. Mahmud ve valisi arasında sağlanan barışın kalıcı olamayacağını biliyordu. Ancak reform programı uygulamaya geçirilerek Osmanlı Devleti güçlendirilinceye ve Avusturya gibi bazı Avrupa devletleri Şark Meselesinde İngiltere ile işbirliğine ikna edilinceye kadar, statükonun bozulmaması gerekiyordu. Diğer yandan İngiliz dış politikası, Osmanlı'yı mümkün olduğunca korumayı, ancak İngiltere'yi buna dair sorumluluk altında bırakacak uluslararası antlaşmalar yapmamayı öngörüyordu. Buna karşılık II. Mahmud'un planları İngiliz Dışişleri Bakanının beklentilerinden çok farklıydı.

¹³² NA, FO, 78/333, nr. 233, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Kasım 1838; NA, FO, 78/333, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Aralık 1838; NA, FO, 78/333, nr. 249, ek. 1, Chrzanowski'den Ponsonby'ye, 03 Kasım 1838.

¹³³ NA, FO, 78/355, nr. 60, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Mart 1839.

¹³⁴ PB, GRE/E/481/8/10-11, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Nisan 1839.

Padişah, İngiltere yanında olsun ya da olmasın, M. Ali Paşa'yla arasındaki hesabı kapatmak için artık daha fazla beklemek niyetinde değildi.

A. M. Reşid Paşa ve Osmanlı-İngiliz İttifakı

Baltalimanı Antlaşması imzalandıktan sonra Lord Ponsonby ile Mısır Meselesine dair bir toplantı yapıldı. Lord Ponsonby bu toplantıda İngiltere'yi M. Ali Paşa'ya karşı harekete geçirmek için elinden geleni yapacağına dair söz verdi. Ayrıca kendisiyle bu yönde girişimlerde bulunacak etkili bir kişinin Londra'da bulunmasını tavsiye etti. Bunun üzerine İngiltere'yle bir ittifak antlaşması yapmak üzere, M. Reşid Paşa'nın Londra'ya elçi olarak gönderilmesine karar verildi. M. Reşid Paşa'nın görevi, M. Ali Paşa'ya karşı saldırıya yönelik bir ittifak antlaşması konusunda İngiliz hükûmetiyle görüşmeler yapmak şeklinde belirlendi¹³⁵.

Geçmişte yaşananlar, M. Reşid Paşa'nın bu görevde başarılı olup olamayacağı konusunda bir fikir veriyordu. Daha önce de açıklandığı gibi, 1832 yılında Namık Paşa aynı amaçla Londra'ya gönderilmiş; fakat olumlu bir sonuç alamamıştı. II. Mahmud, Baltalimanı Antlaşması'yla verdiği büyük tavizden sonra, İngiltere'nin kendisini yeniden yüzüstü bırakmayacağını ve Mısır valisine karşı saldırıya yönelik bir ittifak antlaşmasının kabul edileceğini umuyordu. Bu hususta şunları söylemişti: *“M. Reşid Paşa, şu maddeye muvaffik olur ise...kıyamete değin hayr ile yâd olunacağı derkârdır, fi mâ İngiltereli sözlerinde sebât etmeyip de Maazallah-u Teâlâ türlü zimmetle vakit geçirmek... gibi bazı şeyler ile müşarünileyhi iştigal ederler ise...türlü fenalıkların zuhûra geleceği zâhirdir”*¹³⁶.

M. Reşid Paşa, kısa süre içinde hazırlıklarını tamamlayarak, Londra'ya doğru hareket etti. O, Malta'da karantina süresinin bitmesini beklerken¹³⁷, Lord Ponsonby Rusya'nın ani bir atakla İstanbul'u işgal edebileceği endişesiyle teyakkuza geçti. Buna karşı bir tedbir olarak da İngiliz ve Fransız donanmasını Çanakkale Boğazı önüne

¹³⁵ NA, FO, 78/332, nr. 184, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 37519, 10 Ağustos 1838; BOA, HAT, nr. 20584, 1838; *Takvim-i Vekayi*, nr. 169, 07 Ağustos 1838, s. 1. M. Reşid Paşa'nın Londra'ya elçi gönderilmesiyle ilgili olarak ayrıca bk. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 988-992; Kaynar, *age.*, s. 130-137; Webster, *age.*, II, s. 614; Kutluoğlu, *age.*, s. 131-132; Ahmet Dönmez, “M. Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, Konya 2011, s. 4.

¹³⁶ BOA, HAT, nr. 20583, Ağustos 1838.

¹³⁷ BOA, HAT, nr. 46569. F, 09 Eylül 1838; BOA, HAT, nr. 46702. A, 10 Ekim 1838.

getirtmek için girişimlerde bulundu. Bu konuda Babîâli'yi de uyarılardı¹³⁸. Ancak Lord Palmerston, onun ittifak antlaşması için gösterdiği gayretten fazla etkilenmiş görünmüyordu. Lord Palmerston, M. Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmeyi düşündüğünü açıkladıktan sonra, bunu engellemek için gerektiğinde askerî bir müdahalede bulunma niyetindeydi. Hatta daha önce açıklandığı gibi böyle olursa padişahın tavrının ne olacağını öğrenmek amacıyla M. Reşid Paşa aracılığıyla birtakım sorular yönelmişti. II. Mahmud, bütün bunlar ve Lord Ponsonby'nin teminatları ardından, Mısır valisine karşı İngiltere'nin desteğinin alınabileceğine inanmaya başlamıştı. Baltalimanı Antlaşması, işte böyle bir ortamda imzalanmıştı. Fakat Antlaşma imzalandıktan ve M. Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmekten vazgeçtikten sonra hesaplar değişti. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın Londra'ya gönderildiğini öğrendikten sonra II. Mahmud'un istediği gibi bir ittifak antlaşmasının mümkün olmadığını Lord Ponsonby'ye açıkça bildirdi. Bu esnada İngiliz Dışişleri Bakanının zihnini Mısır valisinden çok, padişahın M. Reşid Paşa'yla birlikte kendine gönderdiği hediyeleri nazik bir şekilde nasıl reddedebileceği meselesi meşgul ediyordu. Çünkü ittifak antlaşmasının gündemde olduğu bir sırada böyle hediyeleri kabul etmesi, rüşvet aldığı izlenimini uyandıracaktı¹³⁹. Görüldüğü gibi bu dönemde Lord Palmerston'un planları padişahinkinden çok farklıydı. Hedefinde M. Ali Paşa'yla savaşmak değil, Rusya'nın Osmanlı baskısına meşruiyet kazandıran Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı ortadan kaldırılmak vardı.

Bütün bunlar, 1832'de Yunan sınır antlaşmasını imzalamasından sonra yaşananların, tekrar edeceğini gösteriyordu. Ancak Lord Palmerston, her şeye rağmen, o zaman Osmanlı'yı yalnız bırakarak yaptıkları büyük hatadan önemli dersler çıkarmıştı. Chrzanowski, Fraser ve Bulwer'in Osmanlı Devleti'ne ait verdiği yeni bilgiler, Lord Palmerston'un Şark Meselesi politikası üzerinde etkili olmuştu. Bu raporlar, M. Ali Paşa'nın askerî bakımdan hâlâ II. Mahmud'dan üstün olduğunu gösteriyordu. Bir çatışma olursa Osmanlı'nın kaybetmesi kesin görünüyordu. Üstelik böyle bir durumda Rusya, ittifak antlaşmasını bahane ederek İstanbul'a gelecekti. Bu da büyük bir Avrupa savaşı başlatacaktı. Lord Palmerston aradaki ihtilafın, padişahın

¹³⁸ NA, FO, 78/332, nr. 198, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1838.

¹³⁹ PB, GRE/E/481/7/42-43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1838. II. Mahmud'un Lord Palmerston'a gönderdiği hediyeler yüzünden düştüğü zor durumla ilgili ilginç bir yorum için bk. *The Age*, 14 Ekim 1838, s. 324.

Suriye karşılığında Mısır valiliğinin miras yoluyla İbrahim Paşa'ya geçmesine izin vermesiyle çözülebileceğini düşünüyordu. Fakat tarafların bunu kabul etmesi de mümkün görünmüyordu. Lord Palmerston bu şartlar altında Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılması için çalışmaya karar verdi. Çünkü II. Mahmud bu antlaşmayla önemli meselelerde I. Nikola'ya danışma sözü vermişti. Bu da Rusya'nın reformlar dâhil Osmanlı'yı ilgilendiren her konuya müdahale etmesi için meşru bir zemin oluşturuyordu. Bunun yanı sıra Lord Palmerston, Lord Ponsonby'nin uzun bir süredir iddia ettiği Rusya etkisi ortadan kaldırılmadıkça reformların mümkün olmadığı görüşünü, bu tarihte kabul etmiş görünmektedir. Lord Palmerston, Doğu politikasındaki işte bu değişiklik çerçevesinde II. Mahmud'a, A. Fethi Paşa aracılığıyla bazı tavsiyelerde bulundu. Buna göre padişah, Mısır valisiyle, yenilginin kuvvetle muhtemel olduğu, bir savaşa girmemeliydi. Bunun yerine beş büyük Avrupa devletine¹⁴⁰ çağrıda bulunmalı ve Mısır Meselesini gerekçe göstererek Hünkâr İskeleyi Antlaşması yerine yeni bir antlaşma yapmaya çalışmalıydı. Padişah, Rusya'nın Osmanlı yönetimine müdahale etmesini önlemeliydi. Çünkü Rusya'nın amacı "*Türk sisteminin herhangi bir parçasında ilerleme sağlamak için yapılan tüm düzenlemeleri önlemek ve bozguna uğratmak*"tı. İngiliz Dışişleri Bakanı tavsiyelerine şöyle devam ediyordu:

*"Sultan kendini ordusunu ve donanmasını organize etme, gelirlerini arttırma işine vermelidir. Böylece, kendi gücüyle M. Ali Paşa'yı yenebilecek kuvvete ulaşabilecektir. Tebaasını zorla askere almak yerine, gönüllü olarak alınmalarını sağlamaya çalışmalıdır. Kabul ederlerse, tıpkı İngiliz hükûmetinin Hindistan'da ayırım yapmadan Müslüman ve Hinduları aldığı gibi, Hristiyanları da Türkler gibi askere almalıdır. Sultan, Rusya ile ilişkilerini bozmamalı ve anlaşmazlığa zemin oluşturacak bir bahane vermemelidir"*¹⁴¹.

Lord Palmerston, A. Fethi Paşa'ya bunları ifade etmekle birlikte, sözlerinin II. Mahmud'a tam aktarılmayacağı kaygısıyla konuşmasının tam metnini Lord Ponsonby'ye gönderdi ve bunu Babiâli'ye iletmesini istedi.

Gerçekten de, Lord Palmerston'un tahmin ettiği gibi, A. Fethi Paşa söz konusu görüşmeyi Babiâli'ye olduğu gibi aktarmadı. Özellikle de Lord Palmerston'un

¹⁴⁰ İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya.

¹⁴¹ NA, FO, 195/148, nr. 185, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Eylül 1838. Bulwer, *The Life*, s. 281; Bailey, *age.*, s. 149.

Hristiyanların askere alınmasıyla ilgili tavsiyesinden, muhtemelen cesaret edemediği için, hiç bahsetmedi¹⁴².

Bu görüşmeden yaklaşık iki hafta sonra Lord Palmerston, Bulwer'e yazdığı mektubunda, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını koruma kararlılıklarının sürdüğünü, çünkü Doğu politikası geleceğinin 70 yaşındaki M. Ali Paşa'ya göre ayarlanamayacağını bildirerek sözlerine şöyle devam etti: “*Şüphesiz ki Sultanın güçlü olması İngiltere çıkarlarının bir gereğidir. Sultanın, Suriye ve Mısır'la daha güçlü olacağı da açıktır.*” Bunun yanında Lord Palmerston, barışın bozulmasına karşıydı. M. Ali Paşa'ya karşı II. Mahmud'a askerî destek verilmesine sıcak bakmıyordu. Ona göre, II. Mahmud reformlarda başarılı olduğu ölçüde güçlenecek ve Suriye'yi bu sayede geri alabilecekti. Lord Palmerston'un aynı mektuptaki bazı ifadeleri, Chrzanowski'nin memorandumunda yer alan Osmanlı Devleti'nin çökmeye mahkûm olduğuna dair inanışın doğru olmadığına dair fikri, onun da benimsediğini göstermektedir. Bu çerçevede Bulwer'e, Osmanlı'nın sadece diğer devletler onu yalnız bıraktığında yıkılacağına inandığını belirtmektedir. Lord Palmerston'a göre II. Mahmud, Avrupa devletlerine yaklaştıkça kendi sistemindeki zayıflığı ve bozulmayı daha net görmeye başlayacak ve köklü bir değişim için harekete geçecektir¹⁴³.

B. Fırsat ya da Felaket: Nizip Savaşı

Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye ticaret antlaşmasının kabul edilmesi karşılığında, saldırıya yönelik bir ittifak yapılabileceğine dair padişaha vaatle bulunma yetkisi vermemişti. Buna rağmen Lord Ponsonby, böyle bir antlaşmayı kesin olarak garanti etmemişse de bu yönde güçlü bir imalarda bulunmuştu. Özellikle de M. Ali Paşa'nın ticaret antlaşmasına itaat etmemesi hâlinde İngiltere'nin ve Fransa'nın onu buna zorlamasıyla çıkabilecek bir çatışmanın getireceği kazanç üzerinde durmuştu. Diğer yandan II. Mahmud'u ikna edebilmek için İngiltere isteklerinin kabul edilmemesi hâlinde olabilecekler için M. Reşid Paşa'yı korkutmuştu. M. Ali Paşa'nın o günlerde bağımsızlığını ilan etme teşebbüsü karşısında, Lord Palmerston'un

¹⁴² Lord Palmerston, görüşmeyi Lord Ponsonby'ye aktarırken aynı şekilde bazı kısımları atlamıştı. Mesela Lord Palmerston, II. Mahmud'un Rusya ile yakın ilişkisini eleştirdiğinde, A. Fethi Paşa'nın kendisine “*Acaba Rusyalının bu hâli kesb etmesine sebep kimdir?*” diye sorduğu sorudan hiç söz etmedi. BOA, HAT, nr. 46763, 17 Eylül 1838.

¹⁴³ Bulwer, *The life*, s. 286–287; Woodward, *age.*, s. 235. Fransız Elçisi Roussin de Osmanlı Devleti'nin ölümüne mahkûm olduğuna ve yaşatılmayacağına dair görüşlere karşı çıkmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. LC, Turquie, 272, Roussin'den Thiers'e, 06 Mayıs 1836

takındığı sert tavır da II. Mahmud'u umutlandırmıştı. Kısacası Mısır Meselesi, 1832'de olduğu gibi İngiltere'nin isteklerini Osmanlı'ya kabul ettirebilmenin bir aracı olarak kullanılmıştı.

Baltalimanı Antlaşması işte bu şartlar altında imzalanmıştı. Ancak Antlaşma onaylandıktan sonra bütün hesaplar değişti. Lord Palmerston, baştan beri zaten saldırı ittifakını kabul etmeme kararlılığında idi. Çünkü bu durumda İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya ve M. Ali Paşa'ya karşı tek başına koruma yükümlülüğü altına girecekti. M. Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmekten vazgeçmesi ve Baltalimanı Antlaşması hükümlerini uygulamayı kabul etmesiyle İngiltere'nin Mısır'a müdahale olasılığı tamamen ortadan kalktı. Lord Palmerston'un teklif ettiği antlaşma, bir saldırı durumunda Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik ve padişahın serbest hareket alanını kısıtlayacak nitelikteydi. Hatta Hünkâr İskelesi Antlaşması bile göreceli biçimde bu antlaşmaya göre daha avantajlıydı¹⁴⁴.

İngiltere'nin teklif ettiği ittifak antlaşmasının taslağı¹⁴⁵ İstanbul'a ulaştıktan sonra Babıâli'de yapılan toplantıda, bu şekilde bir ittifakın Osmanlı'ya yarardan çok zarar getireceği görüşü ağırlık kazandı. II. Mahmud da aynı kanaatteydi. Lord Ponsonby'nin ticaret antlaşmasını imzalatabilmek için M. Reşid Paşa'yı kandıracağını düşünüyordu. Neticede İngiltere'nin teklif ettiği şekilde bir ittifakın kabul edilmemesi görüşü ağırlık kazandı. M. Reşid Paşa'ya da antlaşmayı imzalamadan geri dönmesi, imzaladıysa bile hemen Londra'dan ayrılıp İstanbul'a dönmesi emri verildi¹⁴⁶. Bu olay, Lord Ponsonby'nin padişah ve Babıâli üzerindeki nüfuzunu kaybetmesine yol açtı¹⁴⁷. İngiliz subaylarının talebi ardından, ani bir karar değişikliğiyle bunlardan vazgeçilmesinde, ittifak antlaşması sebebiyle İngiltere'ye duyulan tepkinin önemli derecede etkisi oldu.

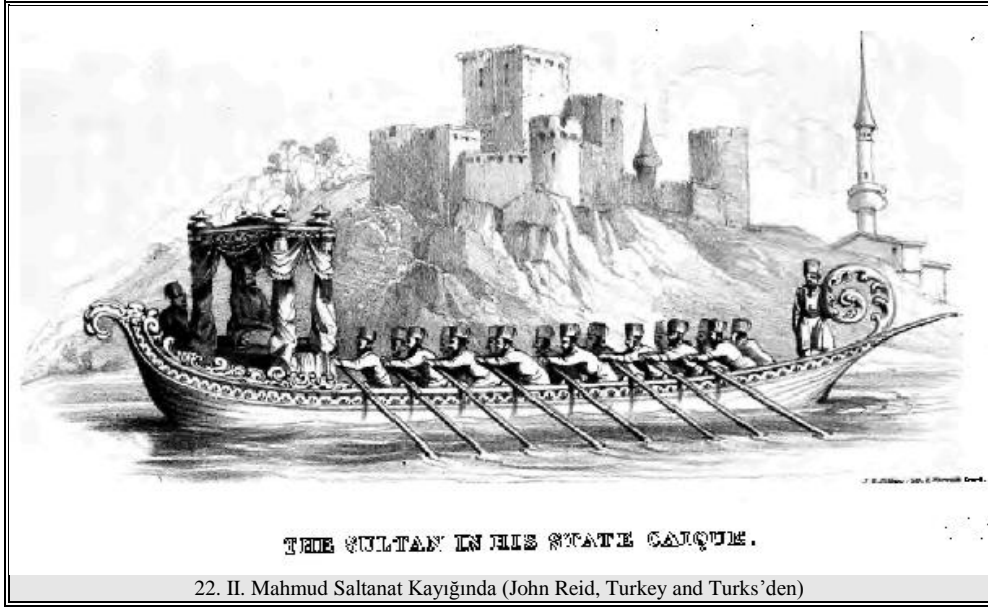
---

¹⁴⁴ Puryear, *age.*, s. 100-104; Letitia W. Ufford, *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007, s. 79.

¹⁴⁵ Lord Palmerston ve M. Reşid Paşa görüşmeleri sonrasında ortaya çıkan üç maddelik ittifak antlaşması taslağının tam metni için bk. NA, FO, 78/354, nr. 99, ek. 1.

¹⁴⁶ BOA, HAT, nr. 20596, 05 Mart 1839; BOA, HAT, nr. 20560, 31 Mart 1839; BOA, HAT, nr. 20602. A, 05 Nisan 1839; Kaynar, *age.*, s. 148-151; Baysun, *agm.*, s. 732; Webster, *age.*, s. 614. M. Reşid Paşa'nın ittifak antlaşması hususundaki faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Dönmez, *agm.*, s. 4-5.

¹⁴⁷ S. K. Pavlowitch, "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838", *The Slavonic and East European Review*, XXXVIII/90, London 1959, s. 154; Puryear, *age.*, s. 104.

22. II. Mahmud Saltanat Kayığında (John Reid, Turkey and Turks'den)

Bu sırada İngiltere'den umudunu kesen II. Mahmud, Mısır valisine karşı savaş hazırlıklarına başlanması emrini verdi¹⁴⁸. Diğer yandan Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye, padişahı savaştan uzak tutmasına yönelik talimatlar gönderiyordu¹⁴⁹. Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby'den Babiâli'ye açıkça M. Ali Paşa saldırıda bulunursa İngiltere'nin Osmanlı'yı savunacağını; padişahın saldırması hâlinde İngiltere'nin yardım etmeyeceğini bildirmesini istedi¹⁵⁰. Lord Ponsonby de savaşın önlenmesi, hiç değilse bir süre için ertelenmesi, için Nuri Efendi'yle görüşüyordu. Nuri Efendi, İngiltere'nin teklif ettiği antlaşmanın M. Reşid Paşa'nın yapmayı düşündüğünden çok uzak olduğunu, II. Mahmud'un statükoyu değiştirmek istediğini, ancak antlaşmanın bunu sağlamadığı gibi, hareket alanlarını da kısıtladığını söyledi¹⁵¹. Buna rağmen Lord Ponsonby, antlaşmanın kabulünü sağlamak amacıyla Nuri Efendi'yle görüşmelere devam etti. Lord Ponsonby, antlaşmanın reddedilmesini A. Fevzi Paşa'nın ve Nuri Efendi'nin muhalefetine bağlıyordu¹⁵². Bu yüzden elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla Babiâli'ye, antlaşmanın Osmanlı Devleti yararına olduğunu, A. Fevzi Paşa'nın ve Nuri Efendi'nin Rusya'nın isteğiyle bu işe engel

¹⁴⁸ NA, FO, 78/354, nr. 59, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Mart 1839. Ocak ve Şubat 1839'da Babiâli'de yapılan toplantılarda Mısır valisiyle savaş konusu görüşüldü. Bu toplantılar sonucunda, M. Ali Paşa'ya karşı muhtemel bir savaşta kullanılmak üzere asker toplanılmasına ve savaş konusunda Avrupa elçileriyle görüşülmesine karar verildi. Subaşı, *agt.*, s. 39.

¹⁴⁹ PB, GRE/E/481/8/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Mart 1839.

¹⁵⁰ NA, FO, 195/155, nr. 38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Mart 1839.

¹⁵¹ NA, FO, 78/354, nr. 88, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Nisan 1839.

¹⁵² NA, FO, 78/354, nr. 99, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Nisan 1839.

olduğunu bildiğini ve bu iki kişiyi azlettirinceye kadar uğraşacağını bildirdi. Nuri Efendi de buna dair tüm yazışmaları II. Mahmud'a sundu. II. Mahmud, İngiltere'nin ittifakta ısrar edeceğinden kaygılıydı¹⁵³.

II Mahmud'un uzun süredir devam eden sağlık sorunları, son dönemde iyice artmıştı¹⁵⁴. Bu durum padişahı, Lord Palmerston'un tavsiye ettiği gibi reformların meyve vermesini beklemek için uzun yıllar beklemek hususunda daha da isteksiz yaptı.

Bu esnada Lord Ponsonby Babıâli'yi çatışmadan uzak durulması konusunda ikna etmeye çalışıyordu; bu doğrultuda İbrahim Paşa'yla çatışma ihtimali bulunan Hafız Mehmed Paşa ordusunun geri çekilmesini Babıâli'den talep etti. Ancak bu çabalar bir sonuç vermedi. Bir süre sonra Osmanlı ordusunun Fırat'ı geçtiği (21 Nisan 1839) haberleri Londra'ya ulaştı. Lord Palmerston, bir çatışma çıkması hâlinde İngiltere ve Fransa donanmalarının buna müdahale edeceği uyarısında bulunuyordu. M. Reşid Paşa bu şartlar altında İstanbul'a dönmekten vazgeçerek Paris'e gitmeye karar verdi¹⁵⁵. Kısa bir süre sonra Lord Ponsonby, savaşın artık kaçınılmaz olduğunu ve Osmanlı'nın kaybetme olasılığının çok yüksek olduğunu Londra'ya bildirdi¹⁵⁶. İki gün sonra II. Mahmud, Nuri Efendi'ye ve A. Fevzi Paşa'ya Lord Ponsonby ile görüşme talimatı verdi. Nuri Efendi görüşmede M. Ali Paşa'nın padişaha karşı giriştiği yanlış hareketleri hatırlatarak İngiliz hükûmetinin bu durum karşısında ne yapılmasını tavsiye ettiğini sordu. İngiltere'nin statükonun korunmasını tavsiye ettiğini, statükonun da Osmanlı'ya zararı açıkken bu tavsiyeye uymalarının nasıl beklediğini sordu. Lord Ponsonby, İngiltere'nin Osmanlı bağımsızlığına önem verdiğine dair açıklamalarda bulunmaya çalıştıysa görüşmeden bir sonuç çıkmadı. Lord Ponsonby buradan "*Sultan kendini statükoyu korumaya zorlayan kişilerden gerçekten de çok rahatsız*" olduğu sonucunu çıkardı¹⁵⁷. Aynı gün Mac. Guffog, Hafız Mehmed Paşa'nın kendi ordusunun, İbrahim Paşaninkinden üstün olduğuna dair raporlar gönderdiğini, padişahın kendini iyice içkiye verdiğini ve savaşın artık

¹⁵³ BOA, HAT, nr. 20567, 25 Nisan 1839.

¹⁵⁴ PB, GRE/E/378/161, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, Mayıs 1839; Mustafa Nuri Paşa, *age.*, IV, s. 275; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 105.

¹⁵⁵ NA, FO, 78/353, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 18 Mayıs 1839; Kaynar, *age.*, s. 156.

¹⁵⁶ NA, FO, 78/355, nr. 120, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Mayıs 1839.

¹⁵⁷ NA, FO, 78/355, nr. 122, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1839.

kaçınılmaz olduğunu Lord Ponsonby'ye bildirdi¹⁵⁸. Gerçekten de II. Mahmud, savaş konusunda kesin kararını vermişti. Çünkü mevcut durumu kendi kişisel iktidarı ve genelde Osmanlı hanedanı bakımından sürdürülemez buluyordu. Savaş için kendi kişisel hazinesindeki altın eşyaları bile elden çıkarmayı göze aldı. Babıâli de savaş kararını destekliyordu¹⁵⁹. II. Mahmud, her şeye rağmen İngiltere desteğinin ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bu sebeple özel sekreteri Said Bey'i Lord Ponsonby'ye gönderdi. Nuri Efendi gibi, Said Bey de İngiltere'yi yanlarında görmek istediklerini ve M. Ali Paşa'nın yaptıkları karşısında sessiz kalmalarının mümkün olmadığını ifade etti¹⁶⁰.

Hastalığı iyice ilerleyen II. Mahmud, ölmeden önce M. Ali Paşa'yla hesaplaşmakta kararlıydı. Çünkü yalnızca böyle bir çatışmanın, büyük güçleri harekete geçirebileceğini biliyordu¹⁶¹. Bu sırada Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye her ne pahasına olursa olsun savaşı engellemesine yönelik talimatlar gönderiyordu. 20 Haziran 1839'da ona şunları yazmıştı: “*Allah aşkına sultanı durdur! Sultan, M. Ali'ye saldırırsa kendi kendini yıkmış olacak. Sadece aptallık ve kendini kaybetme sultanı böyle delice bir işi yapmaya itebilir. Çünkü M. Ali'ye saldırmak deliliktir.*” Lord Palmerston muhtemel bir çatışmayı önlemek amacıyla İngiliz ve Fransız donanmalarını duruma müdahale için harekete geçirmeyi ve M. Ali Paşa'yı Mısır dışındaki tüm Osmanlı topraklarını boşaltmaya zorlamayı planlıyordu¹⁶². Bunun için Lord Ponsonby'ye ve Akdeniz'deki İngiliz donanması kumandanı Amiral Stopford'a, gerektiği durumda padişahı korumak üzere her türlü tedbiri alması emrini de verdi. Çünkü 1833'te olduğu gibi, Rusların yeniden İstanbul'a çağrılmasını istemiyordu¹⁶³.

Barışı korumak adına bir şeyler yapmak için artık çok geçti. Fırat'ı geçen Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa ordusuyla karşı karşıya geldi. Nizip'te yapılan savaşta (24 Haziran 1839) Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı. Bundan bir hafta sonra da II. Mahmud vefat etti ve yerine 16 yaşındaki oğlu

¹⁵⁸ PB, GRE/E/378/155–158, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1839. II. Mahmud vefat ettikten sonra İngiliz gazetelerinde, aşırı içki içmesinin ölümüne sebep olduğuna dair söylentiler yer almıştı. *The Satirist; or, The Censor of The Times*, nr. 384, 25 Ağustos 1835, s. 270.

¹⁵⁹ PB, GRE/E/150/B/39, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1839.

¹⁶⁰ NA, FO, 78/355, nr. 126, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1839.

¹⁶¹ Webster, *age.*, II, s. 616, 625.

¹⁶² PB, GRE/E/481/8/13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Haziran 1839.

¹⁶³ NA, FO, 195/156, gizli, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Haziran 1839; NA, FO, 195/156, gizli, ek. 1, Palmerston'dan İngiliz Donanma Komutanlığına, 25 Haziran 1839.

Abdülmecid (1839–1861), yeni Osmanlı padişahı olarak tahta geçti¹⁶⁴. Bundan hemen sonra Kaptan-ı Derya A. Fevzi Paşa Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa teslim etti¹⁶⁵. Böylece Osmanlı Devleti 1833 yılından sonra ikinci defa çöküşün eşiğine gelmiş bulunuyordu.

V. MODERNLEŞMEDE YENİ YOL HARİTASI: TANZİMAT

Osmanlı Devleti'nde bütün bu olağanüstü gelişmeler yaşanırken, M. Reşid Paşa Londra ve Paris arasında gidip gelmiş, İstanbul'a dönüp dönmek konusunda kararsız kalmıştı. İttifak antlaşması görüşmelerinde yaşadığı başarısızlık ve Abdülmecid'in tahta geçmesiyle güç dengelerinde yaşanan değişim, İstanbul'u onun için son derece tehlikeli bir yer hâline getirmişti. Ancak diğer yandan Nizip Savaşı ile ortaya çıkan felaket, bir yönüyle ona uzun süredir planlarını yaptığı geniş çaplı bir reform programını, yani Tanzimat'ı uygulayabilmesi için yeni fırsat kapıları hazırlamaktaydı.

A. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Reformlarına Dair Düşünceleri

M. Reşid Paşa, Lord Palmerston'u Mısır valisine karşı bir ittifak antlaşmasına ikna edemeyeceği kesinleştikten sonra, Fransız hükûmetini ve kamuoyunu Osmanlı lehine çevirebilmek için Paris'e gitmeye karar verdi¹⁶⁶. Buradaki çalışmalarından sonra doğrudan İstanbul'a dönmeyi planlıyordu. Bu yüzden Londra'dan ayrılmadan Lord Palmerston'la görüştü. Lord Palmerston bu konuşmada ondan, Mısır valisiyle bir çatışma çıkması veya o günlerde Londra'da Şark Meselesiyle ilgili yapılması üzerinde tartışılan konferansın gerçekleşmesi durumunda tekrar Londra'ya gelmesini istedi¹⁶⁷.

¹⁶⁴ NA, FO, 78/356, nr. 169, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Temmuz 1839; NA, FO, 78/356, nr. 163, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Temmuz 1839; *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, 11 Temmuz 1839, s. 1; Kutluoğlu, *age.*, s. 139; Rodkey, *age.*, s. 104; McGregor, *age.*, s. 116. Nizip Savaşı'yla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Moltke, *age.*, s. 291–333; Tükin, *age.*, s. 253–254; Armaoğlu, *age.*, s. 211; Anderson, *age.*, s. 113; Yalçınkaya, “III. Selim ve II. Mahmud”, s. 654–655. II. Mahmud'un vefatıyla ilgili ayrıca bk. Gültekin Yıldız, “Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadim ve Cedid Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülüsü”, *Türklük Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II)*, 20, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 339–353.

¹⁶⁵ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1013–1014; Tükin, *age.*, s. 255; Anderson, *age.*, s. 114; Augustus G. Stapleton, *Intervention and Non-Intervention or the Foreign Policy of Great Britain (1790–1865)*, John Murray, London 1866, s. 63.

¹⁶⁶ NA, FO, 78/383, 16 Mayıs 1839.

¹⁶⁷ BOA, HAT, nr. 48177, 04 Haziran 1839; Kaynar, *age.*, s. 153–156.

M. Reşid Paşa, Paris'e ulaştıktan sonra A. Fethi Paşa'yla birlikte, gazetelerde Osmanlı lehine yazılar çıkartmak gibi, kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmek için çeşitli faaliyetlerde bulundu. Fransa kralıyla ve hükûmet üyeleriyle görüşmeler yaptı. İstanbul'da durumun kritikleştiği ve bir savaşın an meselesi olduğu haberlerinin Paris'e gelmesi üzerine, İstanbul yolculuğunu erteleyerek buradaki çalışmalarına devam etmeye karar verdi¹⁶⁸. Fakat bu sırada Babıâli'den acilen İstanbul'a dönmesi emrini aldı¹⁶⁹. Yakın dostları ise ona, İstanbul'a dönmemesi gerektiğine; aksi takdirde öldürülebileceğine yönelik mektuplar gönderiyordu. Bu uyarılar yersiz değildi. Gerçekten de Hüsrev Paşa, M. Reşid Paşa'nın öldürülmesi için II. Mahmud'u ikna etmiş durumdaydı¹⁷⁰. Lord Ponsonby de M. Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmak üzere yapılan planlar hakkında Lord Palmerston'u bilgilendirmiş ve onu bu tehlikeye karşı uyarmasını istemişti¹⁷¹.

Bir süre sonra Nizip Savaşı çıkınca M. Reşid Paşa, rotasını Paris'ten tekrar Londra'ya çevirdi¹⁷². Bu esnada cülus töreni için derhâl İstanbul'a dönmesine dair Babıâli'nin talimatını aldı¹⁷³. Böylece dönüş hazırlıklarına başlamak zorunda kaldı. Ancak Londra'dan ayrılmadan önce, İstanbul'a döndükten sonra yapacaklarına zemin hazırlamak için yapması gereken bazı önemli işleri vardı.

M. Reşid Paşa, bir sene önce İstanbul'da geniş çaplı bir reform olan *Tanzimat*'ı başlatma aşamasındayken Londra'ya gönderilmişti. Geçen sürede planları daha da netleşmiş ve reform düşünceleri olgunlaşmıştı. II. Mahmud'un iktidardan ayrılması planlarını uygulamak için eskiye göre daha uygun bir zemin ortaya çıkarabilir ya da yeni dengelerden sonra değişimin önü diğerleri tarafından tamamen kapatılabildi. Bu yüzden bu konu henüz belirsizliğini korurken Londra'dan ayrılmadan İngiliz politikacıların desteğini almak istedi. Lord Palmerston'la 10 Ağustos'ta yaptığı son görüşmede ona, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve yapılması gereken reformlara

---

¹⁶⁸ BOA, HAT, nr. 48212. A, 08 Haziran 1839; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 4, lef. 1, 18 Haziran 1839; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 4, lef. 2, 18 Haziran 1839; Baysun, *agm.*, s. 733.

¹⁶⁹ NA, FO, 78/356, nr. 151, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Haziran 1839.

¹⁷⁰ Kaynar, *age.*, s. 161; Esmer, *age.*, s. 149-150; Subaşı, *agt.*, s. 62.

¹⁷¹ NA, FO, 78/333, nr. 264, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Aralık 1838.

¹⁷² BOA, İ. HR, nr. 21, 30 Ekim 1839.

¹⁷³ Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1023; Baysun, *agm.*, s. 733. M. Reşid Paşa'nın Londra'dan İstanbul'a dönüşünü ertelemesiyle ilgili ayrıca bk. Ufford, *age.*, s. 79.

dair bir memorandum hazırladığını açıkladı. Lord Palmerston, bu memorandumla çok ilgilendi ve ayrılmadan önce kendine mutlaka bunu kendisine göndermesini istedi¹⁷⁴.

II. Mahmud'un ölümü, M. Reşid Paşa'ya düşüncelerini serbestçe açıklama fırsatı vermişti. Dönüş hazırlıklarını tamamlayan M. Reşid Paşa, Londra'dan ayrılacağı gün İngiliz Dışişleri Bakanlığına söz konusu memorandumunu ilettili. Burada, kısa bir süre sonra ilan edilecek Tanzimat Fermanı'nı haber verilmekte; Osmanlı Devleti'nin sorunları, sebepleriyle ortaya konulmakta ve bunların çözüm yolları üzerinde durulmaktaydı. Lord Palmerston'un da benimsediği bir düşünce olan Osmanlı Devleti'nin çökmeye mahkûm bir devlet olmadığı fikri burada da savunulmaktaydı. Ardından Osmanlı halkının reformlara uyum sağlayabilecek bir toplum olduğunu savunan M. Reşid Paşa, II. Mahmud'un şimdiye kadar gerçekleştirdiği reformları gösteriş amacıyla yaptığını öne sürmekteydi. Bu ve yeni oluşturulan kurumlar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmekteydi:

“Son 13–14 yıldır, reform adıyla övünülerek yapılanlar, herhangi faydalı bir sonucu olmaktan uzak şeylerdi. Bütün bu sahte reformlar, sadece geçmişin zulmüne yeni aşığalamalar eklemeye yaradı... Sultan Mahmud'un taraftarı olduğu yeni kurumlar bazı zorluklarla karşılaştıysa ve başlangıçta tüm bunlar herhangi bir ilerleme sağlayamadan sona erdirildiyse, bunun nedeni Sultanın bunları içleri boş bir şekilde, sadece gösteriş için oluşturmasıydı”¹⁷⁵.

M. Reşid Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu problemleri, iktidarda bulunanların kötü yönetimine bağlıyor, hatta II. Mahmud'u bir despot olarak tanımlıyor, onu yanındakilerin sözlerine aldanarak suçsuz insanları öldürmekle suçluyordu. Bu konuda şunları yazmıştı:

“Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Sultan Mahmud'un zorbalığının giderek ne dereceye ulaştığını Avrupa güçleri iyi bilmektedir. Sultan Mahmud, hiç kimseden bir şey duymak istemedi ve hiç kimsenin tavsiyesini kabul etmedi. Onun için sadece kendisi vardı... Anlayışı doğru hüküm vermekten yoksundu. Herhangi biri, gurur ve kibrini okşayacak şekilde onu överse, bu kişi Sultanın onayından emin olabilirdi. Diğer yandan doğruluğu seven birkaç cesur, onun istediğinden farklı bir düşünceyi ifade etmek isterse ölüm ve mallarına el konulması onun bu korkusuz girişimin bedeli oluyordu”¹⁷⁶.

¹⁷⁴ NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 09 Ağustos 1839; NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'dan Palmerston'a, 11 Ağustos 1839. Lord Palmerston memorandumunu aldıktan sonra, M. Reşid Paşa'ya teşekkür mektubu yolladı. NA, FO, 78/383, Palmerston'dan M. Reşid Paşa'ya, 17 Ağustos 1839.

¹⁷⁵ NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'nın Memorandumu, 11 Ağustos 1839.

¹⁷⁶ Aynı Belge.

Diğer yandan, Osmanlı'nın ancak reformlar yapılarak güçlendirilebileceğini savunuyordu. Mal ve can emniyetinin korunması, insanların mahkemelerde adil yargılanması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin ortak olarak kabul ettiği yasaları benimsemek zorundaydı¹⁷⁷. Bu konuda ise şunları yazmıştı:

*“Bu kanunlar, Avrupa’da kutsal kanunlar olarak benimsenmiştir ve bunlar, Kuran’da da emredilmekte olan, yasalara aykırı olarak vatandaşların öldürülmemesi, vatandaşların servetlerinden mahrum bırakılmamasıyla ilgilidir. Bu nedenle, bir kişi cezası ölüm olan bir suçla suçlanırsa, bu kişi eski ve yeni oluşturulacak kanunlara göre halka açık bir mahkemede yargılanmalıdır. Bu düzenlemeyle artık sanık herhangi alakasız bir şeyden değil sadece mahkemenin vereceği hükümden korkacaktır.”*¹⁷⁸.

Ayrıca bunlara ilave olarak idarî, hukukî ve diğer alanlarda gerek duyulan reformların da yapılması gerektiği düşüncesindeydi¹⁷⁹.

M. Reşid Paşa, aslında burada, uygulamaya koymayı tasarladığı Tanzimat'ı açıklıyor, İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin yardımını istiyordu. Özellikle de Osmanlı'nın çöküşünün engellenmesi için alınması gereken tedbirin geçici çözümlerden ziyade ülke genelinde reformlar yapılması olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Mısır Meselesinin çözümü hususunda Londra'da toplanması düşünülen uluslararası konferansta, Avrupa devletlerinin Abdülmecid'e ve Babıâli'ye reformlar için baskı yapmalarını talep ediyordu.

B. Reform Karşıtlarıyla Mücadele: M. Reşid Paşa'nın Yükselişi

M. Reşid Paşa söz konusu memorandumu verdikten sonra, elçilik tercümanı Agop'u yerine vekil bırakarak İstanbul'a doğru hareket etti¹⁸⁰. Bu sırada Nizip Savaşı'nın gerçekleştiğine dair haberler Londra'ya ulaştı. Lord Palmerston, II. Mahmud'u savaşa Rusya'nın teşvik ettiğine inanıyor; onun İngiltere'ye ve Fransa'ya

¹⁷⁷ Aynı Belge. M. Reşid Paşa memorandumunun orijinali ve tam metin Türkçe çevirisi için bk. Dönmez, *agm.*, s. 7–20. Fransızca tam metni için ayrıca bk. F. Stanley Rodkey, “Reshid Pasha's Memorandum of August 12, 1839”, *The Journal of Modern History*, II/ 2, s. 251–257; Bailey, *age.*, s. 271–276. M. Reşid Paşa'nın söz konusu memorandumuyla ilgili ayrıca bk. Şerif Mardin, “Tanzimat Fermanı'nın Manası: Yeni Bir izah Denemesi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 93–95; Subaşı, *agt.*, s. 117-121.

¹⁷⁸ NA, FO, 78/383, M. Reşid Paşa'nın Memorandumu, 11 Ağustos 1839.

¹⁷⁹ Aynı Belge.

¹⁸⁰ *Takvim-i Vekayi*, nr. 185, 25 Eylül 1839, s. 1.

güvenmek yerine Rusya'ya aldanarak “*aptalca*” davrandığını düşünüyordu¹⁸¹. Buna rağmen Lord Ponsonby'ye ve Amiral Stopford'a padişahın talep etmesi şartıyla donanmayı İstanbul'a getirmeleri talimatını verdi. Avrupa devletleri temsilcileriyle görüşerek savaşı durdurmak istiyordu. M. Reşid Paşa'nın İstanbul'da bulunacak olmasından ise çok memnundu. Çünkü böyle karışık bir ortamda onun bilgisi ve yeteneği olayların kontrol altına alınmasına yardım edebileceğini umuyordu¹⁸².

Bir süre sonra Avrupa devletlerinin İstanbul'daki beş temsilcisi, Babiâli'ye ortak bir nota vererek hükümetlerinin Mısır Meselesini görüştüklerini, bu konuda kendilerine danışılmadan herhangi bir adım atılmamasını istediler¹⁸³. Babiâli, buna olumlu yanıt vererek, yardım ve destek beklendiğini bildirdi¹⁸⁴.

Ortaya çıkan tüm bu olumsuz gelişmeler Lord Palmerston'u Osmanlı'yı reformlarla güçlendirmek planlarından vazgeçmemişti; Bu doğrultuda beş büyük Avrupa devletini, Osmanlı'nın bağımsızlığını en azından on yıllık bir süre için garanti edecek bir antlaşmaya razı etmeyi planlıyordu. Böyle bir antlaşmanın Osmanlı'ya kendini modernleştirmesi için uygun bir zaman kazanma fırsatı tanıyacağına inanıyordu¹⁸⁵. Bu konuda Lord Ponsonby'ye şunları yazmıştı: “*Beş devlet birleşir ve belli bir zaman için Türkiye'yi korumaya yönelik bir antlaşma imzalarsa biz bu eski imparatorluğun tekrar ayakları üzerinde durmasını sağlayabiliriz*”¹⁸⁶.

M. Reşid Paşa, 4 Eylül 1839'da İstanbul'a ulaştı¹⁸⁷. O günlerde Hüsrev Paşa sadrazamlığı ele geçirmiş durumdaydı¹⁸⁸. Son dönemdeki hızlı yükselişini kıskandıran M. Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmak için Abdülmecid'i ikna edebilmenin yollarını arıyordu. Nuri Efendi ve İ. Sarım Efendi de bu işte ona ortaklardı. Hatta M. Reşid Paşa gelmeden, onun hariciye nazırlığı görevinden alınmasına dair bir karar yazısı hazırlamışlardı. Ancak Halil Rıfat Paşa ile Rıza Paşa, buna karşı çıkararak Hüsrev

¹⁸¹ PB, GRE/E/481/8/19–20, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Temmuz 1839.

¹⁸² PB, GRE/E/481/8/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Temmuz 1839.

¹⁸³ NA, FO, 78/357, nr. 194, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1839.

¹⁸⁴ NA, FO, 78/358, nr. 231, ek. 1, Babiâli'den Avrupa Elçilerine, 22 Ağustos 1839.

¹⁸⁵ PB, GRE/E/481/8/21–22, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Ağustos 1839.

¹⁸⁶ PB, GRE/E/481/8/24, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Ağustos 1839.

¹⁸⁷ NA, FO, 78/358, nr. 243, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1839; *Takvim-i Vekayi*, nr. 185, 25 Eylül 1839, s. 1.

¹⁸⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, 11 Temmuz 1839; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 86.

Paşa'yı bu kararı imzalamaktan vazgeçirdiler¹⁸⁹. II. Mahmud'un Batı tarzında yetiştirdiği Abdülmecid, onu himayesine aldı ve hariciye nazırlığı görevinde kalmasını sağladı¹⁹⁰. Abdülmecid, uzun süredir Avrupa'da bulunan ve Avrupalı devlet adamlarıyla güçlü bağlantılar kuran M. Reşid Paşa'ya ihtiyacı olduğunu biliyordu¹⁹¹.

M. Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığında kalacağı kesinleştikten sonra, Lord Ponsonby ile yaptıkları görüşmede mevcut durumu değerlendirdiler. M. Reşid Paşa, Rusya'nın planlarından şüpheleniyor, Fransa'nın da Osmanlı'ya desteğinde samimi olmadığını düşünüyordu. Buna karşılık İngiltere'nin ve Avusturya'nın izleyecekleri politikaya güveniyordu. Lord Ponsonby bu görüşmede, Nuri Efendi'nin ve İ. Sarım Efendi'nin son günlerde izlediği Rus yanlısı politikayı ve Suriye'nin M. Ali Paşa'ya verilmesine yönelik tavırlarını gündeme getirdi. M. Reşid Paşa da bu konuda çok rahatsızdı ve gereken tedbirleri alma kararlılığındaydı¹⁹². Gerçekten de bu görüşmenin üzerinden iki hafta geçmeden Nuri Efendi ve İ. Sarım Efendi görevlerinden azledildi. Babiâli'nin yönetimi kısa süre içinde, başta M. Reşid Paşa olmak üzere Hüsrev Paşa, H. Rıfat Paşa ve A. Fethi Paşa'nın eline geçti. Hüsrev Paşa, çıkarlarının İngiliz politikasını desteklemekte olduğu konusunda ikna edilerek bu gruba dâhil edilebilmişti. Lord Ponsonby, bu gelişmeyi: "*Bu üçü, hâlihazırda, Reşid Paşa'nın sistemine göre hareket etmek hususunda birleşmiş durumdadır.*" Sözleriyle ifade etti¹⁹³.

Babiâli'nin yönetiminin reformcu grubun eline geçmesini sağlayan bu operasyon çok kolay gerçekleşmedi. Rusya, Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan vasıtasıyla M. Reşid Paşa ve diğer reform taraftarlarını görevlerinden aldırarak Akif Paşa, Said Paşa ve Nazif Paşa'yı yönetime getirtmek için teşebbüste bulundu¹⁹⁴. Fakat Halil Rıfat Paşa ve A. Fethi Paşa, Bezmiâlem Sultan üzerinden yürütülmeye çalışılan bu entrika konusunda Abdülmecid'i uyardı. Böylece reform karşıtları amaçlarına

¹⁸⁹ NA, FO, 78/358, nr. 243, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Eylül 1839. Mehmed Selahaddin ve Kaynar'ın bildirdiğine göre M. Reşid Paşa, Abdülmecid'in huzuruna çıkacağı sırada, ona bir tezkere vererek hazır padişahın yanına gitmişken bunu da vermesini rica etmişti. Hüsrev Paşa, bu yazısında onun öldürülmesini talep etmekteydi. Mehmed Selahaddin, *age.*, s. 21-22; Kaynar, *age.*, s. 161, 166; Baysun, *agm.*, s. 733; Rasim, *age.*, s. 197-198.

¹⁹⁰ Kaynar, *age.*, s. 161.

¹⁹¹ Subaşı, *agt.*, s. 50, 52.

¹⁹² NA, FO, 78/358, nr. 249, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Eylül 1839.

¹⁹³ NA, FO, 78/358, nr. 257, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

¹⁹⁴ NA, FO, 78/358, nr. 258, ek. 1, Roussin'den Ponsonby'ye, 192 Eylül 1839; NA, FO, 78/358, nr. 258, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

ulaşamadı¹⁹⁵. M. Reşid Paşa'ya karşı bu son oyunu da bozulan Akif Paşa, Kocaeli valiliğine getirilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı¹⁹⁶.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Hüsrev Paşa İngiliz elçisine, reform karşıtlarının M. Reşid Paşa'nın da içinde bulunduğu gruba yönelik bir darbe planladıklarını, böyle bir durumda İngiltere'nin kendilerini destekleyip desteklemeyeceklerini sordu. Lord Ponsonby, Osmanlı hükûmetine karşı ciddî bir darbe hazırlığı olabileceğine pek ihtimal vermiyordu. Bununla birlikte Hüsrev Paşa'ya, İngiliz donanmasının gerektiğinde kendilerini koruyacağı bildirdi. Lord Palmerston da durumu öğrendiğinde İngiliz donanması komutanı Stopford'a, M. Reşid Paşa'ya ve diğerlerine karşı bir müdahale olduğunda tereddüt etmeden İstanbul'a gitmesi talimatını verdi¹⁹⁷. Bu da İngiliz hükûmetinin, M. Reşid Paşa'nın giriştiği reform hareketine desteğinin sadece teşvik edici sözlerden ibaret olmadığını, gerektiğinde bu uğurda askerî müdahaleyi bile göze aldıklarını göstermekteydi.

Lord Ponsonby, son dönemde Saray-Babıâli ilişkilerindeki son durumu şu şekilde değerlendirmekteydi:

*“Reşid Paşa, kendi fikrini ve sistemini desteklemesi konusunda Halil Rıfat Paşa'yı tam olarak kazandı. Halil Rıfat Paşa'nın Sultanla doğrudan bağlantısı var. O, Reşid'e sarayın yönetim işlerine sürekli olarak müdahalesine bir son vermesi hususunda yardım etti... Sultan Mahmud zamanında saray, her şeydi. Genç sultan, artık etrafındakilerin tavsiyelerini dinlememeyi ve onlara danışmamayı kabul etti”*¹⁹⁸.

M. Reşid Paşa bu hususta, Abdülmecid'le bizzat görüşmüş ve kendi annesi dahi olsa devlet işlerine, bakanları dışında hiç kimseye danışmaması gerektiğini söylemişti. Padişah da bu konuda ona söz vermişti. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'nın bu

¹⁹⁵ Webster, *age.*, II, s. 656.

¹⁹⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 186, 28 Ekim 1839, s. 2; NA, FO, 78/358, nr. 257, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839; Ahmed Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1024; Şeref, *age.*, s. 21; Koloğlu, *age.*, s. 124. Akif Paşa, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra rüşvet aldığı gerekçesiyle yargılanmış ve suçlu bulunarak Edirne'ye sürülmüştür. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1050; Şeref, *age.*, s. 21; Musa Çadircı, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840–1856)”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İncılık-Mehmet Seyitdanhoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 134–135.

¹⁹⁷ NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ekim 1839; NA, FO, 78/388, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 03 Kasım 1839; NA, FO, 195/158, nr. 162, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Kasım 1839.

¹⁹⁸ NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ekim 1839.

hareketini, hiç kimsenin Türkiye'deki birinden beklemeyeceği ölçüde büyük bir “cesaret işi” olarak nitelendirmekteydi¹⁹⁹.

Bu şekilde düşmanlarını kendi tarafına çeken veya yönetimden uzaklaştıran M. Reşid Paşa, Abdülmecid'in ve İngiltere'nin de desteğini alarak, uzun zamandır tasarladığı reform programını hayata geçirme fırsatı yakaladı.

C. Tanzimat Fermanı: Hazırlık ve İlan

Yerli ve yabancı tarihçiler, Tanzimat Fermanı'nın hazırlanışında İngiltere'nin etkisi ya da baskısı olup olmadığı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Roderic H. Davison²⁰⁰, Frank E. Bailey²⁰¹ ve İlber Ortaylı²⁰² Tanzimat'ta İngiliz politikacıların baskısı, yönlendirmesi ya da doğrudan katkısı olmadığı görüşündedir. Buna karşılık Virginia, H. Aksan, Abdülkadir Özcan²⁰³ ve Letitia W. Ufford²⁰⁴ gibi tarihçiler, fermanın hazırlanışında İngiltere'nin ya da dolaylı olarak İngiliz Elçisi Lord Ponsonby'nin katkısı olduğu düşüncesindedir. John Reid, M. Reşid Paşa'nın ferman metnini İstanbul'a dönmeden önce Paris'te tuttuğu notlardan oluşturduğu, ferman metninin Fransızca hazırlandığı, sonradan Türkçeye çevrildiği görüşündedir. Ayrıca Reid, fermanın içeriğinde yoğun bir Fransız etkisinin göze çarpmakta olduğunu öne sürmektedir²⁰⁵. Karal ise bu farklı görüşlerden birini desteklemekten kaçınmakta ve daha çok Tanzimat Dönemi'nde Batı etkisinin olup olmadığı konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır²⁰⁶.

Tanzimat Fermanı nasıl ve hangi şartlarda hazırlandı? sorusuna objektif yanıt verebilmek için, M. Reşid Paşa İstanbul'a döndükten sonra yaşanan olayları,

¹⁹⁹ NA, FO, 78/359, nr. 263, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Ekim 1839.

²⁰⁰ Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s. 47. Davison diğer bir eserinde Lord Palmerston'un Lord Ponsonby'ye söylediği “*Hatt-ı Şerif'iniz büyük bir politika başarısıydı.*” sözünün İngilizlerin M. Reşid Paşa ve diğerlerini ne derece baskı altında tuttuğunu gösterdiğini öne sürmektedir. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 122.

²⁰¹ Bailey, *age.*, s. 185-186, 189-190.

²⁰² Ortaylı, *age.*, s. 86.

²⁰³ Özcan, “II. Mahmut”, s. 39.

²⁰⁴ Ufford, *age.*, s. 79.

²⁰⁵ Reid, M. Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı hazırlarken yoğun bir şekilde Fransa/Fransızlardan etkilendiğini öne sürmektedir. Ona göre sadece fermanın orijinali Fransızca değildi. İçeriği de Fransız düşünce, kanun ve usulünden etkilenmişti. Tanzimat Fermanı'nın ilân ediliş tarzı da Osmanlı geleneğinde bulunmuyordu. Reid'e göre Tanzimat Fermanı M. Reşid Paşa'nın eseri idi; ancak içindeki hiçbir şey Türk'e ait değildi; tümüyle Fransız'dı. Ayrıntılı bilgi için bk. Reid, *age.*, s. 73-74.

²⁰⁶ Karal, Tanzimat Fermanı'nın değilse bile Tanzimat Dönemi'nin yabancı müdahalesiyle dolu olduğu konusunda kesin bir kanaate sahiptir. Karal, *agm.*, s. 81-82.

Tanzimat'ın ilanı sırasında ve sonrasındaki gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

Daha önce açıklandığı gibi Dâhiliye Nazırı Akif Paşa, 1838 yılında M. Reşid Paşa'yı görevden aldirmek ve reformların yapılmasını engellemek istemiş; ancak başarılı olamamıştı. Akif Paşa, M. Reşid Paşa 1839'da İstanbul'da döndükten sonra bir kez daha sahneye çıktı ve onu iktidardan uzaklaştırmak için hareket geçti. Ancak M. Reşid Paşa, Babiâli'nin yönetimi konusunda yaşanan güç mücadelesinde, Avrupa'da kazandığı deneyimle ve Batılı devlet adamlarıyla, özellikle de Lord Palmerston'la, kurduğu bağlantı sebebiyle ikinci kez galip çıktı. Akif Paşa'nın uzaklaştırılması, reformların önündeki çok önemli bir engelin kaldırıldığı anlamına geliyordu.

Diğer yandan, M. Reşid Paşa'nın Nizip Savaşı sonrası İstanbul'a döndüğü günlerde, yönetim şeklini ve reform anlayışını sert bir şekilde eleştirdiği II. Mahmud vefat etmiş ve dolayısıyla iktidardan tamamen uzaklaşmış durumdaydı. Ayrıca Mısır Meselesinde dönülemez bir yola girilmiş ve bu savaşla birlikte adeta uzun zamandır Osmanlı'nın bağırında büyüyen bir çıban patlatılmıştı.

Mısır Meselesi, İngiltere'nin, padişahı ve Babiâli'yi çeşitli hususlarda ikna edebilmek için kullandığı en büyük kozlardan biri olmuştu. Bu koz bu kez, M. Reşid Paşa için tasarlamakta olduğu reformları uygulamaya koyabilmesine yarayacak bir silaha dönüşecekti. Osmanlı'nın ordudan ve donanmadan yoksun olduğu, tahta tecrübesiz Abdülmecid'in geçtiği ve Osmanlı'nın kaderinin büyük devletlerin elinde bulunduğu bir sırada, başta Hüsrev Paşa olmak üzere birçok Osmanlı yöneticisi "*Reşid Paşa'nın sistemine göre hareket etmek hususunda birleşmek*"²⁰⁷ konusunda fikir birliğine varmış durumdaydı. Bunların birçoğu reform karşıtı olmalarına rağmen, devleti içine düştüğü gaileden ancak M. Reşid Paşa'nın kurtarabileceğine inandıkları için onun isteklerini, geçici de olsa, kabul etmekten bir başka çare bulamıyorlardı²⁰⁸. M. Reşid Paşa, eğer Nizip Savaşı çıkmasaydı ve II. Mahmud ölmeseydi, İstanbul'a

²⁰⁷ NA, FO, 78/358, nr. 257, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Eylül 1839.

²⁰⁸ M. Reşid Paşa'ya destek veriyor gibi görünenler dâhil birçok Osmanlı yönetici aslında Tanzimat Fermanı'na karşıydı. Ancak Mısır Meselesinin çözümünde İngiltere'ye ihtiyaç olduğu için, fermana itiraz etmemişlerdi. Bu sırada, Mısır Meselesi bitirildikten sonra fermanın iptal edilebileceğini, hatta M. Reşid Paşa'nın ortadan kaldırılabilceğini hesap etmekteydiler. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, (Yay. haz. Cavit Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 7. Aynı konuda ayrıca bk. Subaşı, *agt.*, s. 124.

döndüğünde hiç şüphesiz hoş karşılanmayacaktı. Ancak koşullar her şeyi onun lehine çevirmişti.

Tüm bu gelişmeler, reformların uygulamaya konulması için uygun bir zemin ortaya çıkartmıştı. Bunu görmekte gecikmeyen M. Reşid Paşa, Avrupa devletlerinin Mısır Meselesiyle ilgili bir “*Tanzimat*”²⁰⁹ yapmak için bir toplantı tasarladığı bir sırada, kendi reform anlayışına göre şekillendirdiği Tanzimat-ı Hayriye’yi, padişaha kabul ettirmeyi planlamaktaydı. İstanbul’a geldikten sonra bu konuda ilk danıştığı kişilerden biri İngiliz Elçisi Lord Ponsonby oldu. M. Reşid Paşa, bir buçuk sene önce ticaret antlaşması için bir araya geldiklerinde de İngiliz elçisine, “*yönetimin çeşitli kademelerinde gerçekleştirmeyi tasarladığı reform planları*”nı açıklamıştı. Lord Ponsonby de bunları çok beğenmiş ve başarılı olabileceklerine inandığını dile getirmişti²¹⁰.

M. Reşid Paşa, Eylül 1839’da, yakın bir adamını İngiliz elçisine göndererek “*Osmanlı’da, yaşam ve mülkiyet hakkı güvenliğinin verilmesi hususunda bazı tedbirler almak konusunda istekli olduğunu*” ve tavsiyelerini istediğini bildirdi. Ancak Lord Ponsonby’nin, içinde bulunulan kritik dönemde, böyle önemli meselelerde girişimde bulunulmasının doğru olup olmayacağı hususunda tereddütleri vardı. Bu yüzden M. Reşid Paşa’ya, “*istenmeyen bir sonuç*”la karşılaşmamak için enerjik, fakat dikkatli olmasını tavsiye etti. Lord Ponsonby’ye göre padişahın gücüyle ve halkın da onayı alınarak bazı acil konuların halledilmesi gerekiyordu. Bu acil konular arasında, Osmanlı valilerinin sivil ve askerî yetkilerinin birbirinden ayrılması, Baltalimanı Antlaşması hükümlerinin uygulanması, vergi toplanmasına ve memurlara dair düzenlemeler yapılması, Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında mülkiyet dokunulmazlığın yerleştirilmesi yer almaktaydı²¹¹.

Uzun süredir İstanbul’da bulunan ve gerek Rus elçiliği gerekse Babıâli içinde ne tür entrikalar döndüğünü iyi bilen Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa’nın böyle bir işe kalkışarak mevcut durumda nasıl bir risk aldığını ve başına neler gelebileceğini iyi biliyordu. Ancak M. Reşid Paşa bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almıştı. Çünkü ona

---

²⁰⁹ M. Reşid Paşa, Mısır Meselesinin çözüme kavuşturulması amacıyla Avrupa devletlerinin gerçekleştirmeyi planladığı toplantı hakkında yazılarında Mısır Meselesiyle ilgili “*tanzimat meselesi*” ifadesini kullanmaktaydı. BOA, HAT, nr. 48229, 28 Haziran 1839.

²¹⁰ NA, FO, 78/331, nr. 119, Ponsonby’dan Palmerston’a, 10 Mayıs 1838.

²¹¹ NA, FO, 78/359, gizli, Ponsonby’dan Palmerston’a, 30 Eylül 1839.

göre, Mısır Meselesi çözüldükten sonra, tasarladığı çapta bir reform programını kabul ettirmek için çok geç olacaktı.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sırasında da hazır bulunan Ahmet Lûtfî Efendi'nin eserinde naklettiği bir hatıra, M. Reşid Paşa'nın bugünlerde aldığı riski en çarpıcı bir şekilde ortaya koyar niteliktedir. Buna göre M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı metnini hazırladığı sırada sadece bu işle meşgul oluyordu. Bu esnada kethüdası Topçubaşızâde Salih Bey, önemli bir meseleyi kendisiyle görüşmek için fırsat kolluyor; ancak bir türlü paşanın boş anını yakalayamıyordu. Bunun üzerine, bir gece evinin önünde bekleyerek M. Reşid Paşa'yı kapı önünde yakalayıp maruzatını açıklamak istedi. M. Reşid Paşa'nın Salih Bey'e cevabı "*Efendim sen ne efkârdasın ben ne hâldeyim. Ben yarınki gün bir mühlikedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümîdim yokdur.*" şeklinde oldu²¹². Bu ifadeler, Lord Ponsonby'nin uyarılarının yersiz olmadığını, o sırada Tanzimat Fermanı'nı hazırlamanın paşanın hayatına mal olabilecek derecede ağır bir bedeli olabileceğini göstermekteydi.

Bütün bu güçlüklerle karşın, M. Reşid Paşa çalışmalarına devam etti. Hüsrev Paşa, Halil Rıfat Paşa, padişahın annesinin kâhyası Ali Paşa'yla birlikte "*tebaayı yargılanmadan ölüm cezasından ve malların keyfi bir şekilde müsaderesinden korumaya yönelik bir plan*" üzerinde çalışmaya başladılar. Lord Ponsonby, bu hususlarda adım atılmasının önemini takdir etmekle birlikte, nasıl uygulamaya konulabileceklerini kestiremiyordu. Bu meselenin ucunun nereye kadar uzanacağını bilemediği için ve sonunda kendinin de bundan sorumlu sayılacağını düşünerek bu konuya müdahil olmamaya karar verdi²¹³. Buna karşılık Lord Palmerston ise M. Reşid Paşa'nın reformlar konusunda başarılı olmasını şiddetle arzu ettiğini belirterek, iyi dileklerini ona iletilmesini Lord Ponsonby'den istedi²¹⁴.

M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'nın esasları şekillendiğinde, Abdülmecid'in huzuruna çıkararak hazırladığı taslağı kabul ettirmek için, padişaha izahatlarda bulundu. Bu sırada kullandığı temel argüman, Batılı devlet adamlarının uzun zamandır istediği ve ülkelerinde de uyguladıkları esaslar benimsenmedikçe; yolsuzluk, rüşvet, kötü

---

²¹² Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1029. M. Reşid Paşa Tanzimat Fermanı'nın ilan edileceği gün de hayatıyla ilgili aynı korkuyu yaşamıştı. Bu yüzden evden ayrılmadan önce ailesiyle helalleşmişti. Karal, *agm.*, s. 65.

²¹³ NA, FO, 78/359, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ekim 1839.

²¹⁴ PB, GRE/E/481/8/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.

yönetim, adaletsizlik gibi hususların önüne geçilmedikçe Avrupa'dan yardım alınamayacağıydı. Tanzimat reformlarıyla Osmanlı Devleti'nin liberal ve çağdaş bir sistemi benimseyebileceği ve Batı medeniyetine yaklaşabileceği tüm Avrupa'ya gösterilecekti. Abdülmecid, babasının etkisi ve yetiştirilme tarzı sebebiyle, reformların ülkesinin geleceği için ne kadar önemli olduğunu kavramış biriydi; Osmanlı yöneticilerinden önde gelenlerinin de bu girişime destek vermesi ya da en azından karşı çıkmamaları üzerine, M. Reşid Paşa'nın reform önerilerini kabule ikna oldu. M. Reşid Paşa da bu fırsatın her an elden kaçabileceğini hesaplayarak vakit kaybetmeden ferman taslağını temize çekti ve padişaha onaylattı²¹⁵. Artık sıra Tanzimat Fermanı'nın ilanına gelmişti.

M. Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın ilanı için Gülhane'de yapılacak törenle ilgili daveti yazısı İngiliz elçiliğine 2 Kasım gecesine ulaştı. Lord Ponsonby'nin buna dair ifadelerinden, 3 Kasım'da ilgili hazırlıklardan haberdar olmadığı anlaşılıyordu²¹⁶. Törende başta Sadrazam Hüsrev Paşa olmak üzere Osmanlı yöneticileri, tüm paşalar, şeyhülislâm, ulema, Avrupa elçileri, Yunan patriği, Ermeni patriği ve Fransa kralının oğlu Prens Joniville gibi yabancı misafirler Gülhane'de hazır bulundular. M. Reşid Paşa, bu topluluğa Tanzimat Fermanı'nı okudu²¹⁷.

Tanzimat Fermanı, şimdiye kadar Avrupa'da uygulanan ve Osmanlı'nın bunları ihmal etmesi sebebiyle Batılı devlet adamları ve diplomatlarının sürekli şikâyet ettiği konularda atılacak adımlara padişahın da ortak edildiği bir vaatler toplamıydı. Fermarda özetle mal, can ve namus emniyetinin sağlanacağı, iltizam usulünün kaldırılacağı ve vergilerinin adaletli bir şekilde toplanacağı, hiç kimsenin yargılanmadan açık veya gizli idam edilmeyeceği, kanunlar önünde herkesin eşit olacağı zorla askere almanın önlenmesi, rüşvet, yolsuzluk gibi suistimallara müsaade edilmeyeceği, bu konularda düzenleme yapmak üzere bir ceza kanunnamesi hazırlanacağı, bütün devlet erkânı, memur ve askerinin bu hususlara uymasının sağlanacağı ifade ediliyordu. Diğer gereken hususlarda yapılacak reformların,

²¹⁵ Şeref, *age.*, s. 54; Bailey, *age.*, s. 180; Kaynar, *age.*, s. 166–167, 174; Baysun, *agm.*, s. 734; A. D. Novıçev, “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 242; Karal, *agm.*, s. 78.

²¹⁶ NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839.

²¹⁷ NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1026; Engelhardt *age.*, s. 44; Reid, *age.*, s. 55-56; Kaynar, *age.*, s. 174; Karal, *agm.*, s. 65.

oluşturulacak meclislerde kararlaştırılacağı garantisi de veriliyordu. Fermanın sonunda, bu hususlara uyulacağına dair padişahın, bütün Osmanlı yöneticileri ve ulemayla Hırka-ı Şerif Odası'nda yemin ettiği belirtiliyordu²¹⁸. Ayrıca ferman, Mısır dâhil, tüm eyaletlere gönderilecek ve valilerden buna göre hareket etmeleri istenecekti²¹⁹.

Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa Tanzimat düşüncesini ilk açıkladığı sırada, bu konuda çekimser bir tavır sergilemişti. Ancak törende gördükleri ve duydukları onu çok etkiledi. Tanzimat'la ilgili şunları yazdı:

“Bu, bu imparatorluktaki insanların sosyal koşullarını geliştirme projesini uygulamaya koymak adına atılmış ilk adımdır... Bu, mükemmel bir anlayış ve uygulama üzerine kaleme alınmış; halkın dinî, millî hisleri ve çıkarlarıyla mükemmel bir uyuma sahip, aynı zamanda her sınıftan tebaanın haklarını güvence altına alıyor, diğer yandan hiçbir hakkı ya da imtiyazı ihlâl etmiyor”, “Müslümanlar ve gayrimüslimler aynı şiddette bir iştiyakla Tanzimat'ın uygulamaya geçirilmesini istiyor”²²⁰.

Lord Ponsonby'ye göre bu ferman, Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetimle varlığını sürdürülemediğini öne sürenlere verilmiş güzel bir cevaptı. Bununla birlikte Osmanlı düşmanları ve özellikle de M. Ali Paşa, Tanzimat'ın ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Bu yüzden fermanın uygulamaya konulmasını engellemek için çalışacaklardı²²¹.

Bir süre sonra Londra'dan da Tanzimat'la ilgili olumlu sinyaller gelmeye başladı. Lord Palmerston Tanzimat'ın Osmanlı'ya “*hesap edilemez avantajlar*” getireceğini, kurumları geliştireceğini, böylece mutluluğu, refahı arttıracığını, Osmanlı'nın güçlenmesini ve bağımsızlığını korumasını sağlayacağını düşünüyor ve

²¹⁸ Tanzimat Fermanı'nın tam metni için bk. Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1027–1029; NA, FO, 78/360, nr. 301, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; Kaynar, *age.*, s. 176–180. Tanzimat Fermanı'nın maddeleri ve maddelerin tahliliyle ilgili bk. Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 99–109; Reid, *age.*, s. 56-63; Karal, *agm.*, s. 78–81.

²¹⁹ NA, FO, 78/360, nr. 328, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 334, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1839. Eyaletlere gönderilen Tanzimat Fermanı için bk. Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1084–1087. Tanzimat Fermanı, M. Ali Paşa'ya M. Kamil Bey aracılığıyla gönderildi. NA, FO, 78/360, nr. 331, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Kasım 1839; Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1031. M. Ali Paşa da cevap olarak Tanzimat Fermanı'nı uygulamayı kabul ettiğini bildirdi. NA, FO, 78/392, nr. 10, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Ocak 1841. Bu konuda ayrıca bk. Novıçev, *agm.*, s. 249–251.

²²⁰ NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 313, Ponsonby'den Palmerston'a, 24 Kasım 1839.

²²¹ NA, FO, 78/360, nr. 301, Ponsonby'den Palmerston'a, 05 Kasım 1839. Aynı konuda ayrıca bk. Temperley, *age.*, s. 162; Palmer, *age.*, s. 118.

bu “başarisından dolayı en içten dilekleriyle Reşid Paşa’yı” tebrik ediyordu²²². Bu ifadeler gösteriyordu ki Tanzimat, Lord Palmerston’un gerçekleştirilmesi için 1833’ten beri mücadele ettiği reform programının gerçek ruhunu taşıyor ve hatta bu programın üstünde bir potansiyeli bünyesinde barındırıyordu.

Bunun üzerine Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa’ya, İngiliz hükûmetinin Tanzimat’a tam destek verdiğini, planlanan reformların uygulamaya geçirilmesi için gereken tüm yardımı yapmaya hazır olduklarını bildirdi²²³. M. Reşid Paşa, İngiliz hükûmetinin bu tavrını öğrendiğinde, Mısır Meselesinde ve reformlar konusunda izlediği politikada daha kararlı hareket etme gücünü kendinde buldu²²⁴.

D. Tanzimat’ı Uygulama Çabaları ve Lord Ponsonby

Tanzimat’ın ilanından kısa bir süre sonra, fermanda vaat edilen reformların kâğıt üzerinde kalacağına ve bunların uygulanması mümkün olmayan sözlerden ibaret olduğuna yönelik bazı eleştiriler, çeşitli çevrelerde yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. M. Reşid Paşa da bu iddiaların doğru olmadığını gösterecek adımlar atmaya harekete geçti. İlk iş olarak, daha önce kendisinin kurulmasını sağladığı *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*’yi (Mart 1838), Tanzimat Fermanı çerçevesinde yapılacak reformların belirleneceği bir organa, padişahın da onayını alarak, dönüştürdü. Meclis üyelerinin seçimi ve meclisin çalışma esaslarını belirleyen iki nizamname hazırladı. Temsil derecesinin daha yüksek olması için meclis üye sayısını arttırdı²²⁵. Bir süre sonra meclisten, iltizam sisteminin kaldırılması ve vergilerin Osmanlı topraklarının her yerinde önceden tespit edilen ölçülerde eşit alınmasına dair bir karar çıkartılmasını sağladı. M. Reşid Paşa, bu sayede “insanlara ve dünyaya, *Hatt-ı Şerif’in bir gerçek olduğunu ispatlamak*” istiyordu²²⁶. Lord Palmerston, bu gelişmeleri öğrendiğinde çok memnun oldu. Lord Ponsonby’den “ülkesini yeniden örgütlemek ve onun kurumlarını geliştirmek için yaptığı sistematik çabalar ve gösterdiği azim sebebiyle” M. Reşid Paşa’yı tebrik etmesini ve imkân bulabilirse “hayırlı bir şekilde saltanatında başlattığı

²²² NA, FO, 195/158, nr. 181, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 12 Aralık 1839.

²²³ NA, FO, 78/360, nr. 339, Ponsonby’dan Palmerston’a, 23 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 313, Ponsonby’dan Palmerston’a, 24 Kasım 1839.

²²⁴ NA, FO, 78/360, nr. 341, Ponsonby’dan Palmerston’a, 24 Kasım 1839. Tanzimat Fermanı’nın ilanının Avrupa devletlerinde nasıl karşılandığı ve bu olayın Avrupa gazetelerine nasıl yansdığıyla ilgili bk. Novıçev, *agm.*, s. 242–248.

²²⁵ Akyıldız, *age.*, s. 197–199.

²²⁶ NA, FO, 78/360, nr. 346, Ponsonby’dan Palmerston’a, 31 Kasım 1839.

*bilge ve aydınlık tedbirler için İngiliz hükûmetinin içten tebriklerini” Abdülmecid’e iletmesini istedi*²²⁷.

Aynı günlerde Meclis-i Vâlâ için bir iç tüzük hazırlandı. Burada, herkesin fikirlerini serbestçe açıklamasına izin verileceği, zengin ve fakir çıkarlarının göz önünde bulundurulacağı ve kararların çoğunluğa göre alınacağına dair esaslar belirlendi²²⁸. Bu gelişmeyi öğrenen Lord Palmerston Lord Ponsonby’den, İngiliz hükûmetinin Tanzimat Fermanı’yla birlikte başlatılan reform süreciyle çok yakından ilgilendiğini M. Reşid Paşa’ya bildirmesini ve ona bazı tavsiyelerde bulunmasını istedi. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa’nın Batı tarzı reformları, eski kurumlar üzerinden gerçekleştirmesini “*çok zekice ve sağgörülü bir davranış*” olarak görüyordu. Çünkü yeni kurumları mevsimi gelmeden oluşturması durumunda, Müslüman halk, âdetleri ve önyargıları sebebiyle bunları “*ığrenç*” bulabilecekti. M. Reşid Paşa, bu tehlikeyi görerek eski kurumları gittikçe ilerletme yoluyla onları eski saflık ve dinçliğine kavuşturmayı amaçlamıştı. Bu çerçevede Lord Palmerston, Lord Ponsonby’den, “*Kim bir şeyleri değiştirmek isterse, onların eski isimlerini korumalıdır.*” özdeyişini M. Reşid Paşa’ya hatırlatmasını istedi. Reformları uygularken, bu düstura göre hareket ettiği takdirde gereksiz güvensizliklerin ve kıskançlıkların önüne geçmiş olacaktı²²⁹. Böylelikle Lord Palmerston, kendi reform programının çok ötesinde bir programla, yani Tanzimat’la harekete geçen M. Reşid Paşa’ya, izlemesi gereken yolu ve alması gereken tedbirleri öğütlemekteydi.

Meclis-i Vâlâ, Mart 1839’da, Babiâli içine yapılan yeni bir binaya taşındı. Abdülmecid, yeni bina sebebiyle yapılan açılışa bizzat katıldı. Burada vükelaya hitaben hazırlanan padişahın nutku, M. Reşid Paşa tarafından okundu. Padişah nutkunda, meclis çalışmalarından memnun olduğunu, Tanzimat Fermanı’na uygun reformların yapılmasını ve yaygınlaştırılmasını istediğini açıklıyordu²³⁰.

²²⁷ NA, FO, 195/161, nr. 4, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 17 Şubat 1840.

²²⁸ NA, FO, 78/392, nr. 3, Ponsonby’den Palmerston’a, 06 Ocak 1840; Akyıldız, *age.*, s. 198; Kaynar, *age.*, s. 206-208.

²²⁹ NA, FO, 195/161, nr. 18, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 04 Şubat 1840. Aynı konuda ayrıca bk. Bailey, *age.*, s. 199-200; Subaşı, *agt.*, s. 66.

²³⁰ *Takvim-i Vekayi*, nr. 195, 15 Mart 1839; Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1045; Kaynar, *age.*, s. 209; Akyıldız, *age.*, s. 200. Padişahın nutkunun tam metni için bk. NA, FO, 78/393, nr. 56, ek. 3, Abdülmecid’den Meclis-i Vâlâ’ya, 08 Mart 1840; Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, VI, s. 1045-1047; Kaynar, *age.*, s. 210-211; Rasim, *age.*, s. 212-214. Abdülmecid’in nutkunun tam metni *The Times*’da yayınlandı. *The Times*, nr. 17328, 10 Nisan 1840, s. 6.

M. Reşid Paşa'nın tüm bu gayretlerine karşın Lord Ponsonby, reform konusunda ciddi bir ilerleme emaresi bulunmadığını düşünüyordu. Ona göre Tanzimat, teorik olarak mükemmel esaslara göre hazırlanmıştı. Ancak aradan geçen bunca zamana rağmen somut adımlar atılmamıştı. Bu da Tanzimat'ın kâğıt üzerinde kaldığını gösteriyordu. Bununla birlikte İngiliz elçisi, bu ifadeleri kullandığı mektubunu Londra'ya göndermemeyi tercih etti²³¹. Kısa bir süre sonra, ani bir fikir değişikliğiyle Lord Palmerston'a, Tanzimat reformlarının etkilerini göstermeye başladığını bildirdi²³². Bu sırada Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa'nın reformlar konusundaki performansı ve fikirleri sık değişiklik gösteriyordu. Aynı günlerde Londra'ya gönderdiği diğer bir mektubunda Lord Palmerston'a, M. Reşid Paşa'nın reformlarda çok hızlı gittiğini, bu şekilde başarılı olamayacağını düşündüğünü yazdı. Lord Palmerston buna cevabında, M. Reşid Paşa'ya çalışmalarında tam destek verdiğini, onun Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar kimsenin cesaret edemediği şeyler yaptığını, tüm reform denemeleri başarılı olamasa da en azından denediğini ve sonuca ulaşacağına inandığını ifade etti²³³.

Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa ve reformları konusunda eleştirilerde bulunması ve bu konuda sık sık fikir değiştirmesinin temelinde, aslında Yunan patriğinin görevden alınması konusunda onunla son günlerde düştüğü anlaşmazlık yatmaktaydı. Lord Ponsonby'nin çok yakın ilişkide bulunduğu Alexander Vogorides ile M. Reşid Paşa'nın arasının açılması da buna büyük ölçüde etki etti. Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'dan Rus taraftarı olduğunu düşündüğü Yunan patriğini azletmesini istemişti. Ancak M. Reşid Paşa, İngiliz elçisinin her isteğini yerine getiriyor, eleştirilerini önlemek için bir süre bu talebi yerine getirmekte tereddüt etti. Lord Ponsonby de onun, Rusya'dan çekindiği için böyle davrandığını düşündü. M. Reşid Paşa ise İngiliz elçisiyle ilişkilerini bozmak istemiyordu. Mart 1839'da, İngiliz elçinin isteği gerçekleştirildi ve Yunan patriği görevden alındı²³⁴. Ancak bu bile Lord Ponsonby'nin M. Reşid Paşa'ya karşı kırgınlığını gideremedi.

²³¹ NA, FO, 78/393, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1840.

²³² NA, FO, 78/393, nr. 75, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Nisan 1840.

²³³ PB, GRE/E/481/9/14, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Nisan 1840.

²³⁴ PB, GRE/E/608/119, Ponsonby'den Stürmer'e, 22 Ocak 1840; PB, GRE/E/150/C/17, Cordoba'dan Ponsonby'ye, Ocak 1840; PB, GRE/E/608/141, Ponsonby'den Stürmer'e, Şubat 1840; BOA, İ.H, nr. 3/93, 07 Şubat 1840; NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mart 1840.

Meselenin diğere bir yönüyse, Tanzimat'ın ilanındaki zamanlamanın aslında Lord Ponsonby'nin reform anlayışına uygun olmamasıydı. Çünkü Lord Ponsonby, önce Mısır Meselesinin çözülmesini ve Rus etkisinin ortadan kaldırılmasını istiyordu. Reformların bundan sonra yapılması gerektiğini düşünüyordu. Nizip Savaşı'nın başladığı, Osmanlı ordusunun dağıldığı, donanmasının M. Ali Paşa'nın elinde bulunduğu, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yürürlüğünü koruduğu ve Rusların her an İstanbul'a gelebileceği bir ortamda, böylesi büyük bir reform programının başlatılmış olması Lord Ponsonby'ye göre yanlıştı. Lord Ponsonby, bunları açıkça dile getiremiyordu. Ancak iç dünyasındaki bu çatışma, onun davranışlarına ister istemez yansımaktaydı.

Lord Palmerston ise, M. Reşid Paşa'nın giriştiği mücadelenin öneminin farkındaydı ve gerekirse onu kendi elçisinden bile korumaya kararlıydı. Bu bağlamda Lord Ponsonby'ye aynı konuda yeniden yazarak, M. Reşid Paşa'ya reformlar konusunda destek olması talimatını verdi. Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'nın başarılı olabilmesi için yönetimde kalmasını istiyordu. Çünkü o, iktidardan uzaklaştırıldığı takdirde reform süreci kesintiye uğrayacaktı. Lord Ponsonby, buna izin vermemeliydi. Osmanlı Devleti yeni kurumlara ihtiyaç duyuyordu. Bu vasıtaıyla Osmanlı, yeniden güçlü hâle gelebilecekti. Lord Palmerston ayrıca padişah yetkilerinin, çok fazla olmamak şartıyla, kısıtlanması gerektiği kanaatini taşıyordu²³⁵.

Gerçekten de M. Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'nda belirtilen esasların vaatle kalmayıp uygulamaya geçirilmesi için çalışıyordu²³⁶. Bu çerçevede yeni bir Ceza Kanunnamesi (3 Mayıs 1840) yayınlandı. Böylece, fermenda yer alan can, mal, ırz emniyetinin sağlanması, yargısız infazların önlenmesi, açık yargılama yapılması gibi esasların uygulanması kanun hükmü hâline getirildi²³⁷.

---

²³⁵ PB, GRE/E/481/9/23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1840.

²³⁶ Tanzimat'ı uygulama çalışmaları için ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 109–131; Çadircı, "Tanzimat'ın Uygulanması", s. 133–140. M. Reşid Paşa Sadrazam Hüsrev Paşa Tanzimat Fermanı'na ve yeni ceza kanunnamesine aykırı olarak rüşvet aldığı için görevinden aldırılmış ve sürgün edilmesini sağlamıştı. NA, FO, 78/394, nr. 116, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1840.

²³⁷ Kaynar, *age.*, s. 295. Ceza Kanunnamesi'nin tam metni için bk. Kaynar, *age.*, s. 302–312. 1840 Ceza Kanunnamesinde, sadece tazir cezalarını tanzimle yetinilmiş; had ve kısas, mürtetlerin idamı gibi Avrupa devletlerinin kaldırılmasını bekledikleri Şer'i hükümler uygulanmaya devam edilmiştir. Cin, *agm.*, s. 19. 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi ile getirilen değişikliklere Osmanlı

Buraya kadar Tanzimat Fermanı'nın fikir aşamasından, ilanına ve ilanından sonraki gelişmelere kadar geçen süreç açıklandı. Görüldüğü gibi Tanzimat Fermanı'nın hazırlanışında ve ilanında, İngiliz hükûmetinin, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un ve İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'nin²³⁸ doğrudan bir müdahalesi olmamıştı²³⁹. Öyle ki M. Reşid Paşa, bu projeyi gündeme getirdiğinde Lord Ponsonby açıkça çekimser bir tavır sergilemişti. Peki, M. Reşid Paşa'da Tanzimat düşüncesi nasıl ortaya çıkmıştı?

M. Reşid Paşa, 1834 yılından itibaren sürdürdüğü elçilik görevi çerçevesinde Paris'te ve Londra'da uzun süre bulundu. Yolculukları sırasında Viyana, Berlin, Roma gibi Avrupa'nın önemli merkezlerini ziyaret etti. Bu ziyaretleri esnasında, başta İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya kralı olmak üzere İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Prens Metternich, General Sebastian, Kont Orlof, Alexander Blacque, David Urquhart, Sadık Rıfat Paşa, Silvestre de Sacy, M. Cor, Hassanüd-Dagisi gibi şahıslarla görüşerek fikir alışverişinde bulundu. Bu esnada reformlarla ilgili düşünceleri gelişmiş ve zamanla olgunlaştı. Ayrıca İngiliz ve Fransız gazetecilerle temaslarda bulundu. Bütün bunlar içinde özellikle İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning, M. Reşid Paşa üzerinde etkili oldu. Canning ve M. Reşid Paşa arasındaki ilişki başlangıcı 1832 yılına kadar uzanmaktaydı. M. Reşid Paşa, Londra elçiliği sırasında da Canning'le bağlantısını sürdürdü. Tasarladığı reform programını hazırlarken ondan yardım aldı. Bu sırada Canning ona, can ve mal emniyetini garantiye alacak tedbirlerle işe başlamasını tavsiye etti²⁴⁰. M. Reşid Paşa, II.

Devleti'nin Tanzimat Fermanı ardından yaptığı düzenlemeler çerçevesinde *The Times*'da ayrıntılı bir şekilde yer verilmişti. *The Times*, nr. 17371, 17 Mayıs 1840, s. 5. Aynı konuda ayrıca bk. *The Age*, 21 Haziran 1840, s. 200.

²³⁸ Ufford, M. Reşid Paşa'nın fermanın hazırlanması sırada Lord Ponsonby'den yardım aldığı/etkilendiği görüşündedir. Ufford, *age.*, s. 79. Fakat daha önce açıklanan sebepler yüzünden bu doğru bir yargı değildir.

²³⁹ Bu konuda Namık kemal'in görüşleriyle ilgili ayrıca bk. İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 782, 785-786.

²⁴⁰ Poole, *Lord Stratford Canning'in*, s. 97; Bailey, *age.*, s. 186. M. Reşid Paşa ve Canning arasındaki bu görüşmenin ne zaman gerçekleştiği konusunda yaşanan tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Subaşı, *agt.*, s. 59. Seyitdanlıoğlu, 1838-1839 yılları arasında Viyana elçiliği yapan Sadık Rıfat Paşa'nın, bu yıllarda hazırladığı *Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâle* adlı yazısında öne sürdüğü düşüncelerle Tanzimat'ın teorik temellerini ortaya koymuş ve düşünsel zeminini hazırlamıştır. Bu yönde ortaya koyduğu en önemli argümanı ise söz konusu risalede can, mal ve ırz emniyetinin korunması ilkesinin önemini açıkça vurgulanmış olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâlesi", *Liberal Düşünce*, I/3, 1996, s. 115 vd. Doktor Mac. Guffog, M. Cor'un M. Reşid Paşa'nın danışmanlarından bir olduğunu ve onun tavsiyelerinin M. Reşid Paşa'nın reform planlarını

Mahmud'un dönüşünden sonra uygun ortamı buldu. Bu fırsatı değerlendirdi ve Tanzimat Fermanı'nı hazırlayarak uygulanmasını sağladı. Bu çerçevede ortaya konulan tüm veriler Tanzimat'ın M. Reşid Paşa'nın kendi projesi olduğunu göstermektedir.

M. Reşid Paşa, Avrupalıların isteklerini, Batı medeniyetinin sahip olduğu değerler konusunda kendi gözlemlerini, bir Osmanlı olarak kendi devletinin, halkının isteklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmuş ve modernleşme için böyle bir yol haritası çizmişti. Bu sayede, M. Ali Paşa'nın Avrupa'da yaptığı Osmanlı'yı Batı medeniyetine yalnız kendinin dâhil edebileceği, aksi hâlde devletin çökmeye mahkûm kalacağı propagandalarına güzel bir cevap vermek istedi. Diğer yandan can ve mal emniyeti gibi temel hakları kanun hükmüne bağlattırarak kendinin de *siyaseten katl* ile her an yargısız infaza maruz kalabileceği sistemi değiştirmeyi amaçladı.

Tanzimat Fermanı, Gülhane'de ilan edilmiş tarzı sebebiyle bazı kişiler tarafından bir "*komedi*" olarak nitelendirildi. Rus Elçisi Bouteneff "*tiyatral bir hareket*" benzetmesi yaptı. Ancak ferman, M. Reşid Paşa'nın prestijini son derece arttırdı ve reformlara devam edebilmesi için ona ihtiyacı olan gücü verdi. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen reformlar, Avrupa diplomasisinde ve kamuoyunda büyük bir heyecan yarattı. Bu heyecanın doğurduğu olumlu etki, Avrupa devletlerinin Mısır Meselesine müdahale etmesine ve bu problemin Osmanlı'nın lehine çözülerek Suriye'nin M. Ali Paşa'nın elinden geri alınmasına büyük ölçüde katkı sağlayacaktı²⁴¹.

VI. ŞARK MESELESİNE MÜDAHALE: OSMANLI ORDUSUNDA İNGİLİZ "PAŞALAR"

Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği günlerde, Avrupa politikasında Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren önemli değişimler yaşanmaktaydı. Avrupa

---

etkilediğini Lord Ponsonby'ye bildirmişti. PB, GRE/E/378/208, Mac. Guffog'dan Ponsonby'ye, 24 Ocak 1840.

²⁴¹ Temperley, *age.*, s. 162; Novıçev, *agm.*, s. 251. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin Fransa'da ortaya çıkardığı etkiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 747–756. Zürcher ve Kodaman, *Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde, Mısır Meselesinin çözümünde Avrupa devletlerinin desteğini almak istenmesinin büyük ölçüde etkili olduğu, ancak Avrupa devletlerinin bu meseleye müdahale etmesinde fermanın doğrudan bir katkısı olmadığı görüşündedir.* Zürcher, *age.*, s. 51; Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, "Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa", *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 4.

devletlerinin bazıları, son dönemde yaşanan olağanüstü gelişmelere paralel olarak Şark Meselesine yönelik politikalarında revizyona gitme kararı almışlardı.

Bu doğrultuda ilk harekete geçen Rusya oldu. Çar I. Nikola, 15 Eylül 1839'da Baron Brunnow'u özel elçi sıfatıyla Londra'ya göndererek, Şark Meselesinde İngiltere ile ortak hareket etmeye karar verdiğini açıkladı. Baron Brunnow Lord Palmerston'la sürdürdüğü görüşmelerde samimiyetlerinin bir göstergesi olarak, sekiz yıllık süresi dolmak üzere olan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yenilenmeyeceğine dair söz verdi. Buna karşılık, İngiltere'nin müttefiki olmakla birlikte uzun süredir üstü kapalı bir şekilde M. Ali Paşa'yı destekleyen Fransa, bu desteği açıktan ve çok daha güçlü bir şekilde göstermeye başladı²⁴². Fransa'nın bu politika değişikliği 1833 yılından beri İngiltere ile sürdürdükleri ittifakta derin bir çatlak oluştuğunu göstermekteydi.

Uluslararası konjunktürde yaşanan bu değişimlerin İstanbul'daki İngiliz elçisinin takip ettiği politikayı ve diğer Avrupa elçileriyle ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Baron Brunnow'la görüşmelerin tamamlanmasından hemen sonra Lord Palmerston, Lord Ponsonby'ye bundan sonra Rus Elçisi Bouteneff'le iş birliği içinde olması gerektiğini bildirdi²⁴³. Buna talimata göre Lord Ponsonby, 1833'ten beri mücadele ettiği Rusya ve Avusturya elçileriyle bundan böyle ortak hareket edecekti. O güne kadar iş birliği içinde olunan Fransız elçisi ise bir anda rakip hâline gelmişti. Avrupa devletlerinin politikalarında yaşanan bu radikal değişim, Osmanlı'da reformların gerçekleştirilmesi önündeki en büyük engel olan Rus etkisinin ortadan kalkacağı ya da en azından bu etkinin eskisi kadar şiddetli olmayacağı anlamına da gelmekteydi.

M. Reşid Paşa, Avrupa'da bu gelişmeler yaşandığı esnada İstanbul'da M. Ali Paşa'ya karşı sert tedbirler alınması için çalışıyordu. Bir yandan da Suriye'nin Mısır valisine verilmesi, büyük güçlerin aracılığının devre dışı bırakılarak doğrudan Mısır valisiyle anlaşılması yönünde Fransa'nın ve Mısır valisinin taraftarlarının baskılarına

---

²⁴² PB, GRE/E/481/8/25, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839; Phillipson, *age.*, s. 73–74; Armaoğlu, *age.*, s. 212–213; Puryear, *age.*, s. 166; Bailey, *age.*, s. 170; Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, IV, s. 833. Baron Brunnow'un Eylül ve Aralık 1839'da Londra'da Lord Palmerston'la yaptığı görüşmeler ve Fransa'nın buna tepkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rodkey, *age.*, s. 120–133. Baron Brunnow, Londra'da Lord Palmerston'la görüşmeler yaptığı sırada bazı İngiliz gazeteleri bunu I. Nikola'nın Lord Palmerston'a isteklerini dikte ettirmesi olarak yorumlamıştı. *The Age*, 12 Ocak 1840, s. 12. Fakat bunun böyle olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıktı.

²⁴³ PB, GRE/E/481/8/25, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.

karşı direniyordu. Onun bu tavizsiz tavrı, düşmanlarının sayısını da kaçınılmaz olarak hızla arttırıyordu. Hatta Fransa Başbakanı Mareşal Soult, İstanbul'daki Fransız Maslahatgüzarı Pontois aracılığıyla M. Ali Paşa aleyhinde çalışmaması için M. Reşid Paşa'yı uyarılmıştı. Ancak M. Reşid Paşa'nın buna cevabı çok sert oldu; baskılara hiçbir tehdide boyun eğmeyeceğini, Mısır valisi üstünlük kazanacak olursa, İstanbul'u terk ederek Avrupa'ya yerleşeceğini dahi söyledi²⁴⁴. Fransa'nın asıl amacı, M. Reşid Paşa'yı İngiltere'den uzaklaştırarak kendi tarafına çekmek ve M. Ali Paşa'yla doğrudan anlaşmaya ikna etmektir. Fakat M. Reşid Paşa politikasını değiştirme niyetinde değildi; Pontois'e, İngiltere'nin görüşünü öğrenmeden herhangi bir adım atmayacağını söyledi²⁴⁵. Böylece İngiltere ile iş birliği içinde hareket etmeye devam edeceğini açıkça gösterdi.

M. Reşid Paşa, İngiltere'ye dayalı bir politika izleyerek isabetli bir karar vermişti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olmayan ve onun bağımsızlığı ve bütünlüğü gerçekten korumaya kararlı tek devlet İngiltere idi. Lord Palmerston da İngiltere'nin 1832 yılında M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı'yı yalnız bırakarak yapılan büyük stratejik hatanın 1839'da tekrar edilmemesi konusunda kararlıydı. Bu kez aktif bir politika izleyerek Mısır Meselesinin çözülmesini ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını amaçlıyordu. Bunun içinse Osmanlı askerî gücünün acil olarak güçlendirilmesi gerekiyordu.

A. Lord Palmerston'un Kararlılığı: Ordu ve Donanmanın Güçlendirilmesi

Lord Palmerston 1833–1838 yıllarında İngiliz subaylar aracılığıyla Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirme projesi konusunda yaşanan hayal kırıklığına rağmen, bu hususta ilerleme sağlayana kadar mücadeleden vazgeçmek niyetinde değildi. Daha 1838'in son günlerinde Lord Ponsonby'ye İstanbul'daki askerî okullar ve buralarda uygulanmakta olan eğitim sistemleri hakkında bilgi toplaması için talimat vermişti. Bu veriler doğrultusunda, daha önce İstanbul'a gönderilen Du Plat'ı Osmanlı askerî okullarını organize etmek üzere tekrar görevlendirmeyi amaçlıyordu. Lord Ponsonby yaptığı araştırma sonucunda, İstanbul'da üç askerî okul bulunduğunu tespit

---

²⁴⁴ İngiliz Elçisi Lord Ponsonby bu olayın ayrıntılarını öğrendiğinde, kendi çıkarlarını, hatta hayatını riske atarak takındığı tavrı sebebiyle onu takdirle karşıladı. NA, FO, 78/360, nr. 333, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Kasım 1839.

²⁴⁵ NA, FO, 78/360, nr. 309, Ponsonby'den Palmerston'a, 18 Kasım 1839.

etmiş ve bu okulların koşulları ve eğitim sistemiyle ilgili ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Lord Ponsonby konuyla ilgili raporunun sonunda, Lord Palmerston'un planladığının aksine, bu okulların başına İngiliz subayların getirilmesini Babiâli'nin kabul etmeyeceğini de savunmuştu²⁴⁶.

Lord Palmerston, Tanzimat Fermanı'nın ilanını öğrendiğinde, yeni başlayan süreçte Osmanlı ordu ve donanmasıyla ilgili planların uygulanmasında o güne kadar karşılaşılan güçlüklerin aşılabileceğini düşündü. Bu sebeple Tanzimat'la ilgili duyduğu memnuniyetini bildirdiği mektupla birlikte Lord Ponsonby'ye, Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesine ve Avrupalı subaylara görev verilmesine dair görüşlerini içeren ikinci bir mektup daha gönderdi. Lord Palmerston, yabancı subaylar tarafından bir birlik oluşturulmasını, bu birliğin diğerlerine örnek teşkil ederek tüm orduyu Avrupa sisteminde organize etmesini istiyordu. Ancak bu kez İngiliz subaylarda ısrar etmiyor, Alman subayların da Osmanlı hizmetinde kullanılabileceğini söylüyordu. Ayrıca daha önce de birkaç kez gündeme getirdiği gayrimüslimlerin de Osmanlı ordusuna alınması konusunun uygulamaya geçirilmesini tavsiye etmekteydi²⁴⁷.

Bu planın uygulamaya geçirilmesiyle ilgili detaylara geçmeden önce, 1839'un sonuna gelindiğinde İngiltere'nin gönderdiği subayların Osmanlı'daki durumunu açıklamak gerekmektedir.

Bu tarihte Kaptan Walker ve General Chrzanowski hâlâ İstanbul'da bulunmaktaydı. Kaptan Walker, Mart 1838'de Osmanlı donanmasında danışman statüsünde görevlendirilmişti ve Kaptan-ı Derya A. Fevzi Paşa'ya bağlı olarak çalışıyordu. Ancak Nizip Savaşı'ndan sonra A. Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını M. Ali Paşa'ya kaçırmaları ardından, onun durumunda da bir belirsizlik oluştu. Bu esnada Sadrazam Hüsrev Paşa, tercümanı James W. Redhouse²⁴⁸ aracılığıyla ondan görevine devam etmesini istedi. Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartlarda, İstanbul'dan

---

²⁴⁶ NA, FO, 195/148, nr. 226, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 18 Aralık 1838; NA, FO, 78/354, nr. 29, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Şubat 1839; NA, FO, 78/354, nr. 45, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Mart 1839; NA, FO, 195/155, nr. 41, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Nisan 1839; NA, FO, 78/355, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Mayıs 1839; F. Stanley Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41: Part II, 1839–41", *The Journal of Modern History*, II/2, University of Chicago Press, Chicago 1930, s. 194.

²⁴⁷ NA, FO, 195/158, nr. 182, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Şubat 1839; Rodkey, "Lord Palmerston", II, s. 195.

²⁴⁸ Redhouse Sözlüğünü hazırlayan kişidir.

ayrılması durumunda bunun olumsuz sonuçları olacağı yönünde Lord Ponsonby'nin de görüş bildirmesi üzerine, Kaptan Walker kalmaya karar verdi²⁴⁹.

Osmanlı ordusunda danışman statüsünde görev yapan General Chrzanowski ise Nizip Savaşı ardından İstanbul'a döndü²⁵⁰. Lord Ponsonby, Chrzanowski'nin Hüsrev Paşa üzerinde büyük bir etkiye sahip bulunduğunu, İstanbul'da görevine devam etmesinin İngiliz etkisini arttıracaklarını Lord Palmerston'a bildirdi²⁵¹. Bu durumu öğrenen Lord Palmerston, Ekim 1839'da Chrzanowski'nin İstanbul'da kalmasına ve ücretinin İngiliz hükûmetince ödenmesinin devamına karar verdi²⁵². Bu sırada Lord Ponsonby, M. Reşid Paşa'dan Chrzanowski'nin Osmanlı birliklerinden birinin komutanlığına getirilmesini talep etmeyi tasarlıyordu. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilanı üzerinden kısa bir süre geçmişken, bu konuda baskı yaparak M. Reşid Paşa'yı Rusya ile bir sürtüşme içine sürüklemek de istemiyordu. Bu yüzden Chrzanowski'yle ilgili talepte bulunma konusunu bir süreliğine erteledi. Lord Palmerston'a bu hususta şunları yazdı: *“Reşid Paşa'nın Rusya ile çekişmekten kaçınması daha akıllıca olacaktır. Reşid Paşa gücü sağlam bir temele oturana kadar böyle bir şeye kalkışmamalıdır”*²⁵³.

Bu ikisinin yanı sıra, bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne gönderdiği subaylar arasında General August von Jochmus da yer almıştır. General Jochmus'un Osmanlı ordusunda görevlendirilmesiyle ilgili 1838 yılı sonlarından itibaren başlayan bir süreç söz konusudur.

Alman asıllı General Jochmus, Kasım 1838'de Şark Meselesiyle ilgili bir memorandum hazırlayarak Osmanlı hizmetinde görev almak istediğini Lord Palmerston'a bildirmişti. Jochmus, İstanbul'da bir ay kalmak ve uygun ortam bulduğu takdirde İngiltere'den gelecek diğer subaylarla Osmanlı ordusunu düzenlemek

---

²⁴⁹ NA, FO, 78/357, nr. 202, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Ağustos 1839; NA, FO, 78/357, nr. 202, ek. 1, Redhouse'dan Walker'a, 06 Ağustos 1839. Lord Palmerston gelişmeyi öğrendiğinde, aldıkları isabetli karar sebebiyle memnuniyetini ifade etti. NA, FO, 195/157, nr. 128, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1839.

²⁵⁰ *John Bull*, nr. 997, 01 Ağustos 1839, s. 356.

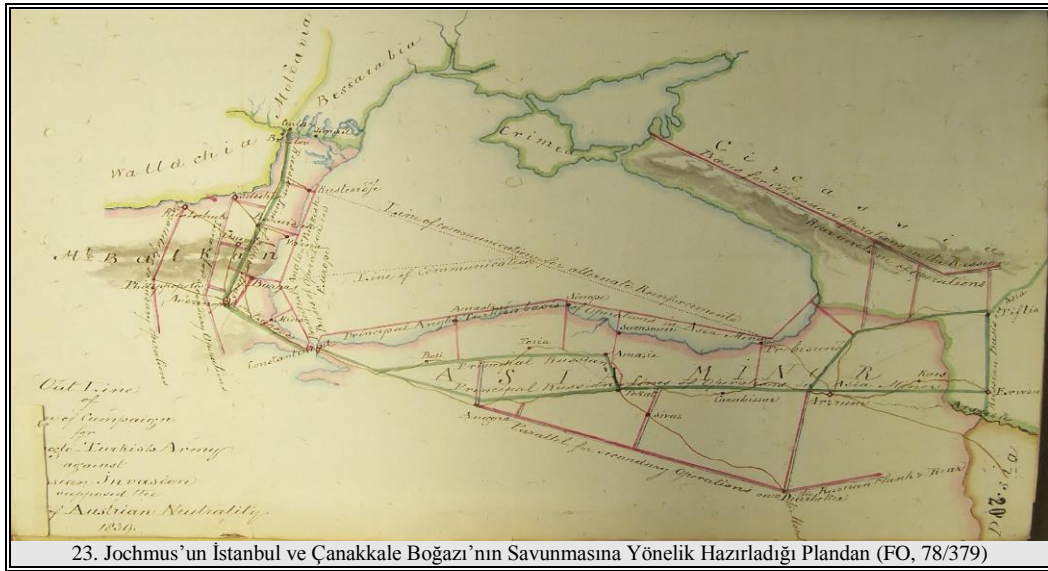
²⁵¹ NA, FO, 78/357, nr. 184, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1839.

²⁵² NA, FO, 195/158, nr. 146, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 07 Ekim 1839. Bundan kısa bir süre önce Strangways de Chrzanowski'nin görevine devam etmesinin faydalarına dair bir memorandumunu Lord Palmerston'a sunmuştu. NA, FO, 78/388, Strangways'den Palmerston'a, 04 Ekim 1839.

²⁵³ NA, FO, 78/360, nr. 320, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Kasım 1839.

niyetindeydi²⁵⁴. Lord Palmerston'un onun bu istediğini olumlu karşılaması ardından İstanbul'a gitti²⁵⁵.

Jochmus, 1839 yılı başında İstanbul'a ulaştı. Kısa süre içinde Osmanlı'nın genel durumu, ordu ve donanma, Rusya'nın reformları engelleme çabaları hakkında raporlar göndermeye başladı. Bu raporlara göre Rusya, reformlar konusunda padişahı ve Babıâli'yi yanlış yönlendiriyordu. Osmanlı öğrencilerinin farklı Avrupa devletlerine gönderilmesini ve Fransa, İtalya, Avusturya, Prusya'dan yabancı subaylar getirtilmesini tavsiye ederek askerî sistemde kargaşa çıkarmak istiyordu. Jochmus, Osmanlı ordusunun nasıl geliştirilebileceğine ve muhtemel bir İngiliz-Rus Savaşı'nda alınabilecek tedbirlere dair de ayrıntılı bilgiler de verdi. Ayrıca savaş planına dair bir harita gönderdi²⁵⁶.

Bundan sonraki günlerde, Rusların Çanakkale Boğazı'nı muhtemel işgaline karşı savunma planları hazırladı. Onun bu çalışmaları Lord Palmerston tarafından büyük bir takdirle karşılandı²⁵⁷. Aynı planı inceleyen II. Mahmud da planın içeriğini

²⁵⁴ NA, FO, 78/350, Jochmus'tan Palmerston'a, 20 Kasım 1838; NA, FO, 78/350, Backhouse'un Jochmus Hakkında Memorandumu, 30 Kasım 1838.

²⁵⁵ NA, FO, 195/148, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 30 Kasım 1838; NA, FO, 195/148, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Aralık 1838.

²⁵⁶ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 03 Şubat 1839.

²⁵⁷ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 28 Mart 1839; NA, FO, 78/379, Backhouse'tan Jochmus'a, 20 Mayıs 1839; NA, FO, 78/356, nr. 154, ek. 1, Jochmus'un Memorandumu, 28 Mayıs 1839.

çok beğenerek uygulanmasını istedi²⁵⁸. Ancak kısa bir süre sonra padişahın vefatı üzerine bu gerçekleşemedi²⁵⁹. Daha sonraki günlerde Jochmus, Serasker Halil Rıfat Paşa'yla aynı konuda birkaç kez görüştü; fakat bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkmadı. Kendine Osmanlı ordusunda herhangi bir görev de teklif edilmedi. Jochmus, bunun üzerine Londra'ya döndü²⁶⁰.

Ancak Jochmus Şark Meselesinin çözümünde aktif olarak rol almak hedefinden vazgeçmek niyetinde değildi. Londra'ya döndükten sonra da Osmanlı'nın savunmasıyla ilgili bilgi ve görüşlerini Lord Palmerston'a açıklamaya devam etti ve yeniden İstanbul'a gitmek istediğini bildirdi²⁶¹.

Lord Palmerston, Jochmus'un planlarını, özellikle de M. Ali Paşa'nın etkisiz hâle getirilmesiyle ilgili olanları, son derece etkileyici buluyordu²⁶². Hatta onun İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın savunmasıyla ilgili memorandumunda yer alan çizimleri, değerlendirilmek üzere kopyalanması için Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ilettili²⁶³. Kaptan Walker ve General Chrzanowski'nin yanında Jochmus'un da İstanbul'da bulunmasının getireceği avantajları düşünerek, ona görev verilmesi hususunda Babıâli'yi ikna etmesi için Lord Ponsonby'ye talimat gönderdi. Lord Palmerston, Jochmus'un Osmanlı ordusu için Arnavutluk'tan 3.000-4.000 gönüllü asker toplayabileceğine inanıyordu²⁶⁴.

1840 yılı başlarına gelindiğinde Lord Palmerston, Avrupa devletlerinin temsilcileriyle birlikte Londra'da Mısır Meselesiyle ilgili görüşmeleri sürdürüyordu. Görüşmelerde bir Osmanlı temsilcisinin de bulunması gerektiğine karar verilmesi üzerine, Babıâli'den Londra'ya bir temsilci tayin edilmesi talep edildi²⁶⁵. Bunun üzerine Şekib Efendi'nin elçi olarak Londra'ya gönderilmesine karar verildi. Şekib Efendi görev yerine ulaşana kadar Paris Elçisi Nuri Efendi, görüşmelerde Osmanlı

---

²⁵⁸ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 02 Haziran 1839.

²⁵⁹ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 10 Temmuz 1839.

²⁶⁰ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 26 Temmuz 1839; NA, FO, 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Eylül 1839; NA, FO, 78/358, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Eylül 1839.

²⁶¹ NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Palmerston'a, 26 Ekim 1839; NA, FO, 78/379, Jochmus'tan Backhouse'a, 13 Aralık 1839.

²⁶² PB, GRE/E/481/8/28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Ekim 1839.

²⁶³ NA, FO, 78/386, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 20 Mayıs 1839.

²⁶⁴ PB, GRE/E/481/8/29, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Aralık 1839.

²⁶⁵ PB, GRE/E/481/9/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 25 Ocak 1840.

tarafını temsil edecekti²⁶⁶. Mart 1839'da sonunda Nuri Efendi'nin de görüşmelere katılmasıyla Mısır Meselesinin çözümüyle ilgili karara daha da yaklaşıldı²⁶⁷.

Aynı günlerde Hüsrev Paşa, İstanbul ve diğer Osmanlı topraklarının savunmasıyla ilgili, yaklaşık bir sene önce hazırladığı memorandumla ilgili konuşmak ve İstanbul'un savunmasıyla ilgili görüşlerini almak üzere Chrzanowski'yi makamına davet etti. Chrzanowski'ye göre M. Ali Paşa'nın İstanbul'u işgali mümkün değildi. Bununla birlikte, her ihtimale, karşı gerekli tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bir süre sonra bu görüşmeye M. Reşid Paşa ve A. Fethi Paşa da katıldı. Hepsisi de Chrzanowski'nin planını uygulanabilir buldu. Bu sırada Osmanlı yöneticilerinin gözünde Chrzanowski'nin itibarı oldukça yükselmiş durumdaydı. Bu yüzden Lord Ponsonby, Babiâli'nin onu Osmanlı birliklerinin başına getirmeyi planladığını düşünüyordu²⁶⁸. Hüsrev Paşa, gerçekten de Chrzanowski'nin yeteneklerinden ve askerî bilgisinden çok etkilenmişti. Bu yüzden onun hazırladığı savunma planının incelenmesi talimatını verdi²⁶⁹. Ardından Chrzanowski'yle birkaç toplantı daha yaptı. Sonuçta, Chrzanowski'ye ülkenin savunması için²⁷⁰ birliklerin konuşlandırılması gereken noktaları tespit etmesi ve bu noktaların hazırlanması görevi verildi. Bu sırada Londra'dan yeni dönen beş Osmanlı öğrencisi ona yardım edecekti²⁷¹.

Lord Palmerston, Türkiye'ye gönderdiği subayların Osmanlı savunmasına katkıda bulunmaya ve İstanbul'da bu şekilde itibar görmeye başlamasından çok memnundu. Bu arada Osmanlı ordusunun ve donanmasının geliştirilmesine dair tavsiyelerini uygulamaya geçirmesi için Lord Ponsonby'ye iletmeyi de sürdürüyordu. Üzerinde durduğu en önemli konu, zorla askere almadan vazgeçilmesiydi. Çünkü bu, halk arasında huzursuzluğa sebep olduğu gibi, böyle toplanan deneyimsiz askerler etkili de olamıyorlardı. Lord Palmerston, bunun yerine gönüllü asker toplama yoluna

---

²⁶⁶ BOA, HAT, nr. 48233, Şubat 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 47, 17 Mart 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 39, 21 Şubat 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 36, 25 Şubat 1840; BOA, İ. HR, nr. 107, 25 Şubat 1840; BOA, C. HR, nr. 7130, 11 Mart 1840.

²⁶⁷ PB, GRE/E/481/9/10, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Mart 1840. Şekib Efendi, İstanbul'dan ancak 20 Mart'ta ayrılabilirdi. NA, FO, 78/393, nr. 63, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Mart 1840.

²⁶⁸ NA, FO, 78/393, nr. 62, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mart 1840.

²⁶⁹ PB, GRE/E/637/116–117, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 13 Nisan 1840.

²⁷⁰ Burada söz konusu edilen savunma, M. Ali Paşa'nın Anadolu'ya girmesine karşı alınacak tedbirlerle ilgiliydi. Özellikle de İbrahim Paşa'nın İstanbul'u 1833'teki gibi işgal etmeye kalkabileceği ihtimali üzerinde duruluyordu. NA, FO, 78/394, nr. 100, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Mayıs 1840.

²⁷¹ NA, FO, 78/393, nr. 86, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Nisan 1840. Bu beş öğrenci, Selim Efendi, Tahir Efendi, Mahmud Efendi, Halil Efendi ve İbrahim Efendi idi.

gidilmesini tavsiye ediyordu. M. Ali Paşa bunu Arnavutluk'ta yapmış ve birçok asker toplamıştı. Osmanlı'nın M. Ali Paşa'dan ders alarak Babıâli'nin de bunu yapmasını bekliyordu. Bu konuda yardımcı olmak üzere de Jochmus'u göndermeyi öneriyordu. O günlerde Londra'da Avrupa devletlerini Mısır valisine karşı bir askerî operasyona ikna etmeye çalışan Lord Palmerston, müttefik donanması arasında az sayıda da olsa Osmanlı donanmasına ait gemilere ihtiyaç duyacaklarını biliyordu. Çünkü sırf Hristiyan güçlerin oluşturacağı bir donanmaya, Müslümanlar büyük bir direnç gösterebilirdi. Bu yüzden Lord Ponsonby'ye, Osmanlı donanmasının mevcut durumu ve donanmada yapılacak reform konusuyla yakından ilgilenme talimatı verdi²⁷².

Lord Ponsonby, Lord Palmerston bu talimatı vermeden bir süre önce, Osmanlı donanmayla ilgili araştırmalara zaten başlamıştı. Bu konuda Kaptan Walker'dan bir rapor hazırlamasını istemişti. Kaptan Walker, bu doğrultuda, etkili ve modern bir eğitim için Mühendishane-i Bahri Hümayun'da yapılması gereken değişikliklere ve bir Osmanlı gemisinin "*okul gemi*" olarak kullanılmasına dair iki rapor yazdı. Kaptan Walker'a göre köklü reformlara ihtiyaç vardı. Çünkü Osmanlı donanmasında "*sadece öğrenciler değil aynı zamanda rütbeli denizcilerin tümü yetersiz düzeyde*" idi. Kaptan Walker, Mühendishane'de yapılması gereken değişikliklerle ilgili 11 maddelik bir liste de hazırladı. Bunlar arasında öğrencilerin ve hocaların şartlarının iyileştirilmesi, zamanın etkili bir şekilde kullanılması, talebelerin Fransızca öğrenmeye teşvik edilmesi, denizcilikle ilgili Türkçe kitapların basılması gibi öneriler yer alıyordu. Okul gemi projesiyle ilgili ise 14 maddelik bir liste söz konusuydu. Bunlar arasında da gemide eğitime alınacakların okuma yazma bilenlerden seçilmesi, gemide bulunacakların birbirlerine sahip olduğu bilgi ve deneyimi aktarması, başarılı subayların terfi ettirilmesi gibi hususlar bulunuyordu. Kaptan Walker'ın bu önerileri, kısa bir süre önce denizcilik alanında yeniden yapılanmaya gitmek ve yapılacak reformları görüşmek üzere Babıâli tarafından oluşturulan Bahriye Meclisi²⁷³'ne sunuldu. Raporda yer alan tavsiyeler Bahriye Meclisi'nde kabul gördükten sonra

---

²⁷² PB, GRE/E/481/9/15, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 20 Nisan 1840.

²⁷³ Bahriye Meclisi, 1840 yılının ilk aylarında oluşturuldu. İlk meclisin başkanlığına Liman Reisi İbrahim Bey getirildi. Bahriye Meclisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gencer, *age.*, s. 149-151.

padişahın da onayından geçirilerek, bunların zaman içinde uygulamaya geçirilmesine karar verildi²⁷⁴.

Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un yukarıda sözü geçen talimatını aldıktan sonra ise, Kaptan Walker'dan Osmanlı donanmasının nitelik ve niceliğiyle ilgili yeni bir rapor hazırlamasını istedi. Kaptan Walker araştırmaları sonucu ulaştığı sonuçlar hiç olumlu değildi. Ona göre donanmada, A. Fevzi Paşa asıl donanmayı İskenderiye'ye kaçırdığı için, yeterli sayıda gemi bulunmuyordu. Mevcut gemilerin birçoğu da denize indirilebilecek durumda değildi. Donanmaya bağlı 1100 öğrenci vardı; ancak bunların çoğu denizcilikle ilgili hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu²⁷⁵.

İngiliz hükûmetinin Osmanlı ordusu ve donanmasıyla ilgili yaptırdığı bu araştırmalar ve İngiliz politikasında Osmanlı lehine yaşanan değişim saray ve Babiâli'nin dikkatinden kaçmıyordu. O günlerde İskenderiye konsolosunun M. Ali Paşa'ya karşı kullandığı sert ifadeler ve Amiral Stopford'a Osmanlı'yı koruması yönünde verilen kesin emir de memnuniyetle karşılandı. Bu memnuniyetin bir göstergesi olarak, padişahın da onayıyla, İngiltere'nin izlediği politikadan dolayı Lord Ponsonby'ye resmî olarak teşekkür edildi²⁷⁶.

Gerçekten de İngiltere, Fransa'nın M. Ali Paşa'ya açıkça destek vermeye başladığı²⁷⁷, Rusya'nın doğrudan M. Ali Paşa ile anlaşılması yönünde Babiâli'ye gizlice baskı yaptığı²⁷⁸ bir dönemde, 1832 yılının tam aksine, Osmanlı'yı koruma adına aktif bir politika izlemekteydi. Lord Palmerston'un İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı yakınında beklemesi ve eğer padişah çağıracak olursa derhal İstanbul'a gitmesine dair verdiği talimat bunun açık bir göstergesiydi²⁷⁹.

²⁷⁴ NA, FO, 78/393, nr. 81, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Mart 1840; NA, FO, 78/393, nr. 81, ek. 1, Walker'dan Ponsonby'ye, 20 Nisan 1840; NA, FO, 78/393, nr. 81, ek. 2, Walker'dan Ponsonby'ye, 27 Ocak 1840.

²⁷⁵ NA, FO, 78/394, nr. 109, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1840; NA, FO, 78/394, nr. 109, ek. 1, Walker'dan Ponsonby'ye, 23 Mayıs 1840.

²⁷⁶ BOA, İ. MTZ. (05), nr. 56, 03 Mayıs 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 56, lef. 2, 13 Mart 1840.

²⁷⁷ Fransa, Londra'daki görüşmelerde M. Ali Paşa'ya açıkça destek verdiği gibi, Mısır valisiyle doğrudan anlaşılması konusunda M. Reşid Paşa'ya baskı yapmaktaydı. NA, FO, 78/394, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs 1840. M. Reşid Paşa, böyle bir isteği kabul etmeyecekleri konusunda Lord Ponsonby'ye garanti verd. NA, FO, 78/394, nr. 134, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Temmuz 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 68, 06 Temmuz 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 68, lef. 2, 28 Haziran 1840.

²⁷⁸ Rusya ile ilgili bu iddia Lord Ponsonby'ye aitti. Buna karşılık Lord Palmerston bu iddiaya inanmıyordu. Ancak Fransa'nın M. Ali Paşa karşı destek verdiğini kabul ediyordu. PB, GRE/E/481/9/21, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 12 Mayıs 1840.

²⁷⁹ NA, FO, 195/162, nr. 67, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 08 Mayıs 1840.

Bu sırada Chrzanowski, İstanbul'un donanmanın yanı sıra karadan da savunulması yönündeki çalışmalar sürdürüyordu. Chrzanowski, 18.000 kişilik bir Osmanlı birliğinin İznik-Üsküdar arasına konuşlandırılması gerektiğini tespit etmişti. Diğer savunma noktalarının belirlenmesi işlemini de sürdürmekteydi. Lord Ponsonby bu planın uygulanması durumunda İbrahim Paşa'nın İstanbul'a saldırmasının "*bir çılgınlık*" olacağını düşünüyordu²⁸⁰. Lord Ponsonby, M. Ali Paşa'ya karşı alınan bu etkili tedbirlerin "*bütün dünyaya Osmanlı Devleti'nin ölü bir bedenden daha iyi durumda olacağını göstereceğine*" inanıyordu²⁸¹. Lord Palmerston da Chrzanowski'nin önerdiği bu tedbirlerin alınması gerektiği kanaatindeydi. İngiltere ve müttefik devletleri, Osmanlı'yı korumakta kararlıydı. Ancak Lord Palmerston'a göre ordusu Nizip'te ağır bir yenilgiye uğrayan ve donanması M. Ali Paşa'nın elinde bulunan Osmanlı'nın kendi savunma araçlarından yoksun olması, bu hususta büyük dezavantaj oluşturmaktaydı. Bu sebeple M. Reşid Paşa'ya, enerjik politikasına devam etmesi, Osmanlı ordusunu ve donanmasını mümkün olduğunca güçlendirmekle meşgul olması mesajını gönderdi. Çünkü İngiliz Dışişleri Bakanı, Osmanlı ordusu ve donanmasının bir an önce müttefik kuvvetlere yardım edebilecek düzeye getirilmesini istiyordu²⁸².

B. Operasyona Hazırlık: İngiliz Subaylara Komuta Yetkisi Verilmesi

Avrupa devletlerinin Mısır Meselesine çözüm bulma amacıyla sürdürdüğü görüşmeler 15 Temmuz 1840'ta sonuçlanmış; İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya aralarında bir antlaşma ve bununla bağlı bir senet imzalamışlardı. Antlaşmaya göre bu dört devlet Mısır Meselesinin çözümü konusunda ayrı senette yer alan bir çözüm önerisi geliştirmişlerdi; M. Ali Paşa'ya bunu kabul ettirmek üzere de her türlü tedbiri almak konusunda anlaşmışlardı. Senede göre, Mısır valiliği miras yoluyla babadan oğluna geçmek üzere M. Ali Paşa'da kalacak, ayrıca Akka valiliğini ve güney Suriye'de hâkimiyetini sürdürecekti. Bu teklifi on gün içinde kabul etmezse elinde sadece Mısır valiliği kalacaktı. Sonraki on gün içinde bunu da reddederse, bu kez

²⁸⁰ NA, FO, 78/394, nr. 103, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Mayıs 1840.

²⁸¹ NA, FO, 78/394, nr. 107, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mayıs 1840. Lord Ponsonby İstanbul'un savunmasına yönelik alınacak bu tedbirlerin özellikle Fransız politikası üzerinde etkili olacağını, bu sayede Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin "*ölü bir beden*" olduğu iddiasının aksinin ispatlanacağını düşünüyordu. NA, FO, 78/394, nr. 112, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs 1840.

²⁸² PB, GRE/E/481/9/26, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Temmuz 1840.

babadan oğla geçmeksizin, yalnız Mısır valiliğiyle yetinmek zorunda bırakılacaktı²⁸³. Fransa, dışta bırakılarak böyle bir antlaşmanın yapılması, Paris’te büyük bir şok etkisi uyandırdı. Kısa sürede politikacılar ve halk arasında M. Ali Paşa’yı korumak uğruna gerekirse savaşılması dile getirilmeye başlandı²⁸⁴. Fransa Kralı Louis Philippe ise kendinin çok zor bir duruma maruz bırakıldığını ve antlaşmayı Avrupa barışı için tehlikeli bulduğunu açıklamakla yetindi²⁸⁵.

Lord Palmerston, antlaşmanın hükümlerini vakit kaybetmeden yürütmekte kararlıydı. Çünkü bu antlaşmayı “*Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleyen bir Avrupa Antlaşması*” olarak niteliyordu. Ayrıca M. Ali Paşa’nın ilk on gün içinde teklifi kabul etmemesini, böylece Suriye’nin de elinden alınmasını temenni ediyordu. Bu yüzden antlaşmanın en kısa zamanda padişaha onaylatılmasını istiyordu. Lord Palmerston, M. Ali Paşa’nın teklifleri kabul etmeyeceğinden öylesine emindi ki ona karşı düzenlenecek operasyonun hazırlıklarını başlatmış; bu çerçevede General Jochmus’a İstanbul’a hareket emri vermişti²⁸⁶.

Lord Palmerston, Anadolu’daki ya da Suriye’deki Osmanlı birliklerini düzenleme işinin Jochmus’a verilmesini arzu ediyordu²⁸⁷. Çünkü müttefiklerin düzenleyeceği operasyonda onun büyük bir rol oynayacağı kanaatini taşımaktaydı²⁸⁸. Jochmus’un ardından diğer subaylarında gönderilmeleri için hazırlıkları başlattı. Sir Charles Smith ve Kont Nuget Jochmus’la aynı görevde kullanılacaktı²⁸⁹. Daha önce İstanbul’da bulunan Du Plat’ın ise yanındaki ekiple birlikte²⁹⁰ Osmanlı topçu birliğini ve Mühendishane’yi düzenleyecekti²⁹¹. Bu doğrultuda İspanya’da bulunan bazı İngiliz

²⁸³ Armaoğlu, *age.*, s. 213–214; Anderson, *age.*, s. 118–119; McGregor, *age.*, s. 117. Antlaşmanın tam metni ve söz konusu ayrı senet *The Times*’da yayınlandı. *The Times*’a göre bir de Boğazlarla ilgili gizli protokol söz konusuydu. *The Times*, nr. 17463, 15 Ağustos 1840, s. 3; *The Times*, nr. 17470, 23 Ağustos 1840, s. 3.

²⁸⁴ Armaoğlu, *age.*, s. 214–215.

²⁸⁵ NA, FO, 195/163, nr. 131, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 11 Ağustos 1840.

²⁸⁶ NA, FO, 195/162, nr. 103, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 15 Temmuz 1840; PB, GRE/E/481/9/34, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 15 Temmuz 1840.

²⁸⁷ NA, FO, 195/163, nr. 129, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 03 Ağustos 1840.

²⁸⁸ PB, GRE/E/481/9/29, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 09 Temmuz 1840.

²⁸⁹ PB, GRE/E/481/9/43, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 25 Temmuz 1840.

²⁹⁰ Du Plat’la birlikte İstanbul’a gitmek üzere Collier, Wood ve Dickson adlı teğmenler ve bir de askerî teknisyen görevlendirilmişti. NA, FO, 78/422, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse’a, 08 Ağustos 1840; NA, FO, 78/422, Backhouse’tan Ordu Donatım Ofisine, 14 Ağustos 1840.

²⁹¹ PB, GRE/E/481/9/48, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 14 Ağustos 1840; NA, FO, 78/421, Palmerston’dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 25 Temmuz 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston’dan Vivan’a, 20 Ağustos 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston’dan Nuget’e, 22 Ağustos 1840.

istihkâm subayı ve madencilerin de Akdeniz'deki İngiliz donanmasına yönlendirilmesi talimatını da verdi²⁹². O sırada Erzurum'da bulunan Kaptan Cameron da İstanbul'a gitme emri aldı²⁹³.

Lord Palmerston M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyon için yalnızca subay takviyesinin yeterli olmayacağını biliyordu. Bu yüzden birliklerin ihtiyaç duyacağı miktarda cephane ve 5.000 silahın Osmanlı ordusuna verilmesi talimatını Amiral Stopford'a gönderdi²⁹⁴. Lord Ponsonby'den de Suriye'de İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmaya hazır halka silah verilmesine, İbrahim Paşa'nın askerlerine iki kat ücret teklif edilmesine ve Kıbrıs'a 5.000 Osmanlı askeri transfer edilmesine dair Babıâli'ye baskı yapması emrini verdi²⁹⁵. Kısa bir süre sonra ise M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyona dair hazırlattığı planları İstanbul'a gönderdi²⁹⁶. Tüm bu hazırlıklar, asi Mısır valisine karşı çok yakında büyük bir operasyonun başlatılacağını gösteriyordu.

Bu esnada M. Ali Paşa, Avrupa devletleri karıştırılmadan doğrudan kendisiyle anlaşılması yönünde padişahı ikna etmesi için Sami Bey isminde bir adamını İstanbul'a gönderdi. Fransız Elçisi Pontois de Sami Bey'le M. Reşid Paşa'ya bu yönde baskı yapıyordu. Ancak M. Reşid Paşa onlara, Avrupa devletleriyle vardıkları anlaşmanın dışına çıkmayacaklarını kesin bir dille ifade etti²⁹⁷. Bu olaydan sonra Avrupa devletlerinin 15 Temmuz 1840'ta imzaladıkları antlaşmayı padişahın kabul ettiğine dair M. Reşid Paşa'nın resmî yazısı İngiliz elçiliğine ulaştı²⁹⁸.

Bu kararın somut bir göstergesi olarak bir Osmanlı memuru, yukarıda bahsi geçen senedi M. Ali Paşa'ya götürmesi için yola çıkarıldı²⁹⁹. Ardından Mısır ordusuna

²⁹² NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 18 Temmuz 1840.

²⁹³ NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Hill'e, 28 Ağustos 1840.

²⁹⁴ NA, FO, 195/162, nr. 105, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Temmuz 1840; NA, FO, 195/162, nr. 115, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 24 Temmuz 1840. Bu silah ve cephaneler İngiltere'nin Malta'daki cephaneliğinden temin edilecekti. NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 17 Temmuz 1840.

²⁹⁵ NA, FO, 78/421, Palmerston'dan Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, 27 Temmuz 1840.

²⁹⁶ Fransızca olarak hazırlanmış üç adet planda, M. Ali Paşa'nın sahip olduğu ordu, elinde tuttuğu arazi göz önünde bulundurularak müttefik donanma ve ordularının nasıl bir harekât tarzı izlemesi gerektiği açıklanmaktaydı. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a ani bir saldırıda bulunması ihtimali sebebiyle İstanbul ve Boğazlarda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmekteydi. PB, GRE/E/481/9/53-59, Palmerston'dan Ponsonby'ye, ek. 1-2, 21 Ağustos 1840.

²⁹⁷ NA, FO, 78/395, nr. 153, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Temmuz 1840; Baysun, *agm.*, s. 734-735.

²⁹⁸ NA, FO, 78/395, nr. 163, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 05 Ağustos 1840.

²⁹⁹ NA, FO, 78/395, nr. 164, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Ağustos 1840.

karşı ayaklanan Suriye halkına verilmek üzere hazırlanan silah ve cephanelerle yüklü Osmanlı gemileri Mustafa Efendi'nin³⁰⁰ komutanlığında Suriye'ye hareket etti³⁰¹. Böylece Babiâli, Fransa'nın ve M. Ali Paşa'nın baskılarına karşı, mevcut politikasını kesinlikle değiştirmeyeceğini, Avrupa devletleriyle varılan antlaşmaya sadık kalacağını gösterdi.

Aynı günlerde, mevcut Osmanlı gemilerinden oluşturulan küçük bir filo, Akdeniz'deki İngiliz donanmasıyla birleşmek ve Suriye üzerinde yapılacak operasyona katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. Bu filoyu Kaptan Kaptan Walker idare edecekti. Kendine resmî bir görev ve rütbe verilmediği için ondan gemi mürettebatına talimatlarını İbrahim Bey aracılığıyla iletmesi istendi. Fakat Kaptan Walker, İbrahim Bey'in kendinden düşük rütbeli olması ve bir aracıyla gemileri etkili bir şekilde yönetemeyeceği gerekçelerini öne sürerek bu şartları kabul edemeyeceğini açıkladı. Aslında söz konusu mesele, 1834 yılından beri Lord Palmerston ve Babiâli arasında bir türlü aşılamayan İngiliz subayların komuta yetkisine sahip olup olamayacakları meselesiyle de ilgiliydi. O tarihe kadar Babiâli, İngiliz Dışişleri Bakanının tüm ısrarlarına karşın, bu konuda taviz vermedi. Bunda, dinî kuralların böyle bir duruma izin vermemesi yanında Rusya'nın ve Avusturya'nın itirazları da önemli derecede etkili oldu. Fakat 1840 yılına gelindiğinde koşullar tamamen değişti. Rusya ve Avusturya, Mısır Meselesinin çözümünde İngiltere ile müttefik oldu. M. Ali Paşa'ya karşı girişilecek mücadelede adeta Osmanlı'nın geleceği belirlenecekti ve bu olağanüstü koşullarda aşılamayacak kural ya da gelenek neredeyse yok gibiydi. Neticede konu Babiâli'de görüşüldü. M. Reşid Paşa'nın da etkisiyle Kaptan Walker'a filo komutasının verilmesi görüşü ağırlık kazandı. Padişahın da buna onay vermesiyle (6 Ağustos 1840), tarihte ilk kez bir Hristiyan, Osmanlı askerlerinin komutanı olarak tayin edildi. Bu, altı senedir Lord Palmerston'un İngiliz subaylara verilmesi için mücadele ettiği bir yetkiydi. Lord Ponsonby bu gelişmenin önemini şöyle vurguladı: “*Şimdiye kadar hiçbir gâvur*

---

³⁰⁰ Mustafa Efendi, 1835'te Londra'ya eğitim için gönderilen grup içinde yer almış, İngiliz gemilerinde tecrübe kazandıktan sonra İstanbul'a dönerek Osmanlı donanmasında göreve başlamıştı. Ayrıntılı bilgi için bk. III. Bölüm.

³⁰¹ NA, FO, 78/395, nr. 171, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ağustos 1840.

Türklere komuta etmedi”³⁰². Bir İngiliz gazetesinde de Kaptan Walker’ın *Walker Paşa* adını aldığı ve onun Osmanlı tarafından “*saygınlığı kabul edilmiş ilk kâfir*” olduğu ifade edildi³⁰³.

Bu bilgi Londra’ya ulaştığında Lord Palmerston, yıllardır adeta bir kısır döngüye dönüşen bu meselede, arzu ettikleri sonuca ulaşmanın mutluluğunu yaşadı. Bu konuda Lord Ponsonby’ye şunları yazdı:

*“M. Reşid Paşa’ya tebriklerimi ilet. Bu gelişme İngiltere için çok önemli; fakat bu, bizden daha çok sultanın adına gerçekten büyük bir avantaj sağlayacaktır. Kaptan Walker’a bu görevin verilmesi, sadece mevcut durumun kurtarılması için değildir. Bu, aynı zamanda Osmanlı donanmasının yeniden yapılandırılması için bir temel oluşturacaktır”*³⁰⁴.

Lord Palmerston, Lord Ponsonby’yi de son günlerde gösterdiği performans sebebiyle övmekteydi. Bu övgü, Kaptan Walker’ın görevlendirilmesi yüzünden olduğu kadar, Fransa’nın ve M. Ali Paşa’nın İstanbul’daki faaliyetlerine karşı diğer Avrupa elçilerini yönlendirerek Babıâli’nin de kararlı bir tutum izlemesine yardım ettiği içindi. Uzun süredir ona karşı sert eleştirilerde bulunan Metternich bile Lord Ponsonby hakkında olumlu sözler söylemeye başladı. Lord Palmerston aynı mektubunda tüm Suriye’yi M. Ali Paşa’nın elinden alıp padişaha vermek istediğini, bu amaçla sonbaharda İngiliz, Avusturya ve Osmanlı gemilerinden 18 gemilik bir donanma oluşturulacağını da haber veriyordu³⁰⁵.

C. Suriye Operasyonu: M. Ali Paşa’ya Boyun Eğdirilmesi

İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin M. Ali Paşa’ya karşı askerî operasyon hazırlıklarını sürdürdüğü bir sırada Fransa’da adeta kıyamet kopuyordu. Paris’te, Mısır valisini korumak adına diğer devletlerle savaşıp savaşmama konusunda tartışmalar sürüyordu. İstanbul’daki Fransa Elçisi Pontois ise hâlâ Babıâli’yi M. Ali Paşa ile anlaşmaya ikna etmeye çabalıyordu. Özellikle de M. Reşid Paşa’ya izlediği politikayı değiştirmesi için tehdit derecesinde baskı yapıyordu. Lord Ponsonby bunun üzerine 15 Temmuz Antlaşması’nı imzalayan devletlerin elçilerini de yanına alarak,

³⁰² NA, FO, 78/396, nr. 175, Ponsonby’dan Palmerston’a, 16 Ağustos 1840; NA, FO, 78/396, nr. 181, ek. 1, Walker’dan Ponsonby’ye, 17 Ağustos 1840.

³⁰³ *John Bull*, nr. 1053, 13 Şubat 1841, s. 84.

³⁰⁴ PB, GRE/E/481/9/62, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 03 Eylül 1840.

³⁰⁵ *Aynı Belge*; NA, FO, 195/163, nr. 163, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 10 Eylül 1840. Lord Palmerston’un Kaptan Walker’a komuta yetkisi verilmesine dair Babıâli’ye gönderdiği teşekkür mektubu için bk. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 101, 18 Ekim 1840; BOA, İ. MTZ. (05), nr. 101, lef. 1.

kıyıya çıkarıldı³¹⁰. Bundan üç gün sonra Babîâli, M. Ali Paşa'yı üzerinde bulunan tüm valiliklerden azlettiğini açıkladı³¹¹. Bu sırada Lord Palmerston, Amiral Stopford'a Mısır kuvvetlerinin Suriye'de hareket etmesini engellemesi, Mısır ve Suriye arasındaki tüm bağlantıyı kesmesi talimatını verdi³¹². Hemen ardından Suriye'ye ve Mısır'a blokaj uygulanmasına dair Babîâli'nin kararı Fransız elçisine bildirildi. Aynı günlerde Lübnan'da da Mısır ordusuna karşı bir gerilla savaşı başlatıldı³¹³.

Lord Palmerston, M. Ali Paşa'nın ilk teklifi reddetmiş olmasından çok memnundu. Böylece tüm Suriye elinden alınabilecekti. Lord Palmerston, bu amaçla yapılacak askerî operasyonda rol alacak İngiliz subaylarla ilgili çalışmaları da tüm hızıyla sürdürüyordu. Askerî harekâтта tüm yönetimin İngiliz subaylarda olmasını, Osmanlı subaylarının onların talimatlarını dinlemesini istiyordu³¹⁴.

Bir süre önce Türkiye'ye gitme talimatı alan subaylar hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'a hareket ettiler³¹⁵. Ancak Lord Palmerston, planlanan çapta bir operasyon için bunların yeterli olmayacağını biliyordu. Yetersiz durumdaki Osmanlı subaylarıyla, ordunun etkili bir şekilde yönetmesi mümkün görünmüyordu³¹⁶. Bu yüzden Binbaşı Colquhoun, Binbaşı Alderson, Albay Macintosh, Teğmen Rose, Binbaşı Niven, Kaptan Wilbraham, Kaptan Bocchiciampi, Kaptan Scott, Kaptan Harvey, Kaptan Robe, Kaptan Considine ve Kaptan Churchill adlı subayları da M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyonda görev almak üzere görevlendirdi³¹⁷. Ayrıca

---

³¹⁰ NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, ek. 1, 19 Eylül 1840; NA, FO, 78/397; nr. 220, ek. 1, Wood'tan Ponsonby'ye, 13 Eylül 1840; Anderson, *age.*, s. 120.

³¹¹ NA, FO, 78/396, nr. 207, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 207, ek. 1, Sadrazamdan M. Ali Paşa'ya, 14 Eylül 1840; Stapleton, *age.*, s. 69.

³¹² NA, FO, 195/163, nr. 159, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Eylül 1840.

³¹³ NA, FO, 78/396, nr. 202, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 203, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Eylül 1840; NA, FO, 78/396, nr. 204, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Eylül 1840; Anderson, *age.*, s. 120.

³¹⁴ PB, GRE/E/481/9/73, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Eylül 1840.

³¹⁵ Du Plat, yanında dört subay ve bir askerî teknisyenle İstanbul'a gönderilmekteydi. NA, FO, 195/163, nr. 170, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Eylül 1840. Du Plat'ın ekibinde yer alan Albay Dickson'un hastalanması üzerine yerine Kaptan Williams ekibe dâhil edildi. NA, FO, 78/425, Backhouse'tan Ordu Donatım Ofisine, 16 Aralık 1840; NA, FO, 78/425, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 22 Aralık 1840. Kont Nugent, Avusturya donanmasında görev yapmıştı. Mısır'ı ve Suriye'yi çok iyi biliyordu. Lord Palmerston'un Osmanlı savaş gemilerinin düzenlenmesinde kullanılmasını istiyordu. NA, FO, 195/163, nr. 140, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Ağustos 1840.

³¹⁶ NA, FO, 195/164, nr. 194, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Ekim 1840.

³¹⁷ NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Hill'e, 09 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 09 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Hill'den Palmerston'a, 13 Ekim 1840; NA, FO, 78/423, Ordu Donatım Ofisinden Backhouse'a, 13 Ekim 1840; NA, FO, 78/424,

ağır silahlarla birlikte topçu sınıfından 20, istihkâm sınıfından 10 kişi de Suriye'ye gönderilmek üzere hazırlandı³¹⁸.

Bu sırada General Jochmus, Suriye'de, İbrahim Paşa kuvvetlerine karşı savaşa hazırlıklarını sürdürüyordu. Ancak kendine henüz komuta yetkisi verilmemişti. Bu yüzden birliklerin düzenlenmesi için, kendisinin ya da diğer bir kişinin yetkilendirilmesini talep ediyordu³¹⁹. Lord Palmerston da bu yönde Babîâlî'ye baskı yapılması için İngiliz elçisine talimat göndermişti³²⁰. Bunun üzerine Lord Ponsonby M. Reşid Paşa ile görüşerek, Kaptan Walker gibi General Jochmus'a da komuta yetkisi verilmesi gerektiğini bildirdi. M. Reşid Paşa, bu isteği olumlu karşıladı. Ayrıca Jochmus'a yardımcı olması için Londra'da eğitim gördükten sonra İstanbul'a dönen Tahir Bey ve arkadaşlarını Suriye'ye gönderme kararı aldı³²¹. Bir süre sonra Babîâlî, Jochmus'a *Ferik* rütbesi verildiğini açıkladı. Jochmus, İzzet Paşa'nın üstünde bir yetkiye sahip olacaktı³²². Sir Charles Smith ise hepsinin üstünde Suriye'deki tüm kuvvetlerin komutanlığına getirildi³²³. Böylece Kaptan Walker, General Jochmus ve General Smith resmen Osmanlı ordusunda ve donanmasında komuta mevkilerine getirildiler.

26 Eylül 1840'ta Jochmus, İbrahim Paşa kuvvetlerine karşı girdikleri mücadelede kazandıkları başarıyı haber verdi³²⁴. Bir süre sonra İbrahim Paşa ordusuna karşı, İngiliz subayların yönettiği Osmanlı güçlerinin üstünlüğü kesinleşti. Birçok Mısır askeri de esir alındı. Amiral Stopford'un yardımcısı Tuğamiral Napier de denizden baskı uyguluyordu³²⁵. 10 Ekim 1840'ta Napier'in baskısı karşısında İbrahim

---

Palmerston'dan İngiliz subaylara, 20 Eylül 1840; NA, FO, 195/164, nr. 201, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Ekim 1840; PB, GRE/E/481/10/11, 13, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 17 Eylül 1840.

³¹⁸ NA, FO, 78/423, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 16 Ekim 1840.

³¹⁹ NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 19 Eylül 1840.

³²⁰ NA, FO, 195/165, nr. 229, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840.

³²¹ NA, FO, 78/397, nr. 220, ek. 9, Alison'dan Ponsonby'ye, 27 Eylül 1840.

³²² NA, FO, 78/397, nr. 225, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1840; NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 13 Ekim 1840. Bundan bir süre önce Lord Ponsonby'nin talebiyle, Kıbrıs'a gönderilen Osmanlı birliklerinin başına bulunan Prusyalı subayın yerine bir İngiliz subay getirilmişti. BOA, İ. MTZ. (05), nr. 83, 01 Eylül 1840.

³²³ NA, FO, 78/397, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Eylül 1840; NA, FO, 78/397, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 30 Eylül 1840.

³²⁴ NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 26 Eylül 1840.

³²⁵ NA, FO, 78/415, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 02 Ekim 1840; NA, FO, 78/397, nr. 223, Ponsonby'den Palmerston'a, 04 Ekim 1840

Paşa güçleri dayanamadı ve Beyrut ele geçirildi³²⁶. Aynı tarihte Lord Palmerston, Stopford'a Akka'nın da ele geçirilmesi talimatını gönderdi³²⁷.

Lord Palmerston, askerlerin lojistik bakımdan desteklenmedikçe başarılı olamayacaklarını biliyordu. Bu amaçla Dr. Davy önderliğindeki bir grup doktoru da askerler için gerekli tıbbi organizasyonu yapmak ve daha sonra İstanbul'da modern bir tıp okulu kurmak üzere İstanbul'a gönderdi. Ayrıca ordunun yemek işlerini düzenlemek için üç levazım subayı görevlendirdi. Lord Palmerston, Avusturya'nın ve Rusya'nın Mısır Meselesinde İngiltere ile ittifak yapmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istemediklerini, kendilerininse Osmanlı'yı güçlü görmek istedikleri için bu şekilde destek verme gayreti içinde olduklarını Lord Ponsonby'ye bildirdi. Lord Palmerston'un bu sırada asıl amacı, Avusturya'nın ve Rusya'nın muhalefetine rağmen Mısır'ı da M. Ali Paşa'nın elinden alabilmektir³²⁸.

Bu sırada neredeyse tüm Avrupa'yı karşısına alan M. Ali Paşa iyice köşeye sıkışmış durumdaydı. Görevden alındığına dair padişahın fermanına karşılık gönderdiği cevapta, padişaha bağlı olduğunu, barış yapmak istediğini bildirdi. Ardından bu konuda Fransa'nın aracılığına başvurdu³²⁹. Buna karşılık M. Reşid Paşa, müttefiklerin bilgisi dışında bir antlaşma yapmayacaklarını M. Ali Paşa'ya bildirdi³³⁰.

Askerî sahadaki dengeler de hızla M. Ali Paşa aleyhine değişmekteydi. Amiral Stopford, İbrahim Paşa'yı bulunduğu yerde kısırdı³³¹. Uzun zamandır Suriye'de görev yapan Richard Wood'tan³³² da Suriyeli aşiret reislerinin çoğunun Mısır ordularına karşı savaşmaya ikna edildiğini haberi geldi³³³. Artık M. Ali Paşa'nın

³²⁶ Anderson, *age.*, s. 120.

³²⁷ NA, FO, 195/164, nr. 187, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 05 Eylül 1840.

³²⁸ PB, GRE/E/481/10/1-3, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 05 Ekim 1840; NA, FO, 78/422, Palmerston'dan Hill'e, 19 Eylül 1840; NA, FO, 78/422, Hill'den Palmerston'a, 26 Eylül 1840. Dr. Davy'yle birlikte İstanbul'a Dr. John Robertson, Dr. William Dawson, John Wreford, Lucas Ward, William Tobbe Collier gidecekti. NA, FO, 78/424, Palmerston'dan Horse Guards Alayına, 27 Ekim 1840; NA, FO, 195/164, nr. 218, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 29 Eylül 1840.

³²⁹ NA, FO, 78/397, nr. 235, ek. 1, M. Ali Paşa'dan Sadrazama, Ekim 1840.

³³⁰ NA, FO, 78/397, nr. 255, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Ekim 1840.

³³¹ NA, FO, 78/398, nr. 244, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1840.

³³² Richard Wood, İstanbul'daki İngiliz elçiliği tercümanı George Wood'un oğludur. Babasının 1834'te ölümüyle onun yerine tercümanlık görevine atandı. Bu tarihten itibaren Lord Ponsonby'nin isteğiyle Suriye'de çalışmalarda bulunmuş ve İstanbul'a raporlar gönderdi. 1840 yılında Beyrut konsolos yardımcılığı görevine getirildi. Richard Wood ve 1834-1841 yıllarında Suriye'deki faaliyetleri için bk. Allan Cunningham, *The Early Correspondence of Richard Wood (1831-1841)*, Offices of the Royal Historical Society, London 1966.

³³³ NA, FO, 78/398, nr. 245, Ponsonby'den Palmerston'a, 21 Eylül 1840.

müttefik güçler karşısında başarısız olacağı kesinleşmişti. Fransa da çıkardığı tüm gürültüye ve İstanbul'da Babıâli üzerinde uyguladığı baskıya rağmen başarılı olamadı. Bunun üzerine Fransa kralı, savaş yanlısı Thiers hükümetini (Ekim 1840) görevden aldı³³⁴. Bu gelişme Lord Palmerston'u çok memnun etti. Mısır valisine son darbenin vurulması için Suriye'ye daha çok Osmanlı askeri gönderilmesi talimatını verdi. Stopford'a da Akka'yı ele geçirmesi için bir süre önce verdiği emri hatırlattı³³⁵. Lord Palmerston, Akka alındıktan sonra İskenderiye'nin kolayca ele geçirilebileceğini düşünüyordu³³⁶. Bu plana göre Suriye'de kullanılmak üzere Osmanlı ordusuna gönderilen toplam 13.000 silaha ilaveten 5.000 silah daha hazırlanması emrini verdi³³⁷.

Bundan kısa bir süre sonra İngiliz, Avusturya ve Osmanlı gemilerinden oluşan müttefik donanması, dört saatlik bombardımanla Akka'da İbrahim Paşa'yı büyük bir yenilgiye (4 Kasım 1840) uğrattı. İbrahim Paşa, bu mağlubiyetin ardından Suriye'nin tamamından kuvvetlerini çekmek zorunda kaldı³³⁸.

Son günlerde kazanılan bu başarılar, Lord Ponsonby'nin İstanbul'daki itibarını son derece arttırdı. Daha önce yaşanan Churchill Olayı gibi tüm tatsız meseleler adeta unutulmuş gibiydi. Lord Ponsonby, İbrahim Paşa'nın Beyrut'ta yenilgiye uğratılan ordusundan ele geçirilen sancağı Abdülmecid'e teslim etti ki o güne kadar hiçbir Avrupa elçisi, bir Osmanlı padişahına böyle değerli bir hediye vermemişti. Bu, daha

---

³³⁴ Armaoğlu, *age.*, s. 215.

³³⁵ PB, GRE/E/481/10/22–23, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 27 Ekim 1840

³³⁶ NA, FO, 78/398, nr. 252, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Kasım 1840.

³³⁷ NA, FO, 78/424, Palmerston'dan Ordu Donatım Ofisine, 05 Kasım 1840; NA, FO, 78/424, Vivian'dan Palmerston'dan, 07 Kasım 1840. Lord Palmerston konuyla ilgili mektubunda, toplam 18.000 tüfekten sonra yeniden gönderilmesi gerekirse İngiliz ordusunda kullanacak silah kalmayacağından korktuğunu belirtmişti. PB, GRE/E/481/10/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 23 Ekim 1840.

³³⁸ Anderson, *age.*, s. 121; Temperley, *age.*, s. 123; Stapleton, *age.*, s. 69; McGregor, *age.*, s. 117. General Jochmus'un 1846 yılında Lord Ponsonby'ye yazdığı memorandumda yer alan bilgilere göre Amiral Stopford, Lord Palmerston'un uyarılarına karşı Akka'yı almak için harekete geçmek konusunda kararsızlık yaşıyordu. Buna karşılık ikinci komutan Amiral Napier'in başını çektiği bir grup saldırıya geçilmesini istiyordu. 2 Kasım 1840'da komutanlar konuyu görüşmek üzere toplandılar. Amiral Stopford'u sadece General Smith destekliyordu. Aralarında Kaptan Walker ve General Jochmus'un bulunduğu diğer komutanlar Napier'in yanında yer aldı. Böylece toplantıdan, iki gün içinde Akka'yı ele geçirmek üzere harekete geçilmesi yönünde bir karar çıktı. George M. Thomas, *August von Jochmus Gessamelte Schriften-The Syrian War and Decline of Ottoman Empire (1840–1848)*, Albert Cohn, Berlin 1883, s. XXXVII-XXXVIII. Akka'nın geri alınması, M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenen operasyonun en önemli aşamasıydı. İngiliz gazetesi *The Age*'de, Akka'nın alınmasının Mısır Meselesinin tamamen bitirilmesi anlamına geldiği yönünde yer alan yazı için bk. *The Age*, 28 Mart 1841, s. 100.

önce İbrahim Paşa Akka'yı ele geçirdiğinde Mısır güçlerine verilen sancaktı. Bu sancağın geri alınışı adeta on senedir mağlup edilemeyen M. Ali Paşa'ya boyun eğdirilmesini simgeliyordu. Buna karşılık Abdülmecid, yardımlarından dolayı İngiltere'ye teşekkürlerini ifade ederek, Lord Ponsonby'yi Osmanlı lehine çalışmaları sebebiyle övdü³³⁹.

Ancak aynı tarihte İngiliz komutanlar arasında fikir ayrılıkları baş göstermeye başladı. Amiral Stopford, Lord Palmerston'un talimatının aksine, İskenderiye'yi abluka altına almayı reddetti. Mısır'ın da M. Ali Paşa'nın elinden alınmasını isteyen M. Reşid Paşa Lord Ponsonby'den bu konuda bir açıklama istedi; fakat Lord Ponsonby de Stopford'un niçin bu şekilde hareket ettiği konusunda bilgi sahibi değildi³⁴⁰. Lord Palmerston, bu durumu öğrendiğinde Stopford'a yavaş hareket etmekten vazgeçmesi, aksi hâlde M. Ali Paşa'ya boyun eğdirmelerinin mümkün olmayacağı uyarısını yaptı. Stopford'a en kısa sürede M. Ali Paşa'ya bir adamını göndermesi ve Mısır dışındaki tüm topraklardan vazgeçmesi ve Osmanlı donanmasını iadesi karşılığında, Mısır valiliğinde kalabileceğinin bildirilmesini istedi³⁴¹. Bu da gösteriyordu ki Lord Palmerston, diğer Avrupa devletlerinin karşı çıkması sebebiyle, M. Ali Paşa'nın elinden Mısır'ın da alınması fikrinden vazgeçmişti³⁴². Ancak bunun için M. Ali Paşa'nın Osmanlı kanunlarının tümünü Mısır'da yürürlüğe koymasını, ayrı bayrak ve üniforma taşıma gibi bağımsızlık işaretleri kullanmamasını şart koşmaktaydı³⁴³.

Mehmet Ali Paşa, 27 Kasım'da İngiliz donanmasının ikinci komutanı Napier'le İskenderiye Sözleşmesi'ni yaptı. Buna göre Mısır miras yoluyla kendisinde kalacaktı. Osmanlı donanması ve Suriye'yi ise iade edecekti. Buna rağmen Lord Ponsonby böyle bir antlaşmaya karşıydı. Çünkü o, Mehmet Ali'nin elinden tüm toprakların alınmasını istiyordu. Buna karşılık Lord Palmerston antlaşmadan memnundu. Neticede Napier'in sözleşmesindeki maddelerin uygulanmasına karar verildi. Mehmet Ali Paşa, Ocak

³³⁹ NA, FO, 78/398, nr. 247, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Eylül 1840; NA, FO, 195/165, nr. 226, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840; Temperley, *age.*, s. 124-125.

³⁴⁰ NA, FO, 78/398, nr. 258, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Kasım 1840; NA, FO, 78/398, nr. 258, ek. 1, M. Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 07 Kasım 1840; NA, FO, 78/398, nr. 258, ek. 2, Ponsonby'den M. Reşid Paşa'ya, 08 Kasım 1840.

³⁴¹ PB, GRE/E/481/10/38, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Kasım 1840; NA, FO, 195/164, nr. 237, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Kasım 1840.

³⁴² Anderson, *age.*, s. 121.

³⁴³ PB, GRE/E/481/10/42-43, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 15 Kasım 1840.

1841'de Osmanlı donanmasını iade etti. 13 Şubat'ta tarihli Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı'yla³⁴⁴ da Mısır, miras yoluyla Mehmet Ali'ye verildi. Ancak bu sözleşme, Mehmet Ali Paşa'nın kabul etmek istemediği bazı maddeler içeriyordu. Mısır valisini padişahın seçmesi, yüksek vergi bunlar arasındaydı. Bu maddelerin yazılmasında Lord Ponsonby etkili olmuştu. Napier ise Mısır valisini bunları kabul etmemesi yönünde teşvik ediyordu. Neticede padişah 24 Mayıs'ta M. Ali Paşa'nın istediği değişiklikleri kabul etti. Buna göre vergi oranı eskiye göre düşürüldü, en büyük evladın vali olması karara bağlandı³⁴⁵.

Mısır Meselesinin bu şekilde çözümünün ardından, Avrupa devletleri Boğazların hukukî statüsünün belirleneceği uluslararası bir antlaşma yapmak konusunda anlaştılar. Fransa'nın da katılımıyla İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında Londra Boğazlar sözleşmesi (13 Haziran 1841) imzalandı. Dört maddelik antlaşmaya göre Boğazlar barış zamanı savaş gemilerine kapalı olacaktı. Rusya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın kendisine sağladığı haklardan mahrum olmuştu. Ancak zaten pratikte faydalanamadığı bu haklar yerine şimdi Avrupa devletlerinin onayladığı bir antlaşmayla Fransız ve İngiliz gemilerinin Karadeniz'e geçişi engellemişti. Bu antlaşmayla Osmanlı padişahının Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmış oldu³⁴⁶. Ancak antlaşmada Osmanlı Devleti Avrupa devletler sistemine dâhil edilmedi³⁴⁷. Diğer yandan antlaşmayla birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunması hususunda sorumluluk altına girmiş oldu. İngiltere,

³⁴⁴ Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı'nın detayları için bk. Uçarol, *age.*, s. 201-202.

³⁴⁵ Kutluoğlu, *age.*, s. 175-187; Anderson, *age.*, s. 122; Uçarol, *age.*, s. 201; Charles Napier, *The War in Syria*, II, John W. Parker, London 1842, s. 121; Elie Halevy, *A History Of The English People (1830-1841)*, (Çev. E. I. Watkin), T. Fisher Unwin Ltd., London 1927, s. 273; Armaoğlu, *age.*, s. 214-216; Webster, *age.*, II, s. 734; Tuki, *age.*, s. 277; Jorga, *age.*, VI, s. 334-335. M. Ali Paşa'ya verilecek haklar konusunda Avrupa devletleri arasında yaşanan tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bk. Webster, *age.*, II, s. 753-759. Napier'in M. Ali Paşa'yla yaptığı antlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Temperley, *age.*, s. 133-136. Lord Ponsonby, Napier'in M. Ali Paşa ile imzaladığı sözleşmenin uygulanmaması için çok direnmişti. Bu doğrultuda Babıâli nezdinde ve Lord Palmerston'a yazdığı mektuplarda girişimlerde bulunmuştu. Ancak başarılı olamadı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Napier, *age.*, II, s. 7, 12, 44, 46, 53, 199, 208-209, 216-217.

³⁴⁶ Anderson, *age.*, s. 123-124; Armaoğlu, *age.*, s. 216-217; Webster, *age.*, II, s. 769-776; Puryear, *age.*, s. 176-177; Bailey, *age.*, s. 170.

³⁴⁷ Antlaşmada Abdülmecid için 'his Majesties' kullanılmıştı. Oysa diplomatik protokollerde Avrupalı büyük devlet başkanları için 'their Majesties' ifadesi kullanılmaktaydı. J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy", *Belleten*, XXV/99, TTK Yayınları, Ankara 1961, s. 465.

gelecekte söz konusu olabilecek bir savaşta Osmanlı Devleti'nin ana müttefiki olacağını bu antlaşmayla göstermişti. Lord Palmerston Boğazlar Sözleşmesi'yle Rusya'ya karşı değil; ancak Rusya'nın planlarına ve hırslarına karşı bir ittifak oluşturmayı başarmıştı³⁴⁸.

Böylece Lord Palmerston, Mısır Meselesinin bitirilmesinin ardından, İngiliz politikasının 1833 yılından beri en önemli hedeflerinden birisi olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın da ortadan kaldırılması hedefine ulaşmıştı. Ayrıca dış politikada Fransa'yla izlenen ittifaktan ayrılarak, Şark Meselesinin çözümünde Rusya ile girdiği işbirliği sebebiyle Avrupa kamuoyunda kendisi hakkında başlatılan aleyhte kampanya karşı da bir zafer kazanmıştı³⁴⁹. Osmanlı Devleti ise uzun bir süredir mücadele içinde olduğu ve devletin bağımsızlığı ve bütünlüğünü tehdit eden bir asi valiyi, büyük ölçüde İngiltere'nin yardımıyla, boyun eğdirmişti.

VII. ASKERÎ MODERNLEŞME: LORD PONSONBY'NİN ORDUDA REFORM PLANI

Lord Palmerston, Nizip Savaşı sonrası başlayan süreçte, M. Ali Paşa'ya karşı düzenlenecek operasyonu, reform programını uygulamaya geçirmenin bir aracı olarak kullanmaya çalıştı. Osmanlı'ya gönderdiği subaylara M. Ali Paşa'ya karşı yürütülecek askerî operasyonun yanı sıra Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirmeleri gerektiğine dair talimatlar da verdi. Kaptan Williams³⁵⁰ ve ekibini Osmanlı askerî okullarını; Dr. Davy ve ekibini ise Osmanlı ordusunda sağlık hizmetlerini geliştirmeleri için görevlendirdi. Bu ekipler uzman oldukları alanlarda modernleşme sağlayacakları gibi, bunlara görev verilmesi Avrupa kamuoyunda Osmanlı lehine bir hava oluşturacaktı³⁵¹.

Lord Palmerston, Avrupa devletlerini Mısır Meselesinde Osmanlı'yı korumak adına birleştirmeyi zor da olsa başarmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bir an önce kendi bağımsızlığını ve topraklarını, kendi gücüyle koruyacak seviyeye getirilmesi

---

³⁴⁸ G. David Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Lion Library, London 1974, s. 84-85.

³⁴⁹ Halevy, *age.*, s. 273; Temperley, *age.*, s. 147; Rodkey, *age.*, s. 231.

³⁵⁰ Du Plat'ın hastalanması üzerine, o iyileşene kadar, onun yerine Kaptan Williams'ın İstanbul'a gönderilmesine karar verilmişti. NA, FO, 195/180, nr. 1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 11 Ocak 1841.

³⁵¹ PB, GRE/E/481/11/18, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Şubat 1841.

gerektiğini düşünüyordu. Ağustos 1840'ta bununla ilgili olarak şunları yazmıştı: “Hiçbir devlet, yabancı güçlerin yardımıyla sonsuza kadar güvenliğini sağlayamaz, diğer devletler askerî yardımı kestiklerinde Türkiye kendi gayretiyle güvenliğini sağlamayı öğrenmelidir”³⁵². Lord Palmerston bu konuyu çok önemsiyordu; çünkü bu meselede ilerleme sağlanmasının doğrudan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ile ilgili olduğuna inanıyordu³⁵³. Bu yüzden Lord Ponsonby'den Mısır valisiyle yapılacak antlaşmayla ilgili pürüzleri en kısa sürede halletmesini istemişti. Böylece bir an önce reform programını uygulamaya koymayı ve Osmanlı Devleti'nin ordu, donanma ve finans sisteminin modernleşmesiyle ilgilenmeyi planlamaktaydı³⁵⁴.

O tarihe kadar İngiliz subaylara Osmanlı ordu ve donanmasında görev verilmesi önünde en büyük engel Rusya olmuştu. Lord Palmerston son dönemde İngiltere'nin İstanbul'da artan etkisi sebebiyle İngiliz subayların görevlendirilmelerinin daha kolay olacağını düşünüyordu. Ayrıca Kaptan Walker'ın donanmada komuta mevkiine getirilmesinden sonra General Jochmus'un Suriye'deki birliklerinin başına getirilmesi, daha önce önemli bir sorun teşkil eden dinî önyargıların da aşıldığının bir göstergesiydi³⁵⁵. Lord Ponsonby de Osmanlı İngiliz subayların görevlendirilmesinde kazandığı konum itibarıyla General Jochmus'un etkili olabileceği kanaatindeydi³⁵⁶.

Lord Palmerston, Osmanlı savunması ve ekonomisini güçlendirmek konusunda niçin fazlasıyla aceleci ve ısrarcı olduğu konusuna, Mart 1841'de açıklık getirdi. Buna göre Lord Palmerston, tıpkı M. Reşid Paşa ve Lord Ponsonby gibi, M. Ali Paşa'nın elinden Mısır'ın da alınmasını istemişti. Ancak kendi ifadesiyle “*etrafındaki korkak kişiler*” yüzünden bunu başaramamıştı. Bu yüzden M. Ali Paşa ya da oğlunun er ya da geç yeniden harekete geçeceğini ve ileride yeni bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin stratejik önemi gelecekte azaldığı takdirde, Avrupa devletleri Osmanlı'yı korumak adına aynı fedakârlıkta bulunmak istemeyeceklerdi. Bu sebeple bu an gelinceye kadar Osmanlı'nın kendini

---

³⁵² PB, GRE/E/481/9/60, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 31 Ağustos 1840.

³⁵³ PB, GRE/E/481/11/5, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 13 Ocak 1841.

³⁵⁴ PB, GRE/E/481/11/7, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 26 Ocak 1841.

³⁵⁵ PB, GRE/E/481/10/5, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 04 Aralık 1840.

³⁵⁶ NA, FO, 78/430, nr. 3, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Ocak 1841.

güçlendirmesi gerekiyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı, bu konuda ihtiyaç duyulabilecek tüm yardımı yapmak istiyordu³⁵⁷.

Lord Palmerston Osmanlı'nın diğer alanlarda da gelişme sağlanabilmesiyle ilgileniyordu. Bu amaçla Tanzimat Fermanı'nda yer alan ilkelerin ve Baltalimanı Antlaşması hükümlerinin Mısır dâhil tüm Osmanlı topraklarında uygulanması konusunda gerekli tedbirleri almaya çalışıyor; Lord Ponsonby'ye bu konuya dikkat etmesi ve Babiâli'yi bu konuda yönlendirmesi yönünde talimatlar gönderiyordu. Bu talimatlardan biri, Suriye Valisi İzzet Paşa'nın, Tanzimat'ı uygulayabilecek yapıda bir kişi olmadığı gerekçesiyle görevden alınması doğrultusunda Babiâli'ye baskı yapılmasına yönelikti³⁵⁸. İngiliz Dışişleri Bakanı, özellikle Tanzimat'ın ve Baltalimanı Antlaşması'nın Mısır'da uygulanması konusunda taviz verilmemesini istemekteydi. Çünkü padişahın kanunları burada geçerli olduğu takdirde, M. Ali Paşa'nın etkisi kalmayacaktı. Lord Palmerston, bunun yanı sıra Mısır'da ve diğer eyaletlerde vergilerin padişahın atayacağı kişilerce yerinde toplanmasına yönelik alınan kararın etkili bir şekilde uygulatılmasını da istiyordu. Böylece Osmanlı maliyesinin sabit bir geliri olacak ve önceki suiistimallerin önüne geçilebileceğini düşünüyordu³⁵⁹.

Ancak o sırada Nizip Savaşı sonrasında ortaya çıkan atmosfer ve bu atmosferin sağladığı fırsatlar, Mısır Meselesinin çözülmesiyle yavaş yavaş kaybolmasıyla başladı. İngiltere'nin desteğini arkasına alan M. Reşid Paşa'nın tüm yaptıklarına sessiz kalan reform karşıtı grup, M. Ali Paşa itaat altına alındıktan sonra yeniden harekete geçti. Bu grubun başında, M. Reşid Paşa'ya karşı kişisel kını de olan Hüsrev Paşa gibi kişiler, hatta Avusturya elçisi de bulunuyordu. Bunlar Sadrazam M. Emin Rauf Paşa gibi o güne kadar reformları desteklemiş devlet adamlarını da yanlarına çekti. Bu esnada M. Ali Paşa da, Mısır'la ilgili hazırlanan fermanla kendi lehine düzenlemeler yapılması talebini reddetmesinden dolayı, M. Reşid Paşa'nın aleyhine faaliyetler yürütmekteydi. M. Reşid Paşa Tanzimat Fermanı'nın kâğıt üzerinde kalacak vaatlerden ibaret olmadığını gösterebilmek için, reformları uygulamaya geçirmekte

³⁵⁷ PB, GRE/E/481/11/27–28, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Mart 1841.

³⁵⁸ NA, FO, 195/165, nr. 227, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 09 Kasım 1840.

³⁵⁹ PB, GRE/E/481/10/53–56, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 16 Mart 1841. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra iltizam usulünün kaldırılması ve vergilerin tek bir elden Osmanlı memurlarınca toplanmasına karar verilmişti. Lord Palmerston bunu öğrendiğinde büyük bir memnuniyet duydu ve bunu “büyük bir ilerleme” olarak değerlendirdi. PB, GRE/E/481/9/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 14 Ağustos 1840.

acele ediyor, bunu yaparken ulema ve halkın dinî hassasiyetlerini gerektiği derecede dikkate almıyordu. Son olarak Fransa'dan iktibas ettiği ticaret kanununu kabul ettirmek isterken, bunun Şeriat'a aykırı olduğu yönündeki Akif Paşa'nın eleştirilerine, 'Şeriat'ın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur' şeklinde verdiği cevap sebebiyle hariciye nazırlığı görevinden (29 Mart 1841) alındı. Onunla birlikte reform taraftarları arasında bulunan A. Fethi Paşa da makamından uzaklaştırıldı. M. Reşid Paşa'nın yerine hariciye nazırlığına Sadık Rifat Paşa getirildi³⁶⁰.

Aslında Lord Palmerston, M. Reşid Paşa'yı Babiâli'den uzaklaştırmak için çevrilen entrikaları daha önceden haber almış ve Lord Ponsonby'den bunu engellemeye yönelik tedbiri almasını istemiş; o azledilecek olursa reformların kesintiye uğrama tehlikesine dikkat çekmişti. Ancak Yunan patriğinin görevden alınması meselesi sebebiyle M. Reşid Paşa'ya karşı kırgın olan Lord Ponsonby, bu konuda sessiz kalmayı tercih etti³⁶¹.

Abdülmeçid, bu olaydan kısa bir süre sonra yayınladığı bir Hatt-ı Şerif'te halkının huzur ve refahını sağlamayı hedeflediğini ifade etti³⁶². Ancak Lord Palmerston M. Reşid Paşa'dan sonra Osmanlı hükûmetinin izleyeceği politika konusunda endişeliydi. Lord Ponsonby'ye yeni hükûmetin reform sürecinde kesinti yapmayacağını umduğunu, bunun padişahın kendi iyiliği için gerekli olduğunu yazdı³⁶³. Ne var ki reform taraftarlarının yönetimden uzaklaştırılmasının Lord Palmerston'un planlarına olumsuz yansımaları olması kaçınılmazdı. Özellikle de İngiliz subayların Osmanlı ordu ve donanmasını modernleştirme projesinde M. Reşid Paşa'nın gidişiyle, hatta onun görevden alınmasından kısa bir süre önce, adeta başa dönülmüş oldu.

Lord Ponsonby, Kaptan Williams ve ekibinin Tophane ve Mühendishane'de görevlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilmek istendiğini Babiâli'ye bildirdi. Babiâli, buralarda Prusyalı subayların görev yaptığı ve İngilizlerin de hocalık yapmaları

---

³⁶⁰ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1099; Temperley, *age.*, s. 163; Lewis, *age.*, s. 110; Kaynar, *age.*, s. 380-387; Bailey, *age.*, s. 201-205; Subaşı, *agt.*, s. 133; F. Guizot, *Memoirs of a Minister of State from the year 1840*, Richard Bentley, London 1864, s. 105.

³⁶¹ PB, GRE/E/481/37/8, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841; NA, FO, 78/378, nr. 224, Ponsonby'den Palmerston'a, 25 Mart 1841; NA, FO, 195/181, nr. 64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Nisan 1841. Aynı konuda ayrıca bk. Rodkey, "Lord Palmerston", II, s. 208.

³⁶² NA, FO, 78/433, nr. 130, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Nisan 1841.

³⁶³ PB, GRE/E/481/11/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Nisan 1841.

durumunda karışıklık çıkacağı gerekçesiyle bu teklifi reddetti. Bununla birlikte İngiltere'yi kırmamak adına deniz subayı istenilmesine ve Kaptan Williams'ın ekibindeki sivil memurların işe alınmasına karar verildi³⁶⁴. Lord Ponsonby, Babıâli'nin orduda Prusya sistemini uygulamaya karar verdiğini Londra'ya bildirdi³⁶⁵.

Bu tarihte Babıâli, İngiliz subayları, en azından Lord Palmerston'un istediği biçimde, görevlendirmemek konusunda kesin kararlıydı. Bununla birlikte M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni savunan subayları onurlandırmanın gerekliliğinin de farkındaydı. Bu doğrultuda Abdülmecid, askerî operasyonda görev alan tüm subaylara madalya verdi³⁶⁶.

Lord Palmerston Kaptan Williams'la ilgili Babıâli'nin cevabını öğrendiğinde M. Reşid Paşa'nın ardından reform programını uygulamanın kolay olmayacağını anladı. Kaptan Williams ve ekibinden İstanbul'u terk etmelerini ve Suriye'deki İngiliz birliklerinin yanına gitmelerini istedi³⁶⁷. Ancak kısa daha sonra fikrini değiştirerek İstanbul'da bir süre daha beklemelerini tavsiye etti³⁶⁸. Çünkü Lord Ponsonby Babıâli'ye aynı konuda yeniden müracaat etmişti; bunun sonucunu beklemek istiyordu. Aslında Lord Ponsonby, Prusyalı subayların eğitim sistemiyle çakışmayacak bir şekilde İngiliz subayların usta oldukları alanlarda eğitim verebileceklerini, bu subayların Osmanlı ordusunu geliştirmek için gönderildiklerini, en azından birkaç aylığına görevlendirilmelerini rica ettiklerini Babıâli'ye iletmişti. Ancak Lord Palmerston'un bu bir-kaç ay detayından haberi yoktu. Bir süre sonra Lord Ponsonby, çok iyi bir kaynaktan Kaptan Williams ve gelmesi muhtemel Du Plat'a Lord Palmerston'un istediği şekilde görev verileceğini Londra'ya bildirdi. Gerçekten de Babıâli'de yapılan toplantıda Kaptan Williams ve Dr. Davy'nin bir-kaç aylığına Tophane'de görevlendirilmesine ve bu süre içinde "*kendilerine iyi davranılmasına*" karar verildi. Konuyla ilgili arzda yer alan ifadeler göstermekteydi ki Babıâli bunu yalnızca İngiltere'yi kırmamak adına yapıyordu³⁶⁹.

³⁶⁴ BOA, İ. HR, nr. 438, 07 Mart 1841.

³⁶⁵ NA, FO, 78/432, nr. 82, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Mart 1841.

³⁶⁶ NA, FO, 78/432, nr. 94, Ponsonby'den Palmerston'a, 17 Mart 1841.

³⁶⁷ NA, FO, 195/180, nr. 56, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 30 Mart 1841.

³⁶⁸ NA, FO, 195/181, nr. 87, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Nisan 1841.

³⁶⁹ NA, FO, 78/432, nr. 108, Ponsonby'den Palmerston'a, 26 Mart 1841; NA, FO, 78/433, nr. 154, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Mayıs 1841; BOA, İ. HR, nr. 488, 06 Mayıs 1841.

Aslında Lord Ponsonby, daha Şubat 1841’de Babiâli’ye danışmadan daha fazla subay göndermemesi hususunda Lord Palmerston’u uyarmış; bu şekilde hareket etmenin birçok güçlüğü ortadan kaldıracağını söylemişti. Çünkü Lord Ponsonby’ye göre, aynı anda çok sayıda subay göndermek sakıncalıydı. Bu iş, adım adım izlenecek bir program çerçevesinde gerçekleştirilmeliydi. Aksi hâlde başarılı olunması mümkün değildi. Birçok subayın aynı anda gönderilmesinin yol açacağı en büyük sıkıntılardan birisi, Osmanlı subayları cephesinde oluşabilecek kıskançlık duygusuydu. O sırada Kaptan Walker donanmanın³⁷⁰, General Jochmus da ordunun başında bulunuyordu. Suriye’de görev yapan Albay Rose da Osmanlı ordusunun geliştirilmesine yönelik bir plan yapmıştı. Lord Ponsonby, bir süreliğine bunların yeterli olacağı kanaatindeydi³⁷¹.

Haziran 1841’e gelindiğinde de aynı düşüncelerini koruyordu. Bu sırada İstanbul’a ulaşmış olan Kaptan Williams’la birlikte hazırladıkları raporu Lord Palmerston’a gönderdiler. Bu raporda, farklı milletlerden alınacak subayların Osmanlı subayları arasında kıskançlığa sebep olacağını; ayrıca uyguladıkları farklı askerî sistemler sebebiyle, Osmanlı ordusunda bir kaosa yol açacaklarını savunmaktaydılar. Ayrıca aynı tarihte Lord Ponsonby, Albay Rose’un planında yer alan bir komisyonun oluşturulması fikrinden de, böyle bir şeyin başarısız olacağını anladığı için, uzaklaştı. Bunun yerine kendisi bir plan hazırlamış ve bu planı kısa süre içinde Londra’ya göndereceğini Lord Palmerston’a bildirdi³⁷². Lord Ponsonby, aynı tarihte, Babiâli’yi ikna etmeyi planladığı hususları şöyle sıraladı:

- Osmanlı ordusunun organizasyonu için uygun ve acil adımların atılması
- Kurşun, bakır, demir ve kömür kaynaklarının tespiti ve kullanımını sağlanması

³⁷⁰ Kaptan Walker Osmanlı donanmasındaki görevine 1843 yılına kadar devam etmiştir. Puryear, *age.*, s. 58. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 7-32.

³⁷¹ NA, FO, 78/431, nr. 70, Ponsonby’dan Palmerston’a, 21 Şubat 1841. Aynı konuda ayrıca bk. Puryear, *age.*, s. 58; Rodkey, “Lord Palmerston”, II, s. 198. Albay Rose, Orduda düzenleme yapılırken herhangi bir devletin sisteminin esas alınmamasını istiyordu. Bunun yerine Osmanlı ordusunun modernizasyonu için General Jochmus’un başında bulunacağı İngiliz ve Türk subaylardan oluşacak bir komisyon oluşturulmalı ve bu komisyon reformlar konusunda karar vermeliydi. Albay Rose’nin planının ayrıntıları için bk. NA, FO, 195/180, nr. 52, Palmerston’dan Ponsonby’ye, 23 Mart 1841; NA, FO, 78/431, nr. 70, ek. 1, Ponsonby’dan Palmerston’a, 20 Şubat 1841

³⁷² NA, FO, 78/434, Ponsonby’dan Palmerston’a, 08 Haziran 1841; NA, FO, 78/434, ek. 1, Williams’tan Ponsonby’ye Palmerston’a, 08 Haziran 1841. Aynı konuda ayrıca bk. Temperley, *age.*, s. 167.

- Buharlı gemilerden oluşan bir filonun oluşturulması
- II. Mahmud zamanında tahkimine başlanılan istihkâmların tamamlanması³⁷³.

Temmuz 1841'e gelindiğinde Lord Ponsonby, Osmanlı ordusunun modernizasyonu ile ilgili üzerinde çalıştığı planı bitirmişti. Planın teknik detaylarıyla General Jochmus ve Kaptan Williams ilgilenmiş; Lord Ponsonby ise kendi reform anlayışına uygun olarak bu planın temel esaslarını belirlemişti. Ancak İngiliz elçisi, İstanbul'da bulunduğu sekiz yıl boyunca Türkleri yakından tanıdığı için, bu planı doğrudan kendisi teklif ederek onları bir dayatmayla karşı karşıya kaldıklarını düşüncesine düşürmek de istemiyordu. Bu yüzden ilk teklifin Babiâli'den gelmesini bekliyordu. Bu tarihte Mısır İmtiyaz Sözleşmesi'yle ilgili pürüzler giderilmiş ve Londra Boğazlar Sözleşmesi de imzalanmıştı. Bu vesileyle Abdülmecid, Hariciye Nazırı S. Rıfat Paşa'yı Avrupa devletleri elçilerine yardımlarına teşekkür etmek üzere elçiliklerde ziyaret etmesi emrini verdi. S. Rıfat Paşa'nın bu doğrultuda İngiliz elçiliğini ziyaret etmesi Lord Ponsonby'ye beklediği fırsatı verdi. Lord Ponsonby Osmanlı ordusunun durumundan bahsettiğinde, S. Rıfat Paşa ordunun güçlendirilmesi ve modernizasyonu için uzun zamana ihtiyaçları olduğunu söyledi. İngiliz elçisi, buna karşı çıktı. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin bu konuda zaman kaybetme lüksü yoktu; Osmanlı savunması güçsüz vaziyette kaldıkça Babiâli düşmanlarının elinde "kukla" olacak ve diğer devletler onu tehdit etme cüretini kendilerinde bulacaklardı. Bu yüzden taviz verilmeden ordunun geliştirilmesi konusunda çalışmaların sürdürülmesi gerekiyordu. Bu noktada S. Rıfat Paşa, bu gerçeği kendilerinin de bildiklerini, ancak bunu nasıl yapacaklarını kestiremediklerini itiraf etti. İngiliz elçisine, bu konuda Osmanlı için bir plan hazırlamasını teklif etti. O da zaten bu teklifi bekliyordu ki en kısa sürede planı Babiâli'ye sunacağı cevabını verdi³⁷⁴.

Lord Ponsonby, Lord Palmerston'a gönderdiği özel mektupta, İngiliz hükûmetinin bu konuda politikası ortadayken niçin bu politikadan farklı bir yol tutarak böyle bir plan hazırlama gereğini duyduğunu açıkladı. Buna göre İngiliz elçisi, Babiâli'ye baskı yapıldığı takdirde İngiliz subayları kabul etmek zorunda bırakılabileceklerini biliyordu. Ancak bu yol izlendiği takdirde, başta Fransa olmak

³⁷³ NA, FO, 78/434, nr. 188, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1841.

³⁷⁴ NA, FO, 78/436, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Temmuz 1841; BOA, İ. MSM, nr. 802, lef. 1, 02 Temmuz 1841.

üzere diğer devletlerde aynı yolu izleyeceklerdi. Böylece kısa süre içinde Osmanlı ordusu bir kaosun içine sürüklenecek, ordunun modernizasyonu yönündeki hedefin gerçekleşmesi imkânsız hâle gelecekti. Özellikle Fransız subaylar tüm güçlerini İngilizlere zarar vermek için kullanacaklardı. Sonuçta İngiltere'nin çıkarlarına zarar verecek bir tablo meydana çıkacaktı. Bu yüzden Lord Ponsonby, ne yapacakları konusuna Osmanlı'nın kendisinin karar vermesinin en doğru yol olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden İngiltere bu konuda baskı yapmamalıydı. Ancak İngiliz tebaasının hakları, İngiltere'nin siyasî ve ticarî çıkarları etkilendiğinde müdahale etmeliydi. Bu doğrultuda hareket öncelikle Suriye'deki tüm İngiliz subayların geri çekilmeliydi³⁷⁵. Lord Ponsonby'nin planı temelde, General Jochmus dışında herhangi bir yabancı subaya Osmanlı ordusunda görev verilmemesine dayanıyordu. Yabancı subaylar yerine Avrupa eğitim görmüş Türk subaylar orduyu eğiteceklerdi³⁷⁶.

Bir süre sonra Lord Ponsonby, Osmanlı ordusu sistemini değiştirme ve bunun için orduyla bağlantılı tüm birimlerde yapılması gereken reformları içeren ve toplam 12 parçadan oluşan planı Babıâli'ye ilettili. Bu planlar temel olarak, millî temelde modern bir ordunun geliştirilmesi, Boğazların tahkimatı, buharlı gemilerden küçük bir filonun oluşturulması, madenleri çıkarılması ve askerî okulların kurulması ve Avrupa tarzı eğitim vermelerinin sağlanmasıyla ilgiliydi. Ordunun başında General Jochmus bulunacak ve reformlar onun yönetiminde gerçekleştirilecekti. Planların büyük bir bölümünü Kaptan Williams hazırlamıştı. Boğazlarla ilgili olansa General Jochmus'un 1839'da II. Mahmud'a sunduğu, ancak uygulamaya geçirilememiş olan plandı³⁷⁷.

Lord Ponsonby'nin orduda reform planları padişaha sunuldu. Abdülmecid bunların uygulamaya geçirilmesinin faydalı olabileceğini düşünüyordu; konunun Babıâli'de görüşülmesini istedi. Özellikle S. Rıfat Paşa olumlu bir karar çıkması için elinden geleni yaptı. Neticede Babıâli'de yapılan görüşmede de planların uygulanmasının uygun olduğu, bunların bu konularda sorumlu kişilerce hayata geçirilmesinin yerinde olacağı kanaati ortaya çıktı. Padişah da planların uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir karar verdi³⁷⁸. Ayrıca Lord Ponsonby'nin

³⁷⁵ PB, GRE/E/481/43/92, 94, Ponsonby'den Palmerston'a, Temmuz 1841.

³⁷⁶ NA, FO, 78/436, nr. 222, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Temmuz 1841.

³⁷⁷ NA, FO, 78/437, nr. 272, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Temmuz 1841.

³⁷⁸ BOA, İ. MSM, nr. 802, 14 Ağustos 1841; BOA, İ. HR, nr. 583, lef. 1, 15 Ağustos 1841; NA, FO, 78/436, nr. 226, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Temmuz 1841.

de tavsiye ettiği gibi, Suriye'deki İngiliz subaylarının ülkelerine geri çağrılmalarının sağlanması için gerekli girişimleri başlatması yönünde S. Rıfat Paşa'ya talimat verdi³⁷⁹. Bir süre sonra, Dr. Davy ve ekibine de, çalışmalarından dolayı teşekkür edilerek, bundan sonra kendilerine görev verilmeyeceği Babıâli tarafından bildirildi³⁸⁰.

Millî ve modern bir Osmanlı ordusunun ortaya çıkarılmasıyla ilgili Lord Ponsonby'nin girişimleri, her ne kadar o güne kadar izlenen politikaya aykırı da olsa, İngiliz hükûmeti tarafından da desteklenmekteydi³⁸¹. Bu sırada mevcut İngiltere'de, Melbourne kabinesi de değişmek üzereydi. Lord Palmerston dışişleri bakanlığında ayrılmak zorunda kalacağını bildiği için, en azından İngiliz elçisi ve subayları tarafından hazırlanmış bir planın Osmanlı'da uygulanacak olmasını olumlu karşılamaktaydı³⁸².

Lord Palmerston İngiliz subayların görevlendirilmesiyle ilgili ısrar etmekle birlikte, onun asıl amacı, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı yabancı bir güce ihtiyaç duymadan kendini savunabilmesini sağlayabilmektir. Ayrıca son gelişmeler İngiliz subaylar konusunda ısrara devam etmenin hedeflerine ulaşmayı sağlamak bir yana olumsuz birçok sonuca yol açabileceğini göstermişti. Bu yüzden Lord Ponsonby'nin orduda reform planına itiraz etmedi. Planların ayrıntılarının General Jochmus ve Kaptan Williams tarafından hazırlanması ve ordunun başında General Jochmus'un bulunacak olması da onun bu konuda ikna olmasını sağlayan diğer önemli bir sebepler arasındaydı.

Bu sırada Lord Ponsonby elçiliğinin son günlerindeydi. Onun yerine İngiltere'nin İstanbul elçiliğine Stratford Canning tayin edilmişti³⁸³. 28 Ağustos 1841'de veda ziyareti olarak Abdülmecid'in huzuruna çıktı. Burada orduda reform planıyla ilgili olarak padişah şunları söyledi: “*Ordunun düzenlenmesiyle ilgili planını okudum ve inceledim. Planı çok beğendim, en kısa zamanda uygulanacaktır; ancak biliyorsun ki bunların gerçekleştirilmesi için zaman gerekiyor*”³⁸⁴. Böylece orduda

³⁷⁹ NA, FO, 78/437, nr. 276, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, nr. 276, S. Rıfat Paşa'dan Ponsonby'ye, 18 Ağustos 1841. Bir süre sonra da Dr. Davy ve ekibine, kendilerine görev verilmeyeceği Babıâli tarafından bildirildi.

³⁸⁰ NA, FO, 78/437, nr. 296, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Eylül 1841.

³⁸¹ NA, FO, 195/183, nr. 190, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 03 Ağustos 1841; NA, FO, 195/183, nr. 213, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 19 Ağustos 1841.

³⁸² Rodkey, “Lord Palmerston”, II, s. 201.

³⁸³ NA, FO, 195/184, nr. 4, Aberdeen'den Ponsonby'ye, 10 Ekim 1841.

³⁸⁴ NA, FO, 78/437, nr. 5, Ponsonby'den Aberdeen'e, 28 Temmuz 1841.

reform planının Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamı tarafından onaylandığı açıklanmış oldu.

Lord Ponsonby, İstanbul'dan ayrılmadan önce orduyla ilgili reform planlarının uygulanmasını garanti altına almaya çalışıyordu. Ancak başlangıçta bu planı destekleyeceğini ifade eden Serasker Mustafa Nuri Paşa'nın sonradan plana muhalefet etmeye başladığını General Jochmus'tan öğrendi. Bunun sebebi, Mustafa Nuri Paşa'nın General Jochmus'un fazla ön plana çıkmasından ve padişahın onunla yakından ilgilenmesinden rahatsız olmasıydı. Lord Ponsonby, bu meseleyi çözmek ve Jochmus'un ordu komutanı olarak atanmasını sağlamak için yolculuğunu erteledi. Seraskerliğe getirilmesinde kendisinin etkili olduğu Mustafa Nuri Paşa'nın bu şekilde taraf değiştirmesini affedilemez buluyordu. Gerekirse onu görevinden aldırma bile planlıyordu³⁸⁵. Ancak buna gerek kalmadı. Lord Ponsonby'nin müdahalesi sonrası Mustafa Nuri Paşa tavrını değiştirdi ve 4 Ekim 1841'de İngiliz elçiliğine General Jochmus'un Osmanlı ordusunun komutanı olarak atandığına dair buyrultu ulaştı³⁸⁶.

Kaptan Williams da Tophane ve Mühendishane reform planı çerçevesinde çalışmalara başlamış ve bazı somut ilerlemeler³⁸⁷ sağlanmıştı. Tophane-i Amire'nin başındaki M. Ali Paşa da işbirliği yapmaktaydı. Lord Ponsonby ayrıca Kaptan-ı Derya Tahir Paşa ile buharlı gemilerden oluşacak filo hakkında görüştü. Tahir Paşa, padişahın kendisine en azından on gemilik bir filo oluşturulması için talimat verdiğini ve bu konuda çalışmalara başladığını açıkladı³⁸⁸. Bu şekilde hedeflerinin çoğunu elde eden Lord Ponsonby 10 Eylül'de hazırlıklarını tamamlayarak İstanbul'dan ayrıldı³⁸⁹.

İngiliz Dışişleri Bakanı Aberdeen, 29 Kasım'da yeni İstanbul Elçisi Canning'e gönderdiği mektupta, Kaptan Williams'ın çalışmalarından övgüyle bahsederek onun M. Ali Paşa ile birlikte yaptıkları çalışmaları İngiliz hükûmetinin onayladığını

---

³⁸⁵ NA, FO, 78/437, gizli, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, gizli, ek. 1, Jochmus'tan Ponsonby'ye, 29 Ağustos 1841; NA, FO, 78/437, nr. 289, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Eylül 1841.

³⁸⁶ NA, FO, 78/437, nr. 8, Ponsonby'den Aberdeen'e, 06 Ekim 1841.

³⁸⁷ Kaptan Williams Tophane'de her çeşit silah, havan, havan topunun imal edilebileceği bir dökümhane kurmayı başarmıştı. Rodkey, "Lord Palmerston", II, s. 198.

³⁸⁸ NA, FO, 78/437, nr. 3, Ponsonby'den Aberdeen'e, 29 Eylül 1841; NA, FO, 78/437, nr. 3, ek. 1, Williams'ın Raporu; NA, FO, 78/437, Ponsonby'den Aberdeen'e, 08 Ekim 1841. Ubucini'nin bildirdiğine göre 1850 yılında Osmanlı donanmasında 14'ü buharlı olmak üzere 74 büyük savaş gemisi bulunmaktaydı. Ubucini, *age.*, s. 384. Bu, donanmanın modernleştirilmesi hususunda aradan çok uzun bir süre geçmeden büyük bir mesafe alındığını göstermektedir.

³⁸⁹ NA, FO, 78/437, Ponsonby'den Aberdeen'e, 10 Ekim 1841.

açıkladı³⁹⁰. Bu aynı zamanda Lord Ponsonby'nin Osmanlı ordusunda reform planını yeni oluşturulan İngiliz hükûmetinin de desteklediği anlamına geliyordu.

Böylece Lord Ponsonby, Lord Palmerston'un Osmanlı ordusunu güçlendirme projesini kendi reform anlayışına uygun bir sistem içine oturtturarak, bu meseleyi Avrupa devletlerinin bir çekişme alanı olmaktan kurtaracak ve Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'da yetişmiş kendi subaylarıyla Avrupa sistemine uygun millî bir ordu oluşturmasına yardım edecek zemini hazırlamış oldu.

---

³⁹⁰ NA, FO, 195/184, nr. 21, Aberdeen'den Canning'e, 29 Kasım 1841.

SONUÇ

Osmanlı tarihinde, kimi zaman yaptığı savaşlar, kimi zaman siyasî ya da ticarî ilişkileri sebebiyle çeşitli ülkeler öne çıkmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca kurduğu ilişki biçimiyle Osmanlı tarihinde öne çıkan ve Osmanlı'nın geleceğinde etkin rol oynayan devlet ise İngiltere olmuştur.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri, 16. yüzyılın sonlarında, İngiltere'nin Osmanlı'nın gücünden ve Osmanlı topraklarındaki ticarî olanaklardan faydalanmak istemesiyle başlamıştır. İngiltere'nin Osmanlı politikası zamanla değişmiş ve 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî sorunlarına çözüm üreten ve diğer devletlerle arasındaki problemlerin bitirilmesinde arabuluculuk yapan bir çizgi takip etmiştir. Ne var ki İngiliz politikası, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu çizgiden uzaklaşmış ve daha çok Osmanlı aleyhine bir politika takip eder hâle gelmiştir. 1791 yılında ortaya çıkan Özi Krizi ile başlayan süreçte yaşanan gelişmeler ise İngiltere'yi Osmanlı'yı korumaya yönelik bir politika benimsemeye itmiştir. Bu tarihten sonra, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde inişli çıkışlı bir dönem başlamış; İngiltere uluslararası konjonktürdeki değişime paralel olarak, bazen Osmanlı'nın yanında bazen de Osmanlı'nın karşısında yer almıştır. Bununla birlikte İngiliz hükûmetleri, diğer devletlerle Osmanlı'nın yıkılmasına yol açacak boyutta bir işbirliği içine girmekten de kaçınmıştır. Bu doğrultuda, 1807 yılında İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesiyle ilişkilerde yaşanan büyük sarsıntıdan iki yıl sonra, Kale-i Sultani Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne ait stratejik noktaları savunmak için tedbirler almaya çalışmıştır. Böylece diğer Avrupa devletlerinin bu noktalara müdahale etmesine izin vermeyeceğini ortaya koymuştur.

İngiltere 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı sırasında Rusya'yı kontrol etmek isterken kendini Rus politikasına hizmet eder bir pozisyonda bulmuştur. Aynı şekilde 1827 yılında yaşanan Navarin Olayında da Rusya'ya ortak olarak, İngiliz çıkarlarının aleyhine, Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki planlarına hizmet etmiştir. Ardından başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuçları, Fransa'nın Cezayir'i işgali ve nihayet Mısır valisinin isyanı, Osmanlı Devleti'nin parçalanmanın eşiğine geldiğini açık bir şekilde göstermiştir. Buna rağmen İngiliz hükûmeti, bu süreçteki gelişmelere

tepkisiz kalmış; nihayet 1832 yılı sonunda M. Ali Paşa'ya karşı II. Mahmud'un yardım isteğini reddetmekle de İngiliz dış politikası açısından büyük bir stratejik hata yapmıştır. Bu esnada İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin Doğu'daki krize tepkisiz kalmasını kendisi için avantaja dönüştüren Rusya, II. Mahmud'a Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalatmayı başararak büyük bir diplomatik zafer kazanmıştır. Mısır valisine karşı Osmanlı padişahına yardım edilmesi için çaba sarf eden, ancak bunu başaramayan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, bundan sonraki sekiz yıl boyunca, bu hatayı telafi etmenin ve Osmanlı'yı Rusya'nın himayesine girmekten kurtarmanın mücadelesini sürdürmüştür.

İngiltere'nin özel elçisi olarak 1832 yılında İstanbul'da bulunan Stratford Canning, mevcut İngiliz politikasının yol açabileceği sonuçları önceden görerek, Osmanlı Devleti'nin çöküşe sürüklendiğini ve buna müdahale edilmesinin gerekli olduğunu Londra'ya gönderdiği raporlarda Lord Palmerston'a anlatmıştır. Fakat bu raporlar İngiliz hükûmetinin Mısır Meselesi konusunda harekete geçmesini sağlayamamıştır. Bununla birlikte Canning'in Osmanlı'yla dair verdiği bu bilgi ve öneriler, Lord Palmerston'un fikirlerinin değişmesinde ve Osmanlı'yı korumaya dayalı yeni bir İngiliz politikası tasarlamasında etkili olmuştur. 1833 yılından itibaren İngiliz hükûmeti, David Urquhart ve Henry Ellis gibi diplomatların da katkısıyla, İngiltere'nin çıkarlarının Osmanlı Devleti'ni bağımsızlığını ve bütünlüğü korumakta olduğuna ikna edilmiştir. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Lord Palmerston, İngiltere'nin yeni Osmanlı politikasında hedefe ulaşılabilmesinin ancak onu kuvvetlendirmekle mümkün olabileceğine inanmıştır. Bu doğrultuda başta askerî alanda olmak üzere malî ve idarî alanlarda Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeye yönelik bir reform programı tasarlamıştır. Şimdiye kadar söz konusu reform programının ayrıntılarının Aralık 1833'te belirlendiği ve İstanbul Elçisi Lord Ponsonby'ye ilk olarak bu tarihte bildirildiği düşünülmekteydi. Fakat bu çalışma çerçevesinde elde edilen yeni belgeler ışığında, reform programının ayrıntıların Şubat 1833 gibi daha erken bir tarihte belirlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitle, reform programının Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na bir tepki olarak ortaya atılmadığı Lord Palmerston'un Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesine yönelik planlarının tepkisel değil uzun vadeli bir düşüncenin ya da

politikanın ürünü olduğu ortaya konulmuştur. Aynı belgeler yoluyla, bugüne kadar bulunamayan Lord Ponsonby'nin elçilik talimatnamesinin İngiliz Millî Arşivi'ndeki kayıtlar arasında niçin bulunmadığı meselesi de açıklığa kavuşturulmuştur. Bu talimatnamenin, dönemin sürekli değişen şartlarının etkisiyle Lord Ponsonby'ye gönderilemediği, bunun yerine Şubat 1833 tarihli söz konusu belgede verilen yönergelerin ve İskenderiye Konsolosu Champbell'e verilen talimatnamenin, elçilik talimatnamesinin yerine geçeceğinin İngiliz elçisine bildirildiği anlaşılmıştır.

II. Mahmud, 1826 yılından sonra ülkesini Avrupa devletleri seviyesine çıkaracak reformları uygulamaya geçirmeye başlamıştır. Lord Palmerston'un aynı dönemde Osmanlı'yı güçlendirme amaçlı bir program tasarlaması ikisi arasında bir hedef birliği ortaya çıkarmıştır. Ancak Lord Palmerston, reform programıyla Osmanlı'yı uzun vadede güçlendirmeyi amaçlamış; bir hastanın kendini bir doktorun ellerine bırakması gibi, padişahın reformlarla ilgili tüm tavsiyeleri dinlemesini istemiştir. Buna karşın II. Mahmud, Lord Palmerston'un aksine, kısa süre içinde netice elde edeceği tedbirler almak istemiştir. Çünkü II. Mahmud, iktidarı için M. Ali Paşa'yı büyük bir tehdit olarak görmüş ve hızlı bir şekilde etkisini gösterecek değişikliklerle, askerî alanda güçlenmeyi ve en kısa sürede bu meseleyi çözmeyi arzu etmiştir. II. Mahmud ve Lord Palmerston'un bakış açılarındaki bu farklılığın olumsuz etkileri, reform çalışmalarına da yansımıştır.

Söz konusu farklı reform anlayışlarının yol açtığı uyumsuzluğun giderilmesinde en büyük rolü oynayabilecek kişi, İstanbul'daki konumu itibarıyla, İngiliz elçisi Lord Ponsonby idi. Normal şartlarda bir devlet elçisi olarak görevi hükûmetinin belirlediği politikaları ilgili ülkede icra etmekken, Lord Ponsonby, resmî yazışmalarda bulunmayan ve Durham Arşivi'ndeki özel yazışmalarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre, İstanbul'daki gözlemleri ardından kendisine ait üçüncü bir reform anlayışı geliştirmiştir. Lord Ponsonby, sadece teoride farklı bir reform anlayışına sahip olmakla kalmamış; bunu pratiğe de geçirerek, bazı kritik konularda İngiliz hükûmetinin belirlediği politikadan ayrılmış ve kendisine verilen talimatların dışına çıkmıştır. Bu durum, Lord Palmerston'un reform programı kapsamındaki hedeflerine ulaşmasında çoğu zaman olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Osmanlı'yı güçlendirmeye yönelik 1833–1841 yılları arasındaki girişimleri, menfi yönde etkileyen sadece söz konusu farklı reform anlayışlarının çatışması

olmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin zayıf kalmasını isteyen reform karşıtı gruplar da aktif bir şekilde faaliyette bulunmuşlardır. Bu grup içinde başta Rusya olmak üzere, Avusturya, Mısır valisi M. Ali Paşa ve taraftarları, Osmanlı yönetimindeki Rus destekçileri yer almıştır. Reform karşıtları, birbirlerinden bağımsız girişimlerde bulunmalarına rağmen ortak bir hedefe sahip olmaları sebebiyle, gerektiğinde işbirliği yapmakta zorlanmamışlardır. Reform taraftarları ise Osmanlı Devleti'nin çöküşünü reformlarla engelleme amacına sahip olmalarına karşın, bu hedefin hangi yolla ve nasıl gerçekleşeceği konusunda fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Özellikle II. Mahmud, Lord Palmerston, Lord Ponsonby ve M. Reşid Paşa'nın reform anlayışlarındaki farklılık, bunların işbirliği içinde hareket etmeleri ve sonuç almalarını önlemiştir. Kısaca, rakipler, farklı kulvarlarda başladıkları koşuda aynı bitiş noktasında birleşirken, reform taraftarları aynı kulvarlarda başladıkları yarışta çoğu zaman farklı bitiş noktalarına gitmişlerdir. Bu durum da reform karşıtlarının başarı şansını artırırken reform taraftarlarınınkini düşürmüştür.

Lord Palmerston, iki yıllık bir hazırlık devresinin ardından, 1835–1839 yıllarında, reform programını uygulamaya koyma çerçevesinde Osmanlı ordusu ve donanmasını modernleştirme projesi geliştirmiş ve bunu hayata geçirme mücadelesi vermiştir. Bu doğrultuda İngiliz subayların Osmanlı ordusunda, 1838'den sonra Osmanlı donanmasında, görevlendirilmesi hususunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak İngiliz subayların sadece eğitmen olarak değil, komutan olarak da Osmanlı ordusunda görev almasını talep etmesi, bu projeyi daha başlangıçta bir kısır döngü içine sürüklemiştir. II. Mahmud, bir Hıristiyanın Müslüman ordusuna komuta etmesinin mümkün olmaması ve İngiliz subaylara görev verilmesine Rusya'nın şiddetli muhalefeti yüzünden bu talepleri reddetmiştir. Fakat Lord Palmerston kararlılığından vazgeçmemiş ve amacına ulaşmak için mümkün olan her yolu denemiştir. Böyle bir ortamda, Osmanlı'nın güçlendirilmesine yönelik her girişimi önlemeyi kendine aslî görev edinen Rusya ve onunla iş birliği yapan Avusturya da bu meseleye dâhil olmuştur.

Bu konuda, uzun bir süre ilerleme sağlanamamasında, padişahın İngiliz subaylara dinî gerekçelerle Müslüman askerlere komuta etme yetkisi veremediği gerçeğini Lord Palmerston'un anlamak istememesi ve bundan sonraki yıllarda daha da ileriye giderek bazen Babiâli talep dahi etmeden subay göndermesi önemli ölçüde

etkili olmuştur. Bu durumu ve yol açtığı olumsuz sonuçları İstanbul'da yakından gören Lord Ponsonby ise, kendisine verilen talimatların dışına çıkarak ve İngiliz hükûmetinin politikasına aykırı olarak, II. Mahmud'a subayları kabul etmemesini ve yurtdışına daha fazla öğrenci göndermesini tavsiye etmiştir. Şimdiye kadar tespit edilememiş bu önemli ayrıntıya, Lord Ponsonby'nin Durham Arşivi'ndeki özel yazışmalarında ulaşılmıştır. Öte yandan Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hususunda padişaha telkinde bulunan diğer bir isim de David Urquhart olmuştur. Bu konuda zaten kendine mahsus planları bulunan II. Mahmud, söz konusu teşviklerin de etkisiyle, başta Londra olmak üzere, diğer Avrupa başkentlerine çeşitli öğrenciler göndermiştir.

Bu çalışma çerçevesinde, Londra'ya gönderilen söz konusu öğrencilerin kimler olduğu, askerî okullara yerleştirilmeleri, bu konuda yaşanan sıkıntılar, hangi alanlarda eğitim alıkları gibi hususların ayrıntıları tespit edilmiştir. Ayrıca bu öğrencilerin eğitimlerini tamamladıktan sonra, Osmanlı askerî ve sivil kademelerinde aldıkları görevler ve kaleme aldıkları eserler açıklanmıştır. Bu öğrencilerin bazılarının, yurda döner dönmez, Suriye'nin M. Ali Paşa'nın elinden kurtarılmasında aktif bir rol oynadıkları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca ele alınan dönemde İngiltere'den askerî teknoloji transferi hususunda Osmanlı tarafından gerçekleştirilen girişimler ve İngiltere'nin bu yönde sağladığı katkılar ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Lord Ponsonby'nin kişisel tutumu, sadece subay meselesinde değil, askerî ve siyasî diğer konularda da önemli ölçüde etkili olmuştur. İngiliz elçisi, göreve başladığı 1833 yılından itibaren Londra'ya gönderdiği raporlarında Rusya'nın Osmanlı'yı ele geçirme planları olduğunu savunmuş, İngiliz hükûmetini Rusya'ya karşı mücadeleye girmeye ikna etmeye çalışmıştır. Lord Ponsonby, saray doktoru Mac. Guffog ve Sisam Prensi A. Vogorides'i bir aracı olarak kullanarak, II. Mahmud ve Babiâli ile gizli iletişim kanalı kurmayı başarmış; fakat bu kanalı kullanarak, Lord Palmerston'un talimatlarının aksine, barış ortamını bozacak bazı girişimlerde de bulunmuştur. Churchill ve Vixen olayları, Lord Ponsonby'nin bu kapsamda bilinçli olarak ortaya çıkardığı meseleler arasında yer almıştır. Bu sırada, ondan aldığı talimat sonucu Urquhart da Londra'da basın-yayın yoluyla savaş yanlısı propaganda çalışmaları yürütmüştür. Reform karşıtlarının faaliyetlerinin yanı sıra İngiliz elçisinin bu tutumu,

Osmanlı Devleti'nin reformlarla güçlendirilmesi için yürütülen çalışmalara, göreceli olarak, zarar vermiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken M. Reşid Paşa'nın, Londra elçiliğinden Osmanlı hariciyesinin başına getirilmesi olayların seyrini tamamen değiştirmiştir. M. Reşid Paşa, öncelikle reform aleyhtarı Akif Paşa'nın Babiâli'den uzaklaşmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte çok kısa bir süre içinde birçok önemli reform uygulamaya geçirilebilmiştir. Açıklanan bilgiler çerçevesinde Babiâli'de reform karşıtı grupların devreden çıkarılması durumunda reformların kolayca gerçekleştirilebildiği ve bu gibi grupların reform sürecinde yaşanan tıkanmanın en büyük sorumluları oldukları tespit edilmiştir.

Aynı tarihte, Mısır Meselesinde İngiltere'nin desteğini alabilmek ve M. Ali Paşa'ya darbe vurabilmek amacıyla İngiltere ile Baltalimanı Antlaşması imzalanmıştır. M. Reşid Paşa, antlaşmanın görüşmeleri sırasında, aktif olarak görev almış; ardından Mısır valisine karşı İngiltere ile yapılacak bir ittifak için Londra'ya gönderilmiştir. Ancak ticaret antlaşmasında istediğini alan İngiltere, saldırıya yönelik bir ittifakı kabul etmemiştir. Bununla birlikte bu antlaşma sayesinde İngiltere, Osmanlı topraklarında kazandığı ticarî çıkarları muhafaza edebilmek uğruna, diğer devletlerle savaşabilecek kadar güçlü bir bağla Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

II. Mahmud'un M. Ali Paşa'yı Suriye'den çıkarmaya yönelik bir ittifak antlaşmasını İngiltere'nin kabul etmemesine tepkisi, Nizip'te Mısır ordusuyla hemen çatışmaya girmek olmuştur. Mamafih 1839 yılı ortalarında Osmanlı ordusu burada ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bundan kısa bir süre sonra da II. Mahmud vefat etmiştir. Bu olağanüstü gelişmeler ise olayların seyrini ve dengeleri bir anda değiştirmiştir.

Bir yönüyle Osmanlı için felaket olan Nizip Savaşı, diğer bir yönüyle reformların gerçekleştirilebilmesi açısından yeni fırsatlar doğurmuştur. M. Reşid Paşa, bu koşulların ortaya çıkardığı atmosferde, Lord Palmerston'un planladığından çok daha geniş kapsamlı bir reform programını yeni padişah Abdülmecid'e kabul ettirme imkânı bulmuştur. Bu sırada reform karşıtları bile, Mısır Meselesinde İngiltere'nin yardımını alabilmek uğruna, bir süreliğine, reformlara itiraz etmemişlerdir. Bu sayede M. Reşid Paşa, 1839 yılı sonunda Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlayarak, Tanzimat'ı, Osmanlı Devleti'nin resmî politikasına ve Osmanlı modernleşmesinin yol haritasına dönüştürmüştür.

M. Reşid Paşa, genelde Avrupa'nın özelde de İngiltere'nin reform konusundaki beklentilerini Osmanlı'nın ihtiyaçlarını ve şartlarını göz önünde bulundurarak aynı potada eritmiş ve bütün bunları Tanzimat Fermanı'nda toplamıştır. Bu esnada İngiliz hükûmeti ya da diğer yabancı bir unsur, fermanın hazırlanmasına müdahil olmamıştır. Lord Palmerston, Tanzimat'ı, M. Reşid Paşa'nın önüne hazırlanmış bir metin olarak koymamış ve ona bu yönde herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. Fakat M. Reşid Paşa'yı geniş çaplı reformlara yönlendirmiş; Osmanlı'yı reformlarla güçlendirmek için daha neler yapması gerektiğini, hemen hemen her görüşmelerinde dile getirerek çeşitli telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca fermanın ilanı sonrasında ve reformların gerçekleştirilmesi aşamasında etkin bir şekilde ona destek vermiştir. M. Reşid Paşa, Babîâli'deki entrikalardan da bu sayede kurtularak planladığı reformları rahatça gerçekleştirme imkânı bulabilmiştir.

Nizip Savaşı'nın ortaya çıkardığı atmosfer, Tanzimat Fermanı'nın ilanına yardımcı olduğu gibi, İngiliz subayların 1840 yılında M. Ali Paşa'ya karşı gerçekleştirilen operasyonda Osmanlı ordu ve donanmasına komuta etmesini de mümkün kılmıştır. Bu sayede, Lord Palmerston'un yoğun Osmanlı ordusu ve donanmasında İngiliz subaylara komuta yetkisi isteği ilk kez bu dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, bundan sonraki dönemde de özellikle Kırım Savaşı sırasında, bu yola sık sık başvurmuştur. İngiliz subayların komuta mevkiine gelmeleri 1840 yılında M. Ali Paşa'ya karşı yürütülen operasyonun neticesini büyük ölçüde etkilemiştir. İngiliz komutanlar, Osmanlı ordusunda görev yapmaya başladıktan sonra, Mısır birliklerinin komutanı İbrahim Paşa'yı Akka'da yenmişler; taşıdığı sancağı Abdülmecid'e teslim etmişler; A. Fevzi Paşa'nın M. Ali Paşa'ya verdiği Osmanlı donanmasını geri almışlar ve nihayet, tüm Suriye'nin Osmanlı'ya iade edilmesini sağlamışlardır. Bu sonuçlar ise İngiliz Dışişleri Bakanının Osmanlı ordusunun komuta kademesinde İngiliz subaylara görev verilmesi yönünde ısrarlarının haklılığını ortaya çıkartmıştır.

Lord Palmerston, 1840 yılında M. Ali Paşa'ya karşı müttefik güçlerin operasyonu sürdürülürken, Türkiye'ye birçok askerî subay ve uzman göndermiştir. Bunların operasyon sonrasında Türkiye'de kalmalarını ve Osmanlı ordu ve donanmasını geliştirmelerini istemiştir. Ancak Mısır Meselesi tamamen çözüldükten sonra Babîâli eski tavrını yeniden takınmış; bunun sonucunda İngiliz subayların büyük

bir kısmı ülkelerine geri dönmek durumunda bırakılmıştır. Bunda, daha önce de olduğu gibi, yabancı subayların Osmanlı ordusunda görevlendirilmemesi hususunda padişaha ve Babıâli'ye yeniden telkinlerde bulunan Lord Ponsonby'nin de etkisi olmuştur. Bununla birlikte Lord Ponsonby, 1841 yılı sonunda İstanbul'dan ayrılacağı sırada, Osmanlı'ya uygun olduğunu düşündüğü ve millî bir Osmanlı ordusunu öngören askerî reform önerilerini içeren bir planı padişaha sunmuştur. İngiliz elçisinin bu davranışı ve önerileri, Osmanlı yöneticilerinin büyük takdirini toplamıştır.

1833–1841 yılları arasındaki gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin son derece geliştiğini ve bu dönemde İngiliz politikasının hedeflerine büyük ölçüde ulaştığını söylemek mümkündür. Yine de Osmanlı'yı Mısır Meselesinden ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Rusya'nın kurduğu baskıdan kurtaranın, bu yıllarda uygulamaya konulan reformlar, yani Lord Palmerston'un reform programı olduğunu söyleyebilmek zordur. Nizip Savaşı'nda alınan yenilgi göz önünde bulundurulursa, hem İngilizlerin desteklediği hem de Osmanlı'nın kendi yapmaya çalıştığı reformların başarılı sonuçlar ortaya çıkardığı söylenemez. Bununla birlikte, başta askerî alanda olmak üzere idarî, malî, hukukî, sosyal birçok alanda Avrupa örnek alınarak birçok reform, bu dönemde, kâğıt üzerinde de olsa uygulamaya konulmuştur. Bu sürece, İngiltere, Osmanlı'yı güçlendirme politikası çerçevesinde katkı sağladığı gibi, Osmanlı'nın kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan ilerleme yanlısı eğilim de büyük bir etkiye sahip olmuştur. 1833–1841 yıllarında Osmanlı'nın reformlarla güçlendirilmesine yönelik adımların asıl etkisi ise 1841 yılından sonra başlayan süreçte kendini göstermiştir. Kısacası bu periyotta, bir reform döneminin alt yapısı oluşturulmuştur. Bu da Tanzimat Dönemi olarak Osmanlı tarihinde yerini almıştır.

Bu dönemde, başta II. Mahmud ve Abdülmecid olmak üzere, M. Reşid Paşa gibi önde gelen Osmanlı yöneticilerinin reforma yanlısı tutumları da İngiltere'nin böyle bir politika yürütebilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Aksi hâlde reformlar konusunda birçok adım atılamayacak olduğu, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ya da diğer bir Avrupa devletinin dayatması sonucu değil, kendi iradesi doğrultusunda yönünü Batı'ya çevirdiği açıktır. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı ve bu fermanla başlayan Tanzimat Dönemi, Avrupa'nın teşvik ve kısmî yönlendirmelerinin neticesinde ortaya çıkmış olsa da, Osmanlı'nın kendi iradesinin bir ürünüdür.

Lord Palmerston 1841 yılından sonra da Osmanlı Devleti'nin reformlar aracılığıyla güçlendirilmesiyle yakından takip etmiş ve bu doğrultuda bazı tedbirler almıştır. Bunda Mısır Meselesinin bitirilmesinden hemen sonra M. Reşid Paşa'nın görevden alınarak İstanbul'dan uzaklaştırılması ve sonrasında reformların kesintiye uğraması büyük ölçüde etkili olmuştur. Lord Palmerston bu doğrultuda Lord Stratford Canning'i, İstanbul elçiliğine göndererek, Osmanlı modernleşme sürecini bundan sonraki dönemde de kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Tüm bu veriler ışığında, İngiltere'nin, 1833 yılından 1841 yılına kadar geçen dönemde, Osmanlı reformlarıyla yakından ilgilendiğini ve reform sürecine destek vererek Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetine yaklaşmasına yardım ettiğini söylemek mümkündür. İngiltere bunu, bizzat talepte bulunarak, reform taraftarı Osmanlı yöneticilerini destekleyerek, koruma ve teşvik etme yöntemlerini kullanarak gerçekleştirmiştir. İngiltere'nin 19. yüzyılın sonlarına kadar izlediği bu koruma politikası, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yapısını değiştirdiği gibi Osmanlı modernleşme sürecini de önemli ölçüde etkilemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Yurtdışı Arşivleri

1. National Archives (İngiliz Millî Arşivi), Londra

Foreign Office Belgeleri (FO):

Defter nr. 07/272; 78/208, 209, 210, 211, 212, 218, 78/220, 221, 222, 223, 224, 225, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 249, 78/250, 252, 253, 254, 256, 266, 268, 269, 270, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 326, 327, 328, 329B, 330, 331, 332, 333, 334, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 378, 379, 383, 384, 385, 386, 388, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 415, 418, 421, 422, 423, 424, 425, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 437, 465, 466, 467, 468, 469, 470; 195/89, 109, 114, 115, 116, 122, 129, 130, 131, 138, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 89, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 180, 181, 183, 184.

2. Durham University Library, Special Collections (Durham Üniversitesi Arşivi), Durham

Lord Ponsonby Belgeleri (PB/GRE/E):

Belge nr: 102/G/3; 150/B/39; 150/C/17, 50; 270/5, 11,15, 21; 322/B/61; 378/36, 124, 125, 126, 127, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 155, 156, 157, 158, 161; 481/4/12, 20, 21, 23, 24, 28, 29, 35, 38, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 72, 76, 84, 85, 87, 88, 89; 481/5/3, 12, 15, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30; 481/6/2, 3, 20, 21, 38, 39, 43, 62, 64; 481/7/1, 3, 6, 7, 9, 13, 14, 28, 30, 31, 42, 43, 49; 481/8/7, 10, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 29; 481/9/1, 10, 14, 15, 21, 23, 26, 29, 34, 43, 48, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 73; 481/10/1, 2, 3, 11, 18, 22, 23, 38, 42, 43, 53, 54, 55, 56; 481/11/5, 7, 18, 27, 28, 50; 481/20/1, 6, 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 61, 62, 64; 481/ 21/50; 481/22/1, 65, 92; 481/23/25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33; 481/35, 36, 37, 38; 481/37/7, 8; 481/43/92, 94; 482/22/65; 483/IB/35, 36, 37, 38, 39; 489/1A/3, 34; 608/119, 141; 612/2; 632/9, 65, 97, 108; 637/39, 69, 72, 116, 117.

**3. Southampton University Library, Archive and Manuscript Collections
(Southampton Üniversitesi Arşivi), Southampton**

Lord Palmerston Belgeleri (PP/GC):

Belge nr: CA/101, 131, 253; PO/133, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 148;
VA/148; GC/VV/102.

4. La Courneuve (Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Paris

Turquie Tasnifi:

Defter nr: 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275.

B. Türk Arşivleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul

a. Hatt-ı Hümayun (HAT):

Belge nr: 18272, 19747. A, 20183, 20064, 20183, 20238, 20392. C, 20560, 20567, 20583, 20584, 20596, 20602, 23003, 23065, 26180. A, 28820, 28870, 28870. A, 28874, 28879, 28891, 28921, 28921. A, 29016. B, 31066, 31089, 31089. A, 31089. C, 32268, 32268. D, 32268. F, 32990. A, 32991, 33001, 33015. A, 33016. A, 33016. B, 34647, 34984, 34986. C, 35253, 37467, 37480, 37483. A, 37489; 37496. A, 37503, 37503. C, 37503. D, 37503. F, 37504. B, 37505. C, 37505. D, 37506. A, 37506, 37506. D, 37507. B, 37512, 37512. G, 37519, 37520. A; 37529. F, 37532, 39783, 40771, 40772, 40838, 40838. B, 43171, 43201. A, 43222, 43793, 44434, 46123. A, 46126, 46195, 46195. A, 46201, 46214. C, 46234. B, 46237. B, 46237.C, 46397, 46403, 46409. A, 46505. D, 46422. E, 46422. G, 46427. Ç, 46429. K, 46430. Z, 46430. L, 46438. İ, 46439. C, 46474, 46482, 46482. D, 46517, 46560, 46564, 46564. A, 46568. C, 46569. D, 46569. F, 46569. Ğ, 46569. I, 46577. B, 46582, 46598, 46613, 46617, 46623, 46628, 46631, 46637, 46638, 46647, 46653, 46662. G, 46662. J, 46669. B, 46669. D, 46669. E, 46669. G, 46702. A, 46703. H, 46704. Ç, 46704. F, 46712, 46737, 46763. J, 46763, 46763. F, 46773, 46773. D, 46764, 46835, 46981. A, 47283. L, 47338, 47360, 47376, 47568, 47986, 47986. C, 47986. F, 47986. İ, 48060, 48177, 48212, 48212. A, 48229, 48233, 48418. A.

b. Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A. AMD): 84/24, 54; 85/1; 86/54; 88/19, 24.

c. Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A. DVN. DVE): 98/17, 31.

d. Cevdet Askeriye (C. AS): 36205.

e. Cevdet Hariciye (C.HR): 7130; 7569.

f. Cevdet Maarif (C. MF): 3858.

g. Cevdet Bahriye (C. BH): 3052.

h. İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ.05): 4, lef. 1, 2; 101, lef. 1; 36; 39; 47; 56, lef. 2; 65; 68, lef. 2; 83; 196, lef. 1, 2.

ı. İrade Hariciye (İ. HR): 21; 93; 107; 191; 249, lef. 1,2, 438, 488, 583.

i. İrade Dosya Usulü (İ. DUIT): 140/1, lef. 2, 5.

k. İrade Mesalih-i Mühime (İ. MSM): 802, lef. 1.

l. Hariciye Sefareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR. 3): 28; 48; 52.

II. GAZETE KOLEKSİYONLARI

1. Takvim-i Vekayi: 94; 125, 14 Mart 1836; 130, 22 Haziran 1836; 135, 13 Eylül 1836; 136, 11 Ekim 1836; 150, 13 Temmuz 1837; 152, 11 Ağustos 1837; 154, 18 Eylül 1837; 155, 09 Ekim 1837; 157, 03 Aralık 1837; 160, 28 Ocak 1838; 162, 19 Mart 1838; 163, 06 Nisan 1838; 164, 06 Mayıs 1838; 167, 07 Temmuz 1838; 169, 07 Ağustos 1838; 174, 01 Aralık 1838; 181, 11 Temmuz 1839; 185, 25 Eylül 1839; 186, 28 Ekim 1839.

2. The Times: 15048, 29 Aralık 1832; 15152, 30 Nisan 1833; 16239, 16 Ekim 1836; 15603, 08 Ekim 1834; 16227, 06 Ekim 1836; 15890, 09 Ağustos 1835; 16435, 06 Haziran 1837; 16290, 19 Aralık 1836; 16416, 15 Mayıs 1836; 16416, 15 Mayıs 1836; 15710, 10 Şubat 1835; 15714, 14 Şubat 1835; 16185, 18 Ağustos 1836; 16542, 09 Ekim 1837; 16838, 18 Ağustos 1838; 16916, 19 Aralık 1838; 16881, 08 Kasım 1838; 16773, 05 Temmuz 1838; 16907, 08 Aralık 1838; 17000, 27 Mayıs 1839; 17328, 10 Nisan 1840; 17371, 17 Mayıs 1840; 17463, 15 Ağustos 1840; 17470, 23 Ağustos 1840.

3. The Age: 62, 16 Temmuz 1826; 125, 07 Ekim 1827; 135, 16 Aralık 1827; 30 Aralık 1832; 21 Aralık 1834; 17 Temmuz 1836; 14 Ekim 1838; 21 Haziran 1840; 12 Ocak 1840; 29 Kasım 1840; 28 Mart 1841.

4. Bell's Life in London and Sporting Chronicle: 321, 20 Nisan 1828; 370, 05 Nisan 1829; 395, 27 Ağustos 1829; 398, 18 Ekim 1829; 25 Kasım 1838.

5. John Bull: 725, 03 Kasım 1834; 997, 01 Ağustos 1839; 1053, 13 Şubat 1841.

6. The Satirist; or, The Censor of The Times: 384, 25 Ağustos 1835; 05 Ocak 1834.

7. The Court Magazine and Belle Assemblée: 2, 01 Ağustos 1834.

8. The Morning Chronicle: 20076, 30 Aralık 1833; 21061, 12 Mayıs 1837; 21234, 04 Aralık 1837; 21241, 12 Aralık 1837; 21293, 10 Şubat 1838; 21412, 28 Haziran 1838; 21489, 27 Ağustos 1838; 21024, 29 Mart 1837.

9. Caledonian Mercury: 18517, 17 Ağustos 1838; 17592, 14 Nisan 1834.

10. The Hull Packet and Humber Mercury: 2270, 20 Mayıs 1828.

11. Cobbett's Weekly Political Register: 20, 17 Mayıs 1828.

III. KİTAPLAR

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (Sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980.

AHMET CEVDET PAŞA, *Cevdet Tarihi (Tertib-i Cedid)*, VIII-XII, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

_____, *Tezahir*, 1-12, (Yay. haz. Cavit Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953.

AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvîs Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, I-VI, (Yeni yazıya aktaran. Ahmet Hezarfen-Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.

AHMET RASİM, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi*, (Yeni yazıya aktaran. Hıfzı V. Velidedeoğlu), Evrim Yayınları, İstanbul 1987.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700–1870)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831–1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, (Çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001.

ANDREA, Bernadette, *Women and Islam in Early Modern Islam Literature*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

ANICK, Norman, *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople (1833–1841)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), McGill University, Kanada 1970.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

AULDJO, John, *Journal of a Visit to Constantinople, and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, London 1835.

BAĞIŞ, A. İhsan, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to İstanbul (1776–1794)*, İsis Yayınları, İstanbul 1984.

BAILEY, Edgar, *British Policy and Turkish Reform Movement 1826–1853*, New York 1970.

BARON DE TOTT, François, *Memoirs of Baron de Tott: Containing of the State of Turkish Empire and the Crimea*, C. I-II, G. G. J. & Robinson, London 1876.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, Manisa 2000.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul 2002.

BERRIDGE, Geoff R., *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, (Ed. Jan Melissen), Martinus Nijhoff, Boston 2009.

BEYDİLLİ, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776–1826)*, Eren Yayınları, İstanbul 1995.

BİNDÖF, S. T.-E. F. Malcolm Smith-C. K. Webster, *British Diplomatic Representatives (1789–1852)*, Butler& Taner Ltd., Londra 1934.

BITIS, Alexander, *Russia and The Eastern Question (1815–1833)*, Oxford University Press, New York 2006.

BLACK, Jeremy, *Trade, Empire and British Foreign Policy (1689–1815)*, Routledge, New York 2007.

BOASE, Frederic, *Modern English Biography*, II, Frank Cass&Co. Ltd., London 1965.

BOLSOVER, G. Henry, *Great Britain, Russia and the Eastern Question (1832–1841)*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), University of London, London 1933.

BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England (1830–1902)*, Clarendon Press, Oxford 1970.

BOZKURT, Gülnihâl, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (1839–1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

BRENNER, Robert, *Mercants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict and London's Overseas Traders (1550–1653)*, Princeton University Press, New York 1993.

BROWN, L. Carl, *International Politics and the Middle East*, L. B. Tauris&C. L., London 1984.

BULWER, Henry Lytton, *Historical Characters: Talleyrand, Cobbett, Mackintosh, Canning*, II, Richrad Bently, London 1868.

_____, *The life of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, II, Richard Bentley, London 1870.

CADALVÉNE, Edmond de-Emile Barrault, *Historie de la Guerre Méhémed-Ali Contre la Porte Ottomane*, Arthus Bertrand, Paris 1837.

CASTILLO, Lilian, *The Río de la Plata and its Maritime front Legal Regime*, Martinus Nijhoff, Netherland 2004.

CHAMBERLAIN, Muriel E., *Lord Palmerston*, GPC Books, Cardiff 1987.

_____, *Lord Aberdeen: A Political Biography*, Longman Press, London 1983.

CLAYTON, G. David, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Lion Library, London 1974.

COLLINS, Lansing, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press&Co. Ltd., London 1993.

CRAWLEY, C. W., *The Question of Greek Independence-A Study of British Policy in the Near East (1821–1833)*, Cambridge University Press, London 1930.

CUNNINGHAM, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, I, (Ed. Edward Ingram), Frank Cass Press&Co. Ltd., London 1993.

_____, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, II, Frank Cass Press&Co. Ltd., London 1993.

_____, *The Early Correspondence of Richard Wood (1831–1841)*, Offices of the Royal Historical Society, London 1966.

ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

DALY, John C. K., *Russian Seapower and Eastern Question (1827–1841)*, Macmillan, London 1991.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi (1777–1923)*, (Çev. Mehmet Moralı), Alkım Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856–1876)*, (Çev. Osman Akınhay), I, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

DISRAELI, Benjamin, *England and France; or, a Cure for the Ministerial Gallomania*, John Murray, London 1832.

DÖNMEZ, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi (1832–1841)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.

DUC de BROGLIE, *Memoirs of the Prince de Talleyrand*, V, Griffith Farran and Co., Limited, London 1892.

EKREM, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300–1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

EPSTEIN, Mortimer, *The Early History of the Levant Company*, George Routledge& Sons Ltd, London 1908.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

ESMER, Şükrü, *Siyasi Tarih*, Maarif Vekilliği Yayınları, İstanbul 1944.

Ferguson, Niall, *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY, İstanbul 2009.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayınları, İstanbul 1994.

FINKEL, Caroline, *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı (1900–1923)*, (Çev. Zülal Kılıç), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

FLATTE, Theodor, *History of all Nations*, XIX, (Çev. John H. Wright), Lea Brothers&Company, New York 1905.

FOREIGN OFFICE, *British and Foreign State Papers (1832–1833)*, James Ridgway and Sons, London 1836.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriyede Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789–1867)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

GORYANOF, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*, (Çev. Macar İskender Ali Reşad), (Yeni yazıya aktaran. Ali Ahmet Beyoğlu-İshak Keskin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

GÖK, Hayrullah, *Arşiv Belgeleri Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834–1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2005.

GRANT, A J.-Harold Temperley, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789–1939)*, Longmans, London 1947.

MCGREGOR, Andrew, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006.

GREVILLE, Charles C. F., *The Greville Memoirs A Journal of the Reign of Queen Victoria from 1837 to 1852*, I, Longmans, London 1885.

GUİZOT, F., *Memoirs of a Minister of State from the Year 1840*, Richard Bentley, London 1864.

HALE, William, *Turkish Politics and the Military*, Routledge, London 1994.

HALEVY, Elie, *A History Of The English People (1830–1841)*, (Çev. E. I. Watkin), T. Fisher Unwin Ltd., London 1927.

HALL, John, *England and the Orleans Monarchy*, Smith Elder&Co., London 1912.

HARDWICKE, Robert, *The Debates on Motion for Papers With a View to The Impeachment of the Right Honourable Henry John Temple Viscount Palmerston House Of Commons, Feb. 8th, 23rd, March 1st, 17th, 1848*, London 1860.

HERRERA, Luis Alberto de, *La Mission Ponsonby*, I-II, Montevideo 1930.

HORN, David Bayne, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, Clarendon Press, Oxford 1967.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, II, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

_____, *Devlet-i 'Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

INGRAM, Edward, *(The Beginning of the Great Game in Asia 1828–1834)*, Clarendon Press Oxford 1979.

JENKS, Margaret, *The Activities and Influence of David Urquhart 1833–56, with Special Reference to the Affairs of the Near East*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of London, Londra 1964.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KABACALI, Alpay, *II. Mahmud*, Deniz Bank Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

KARA HARP OKULU, *Harpokulu Tarihçesi (1834–1945)*, Harp Okulu Matbaası, İstanbul 1945.

KARACA, Taha Niyazi, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmed Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2004.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları, 1789–1807*, TTK Yayınları, Ankara 1946.

_____, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.

KAYNAR, Reşad, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954.

KAZANCIGİL, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları-İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsolosları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920)*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

KOLOĞLU, Orhan, *Miyop Çörçil Olayı: Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986.

KUTLUOĞLU, M. Hanefi, *Egyptian Question (1831-1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

KURAN, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Cezayirin Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1957.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Yayınları, Ankara 1953.

_____, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TTK Yayınları, Ankara 1952.

_____, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

KURTÇEPE, İsrail-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

LIDLAW, Christine, *The British in the Levant-Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, London 2010.

LANGENSIEPEN, Bernd-Ahmet Güteryüz, *The Ottoman Steam Navy (1828-1923)*, (Ed. James Cooper), Conway Maritime Press, London 1995.

LATIMER, Elizabeth W., *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*, A. C. McClurg and Company, Chicago 1893.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004.

MACCANN, William, *Two Thousand Miles' Ride through the Argentine Provinces*, Smith, Elder & Co., London 1853.

MAHMUD ŞEVKET, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1325.

MCGREGOR, Andrew, *A Military History of Modern Egypt: from the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Praeger Security International, Connecticut 2006.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Server Taninli), II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

MEHMED SÜREYYA, *Sicil-i Osmanî*, II, (Yay. haz. Nuri Aybazar), (Yeni yazıya aktaran. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MEHMED ESAD, *Üss-i Zafer*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1293.

_____, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Artin Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1310.

MEHMED SELAHADDİN, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*, Alem Matbaası, İstanbul 1306.

MEHMED ZEKAYİ-Mehmed Kemal, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, I, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1329.

MOLTKE, Helmulth von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

MURRAY, John, *British Diplomacy and Turkish Independence: With a View of the Continental Policy Required by British Interests*, John Murray, London 1838.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül Vukuat*, IV, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992.

NAPIER, Charles, *The War in Syria*, II, John W. Parker, London 1842.

NATIONAL PRINTING OFFICE, *Rosas and the River Plate in a letter to the Right Honourable The Earl of Aberdeen*, Foreign and Commonwealth Office Collection, 1844.

OĞULUKYAN, George, *III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa (1806–1810)*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İÜEF Yayınları, İstanbul 1972.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1995.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500–1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

PARDOE, Miss, *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks in 1836*, II, Henry Colburn, London 1837.

PHILLIPS, W. Alison, *The War of Greek Independence 1821 to 1833*, Charles Scribner's Sons, New York 1897.

PHILLIPSON, Coleman-Noel Buxton, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles*, Stevens and Haynes, Bell Yard, Temple Bar., London 1917.

POOLE, Stanley L., *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (Çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

_____, Stanley L., *The Story of Turkey*, G. P. Putnam's Sons, London 1893.

POTYEMKIN, Vlademir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, (Çev. Atilla Tokatlı), May Yayınları, İstanbul 1977.

PRICE, M. Philips, *A History of Turkey from Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., London 1956.

PURYEAR, John V., *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969.

REID, John, *Turkey and Turks: Being the Present State of Ottoman Empire*, Robert Tyas, London 1840.

ROBINSON, Gertrude, David Urquhart, *Some Chapters in the Life of A Victorian Knight Errant of Justice and Liberty*, Houghton Mifflin Co., New York 1920.

RODKEY, F. Stanley, *The Turco-Egyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia 1832–1841*, University of Illinois Press, Urbana 1924.

ROSEDALE, Honyel G., *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Oxford University Press, London 1904.

JUCHEREAU, Antoine, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, I-II, A la Librairie de Brissot-Thivars, Paris 1809.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993.

SERTOĞLU, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, Güven Yayınları, İstanbul 1962.

SEVİM, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye, in Gravures İstanbul*, I-III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

SHAW, Stanford J.-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, E Yayınları, İstanbul 2000.

SHAW, Matthew, *The Duke of Wellington*, The British Library, London 2005.

SOYDEMİR, Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

SLADE, Adolphus, *Records of Travels in Turkey, Greece, &c: and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, I-II, Carey & Hard Co., Philadelphia 1833.

SMITH, E. A., *Lord Grey (1764-1845)*, Oxford University Press, Oxford 1990.

SMITH, George, *The Concise Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, London 1848.

SONYEL, Salâhi R., *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

STAPLETON, Augustus G., *Intervention and Non-Intervention or the Foreign Policy of Great Britain (1790-1865)*, John Murray, London 1866.

SUBAŞI, Turgut, *Anglo-Ottoman Relations and the Reform Question in the Early Tanzimat Period (1839-1852): with Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Muslim*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of Arts of University of Birmingham, Birmingham 1995.

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, *Şânî-zâde Târîhi*, II, (Yay. haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Güven Yayınları, İstanbul 1945.

ŞİŞMAN, Adnan, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1838–1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2004.

ŞİRİN, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınları, Ankara 2006.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

_____, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998.

TEMPERLEY, Harold, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans Green and Co., 1936.

THOMAS, George M., *August von Jochmus Gessamelte Schriften-The Syrian War and Decline of Ottoman Empire (1840–1848)*, Albert Cohn, Berlin 1883.

TUĞLACI, Pars *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, Pars Yayıncılık, İstanbul 1993.

TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999.

TUNCER, Hüner, *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789–1853)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

_____, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815–1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

UBUCINI, M. A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789–2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008.

UFFORD, Letitia W., *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007.

ULUÇAY, Çağatay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1958.

URQUHART, David, *Limitations of the Supply of Grain by the Past Action of British Diplomacy*, Foreign and Commonwealth Office Collection, London 1855.

_____, *Turkey and Its Resources*, Saunders and Otley, London 1833.

_____, *Reminiscences of William IV: Correspondence Between Lord Ponsonby and David Urquhart*, Diplomatic Review Office, London 1875.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

ÜNAL, Tahsin, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Berikan yayınları, Ankara 2001.

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, (Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

WALPOLE, Spencer, *A History of England*, IV, Longmans-Green and Co., London 1912.

WEBSTER, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, I-II, G. Bell&Sons Ltd, London 1951.

WILLIAM, Miller, *The Ottoman Empire and Its Successors*, Cambridge University Press, Cambridge 1934.

WOOD, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank&Cass Co. Ltd, Abingdon 1964.

WOODWARD, Llewellyn, *The Age of Reform (1815–1870)*, Book Club Associates, London 1979.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, *The First Permanent Otoman Embassy in Europe the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793–1797)*, İsis Yayınları, İstanbul 2010.

YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2009.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ZORLU, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey-Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, Tauris Academic Studies, London 2008.

ZURCHER, Eric Jan, *Turkey a Modern History*, I. B. Tauris & Co. Ltd, London 2004.

IV. MAKALELER

AKALIN, Şahabeddin, “Mehmed Namık Paşa”, *Tarih Dergisi*, IV/7, İUEF Yayınları, İstanbul 1952, s. 127–145.

AKTEPE, M. Münir, “Dünkü Fransızlar Bulak Bey ve Oğlu”, *Tarih Dergisi (Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı)*, 33, İstanbul 1982, s. 255–270.

AKŞİN, Sina, “1839’da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti’nin Uluslararası Durumu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 83–90.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “Rus Generali Muravyef’in Hususî Elçi Olarak Çar’ın, Mısır Mes’alesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmed Ali’ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye’ye Gönderilmesi”, *Tarih Vesikaları*, I/2, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara 1958, 194–209.

ARTEL, Tarık, “Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Türkiye’de Kimya Tedrisatının Geçirdiği Safhalara Dair Notlar”, *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 491–510.

BAYRAK, Meral, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, *Osmanlı*, II, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 71–86.

BAILEY, Edgar, “The Economics of British Foreign Policy (1825–1850)”, *The Journal of Modern History*, XII/4, Chicago 1940, s. 449–484.

BAYSUN, Cavid, “Mustafa Reşid Paşa”, *Tanzimat*, II MEB Yayınları, İstanbul 1999.

BEYDİLLİ, Kemal, “III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 27–57.

BİLİM, Cahit, “Osmanlılar’da Avrupa’ya Öğrenci Gönderilmesi”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Eskişehir 1999, s. 17–38.

BİNARK, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mevcut Nâme-i Hûmâyun Defterlerine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491–1992)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 198–210.

BITIS, Alexander, “1828–1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması”, (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 703–720.

BOLSOVER, G. Henry, “Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833–1839)”, *Slavonic and East European Review*, XIII/37, London 1934, s. 98–118.

_____, “I. Nikola ve Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *DTCF Dergisi*, XXIII/3–4, Ankara 1965, s. 207–237.

_____, “David Urquhart and the Eastern Question, 1833–37: A Study in Publicity and Diplomacy”, *The Journal of Modern History*, VIII/4, Chicago 1936, s. 444–467.

BOSTAN, İdris, “Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: Tersane’de Büyük Havuz İnşası (1794–1800)”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 69–90.

BULUŞ, Abdülkadir, “Ann Binns’in Türkiye Günlüğü’nden Seçmeler: Dindar Bir İngiliz Kadının Gözlemleri ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinden Manzaralar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2012, s. 49–61.

CİN, Halil, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri” *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 11–32.

CLARK, Edward C., “Osmanlı Sanayi Devrimi”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 37–52.

CRAWLEY, C. W., “Anglo-Russian Relations 1815–40”, *Cambridge Historical Journal*, III/1, Cambridge University Press, Cambridge 1929, s. 47–73.

COLLINS, Lansing, “Barton’s Audience in İstanbul 1593”, *History Today*, XV/4, 1975, s. 262–270.

ÇELİK, Yüksel, “III. Selim Döneminde Mısır’da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798–1807)”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 351–366.

ÇADIRCI, Musa, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 64–75.

_____, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Târik-i İlmiyyeye Dâir Ceza Kânunname’si”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara 1981, s. 139–161.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840–1856)”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 133–140.

ÇETİN, Birol, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700–1900)”, *Türkler*, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 812–821.

DÖNMEZ, Ahmet, “Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832–1841”, *Fahir Armaoğlu Armağanı*, (Ed. Ersin Embel), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 153–182.

_____, “M. Reşid Paşa’nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, Konya 2011, s. 3–20.

ERGİN, Osman Nuri, “Mekteb-i Ulumi Harbiye 1834”, *Türk Tarihinde Harbiye*, (Ed. Ali Güler-Suat Akgül), Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 68–87.

ERHAN, Çağrı, “Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776–1830)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 21–34.

FEHMİ, İsmail, “1807’de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri”, *Tarih Dergisi*, 30, İÜEF Yayınları, İstanbul 1976, s. 23–38.

FEWSTER, Joseph M., “Lord Ponsonby and the Churchill Affair of 1836: An Episode in the Eastern Question”, *Diplomacy&Statecraft*, IX/2, Durham 1998, s. 55–90.

GENCER, Ali İhsan, “Osmanlı Bahriyesinde Yapılan Yeniliklerin Devlet Siyasetine Etkileri (19.Yüzyıl)”, *Türk Dış Politikası*, I, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 139–163.

GÜRAN, Tevfik, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 235–257.

HOARD, Esme, “British Policy and the Balance of Power”, *The American Political Science Review*, XIX/2, s. 261-267.

HORNIKER, Arthur L., “William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations”, *The Journal of Modern History*, XIV/3, Chicago 1942, s. 289-316.

_____, “Anglo-French Rivalry in the Levant from 1583–1612”, *The Journal of Modern History*, XVIII/4, Chicago 1946, s. 289–305.

HUREWİTZ, J. C., “The Europeanization of Ottoman Diplomacy”, *Belleken*, XXV/99, TTK Yayınları, Ankara 1961, s. 455-466.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 335–395.

İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 87–109.

_____, “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 197–219.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 109–131.

_____, “Osmanlı’nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı: Makaleler I*, Ankara 2005, s. 237–266.

KABAKCI, Enis, “Napoléon Bonaparte’ın Mısır Seferi (1798–1801)”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 339–350.

KARAL, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’na Batının Etkisi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 65–82.

KERNER, Robert J., “Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829”, *Cambridge Historical Journal*, V/3, Cambridge 1937, s. 280–290.

KODAMAN, Bayram-Ahmet Turan Alkan, “Tanzimatın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa”, *150. Yılında Tanzimat*, (Yay. haz. Hakkı Dursun Yılmaz), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 1–10.

KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 340–365.

KROTEE, March L., “The Rise and Demise of Sport: A Reflection of Uruguayan Society”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, CDXLV/1, 1979, s. 141–154.

KURAN, Ercüment, “Mustafa Reşid Paşa”, *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 554–705.

_____, “Türkiye’nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü”, *VI. Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 489–496.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “The Adoption and Use of Permanent Diplomacy”, *Ottoman Diplomacy-Conventional or Unconventional?*, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 131–150.

KUTLUOĞLU, M. Hanefi, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Maddesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, İstanbul 2002, s. 62–65.

_____, “Mehmet Ali Paşa’nın Suriye Seferi Öncesi Bu Bölgeye Yönelik Politikası ve Seferin Geri Plânını Oluşturan Unsurlar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (M. Münir Aktepe’ye Armağan)*, İÜEF Yayınları, 15, İstanbul 1997, s.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı)*, 12, İstanbul 1982, s. 127-157.

LAMB, Margaret, “The Making of a Russophobe: David Urquhart: The Formative Years, 1825–1835”, *The International History Review*, III/3, Oxfordshire 1981, s. 330–357.

_____, “Writing up the Eastern Question in 1835–1836”, *The International History Review*, XV/2, Oxfordshire 1993, s. 239–268.

LEVY, Avigdor, “The Officer Corps in Sultan Mahmud II’s New Otoman Army 1826–1839”, *International Journal of Middle East Studies*, II/1, Cambridge 1971, s. 21–39.

MAC FIE, A. L., “Opinions of the European Press on the Eastern Question, 1836”, *Middle Eastern Studies*, XVII/1, Oxfordshire 1991, s. 131–139.

MARDİN, Şerif, “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, (Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

_____, “Tanzimat Fermanı’nın Manası: Yeni Bir izah Denemesi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 91–106.

MIDDLETON, Charles R., “Palmerston, Ponsonby and Mehemet Ali: Some Observations On Ambassadorial Independence in the East 1838–1840”, *East European Quarterly*, XV/4, 1981, s. 409–423.

MOVAT, R. B., “The Near East and France”, *Cambridge History of British Foreign Policy (1783–1919)*, II, (Ed. A. W. Ward-G. P. Gooch), Cambridge University Press, London 1923.

MULER, Wolfgang-Wiener, “15–19. Yüzyılları Arasında İstanbul’da İmalathane ve Fabrikalar”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 53–120.

MURPHEY, Rhoads, “Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askerî Uygulamalardaki Rolü”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İÜEF Yayınları, İstanbul 1992, s. 7–20.

NOVIÇEV, A. D., “1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ve Dış Politikadaki Boyutları”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yay. haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 241–252.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Bürokratları ve Meternich”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 441–447.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 185–191.

ÖZBAY, Rahmi Deniz-Yaşar Bülbül, “Osmanlı Devleti’nde Bir Teknoloji Transferi Yöntemi Olarak Yabancı İşgücü İstihdamı”, *Tülin Aren Armağanı*, Pamuk Yayınları, İstanbul 2009, s. 189–218.

ÖZCAN, Abdülkadir, “II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İncelemeleri*, 10, İzmir 1995, s. 13–39.

ÖZCAN, Besim, “XIX. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzmanların Görevlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 24, Erzurum 1997, s. 39–49.

_____, “1828–29 Osmanlı-Rus Harbi’nde Erzurum Eyaleti’nden Rusya’ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, Erzurum 2011, s. 195–204.

_____, “İngiliz Amirali Sir Adolphus Slade’in Türkiye İzlenimleri”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10, 2011, s. 29–51.

PAVLOWITCH, S. K., “British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838”, *The Slavonic and East European Review*, XXXVIII/90, London 1959, s. 146–165.

PRATT, E. J., “Anglo-American Commercial and Political Rivalry on the Plata, 1820–1830”, *The Hispanic American Historical Review*, XI/3, Durham 1931, s. 302–335.

RAWLINSON, H. G., “The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583–8”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5, Cambridge 1992, s. 1–27.

RENDALL, Matthew, “Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, the Treaty of Unkiar Skelessi, and the Vienna System”, *The International History Review*, XXIV/1, Oxfordshire 2002, s. 37–63.

RODKEY, F. Stanley, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41”, *The Journal of Modern History*, I/4, The University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 570–593.

_____, “Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41: Part II, 1839–41”, *The Journal of Modern History*, II/2, The University of Chicago Press, Chicago 1930, s. 193–225.

_____, “Reshid Pasha's Memorandum of August 12, 1839”, *The Journal of Modern History*, II/ 2, s. 1–20.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839–1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/46, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 2009, s. 54–69.

_____, “Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa'nın Ahvâline Dair Risâlesi”, *Liberal Düşünce*, I/3, 1996, s. 115–124.

SHAW, Stanford, J., “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, (Çev. M. Faruk Çakır), *Türkler*, XII, (Ed. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 609–628.

SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, “Tanzimat’ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 747–756.

SKILLITER, Suzan. A., “The Organization of the First English Embassy in Istanbul in 1583”, *Asian Affairs*, X/2, 1979, s. 159–165.

SUNAR, Mehmet Mert, “Ocak-ı Amire’den Ocak-ı Mülgâ’ya Doğru: Nizâm-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 497–527.

SUNGU, İhsan, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 777–857.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Âkif Paşa”, *İA*, I, MEB Yayınları, Eskişehir 1997.

TENGİRŞENK, Y. Kemal, “Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti”, *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 289–320.

THOBIE, Jacques, “ La France et la Modernisation de l’Empire Ottoman”, A *Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kunalp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 153–167.

TURAN, Şerâfeddin, “Pertev Paşa”, *İA*, IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s. 554–556.

ÜLMAN, Halûk, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 272–288.

ÜREŞKOVA, S. F., “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (Der. Gülten Kazgan-Natalya Ülçenko), (Çev. Hakan Aksay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 17–32.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 139–209.

VERETÉ, M., “Palmerston and the Levant Crisis, 1832”, *The Journal of Modern History*, XXIV/2, Chicago 1952, s. 143–151.

WEBSTER, Charles, “Urquhart, Ponsonby, and Palmerston”, *The English Historical Review*, LXII, Oxford 1947, s. 327–351.

WILLIAMS, Judith Blow, “The Establishment of British Commerce with Argentina”, *The Hispanic American Historical Review*, XV/1, Pittsburgh 1935, s. 43–64.

WINN, Peter, “British Informal Empire in Uruguay in the Nineteenth Century”, *Past & Present Society*, 73, Oxford 1976, s. 100–126.

WOOD, Alfred C., “The English Embassy at Constantinople, 1660–1762”, *The English Historical Review*, 40, Oxford 1925, s. 533–561.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, “Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, 32, İstanbul 1992, s. 45–53.

_____, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, *OTAM*, 7, İstanbul 1996, s. 320–338.

_____, “Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul: 1792–1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 660–675.

_____, “Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 21, İstanbul 2001, s. 109–134.

_____, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 629–659.

_____, “Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası-Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a-1774–1839”, *Türk Dış Politikası*, II, (Ed. Mustafa Bıyıklı), Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 83–136.

_____, “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 593–623.

_____, “Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Elçiliği (1776–1794)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, İstanbul 2008, s. 127–159.

_____, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi”, *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 179–190.

_____, “Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalılar'ın İstihdam Edilmesi (1774–1807)”, *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 421–448.

_____, “The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797–1800)”, *A Bridge Between Cultures: Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, (Ed. Sinan Kunalp), İsis Yayınları, İstanbul 2006, s. 51–67.

YARAMIŞ, Ahmet, “Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), VIII/3, Afyon 2006, s. 181–202.

YEŞİL, Fatih, “Nizam-ı Cedid’den Vaka-yı Hayriyeye Osmanlı Askeri Dönüşümü”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (Yay. haz. Serhat Aslaner-Hatice Çolak Yentürk), Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, s. 139–159.

_____, “İstanbul önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 391–493.

YILDIZ, Gültekin, “Üniformalı Padişah II. Mahmud”, *II. Mahmud Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, s. 104–129.

_____, “Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid’in Cülûsu”, *Türklük Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mücteba İlgürel’e Armağan II)*, 20, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 339–353.

ZORLU, Tuncay, “III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi”, *Nizâm-ı Kadîmden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 213–251.